

МУАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҲ

Илимий-методикалық журнал

2023

3/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

3/2-сан 2023

ИЮНЬ-ИЮЛЬ

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

**Редактор:
А. Тилегенов**

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Асқарбай НИЯЗОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ	Нуржан МАТЧАНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Барлықбай ПРЕНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Амангелди КАМАЛОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Ризамат ШОДИЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гавхар ЭЩАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Kuranbayeva H. A. O'zbek adabiyotining nodir durdonasi. "qissasi rabg'uziy" ma'naviy barkamollik asosi	6
Shirinqulova Sh. M. Lotin tili terminologiya asoslari xususiyatlari va uning tibbiyot oliygohlarida o'qitilishi	12
Nasirova G. M., Makhkamova SH. Genres in children's literature and their specific features	18
Собирова Н. Н., Ибрагимова Э. И. Роль невербальных средств в обучении	23
Xiloliddinova F. R. Mobil texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	28
Рустамов Ф. Н. Перевод фразеологизмов как методический приём на занятиях русского языка	35
Abdujalilova F. Sh. O'zbek tilida dialektal frazeologik birliklarning, lingvomadaniy birliklarning lingvomadaniy tadqiqi	40

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Tilakova M. A. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyati va fazilatlarini tahlili	44
Рахимов З. Т. Таълимга инновацион ёндашувнинг зарурий аҳамияти	49
Kukanova Ch. N. Musiqa madaniyati fanlarini o'qitishda bastakorlik ijodining tutgan o'rni	59
Xushnazarova M. N. Oliy pedagogik tizimda ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish muammolari	66
Umarova M. M. G'arb mamlakatlarida qadriyatlarining shaxs ijtimoiylashuviga ta'siri masalasiga ijtimoiy psixologik yondashish	72
Mavlonova B. S. Oliy ta'lim muassasalari talabalariga boshqaruv kompetentsiyalarni takomillashtirishning dolzarb muammolari	78
Xushnazarova M. N. Zamonaviy maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarning sifati va samaradorligini ta'minlashning dolzarb masalalari	84
Isayeva N. H. Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak menejerlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish	89
Ataqulova M. N., Achilova N. R., Tog'ayeva Sh. T. Uzluksiz ta'lim tizimida biologik ta'limning uzviyligi va izchillikni ta'minlash masalalari	97
Эшнаев Н. Ж. Бўлажак педагог мутахассисларнинг касбий мобиллигини шакллантирувчи омилларни илмий-назарий таҳлили	102
Choriyeva S. Talabalarni ta'limiy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish	108
Boychayeva N. A. Musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'sirining pedagogik-psixologik tahlili va talqini	116
Исамова П. Ш. Педагогические предпосылки внедрения технологий тестирования в образовательный процесс вуза	120
Файзиева У. Ю. Исторические и теоретические основы модели кластерной модели инклюзивного образования в Узбекистане	128
Олимов Э. Б. Янги ўзбекистонда педагоглarning касбий компетентлигини ривожлантириш масаласи (инв таълим муассасалари мисолида)	134
Suvanova K. R. Ta'lim jarayonida tafakkur dizayni ("design thinking") ning ahamiyati	145
Numonjonov Sh. D. Mehnat muhofazasi qoidalarini o'qitishning ijtimoiy-pedagogik zarurati	150
Бойзакова У. А., Болтаева М. Л. Шахсий сифатларни шаклланишида ижтимоий-маънавий муҳит ва тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари	156
Чергинская И. Обучение учеников 8-9 классов средствам выражения условных отношений (русский язык)	161

Xakimova D. M. Uzluksiz kasbiy ta'lim jarayonida o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish masalalari	166
Хусанов Б. Оилаларда ўсмир ёшларни ижтимоий-маънавий ҳаётга тайёрлашнинг педагогик омиллари	172
Rahmonova G. Z. PISA xalqaro baholash dasturi talablari asosida talabalarning tabiiy va ilmiy savodligini rivojlantirish	180
Ширбачеева Г. Ш. Проблемы социального взаимодействия преподавателей и студентов на основе сотрудничества	186
Rasulov I. M. Kredit modul tizimida talabalarni oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning dolzarbligi	190
Жўраев В. Ижтимоий-маданий компетенция: тушунчаси ва моҳияти	195
Yusupova X. I. Yoshlarni ijtimoiy muhitda kommunikativ madaniyatini shakllantirish texnologiyasi	204
Рахматова Ф. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг тадқиқотчилик компетенцияларини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари	209
Almamatova Z. "Intercultural competence development"	214

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Tursunova D. T. Ijtimoiy faollik-talaba xotin-qizlarni shakllantirishning ustuvor tamoyillari va muhim omillari sifatida	219
Сиддиқов И. Б. Тарихий-аналитик тафаккур - бўлажак тарих ўқитувчиларида информаион-аналитик компетентликни ривожлантиришнинг мезони сифатида	223

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Sultanov R. O. Shaxsiy va meta-mavzudagi natijalarga erishish uchun informatika darslari jarayonida kompyuter o'yinlarini yaratish dasturlari va moway robotlaridan foydalanish	230
Mardonkulov J. A. Development of cognitive competence of computer science teachers	237
Toshpulatov R. I. Informatikani o'qitishda talabalar intellektini rivojlantirish metodlari	244
Shirinov F. Sh. O'quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda elektron resurslardan foydalanish	248
Shirinov F. Sh. Ta'limda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilish istiqbollari	253
Qo'chqarova A. S. Geogebra dasturi yordamida matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirish	261
Xasanov A. R. Mobil texnologiyalardan foydalanib talabalarda axborot kommunikatsiya kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	265
Эргашев Ж. Б. Бўлажак мутахассислар компетенцияларининг шаклланганлик даражасини баҳолаш	273

БАСЛАЎШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Худойкулова М. Ш. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари таълим сифатини баҳолашни такомиллаштириш	285
Boboqulov Ch. U. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini shaxmat o'yini orqali aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishning tarbiyaviy imkoniyatlari	290
Назарова Э. Н. Формирование коммуникативных навыков у детей младенческого возраста	295
G'afforova X. Y. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida steam ta'lim texnologiyasini qo'llash orqali bolalarda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish tamoyillari	302
Xallaqova M. E. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga chet (ingliz) tilini o'rgatishning pedagogik jihatlarini	310
Кенжаев Ш. Х. Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларига ахлокий тарбия бериш самарадорлиги	316

G'aniyeva M. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mantiqiy fikrlashga metodik tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari	321
Qayumova O. B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tili va o'qish savodxonligini takomillashtirishning didaktik asoslari	326
Shomalikova D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish	331
Berdiyeva M. M. Oliy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish muammolari	336
Zokirova S. Z. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog tarbiyachilari faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish	340
O'tasheva L., Hamrayeva D. Jismoniy tarbiya vositalari orqali maktabga tayyorlov guruhi bolalarini chiniqtirish shart-sharoitlari	348

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Mamatqulov I. Ch. Muhandislik grafikasini o'qitish vositalari va ko'rgazmali qo'llanmalardan chizmalar bajarishni usullarini o'rgatish	355
Abduraximov L. X. Umumta'lim maktablaridagi chizmachilik darslarining o'ziga xos-xususiyatlari	362
Шарипов Н. С. Нота ёзувининг мусика санъати ривожланишидаги ўрни	369

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Mamutov Q. T. Sport oyinlariniñ mektep jasindaǵı balalardı hár tárepleme tárbiyalaw quralı sipatındaǵı áhmiyeti	374
Saidova N. R. Yuguruvchilarning oylik mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish	379
To'rayev P. T. Kurashchilarni tayyorlash jarayonida taktik tayyorgarlikning ahamiyati va uni takomillashtirish	383
Eshqobilov E. M. Pedagogik kategoriya sifatida kompetentlikning mohiyati va uning bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari faoliyatidagi o'rni	389
Бахромов О. Мотивацияни юзага чиқишида қадриятларнинг ўрни	395
Пулатов Л. А. Индивидуализация подготовки гребцов на каноэ к соревновательной дистанции 200 метров	400
Пулатов Л. А. Основные направления организации силовой подготовки в гребле на байдарках и каноэ	408

O‘ZBEK ADABIYOTINING NODIR DURDONASI “QISSASI RABG‘UZIY” MA’NAVIY BARKAMOLLIK ASOSI

Kuranbayeva H. A.

Toshkent amaliy fanlar universiteti “Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: o‘zbek xalqi, mustaqillik, qissa, nasr, hikoya, asar, mumtoz sarchashmalar, me‘ros.

Ключевые слова: узбекский народ, независимость, новелла, проза, повесть, произведение, классика, наследие.

Key words: uzbek people, independence, short story, prose, story, work, classics, heritage.

Dunyo xalqlari orasida o‘zbek xalqi eng ko‘p ma‘naviy merosga ega bo‘lgan xalqlardan biridir. Bu ma‘naviy meros ming yillar davomida xalqimiz uchun qudratli ma‘naviyat manbai bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Ularni xalqimiz uzoq vaqt davom etgan turli tazyiqlarga qaramay bugungi Mustaqillik kunlarigacha saqlab keldi. Xalqimizning ana shunday qadimiy ma‘naviy merosidan biri Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asaridir. U turkiy (o‘zbek) adabiyotda qissa janrining ilk namunasi hisoblanadi.

Adabiyotshunos olim E.Fozilov ta’kidlashicha «Qisasi Rabg‘uziy» kitobiga yozgan so‘z boshida asar hijriy hisob bilan 710 yilning hut oyi va melodiy hisob bilan 1310 yilda yozilgan, deya ta’kidlaydi (I. 7-bet). Bunday xatolik hijriy-qamariy yilni melodiyga aylantirishdan kelib chiqqan. “Qisasi Rabg‘uziy” 72 qissadan tarkib topgan. Asar hamda muqaddima, lirik kechinmalar va xotima kabi tarkibiy qismlardan iboratdir. Qissalar nasrda, ulardan joy olgan ba’zi lirik kechinmalar, hikoyatlarning xulosalari va asar xotimasi nazmda ijod etilgan. Nosiruddin Rabg‘uziy Qur’oni Karimda payg‘ambarlar haqida kelgan qissa va hikoyatlarni qayta ishlab, sayqal berib, takomillashtiigan. Manbalarda ta’kidlanishicha, ijodkor Qur’oni Karimda mayjud bo‘lmagan qissalarni yozishda bir qator mumtoz sarchashmalardan, jumladan, Abu Is’hoq Nishopuriyning «Qisasul - anbiyo» asaridan va islom diniga oid boshqa manbalardan foydalangan (O‘zbek adabiyoti tarixi, 1-tom, Toshkent, 1978, 180-bet).

Axborot manbalari bugungi kunda shu qadar takomillashganki, ta’lim jarayonida o‘qituvchi eng qulay, eng zamonaviy, eng qiziqarli, eng oson usullarni qo‘llash orqali o‘quvchiga zaruriy bilimlarni yetkazmasa, ko‘zlangan

maqsadga erishishi qiyin. Bu undan nafaqat, o'z fanining bilimdoni, balki o'z kasbining fidoyisi, o'rni kelganda aktyori bo'lishini talab etadi. Ayniqsa, fan o'qituvchisi darslarni tashkil etishda o'tiladigan mavzuning mazmunidan kelib chiqib materiallarni o'quvchilarga singdirish yo'llarini, qaysi usullarni qo'llash yaxshi samara berishini oldindan belgilab olishi maqsadga muvofiq. Ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash darslarning sifatini, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, ularni mustaqil ishlashga va ijodiy fikrlashga o'rgatadi.

Maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan barcha darslarning zamon saviyasiga mos kelishi va ta'lim samaradorligining ortishi o'qituvchining mavzu materialini tasviriy va ovozli texnik vositalardan foydalanib, jonli obrazlar yarata olishiga bog'liqdir. Yangi asrda jamiyatning barcha sohalarini shiddat bilan qamrab olayotgan globallashuv jarayoni dunyo miqyosida adabiyotshunoslik va pedagogika fanining zimmasiga yangidan-yangi vazifalarni yuklamoqda. Barchamizga ma'lumki, insonlar o'rtasidagi munosabatlarda badiiy adabiyot va pedagogikaning tarbiyaviy ahamiyati katta. Shunday ekan, fanning imkoniyatlaridan samarali foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi bilan shug'ullanish zarurligi belgilab berildi.

Asarda har bir qissadagi o'ziga xoslik ularning kompozision qurilishida ham ko'rinadi. Ulardagi bayonda xalq og'zaki ijodining bevosita ta'siri yaqqol ko'zga tashlanadi. Shu jihatdan Sulaymon, Luqmon hakim, Nuh, Yusuf to'g'risidagi qissalar xarakterlidir. Masalan, Sulaymon to'g'risidagi qissaning o'zi "Sulaymon bilan mo'rcha" (chumoli), "Sulaymon bilan boyqush", "Sulaymon va Samandun dev", "Sulaymon va hudhud", "Sulaymon va Bilqis", "Sulaymon va burga", "Sulaymondan hayvonlar tilini o'rgangan kishi", "Ho'kiz bilan eshak" kabi nomlash mumkin bo'lgan hikoyatlarga bo'linadi. Bularning hammasi alohida-alohida kichik hajmdagi hikoyatlar bo'lib, ularning har biri sujet liniyasiga ega. Ularning hammasi qo'shib Sulaymon to'g'risidagi qissani to'ldiradi, voqealarning rang-barangligini ta'minlaydi.

Sulaymonning podshohlik shon-shavkati, dabdabasining tasviri esa xuddi sarguzasht xarakteridagi ertaklarni eslatadi. Bu qissadagi syujet liniyasi Sulaymonning payg'ambar, podshoh sifatidagi obro'-e'tiborini yoritishga muvofiqlashgan bo'lib, qissa yechimida esa uning oqil va odil shaxs sifatidagi fazilati namoyon bo'ladi. Bu bilan Rabg'uziy Sulaymonning payg'ambar va podshoh sifatidagi mavqeining balandligi-yu, muhimi, uning inson sifatidagi yaxshi fazilatlarini namuna sifatida tasvirlaydi, shunday kishilarning hayoti, faoliyati, portreti, xatti-harakati o'sha davr hukmronlariga o'rnak bo'lishi

ko'zda tutiladi. Sulaymon Dovudning o'g'liga podshohlik otasidan meros qoladi.

Xudo farmoni bilan hayvonot-u parrandalar, ins-u jinslar, dev, parilar, shamol, bulut-hammasi Sulaymonga tobelik ko'rsatadilar. Oltindan to'qilgan beqiyos katta gilamda oltin taxt atrofida kumush kursilarda o'tirgan vazir-u fuzalolari, jin-parilari, lashkarlari bilan Sulaymon istagan tomonga shamol yordamida uchib yuradi, qushlar uning boshiga soyabon bo'ladi.

Bu hikoyatlardagi voqealar bayonida Sulaymon payg'ambar to'g'risida emas, birinchi navbatda, Sulaymon podshoh to'g'risida gap borayotgandek seziladi. Sulaymonning payg'ambar sifatidagi karomati ko'rinmaydi, u faqat xudoga iltijo qilish orqali turli shon-shavkatga erishib, dev-parilarni tobe qiladi. Vaholanki, payg'ambarlarga xos dinga da'vat etish bu qissalarda ko'zga tashlanmaydi.

“Qisasi Rabg'uziy”dagi personajlar portreti tasvirida xalq og'zaki ijodining ta'sir kuchi seziladi. Avtor tasvirida personaj real hayotiy kuchdan, ko'rinishdan ko'ra, ko'proq fantastik qiyofadagi o'ta bahodir, o'ta yaxshi yoki o'ta yomon xislatlarga ega holda namoyon bo'ladi: Masalan, Yusufning akalaridan Yahudo na'ra tortsa, Misr xalqi hushsiz yiqilar ekan. Yoki Muso (payg'ambar)ning hassasi yerga sanchilganda mevali daraxt, dushmanga qarshi katta ilon, daryoga ko'prik bo'lish kabi xosiyatlarga ega ekan. Yana bir misol. Amalqa qabilasi odamlari g'oyat uzun bo'ylik bo'lib, Bani Isroil ularga o'n ikkita baquvvat, novcha kishilardan elchi yuboradi. Ular ancha yurib bir kishining bog'iga kirib uzum eb tursa, egasi ularni tutib oladi va oltitasini bir engiga, oltitasini boshqa bir engiga solib shoh huzuriga olib boradi va yengini qoqadi. U yerdagilar hayron bo'lib, bu qanday qo'llik, oyoqlik qurtlar? - deb, kaftlariga olib, tomosha qiladilar.

Shunday qilib, “Qisasi Rabg'uziy” XIII asr oxiri va XIV asr boshidagi o'zbek adabiyoti tarixida proza janri taraqqiyotini belgilashda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan yodgorlikdir. Asar, undagi diniy qarashlardan qat'iy nazar, o'zining u yoki bu darajadagi dunyoviy motivlari bilan XIII-XIV asr nasr namunasi va adabiy tili yodgorligi sifatida muhim qimmatga egadir. “Qisasi Rabg'uziy” asaridagi Dovud payg'ambar qissasida har bir kishi kasb-hunar bilan tirikchilik qilishi lozimligi mavzusi bayon qilinadi. Asarda aytilishicha, Dovud payg'ambar kechalari qo'l ostilaridagi shaharni aylanib, o'zlarini tanitmasdan odamlar bilan suhbatlashar ekanlar. Bir kechasi shahar aylanib yurib, bir kampirga duch keldilar. Undan podshoh “Dovud qanday?” deb so'radilar. Kampir esa: “Dovud yaxshi podshohda, ammo uning kasbi yo'q. Kasbi bo'lmaganligi uchun uning tirikchiligi xalqning bo'ynidadir.

Aslida, kim bo'lishidan qat'iy nazar tirikchiligini hamma o'zi qilish kerak. Birovning bo'yniga yukini ortishlik boshqa odamlarga zulm qilishlikdir"- deydi. Kampirning bu gapi Dovud payg'ambarga qattiq ta'sir qildi. Uylariga qaytib kelib, tong otguncha yig'ladilar va Alloh taolodan tirikchilik qilish uchun bir kasb berishni so'raydilar. Shu sababli Alloh taolo Dovud payg'ambarga temirchilik kasbini beradi. Hazrati Dovudning qo'llarida temir mumdek eriydi. Bu haqda asarda: "Aymishlar, Dovud yalavoch tunla o'zin belgusiz qilib ra'iyatlardan so'rar erdikim, podshoh sizning birla netak muomila qilur? Aytur erdilar: Yavloq odil turur. Bir kecha andog' so'zlayurda Mavlo taolo bir farishtani izdi, bir qurtqa surati uza. Andin so'radi: "Podshohingiz netak turur?" teb. Qurtqa aydi: "yavloq odil turur, onchasi bor kishilar molin yeyur". Dovud duo qildi: "Iziyo, manga bir harf o'gratgil. Aning birla qazg'achimni yeyayin. Xalq mani so'zlamasunlar". Mavlo taolo bir taqachilik sanoatin anga o'gratu berdi. Aymishlar, temur Dovud ilkinda mumtek yumshar erdi". Darhaqiqat, "Qisasi Rabg'uziy" asaridagi Dovud payg'ambar qissasida har bir inson kasb o'rganib, shu kasbi bilan o'z tirikchiligini o'tkazishi lozimligi uqtiriladi. Inson o'z qo'li kuchi, kasbi, mehnati bilan ajoyib narsalarni yaratadi. U inson kasbi bilan xalqning hojatini chiqaradi va uning olqishiga sazavor bo'ladi. Qissasi Rabg'uziy asari turkiy xalqlar orasida tarqalgan. U payg'ambarlar haqidagi qissalardan iboratdir. Bu asar o'zbek nasrining eng qadimiy namunalaridan biridir. Unda XIII asr oxiri XIV asr boshlaridagi o'zbek adabiyotining bir qator o'ziga xos xususiyatlari juda yorqin namoyon bo'lgan. Rabg'uziyning payg'ambarlar, olam va odam haqidagi qarashlarini badiiy jihatdan ifodalash uchun vosita bo'lgan. Ularda adib olamning yaratilishi, tabiat va jamiyat hodisalari, insoniy munosabatlar borasida fikr yuritadi. Qissalar asosini tarixiy voqealar tashkil qiladi. Ular o'z ildizlari bilan «Qur'on» va «hadis»larga, tarixiy manbalarga, xalq og'zaki ijodiga borib taqaladi. Ammo bularning hammasi birinchi navbatda, Rabg'uziy badiiy tafakkur mevalaridir. Mavzu doirasiga ko'ra asar qissalari juda rang- barang, xilma xil va yorqin tasvirlarga ega. Olamdagi butun mavjudot egasi bo'lgan Allohni ulug'lash payg'ambarlar hayotiga doir lavhalarni eslash, Vatan, vatanparvarlik, erk va adolat, ota-ona, farzand munosabatlari, sevgi-sadoqat, do'stlik va hamjihatlik urush va tinchlik kabi mavzular shular jumlasidandir. Bular asardagi 72 bob qissalarda o'z ifodasini topgan. Bu qissalarning hajmi turlicha. Masalan, «Qissasi Yusuf» salkam yuz sahifadan iborat bo'lsa, «Lut» haqidagi qissa bir necha sahifadan iborat. Qissalarning ko'pi hayot va qahramon haqidagi muayyan xabar bilan boshlanadi. So'ng she'riy madh, keyin asosiy voqealar bayoni keladi. Ba'zi qissalar ichida yana mustaqil hikoya, rivoyat va naqlari ham bor, Masalan,

Yusuf qissasida bir necha hikoya, latifa, bayt, gʻazal va boshqa janr namunalari uchraydi, ammo ular asarda olgʻa surilgan asosiy gʻoyaviy-badiiy maqsad bilan yaxlitlikni tashkil etadi. Misol sifatida «Dovud haqida» gi qissa bilan tanishish mumkin. Qissa Dovudning taʼrifi bilan boshlanadi. Soʻng sheʼriy tavsif beriladi. Undan keyin Dovud paygʻambar haqidagi umumiy tasavvurlar bayon etiladi. «Dovud Yalavoch (paygʻambar) bani Isroildan erdi. Oʻn qarindosh erdilar. Otarlari Isho otligʻ Dovud qomugʻidan (barchasidan) kichik erdi. Tun-kun yigʻlayur erdi ibodat ichinda» Koʻrinib turganidek Rabgʻuziy nasrda nihoyatda sodda, loʻnda, tushunarli, taʼsirchan ifodalarni topa olgan. Shuning uchun ham bu asar asrlar davomida qoʻldan tushmay oʻqildi. Dovud bilan bogʻliq hikoyalarda adib adolat va zulm, hunar egalari, ota-ona, farzandlar munosabati singari muammolarga asosiy eʼtiborni qaratgan. «Aytmishlar, Dovud yalavoch tunla oʻzin belgusiz qilib raiyatlardan soʻrar erdikim, podshoh sizing birla netag muomala qilur? Aytur erdilar: “yavloq juda odil turur”. Oʻzbek adabiyotidagi paygʻambarlar tasvirida Dovud va Sulaymon nomi koʻp uchrab turadi. Ayniqsa, «Taxti Sulaymon» iborasi koʻp qoʻllanadi. Rabgʻuziyning yozishicha: «Taxti bir yigʻoch yer ichinda erdi. Ul taxtni oltun, kumush birla qilmish erdi. Sulaymonni chumolilar podshosi bilan suhbat hikoyasi katta maʼrifiy va axloqiy-taʼlimiy ahamiyatga bogʻliq hodisa hisoblanadi. Unda kishilik jamiyatiga xos boʻlgan ayrim illat va kamchiliklar ustida soʻz boradi. Hikoyada Sulaymon katta mavqega ega boʻlgan manman, kibrli, manfaatdor hukmdor sifatida gavdalanadi. Aksincha, qarinchqa chumolilar podshosi dono, tadbirkor, xalq gʻamini yeydigan hukmdor sifatida gavdalanadi. Chumolilar podshosi sifatida Sulaymonni izza qilish tasviri kishining qiziqishini uygʻotadi. Rabgʻuziy shaxs kamoloti faqat shaxsning jismoniy sifatleri bilan belgilanmasligini, buning uchun aqliy, maʼnaviy belgilar mezon boʻlishini taʼkidlaydi.

Bu nodir asar, yaʼni “Qisasi Rabgʻuziy” oʻzbek badiiy nasrining ilk namunalaridan boʻlishiga qaramay, unda adib Nosiruddin Rabgʻuziyning yuksak badiiy mahorati atroflicha namoyon boʻlgan. Bu asar shunisi bilan ahamiyatliki, oʻzining maʼrifiy hamda badiiy estetik jihati bilan barcha avlodlarning maʼnaviy kamoloti uchun xizmat qilishi uning cheksiz qadr - qimmatga ega ekanligining yorqin ifodasidir.

Biz, pedagoglar oʻquvchilar ongiga bu noyob asarning bosh gʻoyasini teran singdira olsak, yosh avlodni barkamol avlod ruhida tarbiyalagan boʻlamiz. Shu oʻrinda “Qobil va Hobil” hikoyasi ham insonni hayotda toʻgʻri yoʻl tanlay olishida, yomon illatlardan yiroq boʻlishiga, ezgu fazilatlar egasi boʻlishiga, hasad bilan emas, balki havas bilan yashash naqadar zavqli ekanligini tushunib yetishlarida xizmat qiladi, desak, toʻgʻri boʻladi.

Asar insonlarni halol yashashga, insonparvarlikka, vatanni sevib, uning xizmatlariga labbay deb javob berishga tayyor turuvchi farzandlar bo'lib kamol topishlariga xizmat qiladi. Demak, biz, pedagog – o'qituvchilar qadimiy yozma yodgorliklarda ilgari surilgan g'oyalarni o'quvchilar qalbiga singdira olsak, zimmamizdagi burchimizni bajargan va buyuk kelajak uchun yosh avlodni barkamollik ruhida tarbiyalashga o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi II jildlik, Ijild.
2. Lapasov J. «Mumtoz adabiy asarlar o'quv lug'ati» T. «O'qituvchi» 1994y
3. N.Burhonuddin Rabg'uziy «Qissasi Rabg'uziy» 1-nashr T. «Yozuvchi» 1990y
4. B.Valixo'jayev «O'zbek adabiyotshunosligi tarixi» T. 1993y»
5. Hojiahmedov A. «Mumtoz badiiyat malohati» Sharq 1990y
6. Nosiruddin Burhonuddin Rabg'uziy «Qissasi Rabg'uziy» Namrudning ko'kka og'gan so'zlari» hikoyati
7. I. Abdurahmonov B. To'xliyev «Adabiyot» Ikitob 3nashr «Cho'lpon» T 2012y (Majmua) I. Valixo'jayev «O'zbek adabiyotshunosligi tarixi» T. 1993y

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola ta'lim samaradorligini yuqori bosqichga ko'tarish hamda dars sifatini oshirishda uzluksiz ta'lim tizimi xodimlari, pedagog-o'qituvchilar tomonidan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayonida samarali qo'llay olish, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy yondashuvning qaror topishi uchun muhim ahamiyat kasb etishi haqida batafsil yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья направлена на то, чтобы поднять эффективность образования на более высокий уровень и улучшить качество проведения уроков работниками системы непрерывного образования, педагогами-педагогами, эффективно использовать современные образовательные технологии в образовательном процессе, а также организовать воспитательную работу. Подробно объясняется важность творческого подхода к принятию решений.

SUMMARY

This article aims to raise the effectiveness of education to a higher level and to improve the quality of lessons by employees of the continuous education system, pedagogues-teachers, to effectively use modern educational technologies in the educational process, as well as to organize the educational process. It is explained in detail about the importance of a creative approach to decision-making.

LOTIN TILI TERMINOLOGIYA ASOSLARI XUSUSIYATLARI VA UNING TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA O'QITILISHI

Shirinqulova Sh. M.

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Maxamadjanova M. Sh.

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Tayanch so'zlar: lotin tili, tibbiyot fakulteti talabalari, tibbiyot fakulteti, tibbiyot terminologiyasi, termin, tizimlashtirish yondashuvi, leksik minimum, lotin grammatikasi.

Ключевые слова: латинский язык, студенты-медики, медицинский факультет, медицинская терминология, термин, подход к систематизации, лексический минимум, латинская грамматика.

Key words: latin language, medical students, medical faculty, medical terminology, term, systematizing approach, lexical minimum, latin grammar.

Kirish. Lotin tili birinchi kurs talabalari uchun mutlaqo yangi fan bo'lib, u ilgari o'rganilmagan va shuning uchun o'rganishda muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Tibbiyot oliy o'quv yurtida talabalarga tibbiyot terminologiyasini o'rganish va undan foydalanish asoslarini nafaqat universitetda, balki ularning keyingi kasbiy faoliyatida ham singdirish, boshqacha aytganda, terminologik jihatdan malakali shifokor tayyorlash maqsadida lotin tili o'qitilmoqda. Lotin tili propedevtik fan bo'lganligi sababli tibbiyot fakultetlarida o'qiladigan barcha fanlar, xususan, anatomiya, biologiya, biokimyo, mikrobiologiya, farmakologiya, klinik fanlar bilan bevosita bog'liqdir.

Lotin tilini ingliz tilida o'rgatish ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ayniqsa o'z ona tili bo'lmagan talabalar uchun. Lotin tilini o'rganishda atamalarni yod olishga alohida e'tibor beriladi. Ingliz tilidagi atamalarni bildiruvchi ko'plab so'zlar yunon-lotin tilidan kelib chiqqan, shuning uchun ingliz tilini yaxshi biladigan odam uchun ularni o'zlashtirish qiyin emas. Ona tili arab yoki xitoy tili bo'lgan talabalar uchun vaziyat boshqacha. Bu tillarda, o'xshash so'zlar butunlay boshqacha bo'lishi mumkin. Talabalar ularni yodlash uchun ko'proq vaqt sarflashlari kerak. Tilni yaxshi bilmaydigan chet ellik talabalar bilan vaziyat yanada tarang. Ular ko'p inglizcha so'zlarni bilishmaydi va o'qituvchi u yoki bu atamani tushuntirishga ko'proq vaqt sarflashi kerak. Fanni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan leksik minimum uzoq muddatli xotira

darajasida doimiy yodlash uchun mo'ljallangan. Bular qo'llanish chastotasi, mavzuiy ahamiyati va so'z yasash valentligi tamoyiliga ko'ra tanlangan so'zlar va atama elementlaridir. Yodlashni osonlashtirish uchun o'qituvchi assotsiativ bog'lanish usulidan foydalanishi mumkin, masalan: gastrit so'zini tanish so'z yordamida eslab qolish mumkin.

Turli Universitetlarning tibbiyot fakultetlarida lotin tilini o'rgatish uzoq va davomiy an'anadir. Biroq o'quv fanining nomining o'zi "Lotin tili" yoki "Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi asoslari" ba'zi izohlarni talab qiladi. Avvalo, siz lotin tilini o'rganishda ikkita tub farqli yo'nalishga e'tibor berishingiz kerak. Bir tomondan, umumta'lim fani sifatida qaraladigan lotin tilini o'qitish tilning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, umumiy til va uning grammatik tizimi bilan tanishishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, tilni o'rganish tarixiy va madaniy lahzalarni taqdim etish bilan uyg'unlashtiriladi. Bu talabalarga qadimgi merosning zamonaviy Yevropa va jahon madaniy tizimlarining shakllanishidagi muhim roli haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bu yo'nalish gumanitar, birinchi navbatda, filologiya fakultetlari uchun dolzarb bo'lib, bu yerda asosiy maqsad talabalarining umumiy madaniy va lingvistik dunyoqarashini kengaytirish, shuningdek, ularning zamonaviy "jonli" tillarga ilmiy-tahliliy yondashuvini rivojlantirishga ko'maklashishdir.

Boshqa tomondan, lotin tilini asosiy fanning bir turi yoki hech bo'lmaganda tibbiyot o'quv dasturini tashkil etuvchi boshqa ixtisoslashtirilgan fanlarning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqish mumkin va kerak. Shubhasiz, bu holda, biz endi bu jarayonning odatiy ma'nosida chet tilini o'rganish haqida gapirmayapmiz: asosiy vazifa professional tibbiy terminologiyani o'rganish ekanligini aniqlashtirish muhimdir. Shuning uchun intizomning nomiga mavzuga tuzatishlar kiritish maqsadga muvofiq ko'rinadi faqat lotin tilini emas, balki "lotin tili" terminologiyasini aniq o'rganish lozim. Biroq, ayrim hollarda bir qancha sabablarga ko'ra mavjud amaliyotlar, kurslar yoki o'quv qo'llanmalar nomlari - "Lotin tili va tibbiyot asoslari terminologiyasi" to'liq muvaffaqiyatli emasga o'xshaydi.

Birinchidan, bu nom (to'g'ridan-to'g'ri ma'noda - birinchi navbatda) til bilan tanishish vazifasini ta'kidlaydi, bu yuqorida aytib o'tilganidek, tibbiyot fakultetlari uchun to'g'ri yo'nalish deb hisoblanishi mumkin emas. Shubhasiz, oddiy almashtirish amalda hech narsa hal qilmaydi. Ikkinchidan, fan nomini bunday shakllantirishda dastlab (va so'zlarni qayta tartiblashda u, albatta, qoladi) ikki yo'nalishning ma'lum bir parallel birga mavjudligini aks ettiradi: bir tomondan, til o'rganish («Lotin tili» nomi -umumiy ta'lim yo'nalishi) va boshqa tomondan, terminologiya tayyorlash («tibbiy terminologiya asoslari» -

asosiy yo'nalish). Qolaversa, bir fakultet ichida bu birga yashash hatto qarama-qarshi xarakter kasb etadi. Axir, yo'nalishlar boshqacha va bu holatda til yoki terminologiyani o'rgatishga urg'u berilganmi yoki yo'q aniq emas. Bundan tashqari, umumiy ta'lim yo'nalishi madaniy sohaning bir turini o'z ichiga oladi (birinchi navbatda, lotin qanotli iboralar, maqollar), bu ham e'tiborga olinishi kerak, ixtiyoriy yoki alohida yo'nalish sifatida terminologiyaga hech qanday aloqasi yo'q.

Asosiy qism. Tibbiyot maktabida lotin tilini o'rganishda talabalarning o'quv va kognitiv faolligini oshirish alohida rol o'ynaydi. O'qituvchi lotin tilini o'rganishda olingan bilim va ko'nikmalar keyingi kurslarda, maxsus fanlarni o'rganish jarayonida keng qo'llanilishini doimiy ravishda talabaga eslatib turishi kerak. Bunga, bir tomondan, lotin tili kursi, ikkinchi tomondan, tibbiy-nazariy va klinik fanlar o'rtasidagi integratsiya yordam beradi. O'qituvchi anatomik atamalar bilan tanishar ekan, ularni tuzishda qo'llaniladigan grammatik qoidalarini tushuntirar ekan, anatomiya kursida ularning paydo bo'lishini aytib o'tishi mumkin. Anatomiya atlaslarida barcha so'zlar lotincha nomlarga ega. Tibbiyot fakulteti talabalari o'rganadigan fanlarning nomlari ham yunon-lotin tilidan (biologiya - hayot haqidagi fan, kardiologiya - yurak haqidagi fan, sitologiya - hujayralar haqidagi fan va boshqalar) kelib chiqqan. Boshqa fanlar bo'yicha sinf o'quvchilari o'zlariga tanish bo'lgan lotin ildizlariga asoslangan va lotincha so'z yasash qoidalariga muvofiq ilmiy terminologiyani oson tushuna boshlaganlarida, ular lotin tilining o'z ta'limlari uchun foydaliligi va zarurligiga doimo ishonch hosil qilishadi. Shifokorlardan eshitilgan ba'zi so'zlar endi aniq bo'ladi. Tibbiyot talabasi shifokorlarning boshqa mutaxassislikdagi odamlar uchun tushunib bo'lmaydigan maxsus tilini o'zlashtirganini g'urur bilan tushunadi.

Talabalarni lotin tilida o'qitishni optimallashtirish maqsadida yangi usullar faol joriy etilmoqda. Grammatik va leksik material puxta ishlab chiqilgan, tafakkur mantiqini, ongini va atamalardan foydalanishda savodxonlikni, tibbiy terminologiyaning turli quyi tizimlarida erkin yo'naltirishni rivojlantiruvchi mashqlardan foydalaniladi.

Mustaqil va nazorat ishlari natijalarini tahlil qilish o'qituvchiga ham, talabalarga ham materialni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Yozma ishlardan tashqari, lug'atning o'zlashtirilishini, shuningdek, uyda yoki sinfda bajarilgan vazifalarni tekshirish uchun muntazam ravishda og'zaki so'rov o'tkaziladi, yakuniy nazorat shakli test hisoblanadi. Lotin tilini o'rgatish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u ham ba'zi talabalar uchun til to'sig'ini bartaraf etish, ham o'quv jarayonini tashkil

etish va bilimlarni nazorat qilish bilan bog'liq. Ko'pgina talabalar muntazam ravishda darslarga qatnashish va uy vazifalarini bajarishni qoidaga aylantirmaydi. Shu munosabat bilan talabalarga zarur (guruhlarning ixtisoslashuvini hisobga olgan holda) leksik minimum taklif etiladi, bu esa uni ixtisoslashtirilgan fanlar doirasida yanada mustahkamlash va kengaytirishga olib keladi. Biroq, bu yondashuv (grammatik elementlarning terminologik minimum bilan birgalikda bayoni) tibbiyot fakultetlarida tilning amaliy qo'llanilishining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirsa ham (tildan ko'ra terminologiyani o'rganish), qoida tariqasida, alohida mustaqil yo'nalish sifatida terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmaydi. Bunday xususiyatlarni hisobga olish kerak, chunki u ba'zan bizni lotin tili grammatikasining rasmiy tomonini ko'proq amaliylik, soddalashtirish foydasiga e'tiborsiz qoldirishga majbur qiladi. Zero, terminologiya dastlab tilning asosiy grammatik tuzilmalariga asoslanadi, so'ngra u o'z hayotini aydi (va, qoida tariqasida, o'z-o'zidan) o'z qonunlariga ko'ra rivojlantira boshlaydi. Demak, lotin tilining ba'zi odatiy grammatik momentlarini an'anaviy tarzda o'rnatilgan professional lotin tibbiyot terminologiyasi bilan bog'liq holda qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ladi va ba'zi hollarda grammatikani o'ziga xos moslashtirish zarurati haqida gapirish o'rinlidir. Albatta, har qanday kasbiy terminologiya (shu jumladan tibbiy) - faqat tilning leksik komponentining lug'ati ham o'zgarishlarga uchraydi.

Anatomik terminologiyani o'rganayotganda «sifatga old qo'shimchalari» mavzusi ba'zan (ba'zi darsliklarda) hatto hisobga olinmaydi. Shubhasiz, bu «oddiy» lotin tilida, uzbek tilida bo'lgani kabi, bu sodir bo'ladi prefikslar o'zlarining standart funktsiyasini bajaradilar va sifatning ma'nosini aniqlaydilar. Biroq, hatto anatomik atamalarning asosiy terminologik minimumi ham bizni ushbu mavzuga alohida dars ajratishga majbur qiladi: eng keng tarqalgan orasida yettita prefikslar orasida (**infra, sub, inter, intra, supra, para, semi**) faqat bitta (**intra**) faqat aytib o'tilganlarni bajaradi funktsiyasi va qolgan oltitasi (albatta, standart funktsiyani bajarib) keng qamrovli talab qiladi terminologik izohni o'z ichiga oladi.

Xuddi shu ma'noga ega ikkita prefiks «ostida» (**infra va sub**). Avvalo shuni ta'kidlash joizki, paydo bo'ladigan birinchi savol - foydalanishdagi farq haqida (qachon **infra**, qachon **sub**). Buning javobi foydalanishda na qoidalar, na biron bir naqsh mavjud (odatiy holat va terminologiyaning «o'z-o'zidan» rivojlanishining yorqin misoli). Bundan tashqari, anatomik foydalanishning hozirgi amaliyotini hisobga olgan holda old qo'shimchalar bilan sifatlovchi atamalar, kamida oltita eslatma (terminologik sharhlar) sifatida qayd etilishi mumkin. Misol tariqasida ulardan uchtasini olaylik.

Birinchidan, anatomik terminologiyada «**pankreas**» yoki «**popliteal**» kabi sifatlardan foydalanish («chin» va «iliak» sifatlari ularga ma'lum bir shart bilan qo'shilishi mumkin). Tegishli lotin atamalarida («**pankreaticus**» va «**popliteus**»), prefiks, siz bilganingizdek, umuman kerak emas, chunki bu sifatlarda uzbek tiliga tegishli ma'noga ega bo'lgan sifatlarni o'z ichiga olgan ibora bilan tarjima qilingan ot atamalaridan hosil bo'ladi: **pankreas** - «**pankreas**» va **poples** - «**tizza bo'shlig'i**». Shuni ham ta'kidlash joizki, ushbu iboralarning bir qismi bo'lgan «bez» va «bo'shliq» otlari ulardan sifatlarga yasashda ishlatilmaydi (ko'krak qafasi → **thoracicus** «**ko'krak**» atamasi bilan xuddi shunday holat). , lekin solishtirganda : yo'g'on ichak «**kolon**» → **kolikus** «**yo'g'on ichak**», **maksilla** «**yuqori jag**» → **maxillaris** «**maxillaris**» va boshqalar).

Ikkinchidan, «teri osti» ma'nosini bildiruvchi sifat. Eng oddiy variant subcutaneus prefiksi bilan ifodalanadi. Bundan tashqari, bir xil ma'noga ega, ammo yunon tilidan kelib chiqqan sifat (biz «ikki tilli terminologiya» ning juda kam uchraydigan holatini qayd etamiz - bu atama bir vaqtning o'zida lotin va yunon tillarida ifodalanadi. so'z) - saphenus: faqat ma'lum iboralarda shlatiladi.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytisimiz kerak terminologiyani hisobga olgan holda bo'yicha «Lotin» fanining o'ziga xos xususiyatlari tibbiyot fakultetlarida barcha uchta terminologik quyi tizimlarda (anatomik-gistologik - klinik - farmasevtika) tibbiy lotin atamalarini qo'llashning o'rnatilgan amaliyotiga e'tibor qaratgan holda kurs (yoki darslik) yaratish maqsadga muvofiqdir. Ularni iloji boricha aniqroq qilish uchun tartiblash va tizimlashtirish, foydalanish shu maqsadda lotin tilining grammatik tuzilmalari o'rganilishi kerak. Bunda asosiy tamoyil materialni taqdim etishda tizimli yondashuv tamoyiliga qat'iy rioya qilish bo'lishi kerak. Bu yondashuv, birinchidan, aniq va izchil taqsimlanishida o'z aksini topishi kerak. Leksik minimumni tashkil etuvchi atamalar muayyan mavzular (odatda muvofiq an'anaviy lotin tilining asosiy bo'limlari bilan grammatika) va asosiy leksik minimum doirasidan kelib chiqqan holda, ko'rib chiqilayotgan mavzu doirasidagi atamalar va ikkinchi - yagona, lekin muhim va zarur tushunchalarni bildiruvchi atamalar sonini darhol to'liq taqdim etish tavsiya etiladi. O'quvchilarning turli so'z yasash sxemalarini ishlab chiqish orqali leksik minimum doirasini mustaqil ravishda kengaytirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bundan tashqari, leksik minimumni ixtiyoriy lug'at - tematik jihatdan muhim atamalar hisobiga kengaytirish va faqat ma'lum bir terminologik kontekstda mazmunli olib borish lozim. Leksik minimumning ikkita variantining (asosiy va kengaytirilgan) mavjudligi muayyan shartlarga (darslarning vaqti va davomiyligi, umumiy soatlar soni, guruh ixtisosligiga) qarab terminologik material miqdorini o'zgartirishga imkon beradi. Shunday

qilib, amaliy nuqtai nazardan, leksik minimumni uy vazifalari, mashqlar, mustaqil va nazorat ishlari (testlari) tarkibidagi yoki kiritilishi mumkin bo'lgan barcha atamalar to'plami sifatida ko'rish mumkin.

Demak, lotin tilini o'rganish bo'lajak shifokorlarni tayyorlashning ajralmas qismidir. Ushbu fan rus tilida yoki uzbek tilida o'qitilishidan qat'i nazar, maqsad bir xil - professional tilning terminologik tizimi uchun asos yaratish. Albatta, atamalarning kontseptual mazmunini faqat tegishli kafedralarda maxsus fanlarni o'rganishda to'liq va qat'iy ravishda ochib berish mumkin. Lotin tilini muvaffaqiyatli o'rganish ularning oson o'zlashtirilishi va qo'llanilishiga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Borovskiy Ya.M. Lotin xalqaro fan tili sifatida / Xalqaro yordamchi til muammolari. - M., 2001. - 120 b.
2. Zubanova S.G. Qadimgi tillar va madaniyatlar (lotin tili va qadimgi madaniyat). - M.: LIKA, 2014. - 268 b.
3. Ilyina L.E. Qadimgi tillarga qaytish: zamonaviy maktabda lotin tilini oldindan o'rgatish // Maktabda chet tillari. - 2014. - No 5. - B. 27-31.
4. Katsman N.L. Lotin XX asrda Rossiyada umumiy ta'lim predmeti sifatida // Hind-evropa tilshunosligi va klassik filologiyasi (I.M.Tronskiy xotirasiga bag'ishlangan XIV o'qishlar). 2-qism. - Sankt-Peterburg, 2010. - S. 17-32.
5. Kachalkin A.A. Anatomik terminologiya. - M.: RUDN, 2013. - 119 p. 8.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada lotin tili grammatikasini tibbiyot fakultetlarida tibbiyot fakulteti talabalari o'rganadigan terminologiyaga moslashtirish muammosi ko'rib chiqiladi, chunki "Lotin tili, terminologiya asoslari" fanining o'rganish predmeti asosan grammatik emas, balki professional tibbiyot terminologiyasi hisoblanadi. Lotin tilining tuzilmalari ya'ni ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan mualliflik metodologiyasi misolida tibbiyot fakultetlarida "Lotin tili, terminologiya asoslari" fanining materialini taqdim etishda tizimli yondashuv tamoyili ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема адаптации латинской грамматики к терминологии, изучаемой студентами-медиками на медицинских факультетах, так как предметом изучения предмета «Латинский язык, основы терминологии» является в основном не грамматика, а профессиональная медицинская терминология. Структуры латинского языка. На примере разработанной и апробированной авторской методики показан принцип системного подхода к изложению материала предмета «Латинский язык, основы терминологии» на медицинских факультетах.

SUMMARY

The article devotes to the problem of adapting the grammar of the Latin language to the terminology studied by medical students at medical faculties, since the subject of study of the discipline «Latin, the basics of terminology» is mainly professional medical terminology, and not the grammatical structures of the Latin language. On the example of the developed and tested author's methodology, the principle of a systematizing approach is shown in the presentation of the material of the discipline «Latin language, the basics of terminology» at medical faculties.

GENRES IN CHILDREN'S LITERATURE AND THEIR SPECIFIC FEATURES

Nasirova G. M.

*Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences.
Uzbekistan State University of World Languages*

Makhkamova Sh.

*Teacher,
Uzbekistan State University of World Languages*

Tayanch so'zlar: badiiy ijod, bolalar adabiyoti, janrlar, adabiyot.

Ключевые слова: художественное творчество, детская литература, жанры, литература.

Key words: artistic creativity, children's literature, genres, literature.

Introduction. Children's literature is generally referred to as all the works that children read. However, in this case, it is more correct to speak of a "circle of children's reading". Three groups of works are distinguished in its structure. The first group includes works directly addressed to children. The second group - works written for adult readers, but resonated with children. Finally, the third group consists of works composed by the children themselves, i.e., children's literary creativity.

The circle of children's reading changes with each era. Its composition and breadth depend on many factors. Social conditions are changing, and with them are changes in the social, religious and family traditions of children's reading. In addition, upbringing and education programs are updated, publishers select certain works for mass release. The history of changes in the circle of children's reading is part of the overall literary process. Strictly speaking, only literature for children can be called children's literature. Not all writers who tried to create works for children achieved noticeable success. The explanation lies not in the level of writing talent, but in its special quality. For example, Alexander Blok wrote a number of poems for children, but they did not leave a truly noticeable mark in children's literature, and meanwhile, many of Sergei Yesenin's poems easily moved from children's magazines to children's readers.

Discussions. Literature for children goes its own way of development, consistent with the general literary process, although not with absolute accuracy: it either lags behind for a long time, then suddenly ahead of adult literature. In the history of literature for children, the same periods and directions are distinguished as in the general literary process - the medieval renaissance, enlightenment classicism, baroque, sentimentalism, romanticism, realism, modernism, etc. At the same time, this was precisely its own path of development, the purpose of which is to create literature that meets the needs of children. The selection of specific forms and techniques was long and difficult. As a result, any reader can easily distinguish for whom this work was created - for children or for adults.

Classification - the distribution of any objects (objects, phenomena, processes, concepts) into classes in accordance with certain characteristics. As a classification feature (characteristics, bases of division), a property of an object is taken, which determines its difference or commonality with other objects. Essential (objective, natural) is a sign that expresses the fundamental nature of an object and thereby distinguishes it from objects of other types and genera. Classification is a general scientific and general methodological concept, meaning such a form of systematization of knowledge, when the entire area of the studied objects is presented as a system of classes, or groups, into which these objects are distributed based on their similarity in certain properties. Literature for adults and children's literature are divided according to age. But it should be clarified that there are no exact age limits. Because it happens that literature written for children becomes readable by adults, for example, "Alice in Wonderland" by L. Carroll; or vice versa: a work for adults is read by children, for example, "The Adventures of Gulliver" by J. Swift. But also of particular value is literature written specifically for children, taking into account the psychological characteristics of the corresponding age. The standard for publications for children and adolescents sets the following boundaries: senior preschool age (from 4 to 6 years old inclusive), junior school age (from 7 to 10 years old inclusive), middle school age (from 11 to 14 years old inclusive), senior school age (from 15 to 17 years old inclusive).

In children's literature, as a rule, a distinction is made between fiction and scientific and cognitive. As for other types of children's literature allocated for social purposes, additional research is needed. Publicistic, reference, «business» (transformed industrial and practical - practical advice to help amateur creativity) were called as varieties of scientific and educational literature. Currently, there are popular science publications for children, publications for

leisure, educational publications for preschool age (for developing learning). Apparently, in children's literature there are also such types of literature as mass-information and entertainment, religious-popular and liturgical. Educational literature for a secondary general education school in the existing classifications does not apply to children's literature.

3. Types (genres) of children's literature

Fairy tale - a genre of literary creativity:

1) Folk tale - an epic genre of written and oral folk art: a prose oral story about fictional events in the folklore of different peoples. A type of narrative, mostly prose folklore (fairy tale prose), which includes works of different genres, the texts of which are based on fiction. Fairy-tale folklore opposes «reliable» folklore narrative (non-fairytale prose) (see myth, epic, historical song, spiritual poems, legend, demonological stories, tale, legend, bylichka).

2) A literary fairy tale is an epic genre: a work oriented towards fiction, closely related to a folk tale, but, unlike it, belonging to a specific author, which did not exist before publication in oral form and had no options. A literary fairy tale either imitates a folklore one (a literary fairy tale written in a folk poetic style) or creates a didactic work (see didactic literature) based on non-folklore plots. The folk tale historically precedes the literary one.

The word «fairy tale» is attested in written sources no earlier than the 17th century. From the word «kazamt». It mattered: a list, a list, an exact description. It acquires modern significance from the 17th-19th centuries. Previously, the word fable was used, until the 11th century - blasphemous.

The word «fairy tale» suggests that they learn about it, «what it is» and find out «what» it, a fairy tale, is needed for. A fairy tale with a purpose is needed for the subconscious or conscious teaching of a child in the family the rules and purpose of life, the need to protect their «area» and a worthy attitude towards other communities. It is noteworthy that both the saga and the fairy tale carry a colossal informational component, passed down from generation to generation, faith in which is based on respect for one's ancestors.

In The Commandments for Children's Poets, Korney Chukovsky listed the rules by which children's poems and poems should be created. Imagery seemed important to him in combination with effectiveness (i.e., a quick change of images), musicality, saturation with verbs with minimal use of adjectives, proximity to children's folklore, to the game, an abundance of humor. The last commandment is this: «Do not forget that poetry for little ones should be poetry for adults.» It is known that children have increased speech talent, gradually decreasing by the age of seven or eight. It manifests itself in memory for words

and grammatical constructions, in sensitivity to the sound and meaning of words. The language of a children's book should be especially rich, because if a child learns a poor, inexpressive language, then it will be very difficult for him to overcome this shortcoming in later life. However, the language must be accessible. These qualities of speech style are achieved by careful selection of each word, strictly verified grammatical structure of each sentence. Ideally, even prose works should be easy to memorize by heart, become part of the baby's speech experience (as, for example, «ryaba the Hen»).

In the work of modern young writers, one can trace a tendency towards the emancipation of linguistic means, which were recently still fettered by strict regulatory requirements for children's books. This process is natural, since the language of a children's book must remain alive for all its literary character.

Young children unconditionally believe everything that is written in the book, and this faith makes the task of the writer extremely responsible. He must be truthful with his reader, but the truth here is of a special kind - artistic, which means the persuasiveness of fiction with moral purity and integrity of the idea. Only in this case, a children's book can fulfill its main task - to educate a moral person. For a writer, the question "how to write for kids?" is essentially a question of how to communicate with the child. Deep spiritual interaction between an adult author and a small reader is the most important condition for success. In both adult and children's books, the main thing is the artistic image. As far as the writer succeeds in creating an image (in particular, a hero, real or fabulous, but certainly full-blooded), to the extent that his work will reach the mind and heart of the child. Another feature of the baby book is maximum concreteness. As the Czech poet Jan Olbracht said, "for children, one should not write "a bird was sitting on a tree", but "oatmeal was sitting on a tree".

Psychological studies have shown that the little reader, more than an adult, is characterized by an effective imagination, which encourages not only to contemplate what is being read, but also to mentally participate in it. Among the literary heroes, he makes friends, and he himself often reincarnates in them. From its very origins, children's literature is focused on eternal, unshakable humanistic values, it teaches to distinguish between good and evil, truth and lies. At the same time, a children's writer cannot be completely free from the social ideas of his time, and his individual artistic style corresponds to the style of the era. Each writer develops his own way of talking with kids. He can come to lyrical-epic intonations, use folklore narrative techniques, get as close as possible to the fresh and poetic worldview of a child. As children's literature

matures, psychologism in the depiction of characters increases, rapidly changing plot events gradually give way to reflections and descriptions.

Conclusions. Children's literature is the art of the word, and therefore an organic part of spiritual culture, therefore, it has the qualities that are characteristic of all fiction. It is closely related to pedagogy, because it is designed to take into account the age characteristics, capabilities and needs of the child. Moreover, it is an undoubted part of general literature, but still it is a phenomenon. No wonder V. G. Belinsky argued that one cannot become a children's writer - they have to be born: "This is a kind of vocation. It requires not only talent, but also a kind of genius. A children's book must meet all the requirements that apply to a book for adults, and, in addition, take into account the children's view of the world as an additional artistic requirement.

literature:

1. Arzamastseva, I.N. Children's Literature: Textbook for students. higher And avg. ped. textbook institutions / I.N. Arzamastseva, S.A. Nikolaeva.- M.: Academy, 2001.-472 p.
2. Bobina T.O. Modern literature for children: themes and genres. - Chelyabinsk, 2013. - 191 p.
3. Kochergina A.A. Poetics of the avant-garde in the work of modern children's writers: Dis. ... cand. philol. Sciences. - Astrakhan, 2017. - 184 p.
4. Sirota A. Have you read? There can be no Kafka in children's literature... // Teacher's newspaper. - 1999. - No. 27.
5. Tikhonova S.V. The main trends in the development of modern children's literature // Nizhny Novgorod education. - 2015. - No. 4.

РЕЗЮМЕ

Ta'kidlash joizki, aksariyat hollarda bolalar adabiyoti kattalar adabiyotiga qaraganda ancha konservativ va bu uning badiiy ijod doirasidan tashqariga chiqadigan, ya'ni, bolada dunyoning birlamchi yaxlit obrazli tasvirini shakllantirish kabi o'ziga xos asosiy vazifasidir. Maqolada bolalar adabiyoti janrlarining o'ziga hos xususiyatlariga oid masalalar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

Следует отметить, что в большинстве случаев детская литература более консервативна, чем взрослая, и в этом ее основная задача, выходящая за рамки художественного творчества, т. е. В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями жанров детской литературы.

SUMMARY

It can be said that in most cases children's literature is more conservative than adult literature. This is explained by its specific main function, which goes beyond the scope of artistic creativity. The material embodiments of literary works for children are children's books. The article deals with the issues based on the genres of children's literature.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ОБУЧЕНИИ

Собирова Н. Н.

*докторант Ферганского государственного университета, преподаватель
кафедры методики преподавания английского языка*

Ибрагимова Э. И.

доцент Ферганского государственного университета

Tayanch so'zlar: nonverbal muloqot, til, o'qitish, mimika, imo-ishoralar, tana tili, nonverbal vositalar.

Ключевые слова: невербальное общение, язык, обучение, мимика, жесты, язык тела, мимика.

Key words: non-verbal communication, language, teaching, facial expressions, gestures, body language, miming.

Если мы посмотрим на историю, то существуют разные мнения и теории о происхождении и историческом развитии человечества, но известно, что на ранних этапах человеческой деятельности на земле люди посылали друг другу сигналы и устанавливали взаимную коммуникацию и выражали свою внутреннюю опыт использования невербальной речи, в основном языка жестов. Исходя из этого, информацию, передаваемую без звука между людьми, можно назвать невербальной речью. Хотя невербальная речь появилась задолго до устной и письменной речи и даже послужила основой для зарождения устной и письменной речи.

Язык используется людьми как инструмент для выражения своих чувств, с помощью которого можно найти и получить от общества свои основные и продвинутые потребности. Люди в обществе говорят на одном и том же родном, втором или других языках, используемых для получения или удовлетворения потребностей друг друга. На их основе язык определяется как ключевой фактор общения преподавателей и студентов. Преподаватели и студенты обмениваются идеями, мыслями, чувствами и эмоциями. Также сюда входит не только вербальное общение, но и невербальное общение, и оно играет важную роль в процессе обучения. Трансакции и интерактивные эффекты с человеком в основном сосредоточены на его собственных словах и в то же время теряют понимание того, какой сигнал посылает тело. По словам Даниелы Козич, выражение лица, тон голоса, поза или движение,

зрительный контакт, жесты, прикосновения и взгляды являются наиболее часто используемыми каналами невербальной коммуникации.

Навыки невербального общения человека обычно развиваются «автоматически» на этапах младенчества и раннего детства. Это навыки, которым не учат напрямую, вместо этого это более бессознательное обучение тому, как «читать людей». Потратьте некоторое время, наблюдая, как маленькие дети видят, как легко они «танцуют» при социальном взаимодействии. Они реагируют на выражение лица и тон голоса других людей, они могут без особых усилий привлечь внимание тех, кто за ними ухаживает, и они могут использовать выражение лица, голос и тело, чтобы начать контролировать окружающий мир. У них есть базовые коммуникативные навыки, делающие мир комфортным и позволяющим им сохранять чувство безопасности и благополучия. Миллер описал, что невербальное общение усваивается задолго до того, как ребенок начинает процесс вербального общения.

Исследования невербальной коммуникации обычно сосредоточены на методах обучения в классе, которые можно использовать при обучении любому предмету. Эффективные учителя используют язык тела, чтобы общаться с учениками, строить с ними взаимопонимание и заставлять их чувствовать себя в безопасности и получать поддержку, невербальные сигналы служат многим целям в процессе общения, и существует множество каналов невербального общения, учитель, желающий эффективно общаться со своими учениками. нужно будет обращать внимание на язык тела, жесты, выражение лица, зрительный контакт и презентацию, известную как влияние этих сигналов, которые являются важными шагами к успеху в качестве учителя.

Что такое невербальное общение? Невербальное общение относится к форме общения без использования слов для самовыражения. Невербальная коммуникация очень проста, и учителя, как правило, принимают ее как должное и всегда игнорируют при обучении в классе. Для достижения цели обучения и повышения качества и эффективности обучения в классе очень важным фактором является совершенствование метода обучения.

Невербальная коммуникация часто более тонкая и эффективная, чем вербальная, и может передать смысл лучше, чем слова. Например, возможно, улыбка намного легче передает наше чувство, чем слова. Безмолвная речь имеет большое значение в повседневном общении людей и влияет на шансы неудачи или успеха в личных и профессиональных социальных контактах.

Также Священный Коран в ряде случаев относится к этому пункту, например для веротерпимых и бедных людей сказано: «Вы бы узнали их по

их внешнему виду» и говорит о лицемерах: «и вы узнаете их по тону своей речи». Также Имам Али (А) считал, что внешний вид человека является показателем его внутреннего состояния. Всякий раз, когда человек что-то скрывает в своем сердце, это проявляется в выражениях его лица. «Никто не может ничего скрыть в невидимом, потому что это видно по его необдуманным словам и его лицу».

Другими словами, невербальное общение относится к использованию языка тела, мимики, жестов и других неязыковых сигналов для передачи смысла.

При обучении иностранным языкам невербальное общение может играть важную роль в улучшении понимания и понимания языка учащимися. Вот некоторые из способов, которыми невербальные коммуникативные средства могут быть использованы в обучении иностранному языку:

Выражение лица. Выражение лица учителя может передавать различные эмоции и отношения, что может помочь учащимся понять тон и контекст языка. Например, улыбка может указывать на дружелюбие, а хмурый взгляд может свидетельствовать о неодобрении или разочаровании.

Жесты: жесты рук и тела могут использоваться для передачи смысла, например, указывая на объект или делая круговые жесты для обозначения повторения. Жесты могут помочь усилить значение слов и фраз, а также сделать язык более запоминающимся и привлекательным.

Язык тела: язык тела учителя может передать уверенность, авторитет и энтузиазм, что может помочь учащимся чувствовать себя более комфортно и вовлеченными в учебный процесс. Учитель, который стоит прямо и поддерживает зрительный контакт со студентами, может создать более позитивную учебную среду.

Наглядные пособия: рисунки, диаграммы и другие наглядные пособия могут помочь учащимся понять и запомнить новую лексику и грамматические структуры. Их также можно использовать для иллюстрации культурных концепций и различий.

Ролевая игра и имитация: Ролевая игра и имитация могут использоваться для создания сценариев, имитирующих реальные ситуации, в которых учащиеся могут использовать язык. Это может помочь учащимся практиковать свои коммуникативные навыки и развить уверенность в разговоре на языке.

На сайте Британского Совета есть интересная информация о роли невербальной коммуникации в образовании, согласно которой:

Невербальная коммуникация — это система, состоящая из ряда функций, которые часто используются вместе для облегчения самовыражения.

Сочетание этих особенностей часто является подсознательным выбором носителей языка или даже подгрупп/субкультур внутри языковой группы. Основными компонентами системы являются:

Кинесика (язык тела). Движения тела, такие как пожимание плечами, постукивание ногой, барабанный бой пальцами, движения глаз, такие как подмигивание, мимика и жесты.

Проксемика (близость) Использование пространства для обозначения конфиденциальности или привлекательности.

Тактильный сенсорный экран

Зрительный контакт

Хроника Использование времени, ожидание, пауза

Ольфакторный запах

Вокалика Тон голоса, тембр, громкость, скорость

Звуковые символы Хрюканье, ммм, э-э, а, угу, бормотание

Тишина Пауза, ожидание, секретность

Поза Положение тела, стойка

Украшение Одежда, украшения, прическа

Передвижение Ходьба, бег, пошатывание, хромота

Из вышеперечисленного язык тела (в частности, мимика и жесты), зрительный контакт, близость и поза, вероятно, являются теми вещами, которые учащиеся должны знать больше всего с точки зрения передачи смысла, избегания недопонимания и соответствия целевой культуре.

С точки зрения развития навыков не следует недооценивать невербальные подсказки при развитии навыков слушания и говорения. Подобно грамматическим структурам, невербальная коммуникация имеет форму, функцию и значение, которые могут варьироваться от языка к языку.

В заключение, невербальная коммуникация может быть эффективным инструментом в обучении иностранным языкам. Используя мимику, жесты, язык тела, наглядные пособия, ролевые игры и мимику, учителя могут сделать процесс обучения более увлекательным и запоминающимся для своих учеников.

Это также важно в обучении, поскольку оно может повысить способность учителя эффективно передавать информацию и создать благоприятную учебную среду. Некоторые способы, которыми невербальное общение может повлиять на обучение, включают:

Установление взаимопонимания: невербальные сигналы, такие как зрительный контакт, жесты и выражение лица, могут помочь учителям установить связь со своими учениками и укрепить доверие.

Улучшение понимания: невербальные сигналы, такие как язык тела и тон голоса, могут помочь передать эмоции и обеспечить контекст для устных сообщений, помогая учащимся лучше понять то, чему их учат.

Управление поведением: невербальные сигналы, такие как близость и тон голоса, могут использоваться для управления поведением учащихся и поддержания дисциплины в классе.

Улучшение вовлеченности: невербальные сигналы, такие как выражение лица и интонация голоса, могут использоваться для усиления акцента и вовлечения в обучение, делая материал более интересным и запоминающимся для учащихся.

Создание позитивной учебной среды. Невербальные сигналы, такие как поза, выражение лица и тон голоса, могут помочь создать позитивную и доброжелательную учебную среду, которая может повысить мотивацию и вовлеченность учащихся.

В целом, невербальная коммуникация может быть для учителей мощным инструментом для повышения эффективности общения и обучения, и для учителей важно знать и использовать эти сигналы в своем обучении.

Литература:

1. Bell, S. (October 23, 2003). Direct Teaching of Non-Verbal Social Communication Skills. ASD workshop-OCCSB
2. Biggs, J. (2003). Teaching for Quality Learning at University. 2nd ed. Buckingham: SHIR: Open University Press.
3. Danijela Kozic, A. G. (2013). Use of nonverbal-communication Channels. Croatian Journal of Education
4. Fatemeh Bambaeroo, Nasrin Shokrpour, The impact of the teachers' non-verbal communication on success in teaching, J Adv Med Educ Prof. 2017 Apr; 5(2): 51–59.
5. Littlewood, W. (1984). Foreign and Second Language Learning. Oxford: Cambridge University Press.

РЕЗЮМЕ

Maqola noverbal muloqot va uning ta'limdagi roliga bag'ishlangan. Ma'lumki, tilning yozma shakligacha odamlar og'zaki muloqot qila boshlagan va og'zaki nutqning asosini noverbal vositalar tashkil etgan. Ushbu maqolada og'zaki bo'lmagan muloqotning ta'rifi berilgan, og'zaki bo'lmagan aloqa vositalari sanab o'tilgan va tillarni o'rgatishda noverbal vositalarning roli tushuntirilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена невербальной коммуникации и ее роли в обучении. Известно, что до появления письменной формы языка люди начали общаться устно, и основу устной речи составляли невербальные средства. В этой статье было дано определение невербальной коммуникации, подсчитаны средства невербальной коммуникации и разъяснена роль невербальных средств в обучении языкам.

SUMMARY

The article is devoted to non-verbal communication and its role in teaching. It is known that before the written form of language human beings started to communicate orally and the basis of oral speech was non-verbal means. In this article the definition of non-verbal communication was given, means of non-verbal communication were counted and the role of non-verbal means in teaching languages was explained.

MOBIL TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Xiloliddinova F. R.

Jizzax politexnika instituti

“Xorijiy tillar” kafedrası katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: internet, individuallik, mobil ta’lim, m-learning, instrumental mustaqillik, o‘zaro faoliyat, platforma, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, mobile learning, one-to-one computing, ubiquitous learning, smart portfolio assessment.

Ключевые слова: интернет, индивидуальность, мобильное образование, мобильное обучение, инструментальная независимость, кросс-деятельность, платформа, информационно-коммуникационные технологии, mobile learning, one-to-one computing, ubiquitous learning, smart portfolio assessment.

Key words: internet, individuality, mobile education, mobile learning, instrumental independence, cross-activity, platform, information and communication technologies, mobile learning, one-to-one computing, ubiquitous learning, smart portfolio assessment.

Chet tilini o‘rgatishning kommunikativ yondashuvi kommunikativ nutqiy vaziyat asosida muloqot qilishga o‘rgatishga qaratilgan. Treningning samaradorligi ko‘plab omillarga, jumladan, mashg‘ulot sharoitlarining haqiqiy muloqot sharoitlariga qanchalik yaqinligiga bog‘liq. Bu yondashuv sub’ekt-sub’ekt (o‘qituvchi-talaba) munosabatlari asosida amalga oshiriladi va chet tilidan aloqa vositasi sifatida amalda foydalana oladigan lingvistik shaxslarni shakllantirishga xizmat qiladi. Kommunikativ va shaxsiy-faol yondashuv g‘oyalari asosida tilni o‘qitishning kommunikativ usuli ishlab chiqildi.

Mobil texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, terminologiyadan foydalanish chegaralarini aniqlash kerak. Keng ma’noda mobil texnologiyalar bu global tarmoqqa kirishni ta’minlaydigan mobil qurilmalar va simsiz aloqalardan foydalanishga asoslangan texnologiyalar tizimi demakdir.

Mobil ta’lim usullari tizimi deganda biz turli didaktik muammolarni yechish nuqtai nazaridan bir-birini to‘ldiradigan va yagona texnologik asosga ega bo‘lgan mobil va bulutli texnologiyalarni o‘rgatish metodikasining majmuini tushunamiz.

Tizimni qurish uchun o'qitishning individual usullarini bir-biriga bog'laydigan tamoyillarni ajratib ko'rsatish kerak.

- mobil texnologiyalarga asoslangan usullardan *tizimli va muntazam foydalanish*;
- turli didaktik muammolarni hal qilish uchun *o'qitish metodlaridan foydalanish nuqtai nazaridan yaxlitlik*;
- axborotni saqlash va moslashtirish uchun *formatlarning birligi*;
- *o'rnatish qobiliyati* - metodlar tizimining mavzu mazmuni, tematik rejalashtirish va boshqa o'qitish usullari bilan organik ravishda birlashish qobiliyati;
- *instrumental mustaqillik* - usullar tizimining ma'lum dasturiy ta'minotdan mustaqilligi;
- *o'zaro faoliyat platforma* - mobil texnologiyalar asosida o'qitish usullari tizimining dasturiy ta'minot va apparat vositalarining turli xil versiyalari bilan birlashtirilishi qobiliyati.

Texnologiyadan o'quv vositasi sifatida foydalanishni hisobga olib, tadqiqotchilar ta'lim sifatini yaxshilashni qayd etadilar. Mobil texnologiyalar va ularning texnik imkoniyatlari rivojlanishiga qaramay, mashg'ulotlarda ilovalardan foydalanish qo'yidagi bir necha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi:

- kognitiv ortiqcha yuklanish;
- mobil ilovalaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liq;
- axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi tushunmaslik;
- internet bilan bog'liq texnik muammolar.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan sezilarli mehnat talab qilmaydigan, har qanday zamonaviy mobil qurilmalarda yetarlicha sodda va qulay bo'lgan materiallarni taqdim etish usulini ishlab chiqish kerak.

Mobil qurilmalarning xususiyatlaridan biri ularning turli tarkiblarni (rasmlar, animatsiya, video va audio fayllar, matn, 3D tasvirlar va boshqalarni ko'paytirish qobiliyatidir), kurs materialini taqdim etish yo'llarini takomillashtirish imkonini beradi. Mobil qurilmalar o'qituvchining ta'lim mazmunini, uni joylashtirish va tarqatishni taqdim etishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi axborot telekommunikatsion sohada tub o'zgarishlarga olib keldi. An'anaviy tovushli aloqa xizmatlari - internet, ma'lumotlarni uzatish, mobil aloqa kabi interaktiv xizmatlar bilan o'rin almashmoqda (1-jadval).

**Mobil aloqa vositalari yordamida tashkil etiladigan interaktiv
metodlar tavsifi**

Axborot kommunikatsiyalar yordamida olib boriladigan ta'lim metodlari	Ta'lim metodining umumiy tavsifi
Mobile Learning	Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile "smartphones" makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turtki bo'ldi. Internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlardan ommalashib ketdi
One-to-One computing	O'qitish joyida tashkillashtirilayotgan axborot muhiti tobora tinglovchiga yaqin va do'stona tarzda amalga oshirilmoqda. Bunda texnologiyalarga universal imkoniylik tamoyili ilg'or surilib, turli qurilma va moslamalardan turli vaziyatlarda qulay foydalanishni ta'minlab beradi.
Ubiquitous learning	Har vaqtda va har yerda tamoyili ("anytime, anywhere") an'anaviy dars davomiyligini va tashkil etilishini takomillashtirilishini nazarda tutadi
Gaming	O'qitish jarayonida interfaol usullar, jumladan maqsadga yo'naltirilgan dastur va o'yinlarning kiritilishi tinglovchilarga nafaqat ta'lim metodikalarni boyitilishiga, balki ularning ijtimoiy faollikka chorlovchi vositalar sifatida xizmat qiladi
Personalized learning	Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish tinglovchiga kerakli hajm va mazmundagi bilim olish va turli o'qitish usullarini kerakli yo'sinda qo'llanilishiga imkon beradi
Redefinition of learning spaces	O'qitish makonini qayta kashf etish tamoyili tinglovchilarga hamkorlikda ishlash, fanlararo mutanosiblikni topish, tinglovchiga yo'naltirilgan va uning talablariga moslasha oladigan muhit yaratilishini nazarda tutadi
Smart portfolio assessment	Baholashning aqlli portfoliosi tamoyili pedagog uchun "formatlangan" baholash tizimini taqdim etadi, qaysiki real vaqt ma'lumotlarni olgan holda

Mobil ta'lim deganda biz mobil texnologiyalardan foydalangan holda o'quv vazifalari majmuasini hal qilishni tushunamiz. Shu bilan birga mobil ta'limni masofadan o'qitish bilan bir qatorda elektron ta'limning kichik turi ham deyish mumkin.

Mobil ta'lim talabalar tomonidan maxsus tashkil etilgan o'quv materiallarini o'zlashtirishni ta'minlaydi, ularga kirish mobil texnologiyalar va qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv quyidagi ta'riflarda o'z aksini topadi:

- “mobil ta'lim: talabaning joylashuvi o'zgarishi bilan cheklanmagan holda mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim” [6];
- «mobil ta'lim - fanlararo va modulli yondashuvlarning pedagogik asosidagi maxsus dasturlardan foydalangan holda vaqt va makonga bog'liq bo'lmagan mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim» [4];
- “mobil ta'lim bu mobil kompyuter qurilmalari va simsiz aloqadan foydalanishga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish shakli” [5];
- “mobil ta'lim - bu o'qitish va o'rganish doirasini yingillashtirish, qo'llab-quvvatlash, kengaytirish uchun simsiz va mobil aloqa bilan birgalikda oddiy qo'l asboblardan foydalanish”.
- “mobil ta'lim mobile learning (m-learning) o'qitishning shaxsiy raqamli yordamchilari, mobil telefonlar, noutbuklar va planshetlar kabi mobil va ko'chma axborot texnologiyalari qurilmalardan foydalanishni anglatadi» [7].

Mobile Learning - Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile “smart phones” makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turtki bo'ldi. Bugungi kunda internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlarga nisbatan ancha ommalashib ketdi.

Shu bilan birga, quyida keltirilgan ta'riflar mobil ta'limni noto'g'ri talqin qilishga olib keladi:

- mobil ta'lim - bu odamga doimiy ravishda tegishli bo'lgan, ishonchli aloqaga ega va cho'ntak yoki sumkada joylashgan ixcham raqamli ko'chma qurilma orqali odamlardan ma'lumotni ishlatish, o'zaro ta'sirlashish yoki yaratishda samaraliroq bo'lishiga imkon beradigan har qanday faoliyat;
- mobil ta'lim - bu yagona yoki barqaror bo'lgan texnik vositalar ko'chma yoki qo'lda ishlatiladigan qurilmaga aylantirilgan har qanday ta'lim xizmati.

Fikrimizcha, ushbu holatlarda, muayyan ta'lim muammolarini hal qilishda ishlatiladigan mobil ta'lim usullari haqida gapirishimiz kerak. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida u yoki bu mobil texnologiyalardan foydalanish o'z-o'zidan tashkil etilmaydi. B.E. Starichenkoning ta'kidlashicha, o'qitishda u yoki boshqa AKT vositalaridan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishda o'qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi kerak [8]:

- AKTdan foydalanish ta'lim jarayonining har qanday jabhasida sezilarli yaxshilanishni ta'minlashi kerak: o'qitishning o'rnatilgan tizimi tufayli, didaktikaga yangiliklarni, agar ular mavjud amaliyot masalalarini hal qilishda an'anaviy yondashuvlarga nisbatan aniq ustunlik bergan taqdirdagina kiritish maqsadga muvofiqdir;
- didaktikaning texnologiyadan ustunligi: birlamchi texnologiya emas, balki didaktik vazifa ustun hisoblanadi, ammo texnologiya, an'anaviy usullarga qaraganda ancha muvaffaqiyatli yechimni ta'minlashi kerak;
- iqtisodiy maqsadga muvofiqligi - shubhasiz, avvalo, o'quv jarayonida AKTdan foydalanishning ushbu yo'nalishlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur, bu esa o'qituvchi tomonidan sarflanadigan kam xarajat va vaqtga katta didaktik samara beradi: [8].

Mobil texnologiyalar didaktik maqsad va vazifalarga nisbatan ikkinchi darajali bo'lib chiqadi va ularga erishish vositasi bo'lib, butun o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismini tashkil etmaydi. Shunday qilib, o'qitishda AKT vositalaridan foydalanish afzalliklari va an'anaviy o'qitishdan aniq ustunliklari taklif qilinishi kerak.

Mobil ilovalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, S.V.Titova ularni dastur turiga qarab quyidagicha ajratadi [9]:

- Aloqa uchun ilovalar;
- Mustaqil ta'limni tashkil etish;
- Guruh loyihasi faoliyatini tashkil etish;
- Tezkor aloqa;
- O'z- o'zini va guruhni baholash.

O'qitishda mobil texnologiyalardan foydalanish nisbatan yangi yo'nalish, shuning uchun ularga nisbatan nazariy asoslar muhokama qilinmoqda; o'qituvchilar hamjamiyati ta'lim jarayonida mobil qurilmalardan foydalanishga harakat qilmoqda. Ushbu sohadagi chet el tadqiqotlari o'qitishda mobil texnologiyalarni qo'llashning turli modellarini ko'rib chiqmoqda. Klopfer, Skvayrva Jenkinsning so'zlariga ko'ra [10], mobil qurilmalardan to'liq foydalanish uchun ular quyidagi bilimlardan foydalanishi zarur:

- portativlik (kompyuterni turli saytlarga o'tkazib, ular orqali harakatlanishi mumkin);

- ijtimoiy interaktivlik (ma'lumotlar almashish va boshqa odamlar bilan yuzma-yuz ishlashga imkon beradi);
- kontekst sezgirligi (mavjud bo'lgan joy, vaqt, shu jumladan mavjud ma'lumotlar haqida ma'lumot to'plashi mumkin);
- ulanish (mobil qurilmalarni bita tarmoqqa birlashtirish qobiliyati);
- individuallik (individual ta'lim traektoriyasini taqdim etish qobiliyati).

Ta'lim jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanishning asosiy tamoyillarini ta'kidlashning yana bir yondashuvi uchta jihatga asoslangan: ishtirok etish, mavjudlik va moslashuvchanlik [11]. "Mavjudlik" tamoyili, o'z navbatida, o'zaro ta'sirning uchta turiga bo'linadi: bilim (talaba - o'quv material), ijtimoiy va o'qituvchi (talaba - o'qituvchi). Ushbu g'oyani rivojlantirib, tadqiqotchilar o'qitishda mobil texnologiyalardan foydalanish uchta xususiyat: shaxsiylashtirish, haqiqiylik, hamkorlik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqishni taklif qildilar. Shaxsiylashtirish talabaning ta'lim olishi uchun vaqt va joyni, ish yukining darajasini va mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilish uchun zarur bo'lgan boshqa jihatlarni tanlashidan iborat. Haqiqiylik talabaning shaxsiy ahamiyatiga ega bo'lgan ta'limning vaziyat xususiyatiga ishora qiladi, natijalarini u real hayotda qo'llashi mumkin. Hamkorlik deganda mobil texnologiyalar yuqori darajadagi hamkorlik ta'minlanib, murakkab muammolarni hal qilish va ta'lim masalalari muhokamasini tashkil qilish uchun tarmoq vositalarini taqdim etadi [12].

"Talabalar - o'qituvchi" o'zaro hamkorlikning qo'shimcha shaklini tashkil etish imkoniyati

M. Ebner mikroblogdan qisqa xabarlarini yuborish uchun Internetga ulangan mobil qurilmalardan foydalanishning afzalliklarini tasvirlab berdi, shu asosda ma'ruzalar davomida tinglovchilar va o'qituvchi o'rtasida qo'shimcha aloqa shakli tashkil etildi [13]. Ma'ruza davomida mikrobloglar orqali talabalar va o'qituvchining o'zaro aloqasi tadqiqotchilar tomonidan ilgari aniqlangan muammolarni engishga yordam berishi mumkin, ya'ni:

- tinglovchilarning fikr-mulohazalari yo'qligi;
- talabaning savol berishdan qo'rqishi;
- tinglovchilarning sustligiga olib keladigan bitta ma'ruzachining paradigmasi (ma'ruza jarayonida qatnashmaslik) [2].

Biroq, ma'lum bir texnologiyani qo'llashning iqtisodiy va didaktik maqsadga muvofiqligi tamoyilidan boshlab, mikrobloglar maktabdagi o'quv darsi davomida sezilarli darajada samara bera olmaydi, chunki informatika darslarida institutdagi ma'ruzadan farqli o'laroq talabalarning nisbatan kam qismi qatnashadi

O'quv materialini taqdim etish shakllarini kengaytirish va aniqligini oshirish imkoniyati.

Bir qator chet el nashrlarida axborot texnologiya fanlari, astronomiya, fizika, matematika darslarida smartfon va planshetlar uchun kengaytirilgan mobil ilova dasturlaridan foydalanishga tavsiyalar berilgan. O'qitish vositasi sifatida kengaytirilgan voqelik texnologiyasining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, bu "talabalarga atrofdagi dunyoni yangitdan ko'rish va ular bilan allaqachon bog'liq bo'lgan sharoitda haqiqiy muammolarni hal qilish imkoniyatini beradi". Smartfonlarning texnologiyalari va texnik imkoniyatlari rivojiga qaramay, o'qitishda kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish bir necha sabablarga ko'ra qiyin kechmoqda [2]:

- kognitiv haddan tashqari yuklanish (tadqiqotlarga ko'ra, talabalar ko'pincha o'quv faoliyatining murakkabligidan g'azablanadilar);
- maktab tizimi kengaytirilgan voqelik texnologiyasiga mos keladi;
- talabalarning yutuqlarini baholash tizimi murakkab;
- kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga katta bog'liqdir;
- texnik muammolar.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – 48 b.
2. Алексеев, Н.А. Личностно-ориентированное обучение. Вопросы теории и практики / Н.А.Алексеев. - Тюмен: Изд-во ТЮМГУ, 1998. - 198 с.8.
3. Загвязинский, В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / В.И.Загвязинский, Р.А.Таханов. - 4-я изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 208 с. 97.
4. Кузнецова А. А. Основы общей теории и методики обучения информатике: учебное пособие / под. ред. - М.: БИНОМ. Лаб. знаний, 2010. — 207 с.100, [71]
5. Профессиональная педагогика. /Под ред. С. Л. Батышева. - М.: АЮ,1997.-512 с.131, [95]

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada mobil texnologiyalar asosida talabalarda kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda ta'lim sohasiga innovatsion yondashuv asosida oliy ta'lim tizimida muhandislarni tayyorlash jarayonida, ularning horijiy tillarni oson o'rganish mexanizmlari haqida gap borgan. Shuningdek, Axborot kommunikatsiyalar yordamida olib boriladigan ta'lim metodlari, Mobil ilovalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan ularni ta'lim amaliyotiga qo'llash yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассказывается о процессе подготовки инженеров в системе высшего образования на основе инновационного подхода к сфере образования в развитии коммуникативной компетентности студентов на основе мобильных технологий, и механизмах облегчения их изучения иностранных языков. Также освещаются методы обучения, проводимые с помощью информационных коммуникаций, их применение в образовательной практике с учетом дидактических возможностей мобильных приложений.

SUMMARY

This article describes the process of training engineers in the higher education system based on an innovative approach to the field of education in the development of students' communicative competence based on mobile technologies, and mechanisms to facilitate their learning of foreign languages. It also highlights the teaching methods conducted with the help of information communications, their application in educational practice, taking into account the didactic capabilities of mobile applications.

ПЕРЕВОД ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ КАК МЕТОДИЧЕСКИЙ ПРИЁМ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Рустамов Ф. Н.

*заместитель декана по учебной работе и.о. доцента кафедры
“Интеллектуальные системы” Совместного Белорусско-Узбекского
межотраслевого института прикладных технических
квалификаций в городе Ташкент*

Tayanch soʻzlar: metodologiya, tarjima, frazeologik birliklar, shakllanish, rivojlanish, pedagogika.

Ключевые слова: методика, перевод, фразеологизмы, формирование, развитие, педагогика.

Key words: methodology, translation, phraseological units, formation, development, pedagogy.

Общеизвестно, что в методике существуют различные взгляды на целесообразность применения перевода в процессе обучения русскому языку, поскольку это может отрицательно сказаться на развитии навыков устной речи. Много споров на эту тему, однако, мы считаем очень важным и нужным использование перевода на родной язык и иностранный (в данном случае – русский или язык специальности), – а тем более фразеологических единиц и выражений, в качестве одного из методических приёмов. Ср.: «Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама» - «Зеркало не виновато, коли рожа кривовата» (Н.В. Гоголь «Ревизор»).

В методике преподавания русского языка перевод применяется на всех этапах учебного процесса – это один из плодотворных приёмов освоения и глубокого понимания семантико-стилистических особенностей родного и русского языков.

На начальной стадии, а именно, в первом семестре 1-го курса на занятиях нами даются переводы с русского на узбекский язык пословицы, поговорки, афоризмы по тематике текста, так как с помощью перевода мы достигаем понимания сложных клише для студентов. Ср.: «Семь раз примерь, один раз отрежь» - «Етти ўлчаб бир кес» («Сказано: **семь раз отмерь, один раз отрежь**. Подумайте ещё раз, хорошенько подумайте и помните – позднее раскаяние впрок не идёт» А.Каххор).

На последующих этапах удельный вес переводных форм работы значительно сокращается. Но стоит ли сокращать?

Учебный перевод фразеологических клише эффективен как средство предупреждения ошибок, действенен при изучении и повторении грамматического материала. Но нельзя забывать, что главная опасность, связанная с использованием узбекского языка при обучении русскому – это опасность «зайти далеко», - заменить русский язык узбекским. Здесь необходимо чувство меры – понимание значения фразеологизма студентами!

Практика показывает, что целесообразнее использовать перевод пословиц, поговорок, афоризмов в комплексе с другими упражнениями, поскольку он представляет собой лишь один из многих методических приёмов, применяемых при обучении русскому языку. Образец:

Задание 1. Прочитайте пословицы и поговорки русского народа по теме «Образование в Узбекистане»

«Жизнь прожить – не поле перейти»,
«Корень учения горек, да плод сладок»,
«Азбука – к мудрости ступенька»,
«Для учения нет старости».

Задание 2. Переведите данные образные выражения на родной язык.

Задание 3. Найдите аналогичные пословицы узбекского народа.

Ср.: «Тот, кто спросит - ученик, кто не спросит – мученик».

Перевод на русский язык помогает при передаче значения фразеологизмов, способствует выработке умений понимать сложные конструкции и предложения (задания приведены из авторских методразработок для факультета ДПО и физическая культура)

Задание 1. Как вы понимаете значения следующих фразеологизмов (к теме «Здоровье и спорт»), переведите их на родной язык.

«Сердце разывается», «с открытым сердцем», «сердце не на месте», «с чистым сердцем»

Задание 2. Подберите антонимы к данным фразеологическим сочетаниям:

«больное сердце», «золотое сердце», «доброе сердце», «огромное сердце», «ледяное сердце»

Слова для справок: жестокое, глухое, здоровое, злое, каменное.

Дополнительный учебный материал (пословицы, поговорки, крылатые выражения, фразеологизмы) должны использоваться в процессе непрерывного речевого общения. Они представляют собой благоприятный материал для исследования самых разнообразных синтаксических еди-

ниц, особенно на филологических факультетах. При их изучении необходимо создавать ситуации, способствующие их использованию: «Куй железо, пока горячо» «Как говорил наш шеф - куй железо, пока горячо!» (Из к/ф «Бриллиантовая рука»).

Составление студентам объективной базы для отбора изучаемого материала в зависимости от особенностей родного языка учащихся. И преподавание языка невозможно без его углубленного изучения без познания его особенностей. Сопоставительное изучение и описание даёт исследователю возможность увидеть и изучить особенности каждого: родного и неродного языка, подойти к которым очень трудно. Важнейшим результатом сопоставительного этапа является осознание специфики лексического состава русского языка и необходимости изучения особенностей всех уровней русского языка не только на уровне средств выражения, но и на семантическом уровне. Ср.: «Узга юртда шох булгунча, уз юртингда гадо бул» - «Лучше на родине быть нищим, чем на чужбине шахом» («Да и как бы там ни было, родная Айхон, не напрасно говорят» **чем на чужбине шахом быть, лучше в родной стороне быть нищим.** «Тоска по родной земле, по садам и полям, в которые я вложил столько труда в юности, по товарищам, с которыми играл в отрочестве, не даёт расцвести радости в моём сердце.» Х.Х. Ниязи «Проделки Майсары» и ср.: «Лучше быть последним в городе, чем первым – в деревне» (в городе больше возможности реализовать себя) – это ситуативная модель фразеологизма.

При изучении русских пословиц и поговорок на занятиях по практическому курсу русского языка следует представить возможность студентам давать самостоятельное понимание фразеологизмов. Трактовка может быть разной - этого не следует бояться, ибо фразеологические единицы многозначны и употребляются в различных ситуациях. Желательно, чтобы студенты дали не просто своё понимание той или иной пословицы, поговорки и афоризма, но и описали предполагаемую ситуации их употребления в речи. Ср.: пословица «куз куркок, кул ботир» - («Глаза пугливы, руки смелы»), можно употребить в следующем значении: говорится старыми людьми: «Глаза боятся, а руки делают». Преподаватель обязательно должен обобщить работу студентов, проанализировать и сделать выводы. Однако вся работа по изучению той или иной темы должна начинаться с постановки цели занятия. Специальные педагогические исследования убедительно доказывают, что осознанная цель достигается человеком активнее и быстрее. Сам результат при этом оказывается более высоким и качественным. И что особенно важно: при ясности цели и целеустрем-

ленности действий студенты достигает больших успехов при меньших затратах усилий и времени. И наоборот - слабо осознанная цель, неясность задач утомляет студентов, сковывает их действия. Необходимо, чтобы студенты четко осознали особое место пословиц, поговорок и афоризмов в системе русского языка и захотели с ними познакомиться. Они необязательны при усвоении русского речевого минимума общения, однако на продвинутом этапе его вузовского изучения становятся просто необходимыми, ибо обогащая русскую речь студентов делает её более глубокой, разносторонней, интересной, что, несомненно, способствует общению с носителями русского языка:

Задание 1. Прочитайте тест. Озаглавьте его.

Древняя восточная мудрость гласит: «Каждый человек может считать **прожитую жизнь напрасной, если он не вырастил ни одного дерева**». Человек живёт природой. **Природа – это мать, а люди – её дети**. И сыновний долг каждого человека – сохранять и оберегать её.

Народные пословицы и поговорки гласят: «Земля кормит людей, как мать детей», «Дорогой товар из земли растёт», **«Земля – самое дорогое наше достояние. Её необходимо беречь и сохранять всеми силами»**

Задание 2. Найдите в тексте пословицы и высказывания, подберите аналогичные им.

Образец: «Прожитая жизнь напрасна, если не вырастил ни одного дерева» - «Посадивший тутовое дерево - сто лет жемчуга собирает» (из методразработки для факультета естественных наук (биология))

Для оптимального разрешения, подобных ситуаций, преподаватель должен создавать на основе существующих моделей родного языка такие новообразования, которые имели бы формальные признаки распространённой пословицы или поговорки, или других фразеологизмов, и в то же время наиболее точно передавали бы смысл иноязычного выражения:

Ср: «Долг платежом красен»;

Дословный перевод – «Карз – тулов билан гузал»;

Эквивалент: «Где берут, там и отдают».

Таким образом, перевод пословиц, поговорок, фразеологизмов на занятиях русского языка применяется в следующих целях: для усвоения, закрепления и автоматизации воспроизведения активной лексики и грамматики.

Перевод сложных фразеологических клише, при обучении русскому языку, даёт результат глубокого знания, семантики слова развивает изобретательность и творческие способности студента.

Литература:

1. Ахмедова Л.Т, Кон О.В. Методика преподавания литературы. Т.: 2009.
2. Кудашева З.К, Магдиева С.С. Методика обучения литературе. Учебное пособие для учителей и студентов педагогических университетов и институтов. Т.: Изд-во «ALOQACHI», 2008.- 263с.
3. Магдиева С.С. Современные технологии преподавания русского языка и литературы (Литература). Т.: 2011.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada rus tili darslarida frazeologik birliklarning tarjimai uslubiyl usul sifatida ko'rib chiqiladi. Tarjima rus tilini o'qitish metodikasida o'quv jarayonining barcha bosqichlarida qo'llanilganligi sababli, bu ona va rus tillarining semantik va stilistik xususiyatlarini o'zlashtirish va chuqur tushunishning samarali usullaridan biridir.

РЕЗЮМЕ

Данная статья рассматривает перевод фразеологизмов как методический приём на занятиях русского языка. Так как в методике преподавания русского языка перевод применяется на всех этапах учебного процесса – это один из плодотворных приёмов освоения и глубокого понимания семантико-стилистических особенностей родного и русского языков.

SUMMARY

This article considers the educational translation of phraseological units as a methodical technique in the Russian language classes. Since translation is used in the methodology of teaching the Russian language at all stages of the educational process, this is one of the fruitful methods of mastering and deep understanding of the semantic and stylistic features of the native and Russian languages.

O‘ZBEK TILIDA DIALEKTAL FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING, LINGVOMADANIY BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY TADQIQI

Abdujalilova F. Sh.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: dialektologiya, frazeologizm, lingvokulturologiya(lingvomadaniyat), tadqiq, tahlil.

Ключевые слова: диалектология, фразеология, лингвистика (лингвистика), исследование, анализ.

Key words: dialectology, phraseology, linguistics (linguistics), research, analysis.

Kirish. Bilamizki, o‘zbek tilshunosligida o‘zbek dialektologiyasi yo‘nalishi ham bor. Ushbu yo‘nalish XX asr oxiri XXI asr boshlarida jadallik bilan o‘rganildi. Bu borada S.Ashirboyev , B.To‘ychiboyev, B.Hasanov , N.Rajabov , V. V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov kabi olimlar tadqiqotlar olib borishgan.

Dialektologiya so‘zi yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib, shevalar,dialekt va lahjalar degan ma‘noni anglatadi. **Dialekt** so‘zi ham yunonchada sheva ma‘nosini bildirib,(qabila tili) demakdir. Aksariyat til xususiyatlari o‘xshash bo‘lgan shevalarni birlashtiradi. **Lahja** arabcha so‘z bo‘lib u ham *ravish, tarz, yo‘sin, sheva* ma‘nolarini bildiradi.Dialektologik termin sifatida qadimdan o‘zbek tilining taraqqiyotiga asos bo‘lgan sheva va dialektlarning eng yirik to‘dasini anglatadi.

Mashhur ingliz dialektologlari K.Chambers, Piter Trudgill o‘zining “Dialectology” kitobining “Language and etnik group” (Til va etnik guruhlar) bo‘limida ma‘lumot beradi. Tildagi lahjalarning farqlanishi boshqa tillarda jumladan, ingliz tillarida ham kuzatiladi, bunda,albatta, etnik guruhlar tilining tarixiy taraqqiyoti natijasidir.

Frazeologiya (yun. phrasis — ifoda, ibora va ...logiya)— 1) tilshunoslikning tilning frazeologik tarkibini (^.Frazeologizm) uning hozirgi holatida va tarixiy taraqqiyotida tekshiruvchi bo‘limi; 2) muayyan tildagi frazeologizmlar majmui.

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmog‘i sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo‘lgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A. A. Potebnya, I. I. Sreznevskiy, A. A. Shaxmatov asarlarida

asos solingan bo'lsa, barqaror (turg'un) so'z birikmalarini alohida tilshunoslik bo'limi — Frazzeologiyada o'rganish masalasi 20—40-yillardagi o'quv-metodik adabiyotlarda — Ye.D.Polivanov, S. Abakumov, L. A. Bulaxovskiy asarlarida ko'tarib chiqilgan. G'arbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida Frazzeologiya tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ajratilmaydi.

Demakki, Frazzeologiya bu o'zbek tilshunosligida dialektologiya kabi alohida bo'lim sifatida o'zbek tilidagi barqaror birikmalarni o'rganuvchi bo'lim hisoblanadi.

Barqaror turg'un birikmalar —bu nutq jarayoniga qadar tilda tayyor holda namoyon bo'luvchi birikmalar ya'ni, maqollar, matallar, hikmatli so'z va iboralaridir.

O'zbek frazeologiyasining tarixiy taraqqiyotiga muhim hissa qo'shgan S.K.Kenesbayev, Sh.U.Rahmatullayev, B.Yo'ldoshev tadqiqotlarini alohida ta'kidlash joiz .

Madaniyatshunoslik va Tilshunoslikning birlashgan nuqtasi frazeologik birliklardir. Til va madaniyat yangi yo'nalish bo'lib birlashdi. Bu yangi soha XX asrning oxirida fan bo'lib shakllangan lingvomadaniyatshunoslikdir. Til va madaniyatning uyg'unlashuvini frazeologik birliklarda namoyon bo'lishini tadqiq etgan xorijlik olimlardan V.N. Teliya, V.V.Vorobyev (Linguoculturology: Theory and methods), V.A. Maslova, M.L.Kovshova, A.N. Baranov, D.O. Dobrovolskiyning asarlarini e'tirof etamiz. Ingliz va O'zbek tillarida frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish bo'yicha A.E.Mamatov, G.E.Hakimova, F.S.Azizova va bir qancha tillar misolida qiyosiy tahlilning nazariy muommolarini o'rganish bo'yicha B.Boltayeva, X.Xoliqova, E.Xolmurodova, A.A.Nosirov bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borishdi

Asosiy qism. Hozirgi kunda frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili juda keng ko'lamda o'rganilmoqda. Bu tadqiqotlar asosan ikki til misolida ingliz-o'zbek, italyan-o'zbek tillaridagi kabi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahliliga bag'ishlangan. Ammo frazeologik birliklar dialektologiya nuqtayi nazaridan lingvomadaniy birliklar bilan qiyoslangan holda hali deyarli tahlilga tortilmagan. Biz tahlilga tortgan mavzuimiz aynan til va madaniyatning birlashgan nuqtasida lingvomadaniy birliklar sifatida yuzaga kelgan dialektik frazeologik birliklardir. Ushbu mavzuning yangilik tomoni shundaki, hali lingvomadaniy birliklar dialektal(sheva yoki lahja)jihatidan tahlilga tortilmagan.

Lingvomadaniy birliklar faqatgina tilga tegishli bo'lmaydi, Ma'lum bir hududda yashovchi millatlarning tarixiy taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan madaniy ma'no kasb etuvchi afsona, rivoyat, doston yoki butun bir yozilgan asar ham lingvomadaniy birliklar hisoblanadi. Masalan, Tog'ay

Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanini olaylik. To‘g‘ri, romanning g‘oya va mazmuni, syudjet (voqealar tizimi) singari unsurlarni tahlil qilish adabiyotshunoslik sohasiga tegishli masalalardir. Ammo asarning butun mazmuni undagi qahramonlarning psixologik holati ham aynan nutqdagi birliklar, ayniqsa, ibora, maqol, matal singari frazeologik birliklar orqali yuzaga chiqadi. Biz ushbu kichik tadqiqotimizda aynan dialektal frazeologik birliklardan ibora va maqollarning lingvomadaniy tahliliga diqqatimizni qaratdik. Qaysi bir yozuvchi yoki shoirni olmang, ular har biri ma‘lum bir dialekt (sheva) vakili. Tog‘ay Murod ham Surxondaryo diyorida yetishib chiqqan yozuvchilardan. Yozuvchi o‘zi tug‘ilib o‘sgan joyining til xususiyatlarini o‘z asarlariga mahorat bilan singdira olgan ijodkor hisoblanadi. Quyida asardan keltirilgan parchani olaylik: ...*Bobomiz ana shu yo‘ldan sahar-sahar dalalaydi. Tolga xurjun iladi. Taxorat oladi. Qiblalatib belbog‘ yog‘adi. Cho‘lpon yulduz poyida **quloq qoqadi**. Cho‘lpon yulduz poyida sajda qiladi. Asarning tili ham dialekt ya‘ni sheva asosida yoritilgan. Izohli lug‘atlarda **quloq qoqmay** tarzida berilgan ushbu ibora hech qanday e‘tirozsiz, gap-so‘zsiz ma‘nosida izohlanadi: Buning g‘ayriqoqonuniy ekanligini tushunib turgan yigit “jindakkina” deb atalgan 600 so‘mni **quloq qoqmay** eplashtirib olib keldi.* Odatda iboralar yaxlit bir so‘z ma‘nosiga teng keluvchi, ko‘chma ma‘noda qo‘llaniluvchi turg‘un birlikma hisoblanadi. Yuqoridagi asar konteksidan anglashimiz mumkinki, izohli lug‘atdagi birlikdan farqli o‘laroq, quloq qoqmoq iborasi azon aytish maqsadida ishlatilgan. Bilamizki, erkak kishi namozni boshlashdan oldin qo‘llarini quloqlariga tekkizgan holda azon aytishadi. Iboraning ushbu ma‘noda qo‘llanilishi ham ijodkor yashagan hududning madaniy muhitiga xos til xususiyatining belgisi hisoblanadi. Bundan tashqari, Milliy til uchun umumiy ma‘noda qo‘llaniluvchi maqollar bilan bir qatorda faqat ma‘lum bir hudud bilan chegaralangan faqatgina o‘sha xududda istiqomat qiluvchi kishilarning dialekti (shevasi) ga xos maqollarni ham uchratishimiz mumkin. Yana yuqoridagi asarga murojaat qilamiz: -Endi deyman-da, olisdagi sho‘rvadan yaqinni yovg‘oni deyman-da. Bu ham Surxondaryo vohasidagi dialektga xos maqollardan hisoblanib, kezi kelganda, uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo‘shning yoki bir begona ham yaxshidir degan ma‘noda qo‘llaniladi.

Xulosa. Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, birgina ibora va maqol misolida rang-barang ma‘no qatlamlarini ko‘rishingiz mumkin. Ushbu kichik tadqiqotimiz hali dengizdan bir tomchi hisoblanadi. Chunki, hali dialektal frazeologik birliklarning lingvomadaniy tadqiqiga deyarli hali qo‘l urilmagan. To‘g‘ri, birgina kichik maqola bilan butun boshli katta mavzuni yoritib berish qiyin. Ammo katta daryolar ham kichik jilg‘alardan tashkil topganidek, bizning

ushbu ishimiz kelajakdagi katta bir dissertatsiyalarga poydevor vazifasini o'tay oladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – T.: "Navro'z", 2016.
2. J.K. Chambers. Peter Trudgill. Dialectology. - Cambridge. 2004.
3. Rajabov N. O'zbek shevashunosligi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
4. Rahmatullayev Sh ., O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1966; Rahmatullayev Sh ., O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, T., 1978
5. Reshetov V. V., Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1978

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada dialektal frazeologik birliklar hamda hozirgi zamonaviy tilshunoslikning rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya(lingvomadaniy)ga oid birliklarning lingvomadaniy tadqiqi tahlilga tortildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется лингвистическое исследование диалектических словосочетаний и единиц, относящихся к языкознанию, являющемуся одним из новых аспектов современной лингвистики.

SUMMARY

This article analyzed the linguistic study of dialectical phrase units and units related to linguistics, one of the emerging aspects of modern linguistics.

INKLYUZIV TA'LIM O'QITUVCHISINING KASBIY FAOLIYATI VA FAZILATLARI TAHLILI

Tilakova M. A.

*Jizzax viloyat Pedagoglarni Yangi Metodikalarga
O'rgatish Milliy Markazi "Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari" kafedrası mudiri p.f.d. (PhD)*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi, inklyuziv ta'limda ko'proq o'qishda, o'rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o'qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi shart.

Ключевые слова: инклюзивное образование определяется способностями и возможностями ребенка, в то время как инклюзивное образование больше работает с детьми с ограниченными возможностями обучения. В инклюзивном образовании главным фактором является профессионализм учителя. Прежде всего, учитель должен обладать инклюзивным мышлением и нести ответственность за качество образования.

Key words: inclusive education is determined according to the capabilities and capabilities of the child, more in inclusive education is worked with children with disabilities in learning. In inclusive education, the professional skill of the teacher is the main factor. First of all, the teacher is obliged to have inclusive thinking and take responsibility for the quality of Education.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ko'plab tajribali, kompetentligi yuqori malakali o'qituvchilar yetishib chiqdi. O'qituvchilarni ham iqtisodiy, ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ko'plab qarorlari, farmonlari qabul qilinganligi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Mamlakatimiz fuqarolarining ma'naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mehnatsevarlik kabilar mahoratli o'qituvchilar orqali o'quvchi yoshlarga singdiriladi. Mamlakatimiz ta'lim-tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning eng asosiy markazida o'sib kelayotgan yosh avlodning o'quv-tarbiya jarayoni sifat va samaradorligini tubdan takomillashtirishga qartilan muhim meyyoriy-huquqiy xujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-2909-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan ham bugungi

kunda ta'lim-tizimida sifatli ta'limni yo'lga qo'yish bo'yicha bir qancha vazifalar belgilangan.

Bugungi rivojlangan bir davrda ta'lim-tarbiya jarayoniga Zamonaviy ilmfan, texnika va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanish davrida ta'lim tizimiga va unda faoliyat olib borayotgan zamonaviy o'qituvchilarga katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda o'qituvchi xodimlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda. O'qituvchi kasbiy mahoratini va faoliyati davomida uning yutuqlari, kamchiliklari va kelajakda o'z oldiga qo'ygan ilmiy tadqiqot yo'nalishlarini tahlil qilib pedagogik faoliyatni takomillashtirishdan iboratdir.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo'llanadi.

O'qituvchi pedagogik mahoratining asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidadir. Demak, refleksiv jarayonda o'qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatleri mavjudmi yoki yo'qmi deb qayd etishi kerak emas, balki ularning rivojlanishi, boyib borishini, kuchayi-shini rag'batlantirish inobatga olinishi zarur. Ta'lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilim, ko'nikma va malaka ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlaydi. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga qo'yiladigan talablar va ular faoliyatining refleksiya qilishi bugun ziyolilarning vazifasidir.

Inklyuziv ta'lim rasmiy ta'lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta'limda ko'proq o'qishda, o'rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv maktab o'qituvchisi va inklyuziv bog'chada tarbiyachi qanday sifatlarga ega bo'lish kerak? Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o'qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi shart.

Inklyuziv ta'lim berish o'qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o'qituvchi o'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi.

Yana bir sifat – hamkorlikni yo'lga qo'yish. Chunki o'qituvchilar uchun hamkorlik va o'zaro fikr almashish muhimdir. O'qituvchi o'z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalar aro guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo'llash, muammolarni birgalikda hal

qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo'lga qo'yish kabi xislatlarga ega bo'lish kerak.

Ma'lumki, inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma'lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko'rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi.

Maxsus ta'lim o'qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o'qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo'naltirilgan va moslashtirilgan, yo'riqnomali, barchaga mo'ljallangan o'quv dasturi asosida o'qitiladi.

Inklyuziv ta'limning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir birlaridan o'rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi. Bu ta'lim bir tomonlama bo'lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, ko'nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o'rganishni rag'batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta'lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim.

Ta'kidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo'lagi bo'lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta'lim tizimida bu masalaga alohida e'tibor qaratiladi. 2020-yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori bunga misol bo'la oladi. Yoki Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta'lim joriy qilinadi. Qoraqalpog'iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch sinflar ochiladi. Qashqadaryo, Farg'ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari va alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashgan guruhlar tashkil etilishini ham qarorning natijasi dsak to'g'ri bo'ladi. Shuningdek 2021-2022 o'quv yilida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida majburiy o'rta ta'lim 11 yillik (intellektual rivojlanishida nuqsonli bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab internatlarda 9 yillik muddatlarda amalga oshirilishi, shuningdek, ularni kasbga o'qitish kurslari tashkil etilishini ham ta'kidlab o'tish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiya'ni ratifikatsiya qilishga har tomonlama sharoit yaratilmoqda. Inklyuziv ta'limni butun mamlakat bo'ylab rivojlantirishga

qaratilgan islohotlar bunga amaliy misol bo'ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib bugungi o'qituvchilarga quyidagilar tavsiya etish mumkin: Jumladan:

- O'qituvchi jamiyatda ro'y berayotgan islohotlarni his etgan holda o'zining pedagogik faoliyatini doimo refleksiya qilib borishi lozim.
- Zamonaviy o'qituvchi ilm-fan, texnika yangiliklaridan xabardor bo'lgan holda, bugungi pedagogik jarayonni tashkil eta olishi zarur.
- O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha o'z bilim, malaka, ko'nikmasini doimo refleksiya qilib, ertangi kunga tayyorgarlik ko'rishi lozim.
- O'qituvchi pedagogika, falsafa va psixologiya, pedagogik mahorat asoslarini puxta bilishi, ta'lim tarbiya jarayonida o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini bilib, taxmin qilib faoliyatni tashkil etishi lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-74963-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni». // – Toshkent, 2008.
3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son Qonuni.
4. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YuNISEF tashkiloti. – Toshkent, 1992. – 48 b.
5. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
6. Husanov B., Gulomov V. Muomala madaniyati. Darslik. – T.: "Iqtisod – moliya" 2009.- 15 b
7. Shomaxmudova R. «Maxsus va inklyuziv ta'lim» /Toshkent Chashmaprint» 2011.

РЕЗЮМЕ

Maqolada Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyati va fazilatlarini tahlili haqida ma'lumotlar berilgan bo'lib inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil ekanligi ustida to'xtalib o'tilgan.

Inklyuziv ta'lim berish o'qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o'qituvchi o'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi lozim. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko'rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi. Maxsus ta'lim o'qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o'qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo'naltirilgan va moslashtirilgan, yo'riqnomali, barchaga mo'ljallangan o'quv dasturi asosida o'qitiladi.

РЕЗЮМЕ

В маок приведены данные анализа профессиональной деятельности и качеств педагога инклюзивного образования и подчеркнуто, что профессионализм учителя является главным фактором инклюзивного образования. Инклюзивное образование является основным критерием качества педагогической работы – учитель должен защищать и уважать права всех детей, несмотря на то, что ученики относятся к разным категориям. В то время как специальное образование осуществляется в соответствии с умственным, физическим внешним видом, инклюзивное образование определяется способностями и возможностями ребенка. В то время как специальное образование преподается с помощью специальных и альтернативных программ обучения, инклюзивное образование

ориентиrowано на ребенка и адаптиrowано, обучаеся по учебной программе, ориентиrowанной на всех.

SUMMARY

The maocla provides information on the analysis of the professional activities and qualities of the teacher of Inclusive Education, focusing on the fact that the professional skills of the teacher are the main factor in inclusive education. Inclusive education the main criteria for the quality of the work of teachers – the teacher must protect and respect the right of all children, despite the fact that students are in different categories. When special education is carried out in accordance with mental, physical appearance, inclusive education is determined according to the abilities and capabilities of the child. While special education is taught through special and alternative teaching programs, inclusive education is taught on the basis of a child-oriented and adapted, guided, all-inclusive curriculum.

ТАЪЛИМГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВНИНГ ЗАРУРИЙ АҲАМИЯТИ

Рахимов З. Т.

*Шахрисабз давлат педагогика институти Педагогика кафедраси мудири,
педагогика фанлари доктори, профессор, Турон Фанлар
Академиясининг академиги*

Таянч сўзлар: талаба, таълим, жараён, инновация, зарурият, сифат, янгилик, изла-
ниш, натижа, шаклланиш.

Ключевые слова: студент, образование, процесс, инновация, необходимость, каче-
ство, инновация, поиск, результат, формирование.

Key words: student, education, process, innovation, necessity, quality, innovation, research,
result, formation.

Кириш. Республикамизда олий таълим муассасаларида тайёрланаёт-
ган кадрларда назарий билимларни амалиётга бевосита, самарали татбиқ
эта олиш қобилиятини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж шаклланди. Олий
таълим муассасаларида бўлажак мутахассисларнинг инновацион ёндашув
асосида таълим жараёнини ташкил қилиш юқорида қайд этилган эҳти-
ёжни қондиришнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Талабалар
томонидан умумий ва касбий фанлар асосларининг пухта ўзлаштирили-
ши уларни меҳнат бозоридаги кучли рақобатга бардошли қилиб тайёр-
лаш имконини беради. Мутахассис сифатида талабаларнинг тўлақонли
шаклланиши фақат ўқитувчи ва унинг фаолиятигагина эмас, балки ўқув
машғулотида жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини риво-
жлантиришларига ҳам боғлиқ. Ҳозирги вақтда хорижий тажрибаларга ас-
сосланган янги таълим тизими шакллантирилмоқда. Бу жараён педагогик
назария ва таълим жараёнининг амалиётида сезиларли ўзгаришлар билан
бирга келади. Таълим сифатининг юқори даражада бўлишига бевосита
таъсир этувчи омиллар бўйича мутахассисларнинг турлича қарашлари
мавжуд. Жумладан, билим олувчиларнинг савияси, педагогларнинг били-
ми ва маҳорати, уларнинг компетентлиги ва креативлиги, таълим жараёни-
нинг моддий-техник таъминоти, жараён мониторингининг тўғри ташкил
этилиши, натижаларнинг таҳлили ва шу каби кўпгина омилларни айтиш
мумкин. Мазкур омиллар ҳар бир олий таълим муассасасининг риво-

жланиш стратегиясининг ўқув ва илмий жараёнлар билан боғлиқ қисмларида албатта ўз аксини топади. Айниқса, ўқув дастурларининг замонавий талаблар асосида бўлишига эришиш, реал меҳнат бозори талабларига мос кадрлар тайёрлашга йўналтирилганлиги, он-лайн таълимни амалга оширишга шароитлар яратиш, илмий фаолиятга ёшлардаги эҳтиёжни кучайтириш, олий малакали илмий педагогик кадрлар тайёрлаш, халқаро ҳамкорликни кенгайтириш, касбий таълимга йўналтириш кабиларга бугунги кунда мамлакатимиз олий таълим муассасаларида ҳам муҳим вазифа сифатида қаралмоқда. Ҳар бир бўлажак мутахассис таълим тизимини ислоҳ қилишнинг зарурлигини тушуниб етиши ва унинг амалиётда таълим муассасалари инновацион жараёнларига қўшилишдаги аҳамиятини англаб етиши ҳамда яратиш имкони мавжуд бўлган инновацион майдонда ўзини кўриш ва энг муҳими, янгиликларни ўзлаштиришдан иборат

Асосий қисм. Бугунги кунда таълимнинг мақсади ҳам ўзгарди. Бу нафақат билим, кўникма ва малакалар йиғиндисини тўплашдан, балки талабани унинг таълим фаолиятининг субъекти сифатида тайёрлашдан иборат. Ёшларни бозор шароитларида ҳаётга тайёрлаш зарур, демак, битирувчиларимиз ташаббускор, ижодкор, интилувчан, воқелик ўз олдига қўйган вариантлардан энг мақбулини танлай оладиган шахс бўлиши керак. Ўқитувчининг ўқув-билиш фаолиятининг маъносига ва талабаларга муносабати ўзгарди, талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган таълим жараёнини ташкил этиш масаласи юзага чиқади. Маълумки, талабалар учун олий таълим олиш тобора қийинлашиб бормоқда.

Олий таълимда талабаларнинг ўрганилаётган материалга қизиқишини, бутун дарс давомида фаоллигини қандай сақлаб қолиш ҳақида ўйлашга мажбур қилади. Таълим олишга қизиқишнинг пайдо бўлиши кўп жиҳатдан уни ўқитиш методикасига, ўқув ишининг қанчалик моҳирона қурилишига боғлиқ. Шу муносабат билан олий таълим талабаларининг фикр-мулоҳазаларини фаоллаштирадиган, уларни мустақил билим олишга ундайдиган янги самарали ўқитиш усуллари ва методик усуллари изланмоқда. Ўқитувчи ҳар бир талабанинг фаол, иштиёқ билан ишлаши ҳақида ўйлаши ва бундан қизиқувчанлик, когнитив қизиқишнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши учун бошланғич нуқта сифатида фойдаланиши керак. Ўсмирлик даврида у ёки бу фанга доимий қизиқиш ва мойиллик шаклланади, айнан шу даврда таълим жараёнининг жозибадор томонларини очишга интилиши керак.

Аллақачон билимларни узатишнинг анъанавий усуллари янги таълим моделлари билан алмаштирилди, бунда талаба фаолиятининг табиати технологик (ўқитувчи томонидан тузилган схема бўйича) ёки қидирув (талабанинг тадқиқот фаолиятида иштирок этишига имкон берувчи) бўлиши мумкин.

Замонавий ўқитувчи ўзига тобора кўпроқ савол берапти: «Инновацион технологияларни таълим жараёнида қандай қўллаш керак?» Ўқитувчининг мақсади - талабаларга янги педагогик технологияларни қўллаш орқали ўрганишни ўргатишдир. Амалиёт шуни кўрсатадики, янги таълим технологияларини фақат амалда ўзлаштириш мумкин. Айнан инновациялар таълим самарадорлигини оширишнинг энг мақбул воситаси ҳисобланади. Инновация - янгилик, ўзгариш, педагогик жараёнга нисбатан педагогик тизимнинг барча таркибий қисмларига – таълим бериш ва тарбиялашнинг мақсадлари, мазмуни, усуллари, воситалари ва шаклларига янгисини кириштириш, ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этиш, уларни услубий таъминлаш. Таълим беришга инновацион ёндашув педагогик янгиликларни жорий этиш ва улардан фойдаланишни аниқлатади.

Педагогик инновациялар:

а) таълим муҳитига инновацияларни киритувчи, алоҳида қисмлар, таркибий қисмлар ва умуман таълим тизимининг ўзини хусусиятларини яхшилайдиган мақсадли ўзгаришлар;

б) инновацияларни ўзлаштириш жараёни (янги воситалар, усуллар, технологиялар, дастурлар ва бошқалар);

в) янги усул ва дастурларни излаш, уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш ва ижодий қайта фикрлаш [8, 9, 10, 11].

Инновацион технологияларга ривожлантирувчи таълим технологияси, лойиҳа технологияси, тадқиқот фаолияти, талабага йўналтирилган ёндашув, АКТ-технологиялари, мониторинг киради.

Ҳар бир талаба табиатан ўз атрофидаги дунёни ўрганиш ва ўрганишга мойиллик билан таъминланган. Тўғри ўтказилган машғулотлар ушбу мойилликни яхшилаши, тегишли кўникма ва қобилиятларни ривожлантиришга ҳисса қўшиши керак. Ахир, бир истак, қоида тариқасида, тадқиқот муаммоларини муваффақиятли ҳал қилиш учун етарли эмас. Талабаларда тадқиқот иштиёқини сингдириш орқали биз уларни тадқиқот ва лойиҳа фаолияти усуллари билан қуроллантирамыз. Ўқитувчи учун асосий жиҳат талабани мойилликлари, қобилиятлари саналади. Аммо бундай фаолият фақат ўқитувчининг педагогик маҳорати ва сезгисига асосланиши мумкин эмас. Ўз навбатида талаба фан бўйича маълум бир минимал билимга эга

бўлиши билан бирга, шаклланган умумий илмий кўникма ва малакаларга ҳам эга бўлиши керак. Ўқитувчи талабага мавзунинг моҳиятига кириб боришга имкон берадиган, фаол амалий ва ақлий фаолият билан шуғулланишига ёрдам берадиган зарур воситаларни бериши керак [12, 13].

Фарзандларимизнинг асосий иши фақат таълим олиш бўлиши муҳимдир. Ҳозирги вақтда талабаларнинг илмий-тадқиқот фаолияти ўқув-тарбиявий ишнинг оммабоп шаклига, уларнинг ҳаётга мустақил ижодий ёндашувини ривожлантиришнинг зарур воситасига айланиб бормокда. Ўқув тадқиқотининг мақсади, менинг фикримча, нафақат якуний натижа (билим), балки жараённинг ўзи ҳам бўлиб, бу жараёнда талабаларнинг тадқиқотчилик қобилиятлари янги билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш орқали ривожланади. Билимларнинг жадал янгиланиб бораётган замонавий даврида талабаларнинг ижодий қобилиятларини шакллантиришда мана шу аниқ ўқитиш усули муҳим ўрин тутди, бу эса изланиш жараёнида илмий билиш усулларини ўзлаштириш имкониятини беради; ўрганиш мотивациясини, тадқиқот фаолиятига бўлган эҳтиёжни шакллантириш; тўлиқ баҳо бера оладиган, яхши онгли, мослашувчан фойдаланадиган билим; ҳар бир талабанинг ижодий тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради.

Бизнингча, ҳис-туйғуларнинг кучайиши, ўз ишидан қониқиш, талабанинг ижодий фаоллигининг намоён бўлиши - буларнинг барчаси фақат ноанъанавий шаклда ўтказиладиган дарсларда мумкин. Бу эса инновацион ва интерфаол таълим технологияларидан фойдаланган ҳолда дарсларнинг ноанъанавий шаклларидир.

Ўқув жараёнида ушбу технологиялардан фойдаланишнинг долзарблигини инкор этиб бўлмайди. Ахир, улар сизга куйидаги муаммоларни ҳал қилишга имкон беради [5]:

- 1) ахборот билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш;
- 2) мулоқот қобилиятларини ривожлантириш;
- 3) тадқиқот кўникмаларини ва мақбул қарорлар қабул қилиш қобилиятини шакллантириш;
- 4) муайян вазифани ҳал қилишнинг ностандарт усуллардан фойдаланиш ва усулларни шакллантириш;
- 3) ҳар бир талаба ўз ўрганиши мумкин бўлган даражада ўқув материаллари билан таъминланган.

Бу муаммоларни ҳал этиш ўқитувчига ўқув жараёнини талаба, синф даражасида ва пировардида ўз предмети даражасида максимал самарадорлик билан ташкил этиш имконини беради. Дарслар учун тақдимотлар,

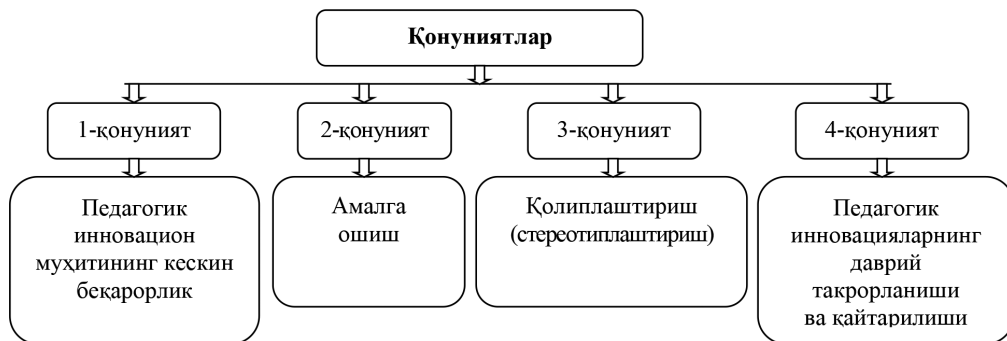

электрон жадваллар, тест топшириқлари билан симуляторлар яратиш, дарсларда ўқитишнинг интерактив шаклларининг барча усулларидан фойдаланиш тақозо этилади. Уй вазифасини ёки унинг бир қисмини ба-жаришни текшириш электрон шаклда амалга оширилиши мумкин. Аммо бу талабаларни ишга жалб қилиш имконини беради ва бундан ташқари, вақтни тежайди. Таълим сифатига фақат таълимнинг ҳар бир босқичида самарадорликни таъминлаш орқали эришиш мумкин. Яъни, бутун ўқув жараёни схема бўйича қурилади: идрок этиш - тушуниш - эслаш - қўллаш - текшириш. Таълим сифатига эришиш учун ўқув-билиш фаолиятнинг барча босқичларини изчил босиб ўтиш керак. Ўқув жараёнида турли шакл ва усуллардан фойдаланиш таълим сифатини оширишга хизмат қилади.

Таълим жараёнида ўқув материални идрок этишнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ишонч ва тенгликнинг психологик муҳити самарали ўқув-билиш фаолиятига ёрдам беради [2].

Инновация муаммосини ривожлантиришнинг аҳамияти шундан иборатки, инсон фаолиятининг замонавий шароитида у жамият, касбий фаолият ва оиладаги доимий ўзгаришларга мослашиш усулидир. Бу маълум даражада инновацион педагогик жараённинг зарурияти ва мақсадига айланганда касбий таълимнинг мазмуни ва технологияларига, таълим предметининг ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади. Олимлар таълимни ривожлантиришда бундай тенденцияни ажратадилар: «шахснинг ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтирилиши, ўз-ўзини ўрганиш, инновациялар, барча фаолият ва таълим соҳаларининг билим интенсивлиги жараёнлари билан боғлиқ бўлган ноаниқлик шароитида муаммоларни бартараф этиш зарурати, шу жумладан, ишлаб чиқаришдаги технологияларнинг тез ўзгариши ва мутахассисларни олдиндан ўзлаштиришга қодир эмас [6]».

Психологик-педагогик инновацияларни тадқиқ этишда инновацион фаолият самарадорлигининг ижтимоий-педагогик ва психологик омил-

1-расм. Педагогик инновацион жараён қонуниятлари

ларини ўрганишга катта эътибор берилади. Инновацион таълим жараёни субъектларининг ўзаро таъсир хусусиятлари ҳисобланади [3].

Инновация жараёни мазкур қонуниятларга ҳам бўйсунади.

2-расм. Таълимга анъанавий ва инновацион ёндашувларнинг қиёсий тавсифи

- фаолиятга янгилик (ўзгартириш) киритишга технологик ва методологик жиҳатдан тайёргарлик;
- янгича фикрлаш;
- юксак муомала маданияти

Асосий таҳлил ва натижалар. Инновацион таълим муҳотида шахсни ўрганишнинг муҳим жиҳатлари орасида олий таълимнинг мақсади ва зарурияти сифатида таълим жараёни субъектларининг инновацион компетентлигини ривожлантириш муаммосини аниқлашимиз мумкин. Бирок

назарий жиҳатдан педагогика ва психологик-педагогик инновациялардаги бу муаммо етарли даражада ривожланмаганлигича қолмоқда.

Педагогика ва психологияда инновация ҳодисасини ўрганишнинг тарихий шарт-шароитларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, 1980-йилларнинг иккинчи ярмида янги тадқиқот йўналишлари пайдо бўлди:

- 1) педагогик фаолиятни ижодий жараён сифатида ўрганиш ва
- 2) инноваторнинг инновацион фаолияти моҳияти ва унинг шахсий хусусиятлари муаммоларини ўрганиш.

Инновациянинг қиймати замонавий жамиятда яшаш имконияти сифатида, доимий ўзгаришларга мослашиш усули сифатида таълим соҳасига таъсир кўрсата олмайди, таълим мазмунининг методологик асослари соҳасида ўзгаришларга олиб келмайди. Илғор олий таълим фаол, ўзгарувчан фаолият амалиётида ўзини англайдиган инновацион, ўзгартирувчи шахсни шакллантиришга қаратилган.

Бизнинг фикримизча, инновацион ёндашув қуйидагича ифодаланади:

- ҳар қандай янгилик киритиш орқали такомиллаштириш жараёни;
- янги киритилган таклифни амалда бажарилиши;
- янги ғоя, усул ёки қурилмани жорий қилиш;
- янги ғоялардан муваффақиятли фойдаланиш;
- фаолиятда янги жиҳатларни юзага келтирувчи ўзгариш киритиш;
- амалга оширилган ижодий ғояни амалга ошириш жараёни;
- янгилик, янги ғоялар, ихтиролар, кашфиётлар билан боғлиқ иқтисодий, техник, ижтимоий, педагогик ва бошқа соҳалардаги ўзгаришлар.

Инновацион муаммолар тадқиқотчиларининг аксарияти ҳақли равишда таъкидлашларича, “ўқитувчининг инновацион компетентлигини ривожлантириш нафақат етакчи таълим муаммоларидан бири, балки доимий таълим ва қайта тайёрлашга тайёр бўлган, ўз таълим фалсафасини яратишга қодир бўлган самарали малакали кадрларни тайёрлашга ҳисса қўшадиган ижтимоий тараққиёт омилidir”

Маълумки, инновацион таълим ва инновацион фаолият турли контекстларда кўриб чиқилади: инновацион ёндашувни амалга ошириш воситаси сифатида ҳамда ўқитувчиларнинг шахсий ва касбий сифатларини ривожлантириш шарти сифатида юзага келади.

Шахсий ривожланиш, ижодий ҳаракат қилиш қобилияти олий мактаб педагогикасида асосий тушунчалар ҳисобланади. Билим динамикаси ва уни алмашиш жараёни инновацион таълим жараёнида муҳим рол ўйнайди, чунки бундай алмашинув туфайли янгиликларнинг истикболини баҳо-

лаш, янги ғояларни жорий этиш, янгиликларни тарқатиш нуктаи назаридан янги билимларни қидириш, фикр алмашиш мавжуд.

О.Н.Олейникова таъкидлаганидек, билимга асосланган иқтисодиётнинг ўзига хос хусусияти технологик ўзгаришлар туфайли инновацион цикллarning давомийлигини камайтиришдир. Шу сабабли таълим ва тарбия тизимлари янги билимларни яратишга ёрдам берувчи моделларни ишлаб чиқиши керак. «Тез ўзгарувчан тармоқларда ишлаш меҳнат фаолияти билан интерфейсида ўқитишни талаб қилади. Тренинг анъанавий мартаба моделларидан ташқарига чиқади, турли хил контекстларда амалга оширилади ва бажарилган ишлар инновацияларга қаратилган [4] «.

Педагогик инновацияларнинг аҳамияти ҳақида олимларнинг фикри турлича. Шундай қилиб, М.В.Пац ва В.А.Медведев таълим инновацияларнинг қуйидаги функцияларини аниқлади:

- муаммоларни ҳал қилиш учун янги усуллар, вариантлар, шакллар, технологияларни аниқлашга қаратилган изланиш;
- замонавий ижтимоий - маданий янгиликларни кўриб чиқиш ва баҳолаш;
- таълим соҳасида янги фойдаланишга қаратилган;
- моделлаштириш, янги имкониятларни юзага келтириш ва фойдаланиш [6 с.119]

Бу функциялар инсоннинг инновацияларни лойиҳалаштириш, таҳлил қилиш, уларни ўзгартириш ва маданий амалиётларнинг янги шакллариини ўзлаштириш қобилиятини белгилайди.

Билимларни узатиш ва алмашиш жараёнлари педагогик жараённинг деярли ҳар бир босқичида келтирилган. Ўзгарувчан вазиятлар ва фарқлиқлар турли шаклда билим ўзлаштириш қобилияти ва шахсий фазилатлари ноаниқ бир вазиятда ҳаракат қилиш қобилиятини шакллантириш учун асос бўлади. Шу сабабли педагогикада янгилик кўпинча мутахассисларнинг аниқ муаммоларни ҳал қилишга тайёриги, уларни амалга оширишнинг самарали йўллариини ишлаб чиқиш нуктаи назаридан кўриб чиқилади [1].

В.А.Сластениннинг фикрига кўра, инновацияларга интилувчанлик инновация мезони сифатида самарадорлик билан боғлиқ, бу ўқитувчиларнинг фаолиятида ижобий натижалар барқарорлиги, технологик ўлчов, тушуниш ва тақдим этишда ноаниқлик, оммавий тажрибада қўллаш имкониятини назарда тутати [14]. Олимнинг бу ёндашувида инновацияларга интилувчанлик янгилик киритишнинг самарадорлиги сифатида белгиланади. Янгилик мезони рационаллик, реализм ва прагматизм мезонлари

билан тўлдирилади. Инновациялар ўқитувчи ва талабаларнинг ўқув предметлари фаолиятининг характери билан бевосита боғлиқ. В.А.Сластенин ушбу сифатни ривожлантириш учун уларнинг тажрибасига нисбатан педагогик таҳлил қилиш кераклигини таъкидлади.

Л.С.Подымова ўқитувчининг инноваторлигини “очиқлик, турли хил ўтказувчанлик, ўз фикридан фарқ қилади [7]” деб таърифлайди. Олимнинг сўзларига кўра, “биз ўз позициясини фақат ва фақат ҳақиқий деб эмас, балки муомала қилиш истаги ва қобилияти ҳақида гапирамиз. Ўз нуқтаи назарини бошқалар билан мувофиқлаштириш ва уни мавжуд ягона деб ҳисобламаслик қобилияти” ҳисобланади.

Янгилик инсоннинг умумий қобилияти, унинг ижодий салоҳиятини, янгилик яратиш ва тарқатиш қобилиятини белгилайди, деб тахмин қилиш мумкин. Ушбу таърифга жуда яқин бўлган С.Р.Яголковскийнинг фикрига кўра, янгилик «субъектнинг очиқлиги даражаси ва ташқи ғояларни қабул қилиш ва уларни тизим ичида ишлатиш, шунингдек, уларни қулай нурда тақдим этиш қобилиятидир [16]» бу борада психологларнинг мавзунинг янгиликчилиги муаммоси ҳақидаги фикрларини келтирамыз.

Йўналтирилганлигига кўра шахснинг новаторлигини психологик тадқиқотлар учта асосий категорияга ажратилади:

1. Инновацион фаолиятни амалга ошириш ва танлашнинг ўзига хос хусусиятларига индивидуал шахсий хусусиятларнинг таъсирини тадқиқ этиш.

2. Инновациявийликнинг янгиликларни идрок этишга таъсирини тадқиқ этиш, ижодий муаммоларни ҳал этиш жараёни ва уларни кейинчалик тарқатиш.

3. Турли шахсий субструктураларнинг ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро таъсири, гендер хусусиятлари, билиш жараёнлари, шахснинг ижтимоий ва касбий мослашуви, шахснинг йўналганлиги ва унинг ўз-ўзини англаши, ўз-ўзига муносабатини ўрганади. С.Р.Яголковский шунингдек, инновацияларнинг бундай характеристикасини таъкидлайди: «шахснинг онг даражасида ва кўпинча хулқ-атвор даражасида янги ноёб ғояларни пайдо қилиш, тушуниш ва керак бўлганда қайта ишлаш ва амалга оширишга ҳисса қўшиш қобилиятидир [16]».

Хулоса қилиб шуни айтмоқчиманки, дарсларимда лойиҳа усули, инновацион ва ахборот технологияларидан фойдаланиш ахборот майдонини кенгайтириш, фанларни интеграциялаш ва энг муҳими, талабаларнинг кўпчилигини ўқув жараёнига қизиқтириш имконини беради.

Инновация педагогика ва психологияда турли нуқтаи назардан талқин этилади: педагогик тамойил сифатида, инсоннинг шахсий хусусияти сифатида, ижтимоий-маданий кадрият сифатида. Педагогикада янгилик тамойиллардан бири сифатида куйидаги параметрлар билан боғланади:

- таълим жараёнини фаоллаштириш билан, ахборотни таржима қилишдан унинг фаол ўзлаштиришгача бўлган ҳаракат билан, компетенцияларни шакллантириш билан;
- таълимнинг инвариант таркибий қисмларининг оптимал ҳажмини ажратиш, бўлажак ўқитувчиларнинг янги касбий ва шахсий сифатларини, асосий кўникмаларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган касбий тайёргарликка янгиликларни жорий этишга қаратилган. Шу билан бирга инновацияларни ўқув жараёнининг ўзига хос хусусияти сифатида, ижтимоий аҳамиятга молик натижа сифатида, таълим предметининг ўзига хос хусусияти сифатида қараш мумкин.

Адабиётлар:

1. Загвязинский, В.И. Методология и методы психологопедагогического исследования / В.И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М.: Академия, 2012. – 208 с.
2. Lau Joe Y.F. An introduction to critical thinking and creativity: think more, think better. New York: John Wiley and Sons, 2015. 262 p.
3. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А., Юсупов Б.Э. Таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тошкент “Ворис” нашриёти – 2020. 192 б.
4. Олейникова О.Н., Муравьева А.А., Аксенова Н.М. Современное состояние и международные тенденции развития профессионального образования. – М.: Логос, 2014. – 160 с.
5. Oxtoby W. David “The Place of the Arts” Liberal Education 98 (2012): 26-41.

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий таълим жараёнига инновацион ёндашув, инновацион таълим муҳитида шахсни ўрганишнинг муҳим таълим жараёни субъектларининг инновацион компетентлигини ривожлантириш, билимларни узатиш ва алмашиш жараёнлари босқичлари, турли шаклда билим ўзлаштириш қобилияти ва шахсий фазилатлари ноаниқ бир вазиятда ҳаракат қилиш қобилиятини шакллантириш масаллари талқин қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье дана трактовка на примере инновационного подхода к процессу высшего образования, развития инновационной компетентности субъектов важного образовательного процесса обучения личности в инновационной образовательной среде, этапов процессов передачи и обмена знаниями, формирования умения усваивать знания в различных формах и умения действовать в ситуации, когда личностные качества неоднозначны.

SUMMARY

The article interprets the parables of the innovative approach to the process of Higher Education, the development of innovative competence of the subjects of the important educational process of studying personality in the environment of innovative education, the stages of the processes of knowledge transfer and Exchange, the ability to master knowledge in various forms and the formation of the ability to act in.

MUSIQA MADANIYATI FANLARINI O'QITISHDA BASTAKORLIK IJODINING TUTGAN O'RNI

Kukanova Ch. N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti Musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: mumtoz musiqa, bastakorlik, yozma manbaalar, namoyonda, uslub, hududiy uslublar, Buxoro-Samarqand, Farg'ona-Toshkent, Xorazm, Surxondaryo-Qashqadaryo.

Ключевые слова: классическая музыка, композиция, письменные источники, экспрессия, стиль, региональные стили, Бухара-Самарканд, Фергана-Ташкент, Хорезм, Сурхандарьинско-Кашкадарьинская.

Key words: classical music, composition, written sources, expression, style, regional styles, Bukhara-Samarkand, Fergana-Tashkent, Khorezm, Surkhandarya-Kashkadarya.

Kirish. Respublikamiz ta'lim tizimida umumta'lim maktablari eng asosiy shakllantiruvchi bosqich hisoblanadi. Maktabda o'qitiladigan fanlar tarkibida musiqa darslari o'quvchilariga musiqa madaniyatining umumiy asoslari, ya'ni tarixi, nazariyasi, janrlari, ijro uslublari to'g'risidagi bilim bilan tanishtirish orqali, ularning ma'naviy-axloqiy, estetik madaniyatini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Darslarda o'quvchi-yoshlarga musiqa madaniyati bo'yicha beriladigan bilimlar tarkibida o'zbek mumtoz musiqa san'ati, bastakorlik ijodiyoti uning atoqli namoyondalari hamda bastakorlik san'atida qaror topgan hududiy uslublar to'g'risida ma'lumotlar berishga alohida o'rin ajratilgan.

Adabiyotlartahlili. Bastakorlik O'rta Osiyo xalqlarida juda qadim zamonlardan mavjud bo'lgan professional sozanda va xonandalarning musiqiy ijod san'atidir. Bu san'at bir xalqning o'ziga xos musiqiy an'analari asosida vujudga kelib uzoq madaniy tarixiy taraqqiyot jarayonida mustaqil musiqiy ijod sifatida shakllangan. Qariyb 2000 yillik ko'hna tarixga ega bo'lgan ushbu sohada Barbad, Abu Nasr Farobiy, Safiuddin Urmaviy, Hoji Abdulqodir Marog'iy, Najmiddin Kavkabi, Darvish ali Changiy kabi ulkan siymolar ijod qildi. Ular musiqa nazariyasi va bastakorlik sohasida juda katta boy meros qoldirdi. Biroq arab istilosi davrida musiqaga oid yozma manbaalar kuydirilib, yoqotib yuborilgan. Shuning uchun ular yaratgan musiqiy asarlar bizgacha yetib kelmagan, lekin keyingi mingyillik tarixga oid yozma manbalar bizgacha yetib kelgan. O'rta asr musiqashunos olimlari musiqa nazariyasi va bastakorlik masalalari bo'yicha ko'proq Abu Nasr

Farobiyning “Musiqaga oid katta kitob”, “Musiqah haqida soʻz”, Abu Ali Ibin Sinoning “Musiqah ilmi haqida risola”, “Kitobu ash shifo” asarlarida musiqah ilmi va bastakorlik sanʼatiga berilgan tarifi asos qilib oladilar.

Oʻzbek xalqining donishmand shoiri va olimi Alisher Navoiy oʻzining “Xazoyin ul-maoniyy”, “Holati Pahlavon Muhammad”, “Majolis un-nafois”, “Mizon ul-avzon”, “Mahbub ul-qulub” kabi asarlarida oʻzidan oldin otgan buyuk musiqiy allomalarimizning musiqiy ilmiy, bastakorlik anʼanalarini davom ettirib boyitdi.

Musiqah ilmi XIII-XIV asrlarda yashab, ijod etgan olimlar-Sayfuddin Urmaviy, Hoji Abdulqodir Marogʻiy, Abdurahmon Jomiy, Najmiddin Kavkabiyy va boshqalarning asarlarida yanada rivojlantirilgan edi.

Oʻzbek bastakorlik sanʼatining mashhur nomoyondalari Hoji Abdulaziz Rasulov, Toʻxtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Imomjon Ikromov, Komiljon Jabborov, Faxriddin Sodiqov, Saidjon Kalonov, Nabijon Hasanov, Komiljon Otaniyozov, Muhammadjon Mirzayev, Gʻanijon Toshmatov, Orif Qosimov, Gʻulomjon Hojiqulov va boshqa ustoz bastakorlar oʻz ijodida, asosan, xalq musiqiy anʼanalariga suvondilar. Ularning har biri oʻz musiqiy ijod yoʻlini yaratdilar. Ular yaratgan va yaratayotgan asarlarining aniq uslubi, ladi, ohang aniqqligiga intonatsiyasiga katta eʼtibor berishgan. Ular musiqani nihoyatda serohang va jiloli boʻlishi uchun xilma-xil va murakkab usullarga murojaat qilishgan. Bundan tashqari, ularning asarlarida oʻziga xos ichki milliy ruh, falsafiy kayfiyat borki, ular asarga goʻzallik va umrboqiylik bagʻishlaydi. Bunday ijodiy mahorat, albatta, oʻz-oʻzidan emas, koʻp yillar davomida olib borilgan sarmashaqqat mehnat, xalq musiqiy merosini chuqur, mukammal bilish evaziga paydo boʻlgan va shakllangan. Shuning uchun ham ustoz bastakorlarning kuy va ashulalari oʻzlarining mantiqan serjiloligi hamda falsafiy mishohadakorlik darajasi toʻliq, tugal mazmuni bilan mumtoz xalq musiqiy asarlari bilan bemalol bellasha oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu borada ustoz bastakor Yunus Rajabiyning ijodi oʻziga xos koʻp qirralidir. U oʻzbek xalq musiqasi va oʻzbek mumtoz musiqasining asosi hisoblangan maqom sanʼati xususan Shashmaqomning chuqur bilimdonigina boʻlib qolmay, 20 ta musiqali drama, 200 ga yaqin ashula va kuylar ijod qildi. Shulardan “Koshki” (Navoiy gʻazali), “Judo” (Navoiy gʻazali), “Jonimdadir” (Navoiy gʻazali) “Muncha ham” (Muqimiy gʻazali), “Kuygay” (H.Olimjon sheri), “Ranolamasin” (Gʻoziy gʻazali) kabi ashulalari xonandalar tomonidan sevib ijro etilib kelinmoqda.

Oʻzbek xalqining ustoz bastakorlaridan yanada biri Oʻzbekiston xalq artisti Toʻxtasin Jalilovdir. U musiqiy folklorini oʻzbek musiqali dramalariga olib kirgan birinchi bastakor hamdar. Sanʼatkorning «Tohir va Zuhra» musiqali dramasidan “Otmagay tong”, “Ey quyosh”, “Ayirmish”, “Qalandar”, “Oh faryodkim”,

“Nurxon” musiqali diramasidan “Ey sabo”, “Muhabbat o’tida kuydim”, “Yayragil”, “Naxushdirkim”, “Ravshan va Zulxumor” musiqali dramasiidan “Uzoqdan kelayotirman” kabi qo’shiq ariyalari xalqimizning hurmat e’tiboriga sazovor bo’ldi.

O’zbek bastakorlik san’atining yirik namoyondalaridan Muhtorjon Murtazayev klassik va zamondosh shoirlarning she’rlariga rang-barang xalqchil ashulalarini yaratdi. Jumladan: “Biri ishva bilan” (Sobir Abdulla so’zi), “Bizni tashlab” (Miskin g’azali), “Aylading, qo’yding” (Muqimiy g’azali), “Tasadduq man” (Chustiy g’azali), “Barnoligingdan” (Charxiy g’azali), “Farg’ona tong otguncha” (Xaziniy g’azali) kabi ashulalari xalq dilidan mustahkam o’rin egalladi.

O’zbekiston xalq artisti, bastakor va sozlanadi Muhammadjon Mirzayev XX asar o’zbek musiqa tarixida yorqin iz qoldirdi. Xalqimizning sevimli hofizi Mamurjon Uzoqov ijrosida bastakorning quyidagi xalqchil ashula va yarallari ilk bor yangradi: “Qachon bo’lgay”, “Yor istab”, “Yo’lingda”, “Sho’xi jononim mening” (Furqat g’azali), “Yakka bu Farg’onada”, “Ko’zlarimga”, “Suvrating”, “Yolg’iz”, “Yana” (Muqimiy g’azali), “Parvo etib ket” (Sobir Abdulla so’zi), “Shaydo bolibman” (Kamtar so’zi), o’zbek va tojik xalqlarining sevimli xonandasi, Tojikiston xalq artisti Hanifa Mavlonova ijrosida “Parvona bo’ldim” (Kamtar so’zi), “Gulchehra yor”, (Po’lat Mo’min sheri), “Tong otguncha” (Dilafkor so’zi) kabi lirik ashulalari xalq orasida mashhur bo’lib ketdi. Shuni ham aytish joizki, M. Mirzayev yillar davomida, Mukarrama Turg’unboyeva nomidagi “Bahor” davlat ansambli repertuarini boyitib keldi. “Bahor vals”, “Gulnoz”, “Dildor 1 va 2”, “Ufor sanam”, “Intizor etma” kabi raqs kuylari ansambil repertuaridan mustahkam o’rin egalladi.

Bastakor Muhammadjon Mirzayev o’z davrining mashhur kuychisi edi. Shuning uchun uning ijodida zamonaviy mavzu ustuvor turdi. “Oltin sandiq”, “Uch dugona”, “Ey gul”, “Toshkent nahori”, “Muhabbat maktubi” (Turop to’la so’zlari), “Ko’zlarimga ziyo olaman”, “Chavandoz qizlar” (Normurod Narzullayev so’zlari), “Onalar”, “Assalom, kelin salom” (O’tkir Rashid so’zlari) kabi qo’shiqlari rubob uchun yaratilgan, “Go’zal Vatanim”, “Orzu qil”, “Dilrabo”, “Marg’ilon qizlari”, “Shodlik”, “Yangi tanovar” kabi kuyladi keng qanot yozdi.

Ulkan iste’dod egalari bo’lgan bu ustoz bastakorlar o’z ijodiy faoliyatlari bilan Barbod, Farobiy, Ibin Sino, Hoji Abduqodir Marog’iy asos solgan o’zbek bastakorlik san’atining nodir namunalarini targ’ib qilishdi va davom ettirishdi. Sir emaski, milliy bastakorlik masalasiga yaqin yaqinlargacha, asosan, g’arbiy musiqashunoslikda qabul qilingan talablar bilan yondashiladi. Shuningdek kompozitorlik ijodi uchun birdan- bir xos bo’lgan sabablar, umuman. zamonaviy musiqiy ijodkorlikning shartli mezonlariga aylandi.

Milliy bastakorlik san'atimizning bugungi o'ziga xos ijodiy xususiyatlari yangi uslublarning paydo bo'lishi, inson qalbiga zavq bag'ishlash yo'lidagi izlanishlar ijodkorlik san'atimiz muhitini boyitmoqda. Eng muhimi, xalqning tengsiz mulki hisoblanuvchi taniqli bastakorlar ijodi bilan boyidi.

Hozirgi kunda bastakorlarimizdan O'zbekiston xalq artisti Baxtiyor Aliyev, O'zbekiston va Qoraqalpogiston xalq artisti Abduxoshim Ismoilov, Ortiq Otajonov, Sultonali Mannopov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Shavkat Mirzayev, Ahmadjon Dadayev, Halimjon Jo'rayev, Shermat Fayzullayev, Qo'ldosh Mamirov, Tuyg'un Otaboyev, Rahmatjon Tursunov, Ravshan Hamraqulov, Orif Atoev, Payziquk Zokirov va boshqa bastakorlar ijod qilgan kuy va qo'shiqlar xalqimizga manzur bo'lmoqda. Bu iste'dodli bastakorlarning musiqiy ijodini tahlil qilar ekanmiz, haqli ravishda o'zbek milliy bastakorlik san'atining munosib davomchilari borligiga turli ishonch hosil qilamiz.

Tajriba va natijalar. O'zbek bastakorlik san'atida hududiy uslublar. O'zbek bastakorlik merosi ijodida shakllangan asosiy 4ta hududiy uslublar mavjud. Ular quyidagicha nomlanadi.

1. Buxoro- Samarqand musiqa uslubi,
2. Fargona- Toshkent uslubi,
3. Xorazm uslubi
4. Surxondaryo- Qashqadaryo uslubi

Har bir hududiy uslub o'ziga xos musiqaviy ijod, xususiyatlariga ega. Har birining, o'z navbatida ijodiy maktablarga bo'linishi diqqatga sazovordir. Masalan, Buxoro, Samarqand bastakorlik maktabi, Andijon, Farg'ona, Toshkent bastakorlik maktabi va Xorazm bastakorlik maktabidir.

Ushbu hududiy uslublar har bir bastakor ijodining "Oltin beshik" asosini tashkil etadi. O'zbek va Tojik professiyanal musiqa madaniyatining atoqli namoyondasi Ota Jalol (Jaloliddin) Nosirov 19-asrning ikkinchi yarmi- 20-asrning boshida yashagan taniqli musiqa arboblardan biridir. Maqomdon ustoz Ota Jalol Nosirov Shashmaqomning barcha shu'ballari va tarona yo'llarini puxta bilardi. U shu sababli xalq orasida obro' qozongan, ashula shinavandalarini o'zining keng diapazonli ovozi bilan maftun etgan ajoyib xonanda edi.

Buxoroda birinchi musiqa maktabi, Samarqandda musiqa bilim yurtining yuzaga kelishida Ota Jalolning xizmati katta. Usta Shodi Azimov, Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, Boboqul Fayzulloyev kabi maqomdon xonandalar ham otajonovdan ta'lim olishgan edi. O'zbek va Tojik professional musiqa san'atining durdonalaridan Shashmaqomini yozib olinishi va saqlab qolinishida Ota Jalolningon qo'shgan hissasi katta. Ota Jalol nomini tilga olganimizda ustozlar ustози, Shashmaqom bilimdoni, murakkab usullar ustasi, ajoyib tadbircha va xushovoz xonanda ko'z oldimizga keladi. Shu sababli O'zbekiston

va Tojikistonning turli vohalarida Ota Jalolning nomi hurmat bilan tilga olinadi. Darhaqiqat, maqomdonlar tili bilan aytganda u “Ustoyi kulliy” edi. Bu ibora arabcha “Ustoz ul-kulliy” ya’ni hamma narsa (kuy) tillarni mukammal va to’kis-tugal biluvchi maqomdon ustozlarga nisbatan ishlatilardi.

O‘zbek xalq musiqiy merosini milliy qadriyatlarimizning bir bo‘lagi sifatida o‘rganish hozirgi davrda dolzarb masalalardan biridir. O‘zbek musiqiy merosimizga nazar tashlar ekanmiz, otmishda xalq ichida yetishib chiqqan o‘zlarining ijro mahoratlari, murabbiyligi bilan xalq dilidan joy olgan san’atkorlarimiz ko‘z oldimizda gavdalanadilar. Ular ichida musiqa san’atimizning birinchi akademigi Yunus Rajabiyning alohida o‘rinlari borligi, shakshubhasiz. U kishi yashagan davr ijodining takrorlanmas qirralari mavjudki, ularning merosini o‘rganish kelgusida yaratilajak cholg‘uchilik mahoratini rivojlantirishda ijobiy bosqich bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek mumtoz musiqa janrlari tasnifi.

Asirlar osha davr tahririga uchrab, sayqallashib, o‘ziga xos murakkab shakllari, teran mazmuni, jozibali va ohangdor kuylari bilan bizgacha yetib kelgan mumtoz musiqa namunalari hanuzgacha eng sevimli, eng ardoqli xalq asarlari bo‘lib kelmoqda.

Mumtoz musiqa asarlarining badiiy kuchi-ularning xalq orzu- umidlari, his-tuyg‘ulari, fazilatlar va turmush haqiqatlari bilan uyg‘unligi, kishilarning ruhini, dardini o‘zida aks ettirishida, undagi tinglovchilarga ham birday yoqimli, so‘z va ohang, soz va kuy mushtarakligidadir. Inson yashashi uchun, millat taqdiri va munosabatlari uchun zarur bo‘lgan ma’naviy jarayonlar kuyda va aytim- ashulaga solinadi. Inson boshidan kechiradigan turli-tuman voqelik, yuragini zabt etuvchi shodu-xurramlik yoki dardu-alamlar, bu yorug‘ yoki qorong‘u kunlarning izi cholg‘u va ashulaga aylanadi.

Mumtoz ashula yo‘llari va cholg‘u kuylarining umrboqiyligi ulardagi ma’naviy-axloqiy ma’noning chuqurligi, musiqiy ohanglarning go‘zaligidadir. Ularda insoniy kechinmalar andishaga boy, hayotiy va samimiydir; shuning uchun tinglovchiga zavq bag‘ishlaydi, ko‘nglini ko‘taradi. Bunday ma’naviy go‘zallik taronasi mumtoz musiqaning ajib va o‘lmas an‘anasiga aylangan. Mumtoz musiqa o‘zining mukammaligi, mo‘jaz shakli, obrazlarning serqirra ma’nodorligi va nafisligi bilan ajralib turadi. Abdurauf Fitrat musiqa ijodiyotining asrlar mobaynida yashab kelgan shakl-shamoyillari, ularning turlari (ashula, doston va b.) haqida yozar ekan, ashulaga quyidagicha ta’rif beradi: “Kuy, ohang bilan o‘qilayotgan she’rlar, tizmalarga ashula deyiladi”.

Har bir musiqa asari, birinchi navbatda, kishiga ruhiy yengillik baxsh etish vazifasini bajarsa, ikkinchi tomondan, kishining tashqi dunyoga estetik munosabatda bo‘lishini shakllantiradi; uchinchi tomondan esa tarbiyaviy

ta'sir vazifasini ham o'taydi. Musiqa asarlarining kishi ruhiyatiga ta'siri haqidagi fikrlarni qadim davrlarda yashab o'tgan olimlarning asarlarida ham uchratishimiz mumkin. Masalan, Sharqning buyuk mutafakkirlari o'zlarining "Musiqiy risolalarida" musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri turli his-tuyg'ular uyg'ota olish xususiyatlarini batafsil tahlil qilishib, jumladan, maqom va ularning shu'balari kishiga shijoat va jasorat bag'ishlaydi deb uqturib otishgan. Navo yoki Ushshoq jozibador va ohangdor maqom yo'llari deb hisoblansa, Rost yoki Iroq nozik va yoqimli maqom yo'llari bo'lib, kishiga huzur, xushchaqchaq kayfiyat bag'ishlaydi. Buzuk yoki Segoh va ularning shu'balari ulug'vorlik, g'amginlik, quvonch hamda qayg'u kayfiyatini qo'zg'aydi. "Dilxiroj" cholg'u kiyini tinglaganda kishida ko'tarinki ruhiy holat vujudga kelsa, "Cho'li Iroq" kuyi ruhim moziydan sado eshitilgandek boladi. Kishining tashqi dunyoga estetik munosabat shakllantirishdagi mumtoz musiqaning vazifasi insonning ta'sirchanlik kayfiyati bilan bevosita bog'liqdir.

Xalq yoki bastakor tomonidan yaratilgan har bir musiqa asari o'z oldiga u yoki bu darajadagi vazifani qo'yadi. Mumtoz musiqa ham mavqeyi, mohiyati, mazmuni, vazifasi va ijrochilik xususiyatlari jihatdan ikki yirik guruhga-ovoz va so'z bilan bog'liq bo'lgan aytim yo'llari va chog'u orqali ifoda etiluvchi cholg'u yo'llarida bo'linadi. Ularning har biri, o'z navbatida quyidagi janrlarga tasniflanadi:

Aytim yo'llari:

1. Mumtoz yalla va ashula-har biri rivojlangan kuy va shakldan, o'ziga xos mazmunda va ijro uslubidan iborat. Bulardan lokal xususiyatlariga ega bo'lgan xalq ashula yo'llari, suvoralar, naqshlar ham kiradi.

2. Yirik ashullari bo'lmish- faqatgina Farg'ona vodiysida shakllanib, rivoj olgan katta ashula.

3. Dostonlar, xalq epik janri bo'lib, adabiy matn, she'r, musiqadan iborat uch birlik tamoyili mavjudligi bilan ajralib turadi.

4. Maqomlar, o'z navbatida maqom ashula yo'llari va yirik ashula-cholg'u turkumli janr sifatida keng tarqalgan. Buxoro «Shashmaqomi», «Xorazm maqomlari» turkumi va Fargona-Toshkent maqom yo'llari kabi maqom turkumlaridan iborat.

Cholg'u yo'llari:

1. Rivojlangan kuy va shakllardan iborat, murakkab ijro uslublari mavjudligi bilan ajralib turuvchi cholg'u kuyi yoki asar va cholg'u turkumlar (bu toifaga yirik cholg'u usullari ham kiradi), jumladan, Eshvoy-Eshvoy kurd-Eshvoy turkman; Dilxiroj va Sinaxiroj.

2. Maqom cholg'u yo'llari va turkumlari, jumladan, Cho'li Iroq, Mushkiloti dugoh, Ajam taronalari; dutor maqom turkumlari (Xorazmda), Surnay maqom yo'llari- Navo, Chorgoh va b.(Farg'ona-Toshkent).

3. Mumtoz ashulalarining cholg'u yo'llari (variantlari) va turkumlari, jumladan, Tanovar turkumi, Chorgoh turkumi va bosh.

Har bir janr o'z mavqeyi, kuy-ohang tuzilishi, ijro uslubi bilan ajralib turadi.

Xulosa. O'zbek mumtoz musiqasi asrlar osha og'zaki tarzda avlodlardan avlodga o'tar ekan, bu jarayonda u boyib, xalqning fikr-o'yi, dardi, orzusi, donishmandligining o'zida mujassamlashtiradi. O'zining an'anaviyligi, buyukligi, ta'sirchanligi, professionalligi, mukammalligi, ko'plab badiiy vositalarga boyligi bilan o'ziga xos musiqa-san'at turiga aylanadi. Katta badiiy-estetik imkoniyatlarga ega bo'lgan o'zbek mumtoz musiqasi milliy ruh, milliy qiyofani shakllantirish, milliy qadriyatlarni saqlash, boyitish va keyingi avlodga yetkazib berishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek mumtoz musiqasida xalqning ma'naviy madaniyatiga doir durdonalar to'plangan bo'lib, hozirgi mustaqillik davrda milliy o'zlikni anglash va milliy ongni taraqqiy ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev R.S. "O'zbek mumtoz". O'quv qo'llanma. T.: Yangi nashr, 2008 yil.
2. Hamidov H. "O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi". – T.: O'qituvchi, 1996 yil.
3. Begmatov S, Karimova D, Mamirov Q, Musiq 6-sinf uchun darslik. T.:G'. G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2018 yil.
4. Qudratov I, Abdukarimova E. "Musiq darslarida fanlararo aloqadorlik" Samarqand, SamDu bosmaxonasi, 2015yil.
5. E.Abdukarimova. Ilm ham jamiyet Ajiniyaz atindagi Nokis mamleketlik pedagogikaliq instituti "Texnologik loyihalash- musiqa mashg'ulotlarida samarali ta'lim". 2019 (№1) ISSN 2010-720X
6. Elnoza Ismatillayevna Abdukarimova Актуальные вызовы современной науки. "Yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda xalq musiqa merosi qudratli tarbiya vositasi" iscience 2017 yil.

РЕЗЮМЕ

O'zbek mumtoz musiqa san'atida bastakorlik ijodiyoti o'zining paydo bo'lishi, rivojlanishi, tutgan mavqeiga ko'ra muhim o'rin tutadi. Maqolada o'zbek bastakorlik san'ati tarixi, buyuk nomoyondalari ijodi haqidagi ma'lumotlarga to'xtalib o'tildi.

РЕЗЮМЕ

В искусстве узбекской классической музыки композиционное творчество занимает важное место по своему возникновению, развитию и положению. В статье основное внимание уделено сведениям об истории узбекского композиционного искусства, творчестве его великих мастеров.

SUMMARY

In the art of Uzbek classical music, compositional creativity occupies an important place according to its emergence, development, and position. The article focused on information about the history of Uzbek compositional art, the work of its great masters.

OLIIY PEDAGOGIK TIZIMDA TA'LIM JARAYONINI TEKNOLOGIYALASHTIRISH MUAMMOLARI

Xushnazarova M. N.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dosent*

Tayanch so'zlar: texnologiya, kasbiy sifat, innovation metod, konsepsiya, ta'limning interfaol usullari, innovation metod, kasbiy-ijodiy faollik, tashkilotchilik, boshqaruvchilik, intuisiya.

Ключевые слова: технология, профессиональное качество, инновационный метод, концепция, интерактивные методы обучения, инновационный метод, профессионально-творческая деятельность, организация, управление, интуиция.

Key words: technology, professional quality, innovative method, concept, interactive teaching methods, innovative method, professional and creative activity, organization, management, intuition.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotining demokratik-huquqiy, fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan dadil bormoqda. Iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, xalq ta'limi sohalarida islohotlar va yangilanish jarayonlari bosqichma-bosqich, izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Zero, jamiyatning taraqqiyoti, uning rivojlangan mamlakatlar qatoridan munosib o'rinni egallashi bugungi kunda ta'lim olayotgan yoshlarning ma'naviy salohiyati, keng dunyoqarashi va chuqur ilmiy, mustaqil fikrlashiga bog'liq.

Mustaqillik tufayli pedagogika fanining taraqqiyotida olamshumul o'zgarishlar yuz berdi. Mamlakatimizning ma'naviy salohiyatini oshirish, ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunni tayyorlash va amalga oshirish pedagogika fanining zimmasiga tushdi. Pedagogikaning predmeti shaxsni shakllantirish muammosi Kadrlar tayyorlash Milliy modelida o'z aksini topdi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish

uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida 2016-yil 29-dekabrda “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2707-sonli qarori, “Nodavlat ta’lim xizmatlari ko’rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3276 - sonli qarori (15.09.2017y), “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3261 -sonli qarori (09.09.2017 y) “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi PQ-3305-sonli qarori (30.09.2017 y.) “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” PF-5198-sonli Farmoni (30.09.2017 y.) qabul qilindi.

Qabul qilingan me’yoriy hujjatlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ilg’or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish; maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo’llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini yaratish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo’nalishlaridan biri ta’lim – tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogika va axborot – kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etishdir.

Yangi kasbiy sifatga ega bo’lgan pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash uchun ularni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, ta’limning interfaol usullari va innovatsion metodlar bilan qurollantirish orqali kasbiy-ijodiy faolligini oshirish zarur. Bo’lajak pedagog-tarbiyachilar kasbiy bilimlarni egallaganlik darajalari bilan o’zaro farqlanadilar. Ularning bir qismi yangi pedagogik muhit, vaziyatga tez moslashsa, ayrimlari pedagogik bilimlarni egallash uchun ko’p vaqt sarflaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Innovatsion metodlarni puxta o’zlashtirgan bo’lajak pedagog-tarbiyachilar bolalar uchun samarali ta’lim-tarbiya vaziyatlarini yaratish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Buning uchun ularda har bir tarbiyalanuvchiga alohida shaxs sifatida yondashish ko’nikmasi shakllangan bo’lishi lozim. Yuqori samaradorlikka ega bo’lgan pedagogik vaziyatlarda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- bo’lajak pedagog-tarbiyachilarning o’z fikr va g’oyalarini bayon qilishga yo’naltirilgan harakatlari rag’batlantiriladi;
- dars jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo’llash uchun professor-o’qituvchilarga qulay imkoniyat yaratiladi;

- professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi munosabatning ishonch, hamkorlik va o‘zaro hurmat asosida bo‘lishi ta‘minlanadi;
- professor-o‘qituvchilar bilan talabalar sub’yekt-sub’yekt munosabatlari darajasida fikr almashadilar;
- dars jarayonida talabalarning mustaqil ishlari professor-o‘qituvchilar rahbarligida tahlil qilinadi, to‘ldiriladi, samarali ishlagan talabalar faoliyati rag‘batlantiriladi;
- talabalarni ommaviy tarzda mustaqil bilim olishga jalb qiladigan pedagogik vaziyatlar tashkil etiladi va h.o.

Innovasion metodlarni qo‘llaydigan professor-o‘qituvchilar darsda qulay pedagogik vaziyat yaratish maqsadida kichik guruhlar tashkil etadilar. Chunonchi:

- auditoriyani ta‘lim maqsadlari va mazmuniga mos tarzda jihozlaydilar, ta‘lim-tarbiya faoliyati samaradorligini ta‘minlash uchun talabalarni kichik-kichik guruhlariga bo‘ladilar;
- qulay ta‘lim-tarbiya vaziyati va ko‘rgazmali vositalar orqali talabalarning ta‘lim-tarbiya faoliyatini jadallashtirishga ko‘maklashadilar;
- talabalarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qiladilar;
- innovasion metodlar bilan ishlaydigan professor-o‘qituvchilar dars jarayonini talabalarning faolligi va tanqidiy fikrlashini rag‘batlantirgan holda rejalashtiradilar va tashkil etadilar.

O‘quv jarayonini loyihalashda professor-o‘qituvchilar quyidagilarga rioya qilishlari kerak:

- o‘quv dasturida ko‘rsatilgan mavzularni o‘rganishda har bir talabani ta‘lim-tarbiya jarayoniga jalb qiladigan va tanqidiy fikrlashga rag‘batlantiradigan o‘qitishning ilg‘or texnologiyalaridan foydalanish;
- ta‘lim jarayonida professor-o‘qituvchilar hamda talabalar ijodiy hamkorligiga erishish;
- ta‘lim jarayonining amalga oshishi va natijalarini bashorat qilish;
- ta‘lim jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsadga erishish uchun turli innovasion metodlardan foydalanish;
- mustaqil bilim olish jarayonida turli ilmiy manbalardan samarali foydalanish kabilar.

Ushbu manbalar ta‘lim-tarbiya dasturini boyitish, mavzularni talabalarga tushunarli va turlicha talqin etishga ko‘maklashadi. Shuningdek, auditoriyadan tashqari vaziyatlarda talabalarni muayyan mavzu doirasida izlanishga undaydigan qo‘shimcha manbalar bilan ishlashga o‘rgatadilar.

Innovation metodlar bilan ishlaydigan professor-o'qituvchilar talabalar bilimini baholashga ham alohida e'tibor qaratadilar. Bunda asosiy maqsad - ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondasha olish va talabalarni bilim olishga rag'batlantirishga qaratiladi.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar zamonaviy bilimlarni egallashlari uchun oliy ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish talab etiladi. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar maktabgacha ta'lim jarayonini yaxlit hodisa sifatida tasavvur qila olganidagina, kasbiy jihatdan yetarlicha tayyorgarlikka ega bo'lishi mumkin. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar har bir pedagogik holatni chuqur tahlil qila olganidagina, maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshiriladigan ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlash ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Pedagog-tarbiyachilar mehnati tarbiyalanuvchilarni aqliy, ma'naviy-jismoniy rivojlantirish, ularni ijtimoiylashtirishga qaratilgan pedagogik harakatlar majmuidir.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish bugungi kunga kelib ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Buning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- an'anaviy o'qitishda professor-o'qituvchilar tomonidan qilinadigan ma'ruzaga tayaniladi;
- axborotlar hajmining ko'payib borishi, ulardan foylanish uchun vaqtning cheklanganligi, ularni saralash va tizimlashtirishning murakkablashuvi ham yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi;
- yangi axborot oqimlarining to'xtovsiz kirib kelishi va ta'lim-tarbiya jarayonida ularni o'zlashtirish ehtiyojining mavjudligi ham yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash zaruriyatini kuchaytirmoqda.

Shuning uchun ham, maktabgacha ta'limni rivojlantirish, yuqori malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash sohasidagi me'yoriy-huquqiy asoslarda maktabgacha ta'lim tizimini texnologiyalashtirish zarurligi alohida ta'kidlangan. Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanishi zaruriyat darajasida qayd etilmoqda.

Oliy pedagogik ta'lim tizimida zamonaviy maktabgacha ta'lim konsepsiyasiga muvofiq tarzda, talabalarda kasbiy sifatlarni shakllantirish orqali bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni o'z-o'zini rivojlantirishga erishish lozim. Bunday vaziyatda bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayonini texnologiyalashtirish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi davrda pedagogik texnologiya tushunchasining nazariy asoslari rivojlantirilmoqda. Masalan, O'.Tolipov, M.Ochilov, N.Saidahmedov, I.Zokirov,

A.F.Talizina, T.Sakamoto, J.Xartlilar pedagogik texnologiya tushunchasini tavsiflashda aniq nazariy yondashuvlardan foydalanganlar. Pyedagogik texnologiya tushunchasi serqirra tushuncha bo'lib, unga turli tomondan yondashish taqozo qilinmoqda. Ko'rinib turibdiki, pedagogik texnologiya yoki o'qitish texnologiyasi pedagogika fanida turli tomondan yondashilgan holda talqin etilmoqda.

Pedagogik texnologiya pedagoglarga ta'lim-tarbiya jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi. Masalan:

- maktabgacha ta'lim jarayoni natijalarining kafolatlanganligi;
- pedagogik texnologiyalarning pedagogik jarayonlarni samarali tarzda tashkil etish va boshqarish imkoniyatiga egaligi;
- maktabgacha ta'lim jarayonini yangi nazariy-pedagogik asoslarga tayangan holda tashkil etish uchun qulayligi;
- tarbiyalanuvchilarning bilish faoliyatini oldindan bashoratlash va loyihalash uchun qulay sharoit yarata olishi;
- maktabgacha ta'lim jarayonida yangi axborot kommunikasiya vositalaridan foydalanish uchun qulayligi kabilar.

Pedagogik texnologiya zamonaviy pedagogik tafakkur ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. U tarbiyalanuvchilar faoliyatini tubdan takomillashtirish, ta'lim natijasini kafolatlash, ta'lim tashkilotining moddiy-texnik jihatdan ta'minlash uchun zarur vaziyatni vujudga keltiradi. Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining ob'yektiv qonuniyatlarini yuqori darajadagi aniqlikda aks ettiradigan, muayyan ta'lim-tarbiya sharoitida kafolatlangan natijalarning ta'lim maqsadlariga mos kelishini ta'minlaydigan faoliyatdir.

Ma'lumki, pedagog-tarbiyachilarning asosiy vazifasi tarbiyalanuvchilarni har tomonlama rivojlantirish, ularni maktab ta'limiga sifatli tayyorlashdan iborat. Shunga ko'ra, pedagog-tarbiyachilarga qo'yiladigan talablar ham ularning kasbiy faoliyati ifodasi sifatida belgilab beriladi. Pedagog-tarbiyachilar o'zlarining kasbiy vazifalarini qanchalik chuqur idrok eta olsalar, bolalarni rivojlantirishning interfaol xarakterdagi savol-javob, dialog usullarini qo'llab, tarbiyalanuvchilarga ko'proq mustaqillik, tashabbuskorlik, erkinlik beradilar. Tajribali pedagog-tarbiyachilar maktabgacha ta'lim jarayonini samarali boshqara oladilar.

Xulosa. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar kasbiy mahoratga ega bo'lishlari uchun pedagogik bilimlar bilan bir qatorda innovasion ta'lim texnologiyalarini ham puxta o'zlashtirishlari kerak. Shu bilan bir qatorda ular maktabgacha ta'limning qonuniyatlari, prinsiplarini ham yaxshi bilishlari, ulardan o'z o'rnida samarali foydalana olish tajribasiga ega bo'lishlari lozim. Bo'lajak

pedagog-tarbiyachilarning maktabgacha ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi, ularni mashg'ulot mazmunidan kelib chiqqan holda saralash tajribasini o'zlashtigan bo'lishlari muhim kasbiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси 2019 йил 16 декабрдаги “Мақтабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги қонуни
2. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти: Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ворис, 2006. – 264 б.
3. Зверева В.И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Новая школа, 1997. – 320с.
4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Таълим менежменти. – Тошкент, 2006. – 73 б.
5. Калинин И.В. Стратегия подбора кадров как стилевая характеристика управленческой деятельности руководителя: Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1996. – С. 33-36.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida pedagog-tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, ta'limning interfaol usullari va innovation metodlar bilan qurollantirish orqali kasbiy-ijodiy faolligini oshirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены вопросы повышения профессиональной и творческой активности педагогов-воспитателей в высших учебных заведениях путем оснащения их новыми педагогическими и информационными технологиями, интерактивными методами обучения и инновационными методами.

SUMMARY

This article discusses the issues of increasing the professional and creative activity of educators in higher educational institutions by equipping them with new pedagogical and information technologies, interactive teaching methods and innovative methods.

G'ARB MAMLAKATLARIDA QADRIYATLARNING SHAXS IJTIMOIYLASHUVIGA TA'SIRI MASALASIGA IJTIMOY PSIXOLOGIK YONDASHISH

Umarova M. M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD) dosent

Tayanch so'zlar: ijtimoiy vaziyatlar, kognitiv ustanovka, kognisiyalar, dissonans, ijtimoiy tasavvur, anglangan ehtiyojlar, maslaklar, ijtimoiy me'yorlar, xulq-atvor.

Ключевые слова: социальные ситуации, когнитивная структура, познания, диссонанс, социальное воображение, осознанные потребности, профессии, социальные нормы, поведение.

Key words: social situations, cognitive structure, cognitions, dissonance, social imagination, perceived needs, professions, social norms, behavior.

Kirish. Inson shaxsining tarkib topishini o'rganish davomida yuzaga kelgan sotsiogenetik konsepsiya fanda eksperimentlarning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Ma'lumki, XVII asrning oxiri va XVIII asrning boshlarida tabiiy fanlar jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi, o'sha paytda hammaning diqqat - e'tibori mo'jizakor tajribaga qaratilgan edi. Bu hodisa inson shaxsining tarkib topishi masalasiga ham ta'sir qilmay qolmadi.

Sotsiogenetik konsepsiya namoyandalari insonning butun taraqqiyoti, shu jumladan, shaxsiy xususiyatlarning tarkib topishi, asosan, tajribaga bog'liqdir. Bu nazariyada shaxsda ro'y beradigan o'zgarishlarni jamiyatning tuzilishi, ijtimoiylashish usullari, atrofidagi odamlar bilan o'zaro munosabat vositalari asosida tushuntiriladi. Bu ta'limotga ko'ra inson biologik tur sifatida tug'ilib, hayotdagi ijtimoiy shart-sharoitlarning bevosita ta'siri ostida shaxsga aylanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning oila va uning qadriyatlariga nisbatan munosabati, ustanovkalari insonning o'ziga xos xulq mezonlari va sifati bo'lib, unda oilaviy o'zaro munosabatlarda odam uchun ahamiyat kasb etuvchi qadriyatlar, ya'ni muomala maromlari, baholash tizimi va yaxlit faoliyatning umumiy yo'nalishini belgilovchi mezonlarda o'z aksini topadi. Bu jarayonda shaxsning o'z xatti – harakatlari va oilaga nisbatan sub'yektiv munosabati uning ijtimoiy tasavvurlarida ifodalanadi.

Shu ma'noda ijtimoiy tasavvurlar asosida shakllanadigan oilaviy qadriyatlarga nisbatan ustanovkalar anglangan ehtiyojlar, maslaklar va ijtimoiy me'yorlarni belgilaydi, u real turmushga shunchalik qorishib ketadiki, natijada shaxsning barcha harakatlari va xulq - atvori to'lig'icha ularga bo'ysunadi.

Ijtimoiylashuv jarayonida bola jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy maqom va rol, ijtimoiy xulq atvorning me'yor va qoidalari haqida ko'p bilimlarni o'zlashtiradi. U shuningdek uning jamiyatga ko'nikishiga yordam beruvchi turli ko'nikma va malakalarni ham o'zlashtiradi. Bu jarayon ayniqsa bolalikda juda jadal amalga oshadi. Ma'lumki, bola besh yoshgacha uning keyingi hayotiga o'z aksini topuvchi nihoyatda ko'p bilimlarni oladi.

Oilaviy qadriyatlar insonning hayotiy tajribasi va jamiyatga nisbatan munosabatlariga bog'liq tarzda shakllanadi. Shuning uchun ham qadriyatlar insonning dunyoqarashini, odamlarga, oilasiga munosabatini tashkil etuvchi bilimlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxs ijtimoiy faolligining asosi sifatida u jamiyat ehtiyojlari, uning ijtimoiy- tarixiy jarayonlari hamda shu jamiyatdagi axloq me'yorlarini anglashga yoki ulardan voz kechishga imkon beradi. Agar o'sha ijtimoiy tasavvurlar tizimida bilimlar oila a'zolari ongiga singdirilgan qadriyatlar mazmuniga mos kelmasa, ular rad etiladi, rad etishning kuchiga qarab, o'smir yoki o'spirinlar oilaviy turmushga tayyor yoki tayyor emas, oilaviy udumlarga nisbatan e'tiqodli yoki e'tiqodsiz deb baholanadi.

Qanday sharoit yoki qay muhitda bo'lishidan qat'iy nazar shaxsning turli ijtimoiy munosabatlar ta'sirida, birinchi navbatda oiladagi shaxslararo ta'sir muhitida ekanligi psixologiyada isbotlangan hodisadir. Ma'lumki, oila – shunday bir ijtimoiy muhitki, undagi barcha qadriyatlar, an'analar, ota-onalarning o'zaro hamda ularning farzandlari orasidagi muomala maromlari, barcha xatti- harakatlar uning har bir a'zosi ongiga va uni namoyon etadigan xulq me'yorlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirlar, eng avvalo, ta'sirni qabul qiluvchining ijtimoiy tasavvurlarida, bilimlari va baholash tizimida, qadimgi oilaviy qadriyatlarga nisbatan munosabatlarida, e'tiqodi va ishonchida o'z aksini topadi. Oilaviy turmush va uning qadriyatlari, nikoh va oila munosabatlari to'g'risidagi ilk tasavvurlar hamda ijtimoiy ustanovkalar ham aynan ota-onaning mavjudligi va ularning tarbiyaviy ta'siri tufayli ro'y beradi. Shuning uchun ham o'smirlarda oilaparvarlikka, yurtparvarlikka hamda insoniylik tuyg'ularining paydo bo'lishi va ijobiy xulq – atvor shakllariga aylanish muammosini nazariy jihatdan to'laroq taxlil qilish uchun ilmiy – psixologik adabiyotlarda, jumladan, g'arb mamlakatlarida qanday o'rin berilganligini tahlil qilamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiylashuv inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash, hayot va faoliyat jarayonida uni faol tarzda qo'llash jarayonidir. Sodda til bilan aytganda, ijtimoiylashuv har bir shaxsning jam'iyatga qo'shilishi, uning me'yorlari, talablari, kutishlari va ta'sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko'rsatishi va kerak bo'lsa, shu ijtimoiy tajribasini o'z navbatida o'zgaralarga o'rgata olish jarayonidir.

Shaxsda qadriyatlar haqidagi ijobiy ustanovkani shakllantirish, sub'yektni ushbu hodisalarga ishonitirish sof ijtimoiy psixologik voqelik bo'lib, unga oxirgi yillarda yirik psixolog olimlar katta e'tibor bermoqdalar. G'arb mutaxassislarining asarlarida "qadriyatlar" kategoriyasi ko'pincha "e'tiqod" kategoriyasiga yaqin definisa sifatida talqin etiladi. Shunga ko'ra, psixologlarning fikricha, yuksak qadriyatlarga nisbatan ijobiy ustanovkalar yoki e'tiqod shakllanishi jarayoni o'ta murakkab bo'lib, uning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi birlamchi omil – bu axborotlardir, deb yozadi amerikalik ijtimoiy psixolog R.Aronson. Demak, axborot bu o'rinda kundalik muloqot jarayonida bir shaxsning yoki ijtimoiy guruxning boshqa bir shaxs yoki ijtimoiy guruxga uzatadigan har qanday ma'lumotlari, kognitiv birliklarining majmuidir. Bizning izlanishlarimiz doirasida, bu – ota – onalar va farzandlar muomalasida ro'y beradigan o'zaro ma'lumotlar almashinuvidir.

Ko'pgina G'arb psixologlarining fikrlarini umumlashtirib, Aronson shuni ta'kidlaydiki, zamonaviy yoshlar "axborotlar kasalligiga" duchor bo'lganlar. Uning yozishicha, "axborot kasalligini tabiiy, faqatgina axborotli dori-darmon bilan davolash" mumkin. Bu fikr bilan u oila muhitidagi o'zaro axborot almashinuviga ma'lum ma'noda zid ta'sir ko'rsatuvchi axborot manbalarining ko'pligiga diqqatni qaratadi. Ijtimoiy psixologiya sohasidagi mutaxassislarning fikricha, ko'plab davlatlarda demokratiya nimaligini, uning imtiyoz va imkoniyatlarini anglaganliklari tufayli, targ'ibot va tashviqot ishlari tobora kuchayib bormoqda, chunki ilk ijtimoiylashuvning manbai bo'lmish oilaviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlar shakllanishiga xalaqit berayotgan ijtimoiy omillar miqdori ortib bormoqda.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o'ziga yarasha sifat va fazilatlarini shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog' va salomat shaxs bo'lib yetishish imkoniyatiga ega boladi. Ya'ni, oila va uning soglom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosa

qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bolish, muomalada axloq-odob me'yorlariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Rus sotsiolog olimi A. Antonovning ta'kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday me'yortiv va axborot ta'sirlarini ko'rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy me'yorlar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam boisa, uning me'yortiv ta'siri ham shunchalik samarali boladi. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va me'yorlar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan boladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha tarbiya muassasasida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki litseyda o'qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas'uliyat bilan vijdonan bajaradigan bolib, bolalar jamiyatida hamisha o'zining o'rniga ega bola oladi. Bunday farzandga turli bid'atlar, bemaza chaqiriqlar, da'vatlar ta'sir etmaydi, mustaqil fikrli, pok vijdonli inson bolib yetishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam boisa, jamiyat ham mustahkam bolishini o'zbek xalqi juda yaxshi biladi, shuning uchun ham ayniqsa, mustaqillik yillarida oila bizning Vatanimizda qadrlanib, nikoh muqaddas rishta sifatida e'zozlanib kelinmoqda.

Ilmiy psixologik manbalarda oilaviy qadriyatlar bilan ijtimoiy tasavvurlar o'rtasidagi aloqalarga bag'ishlangan asarlarning miqdori juda kam, lekin bunday manbalarda har qanday qadriyatga ijobiy ustanovka o'zaro iliq munosabatlar muhitida ro'y berishi alohida qayd etilgan. Bu masalaga qadimgi yunon olimi Aristotel o'zining "Ritorika" asarida ustoz Platonning va sofistlarning hayotdagi muhim qadriyatlarga nisbatan to'g'ri va odil munosabatni shakllantirish mahorati xususidagi fikrlariga ko'plab aniqliklar kirita oldi. Uning fikricha, u yoki bu g'oyaga, qadriyatga nisbatan e'tiqodiy munosabatni shakllantirishning asl – maqsadi - o'z nuqtai nazari yoki munosabatini aniq bildirga olishidir. Sofistlar qadriyatlarga nisbatan e'tiqodni faqat u yoki bu turdagi dalillarga ega bo'lish va uning borligini isbotlash bilan bog'lasalar, Aristotel dalillarga ega bo'lish yoki bilimni egallash bilan e'tiqodlilikning farqini ko'rsatib, bilimlarga mantiq va aql orqali erishish mumkin, deydi.

Shaxsning qadriyatlarga nisbatan e'tiqodining tashqi ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishi yoki o'zgarishini tushuntirib beruvchi yana bir nazariya - bu G'arbda, aniqrog'i Amerikada paydo bo'lgan kognitiv dissonanslar nazariyasidir. Uning muallifi va asoschisi Leon Festinger 1957-yilda ilk marotaba inson ijtimoiy xulqining mohiyatini tushuntirish

uchun kognitiv dissonanslar nazariyasini asoslab berdi. Uning fikricha, shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda u yoki bu tarzda o'zini tutishi yoki o'z qarashlarini kognitiv ustanovkalar orqali namoyon etishida uning miyasidagi turli kognisiyalar – fikrlar, g'oyalar, qadriyatlar, tushuncha va tasavvurlar sabab bo'ladi. Agar u yoki bu jarayon yoki xulq shakli xususida odamda bir xil mazmunli tasavvur yoki tushuncha mavjud bo'lsa, u osongina o'z xatti – harakatida dissonansli yoki boshqacha qilib aytganda, qarama- qarshiliklarga boy bo'lgan harakatlarni namoyon etadi. Lekin hayotda ko'pincha ijtimoiy tasavvurlar tarkibidagi fikr va tushunchalar bir xil bo'lmaydi. Onda bir turli vaziyatga yoki odamlar guruhiga nisbatan turlicha tasavvurlarning mavjudligi dissonansni- kelishmovchilikni keltirib chiqaradi. Har qanday kognitiv ustanovkani paydo qilish ham ko'pincha ana shunday ichki ziddiyatlar sharoitida kechadi.

Har qanday shaxs ijtimoiy muhitda yashar ekan o'sha ijtimoiy muhit uning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi va maskan vazifasini bajaruvchi bir qancha muassasalarga ega bo'ladi. Shaxs ijtimoiylashuviga ta'sir o'tkazuvchi atrof-muhitni birlamchi va ikkilamchi ijtimoiylashuv maskanlariga ajratish mumkin. Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o'chog'i, fan tilida aytilganda ijtimoiylashuv maskani hisoblanadi. Shuningdek, o'zbek muhitida mahalla va ta'lim-tarbiya muassasalari ham birlamchi ijtimoiylashuv maskani sifatida qaralishi mumkin. Ijtimoiylashuvning ikkilamchi maskanlariga esa mehnat jamoalari, OAV, turli xil jamoatchilik tashkilotlari, din kabilarni kiritish mumkin. Shuningdek, mehribonlik uylari, maxsus internatlar, harbiy bilim yurtlarida nisbatan uzoq vaqt mobaynida bolalarning tarbiyalanishini, o'sha yerning me'yorlari, qadriyatlari va talablari ta'sirida uning dunyoqarashi shakllanishini, o'sha yerdagi ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi hisobga olinsa, bu maskanlar ham ijtimoiylashuv maskanlari sifatida tan olinishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. O'zbeklar xarakterining kuchli tomoni shundaki, uning ustuvor fazilatlarini asosan oilaviy muhitda, yaqin qarindoshlarning bevosita aralashuvida yuz beradi. Bu – mehnatga to'g'ri munosabat, halollik, kattalarni hurmat qilish, kichiklarni e'zozlash, ayash, urf- odatlarni muqaddas bilish va xokazo.

Maqsadimiz - ilmiy psixologiyaning uslublari yordamida aynan oila, uning an'analari, udumlari va odatlarining farzand ijtimoiy tasavvurlarida mustahkamlanishiga erishishdir.

Adabiyotlar :

1. М.М.Умарова.Оила ва маънавият.Монография. Тошкент.” ФАН” нашриёти.2011.
2. М.М.Умарова.Д.М.Мирзажонов. “Оила анъаналари ва талаба –қизлар”. “Оила”илмий-маърифий,ижтимоий-психологик журнал.2005.№ 3
3. М.М.Умарова. “Оила ва унинг кадриятлари ёшлар тасаввурида” “Оила” илмий-маърифий-ижтимоий-психологик журнал.2005.№ 02
4. М.Н.Хушназарова “Problems of improvine the professional competence of educators in preschool education. Galaxy international interdisciplinary research journal inVolume 10,Issue 12,Dec.,2022
5. М.Н.Хушназарова “Problems of improving the professional competence of teachers of pre-school educational organizations”. Galaxy international interdisciplinary research journal in Volume 10,Issue 12,Dec.,2022

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada shaxsda qadriyatlar haqidagi ijobiy ustanovkani shakllantirish, sub'yektni ushbu hodisalarga ishontirish sof ijtimoiy psixologik voqelik ekanligi, G'arb mutaxassislarining yuksak qadriyatlarga nisbatan ijobiy ustanovkalar yoki e'tiqod shakllanishi jarayoni o'ta murakkabligi, uning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi axborotlar, ma'lumotlar almashinuvi xususida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье формирование положительных убеждений о ценностях у человека, убеждение субъекта этих явлений является чисто социальной и психологической реальностью, рассматривается процесс формирования положительных убеждений или убеждений о высоких ценностях западных специалистов. крайне сложно, информация, влияющая на его эффективность, обсуждается обмен информацией.

SUMMARY

In this article, the formation of positive beliefs about values in a person, convincing the subject of these phenomena is a purely social and psychological reality, the process of forming positive beliefs or beliefs about high values of Western experts is extremely complicated, information affecting its effectiveness, information exchange is discussed.

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIGA BOSHQARUV KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Mavlonova B. S.

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti tayanch-doktoranti (PhD)*

Tayanch soʻzlar: motivatsiya, ijtimoiy faollik, shaxs tushunchasi, insonparvarlik, ta'lim-tarbiya jarayonlari, ijtimoiy faoliyat, o'qish, o'rganish, pedagogik jarayonlar, metod, yondashuv, takomillashtirish.

Ключевые слова: Мотивация, социальная активность, концепция личности, гуманизм, образовательные процессы, социальная активность, чтение, обучение, педагогические процессы, метод, подход, совершенствование.

Key words: motivation, social activism, concept of personality, humanities, educational processes, social activity, reading, learning, pedagogical processes, method, approach, improvement.

Dunyoda oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish, ularning ijtimoiy tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlashga doir yangi pedagogik vositalarni ishlab chiqish, ijtimoiy-madaniy va kommunikativ faoliyatni samarali tashkil etish malakalarini rivojlantirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ijtimoiy faollikni rivojlantirishning asosiy omillari sifatida talabalarda axloqiy-estetik dunyoqarash va siyosiy ijtimoiylashuvni qaror toptirish alohida e'tirof qaratilmoqda. Shuningdek, ijtimoiy faollikning pedagogik mexanizmlari sifatida talabalar axloqiy, kasbiy va kommunikativ tayyorgarligining ma'naviy-madaniy asoslari, taraqqiyot g'oyalarga ongli munosabati, texnokratik fikrlashini rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Respublikamizda oliy ta'lim mazmuni va kadrlar tayyorlash jarayonlarini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, talabalarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ma'naviy-ma'rifiy ishlarning muhim yo'nalishi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga talabalarning bo'lajak kasbiy faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini to'liq anglanishiga erishish, ijtimoiy talab va majburiyatlarga mas'uliyatni munosabatni qaror toptirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. O'zbekiston Respublikasini

yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu esa talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirishning pedagogik modeli va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishning interfaol texnologiyalarini takomillashtirishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT bosh Assambleyasi 2017 yil 19 sentabrda 72-sessiyasida so'zlagan nutqida: "Bizning asosiy vazifamiz - yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz", - degan fikrlari talabalarning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash yo'nalishida bir qator aniq vazifa va chora-tadbirlarni belgilashga asos bo'ladi.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan yoshlarga ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik, yaratilayotgan imkoniyatlar ularning o'z ustida ishlashi, tinmay izlanish olib borishi va yangiliklarni tez o'zlashtirishi hamda zamon talablari darajasida bilim olishlari uchun katta imkoniyatlar yaratib beradi. Ma'lumki, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining yangi bosqichida oddiydan-murakkabga, eskilikdan-yangilikka qarab harakat qiluvchi, yangicha fikrlaydigan, ijodiy tafakkur va qobiliyatga ega bo'lgan ijtimoiy faol yoshlarni, mutaxassislarni tarbiyalashga alohida yondashilmoqda.

Bunday vazifalar o'z-o'zidan amalga oshmaydi, shu o'rinda bo'lg'usi o'qituvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini o'rganish, o'quv faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish orqali ularda ijtimoiy faollikni shakllantirish va rivojlantirish muhim sanalib, bunda motivlashtirish yoki motivatsiya o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Insonning qobiliyati bevosita motivlashgan mexanizmlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning muhitini belgilaydi va dinamik ma'naviy ta'sir etish munosabatini o'zida aks ettiradi.

Motiv bilan munosabatlari psixik faollikning bevosita bajarilishi negizi hisoblangan faoliyat orqali namoyon bo'ladi. Adabiyotlarda ijtimoiy faollik haqida keng ma'lumotlar berilgan. Demak, ijtimoiy faollik - faollikning yuksak shakli sifatida qaralgan. "Ijtimoiy faollik atamasi ijtimoiy munosabatlarning muayyan tizimida insonlarning intensiv faoliyatini belgilash uchun qanday bo'lsa, uni amalga oshirishga qobiliyatni belgilash uchun ham shunday ishlatiladi. Shunday

qobiliyat bo‘la turib, ijtimoiy faollik murakkab, integral fazilat sifatida mavjud. U qandaydir alohida xususiyatni, balki hayotiy faoliyat xususiyatlarining butun majmuini ifodalaydi”. Talabalarning ijtimoiy faolligi ular o‘qiyaigan, ishlaydigan, hayot tajribasini egallaydigan ta‘lim jamoalarining ijtimoiy faolligi bilan bog‘liq.

Ijtimoiy faol talaba va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jamiyatimizda milliy istiqloq g‘oyasi asosida olib borilayotganligi bilan demokratik va milliy xususiyat kasb etadi. Bu borada hukmronlikka, bo‘ysunishga va itoatkorlikka asoslangan pedagogika o‘rnini ta‘limni insonparvarlashtirish, ijodkorlik, ilmiylik, hamkorlik, ijtimoiy faollik va do‘stona munosabatlar ustuvorligi tamoyillariga amal qilinmoqda. Buyruqbozlikdan xoli bo‘lgan boshqarish usuli yo‘lga qo‘yilmoqda. Jamoada inson omiliga e‘tibor kuchaytirilmoqda, mehr-muruvvat, ijtimoiy himoya, sofdillik, haqqoniylik va adolat kabi insoniy fazilatlariga asoslangan ma‘naviy-ruhiy muhit yaratilmoqda.

Ijtimoiy faollik murakkab jarayon bo‘lib, insonda birdaniga vujudga kelmaydi. Olib borilgan tadqiqotlar talaba shaxsida ijtimoiy faollik shakllanishi uning ushbu kasbni tanlagan davriga to‘g‘ri kelishini ko‘rsatdi. O‘qituvchi o‘z kasbining mas‘uliyati va qiyin tomonlarini, ayniqsa, xalq manfaati va Vatan ravnaqi yo‘lidagi o‘rnini qanchalik erta anglab etsa, unda ijtimoiy faollik kurtaklari shunchalik tez shakllanadi. Bu holatni boshqa kasblar misolida ham aytish mumkin. Shu asosda aytish mumkinki, kasbiy faoliyatida intiluvchanlik pozitsiyasida tura oladigan talabaga ijtimoiy faol talaba deyiladi. Pozitsiya deganda shaxs (ayni paytda mutaxasss)ning faol o‘rni, maydoni, muayyan holati va vaziyatiga ega bo‘la olishi tushuniladi.

Aksariyat holda bola oilasida ota-onasiga, o‘zidan kattalarga, o‘qituvchisiga, albatta, taqlid qila boshlaydi. Ijtimoiy faollikka undovchi “motiv” talabaning shaxsiy istagi, qiziqish va kelajak orzu-niyatlarini, kasbiga qiziqishi yo‘lidagi maqsadini belgilovchi omil vazifasini o‘tashi mumkin. Talabaning o‘quv-biluv jarayonidagi faolligi uning kasbiga bo‘lgan qiziqishi yo‘lidagi maqsadini yanada oydinlashtirishini ko‘rsatdi.

Bu jarayon intizom, tashkilotchilik va mas‘uliyatning past darajasi hukm surgan jamoalarda to‘xtab qolishi mumkin. Boshqa tomondan, o‘quvchilarning faolligi rivojlanishining muvaffaqiyati ularning har birining individual fazilatlariga va shaxsiy intilishlari motivatsiyasiga bog‘liq. Ijtimoiy faollikni shakllantirish jarayonini motivatsiyasiz tasavvur etish qiyin. Albatta, mazkur jarayonni tadqiq qilishda motivatsion yondashuv samarali hisoblanadi.

Motivatsion yondashuv ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, uning nazariy ahamiyati shunda ko‘rinadiki, o‘quvchini o‘qishga jalb qilishning, samarali ta‘lim berishning psixologik mexanizmlarini, o‘ziga xosliklarini o‘rganishga qaratilsa, amaliy ahamiyati esa nazariy bilimlarga asoslangan holda o‘quvchilarda ijobiy motivlarni shakllantirish va rivojlantirishni nazarda

tutadi. Demak, motivatsion yondashuv o'quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Talabalarning ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida motivlashtirish ularda ijtimoiy faollik tushunchasining mazmun-mohiyati, ahamiyati va zaruriyati, insonparvarlik, mehnatsevarlik, fidoyilik, xalqi va millatiga munosib farzand bo'lib shakllanishga, sadoqat va e'tiqod, irodaviylik, erkinlik va bag'rikenglik, rostgo'ylik kabi qadriyatlarni e'zozlashga o'rgatish kabi tushunchalarni o'zlashtirish va ularda mazkur tushunchalarni o'rganish uchun qiziqishlarni vujudga keltiruvchi ijobiy motivlarni shakllantirish muhim sanalib, ular o'quvchilarda ijtimoiy faollikni shakllantirishga va rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunday ekan, motiv o'zi nima?

Motiv deganda nimani tushunish mumkin? Ijtimoiy faollikni shakllantirishda qaysi motivlar muhim ahamiyat kasb etadi? Talabalarda motivlar oldindan shakllangan bo'lishi mumkinmi? Motivlarning qanday turlari mavjud? Motiv - bu insonning xulq-atvorini ichki psixologik boshqarish bo'lib, yo'naltirilganlikni, tashkil qilinganlik, qo'llab-quvvatlanganlikni o'z ichiga oladi. Motiv tushunchasi adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. A.Maslou motivni ehtiyoj, qiziqish bilan bog'lasa, A.N.Leontev motivni ehtiyojlarni qanoatlantirishga xizmat qiladi va inson faoliyatini yo'naltiradigan va uni qo'zg'atadigan obektivlik deb qaraydi. L.I.Bojovich esa, motivni nafaqat tashqi obektiv omillar, balki tasavvurlar, g'oyalar, his-tuyg'ular, bir so'z bilan aytganda, ichki subektiv omillar ko'rinishi deya ta'rif beradi. Shuningdek, bir guruh olimlar Dj.Gilford, B.R.Xilgard, K.Obuxovskiy, A.Levitskiy, P.I.Ivanovlar motivni faollikni boshlovchi va uni qo'llab-quvvatlab turuvchi omil, shaxsni muayyan bir xatti-harakatga undovchi, zaruratni his qilinishi, u ichimizda maqsadni qo'yishga qo'zg'atadi va xatti-harakatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni qabul qilishga olib keladi, deb ta'kidlaydi. Yuqorida keltirilgan olimlarning motiv haqidagi fikr va mulohazalariga to'xtaladigan bo'lsak, ular shaxsni xatti-harakatga keltiruvchi, turtki bo'lib xizmat qiluvchi, ularning maqsadi, qiziqishi, orzu-istagi, niyati, intilishi, manfaati, ehtiyoji va e'tiqodlarini motiv deb qaraydi. Ayrim olimlar motivni jarayon sifatida qarab, insonlarni xatti-harakatga keltiruvchi, ya'ni ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillar deb hisoblaydi.

Demak, motiv psixologik adabiyotlarda insonni ma'lum xatti-harakatlarni amalga oshirishga undaydigan, yo'naltirilgan harakat yoki qo'zg'atadigan kuch-quvvat deb keltirilgan. Y.P.Ilanning fikriga ko'ra, motiv - odamni muayyan xatti-harakatlarga undaydigan bosh sabab. Odamni faoliyatga undovchi asosiy sabab uning ehtiyojlaridir. Binobarin, ehtiyojlarning turiga qarab motivlar ham har xil bo'ladi. Psixologiyada motivlar ikkita katta kategoriyaga bo'linadi: tabiiy motivlar hamda ma'naviy motivlar. Motivlar ularning mazmunini aks ettirish shakliga qarab ham bir-biridan farq qiladi: hissiyot, tasavvur, fikr, tushuncha, g'oya, ma'naviy

ideal va boshqa motivlar. Ba'zi hollarda motiv alohida harakatlarga undab, bu harakatning maqsadi bilan bevosita mos keladi. Ko'pincha, murakkab faoliyatda motiv harakat maqsadiga bevosita mos kelmay, muayyan maqsadni amalga oshirish uchun bir qancha harakatlarni bajarishga to'g'ri keladi. Shuning uchun faoliyat predmeti motiv harakatining o'zidir. Haqiqatda, motivlar faollashgan, maqsadga qaratilgan, faqat xayolda amalga oshuvchi yoki idrok qilingan bo'lishi mumkin. Asosan, bularning zaminida u yoki bu ehtiyojlar turadi.

Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishga tayyorlashda motivlar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ularda ijtimoiy faollikning shakllanishi va rivojlanishi ta'lim- tarbiya jarayoni samaradorligiga bog'liq bo'lib, mazkur jarayonlarning muvaffaqiyati o'quv faoliyatining natijaviyligini ifodalaydi. Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishga tayyorlashga ta'sir ko'rsatuvchi motivlarni o'rganish o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, bunday motivlarni o'quv motivlari deb ham aytish o'rinlidir. O'quv faoliyatlari har xil bo'lishi mumkin, ammo asosiy motiv bo'lib (maxsus) o'rganishga qiziqishi hisoblanadi. O'quv faoliyatining asosiy vazifasi o'quvchining ilmiy nazariyalari asosida mustaqil fikr yuritilgan o'rgatish hisoblanadi.

Ta'lim olishga, kasb-hunar egallashga undovchi motivlar haqida fikr yuritilganda Abu Rayhon Beruniyning ilm olish haqidagi fikrlarini keltirish asosida o'quvchilarda intilish va qiziqish, ehtiyoj kabi o'quv motivlarining ijobiy ta'sir ko'rsatishini aytish mumkin. Mutafakkirning ta'kidlashicha, bilim olish va insoniyat yaratgan bilimlarni egallash uchun o'quvchida intilish va qiziqish bo'lishi kerak. Ilm olishning muhim yo'llaridan biri kishi o'zini hammaga do'st tutishi va yaxshilik qila bilish darajasiga yetkazishdan boshlanadi. U ilm olish uchun dastlab axloqiy poklikni talab qiladi. Shuningdek, ta'lim bilan tarbiyaning bir butunligini ko'rsatadi, faqat shu birlikka amal qilgan shogirdlarga kamolat sari intiladi, deb ishontiradi.

A.Fayzullayev motivlashtirish jarayonini besh bosqichga bo'lib o'rganadi. Birinchi bosqich - xatti-harakatlarning vujudga kelishi va anglanishi. Xatti-harakatlarning to'liq anglanishi harakat qanday vosita ta'sirida amalga oshganligini anglash hamda mazkur harakatni amalga oshirishning usullari va natijalarini oldindan aniqlash orqali belgilanadi. Ikkinchi bosqich - motivlarning qabul qilinishi bo'lib, bu xatti-harakatlarni ichki motivlar asosida amalga oshirishni ifodalaydi. Bu bosqichda inson o'zining axloqiy prinsiplari va qadriyatlarini tahlil qilib, vujudga kelgan ehtiyoj, mayl va uning uchun qanchalar muhimligi va ularni qondirish zaruriyati to'g'risida qaror qabul qiladi. Uchinchi bosqich - bu motivning amalga oshirilish bosqichi bo'lib, mazkur jarayonda vaziyatlarga ko'ra motivlarning mazmuni o'zgarishi mumkin. To'rtinchi bosqich - motivning mustahkamlanish bosqichi bo'lib, bu bosqich natijasida motiv xarakter belgisiga aylanadi. Beshinchi bosqich - xatti-harakatlarning faollashuv jarayoni bo'lib,

mazkur jarayonda mustahkamlangan motiv(xarakter)ning ma'lum bir xususiyati anglangan yoki anglanmagan holda maydonga chiqadi.

Demak, motivlashtirish ma'lum bir ehtiyojlardan kelib chiqib, talabalar faoliyatini psixologik ta'sir etish yo'llari bilan yo'naltirish maqsadga muvofiq. Tadqiqotlar jarayonida talabalarda ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishda motivatsiya va motivlashtirishning o'zni, ahamiyati hamda uning o'ziga xos xususiyatlaridan keng foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, haqiqatdan ham shaxsni qaysi bir faoliyat turiga yo'naltirmang bunda motivatsiya, motivlashtirish muhim omil bo'lib xizmat qilishi va shaxsni turli sohalarga yo'naltiruvchi faoliyat jarayonini samarali tashkil etishda esa motivatsiya va motivlar muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Masalan, talabalarda ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishda motivatsiyaning o'zini qanday tushinasiz? degan savolga 100 nafar respondentlardan 72 nafaridan ortig'i ijobiy javob berdi. Ayniqsa, ular motivatsiya insonni muayyan ehtiyojlardan kelib chiqib har qanday faoliyatga undovchi, yo'naltiruvchi, qiziqitiruvchi, kerak bo'lsa shaxsni qo'zg'atuvchi alohida takidlab o'tishdi. Shuni alohida aytish kerakki, motivlashtirish jarayonida talaba ehtiyojlari yoki ularning umumiy manfaatlarini ifodalovchi ehtiyojlarni inobatga olish zarur, chunki motivlashtirish ehtiyojlarning qondirilishi asosida amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o'sib kelayotgan yosh avlodni ijtimoiy faollik ruhida tarbiyalash bugungi kundagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
2. Mirziyoev SH.M. Biz buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekiston, 2017. - 488 b.
3. Aydarov, E. B. (2020). Tabiiy hududlarni muhofaza qilish orqali talabalarni ekologik tarbiyalash texnologiyalari. Ta'lim tizimida ijtimoiy va gumanitar fanlar, 166-169.
4. Aydarov, E. B. (2020). "Tabiiy hududlarni muhofaza qilish orqali o'quvchilarni ekologik tarbiyalash texnologiyasini takomillashtirish"ning nazariy asoslari. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali, 68-71.
5. Aydarov, E.B. (2019). Zamonaviy maktabda ekologik ta'lim va ta'lim.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada talabalarda ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishda motivlashtirish va motivatsiyaning o'zini hamda ularni amaliyotga tatbiq etishning ahamiyati ilmiy asoslangan holda tadqiq etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье на научной основе исследуется роль мотивации и мотивации в формировании навыков социальной деятельности у студентов, а также важность их реализации.

SUMMARY

This article examines the role of motivation and motivation in the formation of social activity skills in students and the importance of their application in practice on a scientific basis.

ZAMONAVIY MAKTABGACHA TA'LIMDA PEDAGOGIK JARAYONLARNING SIFATI VA SAMARADORLIGINI TA'MINLASHNING DOLZARB MASALALARI

Xushnazarova M. N.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dosent*

Tayanch so'zlar: kasbiy rivojlanish, kasbga moyillik, kasbiy sifat, tarbiyalanuvchi shaxsi, pedagogik-psixologik, kasbiy-ijodiy faollik, tashkilotchilik, boshqaruvchilik, intuisiya.

Ключевые слова: профессиональное развитие, профессиональная направленность, профессиональные качества, личность студента, педагогико-психологическая, профессионально-творческая деятельность, организация, управление, интуиция.

Key words: professional development, professional orientation, professional qualities, student's personality, pedagogical-psychological, professional-creative activity, organization, management, intuition.

Kirish. Respublikamizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-son "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish hozirgi davrdagi dolzarb muammodir.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlarning bosh maqsadi, uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan ushbu sohani yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy

ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash masalasining ustivor vazifalarini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda kasbiy rivojlanishni ta'minlash, ularni pedagogik jarayonlarni samarali boshqarishga o'rgatish uchun mustaqil bilim olish ko'nikmalarini mustahkamlashga erishish lozim. Zamonaviy pedagog-tarbiyachi quyidagi kasbiy sifatlariga ega bo'lishi kerak:

- Nazariy-empirik fikrlash;
- Turli murakkablik darajasiga ega bo'lgan kasbiy masalalarni yechishga intilish;
- Kreativ fikrlash tajribasiga ega bo'lish;
- Pedagogik hodisalarni tahlil qilish va ularga ob'yektiv yondashish;
- Amalga oshiriladigan pedagogik harakatlarning aniqligini ta'minlash;
- Mantiqiy, izchil xulosalar chiqarish;
- Aniq pedagogik tafakkurga ega bo'lish;
- Maktabgacha ta'lim jarayonida ta'lim-tarbiya vositalaridan samarali foydalanishga intilish;
- Pedagogik jarayonlarda o'ziga xos fikrlash operatsiyalarini bajara olish kabilar.

Zamonaviy maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarning sifati va samaradorligini ta'minlashga intilish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim sohasidagi islohotlarning samaradorligini ta'minlashda pedagog-tarbiyachilarning kasbiy mahorati, boshqaruvchilik salohiyati alohida ahamiyatga ega. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarga g'oyaviy-siyosiy bilimlarni taqdim etish jarayonida kasbiy kompetensiyalarning shakllanishiga erishish talab qilinmoqda. Maktabgacha ta'limni rivojlantirish bilan bog'liq talab va ehtiyojlar asosida mahoratli pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash ularda kasbiy qiziqish, ehtiyoj va layoqatlarni shakllantirish orqali amalga oshadi.

Tahlil va kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat pedagog-tarbiyachilar maktabgacha ta'limga qo'yiladigan zamonaviy talablarga yetarlicha javob bera olmayaptilar. O'tkazilgan suhbat, savol-javob va anketa so'rovlari natijalari asosida pedagog-tarbiyachilarda kompyuter savodxonligining pastligi, o'z vazifasiga yuzaki qarash kayfiyatining mavjudligi, bolalar bilan samarali muloqot o'rnatish olmayotganliklari, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning yetarlicha shakllanmaganligi, boshqaruvchilik mahoratining yetishmasligi, o'z kasbining pedagogik-psixologik mohiyatini tushunib yetmasligi kabi holatlar aniqlandi.

Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda tashkil etish zarurligi maktabgacha ta'lim sohasida qabul qilinayotgan huquqiy-me'yoriy asoslarda o'zining aniq ifodasini

topgan. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-ma'naviy jihatdan tayyorlash uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida ma'ruzalar, amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish, ular mazmunini yangi yondashuvlar asosida boyitish, shuningdek, pedagogik amaliyot, ma'naviyat kunlari va soatlarini takomillashgan dasturlar yordamida tashkil etish taqozo qilinmoqda.

Tajriba va natijalar. Maktabgacha ta'lim samaradorligini ta'minlashda pedagog-tarbiyachilardan har tomonlama chuqur pedagogik-psixologik tayyorgarlik, har bir tarbiyalanuvchining o'ziga xos jihatlari haqida aniq ma'lumotga ega bo'lish talab etiladi. Jumladan, har bir pedagog-tarbiyachi o'zining shaxsiy rejasini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilishi lozimligi haqida talabalarda zarur ko'nikmalar va tasavvurlar hosil qilinishi kerak:

- vujudga keladigan pedagogik muammolarni bashorat qila olishi; buning uchun bo'lajak pedagog-tarbiyachi pedagogik jarayonda vujudga keladigan muammolarni oldindan ko'ra bilish va uni bartaraf etish layoqatiga ega bo'lishi lozim.
- vujudga keladigan muammolarni bartaraf etish metodlarini o'zlashtirishi;
- bo'lajak pedagog-tarbiyachi vujudga kelgan muammolarni bartaraf etishning eng qulay usullarini tanlay va qo'llay olishi;
- tarbiyalanuvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish, ularni qo'llab-quvvatlash mahoratiga ega bo'lishi;
- har bir tarbiyalanuvchiga individual yondasha olishi;
- tarbiyalanuvchilar bilan ommaviy tadbirlarni tashkil eta olish ko'nikmasini egallashi;
- tarbiyalanuvchilarni kitobxonlik, kitobsevarlikka unday olishi kabilar.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachi kasbiy mahorati bolalarni jadal rivojlantirish, maktab ta'limiga samarali tayyorlash imkonini beradi. Pedagog-tarbiyachilarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyalanuvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda pedagog-tarbiyachining shaxsiy sifatlari va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, pedagog-tarbiyachining kasbiy mahoratga ega bo'lishi, bilimdonligi va kreativligi tarbiyalanuvchilarda ongli faollik hamda mustaqillikni tarkib toptirishning asosiy omili hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot davrida bo'lajak pedagog-tarbiyachining maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshiradigan ishlari ularda kasbiy mahoratni shakllantirishd ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyot davrida bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda o'z kasbiga moyillik, pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish, o'zi egallagan zamonaviy bilimlarni amaliy tajribasida qo'llash, rahbarlik ko'nikmalarini egallash, tarbiyalanuvchi shaxsini pedagogik-psixologik jihatdan o'rganish, tahlil qilish, madaniy-ommaviy tadbirlarni tashkil etish metodlarini o'zlashtirish kabi ko'nikmalar faollashadi hamda mustahkamlanadi. Bularning barchasi talabalarni tarbiyachilik faoliyatiga tayyorlaydi. Bo'lajak

pedagog-tarbiyachilar o'z kasbiy faoliyatlari davomida amal qiladigan bir qator qoidalarini ham o'zlashtirishlari kerak. Ular:

- tarbiyalanuvchilarda ongli intizomni tarkib toptirish;
- bolalarga nisbatan adolatli munosabatda bo'lish;
- guruhdagi faol tarbiyalanuvchilarni qo'llab-quvvatlash va ularga yordam ko'rsatish;
- tarbiyalanuvchilarning mustaqil faoliyatlarini munosib rag'batlantirish;
- tarbiyalanuvchilar bilan topshiriqlar ustida tizimli ishlash va bu jarayonda ularni faollashtirish;
- guruh tarbiyalanuvchilari orasida tarbiyaviy tadbirlarni tizimli tarzda tashkil etish kabilar.

Shu bilan bir qatorda bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda pedagogik mahoratni shakllantirishda ma'ruzalar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari davomida dialogga kirishish, fanga oid yangi ma'lumotlar ustida ishlash, mustaqil bilim olish, manbalar ustida ishlash hamda o'rgangan tajribalarini tahlil qilish muhim o'rin egallaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida guruh faoliyatiga rahbarlik qilish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Pedagog-tarbiyachilar bolalarda atrof-muhit, tabiat, nutq va hisoblashga oid dastlabki ko'nikmalarni hosil qilish bilan bir qatorda ularni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladigan miliy urf-odatlarimizni ham singdiradilar. Ular bolalarda juda yoshlikdan boshlab, haqgo'ylik, bag'rikenglik, birdamlik, o'zaro yordam kabi sifatlarni shakllantirishga intiladilar.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda quyidagi kasbiy sifatlarni shakllangan bo'lishi lozim:

1. Bilimdonlik, vaziyatni o'z vaqtida va to'g'ri baholay olish, ijodkorlik, mulohazalilik, kuchli xotira va mustaqil fikrlash layoqatiga egalik tezligi, mantiqiy xulosa chiqara olish, diqqatning barqarorligi kabi intellektual sifatlarni.

2. Fikrni to'g'ri va ta'sirchan bayon qila olish, nazokat bilan so'zlash, xushmuomalalilik, hozirjavoblik, samimiylik, o'zgalar fikrini tinglay olish, mustaqil fikrga ega bo'lish, bolalar bilan dialog o'rnatish kabi kommunikativ sifatlarni.

3. Qat'iyatlilik, jur'atlilik, shijoatlilik, mardlik, jasurlik, tartib-intizomlilik, vaziyatni to'g'ri baholash hamda oqilona qarorlar qabul qila olish, vazminlik, insonparvarlik, mehribonlik, mehr-shafqatlilik, mustaqillik, shijoatlilik, jismoniy barkamollik, faollik, sabr-toqatlilik, bardoshlilik, chidamlilik, harakatchanlik kabi irodaviy sifatlarni.

4. Nafosat hissiga egalik, ozodalik, saranjom-sarishtalik, jozibadorlik, qaddiqomatni to'g'ri tuta bilish, nutqning ta'sirchan bo'lishiga erishish, emosionallik, ijodkorlik, improvizatsiya va fantaziyaga moyillik kabi estetik sifatlarni.

Shu bilan bir qatorda oliy pedagogik ta'lim jarayonida tahsil olayotgan bo'lajak pedagog-tarbiyachilar ijtimoiy-g'oyaviy jihatdan yetuklik, ijtimoiy faollik, faol fuqarolik pozitsiyasi kabi sifatlariga ham ega bo'lishlari kerak.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda kasbiy shakllanish jarayoni kommunikativ ko'nikmalar va pedagogik mahoratni egallashdan boshlanadi. Bo'lajak pedagog-tarbiyalarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga xizmat qiladigan bilimlarni ularga taqdim etishda zamonaviy yondashuvlar, konsepsiyalarga tayanish lozim. Shunga ko'ra, bo'lajak pedagog-tarbiyachilarga zamonaviy kasbiy bilimlarni taqdim etishda xalqaro tajribalarni ham alohida hisobga olish kerak. Chunki maktabgacha ta'limning bugungi kungi taraqqiyot darajasi, uni ta'minlovchi pedagogik-psixologik bilimlarni o'zlashtirmasdan turib, yetuk mutaxassis bo'lish mumkin emas.

Xulosa. Bo'lajak pedagog-tarbiyachi o'z kasbini chuqur o'zlashtirishi, pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish san'atini egallashi lozim. Buning uchun u bolalarda yangi bilimlar va ko'nikmalar hosil qilishi, ularning rang-barang faoliyatlari, bilish jarayonlarini samarali boshqarish mahoratini egallashi kerak. U, birinchi navbatda, tarbiyalanuvchilar orasida jamoani shakllantirishi, ularni mashg'ulotlarga jalb qila bilishi, kasbiy ko'nikmalaridan o'z o'rnida foydalana olishi talab qilinadi.

Adabiyotlar:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989. – 221 с.
2. Аҳмадхўжаев Ҳ. Т., Мирдадаев К.М., Қозоқов О.С. Менежмент ва стратегияни бошқариш. – Тошкент: Илм Зиё, 2004. – 36-39-б.
3. Аҳмедова Н.Қ. Раҳбар ва педагог ходимни маънавиятини ошириш мукаммал шахс камолотини таъминлаш омиллири // Миллий ғоя – илмий тадқиқотларнинг назарий методологик асоси. Илмий тўплам, IV китоби. Тошкент, 2009 йил.
4. Баглаев Г.П. Педагогические основы управления инновационным учебным заведением начального профессионального образования.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Улан-Уде, 2000. – 27с.
5. Базаров Т.Ю. Управление персоналом развивающейся организации. – М.: Наука, 1996. – С.12-17.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada tarbiyachilarda o'z kasbiga moyillik, pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish, o'zi egallagan zamonaviy bilimlarni amaliy tajribasida qo'llash, rahbarlik ko'nikmalarini egallash, tarbiyalanuvchi shaxsini pedagogik-psixologik jihatdan o'rganish masalalari xususida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье идет речь о склонности педагогов к своей профессии, творческом подходе к педагогической деятельности, применении полученных современных знаний в своей практической деятельности, приобретении лидерских качеств, педагогико-психологическом изучении личности педагога.

SUMMARY

This article deals with the inclination of teachers to their profession, a creative approach to pedagogical activity, the application of the acquired modern knowledge in their practical activities, the acquisition of leadership qualities, the pedagogical and psychological study of the teacher's personality.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO‘LAJAK MENEJERLARNI IQTISODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Isayeva N. H.

Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim menejmenti kafedrası v/b dotsent/katta o’qituvchi

Tayanch so’zlar: iqtisodiyot, ta’lim, raqamlashtirish, menejer, boshqaruv, rahbar, mexanizm, raqamli iqtisodiyot, OAV, internet.

Ключевые слова: экономика, образование, цифровизация, менеджер, управление, лидер, механизм, цифровая экономика, СМИ, интернет.

Key words: economy, education, digitization, manager, management, leader, mechanism, digital economy, mass media, internet.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning paydo bo‘lishi zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va Global Internet tarmog‘isiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. «Raqamli iqtisodiyot», AKT va Internet tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Hozirgi kunda mavjud bo‘lgan Internet dastavval 1995-yilda vujudga kelgan. O’sha paytdan boshlab Internet orqali taqdim etiladigan turli xil xizmatlar - fayllarni uzatish, masofadan kirish (TELNET), elektron pochta, qidiruv tizimlari, forumlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar bilan to‘ldirilgan «virtual dunyo» ning paydo bo‘lishi haqida gapirish mumkin. Bugungi kunda Internet ulkan ko‘ngilochar, ta’lim, savdo, moliyaviy va siyosiy sohadir.

«Raqamli iqtisodiyot» atamasi ikki olimning nomlari bilan bog‘liq-kanadalik iqtisodchi Don Tapskott va amerikalik axborot texnologiya (IT) mutaxassisi Nicholas Negroponte . 1995-yilda «Being Digital» kitobida Nikolas Negroponte «raqamli iqtisodiyot» atamasini qo‘llagan. Ilmiy asarida uchta kesishidagan media tarmoqlarga (ommaviy axborot vositalar, (OAV) aloqa vositalari va kompyuterlar) asoslangan konvergentsiya modelini taklif etgan. Bunday birlashish natijasida yangi (raqamli) media shakllandi. O’sha 1995-yilda Kanadalik iqtisodchi Don Tapscottning “The Digital Economy» kitobi nashrdan chiqadi. Unda Don Tapskot rivojlangan mamlakatlardagi jamiyatning evolyutsion tendensiyalarini tahlil qilish natijalarini bayon qildi. Axborot muhitni yangi iqtisodiyotga, ya’ni raqamli iqtisodiyotga aylantiradigan 12 muhim belgilarni keltirgan.

1. Bilimlar – biznesda va umuman iqtisodiyotda asosiy e’tibor inson kapitali – bilimdan foydalanishga qaratiladi. Raqamli iqtisodiyotda Bilim harakatlantiruvchi

kuch bo‘lib, boshqa an’anaviy manbalar ikkinchi darajali. Bilim bilan yangi imkoniyatlar tufayli kuch va hayotni yaxshi tomonga o‘zgartirish yo‘li keladi. Bu shuni anglatadiki, tashkilotlar xodimlar to‘g‘risidagi fikrlarini o‘zgartirishga majburlanadi va ishchilarningaqliy qobiliyatini saqlab qolish va rivojlantirishga harakat qiladi.

2. Raqamlashtirish – endi bilimlarni raqamli ravishda saqlash mumkin. Oldingi iqtisodiyotda ma‘lumotlar analogli yoki jismoniy bo‘lgan va ma‘lumot almashish faqat odamlarning bevosita aloqasi orqali amalga oshirilgan. Raqamli iqtisodiyotda axborotlar hisoblash qurilmalar yordamida raqamli shaklda ifodalangan. Bu dunyoning turli burchaklaridagi odamlar orasida qisqa vaqt ichida juda katta miqdordagi ma‘lumotlarning erkin harakatlanishiga imkon beradi.

3. Virtualashtirish – raqamli iqtisodiyotda jismoniy va moddiy Buyurmalarni virtual ko‘rinishga aylantirish mumkin. Demak, turli xil munosabatlarga (sanoat, ijtimoiy va boshqalar), tegishli bo‘lgan oldin qabul qilingan qoidalarni va iqtisodiy faoliyatning mazmun-mohiyatini o‘zgartiradi.

4. Dinamizm – an’anaviy tashkiliy tuzilmalar yanada dinamik ish muhitiga yo‘l beradi. Loyihalashtirish ishlari dunyoning turli burchaklaridan turib birga ishlayotgan odamlar tomonidan amalga oshirilsa yanada samaraliroq bo‘ladi. Raqamli iqtisodiyotda ular “yengil tashkilot” deyiladi. Ular yangi sharoitlarda omon qoladi, «og‘ir tashkilotlar» esa statik, oxir-oqibat raqamli iqtisodiyot sharoitlarigamoslasha olomaganligi tufayli yo‘qolib ketadi.

5. Integratsiya – mikro darajada alohida tashkilot yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hisobiga kichik kompaniyalarning barcha afzalliklariga ega. Makro darajada, iqtisodiyot har doimgidek ishlaydi, chunki barcha ishtirokchilar – yetkazib beruvchilar, iste’molchilar, raqobatchilar va boshqalar bir biri bilan aloqador bo‘lib birlashadi.

6. Vositachilarsiz ishlash – vositachilarda ehtiyoj bo‘lmaydi. Ko‘plab tashkilotlar o‘z mijozlari bilan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lanadi, bu esa yetkazib beruvchilar va mijozlar o‘rtasida axborot almashinuvini yengillashtiradi.

7. Konvergensiya – iqtisodiyotning yetakchi sohasi hisoblanadi, aloqa va Internet texnologiyalarining yaqinlashuvi sifatida yaratilgan. Bular birgalikda raqamli iqtisodiyot bog‘liq bo‘lgan platformalardan biri bo‘lgan interfaol multimedia yaratadilar.

8. Innovatsiya – Raqamli iqtisodiyot yangi mahsulotlar va xizmatlarni rivojlantirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalangan holda innovatsiyalarga asoslanadi. Innovatsion iqtisodiyotda inson tasavvuri va ijodkorlik qiymatning asosiy manbai hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotda asosiy

muammo innovatsiyalarni rag'batlantiradigan va qo'llab-quvvatlaydigan muhitni yaratish murakkabligi.

9. Ishlab chiqaruvchi-iste'molchi munosabatlarining o'zgarishi – sanoatlashgan jamiyatida muhim jihatlardan biri ommaviy ishlab chiqarish hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot davrida asosiy yo'nalish mahsulot (mahsulot yoki xizmat) ni tashkil etishdir. Ayni paytda, iste'molchilar o'zi sotib olayotgan tovar yoki xizmatlari ishlab chiqaruvchisiga o'sha mahsuloti haqida o'z fikrini bildirishi, takliflar bildirishi, o'zgartirish va qo'shimchalar kiritishni bildirishi mumkin.

10. Samaradorlik - mijozlar ko'proq ma'lumotga ega va sifatli xizmatni xohlashadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tufayli mahsulotni buyurtma qilish, ishlab chiqarish va yetkazib berish o'rtasidagi vaqt oralig'i keskin kamayadi.

11. Globallashuv – raqamli iqtisodiyotda, bilim asosiy resursga aylanganda, tashkiliy tuzilmalar o'z hududlarida faoliyat yuritisa ham, faqat bitta jahon iqtisodiyoti mavjud. Globallashuv yangi axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini rag'batlantiradi va amalga oshiradi. Bu shuni anglatadiki, tashkiliy tuzilmalar ko'p millatli emas, balki global.

12. Kelishmovchilik – har bir yangi taraqqiyot ortidan bir o'zgarish keladi, shuningdek, ular bilan qarama-qarshiliklar va sekin moslashish ham. Natijada mojaroli vaziyatlar yuzaga keladi. Raqamli iqtisodiyotda texnologik jihatdan savodli mutaxassislar va texnologiyaga kirish imkoniga ega bo'lmagan mutaxassislar o'rtasidagi farq o'sib bormoqda va kelajakda jamiyat uchun jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Raqamlashtirishning jadal rivojlanishi va uning iqtisodiy faoliyatga ta'siri bo'lajak menejerlarni o'ta murakkab va dinamik sharoitda ishlashga tayyorlash zarurligini ta'kidlaydi. Quyidagi adabiyotlarni ko'rib chiqish bo'lajak menejerlarni raqamlashtirish tomonidan taqdim etilgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni engish uchun tayyorlash mexanizmlari bo'yicha tadqiqotlarni o'rganadi.

Krasnova, H. va Veltri, N. F. (2020). Raqamli savodxonlik va etakchilik: adabiyotlarni ko'rib chiqish. Biznes tadqiqotlari jurnali, 116, 633-643. Ushbu tadqiqot raqamlashtirish kontekstida raqamli savodxonlik va etakchilik o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Mualliflarning ta'kidlashicha, bo'lajak menejerlar raqamli muhitda samarali rahbarlik qilish uchun kuchli raqamli savodxonlik ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Tadqiqot raqamli etakchilik uchun zarur bo'lgan vakolatlar va ularni kelajakdagi menejerlarda qanday rivojlantirish mumkinligi haqida tushuncha beradi. Sengupta, S. va Mukherji, S. (2021). Raqamli asrga menejerlarni tayyorlash: adabiyotlarni ko'rib chiqish. Menejmentni rivojlantirish jurnali, 40(1), 92-105. Ushbu tadqiqot menejerlarni

raqamli asrga tayyorlash bo'yicha adabiyotlarni ko'rib chiqadi. Mualliflar raqamli savodxonlik, raqamli chaqqonlik va raqamli tafakkurni o'z ichiga olgan raqamli muhitda muvaffaqiyat qozonish uchun bo'lajak menejerlar rivojlantirishi kerak bo'lgan asosiy vakolatlarni aniqlaydi. Tadqiqot, shuningdek, raqamlashtirishga moslashishda menejerlar duch keladigan qiyinchiliklarga e'tibor qaratadi va bu muammolarni qanday hal qilish bo'yicha takliflar beradi.

Shao, Z., Chen, Y. va Chen, X. (2020). Raqamli asrda kelajakdagi menejerlarni o'rgatish: adabiyotlarni ko'rib chiqish. Xalqaro biznesda o'qitish jurnali, 31(3), 186-199. Ushbu tadqiqot raqamli asrda kelajakdagi menejerlarni o'qitishning pedagogik strategiyalariga qaratilgan. Mualliflarning ta'kidlashicha, an'anaviy o'qitish usullari bo'lajak menejerlarni raqamli muhitga tayyorlashda samarali bo'lmasligi mumkin va o'yinlashtirish, tajribali o'rganish va onlayn simulyatsiyalar kabi bir qator innovatsion o'qitish strategiyalarini taklif qiladi. Tadqiqot raqamli asrda bo'lajak menejerlarni o'qitishdagi qiyinchiliklar va bu qiyinchiliklarni qanday engish mumkinligi haqida tushuncha beradi. Mayring, P. (2014). Sifatli kontent tahlili: Nazariy asos, asosiy protseduralar va dasturiy yechim. Klagenfurt: Beltz.

Ushbu tadqiqot raqamlashtirish sharoitida bo'lajak menejerlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan sifatli kontent tahlilini o'tkazish uchun asos yaratadi. Tadqiqot kontent tahlilining nazariy asoslarini, asosiy protseduralarni va jarayonni osonlashtirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan dasturiy echimlarni tavsiflaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak menejerlarni raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy faoliyatga tayyorlash raqamli savodxonlik, raqamli epcillik va raqamli fikrlashni rivojlantirishni talab qiladi. An'anaviy o'qitish usullari kelajakdagi menejerlarni raqamli muhitga tayyorlashda samarali bo'lmasligi mumkin va o'yin va onlayn simulyatsiya kabi innovatsion o'qitish strategiyalari samaraliroq bo'lishi mumkin. Bo'lajak menejerlarni raqamlashtirish taqdim etayotgan muammolar va imkoniyatlarga tayyorlashning eng samarali mexanizmlarini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Bo'lajak menejerlarni raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mavzusi bugungi tez o'zgaruvchan biznes muhitida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamlashtirish sharoitida kelajakdagi menejerlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish bo'yicha so'nggi adabiyotlardan ba'zi asosiy fikrlar:

- Arvanitis va Loukis (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, biznes maktablari bo'lajak menejerlarni raqamli davrga tayyorlash uchun raqamli kompetensiyalarni o'z o'quv dasturlariga kiritishi kerak. Bunga raqamli

marketing, elektron tijorat, raqamli innovatsiyalar va ma'lumotlar tahlili bo'yicha o'qitish kurslari kiradi.

- Lundqvist va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra. (2021), amaliy ta'lim yondashuvlari, masalan, amaliy tadqiqotlar, simulyatsiyalar va loyihaga asoslangan ta'lim, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni kuchaytirishi va talabalarni raqamlashtirishga tayyorlashi mumkin.
- Dehg'ani va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot. (2021) ta'lim muassasalariga biznesda innovatsiyalar va raqamlashtirishni rag'batlantirish uchun talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik va bilim almashishni rag'batlantirishni tavsiya qiladi.
- Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishda davom etar ekan, kelajak menejerlarni tayyorlash uzluksiz o'rganish madaniyatini talab qiladi. Hara va Asada (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalari o'sish tafakkurini rag'batlantirishi va o'zgaruvchan biznes muhitiga moslashish uchun talabalarni umrbod ta'limga jalb qilishlari kerak. Va nihoyat, Garsiya-Sanches va Rodrigues-Fernandes (2021) tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalari yordam berish uchun stajirovka, hamkorlik dasturlari va tadbirkorlik dasturlari kabi raqamli ko'nikmalarni amaliy qo'llash imkoniyatlarini taqdim etishi kerak. talabalar real dunyo ko'nikmalarini rivojlantiradilar va raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy faoliyatga tayyorlanishadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar raqamlilashtirish sharoitida bo'lajak menejerlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash uchun o'quv dasturiga raqamli kompetensiyalarni kiritish, tajribaviy o'rganish yondashuvlaridan foydalanish, hamkorlik va bilim almashishni rivojlantirish, uzluksiz ta'lim madaniyatini oshirish hamda amaliy qo'llash imkoniyatlari.

Tadqiqot metodologiyasi.

Raqamlashtirish sharoitida kelajakdagi menejerlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish uchun quyidagi tadqiqot metodologiyasidan foydalanish mumkin:

- ✓ tadqiqot loyihasi tadqiqot va tavsifiy xarakterga ega bo'lishi kerak, chunki maqsad kelajakdagi menejerlarni tayyorlashning joriy mexanizmini o'rganish va uni raqamlashtirish sharoitida takomillashtirish yo'llarini tavsiflashdir. Sifat va miqdoriy usullarni o'z ichiga olgan aralash usuldan foydalanish mumkin.
- ✓ Birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlarni yig'ish usullari tegishli ma'lumotlarni to'plash uchun ishlatilishi mumkin. Birlamchi ma'lumotlarni so'rovlar, intervyular va talabalar, professor-o'qituvchilar va sanoat mutaxassislari bilan fokus-guruhlar orqali to'plash mumkin. Ikkilamchi

ma'lumotlar tegishli maqolalar, kitoblar va hisobotlarni adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali to'planishi mumkin.

- √ Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak menejrlarni tayyorlash sohasida tegishli bilim va tajribaga ega bo'lgan ishtirokchilarni tanlash uchun maqsadli tanlab olish usuli qo'llanilishi mumkin.
- √ Yig'ilgan ma'lumotlarni miqdoriy va sifat usullari yordamida tahlil qilish mumkin. Miqdoriy ma'lumotlar tavsiflovchi statistika, korrelyatsiya tahlili va regressiya tahlili kabi statistik usullar yordamida tahlil qilinishi mumkin. Sifatli ma'lumotlar kontent tahlili, mavzuli tahlil va hikoya tahlili orqali tahlil qilinishi mumkin.
- √ Ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida olingan natijalar jadvallar, diagrammalar va grafiklar orqali taqdim etilishi mumkin. Topilmalar raqamlilashtirish sharoitida kelajak menejrlarni tayyorlash bo'yicha mavjud adabiyotlar bilan bog'liq holda muhokama qilinishi mumkin. Xulosalarning natijalarini ularning kelajakdagi menejrlarni raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan muhokama qilish mumkin. Va nihoyat, tadqiqot natijalari asosida xulosa chiqarish mumkin.

Tahlil va natijalar. Turli mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun uchta model mavjud.

1. Raqamli iqtisodiyot rahbarlarini o'z ichiga olgan model Birinchi model rivojlangan davlatlarni o'z ichiga oladi: AQSH va Yevropa Ittifoqi davlatlari. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, yaqinda AQSH va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni shakllantirish modellari kesishish jarayoni boshlandi. Shunday qilib, bu mamlakatlar o'rtasidagi o'xshashlik bir qator sabablarga bog'liq: ishlab chiqarish va bandlik tuzilmasini xizmat ko'rsatish sohasi va ilmiy jihatdan intensiv ishlab chiqarish foydasiga o'zgartirish; hosildorlikning o'sishi asosida ishlab chiqarishni jadallashtirish; bu iqtisodlarning tashqi sharoitlardan mustaqilligini, ularning progressiv va o'z-o'zini ta'minlashga qaratilgan investitsiyalar va jamg'armalarning ichki manbai; ushbu ikki mintaqaning o'zaro bog'liqligini dunyoning qolgan qismidan progressiv yopish fonida tezda chuqurlashtirish. Ushbu o'xshash elementlarning aksariyati AQSH va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida teng darajada rivojlangan ilmiy va texnologik taraqqiyot tendentsiyalari bilan bog'liq.

2. «Taraqqiyotga erishish» modeli Ikkinchi modelni yangi sanoat mamlakatlari shakllantiradi. So'nggi paytlarda Singapur va Tayvan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lmoqdalar, bu hatto ba'zi jihatdan Yaponiyadan ham ustundir. Aynan ushbu davlatlar raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha etakchi ikkinchi guruhda hisoblanadi. Biroq, turmush

darajasi va ijtimoiy kapitalning rivojlanish darajasi bo'yicha ushbu davlatlar orqada qolmoqda.

3. Axborotni ishlab chiqishning tashqi vositalarini o'z ichiga olgan model Axborot iqtisodiyoti rivojlanishining tashqi ko'rinishlarini o'z ichiga olgan uchinchi model, ta'limning juda past darajasi va umuman, aholining turmush darajasi pastligi, raqamli infratuzilmaning yo'qligi yoki ahamiyatsiz rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, ushbu model qaysidir ma'noda firma darajasida ham, davlat darajasida ham biznes jarayonlarini boshqarishning nochorligi bilan tavsiflanadi. Ushbu mamlakatlar qatoriga Afrika mamlakatlari va ba'zi Osiyo mamlakatlari kiradi. Ularning ixtisoslashuvi xalqaro bozorlarga xom ashyo yetkazib berishdir. Ushbu mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanishni tubdan isloh qilish, aholining ta'lim darajasi va turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan ulkan investitsiyalarni kiritish zarur.

Har bir sohaning raqamli iqtisodiyoti davrida yangi infratuzilma zarur – sanoatning raqamli shakli. Raqamli iqtisodiyotning eng muhim va hal qiluvchi texnologiyasi raqamli platformadir. Raqamli iqtisodiyot platformasi – iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilarning ehtiyojlarini ta'minlaydigan funktsiyalar va xizmatlar to'plami bilan raqamli muhit (dasturiy va apparat kompleksi), shuningdek, ular o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish imkoniyatlarini amalga oshiradi.

Dasturiy ta'minot mahsuloti sifatida platforma barcha zarur texnologiyalarni to'playdi, bu ko'p sonli foydalanuvchilarga ma'lumot olish, yuqori sifatli rejalashtirish, tahlil xizmatlari va eng muhimi, bozorga (mijozlar, ishlab chiqaruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va boshqalar) kirish huquqini beradi. Platformaning qiymati to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish imkoniyatini taqdim etish va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'tkazish tartibini osonlashtirishdir. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) rivojlanishida to'rtta holat bilan bog'liq bo'lgan sifatli siljishlar kuzatilmoqda:

- raqamli texnologiyalar doimiy ravishda o'zlarining qo'llanilish doirasini kengaytirmoqda;
- tegishli vositalarni kiritish va ulardan foydalanish xarajatlari doimiy ravishda pasayib bormoqda;
- iqtisodiy faoliyatni raqamlashtirish darajasi doimiy ravishda o'sib bormoqda (shu jumladan, dastlabki ikki omil ta'siri tufayli);
- raqamli qurilmalarning (kompyuterlar, telefonlar, Internetga ulangan aqlli moslamalar va qurilmalar) mavjudligi va tarqalishi doimiy ravishda o'sib bormoqda. Ushbu holatlar majmui raqamli platformalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan raqamli ekotizimlarning rivojlanishiga asoslangan yangi

business modellarining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lishi uchun sifat jihatidan yangi shart-sharoitlarni shakllantirishga olib keldi.

Raqamli iqtisodiyot ekotizimi – ularga tegishli texnologik platformalar, amaliy Internet xizmatlari, analitik tizimlar, davlat hokimiyati organlari axborot tizimlari, tashkilotlar va fuqarolarning doimiy hamkorligini ta'minlaydigan tashkilotlarning hamkorligi: Raqamli platformalar raqamli iqtisodiyotning muhim vositasi bo'lib, ko'plab yangi texnologiyalarni birlashtiradi va foydalanuvchilarga (ishlab chiqaruvchilar ham, iste'molchilar va vositachilarga ham) eng yaxshi raqamli vositalar va erkin raqobat bozorida foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa tegishli segmentdagi o'yin qoidalarining sifat jihatidan o'zgarishiga olib keladi.

Xulosa. Xulosa kelajakdagi menejrlarni raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy faoliyatga tayyorlash muhimligini ta'kidlab, yaxshi natijalarga erishish uchun mavjud mexanizmlarni takomillashtirish yo'llarini taklif qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish sharoitida bo'lajak menejrlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot metodologiyasi aralash usullarni, turli guruhlardan tanlab olish, birlamchi va ikkilamchi manbalardan ma'lumotlarni to'plash, statistik va sifatli usullardan foydalangan holda ma'lumotlarni tahlil qilish, aniq ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. topilmalar va xulosalarni taqdim etish va doimiy monitoring va baholash bilan tadqiqot bo'yicha tavsiyalarni amalga oshirish zarur.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //2020 yil 24 yanvar.// (Elektron manba) <https://nrm.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Davlat tashkilotlari xodimlarining huquqiy savodxonligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. /13.03.2021 yilda 134-son bilan tasdiqlangan. //Qonun hujjatlari malumotlari milliy bazasi, 15.03.2021 y., 09/21/134/0203-son, Qonunchilik malumotlari milliy bazasi, 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son.
3. «Aqparattandiru turali» Qazaqstan Respublikasınıń Zańı 2015 jılǵı 24 qarashadag'ı № 418-V QRZ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418/>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada raqamlashtirish sharoitida bo'lajak menejrlarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish va har tomonlama talabga javob beradigan raqobatbardosh kadrlarni ishlab chiqarish haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается совершенствование механизма подготовки будущих менеджеров к экономической деятельности в условиях цифровизации и производства конкурентоспособных кадров, отвечающих всем требованиям.

SUMMARY

This article discusses the improvement of the mechanism of preparation of future managers for economic activity in the conditions of digitization and the production of competitive personnel that meets all requirements.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA BIOLOGIK TA'LIMNING UZVIYILIGI VA IZCHILLIKNI TA'MINLASH MASALALARI

Ataqulova M. N.

*Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti
p.f.f.d.(PhD)*

Achilova N. R.

katta o'qituvchi

Tog'ayeva Sh. T.

2-kurs magistr

Tayanch so'zlar: o'quvchi, talaba, biologiya, ta'lim, pedagogika, interfaol metodlar, innovatsiya, tarbiya, kreativ topshiriqlar, dars, darsdan tashqari mashg'ulotlar.

Ключевые слова: школьник, студент, биология, обучение, педагогика, интерактивные методы, инновации, обучение, творческие задания, урок, внеклассная работа.

Key words: schoolchild, student, biology, education, pedagogy, interactive methods, innovations, education, creative tasks, lesson, extracurricular activities.

Bugungi kunda butun dunyoda har tomonlama globallashuv va integratsiya jarayonlari kuchayib bormoqdaki, O'zbekiston ham bu jarayonlar oqimidan mustasno emas. Xalqaro siyosiy doiradagina emas, balki ichki siyosiy muhitda ham farovon va barqaror jamiyat qurish uchun kuchli va malakali, siyosiy va huquqiy bilimlarga ega kadrlar kerak.

Hozirgi kunda o'quvchilar, talabalar, tinglovchilar aqliy ta'limini rivojlantirish uchun ta'lim va tarbiya birligiga beriladigan bilimning ilmiy bo'lishi, bilimning sistemali va izchil bo'lishi barobarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga erishilmoqda[5].

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning oldidagi muhim vazifalardan biri o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish asnosida ularning barkamolligini ta'minlash sanaladi. Ushbu muammolarni hal etishda innovasion texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Innovasion texnologiyalaridan foydalanilgan darslar axborotlarga boy, ko'rgazmali, interfaol bo'lib, vaqtdan unumli foydalanish, har bir o'quvchining o'z tempiraminti bo'yicha bilim olish, o'qituvchida esa, o'quvchilar bilan tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan ta'limni amalga oshirish imkoniyati

vujudga keladi, shu bilan bir qatorda o'qitishda natijalarini nazorat qilish va baholash uchun zamin yaratadi[1].

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish yuzasidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan uyg'un foydalanish muhim vazifa sifatida belgilangan. Darhaqiqat, axborotlar globallashtirilgan davrda ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish samaradorligini oshirish ham dolzarb muammo sanaladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Biologik ta'limning roli insoniyat hayotida katta ahamiyatga ega. Biologiya o'qituvchi biologik bilimlarning har bir inson hayoti va mehnatidagi rolini chuqur anglashi, bunga ishonch hosil qilishi lozim, bu shunday ishonchni o'quvchilarda tarbiyalash uchun zarurdir[2].

Maktabgacha ta'lim muassasalari bolaning kelajakda bilim olishida, kasb tanlashida, hayotda o'z o'rnini topishida hamda maktab va oliy ta'limdagi faoliyatida ham katta o'rin tutadi. Bu boradagi masalalar hozirgi kunda o'quvchi yoshlarni xalqaro PIRL, PIZA kabi baholash dasturlari asosida baholash jarayonida yoki ishtirokidagi kuzatuvlarda ham namoyon bo'lib qolmoqda.

Barchamizga ma'lumki PIRL xalqaro baholash dasturi asosida yuqori o'rinni Rossiya davlati egallab kelmoqda, ushbu ma'lumot yuzasidan Rossiyadagi ayrim maktablarda yuqori natijaga erishgan o'quvchilarni erishgan yutuqni taxlil qilinganida ularning 90%i 3-5 yoshidan maktabgacha ta'lim muassasasiga borgan bolalar bo'lib chiqqan. Bundan tashqari bu yoshdagi bolalarda oilada kitobga qiziqtirish, muntazam kitob o'qib berish holatlari ham yaxshi yo'lga qo'yilgani ma'lum bo'ldi. Shu nuqtai nazardan biz ham ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishda birinchidan maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni ertaroq (2-3) yoshdan jalb etishimiz, ikkinchidan esa maktabgacha muassasalarida ta'lim sifatini ham oshirishimiz muhim sanaladi.

Shu nuqtai nazardan maktabgacha ta'lim muassasalarida tabiiy fanlarni o'qitishda tabiatga tegishli bo'lgan qiziqarli topshiriqlar, rolli o'yinlar, o'yin

mashqlari, kreativ topshiriqlar berish orqali ham o'quv mashg'ulotlarni qiziqarli tarzda tashkil etish lozim.

Hozirgi vaqtda ta'limdagi yangi innovatsion texnologiyalardan kreativ yondashuv asosida tashkil etish ta'limning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Kreativ topshiriqlar bolalar diqqatini jamlashda, tasavvurini boyitishda, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda va o'quv jarayonlariga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bunda tabiatga oid turlicha noodatiy rasmlarni nomlash, chizish, tasvirlash kabi yoki qiziqarli savollar berish orqali ham tashkil etish mumkin: masalan;

Dunyoda yo'q hayvonni rasmini chizib keling.,

o'zingizni qaysi gulga yoki daraxtga uxshatasiz va nima uchun?

o'zingizni qaysi gulga uxshatsangiz usha gulni rasmini chizib keling.,

Siz gumbak ichidagi qurtisiz, his hayajoningizni yozib keling.,

Siz bir kunlik kapalaksiz, tasavvuringizni yozib keling kabi topshiriqlar berish maqsadga muvofiqdir.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga dars jarayonlarida muvaffaqiyatli ish olib borishining birinchi sharti shuki, tarbiyalovchi ta'lim jarayoni ishonchga asoslanadi, bunda biologiya o'qituvchisi uziningning kasbiy mahoratini namoyon qilishi ya'ni o'quvchilarga har bir inson tabiatni o'rganish zarurligini singdirishi lozim, bu uchun esa yuqori saviyadagi bilim va mustahkam irodani talab etadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida esa dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni olib borishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonidagi uzviylikni rivojlantirishda muhim sanaladi.

Biologiya fanlarini o'qitishda bir qator interfaol metodlardan – “Asisment”, “keys stadi”, “Aqliy hujum”, “Insert” va “organayzerli” hamda “enerjayzerli” metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz[5].

Ayniqsa o'quvchi – yoshlarning aqliy qobiliyatini oshirishda muammoli ta'lim texnologiyasi ahamiyatlidir. masalan, “Aqliy hujum” metodidan foydalanish jarayonida masalan, botanika darslarida “Novda mavzusini” o'tishda o'quvchilarga quyidagicha aqliy hujum savolini berishimiz mumkin;

– *Terak daraxtini barchamiz bilamiz va ko'rganmiz. Terakning bo'yi 20-30 metrcha keladigan baland bo'yli daraxtdir. Lekin terak bo'yi baland bo'lsada undan ko'pincha qurilish material sifatida foydalanilmaydi, xush, unda nima uchun terak qishloqlarimizda juda ko'p ekiladi?* O'quvchilar maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rgangan va bilimlari va tasavvurlari asosida ushbu muammoli savollarga turlicha javob beradilar, ya'ni terakning bir qator boshqa foydali xususiyatlarini ham sanab o'tadilar.

Boshlangich ta'limdan o'rta ta'limga o'tgach Tabiiy fanlar darslarida yanada murakkabroq muammoli savollar, masalan munozarali darslar tashkil etish yoki keys-stadi savollari berish orqali ularning fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin.

1. Keys savoli: Abdulla gazetada mog'orlangan qo'ziqorinlardan qizilmiya olinishini o'qidi va qiziqib qoldi, agar bu zamburug' bo'lsa ular o'rmonda o'sadi, demak biz uni o'rmondan izlashimiz kerak deb o'yladi va o'rtoqlariga ham bu haqida so'zlab berdi. Keyin ular o'rmonga borib mog'or zamburug'ini izlashdi. lekin ikki soat o'tsa ham hech qanday mog'or topilmadi(1-rasm).

1-rasm. Mog`or zamburug`ining tuzilishi

2-rasm. O`qituvchi uchun javob: Chunki bu harflarni eni va buyi bir xil va ular so`z yasashda ishlatilmaydi.

Savol. *Aytingchi o'quvchilar, bolalar mog'or zamburug'ini qayerdan izlashlari kerak edi?*

Umumta'lim maktablarida biologiya fanlarini(8-sinfda)odam va uning salomatligi darslarida o'quvchilarga keys topshiriqlar berish ham o'quvchilarning boshlang'ich ta'limda olgan bilimlarini rivojlantirishda hamda noan'anaviy darslar tashkil qilishda muhim sanaladi.

2. Keys savoli: Nima uchun *Golovin-Sivtsev* jadvalida aynan quyidagi harflardan foydalanilgan? (2-rasm)

Umumta'lim maktablarida biologiya fanlarini o'rganish o'quvchi yoshlarni tabiatga nisbatan mehr va muxabbatni oshirishda, tabiiy borliq insoniyatning barcha moddiy va ma'naviy boyliklarining manbai ekanligini his qilish imkoniyatlarini beradi. Bundan tashqari maktabda biologiya kursini o'rganishni to'g'ri yo'lga qo'yilganda u maktabni tamomlab chiqqandan keyin ham

mustaqil ravishda ma'lumot olish yo'li bilan bilimlarni tinmay yangilab borish ehtiyojini tug'diradi va rivojlantiradi[2].

O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi va shu bilan birga biologik ta'lim jarayonida ham butun yosh avlodni tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishga olib keladi, unga nisbatan uzini tarbiyalaydi, tabiatning chiroyini idrok etishdan tashqari uni muhofaza qilish, asrash, tabiat boyliklarini o'z qo'llari bilan yaratish va ko'paytirishga o'rgatadi, zamonaviy texnologiyalar, ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari izlab topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlari, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi[4].

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimida tabiiy fanlar hamda biologik ta'limning uzviyligi va izchilligini ta'minlash hozirgi kunda ta'lim jarayonining muhim masalalaridan biri sanaladi.

Adabiyotlar:

- 1.J.O.Tolipova "Biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar" Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent - "Cho'lpon" – 2011 y.
- 2.Abduquddusov O.A.Kasbiy kompetentsiyani shakllantirishda o'quv maliyotining o'rni. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Toshkent 2016 yil 30-b
- 3.J.O.Tolipova, A.T.G'ofurov Biologiya o'qitish metodikasi (akademik litsey va kasb – hunar kolleji biologiya o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma) Toshkent. Bilim. -2016y
4. Uzluksiz ta'lim tizimida biologik ta'limning roli. Nasirova Sh. "PEDAGOGS" international research journal maqola ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
5. Internet ma'lumotlari.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida biologik ta'limning uzviyligi va izchilligini ta'minlash masalalari haqidagi ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация по вопросам обеспечения целостности и системности биологического образования в системе непрерывного образования.

SUMMARY

This article provides information on the issues of ensuring the integrity and consistency of biological education in the system of continuous education.

БЎЛАЖАК ПЕДАГОГ МУТАХАССИСЛАРНИНГ КАСБИЙ МОБИЛЛИЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛЛАРНИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Эшнаев Н. Ж.

ЧДПУ Психолгия кафедраси доценти

Таянч сўзлар: таълим, ижтимоий мобиллилик, глобаллашув, интеграция, социализация, феномен, рақобат бардош кадрлар, меҳнат бозори, касбий компетенция, информацион жамият, мутахассис, профессионал мутахассис, инструментал омиллар, эксклюзив профессионаллар, горизонтал ва вертикал мобиллилик, демографик.

Ключевые слова: образование, социальная мобильность, глобализация, интеграция, социализация, феномен, конкурентоспособные кадры, рынок труда, профессиональная компетентность, информационное общество, специалист, профессиональный специалист, инструментальные факторы, исключительные профессионалы, горизонтальная и вертикальная мобильность, демографические.

Keywords: education, social mobility, globalization, integration, socialization, phenomenon, competitive personnel, labor market, professional competence, information society, specialist, professional specialist, instrumental factors, exclusive professionals, horizontal and vertical mobility, demographic.

Бугунги кунда педагогик таълимни ташкил этиш, ОТМда таҳсил олувчи талабаларни билим ва касбий малакаларини замонавий соҳаларга мос ҳолда ўқитиш, информацион жамиятда содир бўлаётган глобаллашув ва интеграция жараёнлари, ижтимоий макондаги шдатли ўзгаришларга нисбатан мобиллилик хусусиятини қарор топтириш, эҳтимолий ўзгарувчан шароитларга муваффақиятли мослашиш, шунингдек, барча ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳамда тизимларда самарали фаолиятни намоеън этиш қобилиятига эга бўлиш давр талаби бўлиб қолмоқда.

Таъкидлаш лозимки, ХХI асрда информацион жамият талаблари устуворлиги борган сари ортиб бориши, барча касбий соҳаларга технологияларнинг замонавий авлодини шиддат билан кириб бориши, тезкорлик ва омилкорлик жиҳатларни ахборот оқими билан уйғунлашуви, касбий талабнинг ҳажми ва мураккаблигини мукаммаллаштирган ҳолда, бўлажак мутахассисдан касбий малакани ошириш, билимларни кенгайтириш ҳамда вазият ва шароитга мобил мослашувчан қобилиятни шакллантиришни талаб қилади.

Информацион жамияда содир бўлаётган иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги деформациялар бўлажак мутахассисни бутун фаолияти давомида таълим ва малака даражасини замон талабига мувофиқ оширишга, ҳар қандай эҳтимолий ўзгаришларга руҳий ва касбий тайёр туришни кун тартибига олиб чиқмоқда. Шу нуқтаи назардан, бўлажак замонавий мутахассислар жамият ҳаётида содир бўладиган шахсий ва касбий ўзгаришларга нисбатан мобиллилик феноменига эга бўлиш масаласида ўз фаолиятларини мувофиқлаштириб бориши зарур.

Мобиллилик тушунчаси (фр. *mobile*, лат. *mobilis* - ҳаракатчан, тез ҳаракатланиш, мувофиқлашган ҳаракат қилиш қобилияти) каби тушунчаларни англаган ҳолда XX асрнинг иккинчи ярмида махсус илмий тадқиқот объектига айланиб, XXI асрда барча соҳаларда фаолият олиб борадиган мутахассисларни шу талаб асосида тайёрлаш ва касбий мувофиқлаштириш масалаларини кун тартибига олиб чиқмоқда. Бу жараён ижтимоий мобиллилик омилларини ўзида мужассамалаштирган концепция билан изоҳланади.

Ижтимоий мобиллилик назарияси П.А.Сорокин томонидан кенг тадқиқ этилган бўлиб, унинг нуқтаи назарича «ижтимоий мобиллилик» ижтимоий маконда инсон фаолият билан вужудга келтирилган бир ижтимоий мавқедадан иккинчисига ўтиш деган назарияни илгари суради. Шунингдек, у ижтимоий маконнинг бир қатор параметрларини аниқлаган ҳолда горизонтал ва вертикал мобиллилик назарияларини илгари суради:

- Горизонтал мобиллилик, бу шахс ёки ижтимоий объектнинг бир хил даражадаги бир ижтимоий мавқедадан иккинчисига ўтиши, яъни бир диний гуруҳдан иккинчисига ўтиши ёки яшаш ҳамда иш жойини ўзгартириш ва бошқалар назарда тутилади. Бунда шахс ўзи мансуб бўлган ижтимоий қатламни ёки ижтимоий мавқеини ўзгартирмайди.
- Вертикал мобиллик, бу шахс ёки объектнинг бир ижтимоий қатламдан иккинчисига ўтишини осонлаштирадиган ўзаро таъсирлар мажмуидир. Бунга, мартаба кўтарилиши (профессионал вертикал мобиллилик), фаровонликнинг сезиларли даражада яхшиланиши (иқтисодий вертикал мобиллилик) ёки юқори ижтимоий қатламга, ҳокимиятнинг бошқа даражасига (сиёсий вертикал мобиллилик) ўтиш киради.[10]

Ю.И.Калиновский нуқтаи назарича ижтимоий мобиллилик шахснинг ўзгарувчан ижтимоий муҳитга тез мослашиши, жамиятдаги ҳар қандай гуруҳ билан барқарор алоқаларни ўрната олиш, шахсий, маданий ва ишбилармонликни намоён этиш ҳамда ижтимоий муносабатларни йўлга қўйиш қобилиятдир.[6]

В.А.Мищенко илмий назариясига кўра касбий мобиллилик ижтимоий мобиллиликнинг асосий таркибий қисми сифатида ўрганилиши лозим бўлиб, профессионал мобиллилик вертикал ва горизонтал омилларга мувофиқлиги ҳамда касбий мақомнинг кўтарилиши ёки пасайиши бевосита унга боғлиқдир. [8]

Бизнингча ҳам касбий мобиллилик ижтимоий мобиллиликнинг асосий таркибий қисми бўлиб, шахсни жамиятдаги ҳар қандай ўзгаришларга нисбатан фаолиятлар мувофиқлигини таъминлаб, мутахассиснинг юқори рақобатбардошлиги ва профессионал мослашуви заминидир.

Мавзуга доир манбаларда «профессионал мобиллилик» тушунчаси ижтимоий мобиллиликни ўзига хос таркибий қисмларидан бири сифатида баҳолашиб, шахснинг касбий фаолиятини ўзгариши жараёнида профессионал фаолият тури ҳамда мақомини ўзгариши эътироф этилган.

Э.Ф.Зеер касбий мобиллиликни, шахснинг характери ва ёндашувларида ўзгаришларни юзага келтирадиган омил бўлиб, мавжуд янги касбий мутахассисликларни ўзлаштириш ва такомиллаштиришга йўналтирувчи қобилият сифатида изоҳлайди.[3]

Б.М.Игошев касбий мобиллиликни билим ва кўникмаларни такомиллаштириш, зарурий малакаларни ўзлаштириш натижаси сифатида баҳолаб, шахсий ва касбий ўзгартиришга тайёрлик, профессионал интегратив алоқалар муносабатини мувофиқлаштириш омилларига эътибор қаратади.[4]

В.Н.Дюнина фикрига кўра касбий мобиллилик, бўлажак мутахассисдан юқори даражадаги аниқ касбий билим ва малакага эга бўлишни, шунингдек, профессионал функцияларни амалга оширишни оптимал усулларини тез ва самарали танлаш, амалга оширишга нисбатан лаёқатлилиқ сифатларини шакллантирган ҳолда муайян касбий вазиятларда назоратни ўз қўлига олишдир. [2]

Ушуб назариядан келиб чиққан ҳолда, касбий мобиллилик, шахс фаолиятлар мувофиқлигини таъминлаб янги истиқболли касбий технологияларни ўзлаштириш, касбий фаолиятда самарадорликка эришиш компетенцияларини шакллантирувчи ҳамда ўзини ўзи такомиллаштириш қобилиятидир - деган илмий фаразни илгари суришимизга асос бўлади.

Б.М.Игошев касбий мобиллиликни шахснинг касбий, малакавий, ижтимоий педагогик ва бошқа таълим соҳалари ўзгаришларида намоён бўладиган фаолиятларда тизимли-интегратив мувофиқлаштирувчи омил сифатида эътироф этади. Шунингдек, профессионал мобил ўқитувчиларни тайёрлашнинг тизимли-интеграцион ёндашуви, янги технологик ижтимоий-иқтисодий шароитларда шахсий ва касбий мослашиш омилларини белгилашни таъкидлайди. [4]

Касбий мобиллиликни шакллантиришга оид таҳлилий ёндашувлардан келиб чиққан ҳолда замонавий мутахассиснинг профессионал мобиллигини шакллантиришга хизмат қилувчи қуйидаги касбий компетенцияларни ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ:

- бўлажак мутахассисни замонавий илм-фан тараққиёти талаблари нуктаи назаридан келиб чиққан ҳолда, касбий мобиллилик сифатларини ўрганиш ва такомиллаштириш ҳамда касбий, ижодий ва ижтимоий кўрсаткичларини ривожлантиришга қаратилган таълим олиш қобилиятлари компонентларини ривожлантириш;
- бўлажак мутахассисни ўзгарувчан информацион жамиятда муваффақиятли ижтимоийлашуви, янги меҳнат жамоалари, замонавий технологиялар билан ишлаш кўникма ва малакаларини ривожлантириш, профессионал социализация ва интеграцион омилларган мослашувчан лаёқатларини самарали ижтимоий муносабатларга нисбатан шакллантириш;
- ижтимоий глобаллашув жараёнларига нисбатан толерантлик мотивини қарор топтириш ҳамда миллий ва умуминсоний қадриятларга симпатик компетенциясини ривожлантириш;
- профессионал-семантик компетенциявий сифатларни ижтимоий – шахсий мобиллилик омиллари билан уйғунлаштириш ҳамда касбий масъулият, фуқаролик бурч тамойиллари, касбий ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга риоя этиш тушунчаларини қарор топтириш.

Шу нуктаи назардан касбий мобиллилик компетенциясига доир тузилмани таҳлил этадиган бўлсак, профессионал мобиллилик мураккаб ижтимоий - шахсий ҳодиса деган хулосага келишимиз мумкин. Қуйидаги илмий мулоҳаза ҳам бизнинг ушбу фикримизни асослайди.

Касбий мобиллик объектив омиллар ва жамият ривожланишининг тенденциялари туфайли ижтимоий-профессионал соҳадаги ижтимоий субъектлар ва гуруҳларнинг ҳаракати сифатида намоён бўлади.[6]

Таъкидлаш керакки, шахс касбий муҳит доирасида фаолиятларни амалга ошириши, унинг маълум шахсий фазилатлар ва қобилиятлар шарти сифатида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам бу жараён касбий муҳитнинг табиати ва мураккаблигига қараб изоҳланади.

Касбий муҳитга мослашиш шахсдан мобиллиликка асосланган шахсий фазилат ва қобилиятни талаб қилади. Бу хусусият шахсни бир профессионал фаолиятдан иккинчисига моҳирона ўтишга имкон беради. Шунинг учун ҳам, шахсдан ўз фаолиятини тез ва адекват ўзгартириш, янги воқеликни осон ва тез ўзлаштириш, қутилмаган муаммоларни ҳал қилиш, ностандарт вазифаларни бажариш билан боғлиқ мобил касбий компетенциявий

сифатларни ривожлантириш информация жамиятнинг талабларидан бирига айланиб бормокда.

Шахснинг касбий мобиллигини таъминлайдиган муҳим омиллардан бири бу - профессионал билим ва маълумотлар базасини шакллантиришга хизмат қилувчи таълим жараёнидан ташқари, ижтимоий-касбий мобилликни шакллантирувчи педагогик кўрсатма ва ёндашвларга мувофиқ фаолиятларни онгли англаши ва самарали мувофиқлаштириши муҳим аҳамиятга эга. [5]

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда бўлажак мутахассисларда касбий мобиллиликни шакллантириш муаммолари профессионал компетенциявий омилларга асосланадиган ижтимоий заруратдир. Шу нуқтаи назардан, ҳар қандай мутахассиснинг касбий мобиллиги профессионал компетенциявий сифат ва фазилатлар, билим ва кўникмалар ҳамда малакаларни эгаллашлари билан асосланиши мақсадга мувофиқдир. Информацион жамиятда бўлажак педагогларнинг касбий мобиллигини шакллантиришда ижтимоий мобиллик асосида замонавий омилларга мувофиқ лойиҳалаш, унинг ўзгариш динамикасини олдиндан прогноزلаштириш, илмий жиҳатдан узлуksиз тадқиқ этиш ҳамда истиқболларини прагматик ёндашувлар асосида стратегик ва тактик мувофиқлаштириш лозим.

Шунингдек, профессионал мобилликни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш беқарор ва ўзгарувчан ички ва ташқи меҳнат бозорида мутахассисларнинг рақобатбардошлигини таъминлашни кафолати бўлиб ҳам хизмат қилади.

ОТМларда бўлажак мутахассисни тайёрлаш жараёнида ижтимоий-иқтисодий профессионал мобиллик самарадорлиги инобатга олинган ҳолда, универсал мутахассисларни тайёрлаш концепциясини ишлаб чиқиш, амалиётга реализация этишнинг оптимал ва муқобил вариантларини таклиф этиш имкониятини таъминлайди.

Мавжуд илмий ёндашув мобил мутахассисларни тайёрлаш имконияти ва истиқболларини белгилаб бериб қолмасдан, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий соҳалар учун юқори билим, кўникма ва малакага эга бўлган эксклюзив профессионалларни жамиятга йўналтириш манбаи бўлиб, демографик ривожланиш жараёнларини жаҳон стандартларига мувофиқлаштиришда асос бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ананьев С.А. Социальная стратификация: сущностные основания и трансформации: философский анализ. Волгоград, 2008. С. 93.
2. Дюнина В.Н. Формирование профессиональной мобильности студентов информационных специальностей в техникуме: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08 / Дюнина Валерия Николаевна. – Нижний Новгород, 2009. – 138 с.

3. Зеер Э.Ф. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности / Э. Ф. Зеер, С. А. Морозова, Э. Э. Сыманюк // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 5. – С. 90–97.

4. Игошев Б.М. Системно-интегративная организация подготовки профессионально мобильных педагогов: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.08 / Игошев Борис Михайлович. – Москва, 2008. – 39 с.

5. Ипатова Е.Р. Педагогические условия формирования социальнопрофессиональной мобильности студентов юридического вуза во внеучебной деятельности / Е. Р. Ипатова // Право и образование. – 2009. – № 11. – С. 72–79.

6. Калиновский Ю.И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : дис. ... д-ра пед. наук. СПб., 2001 -С.42

7. Ластовский А.Л. Трансформация концепта «социальная мобильность» постсоветской социологии // Социология. 2011. № 3. С. 47-52.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада педагогик таълимни ташкил этишда мутахассисларни замонавий соҳаларга мос ҳолда ўқитиш, инфор­мацион жамият талаб­ларига мувофиқлаштириш, глобаллашув ва интеграция жараёнлари ҳисобга олиш, ўзгарувчан шароитларга нисбатан мобил мутахассисларни тайёрлаш билан боғлиқ илмий-назарий ёндашувлар таҳлил этилиб, муаллиф илмий мулоҳазалари илгари сурилган ҳамда бўлажак педагогларнинг касбий мобилли­лигини шакллантиришда ижтимоий мобиллилик асосида замонавий омилларга мувофиқ лойиҳалаш, унинг ўзгариш динамикасини олдиндан прогно­злаштириш, истикболларини стратегик ва тактик ёндашувларни мобил тизимларга мувофиқлаштириш, универсал мутахассисларни тайёрлаш концепциясини ишлаб чиқиш, амалиётга реализация этишининг оптимал ва муқобил вариантларини таклиф этиш, юқори билим, кўникма ва малакага эга бўлган эксклюзив профессионалларни жамиятга йўналтириш ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье в организации педагогического образования рассматриваются научно-теоретические подходы, связанные с подготовкой специалистов в соответствии с современными направлениями, соответствием требованиям информационного общества, с учетом процессов глобализации и интеграции, анализируется подготовка мобильных специалистов применительно к изменяющимся условиям, выдвигаются авторские научные взгляды и проектируются будущие педагоги в соответствии с современными факторами на основе социальной мобильности в формировании профессиональной мобильности, заблаговременно прогнозируется динамика ее изменения, согласовывать перспективы стратегических и тактических подходов с мобильными системами, разрабатывать концепции подготовки универсальных специалистов, предлагать оптимальные и альтернативные варианты реализации на практике, обладать высокими знаниями, навыками и квалификацией сообщества, ориентировать на исключительных профессионалов, которые освещаются.

SUMMARY

In this article, in the organization of pedagogical education, the scientific-theoretical approaches related to the training of specialists in accordance with modern fields, compliance with the requirements of the information society, taking into account the processes of globalization and integration, the training of mobile specialists in relation to changing conditions are analyzed, the author's scientific opinions are put forward and future pedagogues design in accordance with modern factors on the basis of social mobility in the formation of professional mobility, forecast the dynamics of its change in advance, align the perspectives of strategic and tactical approaches with mobile systems, develop the concept of training universal specialists, offer optimal and alternative options for implementation in practice, have high knowledge, skills and qualifications community orientation of exclusive professionals who are illuminated.

TALABALARNI TA'LIMIY QADRIYATLAR ASOSIDA PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Choriyeva S.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: talaba, o'qituvchi, qadriyatlar, milliylik, dars tizmi, pedagogic faoliyat, xorijiy tajriba, odob axloq normalari, etika va estitika.

Ключевые слова: ученик, учитель, ценности, национальность, система уроков, педагогическая деятельность, зарубежный опыт, нравственные нормы, этика и эстетика.

Key words: student, teacher, values, nationality, lesson system, pedagogical activity, foreign experience, moral norms, ethics and aesthetics.

Kirish. Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tarixi ta'lim sohasining o'zi rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Vaqt o'tishi bilan turli xil ta'lim nazariyalari va falsafalari paydo bo'ldi, ularning har biri samarali o'qitish va ta'limni tashkil etishi haqida o'z qadriyatlari va e'tiqodlariga ega. Ushbu qadriyatlar o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari qanday tuzilganligi va taqdim etilishi haqida ma'lumot berdi. Ta'lim qadriyatlari va tamoyillari to'plamini kodifikatsiya qilishning dastlabki urinishlaridan biri faylasuf va pedagog Jon Dyui tomonidan XX asr boshlarida qilingan. Dyui ta'lim talabalarga yo'naltirilgan, tajribaga asoslangan bo'lishi va tenglik va ijtimoiy adolat kabi demokratik qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan bo'lishi kerak deb hisoblardi. Progressivizm sifatida tanilgan bu falsafa Qo'shma Shtatlarda o'qituvchilar ta'limi dasturlarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning o'rtalarida o'qituvchilarni tarbiyalashda yangicha yondashuv paydo bo'ldi, ya'ni xulq-atvor yondashuvi deb ataladi. Ushbu yondashuv o'qitish va o'qitishni tahlil qilish va takomillashtirish uchun ilmiy usullardan foydalanishga urg'u berdi. Shuningdek, ta'limda texnologiyaning roliga ko'proq e'tibor qaratildi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, ta'lim psixologiyasi va ta'limni loyihalash sohalarida o'qituvchilar ta'limi dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga doimiy ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning ikkinchi yarmida ta'limda madaniy xilma-xillikning ahamiyati tobora ortib bordi. Bu ko'p madaniyatli ta'limning rivojlanishiga olib keldi,

bu Talabalarning kelib chiqishi va tajribalari xilma-xilligini tushunish va qadrlash muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar uchun ta'lim dasturlari o'z o'quv dasturlariga ko'p madaniyatli istiqbollarni kirita boshladi va ko'pchilik, shuningdek, turli millatdagi talabalarni qanday qilib samarali o'qitish bo'yicha treninglarni o'z ichiga oldi. So'nggi yillarda ta'limda dalillarga asoslangan amaliyotlardan foydalanishga e'tibor kuchaymoqda. Bu o'qituvchilarni o'qitishga qaratilgan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga olib keldi, ular o'qituvchilarning o'quv qarorlarini xabardor qilish uchun ma'lumotlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, ijtimoiy-emotsional ta'limning ahamiyati va talabalarning farovonligini qo'llab-quvvatlashda o'qituvchilarning roliga qayta e'tibor qaratildi. Umuman olganda, talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tarixi ta'lim nazariyasi va amaliyotining uzluksiz rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Vaqt o'tishi bilan turli yondashuvlar va falsafalar paydo bo'lgan bo'lsa-da, asosiy maqsad har doim bilimli, malakali va samarali o'qitish va o'qitishning asosi bo'lgan ta'lim qadriyatlarini targ'ib qilishga intiluvchi o'qituvchilarni tayyorlash bo'lib kelgan.

Adabiyotlar sharhi. Buyuk alloma inson ruhiyatining muhandisi Abu ali Ibn Sino o'zining «Tib qonunlari» asarida shunday fikr bayon qiladi: «O'qituvchining barcha hatti - harakatlari ezgulikdan iborat bo'lmog'i lozim».

Ezgulik avvalo bola qalbiga yo'l topishdan boshlanadi. U bilan g'amxo'r, hamnafas bo'lish, beg'ubor qalb egasini hurmat qilish, hohish - istaklariga befarq bo'lmaslik, bir so'z bilan aytganda bolajon bo'lish zarur.

Bola tafakkurini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashini shakllantirishda yangi zamonaviy bilimlarni keng ko'lamli olib borilishi kerak.

Chunki bolaning bilish, yangiliklarni qabul qilish doirasi keng, undan to'g'ri samarali foydalanish esa o'qituvchilarning, tarbiyachilarning vazifasidir.

Xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqloli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligi, fidoyiligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Uzluksiz pedagogik ta'lim g'oyasi amalga oshirilmoqda. SHu munosabat bilan o'qituvchilar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ishi davlat va jamoatchilik diqqat markaziga qo'yildi.

Biror kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy qobiliyat, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar jo bo'lishi kerak. Pedagogning o'qituvchilik faoliyatini, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishini samarali bajarishi, ota - onalar va bolalarning izzat - hurmatiga sazovor bo'lishi uchun ham unda qobiliyat, mahorat, qiziqish bo'lmog'i lozim.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib katta natijaga

erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat bo'lishi mumkin.

O'qituvchi pedagogik mahoratini oshirish uchun o'z - ustida ishlashi, tinmay izlanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ish olib borishi lozim. Yangi metodik mahorat, bu yangi pedagogik texnologiya deganidir. Pedagogik texnologiya pedagogik mahorat to'g'risidagi fan. Shunga ko'ra pedagogik texnologiyada o'qituvchining metodik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya o'zining pedagogika va boshqa fan yutuqlari bilan bog'liq xususiy nazariyasiga ega:

O'quv - tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda qurish o'qitishning axborot vositalaridan va didaktik materiallardan, ta'limning faol metodlaridan keng foydalanishga asoslangan o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyatiga zamin yaratadi.

1. Mahoratli o'qituvchi davlat buyurtmasiga mos keladigan ta'lim — tarbiya maqsadini aniq va ravshan belgilashi kerakki, natijada ma'lum vaqt ichida unga erishishni ta'minlaydigan didaktik jarayonni tuzish va joriy etish to'g'risida xulosa qilishi mumkin bo'lsin.

2. O'qituvchi pedagogik tizimda belgilangan maqsadga to'g'ri keladigan o'quv — tarbiyaviy jarayon mazmunini o'quv dasturi bo'yicha chuqur hollashi, muntazam ravishda o'z pedagogik mahoratini ilmiy — texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda mustaqil ravishda kengaytirib borishi lozim.

«O'qituvchi o'z bilim malakasini oshirish usullarini puxta egallamog'i, mustaqil ishlashni o'rganmog'i lozim», - degan edi Abduraxmon Jomiy.

O'z bilimlarini mustaqil oshirish uchun quyidagi bo'limlardan iborat individual reja tuzib olishlari tavsiya etiladi.

1. G'oyaviy — siyosiy saviyani oshirish.
2. Ilmiy — nazariy bilimni oshirish.
3. Metodik bilim va mahoratni oshirish.
4. Pedagogik va psixologik nazariyani yanada puxta o'rganish.

O'qituvchining pedagogik mahoratini doimiy oshirib borish va uni rivojlantirishda maktabdagi metod birlashmalar hamda kabinetlarning xizmati katta. Metod birlashmalarda o'qituvchilar fikr almashadilar: o'zaro kuzatilgan darslar muhokama qilinadi. Yosh va tajribasiz o'qituvchilarga maslahatlar uyushtiriladi, ilg'or tajribalarni keng ommalashtiradilar.

- Pedagogik ijodkorlik manbai — bu pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda biz o'qituvchining o'z pedagogik vazifasiga ijodiy yondashishni, o'quvchilarning ta'lim tarbiyasida yangi, samarali yo'l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz.

- Ilg'or pedagogik tajriba o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan ish vaqti va usullari, uslub va vositalaridir, Ular vositasida o'quv — tarbiyaviy ishlarda eng yuqori natijalarga erishiladi.
- Ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish o'quv tarbiya jarayoniga sifatli o'zgarishlar kiritadi. Talabalarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi ko'rinishdagi o'quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo'ladi.
- Fan — texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini o'quvchilarga yetkaza olishi va nihoyat o'quvchilarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi avvalo tadqiqotchilik malakalarini egallashi zarur. O'qituvchi ilmiy tadqiqot ishlari olib borishi davomida omillarni to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U fan xulosalaridan o'zining amaliy faoliyatida foydalanish jarayonida hozirgi zamon o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan juda muhim fazilatlarni egallaydi.

Pedagogik mahoratni ilmiy - asosda tashkil etish mazmuni ancha keng tushuncha bo'lib, unga avvalo, xodimlarning malakasi, qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularni to'g'ri tanlash va joy - joyiga qo'yish, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishda qo'llanilayotgan usullar tizimini uzluksiz takomillashtirish va ta'lim - tarbiya jarayoniga texnika vositalarini joriy etish masalalari kiradi.

Ta'lim metodlaridan foydalanishning samaradorligi va muvaffaqiyati ular o'quvchilar mustaqilligi va ijodiy faolligini rivojlantirishga qanchalik yordam berishiga bog'liq. O'qituvchi talabalarga mustaqillik ko'rsatish uchun sharoit yaratsa, talabalar bilimlarini bamisoli o'zlari olayotgandek tuyulsa, mazkur metod samarali bo'ladi. Ta'lim metodlarida o'qituvchining qiyofasi, uning dunyoqarashi, uning psixologik - pedagogik, metodik va maxsus ilmiy tayyorgarligi namoyon bo'ladi. Xuddi ana shu omillar ta'lim metodlarini samaradorligini belgilaydi. Muayyan metod yaxshi tayyorgarligi bo'lgan o'qituvchida o'z afzalliklarini namoyon qilsa, tayyorgarligi zaif bo'lgan o'qituvchida shu metodning o'zi salbiy jihatlarni namoyon qiladi. Shu sababli ta'lim metodlarini samaradorligini oshirish uchun o'qituvchining tayyorgarlik darajasi prinsipial ahamiyatga ega. O'qituvchi ijodiy pedagogik faoliyati va o'quvchilar ijodiy faoliyatining ta'lim metodida o'z ma'lumoti, madaniyati, kasbiy tayyorgarligi darajasini qanchalik aks ettirishiga bog'liq. Bunda ijodiyot uchun qancha imkoniyatlar bor.

Bilim faoliyati xususiyatlarini, uning ziddiyatlarini o'qituvchining anglab olish izlanish xarakteridagi o'quv vaziyatini shakllantirishi va ularni hal etish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Ilg'or o'qituvchilarning ish tajribasi

ta'lim metodlarini takomillashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday tajribani umumlashtirish va yoyish o'quv jarayoni sifatini oshirishning muhim shartidir.

O'qituvchilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ishlarining chinakam ustalariga aylanadilar. Sog'lom fikr yurituvchi har bir kishi mahoratli tarbiyachi bo'la oladi, mahoratga tajriba hamda fikr yuritish orqali erishiladi. Pedagogik faoliyatning nazariy asosiy kasbga oid bilimlardir. U faqatgina o'z predmetini emas, balki pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarini o'zlashtirishi va ularni muntazam to'ldirib borishi lozim.

Kishilik jamoasi paydo bo'lgan davrdan boshlab inson hech qachon yolg'iz yashay olmagan. Jamoani tashkil qilishi va uning tarbiyaviy ta'sirini nazariy va amaliy asoslari, mutafakkir va olimlar tomonidan o'rganilib, ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Muomalaning asosiy vositasi tildir. Xalqimizdan shunday naql bor: «Bola shirin so'zning gadosi». Bas shunday ekan tarbiyachi muomalasida juda ehtiyotkor bo'lishi kerak. Alisher Navoiy muomala qiluvchi shaxsning mahorati haqida shunday deydi: «SHirin so'z kungillar uchun bamisli asaldir».

Yana bu haqda Husayn Voiz Koshifiy shunday deydi: «Nasihatli shirin so'z-u muloyimlik birla ibtido qilday, chunki bu zamonda yumshoqlik va xushruylik ko'rgazmayin nasihat korga kelmas».

Tadqiqotlar metodologiyasi. Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan qat'iy tadqiqot metodologiyasini talab qiladi:

Muammoni aniqlash: Birinchi qadam tadqiqot hal qilishga qaratilgan muammoni aniqlashdir. Bunda o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati muammodir.

Tegishli adabiyotlarni ko'rib chiqish: Keyingi bosqichda ta'lim qadriyatlari va talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash bo'yicha tegishli adabiyotlarni ko'rib chiqish kerak. Bu sohadagi mavjud nazariyalar, modellar va amaliyotlarni aniqlashga, kamchiliklar va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqot savollarini aniqlash: Adabiyotlarni o'rganish asosida tadqiqotchi aniqlangan kamchiliklar va takomillashtirish imkoniyatlarini ko'rsatadigan tadqiqot savollarini belgilashi kerak. Ushbu tadqiqot savollari aniq, o'lchanadigan va ko'rib chiqilayotgan muammoga tegishli bo'lishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasini loyihalash: tadqiqotchi tadqiqot savollariga javob berish uchun mos tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishi kerak. Bu sifat yoki miqdoriy usullarni yoki ikkalasining kombinatsiyasini o'z ichiga olishi mumkin. Metodologiya, shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish tartib-qoidalarini, shuningdek, axloqiy mulohazalarni o'z ichiga olishi kerak.

Ma'lumotlarni to'plash: tadqiqotchi tanlangan metodologiyadan foydalangan holda ma'lumotlarni to'plashi kerak. Bu tadqiqot savollari va muammoning mohiyatiga qarab so'rovlar, intervyular, fokus-guruhlar, kuzatishlar yoki boshqa usullarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar to'plangandan so'ng, tadqiqotchi ma'lumotlarning tabiatiga va tadqiqot savollariga qarab tegishli statistik yoki sifatli usullardan foydalangan holda tahlil qilishi kerak.

Natijalarni sharhlash: Tadqiqotchi tadqiqot savollari va mavjud adabiyotlar asosida ma'lumotlarni tahlil qilish natijalarini sharhlashi kerak. Bu o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot natijalarini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa chiqarish: Nihoyat, tadqiqotchi tahlil natijalari va ma'lumotlarni sharhlash asosida xulosalar chiqarishi kerak. Bu xulosalar tadqiqot masalalari va ko'rilayotgan muammoga mos bo'lishi, o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishi kerak.

Tahlil va natijalar. Tizimning dastlabki holatini baholash: Talabalarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishni tahlil qilishning birinchi bosqichi tizimning dastlabki holatini baholashdan iborat. Bu mavjud o'quv dasturi, o'qitish usullari, o'qituvchilar malakasini oshirish, talabalar natijalari va boshqa tegishli omillar bo'yicha ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga olishi mumkin.

Yaxshilash kerak bo'lgan sohalarni aniqlash: tizimning dastlabki holatini baholash asosida takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash mumkin. Bular o'quv dasturidagi kamchiliklar, o'qituvchilar malakasini oshirishdagi zaifliklar yoki samarasiz o'qitish usullarini o'z ichiga olishi mumkin.

Tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish: Yaxshilash uchun yo'nalishlar aniqlangandan so'ng, ularni hal qilish uchun tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quv rejasiga o'zgartirishlar kiritish, o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga o'zgartirishlar kiritish yoki yangi o'qitish usullarini joriy etishni o'z ichiga olishi mumkin.

Aralashuvlar samaradorligini baholash: Aralashuvlar amalga oshirilgandan so'ng, ularning samaradorligini baholash kerak. Bu talabalar natijalari to'g'risida ma'lumot to'plash, o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini baholash yoki talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan so'rov o'tkazishni o'z ichiga olishi mumkin.

Natijalarni tahlil qilish: Va nihoyat, baholash natijalarini tahlil qilish, ta'lim qadriyatlari asosida o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimiga tadbirlarning ta'sirini aniqlash kerak. Bu aralashuvdan oldin va keyin talabalar natijalarini taqqoslashni yoki o'qituvchining munosabati va xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarni o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin.

Umuman olganda, talabalarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish tahlili va natijalari amalga oshirilgan aniq tadbirlar va o'lgangan natijalarga bog'liq bo'ladi. Biroq, qat'iy tadqiqot metodologiyasiga rioya qilish orqali takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash, samarali tadbirlarni ishlab chiqish va ularning talabalar natijalari va o'qituvchining xatti-harakatlariga ta'sirini baholash mumkin.

Ma'lumot to'plash: Tadqiqotda tadqiqot savollari va muammoning tabiatiga qarab so'rovlar, intervyular, fokus-guruhlar, kuzatishlar yoki boshqa usullarni o'z ichiga olgan tadqiqot metodologiyasidan foydalangan holda ma'lumotlar to'plangan bo'lar edi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar to'plangandan so'ng, tadqiqotchi ma'lumotlarning tabiatiga va tadqiqot savollariga qarab tegishli statistik yoki sifatli usullardan foydalangan holda tahlil qilgan bo'lar edi. Ushbu tahlil quyidagilarni ko'rib chiqadi:

a. Talabalarining ta'lim qadriyatlarini tushunishidagi o'zgarishlar: Tadqiqot aralashuv natijasida o'quvchilarning ta'lim qadriyatlarini tushunishi yaxshilangan yoki yo'qligini baholagan bo'lar edi.

b. Talabalarining o'qitish amaliyotidagi o'zgarishlar: Tadqiqotda talabalarining o'qitish amaliyoti belgilangan ta'lim qadriyatlariga mos keladimi yoki aralashuv natijasida ular yaxshilanadimi yoki yo'qmi, o'rganilgan bo'lar edi.

c. Talabalar faoliyatidagi o'zgarishlar: Tadqiqot standartlashtirilgan testlar, baholashlar yoki boshqa usullar bilan o'lganadigan talabalar samaradorligida biron bir yaxshilanish bor-yo'qligini baholagan bo'lar edi.

d. Aralashuvning samaradorligi: Tadqiqotda o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarning umumiy samaradorligi baholangan bo'lar edi.

Natijalarni talqin qilish: Tadqiqotchi tadqiqot savollari va mavjud adabiyotlar asosida ma'lumotlarni tahlil qilish natijalarini sharhlaydi. Bu o'quvchilarni ta'lim qadriyatlariga asoslangan pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot natijalarini ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Nihoyat, tadqiqotchi tahlil natijalari va ma'lumotlarni sharhlash asosida xulosalar chiqaradi. Bu xulosalar tadqiqot savollari va ko'rilayotgan muammoga tegishli bo'lib, o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Umuman olganda, o'quvchilarni ta'lim qadriyatlari asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish natijalarini tahlil qilish o'quvchilarning ta'lim qadriyatlari haqidagi tushunchalaridagi o'zgarishlarni, o'qitish amaliyotidagi o'zgarishlarni, o'quvchilar faoliyatidagi o'zgarishlarni va umumiy samaradorlikni ko'rib chiqishni nazarda tutadi. aralashuv. Natijalar

mavjud adabiyotlar asosida sharhlanadi va xulosalar chiqarish va tizimni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish uchun foydalaniladi.

XULOSA

O'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish o'qituvchilarning jamiyat qadriyatlari va maqsadlariga mos keladigan sifatli ta'lim berish uchun zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida bayon qilingan tadqiqot metodikasi o'quvchilarni tarbiyaviy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida qimmatli fikrlarni berishi mumkin.

Bunday tadqiqot natijalari shuni ko'rsatishi mumkinki, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida ta'lim qadriyatlariga e'tibor o'quvchilarning ushbu qadriyatlarni tushunishlari, ularning o'qitish amaliyoti va o'quvchilar faoliyatining sezilarli yaxshilanishiga olib kelishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatning maqsad va qadriyatlariga mos keladigan yanada samarali va mazmunli ta'lim tizimini yaratishga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchilarning jamiyat qadriyatlari va maqsadlariga mos keladigan sifatli ta'limni ta'minlash uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan jihozlanishini ta'minlash uchun o'quvchilarni ta'lim qadriyatlari asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini doimiy ravishda baholash va takomillashtirish zarur. Bunday takomillashtirish ta'lim tizimi va jamiyatimiz kelajagiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Falsafa qomusiy lug'at. T., «Sharq», 2004.
2. Ro'ziyeva R. Yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish. T., 2011 yil.
3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T., 2007.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarni ta'limiy qadriyatlar asosida pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishda o'qituvchining o'rni, qadriyatlarning yoshlar orasida ommalashtirish mexanizmlari haqida fikr boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль учителя в совершенствовании системы подготовки учащихся к педагогической деятельности на основе воспитательных ценностей, и механизмы популяризации ценностей среди молодежи.

SUMMARY

This article discusses the role of the teacher in improving the system of preparing students for pedagogical activities based on educational values, and the mechanisms of popularization of values among young people.

MUSIQA SAN'ATINING INSON RUHIYATIGA TA'SIRINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI VA TALQINI

Boychayeva N. A

Jizzax davlat pedagogika universiteti Musiqa madaniyat fakulteti dotsenti

Tayanch soʻzlar: musiqa, ruhiyat, hissiyotlar, musiqiy terapiya, musiqa xotira, eʼtibor.

Ключевые слова: музыка, психика, эмоции, музыкальная терапия, музыка память, внимание.

Key words: music, psyche, emotions, music therapy, music memory, attention.

Kirish: musiqa ming yillar davomida insoniyat madaniyatining muhim qismi boʻlib kelgan. U oʻyin-kulgi, muloqot va his-tuygʻularni ifodalash kabi turli maqsadlarda ishlatilgan. Biroq, musiqaning inson ruhiyatiga taʼsiri uzoq vaqt davomida oʻrganilgan va muhokama qilingan. Ushbu maqolada musiqiy sanʼatning inson ruhiyatiga taʼsirini pedagogik-psixologik tahlil qilish va talqin qilishni taʼminlashga qaratilgan.

Musiqiy sanʼatning inson ruhiyatiga taʼsirining hozirgi ahamiyati uning inson hayotining turli jabhalarini, shu jumladan ruhiy salomatlik, kognitiv qobiliyat va hissiy tartibga solishni yaxshilash salohiyatidadir. Musiqiy terapiya, jismoniy shaxslarning jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun musiqadan foydalanadigan klinik aralashuv, ruhiy tushkunlik, tashvish va TSSB kabi ruhiy kasalliklarni davolashning tobora tan olingan va qabul qilingan shakliga aylanib bormoqda. Musiqiy terapiya demans va Altsgeymer kasalligi bilan ogʻrigan bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda ham samarali ekanligi aniqlangan.

Terapevtik salohiyatidan tashqari, musiqa xotira, eʼtibor va oʻrganish kabi kognitiv qobiliyatlarga ijobiy taʼsir koʻrsatishi aniqlangan. Tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, musiqa mashgʻulotlari bolalar va kattalarda, ayniqsa fazoviy-vaqtinchalik fikrlash va tilni qayta ishlash sohalarida kognitiv qobiliyatlarni yaxshilashi mumkin. Bu musiqani oʻrganish va kognitiv rivojlanishni kuchaytirish usuli sifatida taʼlim dasturlariga kiritilishiga olib keldi.

Bundan tashqari, musiqa hissiy tartibga solishga, shu jumladan stress, tashvish va depressiyani kamaytirishga, kayfiyat va umumiy farovonlikni yaxshilashga katta taʼsir koʻrsatishi aniqlandi. Bu musiqani ong va meditatsiya

amaliyotiga, shuningdek stressni kamaytirish dasturlariga qo'shilishiga olib keldi.

Umuman olganda, musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'sirining hozirgi ahamiyati uning ruhiy salomatlik, kognitiv qobiliyat va hissiy tartibga solishni yaxshilash salohiyatidadir. Musiqa terapiyasi sohasi o'sishda va rivojlanishda davom etar ekan, biz musiqaning terapevtik salohiyatini tobora ko'proq tan olishni va musiqani inson hayotini yaxshilashga qaratilgan kengroq tadbirlarga qo'shilishini kutishimiz mumkin.

Albatta, bu jarayonda musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'siri haqidagi ilmiy adabiyotlar to'xtalib o'tish ham zarur.

Musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'siri bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu tadqiqotning asosiy topilmalaridan biri shundaki, musiqa ruhiy salomatlik va hissiy tartibga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, *Journal of Psychiatric Research* jurnalida chop etilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqa terapiyasi depressiya, tashvish va boshqa ruhiy kasalliklar uchun samarali davolash bo'lishi mumkin (Erkkil va boshqalar), 2011). Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqiy terapiya davolanayotgan bemorlarda depressiya va tashvish belgilarining sezilarli darajada pasayishi bilan bog'liq.

Boshqa tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, musiqa xotira va e'tibor kabi kognitiv qobiliyatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, *Frontiers in Psychology* jurnalida chop etilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqa mashg'ulotlari kattalardagi ish xotirasi va kognitiv nazoratni yaxshilashi mumkin (Bugos va boshq., 2017). Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqa mashg'ulotlari kognitiv qobiliyatlarning yaxshilanishi, shuningdek, miyaning xotira va e'tibor bilan bog'liq sohalarida asabiy faollikning oshishi bilan bog'liq.

Musiqa ruhiy salomatlik va kognitiv qobiliyatlarga ta'siridan tashqari, jismoniy salomatlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. *Journal of Music Therapy* jurnalida chop etilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqa terapiyasi tibbiy muolajalardan o'tayotgan bemorlarda og'riq va xavotirni kamaytirish uchun samarali aralashuv bo'lishi mumkin (Huang va boshq., 2015). Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqiy terapiya olgan bemorlarda tibbiy muolajalar paytida va undan keyin og'riq va tashvish darajasi ancha past bo'lganligi haqida xabar berilgan.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa inson ruhiyatiga juda ko'p ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu jumladan ruhiy salomatlik, kognitiv qobiliyat va jismoniy salomatlikni yaxshilaydi. Musiqa terapiyasi sohasi o'sishda va rivojlanishda davom etmoqda, chunki tadqiqotchilar sog'liq

va farovonlikni oshirish uchun musiqadan foydalanishning yangi usullarini o'rganmoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi: ushbu maqola musiqa va uning inson ruhiyatiga ta'siri mavzusida olib borilgan turli tadqiqotlar va tadqiqotlarning adabiy sharhlari qiyosiy tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlardan to'plangan ma'lumotlar musiqaning inson ruhiyatiga ta'sirini har tomonlama tushunish uchun tahlil qilindi va talqin qilindi.

Tahlil va natijalar: Adabiyotlarni o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa inson ruhiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, musiqa insonning his-tuyg'ulariga, xulq-atvoriga va bilim qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Musiqa depressiya, tashvish va shizofreniya kabi turli xil ruhiy kasalliklarga chalingan odamlarga terapevtik ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Shuningdek, u odamlarda xotira, o'rganish va ijodkorlikni yaxshilashi aniqlandi.

Muhokamalar: musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'sirini pedagogik-psixologik tahlil qilish o'qituvchilar, musiqachilar va ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislar uchun muhimdir. O'qituvchilar musiqadan o'quv jarayonini yaxshilash va o'quvchilarining bilim qobiliyatlarini yaxshilash uchun foydalanishlari mumkin. Musiqachilar his-tuyg'ular va xabarlarni tinglovchilariga samarali etkazish uchun musiqadan foydalanishlari mumkin. Ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislar ruhiy kasalliklarga chalingan bemorlarga yordam berish uchun musiqa terapiyasidan foydalanishlari mumkin.

Xulosa: xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada musiqiy san'atning inson ruhiyatiga ta'sirini har tomonlama pedagogik-psixologik tahlil qilish va talqin qilish keltirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, musiqa inson ruhiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va uning ta'siridan inson hayotining o'rganish, muloqot va ruhiy salomatlik kabi turli jihatlarini yaxshilash uchun foydalanish mumkin. Shu sababli, musiqaning inson hayotini yaxshilash imkoniyatlarini to'liq anglash uchun uning psixikasiga ta'sirini o'rganishni davom ettirish juda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Albornoz, Y., & Barclay, A. (2018). The effects of music on emotion regulation. *The Arts in Psychotherapy*, 61, 114-120.
2. Miranda, D., & Claes, M. (2009). Music listening, coping, peer affiliation and depression in adolescence. *Psychology of Music*, 37(2), 215-233.
3. Schlaug, G., Norton, A., Overy, K., & Winner, E. (2005). Effects of music training on the child's brain and cognitive development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1060(1), 219-230.
4. Särkämö, T., Tervaniemi, M., Laitinen, S., Forsblom, A., Soinila, S., Mikkonen, M., ... & Hietanen, M. (2014). Cognitive, emotional, and social benefits of regular musical activities in early dementia: randomized controlled study. *The Gerontologist*, 54(4), 634-650.
5. Thoma, M. V., La Marca, R., Brönnimann, R., Finkel, L., Ehlert, U., & Nater, U. M. (2013). The effect of music on the human stress response. *PloS One*, 8(8), e70156.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'siri haqidagi ilmiy adabiyotlar har tomonlama tahlil qilingan. Muallif musiqaning ruhiy salomatlik, kognitiv qobiliyat va hissiy tartibga chuqur ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadigan bir qator tadqiqotlarning asosiy topilmalarini ta'kidlaydi. Maqolada ruhiy salomatlik kasalliklarini samarali davolash vositasi sifatida musiqa terapiyasining imkoniyatlari, kognitiv qobiliyat va o'rganishni kuchaytirish uchun musiqadan foydalanish, musiqani ong va stressni kamaytirish dasturlariga kiritish muhokama qilinadi. Hozirgi kunda musiqa san'atining inson ruhiyatiga ta'siri mavzusining ahamiyati ham muhokama qilinib, uning shaxslarga va umuman jamiyatga bir qator imtiyozlar berish imkoniyatlari ta'kidlangan. Ushbu maqola musiqaning terapevtik salohiyati va musiqani hayotimizning turli jabhalariga qo'shishning tobora ortib borayotgan ahamiyati haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлен всесторонний анализ научной литературы о влиянии музыкального искусства на психику человека. Автор выделяет ключевые результаты ряда исследований, которые свидетельствуют о том, что музыка оказывает глубокое влияние на психическое здоровье, когнитивные способности и эмоциональную регуляцию. В статье обсуждается потенциал музыкальной терапии как эффективного средства лечения психических расстройств, использование музыки для улучшения когнитивных способностей и обучения, а также включение музыки в программы осознанности и снижения стресса. Также обсуждается важность темы влияния музыкального искусства на человеческую психику в наши дни, подчеркивая его потенциал для предоставления целого ряда преимуществ отдельным людям и обществу в целом. Эта статья дает ценное представление о терапевтическом потенциале музыки и растущей важности включения музыки в различные аспекты нашей жизни.

SUMMARY

This article provides a comprehensive analysis of the scientific literature on the influence of musical art on the human psyche. The author highlights the key findings from a range of studies, which suggest that music has a profound impact on mental health, cognitive abilities, and emotional regulation. The article discusses the potential of music therapy as an effective treatment for mental health disorders, the use of music to enhance cognitive abilities and learning, and the incorporation of music into mindfulness and stress-reduction programs. The significance of the theme of the influence of musical art on the human psyche in the present day is also discussed, highlighting its potential to provide a range of benefits to individuals and society as a whole. This article provides valuable insights into the therapeutic potential of music and the growing importance of incorporating music into various aspects of our lives.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ТЕСТИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ВУЗА

Исамова П. Ш.

Доцент кафедры педагогики и психологии УЗГУМЯ

Таянч сўзлар: педагогик тест технологиялари, норматив-йўналтирилган тестлар, мезонга йўналтирилган тестлар, тест салоҳияти ва ресурслари.

Ключевые слова: технологии педагогического тестирования, нормативно-ориентированные тесты, критериально-ориентированные тесты, потенциал и ресурсы тестов.

Key words: pedagogical testing technologies, normative-oriented tests, criterion-oriented tests, potential and resources of tests.

На современном этапе модернизации образования, когда приоритетной целью обучения становятся развитие личности, реализация гуманистической личностно-ориентированной парадигмы обучения и воспитания, актуализируется потребность личности в раскрытии собственного потенциала, самодиагностике и рефлексии когнитивно-творческих способностей. На первый план выступают такие критерии оценочной деятельности обучающихся, как качество усвоения знаний, умений и навыков, их адекватность требованиям Государственных стандартов образования, степень сформированности и развитости навыков учебно-профессиональной и интеллектуальной деятельности, познавательной и поисковой активности личности. Поиск оптимальных, объективных способов контроля и диагностики обучения, обеспечение обратной связи, сотрудничества и обоюдной мотивации субъектов образовательного процесса являются важнейшими принципами современного кредитно-модульного обучения, ориентированного на актуализацию ресурса самообразовательной деятельности студентов высшего образовательного учреждения.

Мощнейшим инструментарием качества и контроля в сфере образования является педагогическое тестирование, обладающее высоким потенциалом развития, внедрение которого в Республике Узбекистан получило статус государственной образовательной политики и является важнейшим аспектом модернизации образования. Проблема развития педагогическо-

го тестирования требует творческого освоения богатейших достижений мировой тестологии, активного поиска инновационных подходов, разработки качественных, стандартизированных педагогических тестов, совершенствования и разнообразия их функций, форм и композиции.

Тестирование – это не только и не столько воспроизведение основных фактов, положений и правил в учебном материале, сколько системное формирование мыслительной, креативной деятельности, логического мышления. Внедрение тестирования как одной из форм оценки качества знаний учащихся способствует улучшению качества диагностики и контроля знаний обучаемых и дальнейшей их коррекции. Тестирование выполняет в учебном процессе как контролирующую функцию, так и обучающую (совершенствование навыков анализа, развития мышления и внимания, активизация исследовательских умений).

Комплексный характер тестирования, автоматизированная компьютерная система проверки знаний обучаемых методом тестирования с *постепенным увеличением удельного веса тестовых заданий второй, третьей и четвертой степеней сложности* позволяют проверить и объективно оценить разные стороны подготовки студентов по ключевым разделам изучаемых дисциплин, а также их коммуникативно-творческие умения и навыки, уровень сформированности интеллектуальной деятельности и системного мышления.

Совершенствование форм и методов диагностики и контроля знаний, умений и навыков студентов достигается благодаря *органичному и комбинированному сочетанию традиционных методов обучения и тестового контроля*, обеспечивающих оптимальное усвоение и повышение уровня качества знаний студентов и развитие свободного, критического мышления.

Мировой опыт использования тестирования в высших образовательных учреждениях, а также зарекомендовавшая себя в Узбекистане система тестирования дают основание утверждать, что данная система стала не только надежным инструментом, создающим единые критерии требований, обеспечивающих объективную оценку уровня знаний, умений и навыков студентов. Системное и целенаправленное выполнение тестовых заданий разной степени трудности, расширяет познавательные интересы, пробуждает стремление к самосовершенствованию и в итоге приводит к повышению качества результатов измерения. Вместе с тем, использование системы тестирования, как указывалось выше, не исключает возможности применения и традиционных форм проверки качества обучения.

Анализ традиционных методов оценки уровня знаний студентов (устный, письменный, практический) позволил установить такие характерные их недостатки, как субъективность, большая трудоемкость и затрата времени, низкий уровень диагностики. *Тестовые же методы* по сравнению с традиционными имеют несомненные преимущества, в числе которых объективность и технологичность.

Между тем, в педагогической практике вузов наблюдаются однообразные, шаблонные формы тестового контроля, засилье тестовых заданий с выбором единственно правильного ответа, тормозящих познавательную активность и учебную мотивацию студентов. Недостаточное внимание уделяется вопросам формы, видов, типов тестовых заданий, которые зачастую употребляются как равнозначные, наблюдается смешение форм и видов тестовых заданий, слабо разработана их научная классификация, отсутствует четкость в формулировках понятийного аппарата.

Таким образом, **актуальность** данной проблемы обусловлена высоким потенциалом педагогического тестирования в сфере диагностики и коррекции знаний студентов высших образовательных учреждений в условиях современного кредитно-модульного обучения и востребованностью эффективных технологий тестового контроля.

Тестирование в образовании призвано оперативно и беспристрастно выявлять глубину, объем, структуру, содержание, иерархию знаний, умений и навыков. Поэтому оно в состоянии решить одну из самых сложных задач обучения и воспитания - сформировать потребность и умения самоанализа и самоконтроля, что является фундаментом индивидуализации и гуманизации образования, важнейшим посылом кредитно-модульного обучения, ориентированного на самостоятельную деятельность, самоидентификацию личности студента.

Известный ученый советского периода в области исследования проблем педагогических измерений В. С. Аванесов определил сущность понятия «педагогический тест» как «систему заданий возрастающей трудности, специфической формы, позволяющей качественно оценить структуру знаний и эффективно измерить уровень знаний испытуемых».

Теоретическое обоснование создания и применения тестов различного назначения расширяет и функциональные возможности тестирования. Основные функции тестирования – это функции определения способностей, уровня обученности и контроля. Наиболее важные из них: диагностическая, дидактическая или обучающая, развивающая, организующая, дифференцирующая, воспитательная, управленческая, информационная.

Диагностическая функция проявляется в получении первичной информации о качестве знаний, умений и навыков, психологических качествах обучаемых для принятия управленческих решений.

Обучающая функция реализуется при использовании заданий в тестовой форме для выявления пробелов в знаниях, их закрепления, обретения умения работать с тестами и обретения тестовой культуры.

Развивающая функция проявляется в дополнительной рефлексии и мотивации обучения по результатам промежуточного тестирования.

Организирующая функция проявляется в изменении преподавателем структуры учебного процесса с опорой на тестовые методы

Воспитательная функция тестов связана с повышением учебной мотивации, формированием как ответственности за результаты учебы, так и установок на сотрудничество, самоорганизацию и самоподготовку.

В педагогической практике представлены следующие разновидности педагогических тестов:

По целям применения педагогических тестов их можно разделить на два больших класса - нормативно - ориентированные и критериально – ориентированные.

Наиболее распространенной формой контроля являются тесты достижения (ориентированные на норму: сопоставление с показателями результатов заданий других респондентов.). НОРТ широко распространен в США и Германии и эффективен при входном и итоговом контроле знаний студентов.

Критериально – ориентированные тесты (КОРТ) (criterion-referenced test) соотносятся с качественными характеристиками содержания задания (теста). КОРТ позволяет успешно сочетать тестирование, интерпретацию результатов и коррекцию хода обучения, он позволяет выявить степень усвоения испытуемым определенного раздела в заданной предметной области. Данные тесты в свою очередь делятся на domain-referenced test (ориентированные на предметную область) и mastery-tests (квалификационные тесты). Целью критериально-ориентированного теста является выяснение - знает ли испытуемый стандартный учебный материал (предмет, раздел, тему).

Управленческая функция связана с анализом результатов тестирования и принятием решений для повышения уровня учебных достижений.

В образовании стран с развитой тестовой культурой используются многие виды тестов: тесты интеллекта, тесты специальных способностей, личностные тесты, комплексные батареи способностей. Результаты, полученные по этим тестам, нередко служат исходной информацией для администрации учебных заведений и учителей при принятии управленческих решений.

Таким образом, тестовое движение в образовании имеет устойчивую тенденцию к расширению, что свидетельствует в пользу вывода о том, что тесты позволяют рационализировать образование в т.ч. и за счет экономии учебного времени.

Разработанная система оценки уровня интеллектуального развития по широкому спектру тестовых заданий различных степеней сложности позволяет решить такие важнейшие кадровые задачи, как аттестация, но-стрификация, создание банка данных талантливых специалистов. Всего этого можно добиться благодаря единой системе измерения качества. Такой моделью - гибкой, динамичной, адекватной требованиям сегодняшнего дня, использующей достижения информационной и компьютерной технологий, является многовариантная система тестирования.

Итак, нормативно-ориентированные и критериально-ориентированные тесты сильно отличаются друг от друга. При использовании тестов необходимо придерживаться следующих правил:

- 1) нельзя использовать критериально-ориентированный тест в качестве нормативно-ориентированного и наоборот;
- 2) нельзя использовать один и тот же тест и в качестве нормативно-ориентированного и в качестве критериально-ориентированного.

Нарушение этих правил приводит к получению тестовых результатов, обладающих низкой надежностью и большой ошибкой измерения.

При реконструировании тестовых заданий необходимо руководствоваться принципами значимости материала, научной достоверности, соответствия содержания тестов уровню современного состояния науки, репрезентативности, возрастающей трудности, вариативности, целостности, системности, комплексности и сбалансированности, взаимозависимости содержания и формы. То есть тест - это комплекс взаимосвязанных элементов, образующих некоторое единство и обладающих системообразующими свойствами: составом, целостностью и структурностью.

Целостность теста означает взаимосвязь заданий, их принадлежность общему измеряемому фактору. Каждое задание теста выполняет отведенную ему роль и потому ни одно из них не может быть изъято из теста без потери качества измерения. Структуру теста образует способ связи заданий между собой. В основном это так называемая факторная структура, в которой каждое задание связано с другими через общее содержание и общую часть вариации тестовых результатов³. Подтверждением системного качества теста должна быть его гомогенность – измерение одного свойства без привлечения других для соблюдения дисциплинарной частоты теста.

Репрезентативная система заданий означает необходимость рассматривать тест как статистическую выборку из генеральной совокупности всех мыслимых заданий, которые потенциально можно было бы использовать для тестирования испытуемых. Идея равномерно возрастающей трудности задания вытекает из зависимости тестового балла испытуемого от числа заданий теста и вариации тестовых баллов по уровню трудности. Качество педагогического теста традиционно сводится к определению меры надежности и валидности полученных результатов. Качественным можно назвать только тот метод измерения, который обоснован научно и способен дать требуемые результаты. Традиционно рассматриваются два основных критерия качества: валидность – соответствие теста его назна-

чению, надежность — максимальная объективность теста при его создании и применении.

Итак, на основании вышеизложенных научных фактов о функционировании педагогических тестов представляется возможным оценить ресурсы педагогического тестирования как метода контроля и диагностики обучения.

SWOT - анализ ресурсов педагогического тестирования.

Strong

- Качественный и объективный способ оценивания
- Единообразные условия проведения
- Возможность компьютерной обработки результатов
- Стимулирующее воздействие на обучаемых
- Краткосрочность тестирования
- Массовый охват испытуемых
- Коррекция обучения по результатам тестирования

Opportunities

- Стандартизация теста
- Возможность технологизации
- Самопознание, самообучение и самокоррекция, самоконтроль обучаемых
- Непрерывность контроля
- Обратная связь
- Полифункциональность тестирования
- Создание батарей НОРТ, КОРТ

Weakness

- Причины пробелов знаний не всегда ясны
- Отсутствие возможности для обучаемых проявить свою эрудицию
- Следование педагогов стереотипам (шаблонные, поверхностные тесты)
- Неадекватность тестов целям и задачам
- Присутствует элемент случайности

Threats

- Недостаточная осведомленность педагога о назначении, процедуре, формах, этапах тестирования
- Отсутствие анализа ошибок
- Шпаргалки, использование интернет
- Отсутствие анализа и интерпретации результатов
- Субъективные факторы

Приведенные выше недостатки говорят о том, что абсолютизировать возможности тестовой формы измерения и контроля знаний не следует. Не все необходимые характеристики усвоения знаний и умений можно получить средствами тестирования. Например, такие показатели, как умение конкретизировать свой ответ примерами, знание фактов, умение связно, логически и доказательно выражать свои мысли, некоторые другие характеристики знаний, умений, навыков, диагностировать тестированием невозможно. Это значит, что тестирование должно обязательно сочетаться с другими формами и методами проверки и контроля знаний обучающихся.

Несмотря на указанные минусы тестирования как метода педагогического контроля, его положительные качества во многом говорят о целесообразности использования данной технологии в учебном процессе.

Литература:

1. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля. М.: Исследовательский центр, 1994.
2. Аванесов В.С. «Композиция тестовых заданий. М.Центр тестирования, 3 изд. 2002.
3. Аванесов В.С. Проблема качества педагогических измерений // Педагогические измерения, №2, 2004.
4. Вилфорд Д. Современная типология педагогических тестов. Информационный бюллетень «Тесты в образовании», 1999, вып.1.
5. Майоров А.Н. – Теория и практика создания тестов для системы образования. – М.: «Интеллект-центр», 2001. -296.
6. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование. - Ташкент, 1995.

РЕЗЮМЕ

Мақолада кредит-модулли таълимни сифатли мониторинг қилиш шартларидан бири сифатида педагогик тестни технологиялаштиришнинг мақсадга мувофиқлиги асосланган. Педагогик тестларнинг таснифи, уларнинг турлари берилган, уларнинг салоҳияти ва ресурслари аниқланган.

РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается целесообразность технологизации педагогического тестирования как одного из условий качественного мониторинга кредитно-модульного обучения. Приведена классификация педагогических тестов, их разновидностей, выявлен их потенциал и ресурсы.

SUMMARY

The article substantiates the expediency of technologization of pedagogical testing as one of the conditions for qualitative monitoring of credit-modular education. The classification of pedagogical tests, their varieties is given, their potential and resources are revealed.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИ КЛАСТЕРНОЙ МОДЕЛИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Файзиева У. Ю.

кандидат педагогических наук, доцент

Чирчикский государственный педагогический университет

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim; Sharqning buyuk mutafakkirlari; tarixiy, nazariy, ilmiy asoslari.

Ключевые слова: инклюзивное образование; великие мыслители востока; исторические, теоретические, научные обоснования.

Key words: inclusive education; great thinkers of the East; historical, theoretical, scientific substantiations.

Узбекистан одним из первых из стран СНГ обратил особое внимание на проблему инвалидности и был принят Закон «О гарантиях прав ребёнка» (23 ноября 2007 года). 11 июля 2008 г № ЗРУ-162 был принят «Закон республики Узбекистан.

«О социальной защищенности инвалидов», где в главе 4 статье 17 трактовалось Общее, среднее, среднее специальное, профессиональное и высшее образование инвалидов осуществляется во всех образовательных учреждениях, а при необходимости-в специализированных образовательных учреждениях.

Закон Об образовании Республики Узбекистан» в новой редакции в статье 20, одним из особых разделов является вопрос инклюзивного образования. В законе особо отмечено: «Инклюзивное образование направлено, на обеспечение равного доступа к образованию в общеобразовательных школах со здоровыми сверстниками с учетом разнообразия особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей».

(Все эти законы принимались неспроста. Исходя из материалов истории, где имеются теории об эффективности совместного обучения, в политике образования Республики приняты ряд законодательных документов).

Немало научных работ в вопросах образовании лиц с особыми потребностями проведены учёными Узбекистана в средние века.

История развития инклюзивного образования в республике Узбекистан показывает, что стремление защиты прав детей и создание равных возмож-

ностей было начато со времён периода средневежья, когда в своих произведениях относительно обучения детей Авиценна утверждал, что дети получают качественное образование, в коллективе. Дети обучающиеся, с малых лет совместно, ценят друг друга.

В работе Аль Фароби «О значениях разума», вопросы мыслительной деятельности глубоко осмыслены. Он показывает, что разум — это духовный процесс, с одной стороны, а внешнее воздействие, с другой, — результат воспитания.

В своих работах Фароби размышляет о важности образования, о том, на что нужно обращать внимание, в методах воспитания. Его общественно-просветительские взгляды выразились в таких его произведениях, как «Фозиллар шахри ахалисининг фикрлари», «Бахт ва саодатга эришув тўғрисида», «Ихсо алғулум», «Илмларнинг келиб чиқиши», «Ақл маънолари тўғрисида» излагаются факты подтверждающие взгляды выдающихся мыслителей Центральной Азии, о целесообразности общего образования детей всех детей.

Великий мыслитель востока Аль Фароби в своей книге «Фозиллар шахри ахалисининг фикрлари»- Мнения жителей города Добродетелей, делает акцент по вопросу оучения, на необходимости действовать как единое целое, не отрываясь от общества, подтверждает передовые взгляды на актуальную проблему совместного обучения (тоесть инклюзивного подхода) намекает на создание специальных педагогических подходов в обучении особых детей.

В одиночку невозможно достичь многого, чтобы жить и достичь высшей степени зрелости утверждает великий мыслитель, он не может получить всего в одиночку, ему нужно сообщество людей, чтобы получить высшей степени зрелости. Поэтому Фаробий подчеркивает, что необходимо всем людям работать, не отрываясь от общества. Итак, из содержания этих мыслей можно понять смысл того, что дети с особыми потребностями должны жить, работать и получать образование среди всего общества, вместе со всеми.

Другим великим учёным, одним из великих восточных мыслителей, известных на Западе как Авеценна(Абу Али ибн Сина), известный и признанный своими редкими и бесценными научными философскими и просветительскими трудами, является Ибн Сина, учения которого, взгляды на медицину, человеческое мышление и образование стали основанием и внесли большой вклад в систему образования детей с особыми потребностями.

Ибн Сина особо важное место отводит деятельности головного мозга, поскольку, по мнению ученого, мозг является главным мыслительным ор-

ганом человека, он воспринимает, хранит и контролирует образы, которые ощущаются. Этот процесс действует как средство координации ощущений и движений между частями тела.

Ибн Сина первым выдвинул мысль о том, что психические функции зависят от деятельности определенных центров в головном мозге, и попытался ее доказать. В 3-й книге Ибн Сины «Законы медицины» он подробно останавливается на вредном влиянии на мыслительную деятельность вызываемых как последствия различных заболеваний. Он считает, что опухоли головного мозга вызывают повреждение головного мозга. Учения мыслителя в настоящее время приобретают большое значение в поиске причин детской инвалидности, ее профилактике и лечении, путях коррекции и решениях, проблем.

Интересны комментарии Ибн Сины о психологических основах темперамента человека, он связывает психическое состояние человека, причины многих болезней с его темпераментом.

Ибн Сина не ограничивается указанием материальных корней и причин психической деятельности человека, он ищет пути успешного лечения этих расстройств, вызывающих психические заболевания. По мнению ученого, как он утверждает, одной из причин болезни, нарушения речи является болезни органов речи. «Иногда немота и другие расстройства речи, — пишет великий врач, — вызываются повреждением места выхода нервов, идущих к мозгу и приводящих его в движение».

Ибн Сина также уделяет большое внимание и образовательному процессу в школе. В книге «Китаб тадбир ал-манзил», вопросу образования посвящен отдельный раздел под названием «Воспитание детей в медресе». В ней Ибн Сина акцентирует внимание прежде всего социальной проблеме зачисления детей в школу. В этом произведении он подчеркивал, что детей из всех семей, нужно брать в школу, всех детей нужно воспитывать вместе в одном месте.

Ибн Сина не одобрял раздельного обучения детей. По его словам, есть определенные преимущества обучения детей в школе в команде, и среди них он выделил следующие:

- 1) если все обучающиеся будут заниматься вместе, им не будет скучно, им будет интересно заниматься наукой. В них усиливается стремление соревноваться друг с другом, свойственное детской натуре;
- 2) во взаимных беседах дети рассказывают друг другу интересные истории, прочитанные или услышанные из книг;
- 3) когда дети собираются вместе, они учатся уважать друг друга, дружить, они не только соревнуются, но и помогают друг другу в освоении того, что изучают. Дети гордятся этим, учатся друг у друга хорошим привычкам.

Педагогические и врачебно-педагогические взгляды Алломы, оставшиеся для нас загадкой на протяжении многих столетий, свидетельствуют о том, что в XI-XII веках существовали уникальные подходы и большой опыт воспитания детей-инвалидов в Средней Азии.

Особое место среди педагогических взглядов наших современников XIX века можно отнести А.Авлони. Когда известный учитель, писатель и педагог А. Авлони в своей книге «Туркий Гулистон или Нравы» сказал, что «для будущего каждого ребёнка, счастья и здоровья надо хорошо воспитать, содержать его в чистоте, своевременно и правильно ориентировать на профессию с малых лет, учить хорошим манерам, оберегать от дурных манер и воспитывать», он имел в виду всех детей. То есть, родится ребёнок здоровым или инвалидом, он прежде всего человек, и не зря подчеркивали, что воспитывать его необходимо со дня рождения, учить воспитывать полезные привычки в нем, исправлять его недостатки.

Из следующего примера видно, что наш учитель своими передовыми взглядами выразил свое отношение к воспитанию детей с особыми потребностями в образовании, т. е. специальной педагогике, т. е. заложил основы ее следующими мыслями, являющимися особо актуальными и сегодня :

«Кто занимается образованием?» Как это делается? возникает вопрос. Ответом этому вопросу «первое, это домашнее образование». Это долг матери. Среднее образование и медресе - это долг отца, учителя и правительства».

Сегодня мы понимаем, что проблема, поставленная нашим учителем для того времени, которую он считает очень актуальной, актуальна и для сегодняшнего дня для воспитаний ребёнка с ОВЗ.

Это ещё раз подтверждает, как общее образование, так и инклюзивное образование может стать эффективным путём кластерного подхода-, где выстраиваются все субъекты общества начиная с семьи.

Во-первых: с момента рождения ребёнка, первый шаг к определению проблем в развитии и потребностей ребёнка является обязанностью родителей и врачей, и эти две стороны, в первую очередь родители, не должны откладывать этот момент. Потому что это нанесет вред воспитанию ребёнка здоровым, если оно будет отложено. Чем раньше будет обнаружена проблема у ребёнка, тем раньше можно его вылечить, начать коррекционную-воспитательную помощь, изменить будущее в положительную сторону.

Во-вторых, как сказал наш учитель А. Авлони, «Кто занимается образованием?» Конечно, мать начинает первой. Только она ведет воспитание комплексно, с учетом потребностей ребёнка. Исправлению дефекта уделяется больше внимания, чем воспитанию здорового ребёнка. Требуется искать компенсаторные возможности ребёнка.

Здесь уместно упомянуть еще одно мнение А. Авлони: “Вы не знаете, о каких матерях идет речь. . . ., . . . матери? Хотелось бы выделить возражения, высказанные против мнения, что они «дают образование, которого у них нет» поясняет известный учитель, педагог А.Авлоний .

На самом же деле, многие наши великие ученые получили начальное образование от этих матерей, считавшихся «невежественными», «необразованными», поэтому сила матери, родившей ребёнка, настолько велика, что она способна найти возможности для защиты своего ребёнка, то есть первоначальное образование.

Сегодня наших нынешних матерей нельзя назвать необразованными.

Будущие родители - каждый мальчик или девочка, получившие среднее образование в школе, обладают базовыми медицинскими знаниями и знаниями основ репродуктивного здоровья. В семье они готовы всячески помогать своим детям, воспитывать их со дня рождения.

Судя по вышеизложенному, сегодня оставлять воспитание ребёнка только семье не соответствует политике нашей страны, так-как сегодня у нас есть возможность продолжить образование совместно с дошкольными образовательными учреждениями, со школой. По словам А. Авлони, «...правительство - отец всего. Необходимо воспитывать детей, будущих граждан Узбекистана»

Исторически в странах Средней Азии согласно менталитету этих народов, с давних времён была установка “поддерживать инвалидов” всех категорий(слепых, глухонемых, умственно-отсталых), обеспечивать работой давая возможность прокормиться.

Со времён установления исламской веры особый, гуманный подход и отношение к детям и вообще к людям с особыми потребностями считался и считается обязательством каждого мусульманина. Но вопрос обучения и воспитания основывался в основном только на домашнем воспитании, дети с особыми потребностями усваивали, семейные, общественные традиции, культуру поведения, обращения и общения, обязательства самообслуживания и.т.д.

Начиная с 1920-ых годов вопрос образования был реформирован.Были введены общие, революционные порядки и требования, гендерное равенство, что удавалось не очень просто.Не остались без внимания обучение детей с ограниченными возможностями. Для таких категорий детей была начата работа по охвату обучением.

Так впервые в Средней Азии в 1920 году была основана специальная школа-интернат для детей с различными проблемами в развитии. Была открыта школа-интернат где обучались глухие, умственно отсталые и незрячие дети.

На сегодняшний день вовлечение в образовательный процесс на дифференцированной основе всех категорий детей с проблемами в развитии достигнута на уровне развитых стран. За период развития общего образования и специального образования в Узбекистане были проведены множество научных исследований и практических внедрений, которые дали скочёк в развитии специального образования детей с ОВЗ, была положена основа для становления инклюзивного образования.

В Узбекистане создаются условия для образования лиц с ОВЗ на должном уровне на основе социальной политики государства.

Развивается сеть инклюзивных школ, создаются условия для изучения опыта организации инклюзивного образования развитых стран.

Литература:

1. Ахметова Д. З. Основные педагогические технологии инклюзивного образования. Педагогика и психология инклюзивного образования. Учебное пособие <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001347/134785r.pdf>
2. Ардзинба В. А. Инклюзивное образование инвалидов в Соединённых Штатах Америки // Электронный журнал «Психологическая наука и образование». – 2010, №5
3. Ўзбекистан Республикасининг Давлат таълим стандарти. Бошланғич таълим. – Тошкент, 2005. – № 5. – Б. 4-9
4. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шарҳи. – Тошкент: А. Қодирий номидаги “Халқ мероси «нашриёти, 1993.
5. Файзиёва У. Заиф эшитувчи болаларни саводга ўргатишнинг назарий асослари. п.ф.н. дисс. Тошкент. 1994.- 216.
6. Шматко Н. Дети с отклонениями в развитии. М.: Аквариум. 1997.-127с.

РЕЗЮМЕ

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni shakllantirish jarayonini o'rganish; ilmiy, nazariy qarashlar hamma uchun teng ta'limning asosidir; imkoniyati cheklangan bolalar ta'limini takomillashtirishning tarixan asosi bo'lgan Sharqning buyuk mutafakkirlari ta'limotlari; "Inklyuziv ta'limning klaster modelining nazariy asoslari" qo'yilgan muammoning maqsadga muvofiqligini tasdiqlash.

РЕЗЮМЕ

Целью предлагаемой статьи является: изучение процесса становления инклюзивного образования в Узбекистане; научные, теоретические взгляды являются обоснованием равного образования для всех; учения великих мыслителей востока, которые являются исторически, основой совершенствования обучения детей с ОВЗ; подтверждением целесообразности поставленной нами проблемы «Теоретической основы кластерного модели инклюзивного образования».

SUMMARY

The purpose of the proposed article is: to study the process of formation of inclusive education in Uzbekistan. Scientific, theoretical views are the rationale for equal education for all. The teachings of the great thinkers of the East, which are historically the basis for improving the education of children with hearing impairments; confirmation of the expediency of the problem we have raised «The theoretical basis of the cluster approach of inclusive education».

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАСИ (ИИВ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МИСОЛИДА)

Олимов Э. Б.

Чирчиқ давлат педагогика Университети мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: касбий эҳтиёжлар, интеграция, касбий компетентлик, рефлексивлик, креативлик, акмеологик, инновацион кадрлар.

Ключевые слова: профессиональные потребности, интеграция, профессиональная компетенция, рефлексивность, креативность, акмеологический, инновационные ценности.

Key words: professional requirements, integration, professional competence, creativity, acmeological, innovative values.

Бизга миқдор эмас, сифат керак. Бунга эришиш учун эса хориж тажрибасини яхшилаб ўрганиш зарур. Қайси давлат кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратса, ўша ютади. Илмий асосланган тажриба асосида кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш энг муҳим вазифамиздир.

Шавкат Мирзиёев

Кириш. Биз Янги Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз.

Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислох қилишни бошладик.

Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади.

Шарқ донишмандлари айтганидек, “Энг ката бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг ката мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир!”

Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак.

Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради[1].

Жаҳонда педагог кадрларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш орқали олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ва рақобатбардошлигини таъминлашга бўлган эҳтиёж янада кучаймоқда. Мамлакатимизда олий таълим сифатини ошириш, кадрлар тайёрлаш тизимини фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишлари билан интеграциялашувини таъминлаш жараёнларида раҳбар ва педагог кадрлар касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу нуқтаи назардан ИИВ таълим муассасалари (ИИВ Академияси, Малака ошириш Институти, академик лицей ва ИИВ ихтисослаштирилган мактаб-интернати)даги педагог кадрларнинг ижодий салоҳияти, касбий компетентлиги ва ижодий креативлигини ривожлантириш, малака оширишнинг инновацион шакллари орқали ўқитишнинг интегрatív дифференциал методикаларини яратиш ва касбий компетентликни баҳолаш мазмунини такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Дунёда таълим жараёнида инновацион ривожланишнинг глобал вазифаларидан бири педагог кадрларда касбий компетентликни шакллантиришдир. ЮНЕСКО[2] катталар таълимини XXI асрда “эшиklarни очувчи калит” деб эътироф этади. Ҳалқаро педагогик тажрибаларга кўра катталар таълимини амалга оширишда инновацияларни таълим жараёнига тадбиқ этиш, андрагогик таълим тамойиларини илмий асослаб бериш борасида кўплаб тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу жараёнда олий таълим муассасалари педагог кадрлари касбий компетентлигини ривожлантириш механизmlарини такомиллаштириш, малака ошириш тизими мазмунига мос дидактик имкониятларини кенгайтириш ҳамда такомиллаштирилган ўқитиш методикаларини жорий этиш зарурияти юзага келмоқда.

Янги Ўзбекистон ҳукумати томонидан “Раҳбар ва педагог кадрларнинг касбий билимлари, кўникмалари ва маҳоратларини узлуксиз янгилаб бориш механизмларини жорий этиш, раҳбар ва педагог кадрларнинг илмий педагогик салоҳиятидан келиб чиқиб уларнинг касбий эҳтиёжларини қаноатлантириш, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш орқали раҳбар ва педагог кадрларнинг тайёргарлиги сифати-

га қўйиладиган малакавий талабларни такомиллаштириш”[3] вазифалари белгиланган. Бунда ички ишлар органлари таркибидаги раҳбарларнинг бошқарувчанлик қобилиятини, ўз касбий фаолиятига оид билимларини янада ривожлантириш, шунингдек, ички ишлар органлари учун малакали кадрларни тайёрловчи ИИВ таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагогларнинг дунёқарашини кенгайтириш, уларнинг билим савиясини ошириш, илм-маърифатли, юксак маънавиятли кадрларни тайёрлашларида ўзлари шахсий наъмуна бўла олишлари учун мунтазам равишда касбий билим, кўникма ва малакаларини янгилаб бориши, педагогик механизмларини ҳамда касбий таълим сифатини ошириш борасидаги изланишлар олиб боришлари шарт эканлигини муҳим аҳамият касб этади.

Мавзунинг долзарблиги. Ташаббускор, ислоҳотчи, стратегик фикр юрита оладиган, билимли ва малакали, миқдор эмас, сифат кўрсаткичига эга – янги авлод кадрларини тарбиялашда ички ишлар вазирлиги таълим муассасаларининг ҳам ўрни бекиёсдир. Шу мақсадда таълим муассасасида фаолият юритиб келаётган педагогларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш, касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам равишда янгилаб бориш, касбий таълим сифатини ошириш масаласи бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили. Касбий компетентликни ривожлантириш методологияси, педагогик-психологик жиҳатлари, тамойиллари ва технологиялари ҳамда ёндашувнинг шахс фаолияти ва касбий камолотидаги ўрни, шунингдек, касбий ўзини-ўзи такомиллаштиришнинг концептуал масалалари юзасидан МДХ мамлакатларининг қуйидаги олимлари: Т.Базаров, А.Деркач, И.Зимняя, Э.Зеер, Н.Кузьмина, Е.Кудрявцева, А.Маркова ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида қўрилган ва таълим муҳитига таъсири бўйича салмоқли изланишлар олиб борган.

Хорижлик олимлар: D.Bartram, J.Rawen, W.Hutmacher лар томонидан ўзларининг тадқиқотлари давомида “Таълимга замонавий педагогик технологияларни жорий этиш, ўқитувчиларнинг касбий компетентлиги структураси, малака ошириш жараёнига компетентли ёндашув”лар атрофлича ўрганилган.

Тадқиқот муаммосига доир илмий назарий адабиётларнинг қиёсий таҳлили асосида олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг илмий педагогик асослари, концептуал ёндашувлари, таълимни модернизациялаш шароитида касбий компетентлигини ривожлантиришга қўйилаётган замонавий талаблар

таҳлил этилган, касбий компетентликни ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар (фаолиятли ёндашув, компетентли ёндашув ва шахсга йўналтирилган ёндашувлар)нинг фаолият (малака) талаблари билан ўзаро интегратив алоқадорлиги ёритилган.

Назарий манбалар мазмуни билан танишиш шуни кўрсатдики, касбий компетентлик ва уни ривожлантириш муаммоси кўплаб тадқиқотчиларнинг илмий изланишларида турли йуналишларда ўрганилган. Аксарият педагогик-психологик адабиётларда компетентлик, компетенция, касбий компетентлик шахснинг ижтимоий касбий йўналганлиги асосида шаклланадиган, касбий функционал вазифаларнинг самарали ечимини таъминлашга хизмат қилувчи касбий фаолиятда намоён бўлиши сифатида изоҳланади.

ИИВ таълим муассасалари педагогларининг касбий компетентлиги эса унинг ўз фаолиятини амалга ошириши учун зарур бўлган ажралмас мажмуа: ўқув, услубий, илмий, тарбиявий, кафедра, факультет, таълим муассасани бошқаришда бевосита иштирок этишдир.

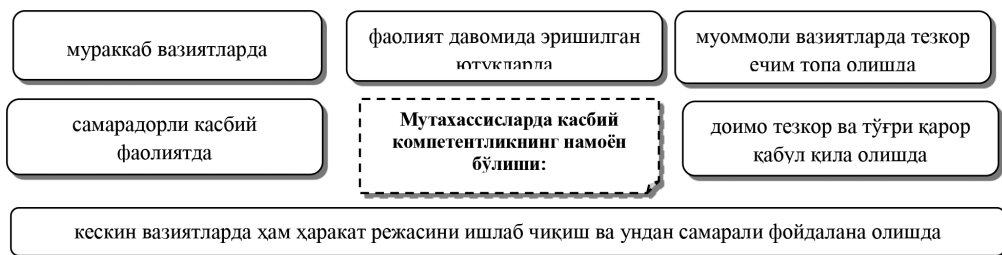
Бизнинг фикримизча, “компетенция” бу – инсоннинг мутахассис сифатида маълум бир соҳада самарали ишлаши учун зарур бўлган, мақсадга йўналтирилган ва унинг имкониятларини тўла намоён этадиган билим, малака ва кўникмаларни амалда қўллашдир. Ички ишлар вазирлиги таълим муассасаларида ўрнатилган қатъий тартиб интизом, сифатли таълим жараёнида шаклланган билим, кўникма ва малакалар мажмуи, шунингдек, олинган билим, кўникма ва малакалар асосида ўз касбий фаолиятини амалга ошириш қобилиятидир.

Ўқитувчининг касбий компетенцияси бу – ўқитувчи ва олим сифатида касбий фаолиятининг асосини ташкил этадиган билим, кўникма ва қобилиятлар тизимидир. Ўқитувчининг **касбий компетентлиги тузилмаси** унинг педагогик кўникмалари орқали аниқланиши мумкин. Ўқитувчининг **касбий компетентлиги модели** унинг назарий ва амалий тайёргарлигининг бирлиги вазифасини бажаради.

Бизнингча, мутахассиснинг ўз касбий фаолиятига оид зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни эгаллаши ҳамда уларни амалий фаолияти давомида самарали қўллай олиниши – касбий компетентлик деб аталади. Шунингдек, билимларни доимо бойитиб бориш, янгиликлардан мунтазам хабардор бўлиш, уларни излаб топиш, қайта ишлаш ва ўз фаолиятида самарали қўллай олишни тақозо этади. Ички ишлар органлари ходимларида ўзига хос касбий компетентлик шаклланган бўлиб, мутахассислик нуқтаи

назаридан келиб чиқиб, касбий компетентликнинг намоён бўлишини 1 – расмда келтириб ўтдик.

1-расм. Мутахассисларда касбий компетентликнинг намоён бўлиши

Касбий компетенцияни ривожлантириш эса ижодий шахснинг ривожланиши, педагогик янгиликларга рецептивликни шакллантириш, ўзгарувчан педагогик шароитга мослашиш қобилиятидир. Замонавий таълим тизимида рўй бераётган ўзгаришлар ўқитувчининг малакаси ва профессионаллигини, яъни унинг касбий маҳоратини тинимсиз оширишни тақозо этмоқда. Замонавий таълимнинг асосий мақсади шахс, жамият ва давлатнинг ҳозирги ва келажакдаги эҳтиёжларини қондириш, жамиятда ижтимоий мослашишга қодир, ўз ишини тўғри ташкил этиши, ўзини-ўзи тарбиялаш ва ўзини такомиллаштиришга қодир бўлган кўп қиррали шахсни тайёрлаш ҳисобланади.

Мақоланинг илмий моҳияти: шундан иборатки, индивидуал тажрибани ривожлантириш, ўзини такомиллаштиришни ўз ичига олган касбий тажрибани тўплашга олиб келадиган профессионал тажрибани ўзлаштириш ва модернизациялаш орқали касбий компетенцияни ривожлантириш мумкинлиги очиб берилган.

Тадқиқотнинг мақсади: Ички ишлар вазирлиги олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантиришдан иборат бўлиб, касбий компетентлигини ривожлантириш манбалари билан таништириш ҳамда таклифлар бериш.

Тадқиқотнинг объекти: Ички ишлар вазирлиги Академияси ҳамда Малака ошириш институти ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш бўйича таълим жараёни.

Тадқиқотда индивидуал ёндашув, тизимлилик ва қиёсий таҳлилий манбалардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг эмпирик манбайи: назарий (таҳлилий синтетик, қиёсий таққослаш, аналогия), диагностик (сўровлар, тест ўтқизиш, кузатиш,

лойиҳалаштирилган методикалар), педагогик эксперимент ҳамда анкета сўровномалари натижалари ташкил этади.

Асосий қисм. Касбий компетентликни ривожлантиришда касбий хусусиятлар билан бир қаторда малака талабларига асосланган ҳолда ўқув жараёнининг дидактик таъминоти, ўқув жараёнини амалга оширишда индивидуал ёндашувларни танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

ИИВ таълим муассасалари ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш тузилмасини ишлаб чиқишда қуйидагилардан фойдаланилди:

- ✓ хизмат вазифасида белгиланган мажбуриятларни бажара олиш учун тайёр бўлиши, зарурий компетенцияларни ўзлаштириши;
- ✓ касбий фаолиятида зарур бўладиган билим, кўникма ва малакаларни аниқ вазиятларда қўллай олиш қобилияти;
- ✓ касбий компетентликни ривожлантиришда ёндашувлар (тизимли, фаолиятли, шахсга йўналтирилган)ни танлаш;
- ✓ касбий компетентликни ривожлантиришни ўқув жараёнида инновацион шакллар (рефлексив кузатув, фаолли амалиёт, мирко ўқитиш, ижодий ҳисобот) ёрдамида амалга ошириш;
- ✓ касбий компетентликни ривожлантиришга асосланган ўқув жараёнининг дидактик таъминотини такомиллаштириш орқали ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш мумкин[15] .

Тадқиқот жараёнида олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагогларнинг компетентлигини ривожлантириш бўйича илмий ишлари таҳлил қилинди. Таҳлилда икки асосий йўналиш кўрсатилди, яъни:

- ✓ ўқитувчиларнинг касбий сифатларини ривожлантириш учун педагогик шартлар;
- ✓ ўқитувчиларнинг малака оширишига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш.

Бизнинг фикримизча, касбий компетентликнинг ривожланиши улар таълим жараёнида касбий шаклланишига кўра учта босқичини босиб ўтади:

Биринчи босқич. Таълим муассасаси фаолиятига қўйилаётган янги ижтимоий талабларни ҳисобга олган ҳолда ўзининг фаолият самарадорлигини таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш.

Мазкур босқичда ўқитувчи ўзининг фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди, мақсад ва воситалар, мақсад ва натижалар ўртасидаги зиддиятларни, тушунмовчиликларни ҳамда ўқитувчиликнинг салбий ва ижобий томонларини аниқлайди. Бунда ўз фаолиятида янги тушунчалар асосида

ўзи ҳақида тасаввур ҳосил қилиш, ноанъанавий услублар ёрдамида кенг педагогик фаолиятни олиб бориш назарда тутилади. Ўқитувчи ўз фаолиятига нисбатан рефлексив муносабатда бўлишга ўтади, педагогик фаолиятни танқидий таҳлил қилиш асосида ўқитувчининг касбий шахсий ривожланиш жараёнининг фаоллашуви вужудга келади.

Иккинчи босқич. Касбий компетентлик йўналишидаги тушунчалар ва янгиликларни англашга нисбатан интилишнинг ўзгариши.

Бу босқичда ўқитувчининг билим, кўникма ва малакалари янгиланиши, маънавий ва маданий салоҳиятининг ривожланиши ҳамда ахборот алмашинуви амалга ошади. Таълим жараёни доирасида ўқитувчиларда касбий фаолият йўналишидаги тушунчаларнинг ўзгариши вужудга келади. Шунингдек, педагогик жараёнларни самарали ташкил этиш ва бошқариш бўйича тажрибалари ошади.

Учинчи босқич. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги фаолиятнинг шахсий концепциясини ишлаб чиқиш. Ўқитувчининг педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш йўналишидаги фаолиятининг шахсий концепциясини лойиҳалаштириши унинг касбий фаолият йўналишидаги янги тасаввурлари асосида амалга оширилади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ўқитиш технологияси изчилликни, лойиҳалашни, ўқитишнинг барча компонентларини ўзаро алоқадорлигини ва уларнинг изчиллигини назарда тутувчи ўқув жараёнини ташкил этишдир. Буларга ахборот технология, ишбилармон ўйин, суҳбат, тренинг, гуруҳлар бўйича таълим, тадқиқий, лойиҳалаштирилган ва бошқа шаклдаги технологиялар киради.

Илмий педагогик таҳлиллар асосида тадқиқотчилар томонидан олий таълим тизими педагог кадрлар касбий компетентлиги қуйидаги йўналишлар бўйича таснифланади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал. Касбий компетентлик типологияси

Компетентли	Мазмуни
Касбий фаолиятдаги компетентлик	Касбий фаолият соҳасининг талабларидан келиб чиқувчи махсус компетентлик (ўз ишини яхши билиш); технологик компетентлик; субъектив компетентлик; профессиологик компетентлик (касблар олами ҳақида маълумотга эга бўлиш); ҳуқуқий компетентлик; иқтисодий компетентлик ва бошқалар.

Касбий мулоқотдаги компетентлик	Бошқарув ва педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш билан боғлиқ коммуникатив ва мулоқотчанлик компетентлиги (ҳамкорлик қила олиш қобилияти); ижтимоий-перцептив компетентлик (бошқа кишиларни идрок қилишга қобилияти); дифференциал-психологик компетентлик; диагностик компетентлик (бошқаларни ўрганиш қобилияти); ахлоқий компетентлик; эмпатив компетентлик; маданиятлараро, ижтимоий-маданий, гендер компетентлик (бошқа маданиятларга нисбатан бағрикенглик); низоли вазиятлардаги компетентлик ва бошқалар
Профил (махсус) компетентлик	Фаолият йўналиши, ихтисослик ва ихтисослик нуқтаи-назаридан амалий фаолиятни ташкил этишда психологик компетентлик (бошқа кишиларни ўргана олиш кўникмаси); индивидуал, аутопсихологик компетентлик (ўзини ўрганиш кўникмаси); маданий компетентлик (жамиятда қабул қилинган маданий нормаларни қабул қилиш ва ўзи

Компетенцияларнинг ривожланиши воқеликка, реал ҳолатлар ва жараён ўзгаришига қараб ўзгарувчан тус олиб, ўқитувчининг педагогик ва илмий фаолияти, жамоадаги умуминсоний қадриятлар, шахсий рефлексия, ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини баҳолаш каби кўринишларда намоён бўлади ва ривожланиб боради.

Таълим муассасалари ўқитувчиларининг малака ошириш жараёнидаги муҳим хусусиятларидан бири *ижтимоий синергетик мезонлар* мақсадли йўналтирилган педагогик фасилитация орқали тингловчиларнинг тизимли синергетик алоқадорлиги асосида ишлаб чиқилади. Ушбу мезон таълим фаолияти даражасини мақсадини, таълимнинг босқичма босқич ривожланиши ва устоз-шогирд аъъаналарига содиқлик тамойили орқали компетентли мутахассисни шакллантириш, интерфаол усуллардан мунтазам фойдаланиш орқали интеграция ва андрагогик фаолиятни ривожлантириш ҳамда фасилитаторларни тайёрлашни ўз ичига олади. Бундан ташқари таълим муассасалари ўқитувчиларининг нафақат касбий компетенциялари, балки педагогик билимларининг сифатини назорат қилиш ва ривожлантиришдан иборат.

Акмеологик қадриятли мезон ижтимоий мотивлашган ва шахснинг ижодий фаоллигини оширувчи турли таълимий фаолиятга фаол киришувини таъминлайди. Ушбу мезонга борлиқни қабул қилиш, тизимли

ва йўналтирилган тафаккур, долзарб ижодий фаолликнинг интеллектуал рефлексияга таъсири, таълимнинг шахсга йўналтирилганлиги ва таълимни инновацион вариатив янгилаш уни мунтазам ошириб бориш каби тушунчаларни ўз ичига олади.

Рефлексив мезон малака ошириш жараёнида таълим жараёнининг сифатини оширишни таъминлайдиган шахсга ёндашувли фаолият мазмуни билан аниқланади; тингловчиларнинг эҳтиёжларига мос равишда ўқув дастурларининг қулайлиги ва вариативлигини таъминлайди;

шахс ривожланишида ўз-ўзини англаш ва фаоллаштириш кўникмалари, малака ошириш тизимидаги анъанавий ва ноанъанавий шакллар, махсус принципларга асосланганлиги; педагог шахсининг эркин ривожланиши учун дидактик, педагогик психологик ҳамда ижтимоий маданий шароитларини моделлаштириш. Ушбу қонуниятлар орқали шахсий ва касбий потенциални ривожлантиришга амалий ёрдам беради[19].

Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади: мураккаб жараёнларда; ноаниқ вазифаларни бажаришда; бир бирига зид маълумотлардан фойдаланишда; қутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда; касбий компетенцияга эга мутахассис ўз билимларини изчил бойитиб боришида; янги ахборотларни ўзлаштиришида; давр талабларини чуқур англаб, янги билимларни излаб топишида; уларни қайта ишлаб, ўз амалий фаолиятида самарали қўлай олишида[20].

Ўқитувчининг шахсий компетентлиги мисолида таҳлил қилсак, яқка тартибдаги билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш қуйидаги йўллар орқали амалга оширилади:

кўникмалар машқ ва топшириқлар орқали шакллантирилади;

коучинг орқали кўникма ва малакалар ривожлантирилади;

ўзлаштирилган билим ҳамда ҳосил қилинган кўникмаларни таҳлил қилиш орқали кўникма ва малакалар мустаҳкамланади.

Бунда ўқитувчиларга таълим билан бир қаторда тарбиявий характердаги: жамоа билан ишлаш маҳорати; муомалали; кўникувчанлик; ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш; фаоллик; ишга ижодий ёндашиш; ўз фаолиятининг самарали бўлишига қизиқиш каби қатор сифатларини шакллантириш имконияти ҳам мустаҳкамланади[21].

Хулосалар. Бизнингча, касбий компетентликни қуйидаги тўртта умумий элемент билан таққослаш мумкин:

ўқитувчининг доимий янги билимларга эга бўлиши ва амалиётда қўлай олиши;

педагогик тажрибаларининг ортишига ўзларининг шахсий ташаббускорликларини намоён қила олишлари, педагогик билим, кўникма ва малакаларини мунтазам оширишлари;

касбий компетентликка оид масалаларни ҳал этишда педагогнинг ижодий фаолиятини намоён қила олиши;

педагогик маҳоратни оширишга бўлган талаб, мотивациянинг тажрибада ортиши.

Касбий компетентликни ривожлантириш ўз навбатида, мазкур жараён самарадорлигини кафолатловчи тизимли, фаолиятли ва шахсга йўналтирилган омилларни, касбий ривожланишнинг мезонлари (касбий мотивация, шахсий касбий сифатлар, ўзини ўзи бошқариш, рефлексивлик, креативлик)ни касбий ривожланиш ва касбий фаолият муҳити билан ўзаро интеграциясини таъминлаш асосида такомиллаштиришни тақозо этади.

Тадқиқотимиз сўнгида қуйидагиларни тақлиф қилмоқчи эдик:

Таълим муассасалари ўқитувчиларининг компетентлигини ривожлантиришда уларга қўйиладиган талаблар, эҳтиёжлар, тақлифлар ҳамда илғор хорижий тажрибалардан келиб чиқиб, уларнинг ўқув режалари ва ўқув модуллари бўйича дастурларни ишлаб чиқиш, оптималлаштириш ва инновацион ёндашувни тўлиқ сингдириш лозим.

ўқув методик таъминотни таъминлаш электрон ўқув услубий мажмуалар ва услубий воситалар орқали касбий компетентликни ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатувчи омиллар, методикалар ва ишланмаларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш лозим.

педагогларнинг ўз малакаларини оширишларида масофавий ва онлайн тарзда ташкил этишга замин яратиш ва механизмини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

“Энг яхши новатор-педагог”, “Энг яхши инновацион ғоя муаллифи” каби танловларни ташкил этиш орқали педагог-кадрларда мунтазам равишда инновацияларни ўзлаштиришга доир қизиқиш ва эҳтиёжларни ҳосил қилиш;

Педагогларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнига тизимли, акмеологик ва аксиологик ёндашувларни тадбиқ этиш;

Ички ишлар вазирлиги таълим муассасаларида гомоген гуруҳлар асосида табақалаштирилган малака ошириш курсларини ташкил этиш;

Педагог-кадрларнинг таълим муассасасида ташкил этилган ижодий инновацион гуруҳлар фаолияти натижаларидан кенг фойдаланиш;

Махсус тайёргарликка эга тьютор ва фасилитаторларни жалб этиш асосида педагогларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришга қара-

тилган тренинг машғулотларини узлуксиз ташкил этиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 30 сентябрдаги Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи – электрон ресурс <https://president.uz/uz/lists/view/3864>
2. Структура ИКТ компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. Гамбург. 2011. URL: unesco.org/publications/3214694.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш жараёнларини ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги 797-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 09/19/797/3793сон.
4. Базаров Т.Ю., Ермина Б.Е. Управление персоналом. М.: ЮНИТИ, 2002. С. 430
5. Деркач. А., Зыбкин.В. Акмеология. СПб.: “Питер”, 2003. С. 256.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ИИВ таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантиришда касбий билимлар, кўникма ва малакаларини мунтазам равишда янгиллаб бориш, педагогик механизмларини ҳамда касбий таълим сифатини ошириш борасидаги олиб борилган изланишлар кайд этилган. Педагог кадрларнинг илмий педагогик салоҳиятидан келиб чиқиб, уларнинг касбий эҳтиёжларини қаноатлантириш, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш орқали педагог кадрларнинг тайёргарлиги сифатига қўйиладиган малакавий талабларни ошириш тўғрисида фикрлар билдирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье приводится обзор исследований по повышению качества профессионального образования, педагогических механизмов, а также систематического повышению навыков, знаний и мастерства, профессиональной компетентности педагогических кадров высших образовательных учреждений. Высказываются мнения о повышении квалификационных требований к качеству профессиональной подготовки педагогических кадров путём удовлетворения их профессиональных потребностей, обеспечения интеграции образования, науки и производства, исходя из научно-педагогического потенциала педагогических кадров.

SUMMARY

The article is devote to the study for improvement the quality of professional education, pedagogical mechanisms, as well as systematic perfection of higher educational institutions staff's skills, knowledge and mastery, professional competence of the teaching. Based on the scientific and pedagogical potential to satisfy scientific needs, by ensuring the integration of education, science and production, also increase qualification requirements for the quality of training.

TA'LIM JARAYONIDA TAFAKKUR DIZAYNI ("DESIGN THINKING")NING AHAMIYATI

Suvanova K. R.

*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori Qarshiyeva Dilnoza Utkirjanovna
taqrizi asosida*

Tayanch so'zlar: tafakkur dizayni, empatiya, ijodkorlik, ijodiy tafakkur, ijobiy munosabat, iqtidorli, estetik did, dizayn.

Ключевые слова: дизайн-мышление, эмпатия, креативность, творческое мышление, позитивный настрой, одаренность, эстетический вкус, дизайн.

Key words: design thinking, empathy, creativity, creative thinking, positive attitude, gifted, aesthetic taste, design.

Kirish: Mamlakatimizda "dizayn" termini ishlatilayotganiga juda ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Inglizchadan tarjima qilganda "dizayn" rasm chizishni bildiradi. Bunga qadar narsalarni loyihalashtirish "badiiy konstruksiyalash", narsalarni yaratish nazariyasi esa "texnik estetika" deb atalib kelinardi. "Dizayn" so'zi yasama tushunchalar: "dizayner" -rassom konstruktor, "dizayn – forma" - buyumning tashqi ko'rinishi tushunchalarini vujudga keltirdi.

Sanoat ishlab chiqarishi sharoitida ishlab chiqaruvchilar tovar va mahsulotlar tashqi ko'rinishining jozibadorligi, xilma-xilligi shuningdek mahsulot ishlatilishidagi sifati va qulayligi kabi jihatlariga alohida e'tibor qarata boshladilar. Natijada nafaqat iste'molchi talablariga javob beradigan jozibador tashqi ko'rinishga ega mahsulot formasini yarata oladigan balki konstruktorlash masalalari va mashina ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshi tushunadigan maxsus mutaxassisga ehtiyoj vujudga keldi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqatgina injenerlik-texnikaviy va badiiy masalalar kompleks hal etilsagina raqobatbardosh mahsulot yaratish mumkin. Dunyoning yirik kompaniyalari Healthcare, Procter & Gamble i Philips Electronics, IBM, General Electric, Toyota, Samsung, LG kabilar allaqachon boshqaruv jarayonini tashkil etish va mahsulot ishlab chiqarishda tafakkur dizaynidan samarali foydalanib kelmoqdalar.[2]

Tafakkur dizayni - foydalanuvchiga yo'naltirilgan mahsulot, servis va xizmatlar ishlab chiqishdir. Tafakkur dizayni - doimo birinchi o'ringa foydalanuvchi so'rovlarini qo'yadi va faqat shundan keyingina texnik amalga oshirish imkoniyatlari va iqtisodiy imkoniyatlarga e'tibor qaratiladi.

Dizayn bu – muammoni hal qilishdir. Tafakkur dizayni – muammoni hal qiluvchi shaxs.

Muammoni hal qilish, samarali yechim topish uchun dastavval tadqiqot o'tkazish va muammoni aniq belgilab olish, so'ngra asosiy e'tiborni muayyan "og'riqli nuqtalar"ga qaratish, g'oyalar ishlab chiqish va ularning orasida eng yaxshilarini tanlab olish, prototip (yechimlarni yaratish) yaratish va sinovdan o'tkazish zarur.

Fikrlash dizayni - usuli bu bosqichlar qanday o'tishini, nimalarga e'tibor qaratish lozimligi va har bir bosqichda qaysi vositalardan foydalanishni tavsiflaydi. Tafakkur dizayni - bu chiziqli bo'lmagan, jamoalar foydalanuvchilarni tushunish, taxminlarga qarshi chiqish, muammolarni qayta aniqlash ijodiy g'oyalar, model ishlab chiqish va sinov uchun innovatsion yechimlarni yaratish uchun foydalanadilar. Tafakkur dizayni 5 bosqichni o'z ichiga oladi :

- √ Empatiya:
- √ muammoni aniqlash, :
- √ g'oyalar;
- √ model yaratish :
- √ test:

Tafakkur dizayni har bir sohada qo'llashimiz mumkin. Tafakkur dizayni dars jarayonida jamoa tarzda ham qo'llashimiz yaxshi natija beradi.

Tafakkur dizayni **bilan jamoalar ilg'or yechimlarni ishlab chiqarish erkinligiga ega**. Undan foydalanib, sizning jamoangiz kirish qiyin bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lishi va innovatsion javoblarni topishga yordam beradigan amaliy usullar to'plamini qo'llashi mumkin.

Tafakkur dizayni faqat **dizaynerlarga xos emas** - adabiyot, san'at, musiqa, fan, muhandislik va biznesdagi barcha buyuk innovatorlar uni qo'llab kelishgan. Xo'sh, nima uchun aynan ta'lim tizimida dizayn fikrlash deb muhim? Xo'sh, chunki dizayn ish jarayonlari bizga muammolarni ijodiy va innovatsion tarzda - dizaynimizda, biznesimizda, darsimizda, mamlakatlarimizda va hayotimizda hal qilish uchun yordam beradi.

Tafakkur dizayni - umumiy maqsadi sizga yaxshiroq mahsulotlar, jarayonlar, strategiyalar, va tajribalarni ishlab chiqishda yordam berishdir. Tafakkur dizayni o'quvchilaringiz yoki talabalarigizga muammolari uchun amaliy va innovatsion yechimlarni topishga undaydi.

Demak, tafakkur dizayni nafaqat dizaynerlar, balki ijodiy xodimlar, frilanserlar (frilanser ingliz tilidan. frilanser – bu o‘zi uchun ish hajmini mustaqil ravishda topadigan, uni bajaradigan va buning uchun ma’lum bir haq oladigan shaxs. Ularning asosiy faoliyati IT - soha, dizayn xizmatlari, hujjatlarni qayta ishlash va matnlar yozish.

Read more at: <https://motherhouse.ru/uz/design/kto-takoi-frilanser-kto-takoi-frilanser-i-chem-on-zanimaetsya/>)va **biznes rahbarlari va o‘qituvchilar** uchun hamdir.[1]

Tafakkur dizayni *bu muammolarni hal qilishda yechimga asoslangan yondashuvni ta’minlaydigan metodologiya. Noto’g’ri aniqlangan yoki noma’lum bo’lgan murakkab muammolarni hal qilishda foydalanilganda juda foydali, chunki u inson ehtiyojlarini tushunishga, muammoni insonga qaratilgan usullarda qayta ko’rib chiqishga, miyamizda ko’plab g’oyalarni yaratishga va amaliy yondashuvni qo’llashga xizmat qiladi. Tafakkur dizaynining besh bosqichini o’rganish sizga kuch beradi va metodologiyani ishingizda qo’llash va kompaniyalarimiz, mamlakatlarimiz va butun dunyoda yuzaga keladigan murakkab muammolarni hal qilish imkonini beradi.*

Keling endi tafakkur dizayni aynan ta’lim jarayonida ko’rib chiqamiz.

Dizayn fikrlashning besh bosqichi quyidagilardan iborat:

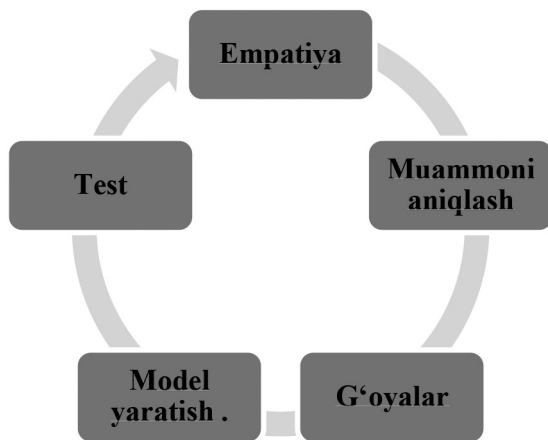
Endi, tafakkur dizayni jarayonining har bir bosqichiga to’xtalib o’tamiz, tafakkur dizayni 5 bosqichni o’quvchilar misolida ko’rib chiqamiz:

1-bosqich: Empatiya – O’quvchilaringiz yoki talabalaringizning ehtiyojlarini o’rganing.

Empatiya – o’zini boshqa odamning o’rniga qo’yib ko’rish va uning hissiyotlari, xohish-istaklari, g’oyalari va harakatlarini tushunishga harakat qilish.

Empatiyaning asosiy jihati – birga qayg’urish ongli ravishda ro’y beradi.

Sizning vazifangiz – odamlar nima qilishi, buni *nima uchun* qilishi, atrofda olamni *qanday ko’rishi*, qanday *qadriyatlarga egaligini* aniqlab olish, shuningdek, emotsional va jismoniy *ehhtiyojlar* haqida bilib olishdan iborat.

Empatiya ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish sohasini tashkil etish va boshqarishda ko'plab narsalarni belgilab beradi. Masalan, mahsulot yoki loyiha kim uchun mo'ljallangan ekanini tushunmasdan uni amalga oshirib bo'lmaydi. Dizayner o'zining emas, boshqa kishilarning muammolarini hal qiladi. Yaxshi dizayn yaratish uchun, nima aynan uning uchun muhimligini tushunish maqsadida inson bilan birga qayg'urish lozim. Odamlarni, ularning harakatlari va atrofda olam bilan o'zaro munosabatlarini kuzatib, siz ular nima haqida o'ylayotgani, nimalarni his qilishi va nimalarga ehtiyoj sezishini tushunib olasiz. Aynan shunda odamlarga, ularning ishlari va so'zlariga empatiya namoyish etish, ularning qadriyatlarini tushunish mumkin. Bu yerda siz hal qilmoqchi bo'lgan muammoni, odatda foydalanuvchini hamdardlik bilan tushunishingiz kerak. Shunday qilib, «empatiya» fe'li boshqalarning haqiqatini, shu jumladan kognitiv va hissiy jihatdan tushunish harakatiga murojaat qiladi.[3] Masalan o'quvchingizni ehtiyojini aniqlang va o'quvchingiz o'rniga o'zingizni qo'ya oling.

2-bosqich: Muammoni aniqlash. O'quvchingizni - ehtiyojlari va muammolarini biling.

Empatiya bosqichida to'plangan ma'lumotlarni to'plash vaqti keldi. Keyin kuzatuvlaringizni tahlil qilasiz va siz aniqlagan asosiy muammolarni aniqlash uchun ularni sintez qilasiz.

3-bosqich: G'oya yaratish

G'oyalar ishlab chiqish bu – g'oyalar va yechimlar ishda asosiy e'tibor qaratish lozim. Fikrlash jarayoni borasida bu bosqich turli xildagi konsepsiyalar va muammoning yechimi sifatida qo'llanishi mumkin bo'lgan natijalarga tarmoqlashish sifatida ko'rinishga ega bo'ladi. Endi siz o'quvchingizni muammosi yani darsga tayyor emasligi, o'zlashtirilmaganligi, va hokazolarni aniqladingiz endi g'oyalarni yaratish lozim.

4-bosqich: Model yaratish yoki yechimlarni yaratishni boshlang.

Oddiy Yechimlarni yaratish (prototip) ko'p narsa haqida gapirib beradi. Prototiplash – to'g'ri yechim topish uchun yordam beradigan maketlar yaratish mumkin. Ilk bosqichda prototiplar maksimal darajada oddiy bo'lishi lozim. Test o'tkazilishi va g'oya tasdiqlanishi bilan prototiplar murakkablashadi va qimmatlashadi. Prototiplar quyidagi vaziyatlar uchun zarur hisoblanadi:

1. G'oyalar ishlab chiqish va muammolarni hal qilish uchun.
2. Muloqot qilish uchun. Bitta rasm mingta so'zga, bitta prototip – mingta rasmga teng bo'lishi mumkin.
3. Suhbat boshlash uchun. Foydalanuvchi bilan o'zaro aloqa biror narsa atrofida tashkil qilinadigan bo'lsa, foydaliroq bo'ladi. Prototip – sermahsul va unumli suhbat o'tkazish imkoniyatidir.

Nimani va qanday test qilish – prototip yaratish oldidan javob berish lozim bo‘lgan ikkita savol. Bu prototip yaratish va test o‘tkazishni aniq bosqichlarga ajratishga yordam beradi.

Bu bosqichda maqsad topilgan har bir muammo uchun eng yaxshi yechimni aniqlashdir. Darsingizda sizning o‘quvchingiz darsda o‘zini qanday tutganligi yoki nega o‘zlashtira olmasligini toliq 3 bosqichda o‘rganib unga shu extiyojidan kelib chiqqan holda shunday model yaratingki o‘quvchi dars jarayonidan manmun bo‘lsin.

5-bosqich: Test - Yechimlaringizni sinab ko‘ring .

Yechimlaringizni sinab ko‘ring agar ishlab chiqqan modelingiz muammoni yechgan bo‘lsa demak muvaffiqiyatli kechgan bo‘ladi.

Umuman olganda, bu bosqichlar ketma-ket qadamlar emas, balki butun dizayn loyihasiga hissa qo‘shadigan turli xil rejimlar ekanligini tushunishingiz kerak . Sizning maqsadingiz o‘quvchini chuqur tushunish va ularning ideal yechimi mahsuloti qanday bo‘lishini tushunishdir.

Biz dizayn tafakkur dizayni o‘quvchi misolida ko‘rsatib berdik buni ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga biror topshiriq muammo qoyib ularni ijodiy fikrlashga o‘rgatishingiz mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Karnegi Deyl. Muvaffaqiyat kaliti. (Tarjimon F.Namozov). T.: Yangi asr avlodi, 2013-yil, 634-bet.
2. Тим Браун. Дизайн-мышление: от разработки новых продуктов до проектирования бизнес-моделей. 3-М.: Издательство «МИФ», 2012. 173 стр [2.]

РЕЗЮМЕ

Maqolada o‘quv jarayonlarida tafakkur dizayni bosqichlarini qo‘llash va ularni ta’limdagi ahamiyati hususida fikr yuritilgan. Tafakkur dizayni orqali bolalarda ijodiy qarorlar qabul qila olish ijodiy muhitni yaratish va har bir muammoga yechim topish va uni qo‘llay olish bosqichlari ko‘rsatilib o‘tilgan. Tafakkur dizayni umumjamiyatda har bir inson atrof muhitga bo‘layotgan jarayonlarga ijodiy qarorlar qabul qila olishi haqida yozilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается применение этапов проектирования мышления в образовательных процессах и их значение в обучении. Через проектирование мышления показаны этапы способности детей принимать творческие решения, создавать творческую среду и находить решение каждой проблемы и применять его. Дизайн-мышление написано о том, как каждый в обществе может принимать творческие решения в отношении процессов окружающей среды.

SUMMARY

The article discusses the application of thinking design stages in educational processes and their importance in education. Through thinking design, the stages of children’s ability to make creative decisions, create a creative environment and find a solution to each problem and apply it are shown. Design thinking is written about how everyone in society can make creative decisions about environmental processes.

MEHNAT MUHOFAZASI QOIDALARINI O'QITISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK ZARURATI

Numonjonov Sh. D.

Tadqiqotchi Farg'ona Politehnika Instituti

Tayanch soʻzlar: mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi, oliy texnika ta'limi, metodika, mehnat unumdorligi, samarali pedagogik mexanizmlar, muhofaza.

Ключевые слова: охрана труда, безопасность техники, высшее техническое образование, методика, производительность труда, эффективные педагогические механизмы, охрана.

Key words: labor protection, technical safety, higher technical education, methodology, labor productivity, effective pedagogical mechanisms, protection.

Taraqqiy etgan ko'pgina davlatlarning tajribasi mehnatni muhofaza qilish madaniyatini rivojlantirish xodimlar uchun ham, ish beruvchilar va davlat uchun ham manfaatli ekanligidan dalolat beradi. Mehnat muhofazasi qoidalariga rioya etmaslik mehnat unumdorligi va ishlab chiqarilayotgan tovarlar sifatini pasaytiradi. Shuning uchun ham mehnat muxofazasi va munosib mehnat sharoitlarini yaratish, mehnat huquqini ta'minlashga qaratilgan faoliyat har doim dolzarb vazifalardan bo'lib kelgan.

O'zbekiston Respublikasida mehnatni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining eng asosiy prinsipi – milliy qonunchilikdakafoalatlabqo'yilganidek, xodimlarning ishlab chiqarish faoliyatida hayoti va salomatligini muhofaza qilishning ustuvorligidir. Shu bilan bir qatorda mehnatni muhofaza qilish faoliyati davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatining boshqa yo'nalishlari bilan muvofiqlashtirib boriladi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi ish beruvchi zimmasiga xavfsiz mehnat sharoitlari va mehnatni muhofaza qilishni ta'minlash majburiyatini yuklaydi. Ammo ish beruvchi bozor iqtisodiyoti qonunlariga bo'ysungan holda o'z tadbirkorlik faoliyati maqsadi – foyda olishni ko'zlagan holda ish olib boradi. Mehnatni muhofaza qilishda xo'jalik yuritishning bozor mexanizmlari va davlatning tashkilotchilik roli o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ana shunday o'zaro faoliyat tadbirkorlik faoliyatining maqsadi bilan munosib mehnat sharoitini ta'minlash ham ko'zlaydigan jamiyatning

ijtimoiy maqsadlari o'rtasida ziddiyatni vujudga keltiradi[1]. Mana shunday ziddiyatlarni oldini olish, mehnat qonunchiligi bo'yicha mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi qoidalarini oliy ta'limda bo'lajak kadrlarga o'qitish asosida mehnat munosabatlarini tartibga solish, xavfsiz mehnat sharoitini yaratish ishlariga alohida e'tibor qaratish vazifalari kelib chiqmoqda.

“Mehnat muhofazasi” – bu tegishli qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar asosida amal qiluvchi, insonning mehnat jarayonidagi xavf-sizligi, sihat-salomatligi va ish qobiliyatini saqlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, sanitariya-gigiyenik va davolash profilaktik tadbirlar hamda vositalar tizimidan iboratdir[2]. Shu ma'noda, mehnatni muhofaza qilish – ishlab chiqarishdagi mehnat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan vositalar usullar majmuidir. Demak, insonning mehnat xavfsizligini ta'minlash birinchi navbatda uning mehnat faoliyati jarayonini va uni amalga oshirishda yuzaga keladigan xavfli faktorlarni o'rganishni talab etadi.

Mehnat iqtisodiy kategoriya hisoblanib, bir guruh olimlar nuqtai nazariga ko'ra, “Har bir shaxs va umuman, jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan moddiy hamda ma'naviy ne'matlarni yaratish bo'yicha sobitqadam faoliyatdir”[3]. Biroq fikrimizcha, mehnatning bunday an'anaviy ta'rifi tadqiqotimiz mohiyatini to'la aks ettirmaydi. Chunki inson mehnat jarayonida mehnat vositalaridan ham foydalanadi. Shu sababli biz P. Shlender va Yu. Kok in tomonidan berilgan ta'rif muayyan ahamiyatga ega, deb hisoblaymiz: “Mehnat - insonlarning ongli, sobitqadam faoliyati jarayoni bo'lib, uning yordamida tabiat moddalari va kuchi o'z ehtiyojlarini qondirish uchun o'zgartiriladi”[4]. Ayni paytda yana bir iqtisodchi olim B. M. Genkin “Mehnat tabiat resurslarini moddiy, intellektual va ma'naviy ne'matlarga aylantirish bo'yicha inson tomonidan yoki majburlash (ma'muriy, iqtisodiy) yoxud ichki talab yoki ham u, ham bu sabab bilan amalga oshiradigan va (yoki) boshqariladigan jarayondir”[5], degan xulosa chiqaradi.

Tadqiqotchi olim V.A.Pavlenkov mehnat insonni rivojlantirishda va takomillashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash bilan bir qatorda, xodim jamiyatning asosiy bunyodkor, yaratuvchan kuchi ekanligiga e'tiborni qaratadi. Shu jihatdan:

- mehnatning birinchi xususiyati - uning sobitqadam faoliyat ekanligi, ya'ni mehnat jarayonida inson belgilab olingan maqsadga erishishga intilishi;
- ikkinchi xususiyati - mehnatning ish kuchini muttasil takomillashtirishga xizmat qiladigan mehnat vositalarini yaratishdek noyob imkoniyati,

ya'ni inson mehnati chegara bilmaydigan tashabbuskor, bunyodkor kuchga ega ekanligi;

- uchinchi xususiyati - mehnat insoniyat hamda jamiyat tarixiy taraqqiyotining eng muhim omili ekanligidir[6].

Bizning fikrimizcha esa, “mehnat insonning muayyan ehtiyojlarini qondira oladigan va o‘ziga kerak bo‘ladigan moddiy yoki ma’naviy ne’matlardan iborat buyum, tovar, xizmat, fan, madaniyat, san’at asarlari va hokazolarni ishlab chiqarish bo‘yicha ongli, maqsadli va taqiqlanmagan faoliyatidir”[7]. Mehnatning qomusiy ta’rifi ham mavjud: “Mehnat -insonning maqsadga muvofiq ijtimoiy foydali faoliyati; eng avvalo, tabiat predmetlarini o‘zgartirib, ehtiyoj va moslashtirishni bildiradi. Mehnat kishilik jamiyati hayotining asosiy sharti, chunki u tufayli insoniyatning yashashi uchun zarur bo‘lgan moddiy va ma’naviy ne’matlar yaratiladi”[8]. Oliy texnik ta’limda mehnat muhofazasi qoidalarini o‘qitish orqali kasbiy faoliyatda mehant munosabatlaridagi ziddiyatlarni oldini olish, munoib mehnat sharoitlarida ishlash huquqini ta’minlash va mehnat xavfsizligiga erishish maqsad qilinadi. Buning uchun esa talabalar mehnatni to‘liq muhofaza etish, mehnat xavfsizligiga doir davlat siyosatining ustuvor vazifalarini bilishlari talab etiladi. Ishlab chiqarish vaqtida xodimlar salomatligini saqlash, ularning mehnatini to‘liq muhofaza etish davlatimizning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu «Mehnatni muhofaza qilish» to‘g‘risidagi qonunda o‘z aksini topgan bo‘lib, unda quyidagilar alohida ta’kidlangandir:

- korxonaning ishlab chiqarish faoliyati natijalariga nisbatan xodimning hayoti va sog‘ligi ustuvorligi;
- mehnatni muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning boshqa uo‘nalishlari bilan muvofiqlashtirib borish;
- mulk va xo‘jalik yuritish shakllaridan qat’i nazar, barcha korxonalar uchun mehnatni muhofaza qilish sohasida yagona tartib-qoidalar belgilab qo‘yish;
- mehnatni ekologiya jihatidan xavfsiz sharoitlar yaratilishini va ish joylarida atrof-muhit holati muntazam nazorat etilishini ta’minlash;
- korxonalarda mehnatni muhofaza qilish talablari hamma joyda bajarilishini nazorat qilish;
- mehnatni muhofaza qilishni mablag‘ bilan ta’minlashda davlatning ishtirok etishi;
- oliy o‘quv yurtlarida mehnat muhofazasi bo‘yicha bakalavrlar va magistrilar tayyorlash;

- xavfsiz texnika, texnologiyalar va xodimlarni himoyalash vositalari ishlab chiqilishi hamda joriy etilishini rag‘batlantirish;
- fan, texnika yutuqlarida hamda mehnatni muhofaza qilish bo‘yicha vatanimiz va chet el ilg‘og‘tajribasidan keng foydalanish;
- ishlovchilarni maxsus kiyim va poyabzal, shaxsiy himoya vositalari, parhez ovqatlar bilan bepul ta‘minlash;
- korxonalarda mehnatning sog‘lom va xavfsiz shartsharoitlarini yaratishga ko‘maklashuvchi soliq siyosatini yuritish;
- ishlab chiqarishdagi har bir baxtsiz hodisani va har bir kasb kasalligini tekshirib chiqish hamda hisobga olib borishning va shu asosda ishlab chiqarishdagi jarohatlanishlar hamda kasb kasalliklariga chalinishlar darajasi haqida aholini xabardor qilishning majburiyiligi;
- ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalardan jabrlangan yoki kasb kasalligiga uo‘liqqan ishlovchilarning manfaatlarini ijtimoiy himo-yalash;
- kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari, korxo-nalar hamda alohida shaxslarning mehnatni muhofaza qilishni ta‘-minlashga qaratilgan faoliyatini har tomonlama qo‘llab- quvvatlash;
- mehnatni muhofaza qilish muammolarini hal etish chog‘ida xalqaro hamkorlikni uo‘lga qo‘yish tamoyillariga asoslanadi[9].

Zamonaviy ishlab chiqarishlarda texnologiyalar, jihozlarni tez-tez almashtirish, yangi jarayon hamda materiallarni joriy etish odatiy holga aylangan. Ammo ko‘pincha ishlab chiqarishdagi ana shu o‘zgarishlarning xodimlarga salbiy ta‘siri yetarli darajada o‘rganilmagan bo‘ladi. Qator korxonalarda juda zararli, tez yonuvchan moddalar, turli nurlar chiqaradigan materiallar ishlatiladi, texnologik jarayonlar shovqin darajasini nihoyatda oshirib yuboradi, vibrasiya, ultra va infra tovushlar, mikroiqlimning noqulayligi, chang va gaz me‘yordan ortiqcha bo‘lishi hamda boshqa salbiy holatlar kuzatiladi. Bu esa xodimga jarohat yetkazib, uning turli kasalliklarga chalinishi extimolini oshiradi. Keyingi yillarda mamlakatda davlat organlari, ish beruvchilar hamda kasaba uyushmalari tomonidan mehnat muhofazasi sohasidagi me‘yoriy huquqiy hujjatlarni, mehnatni muhofaza qilishni boshqarish tizimini takomillashtirish, mehnat qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazorat samaradorligini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora tadbirlar ishlab chiqarishda ro‘yxtga olinadigan baxtsiz hodisalar sonini kamaytirish imkonini bermog‘da. Shu bilan bir qatorda mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlarida mehnat sharoitlari va mehnat muhofazasining ahvoli bugungi kun talablariga to‘liq javob bermasligini ham ko‘rsatib o‘tish lozim[10]. Buning oqibatida yurtimizda ishlab chiqarishda

shikastlanish, kasb kasalligiga chalinish darajasi iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan davlatlarga nisbatan birmuncha yuqoriligicha qolmoqda.

Shuning uchun kadrlar tayyorlashda oliy ta'limning barcha yo'nalishlari va mutaxassisliklari mehant muhofazasi va texnika xavfsizligiga oid qonunlar va me'yoriy hujjatlar talablarini, texnosfera xafsizligini ta'minlashni nazariy, amaliy, metodologik asoslarini chuqur o'rganishi zarur va shartligi ularda (mutaxassislarda) xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda o'ta muhim va dolzarb muammo sanaladi. Xavfsizlik madaniyatini shakllantirish uchun zarur bilimlarni o'rganish, ko'nikma va malakani hosil qilish katta miqdordagi intellektual va vaqt zahiralari sarf etishni talab qiladi[11]. Buning bosh sababi mustaqillikdan oldingi oliy ta'lim tizimida kadrlarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirish uchun zarur bilimlar, ko'nikma va malaka uchta o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan alohida fanlar doirasida amalga oshirilgan. Ishlab chiqarishdagi xavflardan himoyalash «Mehnat muhofazasi» fani, insonlar ishlab chiqarish faoliyatini atrof muhitga ta'sirini kamaytirish «Atrof muhit muhofazasi» fani va turli (tabiiy, texnogen va ijtimoiy) tushdagi favqulotda vaziyatlarda fuqarolarni himoyasi «Fuqaro muhofazasi» fanilari dasturlari doirasida o'rganilgan. Ushbu fanlar soatlari yuklamalari deyarli teng bo'lib, ular(fanlar) ixtisoslikni maxsus fanlari bilan bog'liq ravishda oxirgi bosqichlarda o'qitilgan. Chunki fanga oid mavzularni o'zlashtirish talabalarning maxsus fanlardan olgan bilim, malaka va ko'nimalari bilan uzviy bog'langanligi hisobga olingan. Xavflar va ularni kelib chiqishi ishlab chiqarishdagi texnologik jarayonlar va texnik vositalarga tegishli bo'lib, xavfsizlik kasbiy faoliyat jarayonida (mehnat muhofazasi) ta'minlanishi bo'yicha bilim beriladi, ko'nikma va malaka shakllantiriladi.

Xulosa qilganda, mehnat sharoitlarini takomillashtirish, noqulay mehnat sharoiti bo'lgan ish joylari sonini qisqartirish hamda eng maqbul sharoitlarga ega ish joylari sonini ko'paytirishga muntazam intilish kerak. Bu mehnat sharoitlarini muttasil insonparvarlashtirish, ya'ni har bir ish joyida texnika, texnologiya, mehnat predmetlari va atrof-muhitni imkon qadar inson xavfsiz va zararsiz mehnat faoliyatini amalga oshirishi uchunqulaylashtirish, ya'ni xavflarni istisno qiladigan sharoitni yaratishdir.

Adabiyotlar:

1. Abduraxmonov Q.X., Irmatova A.B. "Mehnat muhofazasi" (o'quv qo'llanma). -Toshkent.: TDIU, 2015. -B. 3.
2. Yo'ldoshev O'.R., Rahimov O.D., Xo'jaqulov R.T., Hasanova O.T. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. – Toshkent.: Davr nashriyoti, 2013. -B. 9.
3. Экономическая энциклопедия / Под ред. Абалкина Л.И. М.: Экономика, 1999. -С.179.

4. Экономика труда: Учебник/ Под ред. Шлендера П. Э. и Кокина Ю. П. М.: Магистр, 2008. -С.18.
5. Генкин Б.М. Экономика и социология труда.- М.:Экономика, 1998. -С.7.

РЕЗЮМЕ

Oliy texnika ta'limida mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi qoidalarini o'qitishning metodik asoslarini takomillashtirish orqali mehnat unumdorligini oshirish, xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan pedagogik tadqiqotlarga ehtiyoj yuzaga kelmoqda. Shuning uchun ham oliy texnik ta'lim muassasalari talabalarining zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, bu jarayonda mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi qoidalarini o'qitishning metodik asoslarini o'qitishning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada oliy texnika ta'limida mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi qoidalarini o'qitishning metodik asoslarini takomillashtirish yo'llari tadqiq etilgan.

РЕЗЮМЕ

В высшем техническом образовании возникает потребность в педагогических исследованиях, направленных на повышение производительности труда, обеспечение безопасности путем совершенствования методических основ преподавания правил охраны труда и техники безопасности. Поэтому особое внимание уделяется формированию у студентов высших технических учебных заведений современных знаний и умений, разработке эффективных педагогических механизмов обучения методическим основам обучения правилам охраны труда и технике безопасности. В данной статье рассмотрены пути совершенствования методических основ преподавания правил охраны труда и техники безопасности в высшем техническом образовании.

SUMMARY

In higher technical education, there is a need for pedagogical research aimed at improving labor productivity, ensuring safety by improving the methodological foundations of the teaching of the rules of cocktail protection and technical safety. Therefore, special attention is paid to the formation of modern knowledge and skills of students of higher technical educational institutions, the development of effective pedagogical mechanisms for teaching the methodological foundations of the teaching of the rules of cocktail protection and technical safety in the process. This article explores ways to improve the methodological foundations of teaching the rules of labor protection and technical safety in higher technical education.

ШАХСИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНИШИДА ИЖТИМОЙ- МАЪНАВИЙ МУҲИТ ВА ТАРБИЯНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Бойзақова У. А.

таянч докторант

Наманган давлат университети

Болтаева М. Л.

Илмий раҳбар

Таянч сўзлар: инсон, шахс, оила, жамият, ижтимоий-маънавий муҳит, психик тараққиёт, шахсий сифатлар, таълим - тарбия.

Ключевые слова: личность, персона, семья, общество, социально-духовная среда, психологическое развитие, личностные качества, образование.

Key words: person, person, family, society, socio-spiritual environment, psychological development, personal qualities, education.

Жамият маънавияти унинг ижтимоий капитали, маданиятнинг олдинги босқичлари маънавий меросдир. Жамиятнинг маънавий бойлигини тўплаш табиатни яратишдир. Айнан маънавият моддий неъматларни (иктисодиётни) ишлаб чиқаришни табиат ва инсон учун зарур бўлган йўналишга йўналтиради, жамият тараққиётини таъминлашга хизмат қилади.

Инсоният жамиятининг моҳияти моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва у билан боғлиқ бўлган моддий маданият билан эмас, балки унинг маънавий ҳаёти билан белгиланади. Бизнинг ҳаёт ҳақидаги тушунчамизда ҳар доим илмдан ташқари нарса бор. Бундан ташқари, инсон ўз ҳаракатларида фақат табиатни ўрганиш унга олиб келган нарсалар билан бошқарилиши мумкин эмас. Маъно ва қадриятнинг энг юқори тоифалари яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик заминида ётади. Табиатни бошқариш маънавий ва моддий жараён сифатида жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг мураккаблигини ифодалайди, ижтимоий ҳаёт юзасида аниқ иктисодий шаклларга эга бўлади.

Замонавий иктисодий муносабатлар жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг маънавий ва маданий томонларини тўлиқ акс эттирмайди (баъзи иктисодчилар, одатда, иктисодиётнинг ахлоқий келиб

чиқишини ҳисобга олиш зарурлигини инкор этадилар, иккинчиси учун бу жуда узоқ ва кераксиз категория деб ҳисоблашади).

Умуман олганда жамият тараққиётни мустаҳкамлашда инсоннинг шахсий сифатлари муҳим мезон ҳисобланади. Шахснинг инсоний сифатлари шаклланиши аввало, оиладан бошланади. Хусусан, унинг ривожланишида оиладаги ижтимоий – маънавий муҳит, таълим - тарбия муҳим омиллардан биридир. “Ижтимоий-маънавий муҳитни илмий асосда таҳлил қилишни даврнинг ўзи талаб этмоқда”[1].

Инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида ижтимоий-маънавий муҳит ва тарбиянинг роли ҳал этувчи аҳамиятига эгадир. Олимларнинг тадқиқотларида инсон шахси - учта факторлар таъсирида таркиб топади. Улардан биринчиси, одам туғилиб ўсадиган ташқи ижтимоий-маънавий муҳитнинг таъсири бўлса, иккинчиси, одамга узоқ муддат давомида системали равишда бериладиган ижтимоий таълим – тарбиянинг таъсиридир ва ниҳоят, учинчиси одамга наслий йўл билан бериладиган ирсий омилларнинг таъсиридир. Лекин инсон шахсининг таркиб топиши, юқорида айтиб ўтганимиздек, фақат шу иккита факторга эмас, балки учинчи факторга ҳам боғлиқдир. Бу фактор наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятларининг таъсиридир. Масалан, танасининг тузилиши, сочи ва кўзларининг ранги, овози, гапириш услублари, айрим ҳаракатлари туғма равишда берилиши мумкин. Лекин шунини ҳеч қачон эсдан чиқармаслик керакки, одамга ҳеч вақт унинг психик хусусиятлари, яъни унинг ақлий томонлари билан боғлиқ сифатлари наслий йўл билан берилмайди. Ниҳоят, нодир ҳолларда айрим қобилиятлар, масалан, мусиқий, математик қобилиятлар наслий йўл билан берилиши мумкин. Бундай имкониятларнинг амалга оширилиши, яъни рўёбга чиқиши учун албатта маълум шароит бўлиши керак.

Маълумки, ҳар бир жамиятда келажак тақдири навқирон авлодлар қўлида бўлганидек, ҳар бир халқнинг маънавий ва маданий камолот даражаси, энг аввало, ёшлар тарбиясида кўринади. Бир сўз билан айтганда, ижтимоий-маънавий муҳит таъсирида камол топган фанзанд тарбиясидадир. “Ижтимоий-маънавий инсоннинг яшаши ва ишлаши учун уни ўраб турган ижтимоий, моддий шарт-шароитларда маънавий-ахлоқий ҳаётини акс этиши. Ижтимоий-маънавий муҳит – бевосита инсонни қуршаб олган оила, меҳнат, ўқув ва бошқа гуруҳларда маънавий фазилатларнинг юксак даражада акс этишидир”[2].

Маълумки, Шарқ уйғониш даврида маънавий-маърифий соҳада асосий масала инсон муаммоси бўлган. Шунинг учун ҳам таълим-тарбия маса-

лаларига катта эътибор берилган. Таълимий-ахлоқий рисоалар пайдо бўлиб, ахлоқнинг ҳам назарий, ҳам амалий масалалари таҳлил этилди. Шарқ уйғониш даврдан бошлаб саводга ўргатиш, Қуръон ва Ҳадисларни ўрганиш ва улардаги кўрсатмаларни ўзлаштириб олиш билан бирга олиб борилган. Таълимий-ахлоқий асарлар бевосита Ҳадисларда илгари сурилган ғоялар асосида яратилди. Ҳадислар таъсири Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридан бошланиб, Кайковуснинг “Қобиснома”, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳиббат ул-Ҳақойиқ” ва бошқа асарларда кўринади. Шарқ таълим – тарбиясида илимни тарғиб этиш, хулқ – одоб қоидалари исломий тамойилларга асосланган, таълимий-ахлоқий асарлардаги мундарижаларнинг ўхшашлиги улар таянган маънавий заминга боғлиқдир.

Ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикр тараққиёти мутафаккири Абу Наср Форобий номи билан боғлиқ бўлиб, унинг инсон камолоти ҳақидаги таълимоти таълим-тарбия соҳасида катта аҳамиятга эга. Машҳур юнон файласуфи Арастудан кейин Шарқда ўз билими, фикр доирасининг кенглиги билан ном чиқарган Форобий йирик мутафаккир “Муаллими ас соний - Иккинчи муаллим” деб атайдилар.

Форобий таълим-тарбиянинг асосий вазифаси жамият талабларига жавоб бера оладиган ва шу жамият учун хизмат қиладиган етук инсонни тарбиялашдан иборат деб билади.

Кошифий асарларида ижтимоий-ахлоқий ҳаёт, маънавият масалаларига катта ўрин ажратади, сиёсат, давлатни бошқариш, шоҳ билан фуқаролар ўртасидаги муносабат, жамоани идора этиш, етук инсонни тарбиялаш муаммолари катта ўрин эгаллайди. Уларда инсонпарварлик, халқпарварлик, юқори маънавиятга эга бўлиш, маданий юксалиш ғояларини илгари суради. Ҳусайн Воиз Кошифий инсонни дунёдаги энг юксак олижаноб мавжудот деб билади. Одам номи яхшилик билан эшлаш туфайли боқийдир, ҳаётлик айёмининг ҳосили яхши ном орттиришдир дейди.

Бу Воиз Кошифийнинг ахлоқий таълимотининг етакчи ғоясидир. У салбий ахлоқий хислатларни қоралайди ва уларнинг инсон ҳаётида ва жамият учун катта зарар олиб келишини қатор ҳикоят ва ривоятлар билан кўрсатади. Ҳусайн Воиз Кошифий яхшилик ва ёмонлик, адолат, виждон, бурч тушунчалари ҳақида ҳам атрофлича фикр юритади. Ахлоқ нормаси - инсонларнинг хулқ, феъл-атворларини тартибга солиб турувчи ахлоқий талаблардир. Кошифий ижобий хислатларни кишиларда бўлиши шарт бўлган инсоний фазилат деб тушунади ва сабр, ҳаё, иффат, покизалик, собиққадамлик, сахийлик, саховат, ростгуйлик, шижоат, камтарлик, хушёрлик, баланд ҳимматлик, диёнатлилик, аҳдига вафолик, андишалилик,

иззат-хурматни билиш, сир яшира олиш каби фазилатларни бирма-бир таърифлаб ўтади. Кошифий ахлоқли инсон деганда, илм-маърифатга интилувчи, ҳақиқат ва адолатни севувчи, адолатсизликка қарши курашувчи, мард, ҳаракатчан, олижаноб, саҳий, очик қалб инсонни тушунган.

Абу Райҳон Беруний ҳам ахлоқий тарбияга мусулмон дини талабларидан келиб чиққан ҳолда таъриф беради. Ахлоқийлик яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги кураш натижасида намоён бўлади ва таркиб топади дейди. Мутафаккир илгари сурган ахлоқий хислатларда бири адолатдир. У жамиятда адолат ўрнатиш, уни ёвузликлардан халос этиш учун доно, адолатли ҳукмдор бўлиши керак, дейди.

Бу икки мутафаккирнинг қарашларида юқорида таъкидлаганимиздек, инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида урта факторнинг ўрни юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Шарқ мутафаккирлари орасида Беруний қарашларида ҳам инсон камолотида ижтимоий-маънавий муҳит ва тарбиянинг таъсири кундалик турмуш масалаларига катта эътибор берганлигида кўришимиз мумкин. Беруний инсоний хислатлардан муҳими – озодалик, тарбиялилиқ – бўлса, инсонга энг яқин нарса унинг табиати, руҳи дейди. Шунинг учун инсон ўз табиатига ёқадиган ишларни бажариши зарур деб, кўрсатади. бунда инсоннинг ички дунёси билан ташқи гўзаллиги, турмуш тарзидаги гўзалликнинг уйғун бўлишини талаб этган. Бунга инсон киядиган кийимидан тортиб, кундалик турмушдаги юриш-туриши, сўзи, қалби, қилган иши – ҳаммасининг гўзал бўлиши таъкидланган.

Буюк мутафаккир Абу Али Ибн Сино инсоннинг камолга етишида ижтимоий-маънавий муҳит ва ахлоқий тарбия муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди. Бола тарбияси ва унга жамоанинг таъсири юзасидан қарашларида олимнинг ижтимоий-маънавий муҳитга алоҳида урғу берганлигини кўришимиз мумкин. Ибн Сино ўзининг “Тиб қонунлари” асарида болани олти ёшидан бошлаб муаллимга топшириш хусусида фикр юритади. Улуғ ҳоким таълим жараёнида ўқитишда оддийдан мураккабга қараб бориш қондасига амал қилиш лозимлигини уқтиради. Айниқса болага кучи етадиган машқларни бажартириш амали бу жараёнда катта аҳамият касб этишини таъйинлайди. Ибн Сино болаларни якка-якка ўқитишдан кўра жамоада таълим бериш афзал эканлигини эътироф этади. У жамоада ўқитилганда бола илмга интилувчанлик кучайишини далиллар орқали исботлайди. Унинг фикрича жамоада бошқалардан орқада қолишга боланинг ғурури йўл қўймайди; бирга ўқиганда болалар бир-бирлари билан гаплашиб нутқи ўсади, хотираси мустаҳкамланади, таълим жараё-

нида ўқувчилар бир-бирлари билан иноқлашади, бир - бирларини хурмат қилишга одатланади, мунозара қилишни ўрганади, ўзаро мусобақалашадилар, ўзларининг хулқ ва бурчлари ҳақида фикр алмашадилар. Бу эса, болаларнинг хулқини яхшилашга, ахлоқ нормаларини эгаллаб олишларига кўмаклашади деган.

Инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида ижтимоий-маънавий муҳит ва тарбиянинг роли билан биргаликда учинчи факторни ҳам эътибордан қолдирмаслик керак. Бунинг учун албатта унга факторнинг таъсирчилари образ вазифасини бажаришлари керак.

Бир сўз билан айтганда, “...хаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эhtiёжга айланиши керак”[3]

Адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев: Жамият ҳаётининг танаси иктисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир/2021.19.01.
2. Бойзакова У. Мактаблар ижтимоий-маънавий муҳитини ташкил этиш (муаммо ва ечимлари) / НамДУ илмий ахборотномаси. №7. 2021.- Б.462.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. Т-4. Т.: Ўзбекистон, 2020. – Б.11.
4. Boyzakova U. Organization of social-spiritual environment in secondary schools. – 2021.
5. Muhayyo, Boltaeva, and Boyzakova Umida. «The Process of Improving the Spiritual Environment in the Educational Process.» (2022).

РЕЗЮМЕ

Инсоннинг шахсий сифатларини шаклланишида аввало оиладаги оилавий муносабатлар, тарбия, хусусан, ички ижтимоий – маънавий муҳит муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу мақолада ижтимоий-маънавий муҳит тушунчаси ва унинг инсон камолотига таъсири, ижтимоий-маънавий муҳитнинг ва тарбиянинг инсон камолотига таъсири хусусида олимларнинг фикрлари ўрин олган.

РЕЗЮМЕ

В формировании личностных качеств человека, прежде всего, важны семейные отношения в семье, воспитание, в частности, внутренняя социально-духовная среда.

Данная статья посвящена понятию социально-духовной среды и ее влиянию на человеческое совершенство, влиянию социально-духовной среды и воспитания на человеческое совершенство.

SUMMARY

In the formation of personal qualities of a person, first of all, family relations in the family, upbringing, in particular, the internal socio – spiritual environment are important.

This article focuses on the concept of the socio-spiritual environment and its impact on human perfection, the influence of the socio-spiritual environment and upbringing on human perfection.

ОБУЧЕНИЕ УЧЕНИКОВ 8-9 КЛАССОВ СРЕДСТВАМ ВЫРАЖЕНИЯ УСЛОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ (РУССКИЙ ЯЗЫК)

Чергинская И.

Преподаватель

Узбекский Государственный Университет Мировых Языков

Таянч сўзлар: замонавий таълим, таълим сифати, дарс самарадорлиги, рус тили, 8-9 синф, педагогик маҳорат, педагогик қобилият, шартли муносабат ифодалари.

Ключевые слова: современное образование, качество образования, эффективность урока, русский язык, 8-9 класс, педагогическое мастерство, педагогические способности, условные выражения отношения.

Key words: modern education, quality of education, lesson efficiency, Russian language, grade 8-9, pedagogical skills, pedagogical abilities, conditional attitude expressions.

Следовательно, школа призвана обеспечить определенный уровень владения иностранным языком, который мог бы позволить продолжить его изучение в период вузовского и послевузовского образования, а также самостоятельно. Успех обучения во многом зависит от методики работы учителя иностранного языка, от его умения пользоваться различными современными методами в контексте решения конкретных образовательных задач. Язык, речь, а также способность к межличностному общению выступают инструментом для реализации упомянутых выше задач и наиболее важным компонентом структуры личности обучаемых. Этот фактор обуславливает необходимость эффективного формирования языковой культуры учеников как на родном, так и на неродном языках, русском, который, являясь одним из мировых языков, продолжает оставаться языком общения и профессиональной деятельности в многонациональной среде не только в нашей республике, но и за рубежом.

Практика преподавания русского языка во всех типах образовательных учреждений должна быть обобщена в научных рамках, которые фокусируются на «овладении языком в его основных функциях – как средством коммуникации, общения, познания, планирования и организации деятельности (особенно коллективной), эмоционального, эстетического и нравственного воздействия и воспитания» с приоритетом коммуникативной

функции». Новые социально-экономические, политические и лингвистические реалии требуют следующих лингводидактических подходов в обучении 8-9 классов:

- * преподавать и воспитывать на основе идеологии национального возрождения и знания общечеловеческих ценностей, в духе любви к Родине, преданности идеалам независимости;

- * широко внедрять в образовательный процесс национальные ценности, традиции и материалы, отражающие региональные и местные особенности;

- * ориентировать учеников на реальные (а не искусственные) области и ситуации общения;

- * формирование общей культуры учащихся с учетом этнокультурных и этнопсихологических особенностей идентичности узбекского народа направлено на обогащение содержания курса русского языка в более широком отражении как минимум двух компонентов – реалии страны изучаемого языка и родного и, соответственно, подбор и подача учебного материала диалог языков, культур и способов восприятия мира.

Изучение языка должно выступать как компонент структуры личности учащихся и как средство формирования культуры международных отношений, для продвижения многоязычия в Республике Узбекистан. Вышесказанное относится к изучению всего программного материала, включая категорию условных отношений. Однако эта категория (по сравнению с ранее перечисленными) обладает чрезвычайно важной психологической особенностью, которая очень слабо учитывается в образовательном процессе. Дело в том, что средние специальные учебные заведения предоставляют образование в рамках соответствующего образовательного стандарта; они обеспечивают углубленное развитие профессиональных наклонностей, навыков и умений учащихся. Подчеркнем, что любой трудовой процесс предполагает воображение (или фантазию), которое, как и мышление, относится к числу высших когнитивных процессов, четко отражающих специфику человеческой деятельности. Не представив себе готовый результат работы, вы не сможете приступить к работе. Воображение выступает как необходимый аспект художественной, дизайнерской, научной, литературной, музыкальной и вообще любой творческой деятельности.

Условная придаточная часть указывает на условие того, о чём говорится в главном предложении, и отвечает на вопрос при каком условии. Придаточная условная часть присоединяется к главному предложению с

помощью союзов если (бы), когда (=если) (редко), раз (разговорная речь), коль (коли) (в народной речи, в пословицах). Придаточная условная часть с союзом если обычно предшествует главной части, но может стоять после главной или находиться в середине её. В главной части сложноподчинённого предложения с придаточной частью условия речь идёт о действии, которое происходило, происходит или может произойти реально в зависимости от условия, о котором говорится в придаточной части. Сказуемое-глагол главной и придаточной частей может употребляться в настоящем, прошедшем или будущем времени. Примеры:

- Если относиться к учёбе серьёзно, то можно добиться успехов.
- Вы хотите хорошо говорить по-русски. Вы должны много читать.

В русском языке существует несколько типов условных отношений. Для выражения каждого из них используются определенные предложно-падежные формы. В книжном стиле с предлогом без используются абстрактные существительные образованные от глаголов реже – существительные обозначающие конкретные предметы и лица. Предложно-падежная форма «в случае чего-нибудь» употребляется для обозначения какого-либо неожиданного незапланированного обстоятельства случая и поэтому имеет значение «если случится ...». В отличие от других условных конструкций в ней используются только отглагольные существительные.

Местоположение условного компонента может изменяться в зависимости от структуры и смысла предложения.

Условные отношения в простом предложении служат для выражения добавочного высказывания – указания на условие совершения действия названного в остальной части высказывания. Определить наличие условия можно с помощью вопроса «при каком условии». Условные отношения в простом предложении могут выражаться с помощью сказуемых обуславливать быть обусловленным и являться условием в глагольных конструкциях со значением условия. В сложном предложении условная придаточная часть содержит указание на условие от которого зависит осуществление того о чем говорится в главной части.

При этом существует два типа ситуации:

- А) зависимая часть выражает реально-потенциальное условие
- Б) зависимая часть выражает нереальное условие.

Придаточные условные присоединяются к главной части предложения с помощью союзов и союзных сочетаний если, если бы, в случае, если в том случае, если на случай, если на тот случай, если при условии, если при условии что при том условии, если при том условии что когда раз

ежели, ежели бы когда, бы коли, коль бы коль скоро. В условных союзах может быть вторая часть то так тут тогда но она необязательна. Она привносит в предложение стилистические и другие оттенки:

то – нейтральный

тогда – временной

так и тут – разговорный непринужденный.

В предложениях повелительного наклонения невозможно употребление союза если и его синонимов но не исключено употребление частиц то так тут тогда. Такие предложения особенно распространены в разговорной речи. В предложениях реально-потенциального условия взаимосвязь двух событий основана на возможности выбора альтернативы. Так как говорящий сообщает о том что ему неизвестно реальна или нереальна ситуация о которой говорится в зависимой части в зависимой части предполагается две возможности реализации ситуации.

Подобно мышлению, это позволяет вам представить будущее. Упреждающее отражение реальности, осуществляемое в процессах фантазии, происходит в конкретно-образной форме, в виде ярких представлений, в то время как упреждающее отражение в процессах мышления происходит путем оперирования понятиями, которые позволяют нам обобщать и косвенно познавать мир. Выбор, например, способа действия осуществляется путем логических рассуждений (во-первых, если...; во-вторых, если...; поэтому...), с которым органично сливаются яркие представления о том, как будет осуществляться действие. Языковые средства выражения условных отношений, изучаемые в средних специальных учебных заведениях, позволяют развивать и совершенствовать «дизайн» как организованной системы образов (репрезентаций), так и организованной системы понятий. Описанный выше подход к усвоению категории условных отношений, реализованный в эмпирическом обучении, способствовал «переводу» личности каждого учащегося в режим развития, пробуждению потребности в знаниях, созданию творческой атмосферы в учебном процессе, развитию свободного независимого мышления и повышению мотивации к приобретенная специальность.

Литература:

1. Чергинская И. А. Препозитивная придаточная условия как культураносный компонент поэтического текста //Русский язык в глобальном научном и образовательном пространстве. – 2021. – С. 435-439.
2. Nodira F., Egamberdi R. Distinctive features of youth spirituality in the development of society //E Conference Zone. – 2022. – С. 46-50.

3. Чергинская И. А. К вопросу о формировании личности педагога высшего образовательного учреждения //Национальная ассоциация ученых. – 2015. – №. 3-2 (8). – С. 37-39.

4. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. – Т. 1. – №. 81. – С. 747-750.

5. Чергинская И. А. Реализация синтаксического значения обусловленности в коммуникативном поведении личности (на материале //научно-методический журнал. – С. 88.

РЕЗЮМЕ

Маълумки ўрта умумий таълим муассасаларида ўқувчиларга хорижий тилни ўргатишнинг ўзи-га хос машаққатли томонлари мавжуд. Бу эса ўқитувчидан юқори даражадаги билим, тажриба ва педагогик маҳорати ва педагогик қобилияти билан чамбарчас боғлиқ.

Ушбу мақолада 8-9-синф ўқувчиларини шартли муносабатларни ифодалаш воситаларига (рус) ўргатиш ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Известно, что в средних общеобразовательных учреждениях есть свои кропотливые аспекты обучения учащихся иностранному языку. Это тесно связано с более высоким уровнем знаний, опыта и педагогических навыков, а также педагогическими способностями преподавателя.

В данной статье освещено обучение учеников 8-9 классов средствам выражения условных отношений (русский язык).

SUMMARY

It is known that secondary general educational institutions have their own hard-working aspects of teaching students a foreign language. This is closely related to the higher level of knowledge, experience and pedagogical skills and pedagogical ability of the teacher.

This article highlights the teaching of students of grades 8-9 to the means of expressing conditional relations (Russian).

UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHINING INNOVATSION SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xakimova D. M.

*«International school of finance technology and science» instituti
«Ijtimoiy fanlar» kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: innovatsiya, innovatsion salohiyat, kasbiy faoliyat, o'qituvchining refleksiv-ijodiy pozitsiyasi, o'zini-o'zi baholash, xususiyat, shaxsiy sifatlar.

Ключевые слова: инновации, инновационный потенциал, профессиональная деятельность, рефлексивно-творческая позиция педагога, самооценка, характер, личностные качества.

Key words: innovations, innovative potential, professional activity, reflexive and creative position of a teacher, self-assessment, character, personal qualities.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmonidagi “... tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish; “... ta’lim-tarbiyaning interaktiv usullarini qo‘llash” kabi maqsadlar belgilangan. Ushbu maqsadni amalga oshirishda birinchi navbatda pedagog mahorati va uning innovatsion salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonining zaruriy shartlaridan biri bu uning muloqoti, “bir-biriga o‘g‘irilishi”, “ichki harakatning o‘zaro yo‘nalishi” bo‘lib, u nafaqat shaxslararo muloqotda, balki turli madaniyatlar muloqotida o‘z ifodasini topadi. Muloqot qiluvchi subyektlarning pedagogik o‘zaro ta’siri va o‘zaro ta’sirning dialogik mohiyati ko‘plab olimlar tomonidan e’tirof etilgan.

Bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, kasbiy muammolarni muhokama qilishning konstruktiv dialog uslubiga tayyorlik, qarama-qarshi dalillarga xolis munosabat, ratsional onni boshqa pozitsiyada qabul qilishga munosabat kasbiy va shaxsiy rivojlanish jarayonida nafaqat axloqiy tamoyillar, balki faoliyatni amalga oshirish shartlari sifatida ham namoyon bo‘ladi. Muloqot o‘qituvchi o‘z-o‘zini rivojlantirish sharti, uning innovatsion salohiyatini ro‘yobga chiqarishning boshlang‘ich nuqtasi sifatida qaraladi.

O'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonining yana bir zaruriy sharti insonning tabiatida bo'lgan o'z-o'zini tarbiyalashga istagi va uning mavjudligi bilan belgilanadi.

Kasbiy faoliyatda o'qituvchining tanlash erkinligi va imkoniyati o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu o'qituvchining o'quvchilarni o'qitish mazmuni va usullarini tanlashi, diagnostika usullari, o'z faoliyatini introspeksiya qilish va o'zini-o'zi baholash usullarini, innovatsiyalarni, o'z pedagogik izlanishlari yo'nalishini, malaka oshirishning mazmuni va shakllarini, o'z-o'zini rivojlantirish yo'nalishini tanlashi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Shu asosda biz o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy strategiyasi va taktikasini aniqlaymiz: "investitsiya" emas, balki "fikr va ongini uyg'otish" (motivatsiya berish). o'qituvchining boshi va qalbidagi his-tuyg'ular" [5,7], bu esa o'z navbatida o'rganilayotgan jarayonni tavsiflashda quyidagi tushunchalardan foydalanishni belgilaydi: "yoqish", "hamrohlik qilish", "boshlash", o'qituvchining faol pozitsiyasi, innovatsion salohiyatni rivojlantirish jarayonining subyekti bilan birlashtirilgan.

Nazariy xulosalarga ko'ra o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish uning kasbiy faoliyatda faol refleksiv va ijodiy pozitsiyaga intilishida namoyon bo'ladi. Bir qator tadqiqotchilar [6;8;11 va b.] fikricha, o'qituvchining refleksiv-ijodiy pozitsiyasining faollashuv manbai o'qituvchi tomonidan pedagogik faoliyatda idrok etilayotgan qarama-qarshiliklar tizimi bo'lib, innovatsion faoliyatda o'qituvchining o'zini ijobiy his qilishini shakllantiradigan, o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlarini rag'batlantiradigan va o'zini rivojlantirish jarayonini dolzarblashtiradigan shunday vaziyatlarni yaratish, ya'ni, innovatsion salohiyat o'qituvchining refleksiv-ijodiy pozitsiyasini faollashtirish manbai hisoblanadi.

Tadqiqot kontekstida biz o'qituvchining faol refleksiv-ijodiy pozitsiyasini professional ijodkorlik orqali innovatsion jarayonda o'zini namoyon qilishga motivatsion yo'naltirilgan uning refleksiv pozitsiyasi sifatida aniqlaymiz, ya'ni, sifat jihatidan yangi narsalarni yaratishga bo'lgan ichki ehtiyojga ega bo'lish, bu nafaqat kasbiy muhitni o'zgartirish faoliyatini, balki o'zini-o'zi takomillashtirish harakatini ham amalga oshiradi. O'qituvchining innovatsion faoliyatda refleksiv va ijodiy pozitsiyasini faollashtirishi bu uning maktabda ta'lim jarayonini va o'zining innovatsion salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan bog'liq.

Bu borada, asosan, innovatsion faoliyat tahliliga tizimli yondashish tamoyillarini qo'llash va o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlashni ishlab chiqishni o'z ichiga olgan

yoʻnalish istiqbolli hisoblanadi. R.M.Granovskayaning taʼrifiga koʻra tizim — bu maʼlum bir yaxlitlikni tashkil etuvchi, ular oʻrtasidagi munosabatlar va aloqalarga ega boʻlgan elementlar toʻplami. Uning fikriga asoslanib, biz pedagogik tizimlarga nisbatan ushbu taʼrifni kuchaytirish mumkin va zarur deb hisoblaymiz. Tizimni faqat shunday “komponentlarni tanlab jalb qilish majmuasi” deb atash mumkinki, unda oʻzaro taʼsir va munosabatlar yoʻnaltirilgan jiddiy natijaga erishishga qaratilgan komponentlarning oʻzaro taʼsiri xususiyatini oladi.

Pedagogikada murakkab tizimlarning oʻzini-oʻzi tashkil etish nazariyasini qoʻllashning umumiy pozitsiyalari koʻrib chiqiladi, oʻz-oʻzini tashkil etish gʻoyalari taʼlim jarayonida va taʼlim mazmunida oʻz aksini topadi hamda sinergetika gʻoyalarini uslubiy qoʻllash koʻrsatiladi. Oʻqituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish I.Prigojinning oʻz-oʻzini tashkil etish nazariyasining quyidagi gʻoyalariga asoslangan edi [9]: a) murakkab tashkil etilgan tizimni uning ichki ehtiyojlariga mos kelmaydigan rivojlanish yoʻllariga yuklash mumkin emas; b) samarali rivojlanish imkoniyati tasodifan ham belgilanishi mumkin, shuning uchun maktabni rivojlantirishdagi muvaffaqiyat koʻp jihatdan maktabdagi oʻquv tarbiya jarayoni rahbarining qulay imkoniyatni, noyob vaziyatni koʻrish va qoʻldan boy bermaslik qobiliyatiga bogʻliq; v) maktabning tizim sifatida muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun uning barcha qismlarining rivojlanish surʼatlarini, ushbu rivojlanishni boshqarishning barcha subyektlari va ushbu subyektlarning harakatlarini muvofiqlashtirish kerak; d) maktabning samarali rivojlanishi nafaqat kuchli va keng qamrovli taʼsirlar natijasida, balki zaif, shaxsiy, mahalliy taʼsirlar, maktabdagi barcha qismlarida, boʻgʻinlarida, darajalarida kuchli rezonans effektini bersa.

Ushbu qoidalar bizga pedagogning innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonini ragʻbatlantirish imkoniyati va zarurligini taʼminlaydigan pedagogik jihatdan mos shart-sharoitlarni yaratib beradi: a) oʻqituvchining oʻz rivojlanish strategiyasini amalga oshirish, maktab ichidagi taʼlim ishtirokchisi; b) oʻz taqdirini oʻzi belgilash, oʻz-oʻzini amalga oshirish, oʻz-oʻzini bilish mexanizmlarini kiritish, c) bu tizimlar oʻrtasidagi majburiy oʻzaro taʼsir.

Oʻz-oʻzini tashkil etish nazariyasining umumiy qoidalariga asoslanib, quyidagilarni taʼkidlash mumkin: a) agar bunday tizimlarga rivojlanish yoʻllarini yuklashning iloji boʻlmasa, u holda oʻz rivojlanish tendensiyalarini ilgari surish yoʻlini topish zarur; ularni bu yoʻlga qanday olib kelish kerak, keyin boshqariladigan rivojlanish muammosi oʻz-oʻzini boshqaradigan rivojlanish shaklini oladi; b) murakkab tizimlar uchun rivojlanishning bir nechta muqobil yoʻllari, shuningdek ularni tanlash imkoniyati mavjud. Inson hayotiy faoliyatining sifat jihatidan

farq qiladigan natijasining tez o'sish rejimini boshlash uchun, to'g'ri, sinergetika nuqtayi nazaridan, "rezonans" deb ataladigan samarali ta'sirlar zarur.

Uzluksiz kasbiy ta'lim jarayonida o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish asosi o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning yaxlit jarayonining qurilishi va ishlashini ta'minlaydigan tizimli, refleksiv-faoliyatli va individual ijodiy yondashuvlarga asoslanadi. Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan, o'qituvchilar ta'limining barcha qismlari innovatsion faoliyatning barcha komponentlarining birligida namoyon bo'lishini maksimal darajada rag'batlantirishi va innovatsion salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Refleksiv-faoliyatli yondashuvni amalga oshirish o'qituvchining o'quvchi shaxsini rivojlantirish uchun innovatsion faoliyatga tadqiqot pozitsiyasiga kirish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi, bu uning samaradorligini tanqidiy tahlil qilish, tushunish va baholash uchun xizmat qiladi. Individual-ijodiy yondashuv o'qituvchining kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirish motivatsiyasini, ijodiy moyilligi va faolligini aniqlash va shakllantirishni ta'minlaydigan shaxsiy darajaga olib keladi.

Shuningdek, maktabdagi ta'lim sharoitida o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) kasbiy takomillashtirishning bir nechta mumkin bo'lgan variantlari mavjud bo'lib, faqat o'z manfaatlari, ehtiyojlari, motivlari va munosabatlaridan kelib chiqqan holda ularning har birini o'qituvchi erkin tanlaydi; b) rag'batlantirilmaydigan o'qituvchilar orasida innovatsion salohiyatni rivojlantirish zaruriyati; v) o'qituvchilarning yangi tajribani o'rganishga bo'lgan ichki motivlari va intilishlarini keltirib chiqaradigan "rezonansli" ma'lumotlarning mavjudligi; d) hayotda hisobga olish va kuzatish maktablar nafaqat o'qituvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishdagi inqiroz davrida, balki "dam olish, innovatsion faoliyatning shaxsiy va kasbiy muammolarini hal qilishning muqobil usullarini tushunish davrlari"; e) o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish, yangi ma'nolarni shakllantirishni kuchaytirish, kasbiy faoliyatning maqsadlari va qadriyatlarini aniqlash, salbiy pedagogik stereotiplarni yo'q qilish uchun ijobiy qayta aloqadan (feed back) foydalanish.

Shunday qilib, o'qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonida biz nafaqat vositani, balki insonparvarlik munosabatlarini o'rnatishga, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini faollashtirishga imkon beradigan mafkurani ham ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqotimizda innovatsion salohiyatni rivojlantirish muammosining nazariy tahliliga asoslanib, biz o'qituvchi faoliyatining innovatsion komponentini kasbiy ta'lim tizimiga umumiy yondashuvni dolzarblashtirish bilan bog'liq holda

o'zgartirish zarur degan xulosaga keldik. Ta'limdagi innovatsion faoliyatning muhim natijasi yangi kasbiy pozitsiyalar, yangi faoliyatlar, yangi ta'lim ixtisosliklarining paydo bo'lishi bo'lganligi sababli, bu yangi faoliyatlarga o'qitish ham an'anaviy bo'lishi mumkin emas.

Yangi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish motivatsiyalangan va ichki qabul qilingan faoliyatdir. Ko'plab tadqiqotlarga ko'ra, yangi texnologiyaning rivojlanishi bir qator to'qnashuvlar bilan birga keladi, ularning ildizlari kasbiy faoliyat, kasbiy ong, asossiz ijtimoiy umidlar va hayotning bir zumda yaxshilanishini kutish odatlarining hukmron bo'lgan stereotiplariga bog'liq bo'ladi [6,7].

Muammo kontekstida ilmiy va ilmiy-metodik adabiyotlarni, shuningdek, o'rganilayotgan jarayonning eng yuqori samaradorligi innovatsion salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan maktab ta'lim dasturi doirasida yangi ta'lim texnologiyasini o'zlashtirish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish asosida nomoyon bo'ladi degan xulosaga keldik. Ta'limdagi samarali innovatsion jarayon ikki qismining birligi bilan ifodalanganligi sababli: innovatsion loyihalarni amalga oshirish, o'qituvchi va atrof-muhitning innovatsion salohiyatini rivojlantirish, maktab dasturini amalga oshirishda haqiqiy o'quv jarayoni sharoitida innovatsiyalarni o'zlashtirish texnologiyasi aniqlanishi zarur.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga muvofiq, o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan maktab o'qitish dasturini ishlab chiqishda bir qator ko'rsatmalardan kelib chiqish kerak. Birinchidan, dastur umumiy uslubiy tamoyilga asoslanishi kerak: ta'lim faoliyatining innovatsion tajribasini an'anaviy vositalar bilan taqdim etish mumkin emas; uning boshqa vaziyatga o'tishi, albatta, unda takror ishlab chiqarilgan innovatsion faoliyatning umumiy ma'nolariga mos keladigan maxsus shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi. Ikkinchidan, dastur asosida faoliyat prinsipi yotadi: u kelib chiqishi, amalga oshirish usuli va natijalari bo'yicha faoliyatga asoslangan. Uchinchidan, dasturning umumiy uslubiy tezisi quyidagilardan iborat: innovatsiyaning qiymat asoslarini mafkuraviy tarzda belgilab bo'lmaydi, lekin bu innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida o'zini namouon etadi va ochib beradi. To'rtinchidan, innovatsion salohiyatni rivojlantirishning eng muhim sharti — maktab ichidagi tadqiqotlarda maxsus tashkil etilgan o'z innovatsion faoliyatining reflektiv tahlilning mavjudligi. Beshinchidan, maktab ta'lim dasturining eng muhim xususiyati shundaki, u o'zining innovatsionligi va kutilmagan ta'sirlar va yangi muammolar paydo bo'lishiga yo'naltirilganligi tufayli ushbu ta'sir va muammolarni kuzatib boradigan maxsus monitoring olib borishni taqozo etadi.

N.V.Nemovaning fikriga ko'ra, o'qituvchilar uchun maktab ta'lim dasturini ishlab chiqishda, shuningdek, muammo kontekstidagi tadqiqot natijalariga ko'ra, "o'qituvchilarni rag'batlantirish kasbiy ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olish kerak. O'qituvchilarning rivojlanishi — bu, bir tomondan, iloji boricha foydali, samarali bo'lishi kerak, ikkinchidan esa, o'qituvchidan iloji boricha kamroq harakat talab qilish va asosiy ishga zarar keltirmaslikdir" [8].

Shunday qilib, tadqiqot maqsadiga erishish uchun o'qituvchining malakasini oshirish tizimiga umumiy yondashuvni uning faoliyatining innovatsion tarkibiy qismini dolzarblashtirish bilan bog'liq holda o'zgartirish kerak. Maktabda "innovatsion salohiyatni rivojlantirish jarayonini rag'batlantirishi" mumkin bo'lgan maxsus muhitni yaratishning dolzarbligini anglagan holda, biz bu jarayonga kompleks ta'sir ko'rsatadigan pedagogik shart-sharoitlar tizimi, "shaxs salohiyati imkoniyatlarini qayta ishlab chiqarish sohasini ifodalashga yo'naltirilgan tizim zarur", deb hisoblaymiz. Shundagina uzluksiz kasbiy ta'limning samarali ko'rsatkichi sifatida "o'qituvchining keyingi izlanish va ijodiy faoliyati uchun yoki undan ham chuqurroq, olingan bilimlarni o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish manfaatlarida foydalanish uchun qo'zg'atuvchi mexanizm" rolini o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. 2022-yil 28-yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.
2. 2022-yil 17-yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi VM-25-son Qarori.
3. 2021-yil 25-yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4963-son Qarori.
4. Pedagogika Ensiklopediya (2 jild)// R.G'.Safarova, R.H.Jo'rayev 2015-yil.
5. Бодалев А.А. Личность и общение. — М.: Международная педагогическая академия, 1995. -256 б.

РЕЗЮМЕ

Maqolada o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonining zaruriy shartlari, insonning tabiatida bo'lgan o'z-o'zini tarbiyalash, pedagogik tizim tushunchasi, shaxsning o'z-o'zini tashkil etish nazariyasi kabi masalalar ilmiy jihatdan yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье научно обоснованы необходимые условия развития инновационного потенциала педагога, самообразования, концепция педагогической системы, теория самоорганизации личности.

SUMMARY

The article scientifically substantiates the necessary conditions for the development of the innovative potential of a teacher, self-education, the concept of the pedagogical system, the theory of self-organization of the individual.

ОИЛАЛАРДА ЎСМИР ЁШЛАРНИ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Хусанов Б.

*“Оила ва хотин-қизлар” илмий тадқиқот
институтини мустақил изланувчиси*

Таянч сўзлар: маънавий-ахлокий кадриятлар, дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, буюк алломалар, муқаддас, ватанпарвар, инсонпарвар, эътиқод.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, укрепляющие чувство незыблемости, великого всемогущества, святости, патриотизма, гуманности, веры.

Key words: spiritual and moral values, strengthening the sense of inviolability, great allomas, holy, patriotic, humane, faith.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон қарорида “Мавжуд муаммоларни ҳал этиш, маънавий-маърифий ишларнинг самараси ва таъсирчанлигини ошириш, кўлами ва миқёсини янада кенгайтириш, мамлакат аҳолиси, аввало, ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, соҳадаги ишларни мувофиқлаштиришнинг ягона тизимини яратиш, маънавий-маърифий ишларнинг таъсирчанлигини ошириш, маънавият соҳасидаги ички ва ташқи таҳдид ҳамда хавф-хатарларга қарши самарали курашиш, жамиятда мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш, давлат ва жамоат ташкилотларининг бу борадаги фаолиятига яқиндан қўмаклашиш ҳисобланади” деган фикрлар илгари сурилиши бежизга эмас. Бироқ атроф-муҳитнинг хусусиятларини ва айниқса уни оптималлаштириш усулларини таҳлил қилиш (педагогика, бойитиш) – тобора ўсиб бораётган жиҳатдир.

Биринчидан, шахсиятни ривожлантириш жараёни “маълум бир тарихий шароитга қараб, шахснинг маълум бир ижтимоий муҳитга тегишли бўлишига қараб бутунлай бошқача давом этади; иккинчидан, шахсиятнинг ривожланиши натижаси ижтимоий муҳитда вужудга келади, ундан индивидуал тажрибани шакллантириш учун материаллар олинади. Шунинг учун биз ижтимоий бойитилган муҳитни тинчлик ва зўравонликсиз маданиятнинг асоси сифатида ижобий ҳаётий тажрибани шакллантириш учун энг яхши шароитларни ифодаловчи деб аташимиз мумкин. Ижтимоий

муҳитнинг энг кенг тарқалган фазилатлари, бизнинг фикримизча, демократия, яхлитлик ва мослашувчанликдир. Атроф-муҳит демократияси нафақат (қобилиятли, соғлом, бой ва ҳоказоларга эга бўлганларни эмас, балки ҳамма учун ижобий тажрибани шакллантиришга ишонишимизга имкон беради).

Интеграция ҳар бир киши билан ҳар кимнинг ўзаро ҳаракатларида тажриба шаклланишини таъминлайди, бу айниқса, жиддий бўлмаган беғоналаштириш ва шахсий парзализация билан синфий жамиятда жуда муҳимдир. Мослашувчанлик нафақат талабларга бардош берадиган ва ташқи томондан белгиланган даражаларга мос келадиганларни эмас, балки барча одамларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижобий тажриба олиш учун турли хил имкониятларни англатади. Шундай қилиб, ижтимоий бойитилган муҳитнинг асосий хусусияти шундаки, бу ҳамма учун имконият муҳитидир.

Оиладаги таълим-тарбия, маънавий-ахлоқий қадриятлар кейинчалик одамлар орасида — маҳалла-қўйда, таълим муассасаларида сайқал топади. Шундай экан, ватанимиз ва халқимизнинг эртанги кунини, жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини белгиловчи баркамол авлодни вояга етказишдек улуғ вазифани оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлигисиз ҳал этиб бўлмайди десак, айтиш ҳақиқатни айтган бўламиз. Дарҳақиқат, ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялашда оиланинг ўрни бекиёс.—

Буюк алломаларимиз фарзанд тарбиясида оиланинг ўрни ва аҳамияти ҳақида кўплаб асарлар яратганлар. Хусусан, Абдурауф Фитрат “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” деб номланган асарининг иккинчи қисминини айнан фарзанд тарбиясига бағишлаган. Унда оиладаги энг оғир вазифа фарзанд тарбияси экани, халқнинг ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат—ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши, заиф бўлиб хорликка тушиши, фақирлик жомасини кийиб, бахтсизлик юқини тортиб эътибордан қолиши, ўзгаларга тобе, кул ва асир бўлиши болаликдан ўз ота-оналаридан олган тарбияларига боғлиқлиги алоҳида таъкидланади. Бир сўз билан айтганда, фарзанд оилада жисмонан, фикран ва ахлоқан тарбияланиши, кучли бадан, соғлом фикр ва яхши ахлоқ билан қуроллантирилиши лозим.

Аждодларимиз қадриятларига таянган ҳолда оила муқаддаслигини, бутунлигини сақлашимиз, фарзандларимизни ватанпарвар, инсонпарвар, юксак эътиқодли, одоб-ахлоқли ва албатта баркамол этиб тарбиялашга интилишимиз зарур. Ёшларнинг таълим-тарбияси ҳақида гап кетганда,

маҳалланинг роли ва таъсири тўғрисида тўхталмай иложимиз йўқ. Бежиз “Маҳалла — ҳам ота, ҳам она” дейилмаган. Ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик ва тотувлик каби халқимизга хос урф-одат ва анъаналар айнан маҳалла муҳитида ривожланган. Булар эса ёш авлоднинг онгу тафаккурини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Демак, фарзандларимиз таълим-тарбиясида маҳалланинг ўрнини ҳеч нарса билан тенг-лаштириб бўлмайди.

Кейинги пайтларда “омма-вий маданият” ниқоби остида бутун дунёга кенг тарқалаётган маънавий ва ахлоқий бузуқлик ёшларимизнинг дунёқарашига ҳам жиддий хавф солмоқда. Ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм каби ёт ва бузғунчи ғояларни Интернет орқали ёшлар онгига сингдиришга уриниш куча-йиб бормоқда. Йигит-қизларимизни уларнинг таъсиридан асрашимиз керак. Шу боис маҳаллаларда бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни атрофлича таҳлил қила оладиган мутахассисларни жалб этган ҳолда ёшлар учун ўқув соатлари ташкил этишимиз керак. Токи, бундай тадбирлар миллий манфаатларимизга, ҳаёт тарзимизга зид бўлган ғоя ва мафкуравий хуружларнинг моҳиятини очиб берсин. Бу эса фуқароларимизнинг қалбида миллий тафаккур ва соғлом дунёқараш асосларини мустаҳкамлашда алоҳида аҳамият касб этади. Оила авлодлар давомийлиги, қадриятлар, урф-одатлар ва анъаналарни, қолаверса, халқимиз маънавий меросининг авлоддан авлодга ўтишини таъминловчи муҳим ижтимоий институтдир.

Оила мустаҳкамлиги ва жамият барқарорлигининг асосларидан ижтимоий-маънавий тарбия узвийлигини таъминлаш ҳисобланади. У халқнинг, миллатнинг, шахснинг теран тафаккури, чуқур фалсафаси асосида шаклланади. Кўникама, урф, одат, меҳнат асосида мустаҳкамланади ва сайқал топиб боради. Меҳрга муҳтожлик шахсни заифлаштирганидек, меҳрсизлик жамиятни ҳам заифлаштиради. Самимий инсоний меҳр оила, жамият аъзоларни мустаҳкам бирлаштириш имкониятига эга. Шахс, жамиятнинг камолоти бевосита унинг меҳрлилик даражасига боғлиқ. У ижтимоий иммунитетни мустаҳкамлайди. Шахсни, жамиятни соғломлаштиради. Халқимизда меҳрни қадрият сифатида сингдиришга азалдан эътибор қаратилган. Бу миллий ҳамда диний дунёқарашлар ва уларнинг энг қадимги шаклларида ҳам ўз аксини топган.

Бугунги кунда бу урф-одатларнинг бир қисмида воз кечмоқчи бўлсак, унда уларнинг ўрнини меҳр ришталарини боғловчи нималар билан тўлдирамиз? Албатта, бу ҳақда чуқурроқ ўйлаб кўриш керак бўлади. Чунки меҳр ўзаро уйғунликда жамият аъзолари ўртасида муҳим воситага айланиб боради.

Оилада эр ва хотин ўртасида меҳрнинг рационал аҳамиятга эга бўлиши оила мустаҳкамлиги учун ўзига хос аҳамият касб этади. Бу борада азалий қадриятларимиз билан бирга замон ўзгаришлари, давр талабларини ўзида акс эттира оладиган улар ўртасида меҳр ришталарини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган янгича урф-одатларни олиб кириш лозим.

Инсонда табиатида индивидуаллакнинг кучайиши уни урф-одатлар, маросим ва анъаналар орқали бошқариш самарадорлигини пасайтиради. У ўзига бевосита наф келтирувчи удумлар, расм-русумлар билан яшашга ўта бошлайди. Дарҳақиқат, ҳар қандай одатлар, маросимлар кишиларга фойдали бўлганлиги учун ҳам яшовчандир. Она ва бола муносабатлари бу борада аллоҳида аҳамият касб этади. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг таъбири билан айтганда, “Биз юртимиздаги ҳар бир аёл тимсолида, аввало буюк зот – Она сиймосини кўрамиз. Шу боис “Аввало онангизга ва яна бир бор онангизга яхшилик қилинг”, деган муборақ ҳадисга амал қилиб, мўътабар оналаримиз, қадрли опа-сингилларимиз, дилбар қизларимизга эътибор ва ғамхўрлик кўрсатишни инсоний бурчимиз, деб биламиз”.

Ҳазрат Алишер Навоий бобомиз айтганларидек, “Сизларнинг олдингиздаги бу қарзимиз ҳаққини, минг хазина билан ҳам адо этиб бўлмайди”.

Онанинг фарзандига қиладиган ҳар бир иши, хизмати, меҳнати эвазига меҳр янада мустаҳкамланади. Бола шахсига яқинлашиб фарзанди учун кўп хизмат қилган онада меҳрлилик даражаси юқорироқ бўлади. Айни пайтда онаси, отаси учун хизмат қилиш ҳам фарзандларнинг уларга бўлган меҳрини ошишига сабаб бўлади.

Бугунги давр миграция жараёнларининг кучайганлиги билан ҳам характерланади. Бола учун меҳрни ҳеч ким ота-онадек беролмайди. Ота-онанинг фарзанди олдидаги бурчи, асосий вазифаси болани кўп пул билан таъминлаш эмас, балки боланинг бахтли ҳаётини ташкил қилишида кўмаклашиш. Бунда иқтисодий омил билан бирга маънавий омил ҳам муҳим рол ўйнайди.

намоён бўлади. Ота-она аҳиллиги, уларнинг бир-бирларига ғамхўрлиги ва меҳр

Оилада ўсмирларни бир-бирига меҳрибон бўлишларининг ҳам ўзига хос томонлари мавжуд. Оила аъзоларининг ўз ижтимоий функцияларни тўлиқ бажармасликлари ҳам меҳрга ташналик ҳиссини келиб чиқаради. Ота-она ўз фарзандига ўзидаги бор меҳрини бериб, унинг инжиқликларига сабр-бардош билан чидайди. Фарзанд эса энг аввало ота-она хизматини қилиш жараёнида уларга меҳр боғлайди. Болани ота ва онага меҳри бево-

сита уларга нисбатан қилган меҳнати асосида мустаҳкамланади. Бу ўзаро хизмат, иш, меҳнат жараёнида барқарорлашади.

Миллий маънавиятимизнинг чуқур илдизларини кўрсатувчи асослардан бири меҳр ришталарининг мустаҳкамлигида ибонлиги боланинг диққат марказида бўлади. Фарзанд ота-она иноклигидан намуна олади. Уларнинг бахтиёрлигини кўриб шодланади. Бу болаларнинг ўз ҳаёт йўлини белгилашда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Президент Шавкат Мирзиёев сўзлари билан айтганда, “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш ижтимоий-маънавий тарбиямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим”.

Ёш ота-оналар ўзларининг кекса ота-оналарига ғамхўрликлари, меҳрибонликларини ва совға саломларини ёш болалари ҳамроҳлигида амалга оширишлари фарзандлар учун ибрат мактаби бўлиб хизмат қилади. Байрамларда, дам олиш кунларида кекса ота-оналарини зиёрат қилишга ҳамроҳ бўлган ёш болалар ота-онага меҳр оқибатли бўлишдан ибрат олиб, катта бўлганларида ўз ота-оналари ва бобо-бувиларига шундай амаллар билан хизмат қиладилар. Бу инсоний бурч, туйғу дунёга ўта берилиб кетишдан анча устундир.

Бугунги кунда глобаллашув – ҳаёт суръатларининг тезлашуви, турмуш тарзининг кескин ўзгариши, тезкор ва шиддаткор замон янгиликларига турли тарихий даврларда муайян заруратлар таъсирида шаклланган қадриятлар ҳам бардош беролмай парчаланиб кетмоқда. Бундай шароитда инсонни сифатловчи энг юксак қадриятлардан бири бўлган меҳрнинг аҳамиятини пасайиб кетишини олдини олиш муҳим аҳамиятга эга.

Мавжуд қадриятларни тиклаш ҳамда янгича анъана ва урф-одатлар, ҳаёт тарзимизга мос қадриятлар бу борада муаммоларнинг ечими сифатида намоён бўлади.

Президентимиз таъкидлаганларидек, бугунги кунда мамлакатимизда замонавий оилани мустаҳкамлаш ва ривожлантириш масалалари бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотлар олиб бориш зарурияти куйидаги вазифалар билан узвий боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Биринчи вазифа биз учун муқаддас бўлган оила асосларини янада мустаҳкамлаш, хонадонларда тинчлик-хотиржамлик, аҳиллик ва ўзаро ҳур-

мат муҳитини яратиш, маънавий-маърифий ишларни аниқ мазмун билан тўлдиришдан иборат бўлмоғи зарур.

Иккинчи вазифа – аёллар ўртасида жиноятчилик, оилаларда ажралишлар кўпайгани, ёшларнинг турли диний-экстремистик оқимлар ва террористик ташкилотлар таъсирига тушиши каби ҳалқимизга хос бўлмаган аччиқ ва нохуш олдини олиш бўйича амалий чораларни кўриш.

Учинчи вазифа – аёлларни муносиб меҳнат билан бандлигини таъминлаш.

Аёллар учун доимий иш жойлари яратиш борасидаги муҳим масала билан бир қаторда, оилавий бизнес, касаначилик, ҳунармандлик, томорқа хўжалигини кенг ривожлантириш ишлари ҳам оқсамоқда. Авлодлараро меҳр ва меҳрлилиқ бу нафақат ижтимоий балки табиий эҳтиёждир. Шундай гўзал, олижаноб ва улуғвор туйғусиз инсон насли ҳам инсониятнинг боқийлиги ҳам хавф остида қолади. Инсоният ҳаётининг бардавомлиги авлодлараро меҳр билан бевосита боғлиқ.

Олиб борилган изланишлар натижаларига кўра, бугунги кунда му-тахассислар томонидан юртимиздаги оилаларни уч типга бўлиб тадқиқ этишни таклиф этишмоқда. Жумладан, таклиф қилинаётган оила моделлари – анъанавий, замонавий, инновацион оилалар шакли хусусиятларига қуйидагилар киритилмоқда. Анъанавий оилада эркак ва аёлнинг роли аниқ тақсимланган бўлиб, эркак – моддий ресурсларни яратувчи оила бошлиғи ва асосий қарорларни қабул қилувчи шахс. Аёл оила юмушлари ва фарзандлар тарбияси билан шуғулланади. Фарзандлар ота – оналарга бўйсунадилар, ҳар қандай оила аъзосининг обрўси унинг жинсига ва ёшига боғлиқдир. Оилавий кадриятлар ота-оналар – фарзандлар ўртасидаги муносабатлар учун асос ҳисобланади. Оилавий кадриятлар — ота-оналар ва фарзандлар муносабатлари учун асос ҳисобланади. Кўп авлодли оилалар кўпроқ учрайди. Маънавий-ахлоқий тарбияга кўпроқ урғу қаратилади.

Замонавий моделда бирламчи ижтимоий-иқтисодий жиҳат ҳисобланади. Бунда демократик ўзгаришлар ва бозор ислохотлари натижасида аёлларнинг иқтисодий ва ижтимоий мақоми, фаоллигини ошириш, оиланинг фаровонлигини кўзлаш, фарзандларга эса тадбиркор ва мустақил бўлиш кўникмаларини англатиш, таълим даражаси моддий фаровонликни белгилаб беради. Саломатликда – касалликларни даволашдан кўра уни олдини олишга эътибор қаратилади. Аёллар мақомининг оилавий ҳаёт меъёрларини ва оила доирасидаги ролларининг ўзгариши, ота-оналар касб карераларини ва оилавий мажбуриятларини биргаликда олиб борадилар.

Фарзандлар тарбияси учун оталар институти, ота-оналар муносабатлари ва ота-оналик маъсулияти ўзгаради.

Ҳозирги замон оиласидаги анъаналар ва турли маросимларнинг ижобий таъсири кучли бўлиб, халқимизнинг узок ўтмишидаги ахлокий хислатларини ифодаловчи меҳмондўстлик, инсонпарварлик, хушфеъллик, илтифотлилик, болажонлик, уй ва ҳовлини озода сақлаш, боғу-роғлар барпо этиш, халқ сайиллари ва мавсумий байрамларини биргаликда ўтказишда ўз ифодасини топади.

Оилада ижтимоий муҳит кишиларнинг мувофиқлигида янада аниқ намоён бўлади. Кишилар бир-бирлари билан мувофиқлиги, аввало ҳаётнинг қадри, қизиқишлари, эмоционал кўрсатмаларининг умумий тарзи ҳамоҳанглиги назарда тутилади, натижада оилада бир-бирини тушуниш, бошқаларнинг қадрини ҳам, шунингдек инсонни қандай бўлса шундайлигича қабул қилади. Оила аъзоларида психологик қулайлик ишончлилик, ҳимояланиш, бир- бирининг муомаласидан қатноатланиш мувофиқлигининг ички субъектив кўрсаткичидир.

Замонавий оиладаги муносабатлар оила аъзоларининг бир-бирлари билан муомалада ва ўзаро ҳаракатда бўлган эҳтиёжларининг чегараланганлигида кўринади. Бундай кишиларнинг бир-бирлари билан ажралиши ва бегоналанишиюз беради. Бундан ташқари, ҳозир мунтазам равишда маҳалладаги маънавий муҳит мониторингини янада такомиллаштиришга эҳтиёж сезилмоқда. Шу йўл билан нотинч оилалардаги муҳитни яхшилаш, фарзандлар тарбиясида кўзга ташланаётган нохуш ҳолатларнинг олдини олиш мумкин. Қўпинча йигит-қизларимизнинг муаммоларига, орзу-истакларига эътибор бермаймиз. Тўғрироғи, уларга фақат талаб қўямиз, қизиқишлари билан ҳисоблашмаймиз.

Маҳаллаларда, таълим муассасаларида ибратли хонадон вакиллари, уруш ва меҳнат фаҳрийлари, ёзувчи ва шоирлар иштирокидаги учрашув ва давра суҳбатларини мунтазам равишда ўтказиб туриш мақсадга мувофиқ. Ушбу тадбирлар қанчалик кўпайса, кўзлаган мақсадларга тезроқ етишимиз мумкин. Демак, шундан келиб чиқиб, аввало ўсмир ёшларда тадбиркорликка оид билим ва кўникмаларни шакллантириш лозим. Бунинг учун мутахассисларни жалб этган ҳолда семинар ва тренинглар ташкил этилса, йигит-қизларимиз ўртасида бу соҳага бўлган қизиқиш ортарди. Қонунлар иллатларга барҳам бериб, яхшиликка йўл очади. Шунинг учун фарзандларимизга қонунларга ҳурмат руҳини сингдиришимиз керак. Бу ерда гап уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш ҳақида кетмоқда. Бунда адлия орگانлари ва муассасалари ҳодимларининг

имкониятидан унумли фойдаланиш зарур. Пировард мақсадимиз комил инсонни тарбиялаш экан, оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлигини янада ривожлантириш нафақат ушбу институтлар, балки жамоатчилик вакиллари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари фаоллигига ҳам боғлиқлигини асло унутмаслигимиз керак.

Маълумки, таълим-тарбия тарихига назар ташлар эканмиз мозийда ҳам энг муҳим, бош масала инсон, уни баркамол этиб тарбиялаш бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Энг қадимги манбалардан бошлаб, кейинчалик пайдо бўлган таълимий-ахлоқий асарларда ҳам назарий, ҳам амалий масалалар таҳлил этилганки, унинг асосида инсон шахсини маънавий-ахлоқий шакллантириш муаммоси марказий муаммо бўлган. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида бошлаб, Кайковуснинг “Қобуснома”, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-хақойиқ”, Саъдийнинг “Тулистон”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Абдулла Авлонийнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” ва бошқа жуда кўп дидактик асарларнинг ҳар бирини бир педагогик дарслик десак янгилишмаган бўламиз.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи// —Халқ сўзиI газетаси, 2021 йил 7 март, № 48 (7828).
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// —Халқ сўзиI газетаси, 2020 йил 30 декабрь, № 276 (7778).
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017.- Б. 281.

РЕЗЮМЕ

Мақолада оиладаги таълим-тарбия, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва ижтимоий муҳитнинг энг кенг тарқалган фазилатлари ҳақида фикр юритилган. Муаллиф буюк алломаларимиз фарзанд тарбиясида оиланинг ўрни ва аҳамияти ҳақидаги кўплаб асарларини келтириб ўтган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются наиболее распространенные качества семейного воспитания, духовно-нравственные ценности и социальная среда. Автор процитировал множество работ наших великих союзников о месте и важности семьи в воспитании детей.

SUMMARY

The article reflects on the most common qualities of family education, spiritual and moral values, and the social environment. The author has cited many works by our great allies about the place and importance of the family in the upbringing of children.

PISA XALQARO BAHOLASH DASTURI TALABLARI ASOSIDA TALABALARNING TABIIY VA ILMIY SAAVOTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Rahmonova G. Z.

*A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish
va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot institutining
I-kurs doktranti*

Tayanch so'zlar: xalqaro baholash dasturi, texnologiya, kompetensiya, tabiiy-ilmiy savodxonlik, tadqiqot, bilim, ko'nikma, malaka, ilmiy dalil, muammo.

Ключевые слова: международная программа оценивания, технология, компетенция, естественное знание, грамотность, исследование, знание, умение, компетенция, научное доказательство, проблема.

Key words: international assessment program, technology, competence, natural-science literacy, research, knowledge, skill, competence, scientific evidence, problem.

Kirish. Hozirgi kunda o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish vazifasi o'qituvchilar oldida turgan dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. O'quvchilarning maktabda va maktabdan tashqari o'zlashtirilgan turli yo'nalishlar bo'yicha bilim va ko'nikmalarini hayotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirish muammosini hal etish maktabdan kutilayotgan prinsipial yangi ta'lim natijasidir. Uning tub yangiligi esa, eng avvalo, pedagogik tafakkurning yangicha uslubini, hayotda farovonlikni ta'minlaydigan bilimlar natijalariga yangicha munosabatda bo'lish, hayotiy muammolarni konstruktiv hal etish darajasida namoyon bo'la boshladi. An'anaviy ta'limda ko'proq o'quvchilarning esda saqlash qobiliyatiga urg'u berilgan bo'lsa, endilikda o'quvchilarda bilimlarni mustaqil egallash va egallangan bilimlardan hayotiy muammolarni yechishda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish talab etilmoqda. Buning natijasida o'quvchilarda olingan bilim va faktlar asosida ta'lim muammolarini hal qilish qobiliyati yoki haqiqiy hayotiy vaziyatda harakat qilish qobiliyati shakllanadi. Hozirgi rivojlanib borayotgan dunyo bizdan insoniyat duch kelayotgan global o'zgarishlarni hal qilish uchun ko'proq ilmiy savodli shaxslarni shakllantirishni talab qilmoqda. Ilmiy savodxon bo'lgan shaxslar fan va global muammolarni tushuntirishi va ehtimol yumshata olishi, shuningdek oqilona qarorlar qabul qilishi mumkin bo'ladi. Global isish, yo'qotish kabi masalalarni tushunish,

biologik xilma-xillik, evolyutsiya, genetik tadqiqotlarning ta'siri va boshqa ko'plab mavzularning barqaror rivojlanish kontekstida shaxsiy ishtirok etish uchun tabiiy-ilmiy savodxonlik muhim, deyarli shartdir. Bundan tashqari, zamonaviy iqtisodiyot asosan fan va texnologiyaga asoslangan va buning uchun bizga murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan texnik savodli fuqarolar kerak. Ilmiy savodxonlik - bu ilmiy bilimlardan foydalanish, savollarni aniqlash, tushunish va tushunish uchun dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir[2,76bet]. Tabiiy ilmiy savodxonlik tabiiy dunyo va unga inson faoliyati orqali kiritilgan o'zgarishlar haqida qaror qabul qilishga yordam beradi.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Har tomonlama samarali va sifatli ta'limni tashkil etish uchun ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish ta'lim jarayoniga xalqaro standartlar talablarini joriy etish zarur. Xalqaro baholash standartlarini joriy etish mavjud ta'lim tizimiga chetdan baho berish, yutuq va kamchiliklarni xolisona aniqlashga xizmat qiladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasida qo'yilayotgan amaliy qadamlarga xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi, Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin. Shundan so'ng mamlakatimizdagi o'quvchilar 2021-yilda PIRLS xalqaro baholash dasturida, 2022-yilda PISA xalqaro baholash dasturida, 2023-yilda esa TIMMS xalqaro baholash dasturi sinovlarida ishtirok etishdi. 2019-yilda A.Ismailov, G.Tog'ayevalar tomonidan tuzilgan "Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini baholash" nomli o'quv metodik qo'llanmada Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Co-operation and Development) tomonidan o'tkaziladigan PISA (Programme for International Student Assessment) tadqiqoti doirasida foydalanilgan materiallar asosida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish yo'llari keltirib o'tilgan. Unda PISA xalqaro tadqiqotining mazmun-mohiyati, uning tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlikni baholash yo'nalishiga oid asosiy tushunchalar, topshiriqlar, ularning tavsifi va yechish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan[8,45bet]. Qo'llanma umumiy o'rta ta'lim muassasalari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari, tabiiy yo'nalishdagi fan o'qituvchilari, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalarining tinglovchilari, fan metodistlari, xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish jarayoniga jalb etilgan mutaxassislar hamda ta'lim sifatini baholash masalalari bilan shug'ullanuvchi ilmiy xodimlarga mo'ljallangan.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** PISA xalqaro baholash dasturi o'quvchilarning o'qish (matnni tushunish), matematika va

tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktabda egallagan bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini aniqlashga mo'ljallangan. Shuningdek, PISA xalqaro baholash dasturi o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar to'playdi hamda ularning muammoni hal qila olish ko'nikmalarini ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o'quvchi-yoshlarning fikr-mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi. PISA hech qanday o'quv dasturini belgilamaydi yoki targ'ib qilmaydi, yoki umumiy e'tirof etishni taqozo etmaydi. Ishtirokchi mamlakatlar ekspertlari va iqtisodchilari o'quvchilarda tabiiy fanlardan bilim, ko'nikmalar shakllanishi hamda mustahkamlanishi davlatlarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun dastlabki muhim qadam deb e'tirof etadi[7,341bet]. PISA dasturi 15 yoshli o'quvchilarni baholash uchun mo'ljallangan yagona xalqaro baholash dasturi hisoblanadi. Baholash uchun aynan 15 yoshli o'quvchilarning tanlab olinishining sababi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo davlatlarning ko'pchilik qismida ushbu yosh majburiy ta'lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi. PISA baholash dasturi asosan quyidagi masalalarga e'tibor qaratadi[5,11bet]:

1. Davlat siyosati masalalari: "Maktablar o'quvchi yoshlarni katta hayotga o'tishlariga munosib ravishda tayyorlay olyaptimi?", "Ayrim turdagi o'quv dasturlari boshqalariga nisbatan samaraliroqmi?", "Maktablar muhojirlar yoki og'ir ijtimoiy sharoitdagi o'quvchilarning kelajagi yaxshilanishiga yordam beradimi?" kabi ba'zi bir savollarga javob topishdan iborat;

2. Savodxonlik: PISA muayyan maktab o'quv dasturlarining ustunligini o'rganish o'rniga, o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'llay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash va muloqot qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi;

3. Hayot davomida o'rganish: o'quvchilar maktabda o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsani to'liq o'zlashtira olmaydilar. Samarali o'rganuvchi bo'lish uchun nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ular qanday va nima uchun o'rganilishi haqida xabardor bo'lish lozim.

Tabiiy fanlar bo'yicha savodxon bo'lgan shaxsda quyidagi kompetensiyalar shakllangan bo'ladi[5,13bet]:

1. Hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish
2. Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash
3. Ma'lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish

Hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish kompetensiyasida tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarni yodga tushirish, bu bilimlarning kundalik turmushdagi

amaliy ahamiyatini tushuntira olish, ushbu bilimlar asosida tegishli bashoratlar qila olish, izohlovchi jadvallar va modellarni tushunish, ulardan foydalanish va ularni yaratish qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash kompetensiyasida ilmiy tadqiqotlarda o'rganilayotgan muammoni aniqlay olish, muammoni tadqiq etish usullarini taklif qilish, berilgan ma'lumotlarning haqiqiyligi ilmiy dalillar asosida tekshirish, ilmiy tadqiq etilishi mumkin bo'lgan savollarni ajrata olish qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

Ma'lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish kompetensiyasida ilmiy adabiyotlardan olingan dalil, faraz va xulosalarni aniqlash, bir turdagi ma'lumotlarni boshqa turga o'tkaza olish (matn ko'rinishidan jadval yoki diagramma holatiga o'tkazish yoki aksincha), ilmiy dalillarga asoslangan mulohazalarni ilmiy bo'lmagan qarashlardan farqlay olish, malumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

-Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Quyida biz fizika faniga doir PISA topshiriqlaridan namunalarni ko'rib chiqamiz va bizning maqsadimiz PISA topshiriqlariga o'xshash topshiriqlarni ishlab chiqish va ular yordamida o'quvchilarda tabiiy-ilmiy kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat.

Issiq ish

1-savol Po'lat eski uyni ta'mirlamoqda. U o'z mashinasining yukxonasida bir shisha suv, bir nechta mix va yog'och bo'lagini qoldirdi. Mashina oftobda 3 soat turganidan so'ng uning ichidagi temperatura 40° Cga yetdi. Mashinadagi buyumlarda qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi? Quyida keltirilganlarning har biri Mashinadagi buyumlarda quyidagi o'zgarishlar sodir bo'ladimi? "Ha" yoki "Yo'q"

Barcha buyumlarning temperaturasi bir xil bo'lib qoladi	Ha / Yo'q

Ma'lum vaqt o'tgach, suv qaynay boshlaydi	Ha / Yo'q

Ma'lum vaqtdan keyin mixlar qizib, qizara boshlaydi	Ha / Yo'q

Baholash mezoni. Mazkur topshiriqni bajarish uchun o'quvchilarning fizika fanidan moddalarning issiqlik almashinuvi va issiqlik o'tkazuvchanlik bo'yicha bilimlarini yodga olishlari hamda bilimlarni qo'llay olish ko'nikmasi talab etiladi. Agar o'quvchilar quyidagi tartibda uchta to'g'ri javobni belgilashgan bo'lsa, javob to'liq qabul qilinadi (1 ball): Ha, Yo'q, Yo'q. Javob yo'q yoki boshqa javoblar belgilangan bo'lsa, javob qabul qilinmaydi (0 ball). Mazkur topshiriq o'quvchilarning hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish kompetensiyasini baholashga qaratilgan[5,56bet].

2-savol Po‘lat temperaturasi 90°C atrofida bo‘lgan bir stakan qaynoq qahva hamda temperaturasi 5°C atrofida bo‘lgan bir stakan mineral suvni ichish uchun oldi. Ikkala stakan bir xilda bo‘lib, ularning kattaligi va suyuqliklarning hajmi teng. Po‘lat o‘tirgan xonaning temperaturasi 20°C atrofida edi. 10 daqiqadan so‘ng qahva va mineral suvning temperaturasi qanday bo‘lish ehtimoli bor?

A) 70°C va 10°C

B) 90°C va 5°C

C) 70°C va 25°C

D) 20°C va 20°C O‘quvchilar mazkur topshiriqni bajarishda fizika fanidan moddalarning issiqlik almashinuvida ajralib chiqadigan issiqlik miqdori uning massasiga bog‘liq bo‘lishini hamda issiqlik-balans tenglamasini yodga olishlari hamda egallagan bilimlarini amalda qo‘llay olishlari kerak. Agar o‘quvchilar “A 70°C va 10°C ” javob variantini belgilashgan bo‘lsa, javob to‘liq qabul qilinadi (1 ball). Javob yo‘q yoki boshqa javoblar belgilangan bo‘lsa, javob qabul qilinmaydi (0 ball). Mazkur topshiriq o‘quvchilarning hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish kompetensiyasini baholashga qaratilgan.

O‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish va fizikani kundalik turmushdagi ahamiyatini ochib berish maqsadida bir qancha qiziqarli topshiriqlardan (PISA topshiriqlariga o‘xshash) foydalanishimiz mumkin. Quyida shunday topshiriqlardan namunalar keltiramiz.

1. Dengizning eng chuqur joyida hayot kechiruvchi baliqlar suv yuziga yaqinlashganda ichidagi havo pufagi yorilib nobud bo‘ladi. Nima uchun?

2. Muz qattiq jism hisoblanadi. Nima uchun muz suvda cho‘kib ketmasdan suzib yuradi?

3. Nima uchun choynak qopqog‘ida kichkina teshik qilinadi?

4. Tajribaga asosan Toshkentda og‘zi ochiq idishda suvning qaynash temperaturasi $98,3^{\circ}\text{S}$ – $98,8^{\circ}\text{C}$. Buni qanday tushuntirish mumkin?

5. Nima uchun odam dor ustida yurganida langar cho‘pdan foydalanadi?

6. Ko‘rshapalak qorong‘ida qanday qilib o‘ljasini „ko‘radi“?

7. Ko‘p qavatli binolarning yuqori qavatlariga zina yordamida ko‘tarilish qiyinligi deyarli hammaga ma‘lum. Nima uchun?

8. Tog‘dan tushayotgan chang‘ichi cho‘nqayib oladi. Chang‘ichining cho‘ng‘ayib olishiga sabab nima?

9. Nima uchun yozning issiq kunlarida sopol ko‘zada saqlangan suv sovuqroq bo‘ladi?

10. Issiq ovqatni temir qoshiq bilan ichgan ma‘qulmi yoki yog‘och qoshiq bilanmi?

Bu kabi qiziqarli savollar o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish va ilmiy nazariyalarga asoslanib xulosa chiqazish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

– **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).**

XXI asrda insoniyat oldida turgan muammolar ilmiy tafakkur va ilmiy kashfiyotlarga asoslangan innovatsion yechimlarni talab etishi shubhasiz. Jamiyatga iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilishda zarur bo'ladigan innovatsiyalarni rivojlantiradigan va ilmiy tadqiqotlar olib boradigan ilm egalari, olimlar kerak. Tabiiy-ilmiy savodxonlik deganda o'quvchilarning tabiiy fanlarga oid bilimlarni bilishi, ulardan kundalik hayotda foydalana olishi, tabiiy fanlarga oid muammolarni muhokama qilish va yechishda faol fuqaro sifatida ishtirok etishi tushuniladi [1, 76bet]. Hozirgi kunda insoniyatning aksariyat qismi oziq-ovqat ta'minoti, energiya ishlab chiqarish, kasalliklarning tarqalishi, iqlimning o'zgarishi kabi muammolardan aziyat chekmoqda. Bu esa bizdan kelajakda ushbu muammolar yechimini topa oladigan, tabiiy-ilmiy savodxonligi yuqori bo'lgan o'quvchilarni tayyorlashni talab etadi. O'quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun fanlararo integratsiyani amalga oshirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim. Ushbu jarayonda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish ta'limdagi yutuq va kamchiliklarni qiyosiy tahlil etish imkoniyatini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi. O'quvchilarning savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturi haqida qo'llanma. -T.2019
2. Пентин П.А., Ковалева Г.С. “Состояние естественно-научного образования в российской школе по результатам международных исследований TIMSS и PISA”, –М.: 2018
3. Ковалева Г.С., Кошеленко Н.С. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009. Примеры заданий по естествознанию. Москва. 2007
4. PISA Released items – Science. December 2006. ACER, WESTA
5. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Ahmedov, G.O.Tog'ayeva. O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi, qo'llanma. Toshkent, 2019 yil.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada PISA xalqaro baholash dasturi talablari asosida o'quvchilarni tabiiy -ilmiy savodxonligini rivojlantirish masalasi yoritildi. Tabiiy-ilmiy savodxonlik kompetensiyalari tahliliy bayon etildi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda PISA topshiriqlari va “Qiziqarli fizika” topshiriqlaridan foydalanib samaradorlikni oshirish usullari keltirildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье был освещен вопрос развития естественно-научной грамотности учащихся на основе требований международной оценочной программы PISA. Аналитически описаны компетенции естественно-научной грамотности. В развитие этих компетенций были даны методики повышения эффективности с помощью заданий PISA и заданий «Интересная физика».

SUMMARY

In this article, the issue of developing students' natural and scientific literacy based on the requirements of the PISA international assessment program was covered. Competencies of natural and scientific literacy were analytically described. In the development of these competencies, methods of increasing efficiency using PISA assignments and «Interesting Physics» assignments were given.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ СОТРУДНИЧЕСТВА

Ширбачеева Г. Ш.

PhD, заведующая кафедрой

«Педагогика и психология дошкольного образования»

Ташкентского государственного педагогического университета им. Низами

Tayanch so'zlar: ijtimoiy o'zaro ta'sir, munosabatlarni standartlashtirish, o'qituvchi va talaba, ramziy muhit, munosabatlarning sub'ekt-sub'ekt tabiati, ijtimoiy rollar, me'yor, muammo, o'qituvchi obrazi.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, стандартизация отношений, преподаватель и студент, символическое окружение, субъект-субъектный характер отношений, социальные роли, норма, проблема, образ преподавателя.

Key words: social interaction, standardization of relations, teacher and student, symbolic environment, subject-subject nature of relations, social roles, norm, problem, teacher's image.

Сущность социального взаимодействия заключается в том, что лишь во взаимодействии с другими людьми человек может удовлетворять подавляющее большинство своих потребностей, интересов, ценностей.

Взаимодействие субъектов образовательного процесса представляет собой результат взаимосогласованных единичных действий, вызывающих обратную реакцию и включающих цели деятельности, социальную ситуацию, представленную средствами обучения и атмосферой вуза [5].

Высшее образование «создается» процедурами взаимодействия участников образовательного процесса, каждый из которых одновременно и субъект, преследующий общие цели, и объект ориентации для других деятелей. Регулярное воспроизведение ситуаций взаимодействия приводит к стандартизации ожиданий и формированию норм, структурирующих модели взаимодействия и задающие социальные роли. Различия во взаимных ожиданиях преподавателей и студентов охватывают широкий круг проблем - от ценностных ориентации до качества получаемых знаний и эффективности их усвоения [5].

В процессе взаимодействия преподаватели и студенты пытаются понять или точнее «разгадать» намерения друг друга, анализируя их поступки и

опираясь на свой прошлый опыт в подобных ситуациях. Социальный мир студентов формируется в результате социальных взаимодействий друг с другом и с преподавателями. При этом решающее влияние на студентов оказывает символическое окружение, т.к. оно способствует формированию их сознания и человеческого «Я». Отношение преподавателей к работе, к окружающим, высокий профессионализм, эрудиция, самодисциплина, стремление к творчеству способствуют формированию подобных качеств и в студенческой среде [4]. Именно интеллигентность, коммуникабельность, тактичность создают такую атмосферу отношений между преподавателями и студентами, когда последние становятся равноправными субъектами единого процесса образования и воспитания, саморазвития, социокультурного самоопределения.

Высшее образование становится более витальным за счет перехода от жестких систем организации, где имеет место приоритет подчинения и принуждения, к более гибким и опосредованным (согласие и вынужденность), в которых одни субъекты получают возможность сознательно поступать в соответствии с ожиданиями других.

Субъект - субъектный характер взаимодействия участников образовательного процесса определяет актуальность таких качеств личности как воспитанность, любезность, обаяние. Принцип, конституирующий общение предполагает, что «каждый должен дать другому тот же максимум ценностей общения (радость, легкость, оживленность), который совместим с максимумом ценностей, полученных им самим».

Этот принцип указывает на демократическую структуру общения между равными партнерами, а процесс взаимодействия выступает как социальное партнерство. Содержание взаимодействия в сфере высшего образования представляет собой реализующую форму единства преподавателей и студентов на основе воплощения их мотивов и интересов [4].

В сфере высшего образования преобладает установка одинакового подхода ко всем студентам. Данный порядок закреплён институционально. Закрепление уважительного отношения к преподавателю - обязательное правило ожидания вежливого отношения со стороны студента. Это правило должно также выполняться преподавателями при взаимодействии со студентами. Взаимное преломление социальных норм и ценностей в сознании участников образовательного процесса, его осмысление и отражение в реальных действиях преподавателей и студентов определяет доминанту личностно - ориентированного подхода в образовательной деятельности.

Повышение степени удовлетворенности от процесса взаимодействия включает в себя обеспечение степени комфортности в системе взаимных действий, адекватного восприятия себя и партнера по взаимодействию. Ожидаемый результат совместной деятельности определен наличием общей цели, отвечающей интересам всех и способствующий реализации потребностей каждого, средствами и условиями ее достижения, уровнем квалификации профессорско-преподавательского состава.

Единство цели взаимодействия субъектов образования обусловленное совпадением их социальных позиций и интересов, не обеспечит надежного взаимопонимания, если участники образовательного процесса не будут руководствоваться разделяемыми всеми правилами и нормами [1].

Процесс взаимопонимания играет большую роль при общении преподавателей и студентов, он делает их поведение предсказуемым. Когда между участниками образовательного процесса устанавливается устойчивое взаимопонимание, происходит становление формальных и неформальных ролей, определяющих поведение каждого субъекта взаимодействия. Таким образом, социальное взаимодействие оказывается продуктом исполнения ролей, которые субъекты высшего образования получают извне и интернализуют. Индивид определяет свою позицию относительно других, свой статус в социальной структуре, свои социальные роли, которые предписывают ему определенные образцы поведения и делают взаимодействие предсказуемым.

Центральная проблема во взаимодействии - это проблема взаимоотношений участников по поводу приобретения профессиональных знаний, умений и навыков. Каждый участник входит в социальную ситуацию, обладая неким накопленным опытом и с культурными предпосылками, предположительно разделяемых всеми. Разделяемые всеми участниками когнитивные, нормативные предпосылки и самоограничения являются основой порядка взаимодействия.

С первых дней обучения в вузе у студентов начинают формироваться общие черты образа преподавателя. Для создания устойчивого и позитивного взаимодействия со студентами преподавателям приходится прилагать немало усилий, каждому из них необходимо стремиться к созданию собственного положительного имиджа. Психологи утверждают, что наиболее сильной составляющей в формировании мнения студентов о преподавателе является оценка его во время первой встречи. Именно впечатление, полученное при первом контакте, накладывает наиболее длительный и устойчивый отпечаток на дальнейшее очно - заочное взаимодействие [3].

Вряд ли можно сомневаться в том, что образ преподавателя, складывающийся у студентов, активно влияет на различные аспекты взаимодействия и сотрудничества с ним. От того, насколько адекватен ситуации педагог и насколько точно воспринимают его студенты, во многом зависит эффективность учебного процесса.

Рассмотрение проблемы социального взаимодействия преподавателей и студентов - это поиски ответов на самые разнообразные вопросы: каковы типовые способы, которыми субъекты высшего образования устанавливают между собой самые разнообразные связи; как они поддерживают эти связи; каковы условия сохранения и прерывания этих связей

Литература:

- 1 Зиммель Г. Проблема социологии. Общение. Пример чистой или формальной социологии // Теоретическая социология: Антология. В 2-х ч. / Пер. с англ., фр. Составитель и общий редактор СП. Баньковский. М. Книжный дом «Университет» - Ч. 1
2. Лыкова, В. А. Концептуальные основы компетентностного подхода в подготовке преподавателя высшей школы / В. А. Лыкова, И. И. Бабин // Славян. пед. культура. – 2006. – № 5. – С. 105–107.
3. Сластенин, В. А. Качество образования как социально-педагогический феномен / В. А. Сластенин // Пед. образование и наука. – 2005. – № 3. – С. 65–69.
4. Татур, Ю. Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектирования стандартов высшего профессионального образования: материалы по второму заседанию методологического семинара: авторская версия / Ю. Г. Татур. – М., 2004. – 16 с.
5. Филиппов, В. М. Задачи модернизации образования на современном этапе / В. М. Филиппов // Высш. образование сегодня. – 2003. – № 3. – С. 2–5.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasasidagi o'qituvchilar va talabalarning ijtimoiy o'zaro ta'siri o'zaro kelishilgan yagona harakatlar natijasida aks ettirilgan bo'lib, ular fikr-mulohazalarni keltirib chiqaradi va faoliyat maqsadlarini, ta'lim va ta'lim vositalari bilan ifodalanadigan ijtimoiy vaziyatni o'z ichiga oladi. universitet atmosferasi. Bu jarayonda o'qituvchilar va talabalar o'zlarining harakatlarini tahlil qilish va shunga o'xshash vaziyatlarda o'tmish tajribasiga tayangan holda bir-birlarining niyatlarini tushunishga yoki aniqroq «ochishga» harakat qilishadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье социальное взаимодействие преподавателей и студентов в высшем учебном заведении раскрыто как результат взаимосогласованных единичных действий, вызывающих обратную реакцию и включающих цели деятельности, социальную ситуацию, представленную средствами обучения и атмосферой вуза. В процессе которого преподаватели и студенты пытаются понять или точнее «разгадать» намерения друг друга, анализируя их поступки и опираясь на свой прошлый опыт в подобных ситуациях.

SUMMARY

In this article, the social interaction of teachers and students in a higher educational institution is revealed as the result of mutually agreed single actions that cause a feedback and include the goals of the activity, the social situation represented by the means of education and the atmosphere of the university. In the process of which teachers and students try to understand or more accurately «unravel» each other's intentions by analyzing their actions and relying on their past experience in similar situations.

KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QITISHNING DOLZARBLIGI

Rasulov I. M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: kredit modul tizimi, Ta'lim sifati, individual ta'lim, ta'lim trayektoriyasi, Individual traektoriya, ta'limda shaffoflikka erishish, ta'limda moslashuvchanlik, talabaga yo'naltirgan ta'lim, talaba shaxsi.

Ключевые слова: система кредитного модуля, качество образования, индивидуальное обучение, образовательная траектория, индивидуальная траектория, достижение прозрачности в образовании, гибкость в обучении, обучение, ориентированное на студента, личность студента.

Keywords: credit module system, quality of Education, individual education, educational trajectory, Individual trajectory, achieving transparency in education, flexibility in education, education directed to the student, student personality.

Ta'limning globallashuvi va xalqarolashuvi oliy ta'limda o'qitish jarayonini tashkil etish tizimiga ham o'zgartirishlar kiritishni talab etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'limda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash talabalarning maksimal mustaqilligini qo'llab-quvvatlash, egallangan bilimlarni amaliyotda samarali qo'llay olish layoqatini rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa, oliy ta'lim jarayonini xalqaro standartlarga javob beradigan pedagogik tizim asosida tashkil etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ana shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish ustuvor vazifa etib belgilandi. Pedagogika Oliy ta'lim muassasalarida esa 2020-2021 o'quv yilidan mazkur tizim asosida o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilab berildi. Ta'limdagi islohotlar kelajakda kata samaralar berishini rivojlangan mamlakatlar tajribasi yaqqol isbotlab turibdi. Bugun mamlakatimizda aynan ta'lim sohasiga yangicha boshqaruv tizimlarini joriy etish, ta'lim jarayonini tashkil etish darajasini jahon tajribasi asosida rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va kelajak mutaxassislarning mustaqilligi va mas'uliyatini rivojlantirish dolzarb masalaga aylangan. Ayni shu maqsadlarni ko'zda tutgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-

5847-son Farmoniga muvofiq “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish” Kontsepsiyasida oliy ta’lim muassasalarining deyarli 85 %i 2030 yilgacha o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tkazishi ustuvor vazifa etib belgilandi. Oliy ta’limni rivojlantirishga qaratilgan mazkur bosh konsepsiyada yaqin istiqbolda Respublikadagi kamida ta’lim muassasalarini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar(Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o‘rinidagi oliy ta’lim muassasalari ro‘yxatiga kiritishga erishish maqsad etib belgilab qo‘yildi.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida esa 2020-2021 o‘quv yilidan mazkur tizim asosida o‘quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab qo‘yildi. Bu esa mamlakatimiz ta’lim tizimi ta’lim falsafasining o‘zgarish bosqichida turganligidan dalolat beradi. Bugun zamonaviy ta’limning takomillashgan tizimi deya ta’riflanayotgan o‘qitishning modulli-kredit ko‘rinishi o‘zlashtirishni nazorat qiluvchi turdan o‘zini o‘zi nazorat qiluvchi – rag‘batlantiruvchi turga o‘tishni anglatadi, nazarimizda. O‘qitishning kredit-modul tizimi – modulli o‘qitish texnologiyalari va ECTS (ingl. European Credit Transfer and Accumulation System – kursdan kursga o‘tish va ball to‘plashning Evropa tizimi) sinov kreditlari birligida amalga oshiriladigan o‘quv jarayonini tashkil etish modeli; “Kredit” tushunchasi o‘zida kasbiy tayyorgarlik mazmunida o‘quv fanlari ulushini hisobga olish imkonini beruvchi miqdoriy tavsifni o‘zida ifoda etadi. Kredit u yoki bu kursni yoki yaxlitlikda ma’lum bir ta’lim dasturini o‘zlashtirish uchun zarur o‘quv yuklamasi va unga ajratilgan vaqtni aniqlash uchun zarur. Oliy ta’limga nisbatan qo‘llanilganda “modul” deganda o‘quv fanlari bo‘yicha ta’lim dasturlarini mustaqil, mantiqiy tugallangan qismi nazarda tutiladi. Modul fanning ma’lum tugallangan qismi yoki yaxlitlikda fanning o‘zi; modul o‘zida bir qancha kurslarni qamrab olishi mumkin. Modul tarkibiga kiruvchi informatsiya didaktik maqsadga erishish uchun aniq tuzilish va yaxlitlikka ega keng ko‘lamdagi murakkablikni aks ettiradi.

Modul tuzilmasida majburiy tayanch komponent va variativ qism mavjud bo‘ladi. Modul ma’lum bir fan sohasi haqidagi yaxlit tasavvurlarni hosil qiladi va mazkur modulni o‘zlashtirish yakunida talaba o‘zida namoyon qilishi lozim bo‘lgan aniq kompetensiyalarni belgilash imkonini beradi. Har bir talaba mustaqil yoki maslahatchi (tyutor) yordamida namunaviy reja asosida o‘zining yillik individual rejasini tuzadi. Unga informatsion paket (tanyach o‘quv rejasi (elektiv fanlar katoligi bilan birga), o‘quv dasturlari, o‘quv mashg‘ulotlari turlari, maslahatlar grafigi) bilan tanishish imkoniyati beriladi.

Ta'lim sifati – ta'lim jarayonining turli qatnashchilarini o'quv muassasasi tomonidan ko'rsatilgan ta'lim xizmatlaridan qoniqish darajasi yoki ta'limda qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishganlik darajasi . 1987 yilda Yevropa ittifoqining London sammiti davomida ittifoq a'zo mamlakatlari OTMLari o'rtasida talabalar almashinuvini qo'llab quvvatlovchi ERASMUS dasturi tashkil etiladi va Yevropa ittifoqi davlatlari universitetlarida o'qiyotgan talabalar bir yil yoki bir semester davomida boshqa a'zo davlatlar hududiga o'zaro almashlash bo'yicha ta'lim olish sifatini kengaytiradilar. Lekin bu tizimning asosiy muammosi bu talabalar xorijda o'rgangan fanlarni o'z universitetiga qaytgandan so'ng tegishli ta'lim darajasini qo'lga kiritishlari uchun tan olinishga erishish edi. Lekin amalda a'zo davlatlar universitetlari o'quv dasturlarini vaqt, yuklama va mohiyat jihatidan qiyoslash jihati mavjud emas edi. Bu muammoning yechimi sifatida ERASMUS dasturi 1989 yilda Amerika kredit tizimi va Niderlandiya oliy ta'lim tizimiga asoslanga holda yangi kredit modul tizimi qoidalarini ishlab chiqishdi va uni European Credit Transfer System (ECTS) deb nomladilar . Ta'limni insonparvarlashtirish, tabaqalashtirish va demokratlashtirish ta'lim tizimini yanada moslashuvchan, o'zgaruvchan va ochiq qildi. Natijada, talabalarning o'zlari shaxsiy ehtiyojlari va intilishlariga to'liq javob beradigan individual ta'lim traektoriyalarini tanlashlari uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ldi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda muammoli-refleksiv va faoliyatga asoslangan yondashuvlarga muvofiq talabalarning individual ta'lim traektoriyalarini shakllantirish muammosini rivojlantirishga muhim hissa qo'shilgan. Vaysman, V.V. Davydova, I.A. Zimnyaya, I.S. Kon, V.D. Shadrikov, I.O. Yakimanskaya, A.B. Xutorskiy va boshqalar. Maktab o'quvchilarining individual ta'lim traektoriyalari L.Ya.ning asarlarida shaxsan muhim faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq. Dorfman, I. Ya. Lerner va C.B. Vorobieva va boshqalar. Ta'limning individual traektoriyasi ta'limda har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning shaxsiy usuli deb hisoblaydilar. Individual ta'lim tendentsiyasi me'yoriy hujjatda – oliy ta'limning asosiy o'quv rejasida aks ettirilgan bo'lib, unga ko'ra talaba komponenti uchun individual soatlar ajratilishi nazarda tutilgan. “Talaba komponenti” faqat talaba bilan individual ishlash bilan cheklanmaydi. Ammo bu atama nafaqat olimlarning, balki ta'lim tashkilotlari ma'muriyati va o'qituvchilarining tushunchasini talabaning o'z ta'limidagi rolini tan olishga imkon beradi. Gap nafaqat ta'limning individual mazmunini tanlashda, balki o'quvchining o'z ta'lim uslubini, uning g'oyaviy asoslarini, optimal sur'at va ritmi tanlash qobiliyati, diagnostika va natijalarni baholashda hamdir. Ta'limning individual xususiyatlari va tabiatini hisobga olish boshlang'ich maktabda allaqachon

zarur. Har bir talabaga barcha o'quv fanlarini rivojlantirish uchun o'z ta'lim traektoriyasini yaratish imkoniyati beriladi. O'qitishning vazifasi o'quvchining ijodiy rivojlanishining individual zonasini ta'minlashdan iborat bo'lib, u har bir bosqichda o'zining individual fazilatlarini va qobiliyatiga tayangan holda ta'lim mahsulotlarini yaratishga imkon beradi. Ta'limning individual traektoriyasi tegishli faoliyatni amalga oshirish orqali o'quvchining ta'limdagi shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish natijasidir. Talabalarning talabalarga yo'naltirilgan ta'limini tashkil etish quyidagi huquq va imkoniyatlarni amalga oshirishni maqsad qilib qo'yadi: Talabalarga yo'naltirilgan ta'limning asosiy vazifasi - har bir talaba tomonidan insoniyatning umume'tirof etilgan yutuqlari bilan bog'liq bo'lgan o'z ta'limining individual traektoriyasini qurishdir. Talabani bilim olishi faqat shaxsiy maqsadlariga erishish bilan cheklanmaydi. Talabani o'quv mahsulotlari namoyish etilgandan so'ng ular madaniy-tarixiy hamkasblari bilan taqqoslanadi. Ushbu bosqich tegishli maqsadlarni belgilash bilan yangi o'rganish tsiklini keltirib chiqarishi mumkin. O'qitishning refleksiv-baholash bosqichida o'quvchining faoliyatining individual natijalariga ham, o'rganilayotgan umumiy madaniy yutuqlarga, shu jumladan ta'lim standartlariga ham tegishli ta'lim mahsulotlari aniqlanadi. Individual traektoriya bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish maxsus metodologiya va texnologiyani talab qiladi. Zamonaviy didaktikada bu muammoni hal qilish uchun odatda ikkita qarama-qarshi usul taklif etiladi, ularning har biri individual yondashuv deb ataladi. Birinchi usul - o'qitishning differentsiatsiyasi bo'lib, unga ko'ra har bir o'quvchiga individual yondashish, u o'rganayotgan materialni murakkablik darajasi, yo'nalishi bo'yicha farqlash taklif etiladi. Buning uchun talabalar odatda guruhlariga (turlari bo'yicha: qobiliyatli, o'rtacha, orqada qolgan) yoki darajalarga (yuqori, o'rta, past) bo'linadi. Ikkinchi usul har bir talabani o'z ta'lim yo'li u o'rganadigan har bir ta'lim sohasiga nisbatan qurilganligini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, har bir talaba barcha o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun o'z ta'lim traektoriyasini yaratish imkoniyatiga ega. Ta'lim traektoriyasi bo'ylab rivojlanish natijalarini talaba tomonidan yaratilgan mahsulotga e'tibor qaratish orqali tekshirish mumkin: ular bilan standart yoki ijodiy vaziyatda ishlash ko'nikmalarida (aqliy, kognitiv, kommunikativ) amalga oshiriladigan bilimlar. Bundan tashqari, talabani traektoriyasi bo'ylab o'z vaqtida yo'lini baholash yoki tuzatish uchun doimiy fikr mulohazalar zarur.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish" to'g'risidagi 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847 sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora tadbirlari" to'g'risidagi 2020 yil 27 fevraldagi PQ4623- sonli qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoning tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora tadbirlari" to'g'risidagi 2020-yil 31-dekabr VM-824 - sonli qarori

4. Мирзоев Р.Р. Педагогические аспекты подготовки преподавателей к работе в условиях кредитной системы образования: дис. ... канд. пед. наук. – Курган-Тюбе, 2010. – 189 с.

5. Уразалиева Р.И. Кредитно-модульная система организации обучения как фактор формирования умений самообразовательности студента: дис. ... канд. пед. наук. – Оренбург, 2010. – 98с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bugungi zamonaviy ta'limning takomillashgan tizimi deya ta'riflanayotgan o'qitishning modulli-kredit ko'rinishi o'zlashtirishni nazorat qiluvchi turdan o'zini o'zi nazorat qiluvchi – rag'batlantiruvchi turga o'tishni anglatadi, nazarimizda. O'qitishning kredit-modul tizimi – modulli o'qitish texnologiyalari va ECTS (ingl. European Credit Transfer and Accumulation System – kursdan kursga o'tish va ball to'plashning Evropa tizimi) sinov kreditlari birligida amalga oshiriladigan o'quv jarayonini tashkil etish modeli; "Kredit" tushunchasi o'zida kasbiy tayyorgarlik mazmunida o'quv fanlari ulushini hisobga olish imkonini beruvchi miqdoriy tavsifni o'zida ifoda etadi.

РЕЗЮМЕ

модульно-кредитный взгляд на обучение, описываемый в этой статье как усовершенствованная система современного образования сегодня, представляет собой переход от типа, контролирующего усвоение, к типу самоконтроля – стимулирования, на наш взгляд. Кредитно-модульная система обучения – технологии модульного обучения и ECTS (наглядно. European Credit transfer and Accumulation System-европейская система перехода от курса к курсу и накопления баллов) модель организации учебного процесса, реализуемая в единстве пробных кредитов; Понятие "кредит" « выражает в себе количественную характеристику, позволяющую учесть долю учебных предметов в содержании профессиональной подготовки.

SUMMARY

the modular-credit view of teaching, which is described in this article as an improved system of today's modern education, means the transition from a type of acquisition control to a type of self – control-incentive, in our eyes. Credit-module system of teaching-modular teaching technologies and ECTS (visual). European Credit Transfer and Accumulation System-the European system of course to course transfer and scoring) model for the organization of the training process carried out in a unit of test credits; The concept of "credit" « in itself expresses a quantitative description that allows you to take into account the share of Educational Sciences in the content of professional training.

ИЖТИМОЙ-МАДАНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯ: ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИ

Жураев В.

Фарғона давлат университети

Таянч сўзлар: жамият, миллат, уруғ, ёшлар, инсон, билим, малака, кадрият, ҳурмат, компетинсия.

Ключевые слова: общество, нация, клан, молодежь, человек, знание, компетентность, ценность, уважение, компетентность.

Key words: society, nation, clan, youth, human, knowledge, competence, value, respect, competence.

Замонавий ахборот жамиятини модернизация қилишни глобаллашув жараёнларисиз, турли фанларнинг ривожланишига янги ғояларни киритмасдан ва тобора ўсиб бораётган ижтимоий-маданий ўзаро алоқаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ушбу жараёнлар инсон ҳаётининг кундалик, маданий, илмий, сиёсий, иқтисодий соҳаларига тегишлидир. Инсон ҳаёти давомида доимо турли маданият ва урф-одатлар вакиллари билан учрашади, улар дўст, қариндош ёки таниш бўлиши мумкин. Аммо улар билан мулоқот қилиш қийин бўлиши мумкин, чунки ҳар бир инсон дунёни, маданий хусусиятларни билмаслиги мумкин. Мулоқотни муваффақиятли қуриш ва самарали ўзаро таъсирни амалга ошириш учун бағрикенглик ва эҳтиёткорлик каби фазилатлар, шунингдек, тил муҳитига тезда мослашиш қобилияти талаб қилинади. Буларнинг барчаси умумий “ижтимоий-маданий компетенция” атамаси билан бирлаштирилиши мумкин.

Ҳозирги вақтда “компетентлик” ва “компетенция” тушунчаларини аниқ тушуниш мавжуд эмас. Психологик ва педагогик адабиётларда “компетентлик” тушунчаси кенг тарқалган. Турли олимлар бу тушунчани турли нуқтаи назардан кўриб чиқадилад. Бу соҳадаги энг машҳур олим – Эдинбург университети профессори, доктор Жон Равендир. У компетентликни “маълум бир фан соҳасидаги муайян ҳаракатни самарали бажариш учун зарур бўлган ўзига хос қобилият, шу жумладан, юқори ихтисослашган, махсус турдаги фан кўникмалари, фикрлаш усуллари, шунингдек, ўз ҳаракатлари учун жавобгарликни тушуниш” деб тушунтиради.

Компетентлик – бу билим ва амалий инсон фаолияти ўртасидаги муносабатлар соҳасига тегишли бўлган тоифадир. Б.Ю. Елконин таърифига кўра, компетентлик – бу фаолиятга қўшилиш пайтида олинган шахснинг малака характеристикаси.

К. Ж. Рисулованинг фикрига кўра, “Компетенция” у ёки бу касб эгасига зарур бўлган касбий қонуниятлар, тамойиллар, талаблар, қоидалар, бурч, вазифа ҳамда мажбуриятлар, шунингдек, шахсий деонтологик меъёрлар йиғиндисини англатади. Компетентлик эса - шахс амалий фаолияти билан боғлиқ бўлиб, компетенция меъёрларини жамият талабларидан келиб чиққан ҳолда креативлик асосида иш тажрибасида намоён этиш маҳоратидир. Компетентликнинг асосий мезони самарали фаолият, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш билан белгиланади [15].

А.В. Хуторский “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини ажратиб, қуйидаги таърифларни таклиф қилади:

Компетенция – бу субъектлар ва жараёнларнинг маълум бир доирасига нисбатан ўрнатилган ва уларга нисбатан юқори сифатли ишлаб чиқариш фаолияти учун зарур бўлган ўзаро боғлиқ шахс фазилатлари (билим, кўникма, малака, фаолият усуллари) тўплами.

Компетентлик – бу шахснинг тегишли компетенцияларга эга бўлиши, эгалик қилиши, шу жумладан, унга бўлган шахсий муносабати ва фаолият предмети [26].

Чет тилларини ўқитишнинг замонавий методологиясида тил ва маданиятни биргаликда ўрганиш масалалари ижтимоий-маданий компетенция нуқтаи назаридан тобора кўпроқ тавсифланмоқда. “Ижтимоий-маданий компетенция” тушунчаси чет тилларини ўқитиш назарияси ва амалиётига мустаҳкам киритилган.

М.Т Кадирова ижтимоий-маданий компетенция халқаро тилшунослик, ижтимоий-лингвистик ва маданиятшунослик компетенцияларини ўз ичига олади, деб ҳисоблайди.

Н.А. Холмирзаевнинг фикрича, талабаларнинг ижтимоий - маданий компетенциясини тўлақонли шакллантириш учун мустаҳкам билим, кўникма, малака ва сифатларни шакллантириш билангина эмас, балки субъектив тажрибани доимий бойитиш, ўзгартириш орқали ҳам таъминланади.

Галскова Н.Д., Гез Н.И. ижтимоий-маданий компетенцияни инсонга маданиятлар мулоқоти доирасида, яъни ижтимоий-маданий алоқа шароитида ўзини англашга имкон берадиган қобилият сифатида белгилайди. Унинг шаклланиши чет тили кодини ишлаб чиқиш ва инсоннинг маданий

тажрибасини ривожлантириш ўртасидаги муносабатларда амалга оширилади, унда инсоннинг ўзига, дунёга бўлган муносабатини, шунингдек, ижодий фаолият тажрибасини ажратиб олиш мумкин [4].

Корнеева Л.И. ижтимоий-маданий компетенция маданият билан шартланган омилларни тушуниш, қадрлаш ва ҳурмат қилишни ва ўз ва бошқа одамларнинг идрокига, фикрлашига, баҳолашига ва ҳаракатларига таъсир этувчи омилларни ва шу асосда янги ҳаракат схемасини яратиш қобилиятини англатади, деб ҳисоблайди. Бу ижтимоий-маданий тушунишда, бошқа маданият вакилларининг хатти-ҳаракатларига коммуникатив ва хулқ-атворга мослашишда ва турли маданиятларнинг қадриятлари ва меъёрларига асосланган янги хулқ-атвор намуналарини куришда намоён бўлади [14].

Соловова Е.Н. ижтимоий-маданий компетенция халқаро йўналтирилган шахсни тарбиялаш воситаси эканлигини ва талабалар томонидан ижтимоий тажриба, урф-одатларни (нафақат ўрганилаётган тил мамлакатини, балки уларнинг она тилини ҳам) ўзлаштиришни, уларни ўзаро таъсир жараёнида кўриб чиқишни, шунингдек, талабалар томонидан ўзлаштирилишини ўз ичига олади. Ижтимоий-маданий компетенция тилни ўқитиш жараёни билан (яъни лингвистик компетенцияни шакллантириш билан) чамбарчас боғлиқ [21].

М.Ш. Рузметова ўзининг илмий ишида ижтимоий-лингвистик компетенцияга қуйидагича таъриф беради: “Ижтимоий-лингвистик компетенция кундалик ҳаётга, ижтимоий ҳаётга, таълимга ва маданиятга оид мавзулар орқали ўзи яшаётган мамлакатнинг урф-одатлари, қадриятлари, маросимлари ва бошқа миллий-маданий хусусиятларини билиш ҳамда тили ўрганилаётган ҳар бир халқ, миллат вакилларининг ўзига хос барқарорлашган урф-одатлари, расм-русумлари билан таққослаган ҳолда оғзаки ва ёзма нуткида фикрларини тақдим эта олиш қобилиятини назарда тутати”.

“Википедия” интернет манбаси ижтимоий-маданий компетенцияни бошқа маданият вакиллари билан муваффақиятли мулоқот қилиш қобилияти сифатида таърифлашни таклиф қилади ва ижтимоий-маданий компетенция тузилишини таклиф этади, унга қуйидагилар киради:

- ижтимоий-маданий ва маданий-махсус билим.
- амалий мулоқот қобилиятлари.
- ижтимоий-маданий психологик сезувчанлик [22].

Таҳлил қилинган манбалар асосида ижтимоий-маданий компетенция турли йўللار билан талқин этилади. Баъзи олимларнинг таъкидлашича,

бу одамларнинг бир жамиятда зиддиятсиз, тажовузсиз бўлиш қобилияти; илгари бегона бўлган маданиятда иштирок этиш қобилияти; тафаккурнинг хилма-хиллиги ва маданий жараёнлардан хабардорлик тамойилларига асосланган хатти-ҳаракатлар меъёрлари ва хусусиятлари сифатида намоён бўлади.

Ижтимоий-маданий компетенция мураккаб ҳодиса бўлиб, турли тоифаларга тегишли компонентлар тўпламини ўз ичига олади. Бунда қуйидаги компонентларни ажратиш мумкин:

- лингвистик-минтақавий – ижтимоий-маданий семантикага эга лексик бирликлар ва уларни ижтимоий-маданий мулоқот ҳолатларида қўллаш қобилияти (масалан, саломлашиш, мурожаат қилиш, оғзаки ва ёзма нутқда хайрлашиш);
- ижтимоий-лингвистик – ижтимоий қатламларнинг лингвистик хусусиятлари, турли авлод вакиллари, жинслар, ижтимоий гуруҳлар, диалектлар;
- ижтимоий-психологик – маданий шартли сценарийларга, ушбу маданиятда қабул қилинган коммуникатив усуллардан фойдаланган ҳолда хулқ-атворнинг миллий ўзига хос моделларига эга бўлиш;
- маданий компонент – ижтимоий-маданий, тарихий-маданий, этно-маданий фон (ўрганилаётган тил халқининг анъаналари, урф-одатларини билиш) [2].

Ижтимоий-маданий компетенция кўникмаларининг етишмаслиги алоқа жараёнини сезиларли даражада мураккаблаштириши мумкин. Ушбу муаммо доирасида ўзаро боғлиқ тил ва маданиятни ўқитишни ташкил этиш йўллари излаш амалга оширилади. Ҳамма нарсани тасвирлай оладиган чет тили ёрдамида инсон онгнинг тузилиши ҳақида билиб олиши мумкин. Шу сабабли, чет эл билими ва унинг маданиятидаги бўшлиқлар доимо тилда пайдо бўлади. Қоида тариқасида, вақт чекловлари туфайли ОТМ талабалари ўрганилаётган тил мамлакатининг маданияти, урф-одатлари, анъаналари, ижтимоий меъёрлари муҳитига кириш имкониятидан маҳрум. Талабалар чет тилида сўзлашувчиларни деярли тушуна олмайдилар ва уларнинг нутқида грамматик ва хулқ-атвор хатоларини кузатиш мумкин.

Ушбу тил маданиятини бир вақтнинг ўзида ўрганиш, яъни ижтимоий-маданий компетенцияни такомиллаштириш билан чет тилини ўрганиш бунга йўл қўймасликка ёрдам беради. Ижтимоий-маданий компетенцияни такомиллаштириш биринчи дарслардан бошланиши керак. Бунга барча асосий соҳаларда сўзлашув нутқида йўналтирилган, энг кенг тарқалган

кундалик вазиятларни батафсил баён этган матнлар; ўрганилаётган тил маданиятининг асосий қадриятлари ва тушунчаларини очиб берадиган диққат билан танланган мисоллар, шунингдек, ушбу тилнинг сўз бойлиги, фразеологияси ва грамматикасидан тўғри ва нотўғри фойдаланиш мисоллари кириши мумкин. Манбалардан бири журналистик характердаги матнлар бўлиши мумкин, чунки уларда нафақат мамлакатда ва дунёда содир бўлаётган воқеалар, балки она тилида сўзлашувчилар томонидан ушбу ҳодисаларни ифодалаш учун ишлатиладиган луғат ҳам намоиш этилади.

Миллатлараро муносабатлар тез-тез кескинлашиб бораётган замонавий дунёда ижтимоий-маданий компетенциянинг ривожланиши алоҳида рол ўйнайди. Ижтимоий-маданий компетенция замонавий кўп маданият-ли дунёда яшаш ва ўзаро муносабатда бўлишга тайёрлик ва қобилиятни назарда тутди. Чет тилини ўқитиш бошқарув ходимларини бағрикенг бўлишга, бошқа одамларни ҳурмат қилишга, барча халқлар билан тинч ва дўстона яшашга ўргатиш учун ажойиб имконият яратади. Бошқарув ходимлари ўртасида ижтимоий-маданий компетенцияни такомиллаштириш ўз мамлакатининг ватанпарварларини тарбиялашда катта рол ўйнайди. Бошқарувдаги шахс бошқа мамлакатлар ва халқларнинг маданияти, урф-одатлари, анъаналари, тилини билса, қадрласа ва ҳурмат қилса, ўз халқининг ёки ўзи яшайдиган минтақанинг маданияти ва анъаналарини ғурур билан тақдим эта олса, ҳеч қандай душманлик, рақобат ёки устунлик ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Ижтимоий-маданий компетенция таркибий қисмларининг шаклланиши ва ривожланиши бошқарувдаги ходимга ўзини ўзи мулоқот қиладиган одамларнинг ижтимоий-маданий хусусиятларига йўналтириш, ижтимоий-маданий алоқа шароитида юзага келиши мумкин бўлган ижтимоий-маданий тўсиқларни ва уларни бартараф этиш усулларини аниқлаш имкониятини беради. Шунингдек, бошқа мамлакатлар, халқлар, маданий жамоаларни мустақил ўрганиш; чет тили муҳитида ўз маданиятини намоиш этиш усулларини ўзлаштириш; тўғридан-тўғри ва билвосита алоқанинг илгари ўрганилмаган бошқа соҳаларида ижтимоий-маданий ўз-ўзини тарбиялаш учун асос яратади.

Чет тилларини ўқитишда маданий таркибий қисмларни жалб қилиш асосий амалий мақсадга – ўрганилаётган тилда мулоқот қилиш қобилиятини шакллантиришга эришиш учун жуда зарурдир.

Ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантиришнинг энг самарали воситаси ўрганилаётган тил мамлакатада қолиш, мамлакатнинг мадания-

ти, анъаналари, урф-одатлари ва ижтимоий меъёрлари муҳитига кириш-дир.

Айтиш мумкинки, тил муҳитидан ташқарида ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантиришнинг самарали усуллари ва воситаларини излаш керак.

Ўқитиш мазмунининг асосий ижтимоий-маданий таркибий қисми ўқув матнидир. Қуйидагилар ўқув матни сифатида ишлатилади:

- * тематик, минтақавий, бадий матнлар;
- * диалоглар ва монологлар;
- * шеърлар;
- * қўшиқлар;
- * ҳарфлар;
- * интервью;
- * она тилида сўзлашувчилар билан суҳбатларнинг аудио матнлари.

Бошқарувдаги ходимларнинг ижтимоий-маданий компетенциясини ривожлантиришнинг яна бир усули бу видео материаллардан фойдаланишдир. Видеолар мамлакатнинг ўзига хос маданий портретларидир. Улар туфайли бошқарувдаги шахслар мамлакатнинг манзаралари ва диққатга сазовор жойларини ўз кўзлари билан кўришлари, байрам жараёнини, маросимни, одамларнинг кундалик ҳаётдаги хатти-ҳаракатларини кузатишлари мумкин, масалан, кафе ва дўконда, темир йўл станциясида ва туғилган кунда, қидириш ва квартирани ижарага олишда, шифокор тайинланишида. Матн ҳақиқий бўлиши, бошқарув ходимларининг қизиқишлари ва ёшига мос келиши ва табиий вазиятга имкон қадар яқин бўлиши муҳимдир.

Инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларнинг маданияти ва ҳақиқатлари, ижтимоий-маданий портрет ғояси (худуди, аҳолиси, географик ва табиий шароитлари) ҳақидаги билимлар инглиз тилини яхшироқ ўзлаштиришга, унинг ижтимоий-маданий алоқа воситаси сифатида ролини англашга имкон беради ва уни қулай даражада ишлатишга ундайди. Ижтимоий-маданий компетенцияни амалга ошириш таълимнинг маданий йўналишини, бошқарувдаги ходимларни маданият, урф-одатлар билан таништиришни таъминлайди, ўз мамлакати маданиятини яхшироқ тушунишга, уни чет тили орқали тақдим этиш қобилиятига ва бошқарувдаги ходимларни маданиятлар мулоқотига киритишга ёрдам беради.

Замонавий таълим муассасаси ҳозирги вақтда бошқарувдаги ходим нафақат билимларни, балки ҳаёт тажрибасини, бошқа одамлар ва умуман дунё билан ўзаро муносабатларни эгаллайдиган ижтимоий-маданий ма-

кондир. Ижтимоий-маданий муҳит – бу инсоннинг маданий қадриятлар, муносабатларининг ривожланиш майдони. Ушбу элементларни тамойилал равишда стандартлаштириб бўлмайди, шунга кўра, ушбу маконда бошқарувдаги ходимларнинг ҳаётини ташкил этишнинг кўплаб таълим моделлари ўрнатилади ва амалга оширилади. Ижтимоий-маданий муҳит шахснинг жамиятда ишлаши учун шарт-шароитларни белгилайди ва Л.П.Буванинг сўзларига кўра куйидаги функцияларни бажаради:

- янги маданий қадриятларнинг тарқалишига ёрдам беради;
- гуруҳ манфаатларини рағбатлантиради;
- алоқа субъектларининг ўзаро таъсирини фаоллаштиради;
- асосий қадриятларга муносабатни шакллантиради;
- ижтимоий тажрибани ўзлаштиришга ва инсоннинг яшаши учун зарур бўлган янги фазилатларни эгаллашга ёрдам беради [2].

Бошқарувни ижтимоий-маданий, тарихан ривожланган ҳодиса сифатида тушуниш бошқарув ходим, маданият ва жамиятнинг ўзаро таъсирининг моҳиятини очиб берадиган бир қатор позицияларни аниқлашга, ижтимоий-маданий компетенциянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга имкон беради. Ижтимоий маданиятнинг ривожланиши бошқарув ходимининг жамиятга муносабатини шакллантириш билан таъминланади. Бу жараён унинг маданият маконида ва вақтида ўзини ўзи белгилаши, маданиятнинг энг оддий воситалари билан белгиланадиган қадриятларни, усулларни, ҳаракатларни ўзлаштириш билан боғлиқ [3]. Маданият қадриятларига қўшилиш орқали бошқарув ходими уларни ўз онгига сингдиради, бу эса уларга эркинлик туйғусини беради. Ушбу эркинликни субъектив танловда амалга ошириш ўз кадр-қимматини англашга воситачилик қилади, бошқа одамлар билан ўзаро муносабатлар учун маълум маъноларни белгилайди, яхлитлик, ўзини ўзи таъминлаш ва ўз инсоний кадр-қимматини ҳис қилади.

Д.И. Фелдштейн болалик даврида инсоннинг ижтимоий-маданий ривожланиши муаммоларини ўрганар экан, ижодий индивидуаллик ривожланадиган соҳа – бу маданият деган хулосага келади, чунки у билан танишиш, унинг қадриятларини ичкилаштириш, энг муҳими, шахснинг ижтимоий-маданий дунёда ўз “мен”ини ижтимоий, ҳақиқий кашфиётига мослаштиришнинг муҳим шарти саналади [7].

Бошқарув муҳотидаги давр, ўзига хос хусусиятлар тўплами бошқарувчилик, эркинликка интилиш, ҳаракат, маданиятнинг ўзида тавсифланади, эркин танлов шароитида бошқарув ходимининг ўз маънавий ривожланиши жараёни содир бўладиган соҳани яратади, унинг муҳим фаолиятга бўлган ҳақиқий эҳтиёжлари амалга оширилади, одамлар ўртасидаги ўзаро

таъсир маъно ва мазмун билан тўлдирилади, маданий қадриятларни ин-териоризация қилиш, маданий ижод, ижтимоий-маданий компетенцияни такомиллаштириш юзага келади.

Ижтимоий-маданий компетенциянинг фалсафий жиҳатлари А.Я. Флиер, О.Н. Астафьева, О.А. Захарова, А.П. Садохин, О.И. Карпухин, И.В. Кондаков, А.В. Костина асарларида очиб берилган. Ижтимоий-маданий компетенцияни фалсафий тушуниш контекстида унинг бир қатор муҳим хусусиятлари қайд этилган: шахснинг психологик ҳаракатчанлиги ва мулоқотчанлиги, унинг ижтимоий мослашувчанлиги ва маданий бағрикенглиги (А.Я. Флиер), ижтимоий-маданий фаолиятга тайёрлик, шахснинг шаклланган қиймат йўналишлари, мулоқотга тайёрлик (Д.П. Садохин), фаолиятнинг ижтимоий контекстини тушуниш қобилияти (Я.Г. Багдасарян, Г.В. Панина), шахсни жамиятга мослаштириш ва интеграция қилиш қобилияти (О.Н. Астафьева, О.А. Захарова) [1].

Маданиятшуносликда ижтимоий-маданий компетенция ижтимоий аҳамиятга эга бўлган вазифаларни масъулиятли ҳал қилиш учун зарур бўлган, ижтимоий-маданий контекстда мазмунли бўлган шахснинг қобилияти, шунингдек, алоқа шерикларининг ўз маданияти ҳақидаги билимларга асосланган мулоқот ўтказишга тайёрлиги ва қобилияти сифатида қаралади (А.Я. Флиер, О.Н. Астафьева, О.А. Захарова, А.П. Садохин, О.И. Карпухин, И.В. Кондаков, А.В. Костина). Бир қатор тадқиқотчилар ижтимоий-маданий компетенция таркибига “маданий компетенция”ни (А.Я. Флиер), “ахборот ва коммуникация компетенцияси”ни (О.Н. Астафьева, О.А. Захарова) ва “ижтимоий-маданий компетенция”ни (А. Р. Садохин) киритадилар.

Таълимдаги компетенция ёндашувининг асосчилари (И.А. Зимная ва А.В. Хуторской) ижтимоий-маданий компетенцияни алоҳида, мустақил сифатда ажратмайдилар. Бироқ И.А. Зимная ижтимоий-маданий компетенциянинг таркибий қисмларини шахс ва ижтимоий соҳа ўртасидаги ижтимоий ўзаро таъсир компетенцияларига боғлайди ва А.В. Хуторской ижтимоий-маданий компетенцияни ижтимоий-маданий компетенциянинг таркибий қисми сифатида кўриб чиқади [4; 9].

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son farmoni O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. -Toshkent, 2017. - 6-son, 70-modda.
2. Mirziyoyev. Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O‘zbekiston, 2017. 18-b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-y.
4. Mavlonova R.A., To'raeva O.T., Xoliqberdiev U.M. Pedagogika. — T.: "O'zbekiston", 1999 y, 200-bet.
5. Musayev N. Oilada bola tarbiyasining psixologik xususiyatlari. — Maktab va Hayot jurnali, 2005 yil, №3, 18-19 betlar.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бошқарувни ижтимоий-маданий, тарихан ривожланган ҳодиса сифатида тушуниш бошқарув ходим, маданият ва жамиятнинг ўзаро таъсирининг моҳиятини очиқ берадиган бир қатор позицияларни аниқлашга, ижтимоий-маданий компетенциянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга имкон беради. Ижтимоий маданиятнинг ривожланиши бошқарув ходимининг жамиятга муносабатини шакллантириш билан таъминланади. Бу жараён унинг маданият маконида ва вақтида ўзини ўзи белгилаши, маданиятнинг энг оддий воситалари билан белгиланадиган қадриятларни, усулларни, ҳаракатларни ўзлаштириши билан боғлиқ

РЕЗЮМЕ

В данной статье понимание менеджмента как социокультурного, исторически сложившегося феномена позволяет выделить ряд позиций, раскрывающих сущность взаимодействия управленческого работника, культуры и общества, определить специфические характеристики социокультурной компетенции. Развитие социальной культуры обеспечивается формированием у управленческого работника отношения к обществу. Этот процесс связан с его самоопределением в пространстве и времени культуры, усвоением ценностей, способов и действий, определяемых простейшими средствами культуры.

SUMMARY

In this article, the understanding of management as a socio-cultural, historically developed phenomenon makes it possible to identify a number of positions that reveal the essence of the interaction between the management employee, culture and society, and to determine the specific characteristics of socio-cultural competence. The development of social culture is ensured by the formation of the management employee's attitude to society. This process is related to his self-determination in the space and time of culture, assimilation of values, methods, and actions determined by the simplest means of culture.

YOSHLARNI IJTIMOIIY MUHITDA KOMMUNIKATIV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Yusupova X. I.

*O'zbekiston davlat San'at va madaniyat instituti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: yoshlar, mahalla, oila, kommunikativ madaniyat, texnologiya, nutq madaniyati, muomala vaqti, muomala layoqati.

Ключевые слова: молодежь, соседство, семья, коммуникативная культура, технология, культура речи, время общения, коммуникативные навыки.

Key words: youth, neighborhood, family, communicative culture, technology, speech culture, communication time, communication skills.

«Kommunikativ muloqot» iborasi ijtimoiy taraqqiyotning deyarli barcha sohalarida insonning kundalik faoliyatida hamda insonlararo munosabatlarga nisbatan bevosita yoki bilvosita qo'llaniladi. Masalan, iqtisodiyotda muomala - mehnat mahsulotlarini oldi-sotti vositasida ayirboshlash sifatida, huquqshunoslikda muomala - fuqaro yoki yuridik shaxsning o'z harakatlari bilan huquqqa ega bo'lish va o'zi uchun majburiyat yaratish qobiliyati sifatida ishlatiladi. Yoki sohaga doir adabiyotlarda «muomala vaqti», «muomala xarajatlari», «muomala layoqati» kabi iboralar uchraydiki, bu shu sohaning faoliyati va harakatiga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Kommunikativ madaniyat ham keng ma'noda insonning butun hayoti va faoliyati davomida tarbiyalanadigan jarayon bo'lib, u oilada, jamiyatda, jamoada shakllanadi. Kommunikativ madaniyati insonning ijodiy kuchi va aqliy qobiliyati, tafakkur salohiyati va dunyoqarashining muayyan darajasi hisoblanadi.

Oilaning kommunikativ vazifasi oila a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, turli ijtimoiy yo'nalganlik, ustanovkalar, hissiy madaniyat, odamning axloqiy, ma'naviy va psixologik salomatligi — oiladagi o'zaro, ichki muloqot xarakteri, oiladagi katta a'zolarining muloqotda psixologik ustanovkalarni namoyon qilishlari, oiladagi axloqiy- psixologik iqlimga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida fan-texnika taraqqiyotining yuksalib, odamlarning kundalik hayotining urbanizatsiyalashuvining (radio, televideniye, video, kompyuter va boshqalar) ortib borishi, oilalarning tobora nuklearlashib borayotganligi bilan oilaning kommunikativ vazifasining ahamiyati, oila a'zolarining bir-birlari bilan «odamlarcha» suhbatlashib olishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu o'rinda o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyati: ko'p avlodlilik, ko'p farzandlilik kabilar bunday oilalar a'zolari o'rtasida o'zaro mu- loqot to'laroq amalga oshishiga asos bo'ladi, ularning o'zaro muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq so'nggi yillarda ba'zi oilalarda ota-onalar va bolalar o'rtasida muloqotning kamligi, bir-biriga e'tiborning pasayishi, oila a'zolari o'rtasida fikr erkinligining cheklanganligi (ayniqsa qishloq oilalarida), holatlari ham mavjud, hatto oiladagi o'zaro munosabatlarning yomonlashuvi natijasida oila a'zolarining ayrimlarida stress (asabiy tanglik), suitsid (o'z joniga qasd qilish) kabi noxush holatlarning kelib chiqishi ham kuzatilmoq- da. Bunday noxushliklarning oldini olish uchun eng avvalo oila a'zolari o'rtasida oshkora, yaqin, o'zaro tushunishli, ishonchli muloqotning amalga oshishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, lozim bo'lsa, bu borada, yoshlarga tegishli bilimlarni berish aholi uchun psixologik maslahatxonalar faoliyatini yo'lga qo'yish, treninglar tashkil etish, «Ishonch telefonlari», «Qalb markazlari» kabilarni tashkil etib, ular faoliyatini takomillashtirish lozim.

«Kommunikatsiya» atamasi fanga XX asrning boshida kirib kelgan. «Kommunikatsiya» lotincha communicatio, communico so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, bog'layman, muloqot qilaman ma'nolarini anglatadi. Ijtimoiy fanlarda kommunikatsiya birgalikda harakat qilish, o'zaro ta'sir haqidagi ilmiy bilim sohasi hamda ushbu jarayonlar va ularning natijalarini ifodalash uchun qo'llaniladi. Kommunikatsiya muammolariga tadqiqotchilar, ayniqsa, Ikkinchi jahon urushidan keyin qiziq boshlashdi.

Bunga yaqqol misol sifatida 1960-yillar boshiga kelib, falsafa va sotsiologiya ilmiy adabiyotlarida kommunikatsiya tushunchasining yuzdan ortiq ta'riflari mavjud bo'lganini aytish mumkin. Tasavvur hosil bo'lishi uchun mazkur ta'riflardan faqat to'rttasni keltirib o'tamiz:

1. «Kommunikatsiya – bu murakkab dinamik tizimlar va uning axborotni qabul qilish, to'plash, o'zgartirish imkoniga ega qismlari o'rtasida axborot almashinuvi».

2. «Kommunikatsiya – bu axborotni o'ziga xos almashish, uning emotsional va intellektual mazmunini aks ettirish jarayoni».

3. «Kommunikatsiya – insonlarning kongitiv va mehnat faoliyati jarayonida o‘zaro munosabatlarga kirishishning o‘ziga xos shakli».

4. «Kommunikatsiya – noverbal va verbal harakatlar natijasida axborot olish».

Ko‘rinib turibdiki, bu ta’riflarda mazkur fenomenning ayrim jihatlarigagina urg‘u berilgan. Shuning o‘zi kommunikatsiyaning naqadar qamrovi keng va murakkab hodisa ekaniga ishoradir. Kibernetika asoschisi Norbert Viner ta’kidlashicha: «Axborot almashinuvi – bu jamiyatni birlashtiruvchi sement». Ijtimoiy kommunikatsiya – insonlarning o‘zaro munosabatlarga kirishishning o‘ziga xos shakli bo‘lib, unda axborot uzatish til va boshqa belgilar tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Kanadalik sotsiolog Marshal Maklyuen fikricha, kommunikatsiya usulining almashishi tarixning rivojlanish bosqichlarini ifoda etadi. Shunga ko‘ra u insoniyat rivojlanishning quyidagi davrlarini ajratgan:

- og‘zaki kommunikatsiya (bu davrda jamoa doirasida kommunikativ muhit kommunikantlarni bevosita har tomonlama qamrab olgan);
- yozma kommunikatsiya (yozilgan xabarlar vaqt va makon to‘siqlarini kesib o‘tgan);
- nashr-kommunikatsiya (kommunikantlarni yalpi qamrab olishning oshishi, «Gettenberg galaktikasi»ning yaratilishi, ya’ni bosma kitoblar chop etish texnologiyasining ixtiro qilinishi);
- multimedia kommunikatsiyasi (bevosita muloqotga global miqyosda kirishish).

M.Maklyuenning g‘oyasiga binoan, kommunikativ muhit madaniyat xususiyatlarini belgilab beradi. Uning fikricha, zamonaviy madaniyat mazmunan vizual, XIX asr oxiri XX asr boshi madaniyati esa asosan yozma bo‘lgan. Shunday qilib, hozirgi vaqtda sotsiomadaniy kommunikatsiya – bu umume’tirof qilingan tushunchalarda asoslangan, kommuntatorlar o‘zaro munosabatlari mazmuni hamda ularning ijtimoiy muhiti bilan shartlangan xabarlarni almashish bo‘yicha ikki tomonlama jarayon.

Kommunikatsiya muammolarini gumanitar, tabiiy va texnik fanlar vakillari tadqiq qilishadi. Faqat insonlararo emas, balki hayvonlararo, kompyuterlararo, «inson-mashina» va aloqa tizimlarida axborot almashinuvini o‘rganuvchi fanlarning vakillari – kibernetiklar, biologlar, etologlar, semiotiklar axborot almashinuvini “kommunikatsiya” deb ataydilar. Shuningdek, XX asrning 60-yillarida amerikalik sotsiologlar (Lazarsfeld, Lippman, Lassuell, Merton, Maklyuen va boshqalar) o‘z tadqiqotlarida «ommaviy kommunikatsiya» atamasini ham qo‘llay boshladilar. Shu tariqa, kommunikatsiya nazariyasi mustaqil fan sifatida shakllanib borib, o‘zining predmeti, kategoriyalar

apparati, o'z qonuni va tarixiga ega bo'ldi. U falsafa, sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik iqtisodiyot va boshqa fanlar bo'yicha tadqiqotlarning natijalarini o'zida mujassam qilgan ilmiy bilimning kompleks sohasi hisoblanadi. Kommunikatsiya nazariyasi axborot almashinuvining universal mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, uning ommaviy kommunikatsiya nazariyasi, shaxslararo kommunikatsiya nazariyasi kabi tarmoqlari ham mavjud. Kommunikatsiyani amalga oshirish imkoniyati muayyan shartlar bajarilgandagina paydo bo'ladi. Ular quyidagilar:

- kommunikativ jarayon uchun kamida ikki tomonning ishtiroki zarur;
- kommunikatsiya doimo teskari aloqa tamoyiliga tayanadi;
- kommunikatsiya ma'lum belgilar tizimisiz amalga oshirilmaydi.

Har qanday nazariyada bo'lganidek, kommunikatsiya nazariyasi ham «axborot», «kommunikatsiya», «axborotalmashinuvi», «kommunikativ makon» kabi o'ziga xos tushunchalari (kategoriyalari) ga ega. M.Veber, G.Gadamer, G.Shpeter ilgari surgan kommunikatsiya modelida kommunikatsiyaning asosiy natijasi bu insonning boshqa inson tomonidan tushunilishi, o'zaro tushunish [4] deb ataladi. Axborot jamiyati nazariyasi vakillari (D.Bell, A.Toffler, G.Maklyuen) kommunikatsiyaga futurologik yondashdilar. Ushbu nazariyada kommunikatsiya vositalari yagona rag'batlantirish va ijtimoiy rivojlanishning manbai tarzida talqin qilinadi. Axborot bu holda madaniyat va barcha madaniy qadriyatlarining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Kommunikatsiya – bu o'ziga xos axborot almashinuvi bo'lib, uning natijasida jo'natuvchidan qabul qiluvchiga intellektual va emotsional axborotni uzatish jarayoni kechadi. Kommunikativ jarayonning turli modellari mavjud. Misol uchun, Aristotel kommunikatsiya jarayonining uchta (notiq – nutq – auditoriya) komponentini ajratgan bo'lsa, zamonaviy variantda u «kommunikator – xabar – kommunikant» ko'rinishiga ega. Axborot almashinuvi kommunikatsiyaning ham, muloqotning ham markaziy xususiyati ekanligi tufayli bu kategoriyalarni tushuntirish, izohlash borasida, tabiiy ravishda, xilma-xilliklar kelib chiqdi va bir qator yondashuvlar paydo bo'ldi.

Birinchi yondashuv mazmunan ikki tushunchani ma'no jihatdan aynanlashtirishdan iborat. Bu yondashuv yuzaga chiqishiga yetakchi psixolog va faylasuflar L.C.Vigotskiy, V.N.Kurbatov, A.A.Leontevlar katta hissa ko'shgan. Qator qomusiy va izohli lug'atlarda «kommunikatsiya» atamasi «xabar yo'li, muloqot» deb talqin qilingan.

Yirik psixolog olim G.M.Andreyevaning fikricha, muloqotni kommunikatsiyaga qaraganda kengroq kategoriya sifatida talqin etib, muloqot tuzilmasida uchta o'zaro bog'langan jihatlarni ajratishni taklif qiladi.

A.V.Sokolov muloqot kommunikativ faoliyatning shakllardan biri, bu shakllar kommunikatsiyaga kirishayotgan sheriklarning maqsadlariga qarab bir-biridan farqlanadi, deya mazkur fikrga qarshi chiqadi. Yana bir yondashuv bo'yicha muloqot jamiyatdagi barcha axborot jarayonlarini qamrab olmaydi, degan fikrni ilgari suruvchi olimlar guruhi mavjud. Vaholanki, axborot jarayonlari jamiyat organizmini, barcha ijtimoiy tizimostilarni qamrab oladi va ijtimoiy hayotning har qanday, hatto, eng kichik qismida ham mavjud, shu bilan birga, ular hamisha ham so'z, nutq yoki matn shaklida bo'lmashligi mumkin.

Adabiyotlar:

1. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan.2002.
2. M. Maxsudova. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) Namangan. 2003.
3. M. Maxsudova. Z. Qurbonova. Umumiy psixologiya. (muammoli ma'ruzalar matni). Namangan. 2004.
4. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. (muammoli ma'ruzalar matni).Namangan. 2005.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada xabarlar jamiyatda axborot almashinuvining kichik bir ulushini tashkil qiladi, qolgan vaziyatlarda axborot almashinuvi tildan foydalanmasdan amalga oshiriladi hamda axborot tashuvchilari sifatida noverbal signallar (mimika, intonatsiya, harakatlar va h.k.), shu bilan birga, madaniyatning moddiy shakllari, buyumlar xizmat qiladi. adaniyatning moddiy shakllari axborotni ham makon, ham zamon bo'yicha uzatishga imkon beradi. Aynan shuning uchun muloqot insonlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni o'rnatish va ta'minlashga qaratilgan hamda, birinchi navbatda, verbal, ya'ni til (nutq yoki matn) yordamida amalga oshiriladigan o'ziga xos axborot almashinuvi jarayonlarini bildiradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье сообщениуа составляют небольшую часть информационного обмена в социуме, в других ситуатсиях информационный обмен осуществляетсяуа без использованиуа уазыка, а невербалные сигналы (мимика, интонатиуа, движениуа и др.), в то же времяуа , материалные формы культуры, предметы служат носителями информатиуа. материалные формы культуры позволяют передават информатиуа как в пространстве, так и во времени. Именно по этой причине общение направлено на установление и обеспечение взаимозависимости между людьми и, в первую очередь, относиуа к специфическим процессам обмена информатсией, которые осуществляютсуа вербално, то ест с помощью уазыка (речи или текста).

SUMMARY

In this article, messages constitute a small part of information exchange in society, in other situations, information exchange is carried out without the use of language, and non-verbal signals (mimicry, intonation, movements, etc.), at the same time, material forms of culture, objects serve as information carriers. material forms of culture allow information to be transmitted both in space and time. It is for this reason that communication is aimed at establishing and ensuring interdependence between people and, first of all, it refers to specific processes of information exchange, which are carried out verbally, that is, using language (speech or text).

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ТАДҚИҚОТЧИЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

*Рахматова Ф.
п.ф.ф.д, доцент*

Таянч сўзлар: талаба, компетенция, тадқиқот, педагогик, ижтимоий муҳит, таълим муассасаси, дидактика, ўқув дастури, ўқув режалари, таълим, кўникама, билим, малака, таҳлил, кадрият, аналитика, билим.

Ключевые слова: студент, компетентность, исследование, педагогика, социальная среда, образовательное учреждение, дидактика, учебная программа, учебные планы, образование, умение, знание, компетенция, анализ, ценность, аналитика, знание.

Key words: student, competence, research, pedagogy, social environment, educational institution, didactics, curriculum, curricula, education, skill, knowledge, competence, analysis, value, analytics, knowledge.

Ўзбекистон Республикасида амалага оширилаётган ислохотларнинг мақсади миллат келажак бўлган ёшларнинг когнитив қобиятини ривожлантириш долзарб вазифа сифатида илгари сурилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти мустақил фикрига эга, билимли ва ташаббускор ёшлар масаласида 2020 йил 29 декабр куни Олий Мажлисга Мурожаатномасида шундай такидлайди: “жамият тараққиётида унинг келажакини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Шу сабабли биз ислохотларимиз кўлами ва самарасини янада оширишда ҳар томонлама етук, замонавий билим ва ҳунарларни пухта эгаллаган, азмуши жоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз” деб билдирган фикр-мулоҳазаларида ҳам таълим муассасаларида таҳсил олаётган келажак авлод кадрларини компетентлиги ривожланган ёш-авлодни камол томиши муҳим аҳамият касб этади.

Педагог-олимларнинг илмий-тадқиқот ишларида компетентликнинг педагогик нуқтаи назардан янада кенгроқ ва синчиклаб ўрганиш имкониятини берадиган турли жиҳатлари ва таркибий қисмлари ажратиб олинган ва ўрганиб чиқилган. Компетентликнинг ўзи бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида умумий дунёқарашнинг кенглиги ва маданиятнинг юқорилиги,

педагогика, психология, бошқарув назарияси ва таълимни бошқаришнинг илмий асослари бўйича касбий билимларининг мавжудлиги, ўз билимларини амалиётда ривожлантиришга қодирлик, ижтимоий ва психологик-педагогик тадқиқотлар методларини билиш, педагогик ва бошқарув кўникмаларининг зарурий мажмуасига эга бўлишни назарда тутди. Бошқача қилиб айтганда, компетентлик касбий билим ва кўникмаларнинг мавжудлиги, шунингдек, уларни амалий фаолиятда қўллаш ва такомиллаштиришга қодирлик билан белгиланади.

Психологик жиҳатдан компетентлик – атрофдаги оламни тушуниш мезони ва у билан ўзаро таъсирининг мутаносиблиги сифатида белгиланади, фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш имкониятини берадиган билим, кўникма ва малакалар йиғиндисидир ёки инсоннинг атроф-муҳитга ва ўз-ўзига таъсир этиш методларини эгаллаганлигидир.

Н.Муслимов ўз илмий изланишлари доирасида таълимий тадқиқотларга алоҳида урғу бериб ўтган бўлиб, бўлажак мутахассисларда касбий компетенцияларни ривожлантириш ҳамда компетенциявий таълимни ташкил этишда қуйдаги омиллар муҳим ўрин тутишининг асосий жиҳатларини ёритиб ўтар экан:

“индивидуаллаштириш ва табақалаштириш асосида ҳар бир талаба билан алоҳида ишлаб, иқтидорли талаба-ёшларнинг қобилияти ва истеъдодини тўлақонли рўёбга чиқариш;

- олий таълим муассасалари талабалари билан таълим ва тарбияни уйғун олиб бориш, талаба-ёшларни нафақат билимли, балки, маънавий, ахлоқий ҳамда касбий тайёрланган етук шахс сифатида вояга етказиш бўйича таъсирчан педагогик чораларни белгилаш;

талаба-ёшларнинг тарбияланганлик даражасини белгиловчи мезонларни ишлаб сҳиқиб, жорий этиш;

олий таълим муассасаларида соғлом ижодий муҳитни яратиш, таълим ва тарбия жарайонига илғор инновацион, педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш;

ўқув-тарбия жараёнини индивидуаллаштириш ва табақалаштириш илмий асосларини йаратиш тўғрисида келтириб ўтилган бўлиб, шунинг учун ҳам талабалар тадқиқотчилик компетенцияларни ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этиши каби педагогик жиҳатларни ифодалаб ўтган.

Ю.А.Конаржевский касбий аҳамиятга эга шахсийсифатларни кўриб чиқар эканлар, компетентликни хушахлоқлик, педагогик-ташкилотчилик, бошқарувчилик, коммуникативлик ва бошқа сифатлар билан бир қаторга қўядилар.

С.Е.Шишков томонидан компетентликнинг куйидаги таърифлари келтирилган:

- Билимларни ўрганиш асосида эгалланган билимлар, тажриба, кадритлар ва мойилликларга асосланган умумий лаёқатлилиқ;
- билим ва вазиятлар ўртасидаги алоқани ўрната билиш қобилияти, уларни ҳал этишнинг муаммога мос келадиган йўлини топиш.

Л.М. Аболин нинг фикрича, компетентлик – эгаллаган билимлар асосида фаолиятни ташкил этиш ва амалга оширишдир. Компетентлик универсал билимларга асосланган ҳолда мустақил фаолият тажрибасини назарда тутади. Компетентлик – ижтимоий-амалий кўринишидаги билим ва кўникмалардан иборат мавжудлик бўлиб, таълим жараёни натижаларига жамият томонидан ижтимоий-маданий талаблар қўйиладиган ҳолатларда намоён бўлади.

Шундай қилиб, компетентликни лаёқатлилиқ, касбий тайёргарлик, имкониятларидан фойдаланиш ва шу билан бирга, маълум бир ҳаракатлар натижаси сифатида талқин этиш мумкин. Бошқача айтганда, компетентлик – фаолиятга доир категория бўлиб, субъектнинг мақсадли вазифаларни мукамал бажаришга қаратилган касбий, ижтимоий ва бошқа фаолияти жараёнида намоён бўлади. Умумий ҳолда таърифлайдиган бўлсак, компетентлик – индивиднинг жамиятда, хусусан касбий фаолият соҳасида муваффақиятли фаолият олиб бориши, атрофидаги объектлар ва субъектлар билан ўзаро ҳамкорлик бўйича муайян малакалар ва касбий тажрибалар шаклланганлигининг муайян даражаси демакдир.

Компетентликнинг шаклланганлиги тўғрисида инсон меҳнатининг натижасига қараб баҳо берилади. Ҳар бир хизматчининг компетентлик даражаси унинг бажараётган иши, ўз касбий фаолиятининг якуний натижасига қўйиладиган талабларга қай даражада жавоб беришига қараб белгиланади.

Компетентлик тўғрисида инсоннинг меҳнат фаолияти давомида қилган ҳаракатларининг миқдорига қараб эмас, балки касбий фаолиятининг натижасига қараб ҳам баҳо бериш тўғри бўлади. Худди шунингдек, эгаллаган касби бўйича саводхонлик даражасига қараб компетентликни белгилаб бўлмайди.

Е.С.Михайлова компетентликни касбий тайёргарликнинг умуман янги сифати деб атайти ва унинг ўзига хос томонларини куйидагича ёритади:

- компетентли мутахассиснинг билимларни эгалашда ҳаракатлари амалий тезкор ва ҳаракатчан, улар доимо янгилашиб туради;
- муаммо мазмунини тушунишнинг ўзигина етарли эмас, зеро, компетентлик мазмуний (билимлар) ва процессуал (кўникмалар) компонентларга эга. Уни амалий жиҳатдан мақбул усуллар билан ҳал эта би-

лиш керак, яъни методларнинг мослашувчанлиги компетентликнинг зарурий таснифи ҳисобланади;

- компетентлик даражаларини ривожлантиришнинг мақбул ечимларни танлай билиш, қарорни асослаб бера олиш, ногўғри қарор қабул қилиш йўлларидадан воз кечиш, яъни танқидий фикрлай олишни тақозо этади.

Компетентлик тушунчаси билим, кўникма ва малакалар тушунчаларига нисбатан кенгроқ, компетентлик уларни таълим натижаси сифатида ўз ичига олади (лекин бунда компетентлик билим, кўникма ва малакаларнинг оддий йиғиндиси эмас, бирмунча бошқачароқ мазмундаги тушунчадир). Компетентлик тушунчаси нафақат когнитив ва операцион-технологик, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий таркибий қисмларни ҳам ўз ичига олади.

Таълим жараёнининг ҳам мазмунини, ҳам шакллариини замонавий таълим тамойилларига асосан бирдек ўзгартириш зарур. Бунда ўзгартирилган шакллар таълим олувчиларга муайян компетенциялар бўйича билим бермасдан, балки бутун таълим жараёни давомида улар асосида фаолият олиб боришларини таъминлаши керак. Яъни, таълим олувчи навбатдаги кўникмалар тўпламини шакллантириш йўли билан келгуси касбий фаолиятига тайёрланиши эмас, балки, компетенцияларни бир вақтнинг ўзида сингдириб бориши керак. Шунинг учун компетентлик ёндашув натижасида қуйидаги воситалар таъминланиши лозим:

- ўз-ўзини ривожлантириш манбаи сифатида таълим олишга ички мотивациянинг мавжуд бўлиши;
- яхлит фаолиятни эгаллаш шарти сифатида ўқув фаолияти жараёнида ўз-ўзини сафарбар этиш қобилияти;
- ҳар бир одамга ўзининг у ёки бу ўқув материални ўзлаштира олишдаражасини аниқлаш имкониятини берувчи ўз-ўзини дифференциациялаш (ўз даражасини аниқлай билиш) қобилияти;
- таълим олувчи томонидан шахсий аҳамиятга эга бўлган натижаларга эришиш;
- таълим жараёнининг субъектлари ўз касбий фаолиятларига оид кўникма ва малакаларни эгаллашларида ўзаро боғлиқликни таъминлаш.

Шу билан бирга, компетентликка йўналтирилган таълимнинг метод ва технологиялари маълум бир шароитларда шакллантирилган қобилиятларнинг бошқа бир шароитларга осон кўчиши ва мослашувчанлигини таъминлаши керак, яъни “ноадаптив фаоллик” хусусиятларини ҳосил қилиши лозим.

Олий таълим муассасалари битирувчиларининг тайёргарлик даражасига қўйиладиган малакавий талаблар нуктаи назаридан компетентлик талабаларнинг муайян вазиятларда билим, малака ва кўникмаларнинг фаолият усуллари мажмуасини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини англатади.

Ҳозирги замонавий шароитда таълим тизимида олиб борилаётган ислохот талабаларидан келиб чиқиб долзарб муаммолардан бири – бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг олий таълим муассасаларида илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланишга эҳтиёжларини кучайтириш ҳамда уларда тадқиқотчилик компетенцияларини ривожлантириш орқали шахсий-касбий муаммоларни ҳал эта олишга қодир, юксак салоҳиятли етук мутахассисларни тайёрлашдир. Компетентлик – ўқитувчининг педагогик фаолиятида шаклланадиган ва такомиллашадиган, юқори профессионализм даражасига етишига ёрдам берадиган, ўз-ўзини бошқариш жараёнининг интеллектуал, иродавий, эмоционал ва жисмоний жиҳатлари бирлиги билан тавсифланади.

Адабиётлар:

1. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" 2020 y. 30 dekabr №-255 son
2. Muslimov N.A muallifligi asosida yozilgan. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" nomli Monografiyasi. Fan va texnologiya: 2013 y. 6-10 b.
3. Конаржевский Ю.А. Формирование педагогического коллектива. –М.: Профиздат, 1997. – 60 с.
4. Шиян О.А. Послеуниверситетский тренинг учителей в США: новые ориентиры //Педагогика. –1996. –№1. –С. 104.
5. Аболин Л.М., Кашин А.П. Педагогическое мастерство учителя.–Казань. –Изд-во КГУ.–1992.–48 с.
6. Михайлова Е.С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей: Автореф. дис. канд. психол. наук.- Л.: 1990.- 18 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада талабаларнинг ижодий имкониятларини ривожлантиришга йўналтирилган, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида реал илмий-техник ва ижтимоий муаммоларни тизимли ва яхлит тарзда тасаввур қилиш ҳамда билимларни интеграллашга имконияти, тадқиқотчи аналитик тадқиқот мантигини ижодий ўзлаштириши доирасида назарда тутилладиган психологик-педагогик имкониятлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещаются психолого-педагогические возможности, направленные на развитие творческих способностей студентов, умения системно и комплексно представлять себе реальные научно-технические и социальные проблемы, а также умения интегрировать знания, а также творческое овладение логикой аналитического исследования.

SUMMARY

This article highlights the psychological and pedagogical opportunities aimed at developing the creative abilities of students, the ability to systematically and comprehensively imagine real scientific, technical and social problems, as well as the ability to integrate knowledge, as well as creative mastery of the logic of analytical research.

“INTERCULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT”

*Almamatova Z.
JDPU*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy mulohazalar, muloqot, muloqot qobiliyatlari, madaniyatlararo kompetentsiya.

Ключевые слова: социальное суждение, общение, коммуникативные способности, межкультурная компетентность.

Key words: social judgment, communication, communicative ability, intercultural competency.

Introduction: You may learn more about cultural competency and its components from this article. Adopting cross-cultural attitude methods will aid in the growth and improvement of one's capacity for effective intercultural communication. There is growing agreement on some of communication competence's essential qualities, despite debates about the appropriate ways to conceive and evaluate it. Intercultural competency research has been largely driven by practical concerns. Businesses, governmental organizations, and educational institutions all seek to employ people who are effective across cultural boundaries. Failure of corporate endeavors, government safeguards, and educational opportunities for students are all caused by a lack of intercultural competency.

Main Part: Cross-cultural proficiency refers to the capacity to function capably across diverse cultures, to think and behave suitably, and to collaborate and communicate effectively with individuals from varying cultural backgrounds - whether in one's own country or overseas. In an increasingly globalized world, where we are more prone to engage with individuals from diverse cultures and nations that have been influenced by different values, beliefs, and experiences, cross-cultural proficiency is a valuable asset.

Cross-cultural proficiency is a component of a range of related concepts, such as global competency, graduate attributes, employability skills, global citizenship, education for sustainable development, and global employability. The common thread running through all of these concepts is the recognition of globalization as a transformative force in all aspects of the contemporary

world, and the significance of graduates' ability to engage and operate in a global context.

Competent communication refers to interactions that are seen as successful in reaching certain rewarding goals and that are also acceptable for the situation in which they take place. You may learn more about communicative and intercultural skills by using the definition provided. The crucial word here is *perceived*, which suggests that interactions between individuals are the greatest ways to judge competency. In other words, communication skills are a social evaluation of a person's capacity for social interaction. Competence is always unique to the environment and interpersonal connection in which it happens since it requires social perception.

Achieving effective interpersonal communication leads to appropriate behaviors. In other words, the communicators' behavior is consistent with the demands and expectations of the circumstance. Employing the anticipated representations in a particular situation is necessary for appropriate communication. Interpersonal communication that is effective leads to acceptable behavior. In other words, the communicators' behavior is consistent with the needs and expectations of the circumstance. Use of the anticipated symbols in the correct context is a need for effective communication. Intercultural competence components The main objective of this book is to help you become more interculturally competent, and the concepts discussed here are essential to achieving this aim.

In the coming chapters, we'll revisit the ideas discussed there to offer tips on how to raise your skill level. However, a word of caution is necessary before we move on. There is no medication that can ensure intercultural communication proficiency. There is no simple fix due to the complexity of human communication in general and intercultural communication in particular. It's not always possible to be proficient in cross-cultural encounters in a single approach. Even within the context of a particular person and situation, there may be various ways to engage competently. The other sections of this chapter go into further detail about the traits of individuals, what they contribute to situations involving intercultural communication, and the nature of communication itself, all of which raise the potential of intercultural competence.

Intercultural competence is a novel element in discussions surrounding development effectiveness. This refers to the ability to tackle challenges that arise when collaborating with colleagues and partners from different cultural and linguistic backgrounds. The objective is to transform diversity into an advantage. Virginia Manzitti, a staff member of the European Commission's

International Cooperation and Development division, stated that, «when working in development, it is assumed that you can understand individuals from diverse cultural backgrounds. However, intercultural competences must be acquired through effort. Once you recognize this, you make significant progress.» Manzitti, who has worked in development for three decades, is convinced that intercultural communication training can enhance the quality of development work. She explained that «policy dialogue may fail due to gaps or barriers in comprehension. We are not adequately prepared to handle cultural differences and diversity.» Developing this skill is increasingly important in the context of a changing development model. The traditional donor-recipient structure is being replaced by a partnership-based model, and «you cannot succeed in partnerships if you do not comprehend your partners,» according to Manzitti. «If you see cooperation as an exchange, instead of viewing aid as something that must be delivered, intercultural competency is much more essential.» Intercultural communication training is already widespread in the private sector. In addition to facilitating smooth business transactions and increasing profits, intercultural training has been demonstrated to enhance internal and social cohesion.

The subsequent sections elaborate on this discourse by presenting recommendations for attaining proficiency. Previous studies propose that capable cross-cultural communication is reliant on the context; it yields both effective behaviors; and it necessitates adequate knowledge, suitable motivations, and adept actions. Let's examine each of these components more closely. Context. Cross-cultural proficiency is reliant on the context. An individual's cross-cultural proficiency is assessed or evaluated in relation to both a specific relational context and a particular situational context.

Proficiency is not entirely detached from the relationships and situations in which communication occurs. Therefore, proficiency is a quality of the connection between individuals rather than an individual characteristic. Consequently, someone may be perceived as highly proficient in one set of cross-cultural interactions while only moderately proficient in another. For instance, a Canadian woman residing with a family in India may be proficient in building connections with the female family members but may struggle to connect with the male members. Behaviors that are appropriate and effective are necessary for both interpersonal and intercultural competence. Appropriateness refers to behaviors that are considered suitable within a particular culture, situation, and relationship between communicators. Effectiveness refers to behaviors that lead to desired outcomes. Intercultural competence requires knowledge,

motivation, and skills. However, none of these components alone is sufficient to achieve intercultural competence. Knowledge includes cognitive information about people, context, and cultural norms. Without knowledge, it is difficult to interpret other people's messages accurately or choose appropriate behaviors to achieve objectives. Cultural-general information provides abstract insights into the intercultural communication process and is useful in understanding cultural practices. Knowledge about interpersonal communication and how culture affects it is helpful in actual intercultural interactions. Developing cultural competence increases problem-solving creativity and inspires individuals creatively by diversity. It enables us to understand, communicate, and interact with people across cultures, compare cultures, and appreciate differences. Although culture is significant, one's unique history and personality also influence interpretation.

Developing intercultural attitudes enables one to acquire skills for effectively engaging with people from varying cultures. These skills include the ability to communicate with respect, acknowledge others' values, accept knowledge, skills, and talents, and appreciate, engage, and celebrate the success of others. According to Deardorff, competence refers to «the ability to communicate effectively and appropriately in intercultural situations based on one's intercultural knowledge, skills, and attitudes» (Deardorff, 2006, pp. 247-248). We have adopted Deardorff's (2006) strategies for intercultural attitudes that can help enhance one's ability to practice effective communication in intercultural situations:

1. Demonstrate openness by exhibiting acceptance of differences.
2. Display flexibility by demonstrating tolerance for ambiguity.
3. Show humility by withholding judgment while being willing to learn.
4. Respect others by understanding cultural differences.
5. Exhibit an adventurous spirit by being curious and seeing opportunities in various situations.
6. Use your sense of humor by being able to laugh at yourself.
7. Demonstrate positive change or action by interacting successfully with the identified culture.

Results: Development of cultural competence can have far-reaching consequences not only for clients but also for providers and communities. Cultural competence strengthens an organization's sustainability by emphasizing the importance of diversity, flexibility, and responsiveness in meeting the current and changing needs of clients, communities, and the healthcare environment.

Discussion: Cultural competence is a crucial skill for effective communication and collaboration in the workplace. When employees possess this skill, it can lead to higher levels of efficiency and productivity for an organization. Learning how to empathize and respect people from diverse cultures and backgrounds can be beneficial. **Conclusion:** Interacting and connecting with individuals who are different from oneself are essential in our global society. By building one's cultural competence, productivity and efficiency can be enhanced while improving customer service skills.

Literature:

1. Burchum, J. L. R. (2002, October). Cultural competence: An evolutionary perspective. In: Nursing Forum: (Vol. 37, No. 4, p. 5). Blackwell Publishing Ltd.
2. Carpenter-Song, E. A., Schwallie, M. N., & Longhofer, J. (2007). Cultural competence reexamined: critique and directions for the future. *Psychiatric Services*, 58(10), 1362-1365.
3. Betancourt, J. R. (2004). Cultural competence—marginal or mainstream movement? *New England Journal of Medicine*, 351(10), 953-955.
4. Chiu, C.-Y., Lonner, W. J., Matsumoto, D., & Ward, C. (2013). Cross-Cultural Competence: Theory, Research, and Application. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(6), 843–848.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola madaniyatlararo kompetentsiya, madaniyatlararo muloqot qobiliyatlari ta'rifini o'rganadi. Ushbu maqolada madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirishga ta'sir qiluvchi barcha omillar ta'kidlangan. Tadqiqot natijasida turli madaniy kompetensiyalarning integratsiyasi va bog'lanishi va uni rivojlantirish muammolari haqida xulosa chiqariladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуется определение межкультурной компетенции, навыков межкультурного общения. В этой статье освещаются все факторы, влияющие на развитие межкультурной компетенции. В результате исследования делается вывод о интеграции и связи различных культурных компетенций и проблемах ее развития.

RESUME

This article explores the definition of intercultural competence, intercultural communication skills. This article highlights all factors that influence development of cross-cultural competence. The study concludes that an integration and connection of different cultural competences and its development issues.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

IJTIMOIY FAOLLIK-TALABA XOTIN-QIZLARNI SHAKLLANTIRISHNING USTUVOR TAMOIYILLARI VA MUHIM OMILLARI SIFATIDA

Tursunova D. T.

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: ijtimoiy faollik, oliy taʼlim, ijtimoiy majburiyat, umuminsoniy qadriyatlar, jamiyatga moslashuv, qonuniy manfaat, tashabbuskorlik.

Ключевые слова: социальная активность, высшее образование, социальная активность, общечеловеческие ценности, приспособление к обществу, законный интерес, инициатива.

Key words: social activity, higher education, social commitment, universal human values, adaptation to society, legal interest, initiative.

Bugungi kundagi dolzarb murakkab masalalardan biri talaba-qizlarning ijtimoiy faolligi va jamiyatda tutgan oʻrni va rolidir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikri yoshlarga oid davlat siyosatining bugungi kunlardagi eng asosiy maqsad-muddolari va ustivor yoʻnalishlarini aniqlash va anglashda nihoyatda muhim nazariy dasturulamal boʻlib hisoblanadi: “Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-koʻy bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qoʻliga berib qoʻymasdan, ularni oʻzimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan koʻproq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini echish uchun amaliy koʻmak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida eʼtibor qaratishimiz zarur. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy anʼanalарimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, qiz bolalarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini, xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sogʻlom va barkamol boʻlib, hayotdan munosib oʻrin topishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz”[1]. Demokratik jamiyat qurilishi davrida yoshlarning sotsial-siyosiy, ijtimoiy faolligi tobora kuchayib bormoqda.

Mamlakatimizda yoshlarning oʻqish va ijodiy mehnatda, jamiyat hayotida faol qatnashishlari uchun zarur boʻlgan barcha sharoitlarni yaratib berish haqida

doimo g'amxo'rlik qilib kelinmoqda. Talabalik yillari - yoshlar hayotining eng muhim, rivojlanish davridir. Bu davrda yoshlar jismoniy va aktiv jihatdan kamolotga etadilar, hayot ma'nosini chuqurroq, anglaydilar, jamiyatda o'z o'rnini topish yo'lida izlanadilar. Xuddi ana shu davrda yuksak ideallar uchun faol kurashchining xususiyatlari shakllanadi, tajribasi ortadi. Binobarin, talabalik davri - orzu va ishonchlar, kelajakka intilishlar, bo'lajak rejalarning shakllanish davridir. Ana shu davrda yoshlar ijtimoiy mehnatni to'g'ri baholay oladigan, mamlakat oldidagi vazifalarni, shaxs va jamiyat manfaatlarining uyg'unligini, jamiyat boyliklarining qiymatini, Davlatimiz belgilab berayotgan vazifalarni to'g'ri anglashga intiladigan barkamol shaxsga aylanadilar. Yurtimizdagi oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan talaba-qizlar bu xususiyatlarni ijtimoiy hayotda to'la namoyon etish imkoniyatiga egadirlar. Bugungi talaba yoshlar ertangi kunda mamlakatimiz oldida turgan ulug'vor vazifalarni amalga oshirishga tayyorlanayotgan kishilardir. Bugungi talabalar istiqlool mash'alini yoqqan kishilar avlodi, ular yaratayotgan yangi jamiyatni kelajak tomon olib boruvchi yoshlardir. Ular bu boradagi mas'uliyatni doimo esda tutmoqlari kerak. Binobarin, talaba mehnati o'zining alohida xususiyatlariga ega bo'lgan aqliy mehnat ekan, demak bu mehnat a'lo o'qishda, ilmiy faoliyatda va fan asoslarini ijodiy o'zlashtirishda o'z ifodasini topadi. Bu esa talaba yoshlarning professional faoliyatidir.

Yurtimiz rivojining hozirgi bosqichida talaba-qizlarning ma'naviy sohadagi faolligi ularning o'z faol hayotiy pozitsiyasini ongli va ijodiy ravishda amalga oshirishidan iboratdir. Bunday pozitsiya- yurtimizda ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishi siyosatining mohiyatini bilishni, ijtimoiy hodisalarga teran munosabatni, jamiyat taraqqiyotining ustuvor vazifalarini chuqur o'rganishni, ya'ni nazariya bilan amaliyotni mohirona qo'shib olib borishni, mehnatga faol munosabatni, yuksak e'tiqod va axloqiy fazilatlarni namoyon etishni anglatadi. Mamlakat hayotini takomillashtirishda, sog'lom turmush tarzini qaror toptirishda, inson omilini faollashtirishda oliy o'quv yurtlari oldiga nihoyatda katta va mas'uliyatli vazifalar qo'yilgan.

Ta'lim jarayoni iqtisodiy, sotsial va ma'naviy taraqqiyotimizga katta ta'sir ko'rsatadi. Eng muhimi talabalarda yangicha dunyoqarashni, yuksak ma'naviyatni shakllantirish, ularni Vatanga sadoqat, siyosiy hushyorlik, buzg'unchi g'oyalarga murosasizlik ruhida tarbiyalashda ijtimoiy fanlarning roli beqiyosdir. Jamiyatning ijtimoiy guruhi bo'lgan talaba yoshlar faolligi jamiyatimiz a'zolariga xos faollikning hamma xususiyatlarini o'zida aks ettiradi.

Oliy o'quv yurtlari talaba-qizlarning ijtimoiy faolligi, avvalo, milliy qadriyatlar ta'sirida shakllanadi. Zero, oila, maktab, mahalla bu jarayonning tamal toshini qo'yadi. Bu esa ular faolligini oshirish, talaba yoshlarda milliy qadriyatlarga

sodiqlik tuygʻusini tarbiyalashga xizmat qiladi. Zero, Abu Mansur Moturudiy taʼkidlaganidek, «Har bir inson u dunyo va bu dunyodagi taqdirini oʻzi yaratadi, inson erkinligi, hurligini taʼminlovchi kuch – har bir hayotiy vaziyatda oqilona meʼyor, murosaga asoslangan muvozanatni taʼminlay bilish tamoyillariga rioya qila olishdan iborat»[2, 108].

Bizga maʼlumki, mamlakatimiz yoshlarini katta qismini qamrab olgan soha oliy va oʻrta maxsus bilim yurtlari tizimi hisoblanadi. Bu tizim doirasida ham maʼnaviy-maʼrifiy tarbiya koʻlami, salohiyati, samaradorligini oshirish, maqsadga muvofiq va ilmiy jihatdan tashkil etish umumdavlat siyosatiga molik vazifa hisoblanadi.

Zero, talaba-qizlarning ijtimoiy faolligi va tarbiyasining muhim yoʻnalishi-gʻoyaviy tarbiyadir. Ijtimoiy ongning shakllari boʻlgan fan, din, falsafa, sanʼat, badiiy adabiyot, axloq va huquq gʻoyaviy tarbiyaning manbalari va asosi hisoblanadi. Ular orqali gʻoyaviy tarbiyani maqsadli olib borish jarayonining amalga oshishi reallikka aylanadi. Shuningdek, olib borilayotgan taʼlim va tarbiya jarayonlari talabalarining dunyoqarashini kengaytirish, ularning ongini dunyoviy, ilmiy bilimlar bilan boyitishga yoʻnaltirilgach, bu ularning faol hayotiy mavqega ega boʻlishlariga koʻmaklashadi. Shu maʼnoda, gʻoyaviy tarbiya mafkuraviy tarbiyaning poydevori deyishga asos bor.

Oliy taʼlim tizimida milliy istiqlol gʻoyasini shakllantirish ijtimoiy fanlar orqali ham amalga oshiriladi. Milliy istiqlol gʻoyasining nazariy jihatlarlari “Oʻzbekiston tarixi”, “Sotsiologiya”, “Dinshunoslik”, “Etika”, “Estetika” kabi fanlarda konkret namoyon boʻladi, ular oʻrtasidagi uzviy aloqadorlik milliy istiqlol gʻoyasi toʻgʻrisidagi tushuncha, tasavvur va bilimlar tizimining mushtarakligini taʼminlaydi. Yuqorida tilga olingan fanlarning milliy istiqlol gʻoyasi shallanishida oʻziga xos oʻrni va ahamiyati toʻgʻrisida keng qamrovli fikr yuritish bilan birga, bu muammoning tarixiy ildizlarini eʼtiborga olish muhimdir. Milliy istiqlol gʻoyasining tarixiy ildizlari xalqimizning boy madaniy va maʼnaviy merosi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va anʼanalari ajdodlarimizning mustaqillik yoʻlida koʻrsatgan jasoratlarida namoyon boʻladi. Agar tarixiy taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlasak, har bir davrda obʼektiv shart-sharoitga bogʻliq holda milliy gʻoya turli shakllarda namoyon boʻlganligini koʻrish mumkin. Xalq qahramonlari bosqinchilarga qarshi kurashib, ozodlik, erk masalalarini kun tartibiga qoʻydilar, Vatan mustaqilligi va diniy qadriyatlarni tiklash gʻoyasini ilgari surdilar, maʼrifatparvarlar jamiyatni isloh qilish gʻoyasi bilan maydonga chiqdilar. Bularning hammasi yurtimizda milliy istiqlol gʻoyasi mazmun va shakl jihatidan shakllanib borganligining tarixiy isbotidir.

Talaba-qizlar nasl-nasabi, ajdodlarning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini ob'ektiv tarzda anglasa, tarixiy qadriyatlarimizni to'g'ri baholay olsa, bugungi mustaqillik va istiqbolga osonlik bilan erishilmaganligini teran tarzda mushohada qilish darajasidagi intellektual salohiyatga ega bo'ladi. Natijada talaba-qizlarning ongida milliy iftixor va g'urur bilan birga vorislik, Vatan taqdiri va kelajagi uchun ma'naviy mas'ullik hissi barqaror bo'ladi. Shundagina talaba-qizlar ongida mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlarini nigilistik tushunish barham topib, Sharq demokratiyasining muhim tamoyili bo'lgan jamoaviylikning individuallik bilan muvozanati ta'minlanadi.

Xulosa qilganda, o'z milliy qobig'iga o'ralashib qolgan millatning kelajagi mahdudlikka mahkumdur. O'zbekiston xalqi ham turli davrlarda xorijiy mamlakatlarda shakllangan umuminsoniy ma'naviyatning sarchashmalaridan oziqlanib kelgan. Ayniqsa mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishgach, jahon integratsiyasi madaniy va ma'naviy boyliklarini milliy xususiyatimizga mos keladigan jihatlari yoshlarimizni turmush va tafakkur tarzida o'z nufuziga ega bo'lib bormoqda. Yoshlarimizni bilimli qilib tarbiyalash jaholatdan uzoqlashish, madaniyatli, ma'naviyatli va ma'rifatli bo'lib voyaga etishishlari mezonidir. SHuning uchun hozirgi davrda mamlakatimiz ravnaqi yoshlarimizning intellektual salohiyati va ma'naviy kamolotiga bog'liq ekanligi muhimdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. – Xalq so'zi, 2016 yil 8 dekabr.
2. Qarang, Ulrix Rudolf Al -Moturudiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti (qisqartirilgan nashr). -Toshkent: 2002. – 108 b.
3. Большой толковый социологический словарь. COLLINS. Т. 1. – М.: «АСТ», 1991. – С. 182.
4. Шабурова О.В. Гендер. // Современный философский словарь. / Под общ. ред. доктора философских наук, профессора В.Е.Кемерова. – Лондон, Франкфурт-на Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: «Панпринт», 1998. –С. 180–183.
5. Бок Г. История, история женщин, история полов. // «Женщина, мужчина, семья», 1994, №6. –С. 170–200.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bugungi kunda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda e'tibor kuchaytirilayotganligi xususan, ularning huquqiy madaniyati va huquqiy savodxonligini oshirish, iqtisodiy faoliyatni keng yo'lga qo'yish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy asoslangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье общественно-политическая активность женщин сегодня в частности, их правовая культура и повышение правовой грамотности, расширение экономической деятельности, социальные вопросы совершенствования системы защиты имеют научное обоснование.

SUMMARY

In this article, the socio-political activity of women today in particular, their legal culture and increasing legal literacy, widening economic activity, social issues of improving the protection system are scientifically based.

ТАРИХИЙ-АНАЛИТИК ТАФАККУР - БЎЛАЖАК ТАРИХ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ИНФОРМАЦИОН-АНАЛИТИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕЗОНИ СИФАТИДА

Сиддиқов И. Б.

Фарғона давлат университети доценти, фалсафа фанлари доктори (DSc)

Таянч сўзлар: геосиёсий жараёнлар, тарихий-анализ тафаккур, иқтисодий билим, информацион-анализ қўникмалар, этноижтимоий гуруҳлар, урф-одатлар, ижтимоий муштараклик, тарихий дунёқараш, жаҳон цивилизацияси.

Ключевые слова: геополитические процессы, историко-аналитическое мышление, экономические знания, информационно-аналитические умения, этносоциальные группы, обычаи, социальная общность, историческое мировоззрение, мировая цивилизация.

Key words: geopolitical processes, historical-analytical thinking, economic knowledge, informational-analytical skills, ethno-social groups, customs, social commonality, historical outlook, world civilization.

Кириш. Бугунги кунда миллий юксалиш ғояси асосида ижтимоий таракқиётга эришиш, буюк аждодларимизнинг бой тарихий мероси асосида жамиятнинг тарихий онгини шаклланиши юзага келмоқда. Ана шундай буюк меросни ўрганиш орқалигина том маънода ёшлар маънавий қиёфасини шакллантириш мумкин. Бундай меросни эса тарих орқали ўзлаштириш мумкин. Чунки бундай меросни ўрганмасдан туриб, бугунги кунда амалга ошириладиган ислохотларимизни муваффақиятли якунлаш мумкин эмас. «Тарих ҳамма нарсага чидайди. Аммо ўзини сохталаштиришга асло чидай олмайди»[1]. Зеро, тарихни ўрганиш бизнинг тафаккуримизни чархлайди, ўтмиш тарихидан фохрланиш, йўл қўйилган хатолардан келажакда холи бўлиш имконини беради. «Тарихни ўрганиш – дейди XVIII асрнинг буюк немис маърифатпарвари Фридрих Шиллер, – ақлимизни нурлантиради, қалбимизни олижаноб фидойилик билан алангалантиради. У руҳимизни ахлоқий масалаларга пасткашлик ва бачканалик билан ёндашишдан сақлайди»[2].

Замонавий шароитда геосиёсий жараёнларнинг ривожланиши, инсон онги ва қалби учун мафкуравий курашларнинг авж олаётганлиги уларга қарама-қарши тура олиш воситаси сифатида ўсиб келаётган авлодда

информацион-аналитик компетентликни ривожлантириш масаласини тадқиқ этишни шарт этиб қўймоқда. Тарихий-анатилик тафаккур маърифатли жамият қуришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Зотан, ўтмишни англаш, уни тўғри тушуниш орқали кишилар руҳиятида жиддий ўзгаришлар ясашга, бу орқали ҳаётни, турмуш тарзини, охир-оқибатда эса жамиятни маънавий ислоҳ қилишга эришилади.

Тадқиқот материаллари ва методологияси. Фикримизча, тарихий-аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг муҳимлиги қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

биринчидан, тарихни англаш орқали ҳаётни англаш, инсоннинг инсонлигини англаш туйғуси шаклланади;

иккинчидан, аналитик фикрлаш орқали бугунги ҳаёт мазмуни чуқурроқ тушунилади ва келажак фалсафаси дунёга келади. Бу ҳар бир инсоннинг ўзига хос тафаккур тарзини шакллантириш орқали шахс сифатидаги феноменини вужудга келтиришга, феъл-атворининг шаклланишига хизмат қилади;

учинчидан, тарихни ўрганиш орқали ўз кадр қимматини, ўзлигини англайдиган, ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қила оладиган баркамол шахсни шакллантириш имконияти юзага келади;

тўртинчидан, аждодлари буюк бўлган, жаҳон цивилизацияси ва инсоният тараққиётига жуда катта ҳисса қўшган маданиятга дахлдор фуқаронинг қалбида ўтмишни ўрганиши орқали миллий ғурурнинг уйғониши мамлакат мустақил тараққиёт йўлини танлаган бир пайтда катта маънавий қудрат ва улкан ирода кучи бўлиб хизмат қилади. Айни пайтда ўз ўтмишининг нақадар буюклигини англаган фуқаро аждодлари руҳи олдида қарздор, келгуси авлод олдида ғоят масъулиятли эканлигини яна бир бор чуқурроқ тушунади. Ана шу англаш жараёни инсоннинг ўзини ўзи янгилашга, ўзини ўзи маънавий тозалашига, ўзини ўзи ислоҳ қилишига олиб келади;

бешинчидан, ҳар бир фуқарони маънавий-руҳий ва ахлоқий жиҳатдан янгилаш орқали жамиятни янгилаш, турмуш тарзини янгилаш каби ғоятда чуқур, кенг миқёсли ислоҳот амалга оширилади. Бу бугунги ислоҳотлар даврида амалга оширилаётган кўп қиррали ўзгартиришларнинг асосий омили сифатида кадриятга айланади. Зотан, сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ислоҳотлар бевосита инсон, онги, тафаккури ва қалби орқали ўтказилган тақдирдагина унинг кадри ошади, самараси кўпаяди. Қолаверса, сиёсий, иқтисодий билим, ҳуқуқий онг орқали маънавий-маърифий жиҳатдан янгиланган мустақиллик даври фуқароси шаклланади. Демак, тарих фа-

нининг вазифаси талабаларга куруқ рақамбозлик, солномачиликни ўргатишдан иборат эмас, аксинча унинг мазмунини ўзлаштириш орқали талабаларни ижтимоий ҳодисаларни мустақил англашга, мамлакатимиз ривожининг барча соҳаларига фаол ва ижодий тарзда иштирок этишга, умуман олганда информацион-аналитик кўникмаларга тайёрлашдан иборат бўлиши лозим. Мазкур вазифа ўз табиатидан келиб чиқиб, фикрлашни ривожлантириш, талабанинг ўрганилаётган воқеа ва замонавий жамият ҳодисаларини мустақил англай олишини талаб этади. Бунингсиз уларни тўғри баҳолай олиш, ўз муносабатларини зарур ҳаракатларга йўналтириш мумкин эмас. Мана шунинг учун бўлажак тарих ўқитувчиларида информацион-аналитик компетентликни ривожлантириш тарих таълимининг бош шарти ва воситаси тавсифини ўзида ифода этади. Бу ерда гап «Тарих» фанини ўқитиш жараёнида талабаларни кўп йиллик ўтмишимизни яхлитлигича идрок этишлари, унинг бутун моҳиятини англаб етишлари ва ҳолисона баҳолай олишлари ҳақида борапти. Чунки мазкур фанларни чуқур ўзлаштириш талабаларни тарихий воқеликни тўғри идрок этиш, уни тушуна олиш, ана шу асосда фикр юритишга ўргатиш, яхлитликда шахсда тарихий-аналитик тафаккурни ривожлантиришга имкон беради.

Тарихий-аналитик тафаккурни ривожлантириш асосида бўлажак тарих ўқитувчиларида информацион-аналитик компетентликни шакллантириш муҳим педагогик вазифалардан бири бўлиб, бунинг учун аввало жамиятнинг тарихий онгини тўғри йўналтириш керак бўлади. Тарихий онг ижтимоий онгнинг муҳим шаклларида бири бўлиб, шасхнинг англаш жараёни натижаси сифатида намоён бўлади. Тарихий онг тушунчасига хилма-хил таърифлар берилган: тарихий онг – бу ҳар қандай билимда бўладиган, ҳамма нарса, ҳатто маънавий борлиқ ҳам бўлиб ўтганлигини англашдир; тарихий онг илгари содир бўлган тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган турли-туман манбалар, ашёлар авлоддан авлодга мерос сифатида ўтиб, тарихимиз, маданиятимизнинг узлуксизлигини таъминлайди; тарихий онг – ўтмишни унинг умуман жамиятга, хусусан турли ижтимоий-демографик, ижтимоий-профессионал, этноижтимоий, этноконфессионал гуруҳларга, шунингдек алоҳида индивидларга хос бўлган бутун ранг-баранглигини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш ҳамдир. Тарихий онг жамият, унинг ижтимоий гуруҳлари ва индивидларнинг ўз ўтмиши ҳамда бутун инсоният ўтмиши ҳақидаги тасаввурлари йиғиндисидир. Тарихий онгда ўтмиш, бугун ва келажак уйғунликда инъикос этади.

Файласуф олима Д.Абдуллажонованинг фикрича, тарихий онг тушунчасига берилган хилма-хил таърифлардан келиб чиққан ҳолда уни умуман

жамият, хусусан, турли ижтимоий-демографик, ижтимоий-профессионал ва этноижтимоий гуруҳлар, шунингдек алоҳида кишиларга хос бўлган ва ўтмишни бутун турфа хиллигида акс эттирувчи, баҳоловчи ғоялар, қарашлар, тасаввурлар, ҳиссиётлар, кайфиятлар мажмуи сифатида тушуниш баҳслидир:

биринчидан, шахс тарихий онгида ўтмишни акс эттирувчи ғоялар, қарашлар, индивид ривожланишининг муайян босқичи билан боғлиқлигини, ҳамма вақт ҳам бундай сифатий ҳолат касб этмаслигини таъкидлаш зарур;

иккинчидан, тарихий онгда «ўтмишни турфа хиллигида акс эттириш» учун тарихий тафаккур ишлаши керак. Шундан кейингина, тарихий фактларнинг бир тизимга солиниши ва муайян яхлит тасаввурнинг пайдо бўлиши, тарихий онг ўтмишни акс эттирувчи ғоялар, қарашлар билан бойиши мумкин[10].

Тадқиқот натижалари. Тарихий-аналитик тафаккур асосида бўлажак тарих ўқитувчилари тарихий воқеа-ҳодиса ҳақида ўз фикрини (ижобий ёки салбий) билдирар экан, тарихни тадқиқ этувчи сифатида маълум бир далилга асосланади. Тарихий далилни билиш унга воқеани таҳлил қилиш, ўз ҳулосасини айтишга имкон беради. Масалан, талабалардан Ғазнавийлар давлатининг вужудга келиши сабаблари сўралганда, улар «қорахонийларнинг Моварауннаҳрга уюштирган ҳужумлари натижаси» дея жавоб беришади. Мазкур фикрни айтиш учун улар қуйидаги аниқ далилларга таянади: қорахонийларнинг сомонийлар давлати ҳудудларига бостириб кириши; сомонийлар ҳукмдори Нух ибн Мансурнинг қорахонийларга қарши кураш учун Сабуктегинни ёрдамга чақириши; Сабуктегинни Хуросон ноибига этиб тайинланиши ва ҳ.к.

Бўлажак тарих ўқитувчиси тарихий далилни иккиламчи манбааларда берилган маълумотлар, бирламчи манбалар (қоятош ёзувлари, тарихчиларнинг асарлари, афсона, ривоятлар)дан келтирилган парчалардан олади. Бироқ ана шу манбалар устида ишлаш талабадан алоҳида тайёргарликни, ўзига хос қобилият ва кўникмани тақозо этади. Шунинг учун аввало уларда манбаларнинг аҳамияти тўғрисидаги тасаввурни ҳосил қилиш зарур. Яъни ҳар қандай тарихий манба, қай даражалигидан қатъий назар, улкан тарихий ёдгорлик ҳисобланади ва ўз даврининг моҳиятини акс эттиради. Бошқача қилиб айтганда, манба ўзида тарихий, ижтимоий, сиёсий, маънавий воқеликни мужассам этади. Зотан, ҳар қандай манба ўз даврининг мазмуни ва ҳукмрон ғоялари моҳиятининг кўзгусидир. Шу билан бирга бўлажак тарих ўқитувчиларида ҳақиқий ҳаёт ҳамиша ҳар қандай далил,

ҳужжат ёки манбадан кўра кенгроқ мазмунга эга бўлиши ҳақидаги нуқтаи назарни қарор топтириш лозим. Бўлажак тарих ўқитувчиларида манба билан ишлаш жараёнида мавжуд ижтимоий-сиёсий жараён, унинг оқибатида юзага келган воқеликлар ҳамда унинг мантиғи, мазмуни ва моҳияти манбадан кўра кенгроқ эканлигини назарда тутиб, унинг қанчалик тўлиқ бўлмасин, нисбий эканлигини унутмасликка ўргатилиши лозим.

Тарихий онгни шакллантиришнинг муҳим кўриниши бўлажак тарих ўқитувчилари томонидан тарихий тушунчаларни ўзлаштиришда намоён бўлади. Қ.Шоназаровнинг фикрича, тарихий тушунчалар тарихий тафаккур манбаидир. Бундай тушунчаларга деҳқон, кадивар, кашоварз, пандус, амлок, мулк, вақф, хирож, генерал губернатор, ҳарбий губернатор, уезд оқсоқоли, кушбеги, девонбеги кабиларни киритиш мумкин.

Тарихий онг ва хотиранинг умумлашган кўриниши тарихий билим тарзида намоён бўлади. Тарих фалсафаси билан боғлиқ фундаментал тадқиқот ишини амалга оширган Н.Жўраевнинг фикрича, тарихни англаш тарихий билим манбаларига қизиқишдан, уни ўрганишдан бошланади. Олим ўз фикрини давом эттириб, ҳар қандай англаш жараёни, тасаввурлар ва тафаккур дебочаси экан, айти пайтда тарихий билимга эҳтиёж инсоннинг ўзига, келиб чиқишига, инсоният тақдири ва тарихига қизиқишнинг мавжудлигидан эканлигига шубҳа қолмайди, деб таъкидлаб ўтади[11].

Тарихий билим деганда инсоният ўтмиши билан боғлиқ тассуротлар, тасаввурлар ва тушунчалар тизими тушунилади. Тарихий билим табиатига кўра энг қадимги, дастлабки инсоннинг пайдо бўлиши, кишилик жамиятининг шаклланиши, одамларнинг гуруҳ-гуруҳ, жамоа бўлиб яшашга эҳтиёжининг пайдо бўлиши, ана шу гуруҳ, қабила, жамоани бошқариш усуллариининг вужудга келиши билан боғлиқ бўлган ва ҳамон давом этаётган улкан шажарани ўрганишни тақозо этади.

Муҳокама. Илмий адабиётларда келтирилган юқоридаги таъриф у талқинлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, тарихий-аналитик тафаккур билимлар, тасаввурлар, қарашлар, анъаналар, маросимлар, урф-одатлар, ғоялар, концепциялар, фикрларнинг шундай йиғиндисини, мажмуини ташкил этадики, улар воситасида индивидларда, ижтимоий гуруҳларда, халқларда, миллатларда ўзининг келиб чиқиши, ўз тарихидаги энг муҳим воқеалар ва ўтмишдаги буюк арбоблар тўғрисида, ўз тарихининг кишиларнинг бошқа муштараклиги, шунингдек инсон социуми ва ўзининг ундаги ўрни билан нисбати тўғрисида муайян тасаввур пайдо бўлади.

Ҳар қандай ижтимоий муштараклик ўзининг келиб чиқиши, ўз тарихидаги энг муҳим воқеалар, ўтмишдаги буюк (баъзан унчалик буюк бўл-

маган) арбоблар тўғрисида, ўз тарихининг инсоният тарихидаги ўрни ҳақида, ўз тарихининг бошқа халқлар тарихи билан нисбати тўғрисида муайян тасаввурлар тизимига эга. Бу тасаввурлар, биринчи навбатда, турли тарихий ривоятлар, ҳикоятлар, афсоналар, эртақлар, асотирлар туфайли мавжуд бўлиб, улар жамият маънавий ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил этади ҳамда унинг ўзини ифодалаши ва ўзини қарор топтиришининг муҳим усулларида бири ҳисобланади[3].

Ўтмиш, ҳозирги замон ва келажак тушунчаларининг нисбати ҳамда ўзаро алоқаси масаласида биз З.Оруджев ва Т.Кузнецовларнинг “ўтмиш-ни вайрон қилувчи ҳар қандай ҳаракат – цивилизацияга қарши жиноят. Ўтмиш, ўтган ва эски – бир нарсанинг ўзи эмас. Ўтмиш – ҳозирги моддий ёки идеал ҳодисани, предметлар олами ёки ҳодисалар олами (бирон–бир шаклда) белгиловчи (вақт). Ўтган – (ҳозирги) вақт томонидан босиб ўтилган, бой берилган ўтмиш. Эски (эскирган) – вайрон қилувчи (ҳозиргига тўсқинлик қилувчи) ўтган вақт, бу – йўқолиб бораётган, ҳозиргини амалга оширишга тўсқинлик қиладиган ҳодиса”[4]. Сўнг: “Ўтмиш эскирган, ўтилган вақт борасида эмас, балки ўзининг бунёдкорлиги билан боқийдир”. Шу боис “цивилизация ўтмиш билан ҳозирнинг бирлиги, бу ҳозирни ўтмиш орқали идрок этишдир”.

Халқ, мамлакат, давлатнинг ўтмиш тажбирасини ташкил қилиш, сақлаш ва такрорлаш жараёнидан кишилар фаолиятида, ижтимоий онг соҳасида фойдаланиш мумкин. Тарихий хотира номсиз халқ ижодиёти, тарихий ривоятлар, дostonлар, афсоналар, қаҳрамонлик эпоси, эртақлар ва ҳ.к. ёрдамида шаклланади. Одатда, халқ ижодиётида буюк кишилар жасорати ва қаҳрамонлиги, эзгуликнинг ёвузлик устидан ғалабаси куйланади. Тарихий хотира, тарихий онгнинг зарурий муҳим, айтиш мумкин-ки, марказий элементини, халқ маънавий ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил қилади ва шунингдек, унинг ўзини ўзи ифодалаши ҳамда миллий характер хусусиятлари намоён бўлиши усулидир[11]. Бунда ўз ўтмишини танлашга, уни қаҳрамонона мифлаштиришга мойиллик кўриниб туради. Ўтмишнинг аҳамияти ва унинг талқини ватанпарварлик, ўзининг ушбу бирликка мансублигидан фахрланиш туйғуси сингари фазилатларнинг шаклланишига хизмат қилиши туфайли ушбу ҳол юз беради. Шунинг учун тарихий-аналитик тафаккур кўпинча тарихий шахслар, ўтмиш етакчилари фаолиятини баҳолаш орқали шахсийлаштирилади, бирон-бир тарихий воқеа, даврлар, умуман ўз тарихи тўғрисида таассуротларни, мулоҳазаларни, фикрларни шакллантиради.

Адабиётлар:

1. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 34 б.
2. Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. – Т.: Шарқ, 2002. – 83-84 б.
3. Келле В.Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры. //Вопросы философии. – Москва, 2005. – № 10. – С. 38– 54.
4. Оруджев З.М., Кузнецова Т.В. Культура и цивилизация. // Вестник Московского Университета. – Москва, 2005. – № 2. – С. 82.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
6. Мирзиёев Ш.М. Ҳалқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳо-дир. 2-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б.508.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада тарихий-аналитик тафаккурни ривожлантириш асосида бўлажак тарих ўқитувчиларида инфор­мацион-аналитик компетентликни шакллантириш муҳим педагогик ва­зифалардан бири эканлиги, бунинг учун аввало жамиятнинг тарихий он­гини тўғри йўналтириш кераклиги баён этилган, ҳамда тарихий онг ижтимоий онгнинг муҳим шакллари­дан бири бўлиб хизмат қилиши, шасхнинг англаш жараёни нати­жаси сифатида намоён бўлишининг муҳим тадрижий факторлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье констатируется, что формирование у будущих учителей истории информа­ционно-аналитической компетентности на основе развития историко-аналитического мышления является одной из важных педагогических задач, для этого в первую очередь необходимо правиль­но направить историческое сознание общества, и что историческое сознание выступает как одна из важных форм общественного сознания, результат процесса осмысления личности, выделяются важные факторы его проявления.

SUMMARY

In this article, it is stated that the formation of informational-analytical competence in future history teachers based on the development of historical-analytical thinking is one of the important pedagogical tasks, for this it is first necessary to correctly direct the historical consciousness of society, and that historical consciousness serves as one of the important forms of social consciousness, the result of the process of understanding of the individual. the important factors of its manifestation are highlighted.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

SHAXSIY VA META-MAVZUDAGI NATIJALARGA ERISHISH UCHUN INFORMATIKA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER O'YINLARINI YARATISH DASTURLARI VA MOWAY ROBOTLARIDAN FOYDALANISH

Sultanov R. O.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: meta-mavzu natijalari, Moway robotlari, dasturlash, o'yin yaratish.

Ключевые слова: результаты метатемы, роботы Moway, программирование, разработка игр.

Key words: meta-topic results, Moway robots, programming, game development.

Hozirgi vaqtda asosiy maktab informatika kursida “Algoritmash” va “Dasturlash” bo'limlarini o'qitishda vaqt yetishmasligi muammosi mavjud. Mavjud namunaviy dasturlarga ko'ra VIII va IX sinflarda mazkur bo'limlarni o'rganish uchun 34 soatga yaqin vaqt ajratilgan. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ushbu bo'limlarning materiallari maktab o'quvchilari uchun juda qiyin va talabalarni algoritmash va dasturlashni o'rganishga oldindan tayyorlashni talab qiladi. Muammoni hal qilishning mumkin bo'lgan usullaridan biri V-VII sinflarda dasturlashni erta o'rganish bo'lishi mumkin. Bu yoshda o'quvchilarda kompyuter o'yinlariga qiziqish ortib bormoqda va biz ixtisoslashtirilgan dizayn dasturlarida kompyuter o'yinlarini yaratish va Moway robotlari uchun dasturlarni ishlab chiqish orqali dasturlashga qiziqishni rivojlantirish va maktab o'quvchilarining algoritmik tafakkurini shakllantirish mumkinligini ko'ramiz.

Bu yerda turli xil yo'llar mavjud:

- birinchi va eng ko'p qo'llaniladigani - V-VII sinf o'quvchilarining darsdan tashqari mashg'ulotlari;
- ikkinchi yo'l V-VI sinflarda propedevtik informatika kursining bir qismi sifatida kompyuter o'yinlarini yaratish imkonini beruvchi dasturiy mahsulotlarni o'rganish imkoniyatini beradi;
- uchinchi variant dasturlash texnologik faoliyat ekanligiga asoslanadi, ya'ni bu faoliyat elementlarini texnologiya kursiga kiritish mumkin.

Ushbu maqolada biz Moway kompaniyasining maxsus dasturiy ta'minot konstruktorlari va dasturlash robotlari yordamida kompyuter o'yinlarini

yaratish bo'yicha bir qator darslarni ko'rib chiqamiz. Ushbu sikl yuqoridagi variantlardan biriga qo'shilishi mumkin. Mashg'ulotlar siklining maqsadi o'quvchilarning algoritmik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishdir.

Dars davomida hal qilinadigan vazifalar:

- asosiy algoritmik tuzilmalar haqida o'quvchilarning tasavvurlarini shakllantirish;
- kasbiy faoliyat turi sifatida dasturlash haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;
- loyiha faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish;
- loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Robotlar uchun kompyuter o'yinlari va dasturlarini ishlab chiqish talabalarga shaxsiy va meta-mavzu natijalarining butun guruhiga erishishga yordam beradi.

Shaxsiy natijalarga quyidagilar kiradi:

- o'quv, tadqiqot, loyiha va boshqa tadbirlarda tengdoshlar va kattalar bilan hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- kelajakdagi kasbni ongli ravishda tanlash va o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish imkoniyatlaridan xabardorlikni shakllantirish.

Meta-mavzu natijalari:

- faoliyat maqsadlarini mustaqil ravishda belgilash va harakatlar rejalarini tuzish qobiliyati; faoliyatni mustaqil amalga oshirish, nazorat qilish va sozlash; belgilangan maqsadlarga erishish va harakat rejalarini amalga oshirish uchun barcha mumkin bo'lgan resurslardan foydalanish; turli vaziyatlarda muvaffaqiyatli strategiyalarni tanlash;
- kognitiv, o'quv, tadqiqot va loyiha faoliyati ko'nikmalariga, muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'lish; amaliy muammolarni hal qilish usullarini mustaqil ravishda izlash, bilishning turli usullarini qo'llash qobiliyati va tayyorligi;
- mustaqil axborot va kognitiv faoliyatga tayyorlik va qobiliyat, shu jumladan turli xil ma'lumotlar manbalarida harakat qilish, turli manbalardan olingan ma'lumotlarni tanqidiy baholash va sharhlash qobiliyati;
- ergonomika, xavfsizlik, gigiena, resurslarni tejash, huquqiy va axloqiy standartlar, axborot xavfsizligi standartlari talablariga rioya qilgan holda, kognitiv, kommunikativ va tashkiliy muammolarni hal qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalanish qobiliyati.

1-jadvalda dasturlarni o'rganish uchun mumkin bo'lgan ketma-ketliklardan biri - kompyuter o'yinlari dizaynerlari taklif etiladi. O'qituvchi o'quv dasturlari ketma-ketligi va kombinatsiyasini mustaqil ravishda aniqlashi, o'yinlar uchun

syujetlarni ishlab chiqishi va ularni talabalar bilan loyiha faoliyati jarayonida amalga oshirishi mumkin.

Jadvalda tavsiflangan barcha dasturiy mahsulotlar quyidagi umumiy xususiyatlarga ega:

- kross-platforma (turli xil operatsion tizimlarda foydalanish imkoniyati);
- ularning bepul mavjudligi;
- dastur interfeysi talabalardan dastur kodini yozishni talab qilmaydi, dasturda ishlash bloklardan yaratilganda LEGO konstruktori bilan ishlashga o'xshaydi.

Talabalar algoritm tushunchalari, algoritmlarni bajaruvchisi, shuningdek, yozib olish shakllari va asosiy algoritmik tuzilmalar bilan tanishgandan so'ng, olingan bilimlarni amaliyotda mustahkamlash uchun Moway robotlari uchun dasturlar yaratish bo'yicha bir qator darslar taklif etiladi. Mashg'ulotlar siklini ishlab chiqishda Moway rasmiy veb-saytida (<http://www.moway-robot.com/>) joylashtirilgan materiallar, xususan, "O'qituvchi uchun qo'llanma. Robototexnika mashqlari" qo'llanmasi.

2-jadvalda Moway robotini dasturlash darslarining qisqacha tavsifi keltirilgan. 3-jadvalda Moway robotlarini dasturlash bo'yicha individual topshiriqlarni bajarishda ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan nazariy kurs tushunchalari keltirilgan. 3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, «Dasturlash» bo'limini o'rganishda individual topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Dasturlarni o'rganishning taxminiy ketma-ketligi - kompyuter o'yinlari dizaynerlari

1-jadval

№	Dasturiy mahsulotlar	Rasmiy sayt	Ajratilgan soat	Kurs doirasida foydalanish xususiyatlari
1	Blokli grafik dasturlash muhiti	Studio.code.org	2	“Algoritmlar”, “Algoritmlar ijrochisi” mavzularini o'rganish jarayonida talabalar uchun amaliy mashg'ulotlar moduli bo'lishi mumkin. Tavsiya etilgan qismlar: • «Yiltirayotgan kod», • «O'yin laboratoriyasi», • «Anna va Elza bilan dasturlash»

2	Scratch dasturlash tili va muhiti	scratch.mit.edu	Kamida 6	U talabalar uchun “Algoritmnlarni yozish usullari”, “Algoritmik tuzilmalar” mavzularini o‘rganish jarayonida amaliy mashg‘ulotlar moduli bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi o‘z senariysi bo‘yicha o‘yinlar ishlab chiqish orqali soatlar sonini oshirishi mumkin
3	Game Maker: Studio	yoyogames.com / studio	Har bir dastur uchun kamida 6 soat	Quyidagi o‘quv dasturlari ketma-ketligi tavsiya etiladi: • dasturning interfeysi va asosiy vositalari bilan tanishish; • o‘yin algoritmini tahlil qilgan holda oldindan belgilangan senariy bo‘yicha o‘yinlar yaratish; • o‘z senariyingiz bo‘yicha o‘yin loyihasini ishlab chiqish.
4	Construct	scirraconstruct.ru		
5	Game Editor	game-editor.com		
6	Unity3d	unity3d.com	Kamida 6	

Moway robotlarini o‘rganish bo‘yicha darslarni tematik rejalashtirish

2-jadval

№	Mavzular	Bajarish tartibi	“O‘qituvchi qo‘llanmasi”dagi mashqlar
1	Moway robot qurilmasi	Robot uchun chiziqli algoritm yaratish	№ 1.1–1.3
2	Chiziq va to‘siqlarni aniqlash sensorlari	Kontur ichidagi harakat. To‘siq tomon harakatlanish. O‘yin «To‘siqni yo‘q qiling»	№ 2.1–2.4. № 2.5
3	Vazifaga muvofiq harakat qilish	Chiziq harakati. Poyga o‘yini. «Himoyachi / jangchi» o‘yini	№ 4.1–4.3. № 4.9
4	Vazifaga muvofiq harakat qilish	Labirintdagi harakat	№ 4.10

5	Robotlarni dasturlashda o'zgaruvchilardan foydalanish	Yorug'lik sensori yordamida. To'siq sensoridan foydalanish	№ 5.1–5.2
6	Robotlarni dasturlashda o'zgaruvchilardan foydalanish	Akselerometrlar	№ 6.1
7	RF modullaridan foydalanish	Nusxalash harakati. Masofaviy ma'lumot stantsiyasi	№ 7.1–7.3. № 11.1–11.3

Moway robotlarini dasturlash va informatika nazariy kursi tushunchalari bilan bog'liq vazifalarning muvofiqligi

3-jadval

Mashqlar	Loyihani amalga oshirish bilan bog'liq ko'nikmalar	Asosiy nazariy tushunchalar
Robot 15 sm masofaga to'g'ri harakat qiladi, 10 soniya ichida aylanadi, 10 soniya orqaga yuradi.	Harakat bloklarini joylashtirish, bloklar uchun xususiyatlarni o'rnatish, ulagichlar bilan bloklarni ulash	Algoritm, algoritmi ijrochisi, bajaruvchi buyruqlar tizimi, algoritmnining grafik shakli, chiziqli algoritm.
Robot qora kontur ichida harakat qiladi	Chiziqli sensorlar bloklarini joylashtirish, sensorlar uchun xususiyatlarni o'rnatish	Tarmoqli, aylanali
Robot qora kontur ichida harakat qiladi		
Robot to'siq tomon harakatlanadi va uning atrofida aylanadi	To'siq sensorlarining bloklarini joylashtirish, sensorlar uchun xususiyatlarni o'rnatish	Tarmoqli, aylanali
Robot qora kontur ichida harakatlanadi va to'siqni itaradi	Chiziqlar va to'siqlar uchun datchiklar bloklarini joylashtirish, sensorlar uchun xususiyatlarni o'rnatish	Tarmoqli, aylanali

Robot yorug'lik darajasiga qarab harakat qiladi. Agar yorug'lik 40% dan kam bo'lsa, to'xtaydi	Ma'lumotlar operatsiyalari: o'zgaruvchan qiymatlarni o'rnatish, qiymatlarni taqqoslash	Tarmoqlanish, siklik algoritm. O'zgaruvchi, o'zgaruvchilar bilan operatsiyalar: deklaratsiya, qiymat belgilash, qiymat tahlili
Robot to'siq tomon harakatlanadi. Agar to'siq yaqin bo'lsa, u to'xtaydi		
Robot oldindagi to'siq tomon harakatlanadi. Keyin ritmga qaytadi va to'xtaydi		

Shuni ta'kidlash kerakki, robotlar uchun dasturlarni ishlab chiqish talabalarga kompyuterda muammolarni hal qilishning barcha bosqichlaridan o'tish va axborot modellarining asosiy turlarini yaratish imkonini beradi:

- 1) Ta'riflovchi modelni yaratish
- 2) Rasmiy modelni yaratish (blok-sxemani ishlab chiqish).
- 3) Moway World muhitida dasturni ishlab chiqish
- 4) Dastur sinovi
- 5) Agar kerak bo'lsa, dasturni tuzatish.

Quyidagi dars tuzilmasi tavsiya etiladi: 1) Robotlarni loyihalashning asosiy elementlari, ularning xususiyatlari bilan tanishish. 2) Robot harakati algoritmini birgalikda loyihalash. 3) Talabalar tomonidan dasturni amalga oshirish. 4) Dasturni sinovdan o'tkazish. 5) O'yinni pauza qilish. Birinchi va ikkinchi mashg'ulotlar uchun tavsiya etilgan vaqt har biri 40-45 minut. Boshqa darslar uchun - 60 dan 80 daqiqagacha. Sinflar <http://moway-robot.com> veb-saytida joylashtirilgan qo'shimcha materiallar, shuningdek, o'qituvchining o'z ishlanmalari orqali kengaytirilishi mumkin. 2021/2022 o'quv yilida Chirchiq shahar 15-sonli o'rta ta'lim maktabining 7-sinfida texnologiya kursini o'qitish jarayonida Blockly, Scratch dasturlash muhitlari va Moway robotlari yordamida darslar o'tkazdi.

“Algoritm ijrochi faoliyatining modeli sifatida” bo'limini o'rganish doirasida talabalar Blockly muhitida ikkita o'yin, shuningdek, Scratch muhitida o'yin yaratdilar va yuqorida tavsiflangan algoritmlarga muvofiq robotlar uchun dasturlar ishlab chiqdilar. O'tkazilgan mashg'ulotlar tahlili talabalarning ushbu mavzuni o'rganishga qiziqishi yuqori ekanligini ko'rsatdi. Dasturlash asoslarini erta o'rganish o'quvchilarning algoritmik fikrlash asoslarini yaratadi

va boshlang'ich sinflarda dasturlashni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun zarur asos yaratadi, boshlang'ich va o'rta maktablarda yakuniy attestatsiya jarayonida o'quvchilarning natijalarini yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. Патаракин Е. Д. Учимся готовить в среде Скретч. М.: Просвещение, 2012.
2. Справочник учителя. Упражнения по робототехнике. Образовательная теория робототехники и практическое руководство, разработанное MiniRobots, S.L, 2011. [http:// ozgsch4.edumsko.ru/images/users-files/ozgsch4/robot/ moway_spravochnik_prepodavatelya.pdf](http://ozgsch4.edumsko.ru/images/users-files/ozgsch4/robot/moway_spravochnik_prepodavatelya.pdf)
3. Шапошникова С. Введение в Scratch. Цикл уроков по программированию для детей // Лаборатория юного линуксоида. <http://younglinux.info/>
4. Moway. Minirobots // Minirobots S.L. <http://mowayrobot.com>
5. Sultanov, R.O., (2021). O'qitishning raqamli texnologiyasi masalalari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 3), 804-807.
6. Xurramov, A.J., Rajabov, O.T., Sultonov, R.O.,(2021). Ta'lim jarayonida animatsiya va kompyuter grafikasidan foydalanish. Academic research in educational sciences, 2(11), 1382-1388.

РЕЗЮМЕ

Maqolada V-VII sinflar informatika darslari jarayonida - kompyuter dizayner dasturlari va Moway robotlaridan foydalanish usuli tasvirlangan. Talabalarning mustaqil ishi uchun topshiriqlar va ushbu vositalardan foydalanishning turli xil variantlari taklif etiladi. Shaxsiy va meta-mavzu natijalari aniqlanadi, ularga erishish ushbu dasturlar va uskunalaridan foydalanish orqali osonlashadi.

РЕЗЮМЕ

В статье описана методика использования программ компьютерного конструктора и роботов Moway в курсе информатики V-VII классов. Предлагаются задания для самостоятельной работы учащихся и различные варианты использования этих средств. Выявляются индивидуальные и математические результаты, и их достижение облегчается за счет использования этих программ и инструментов.

SUMMARY

The article describes the method of using computer designer programs and Moway robots in the course of computer science classes of grades V-VII. Assignments for students' independent work and various options for using these tools are offered. Individual and meta-topical outcomes are identified, and their achievement is facilitated through the use of these programs and tools.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCE OF COMPUTER SCIENCE TEACHERS

Mardonkulov J. A.

*Jizzakh regional center for retraining and advanced
training of public educators, department of «Methodology of exact
and natural sciences»*

Tayanch so'zlar: AKT, kompetentsiya, muloqot, zaruriy holat, aqliy funktsiyalar.

Ключевые слова: ИКТ, компетентность, общение, необходимое состояние, психические функции.

Key words: ICT, competence, communication, necessary condition, mental functions.

Introduction. A person communicates with other people from the moment of birth, but sometimes people who are distinguished by high achievements in the study of the phenomena of the material world turn out to be helpless in the field of interpersonal relations, therefore a person must study the rules of interaction with people in order to become a socially full member of society. In other words, communication will be effective only when the people interacting with each other are competent in the given situation.

Currently, in education, the competence-based approach is proclaimed as one of the important conceptual provisions of the renewal of the content of education. Referring to the world educational practice, the authors of the modernization strategy argue that the concept of «key competencies» acts as a central, kind of «nodal» concept, since it has an integrative nature, unites knowledge, skills and intellectual components of education. At the same time, it is emphasized that the concept of the competence-based approach is based on the ideology of interpreting the content of education, which is formed “from the result” (“standard at the end”). The purpose of the competence-based approach is to ensure the quality of education.

Literary review. In the most general terms, competence in communication, according to E.F. Zeer, presupposes the development of an adequate orientation of a person in himself - his own psychological potential, the potential of a partner, in a situation and a task. In the context of continuous education, the task of training a competent person is being solved, who must adequately orientate himself in all spheres of social life and actively influence them, without which the transition to

an educational society with a high level of spiritual, legal and professional culture is impossible.

The problem of the formation of students' cognitive competence is reflected in many social, psychological, linguistic studies from different points of view.

Sociologists and psychologists (A.A. Bodalev, A.B. Dobrovich, E. Ya. Maliburda, L.A. Petrovskaya, E.V. Rudensky, etc.) associate it with the development of skills to give a socio-psychological forecast of a communication situation, to program this process, getting used to the atmosphere of a communicative situation and to manage the process of communication of a group, collective, team.

In pedagogy and psychology, the definition and composition of these units of vocational education renewal are contained in the works of V.I. Baidenko, I.A. Winter, G.I. Ibragimova, V.A. Kalnei, A.M. Novikova, M.V. Pozharskaya, S.E. Shishova, A.V. Khutorsky, etc.

The competence-based approach is clearly indicated in the works of Russian psychologists V.V. Davydova, P. Ya. Galperin, V.D. Shadrikova, P.M. Erdnieva,

I.S. Yakimanskaya. The orientation towards mastering generalized knowledge, skills and methods of activity was the leading one in their work. At the same time, it should be noted that in their developing models of learning, the content of educational materials and technologies for the formation of these generalized units of learning were also presented. Summarizing the research on this issue, I.A. Zimnaya has identified three stages in the development of the competence-based approach.

- The first stage (1960–1970) is characterized by the introduction of the category “competence” into the scientific apparatus, the creation of prerequisites for differentiating the concepts of competence / competence.
- The second stage (1970–1990) is characterized by the use of categories of competence / competence in the theory and practice of teaching mainly the mother tongue, as well as in the field of management and management.
- The third stage since 1990 of the approval of the competence-based approach is characterized by the active use of the category of competence / competence in education.

A.V. Khutorsky notes that the introduction of the concept of «competence» into the practice of teaching will solve a problem typical for a Russian school. Having mastered a set of theoretical knowledge, students experience significant difficulties in their implementation when solving specific problems or problem situations. Educational competence presupposes not the assimilation of individual knowledge and skills by students, but their mastery of a complex procedure, in which a corresponding set of educational components is determined for each selected area. The peculiarity of the pedagogical goals for the development of

competencies is that they are formed not in the form of the teacher's actions, but in terms of the results of the student's activity, that is, his promotion and development in the process of assimilating a certain social experience.

Currently, a second-generation standard is being developed, in which the formation of competence/competence is brought to the level of an education standard.

The most important task of ensuring the general education of students is their general development, improvement of linguistic and cognitive competence, achievement of such a level of language proficiency, which is sufficient for the active and fruitful participation of the future specialist in professional activities.

The formation of cognitive competence is the goal of training schoolchildren for any professional industry, which, in the context of the modernization of domestic education, modern science and production, acquires special significance. But most of all, this is a problem associated with the implementation of speech activity, as the implementation of communicative behavior based on a system of components: motivational (speech behavior), cognitive (knowledge), operational (overcoming the contradictions prescribed by the content of learning).

Thus, the formation of the cognitive competence of students is an urgent problem, the solution of which is of great importance, both for each individual person and for society as a whole, and both teachers of all academic subjects and ICT should pay attention to its solution.

Method. The universal educational actions of the new standard will contribute not to the accumulation of knowledge, skills, competencies, but to the development of the personality (its cognitive and emotional spheres, morality). This is the ability to learn, to learn about the world, the ability to cooperate, to be tolerant of people of different races and nationalities. In other words, the universal learning actions, developed within the framework of the new standards, constitute specific generalized actions that underlie the general abilities of a person.

For example, one of the types of such actions is an action with self-regulation of cognitive and creative activity (situation analysis, goal-setting, planning means to achieve a goal, control, correction, evaluation of the achievement of results). Today, the ability for such actions in school is being formed, but it happens spontaneously, inadvertently, it becomes an indirect (additional) result of learning. It would be more productive to make the formation of such a universal learning action the main task of the school. Thanks to the formation of a general ability for self-regulation and regulation, it is possible to ensure the solution of priority tasks: to teach to know the world, to teach to learn, to cooperate, to communicate, to organize joint activities, that is, to form competence.

Result. ICT has tremendous opportunities for the development of thinking and logically perfect speech. To reason, to prove a theorem, or to solve a problem on your own, you need not just memorize the material, but think on your own. A student, not understanding the idea of proof, will certainly make some inaccuracy when answering; for the correct answer, he must understand the system of reasoning, the thought that lies at their basis. The student should show in his answer not so much the skill of memorization as the skill of reasoning.

In ICT speech, there should be no words that do not carry a semantic load. Superfluous words and sentences can be said to provide an emotional impact on the interlocutor, to clarify connections with practical problems or with other scientific disciplines.

To learn how to apply individual knowledge, you need to develop your speech. And for this it is necessary:

1. Determine your own line of natural speech communication and adhere to it as a standard (complete clarity; scientific nature (exact use of terms, accuracy of formulations, definitions and sentences, logical validity of reasoning); adherence to the rules of etymology and syntax (correct use of cases, agreement, use of conjunctions, reduction of sentences); literary (approximation to the literary style, liveliness, imagery of presentation).

2. Pay special attention to ICT phraseology and persistently enrich the student's scientific style of speech with it.

3. Ensure that students correctly use ICT terms denoting concepts (the study should include: origin, literal meaning, scientific meaning, illustrations and examples are provided). Insufficiently deep, superficial assimilation of the concept is the reason for its misuse by students; an unclear, incomplete understanding of the term immediately entails inaccurate, vague, vague speech.

4. To draw the attention of students to the expressions and wording of the textbook, to explain what is essential, defining (not mentioning can reduce these formulations to the level of meaningless sentences).

5. Subordinate the student's speech to those general laws that the students studied in the Russian language lessons.

6. Use written language to develop the language. Recognize stylistic, spelling, and especially punctuation errors and make them the subject of active class discussion. These discussions will remind students each time that deficiencies in written work include not only ICT errors, but also stylistic, spelling and punctuation deficiencies in their writing.

7. Of particular importance is the compilation of explanations by students to the solutions of word problems. They should be written in a completely literate and, moreover, certainly coherent language. Speech errors in ICT expressions, made

in the early period of study, take root if the deficiencies in speech are ignored, on the basis that students understand what is at stake and simply make a reservation.

Conclusion. Thus, for the formation of cognitive competence in students, not only knowledge, skills and abilities are needed, but also motivation for their development and the significance of the new material.

Cognitive competence as knowledge of the norms and rules of communication, mastery of its technology, is an integral part of the broader concept of «the communicative potential of a person.»

Communicative potential is a characteristic of a person's capabilities, which determine the quality of his communication. It includes, along with competence in communication, two more components: the communicative properties of a person, which characterize the development of the need for communication, attitude to the way of communication and communication skills - the ability to take initiative in communication, the ability to be active, to emotionally respond to the state of communication partners, to formulate and to realize their own individual communication program, the ability to self-stimulation and to mutual stimulation in communication.

Communication experience occupies a special place in the structure of a person's cognitive competence. On the one hand, it is social and includes internalized norms and values of culture, on the other hand, it is individual, since it is based on individual communicative abilities and psychological events associated with communication in the life of an individual. The dynamic aspect of this experience is the processes of socialization and individualization, implemented in communication, ensuring the social development of a person, as well as the adequacy of his reactions to the situation of communication and their originality.

Communication can have different content, which is expressed in the following:

1. Transfer of information from person to person.
2. Perception of partners in communication of each other.
3. Mutual assessment of communication partners of each other.
4. Mutual influence of communication partners on each other.
5. Interaction of partners with each other.
6. Management of group or mass activities and so on.

The realization by a person of his subjectivity in communication is associated with the presence of the necessary level of cognitive competence.

That is, cognitive competence has distinguished features. It includes knowledge, skills and abilities, including: communication functions and features of the communicative process; types of communication and its main characteristics;

means of communication: verbal and non-verbal. And one of the main means of communication is speech.

The ability to think logically, to reason correctly is a prerequisite for a deep and conscious assimilation of ICT.

Through stubborn persistent and, most importantly, daily work, the teacher develops exactly that speech that will be perceived by students as a certain model.

The qualities that determine oral ICT speech should be:

- a) complete clarity of the thoughts expressed by her;
- b) scientific nature (exact use of terms, accuracy of formulations, definitions and sentences, logical validity of reasoning);
- c) observance of the rules of etymology of syntax, correct use of cases, use of conjunctions, reduction of sentences;
- d) literary (approximation to the literary style, liveliness and imagery of presentation).

Such vices as the use of parasitic words must be eliminated in every possible way.

The main general point of the educational function of ICT education is to accustom students to the usefulness of argumentation.

Studying ICT, a student for the first time in his life meets such a high demand for the full value of argumentation. At first, she surprises, repels, frightens him, it seems to him excessive, overdimensional, pedantic. But gradually, day after day, he gets used to it. A good teacher can do a lot to make this process faster and more productive. It is very important to develop mutual criticism among students; when one of them proves something or solves a problem in front of the whole class, all the others should intensely look for possible objections and immediately express them. This educational process is critical for the logical culture of thinking and cognitive competence in students.

Also, a very effective means for developing the language of students is the development of their correct written speech. However, correction of errors will only be effective for raising the culture of students' written language when the teacher systematically summarizes all the fundamental mistakes made in written works and makes them the object of active discussion in the class.

The shortcomings of written works include not only ICT errors, but also all stylistic, spelling, and punctuation shortcomings of their written speech. It is especially important for students to compose explanations for solving word problems. These explanations should be written in a competent and coherent language, and not in the form of fragmentary, abbreviated sentences that are very incomprehensible and not accurately expressing the idea.

The main mistakes encountered in writing.

1. Incorrect use and misrepresentation of terms;
2. Stylistic mistakes and shortcomings.

Cognitive competence was also considered as one of the key competencies. It was found that for the formation of cognitive competence in students, it is necessary to develop communication skills and form communication skills. It was also revealed that one of the leading indicators of the level of formation of cognitive competence is speech. Further, ICT speech and the levels of formation of communicative actions in its forms: oral speech and written are considered.

Literature:

1. Akramov MR Psychological and pedagogical features of environmental education // The Way of Science. - 2014. -- S. 78.
2. Akramov M. R. et al. Shaxs kasbi yʻnalganligi rivozhlanishida masʼuliyatlilikning ahamiyati // Young scientist. - 2021. - No. 11. - S. 259- 261.
3. Akramov MR Conflict and its social and psychological properties // Young scientist. - 2021. - No. 6. - S. 293-295.
4. Akramov MR Ecological consciousness as a subject of psychological research // Scientific platform: discussion and polemics. - 2020. - S. 30-32.
5. Rustamovich A. M. The moral consciousness dynamics of students is the position in the process of high education //European journal of education and applied psychology. – 2016. – №. 1.

РЕЗЮМЕ

Insoniyat jamiyatini muloqotdan tashqarida tasavvur qilib boʻlmaydi. Muloqot odamlarning mavjudligining zaruriy sharti boʻlib, ularsiz nafaqat shaxsning individual psixik funktsiyalari, jarayonlari va xususiyatlarini, balki butun shaxsni ham toʻliq shakllantirish mumkin emas. Muloqotning haqiqati va zaruriyati birgalikdagi faoliyat bilan belgilanadi: yashash uchun odamlar oʻzaro munosabatda boʻlishga majbur. Har doim faol odam muloqot qiladi, uning faoliyati boshqa odamlarning faoliyati bilan kesishadi. Muloqot ijtimoiy faoliyatni tashkil qilish va uni odamlar oʻrtasidagi yangi aloqalar va munosabatlar bilan boyitish imkonini beradi.

РЕЗЮМЕ

Человеческое общество немислимо вне общения. Общение является необходимым условием существования людей, без которого невозможно полноценное формирование не только отдельных психических функций, процессов и свойств человека, но и личности в целом. Реальность и необходимость общения определяется совместной деятельностью: чтобы жить, люди вынуждены взаимодействовать. Всегда общается активный человек, деятельность которого пересекается с деятельностью других людей. Общение позволяет организовать социальную деятельность и обогатить ее новыми связями и отношениями между людьми.

SUMMARY

Human society is unthinkable outside of communication. Communication is a necessary condition for the existence of people, without which it is impossible to fully form not only individual mental functions, processes and properties of a person, but also the personality as a whole. The reality and necessity of communication is determined by joint activity: in order to live, people are forced to interact. Always an active person communicates, whose activities intersect with the activities of other people. Communication allows you to organize social activities and enrich it with new connections and relationships between people.

INFORMATIKANI O'QITISHDA TALABALAR INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Toshpulatov R. I.

Qo'qon davlar pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: pedagog, informatika, dastur, axborot-kommunikasiya texnologiyalari, nazorat, o'quv material, axborot, innovation metodlar.

Ключевые слова: педагог, информатика, программа, информационно-коммуникационные технологии, контроль, учебный материал, информация, инновационные методы.

Key words: pedagogical, informatics, program, information and communication technologies, control, educational material, information, innovation methods.

Jamiyat rivojlanishining haqiqatlari pedagoglardan ma'lum bir joyga raqobatbardoshlik, xushmuomalalik, muloqat, o'rganish va etkazib bera olish kabi fazilatlarni talab qiladi. Bitiruvchi talabalar mutaxassis sifatida ko'plab ko'nikmalarga ega bo'lish kerak. Bunday raqobat bilan bo'lajak o'qituvchilar doimiy ravishda o'z ustida ishlashlari, kasbiy faoliyatida ijodkorlik va ijodkorlikni namoyon etishlari kerak. Bu boradi hukumatimiz tomonidan qator huquqiy-me'yoriy xujjalar qabul qilinmoqdi.

Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini takomillashtirish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash ta'limga texnologik yondoshuvni talab etadi.

Bunda bevosita ta'lim jarayonini, oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish metodlarini keng joriy etish, ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Respublikamizni rivojlantirishning uzoq muddatli ssenariylarini hisobga olgan holda innovasiyalarni ishlab chiqish hamda davlat va jamiyat qurilishiga joriy etish, shuningdek, jamiyat va davlat taraqqiyotini ta'minlovchi ilmiy tadqiqotlar va ilg'or texnologiyalarning ustuvor va istiqbolli yo'nalishlarini rivojlantirishga zarurat mavjud. Hozirgi vaqtda agrar soha mutaxassislarini tayyorlashda ta'limning zamonaviy texnologiyalarini izchil joriy etish hayotiy zarurat bo'lib qolmoqda.

Informatikadan yangi ish boshlagan o'qituvchi uchun o'z fanini o'qitish bo'yicha kerakli texnologik hujjatlarni mustaqil tuza bilish faoliyatini to'g'ri

tashkil etish katta ahamiyatga ega. U o'z pedagogik faoliyatida erkin o'qitish tamoyili va ko'pvariantlilikni qo'llay olishi lozim .

Informatikani o'qitish metodikasiga ko'ra, so'nggi yillarda quyidagi qator shart-sharoit va vositalarga tegishli o'zgartirish kiritish borasida muayyan talablar ilgari surilmoqda:

- informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida muhit tushunchasi va o'qitish metodikasi;
- informatika ta'limi metodik tizimining asosiy komponentlarining bilish faoliyati bilan uyg'unlashuvi;
- ishlab chiqilgan dastur va darsliklar, informatika fanini o'qitishning asosiy texnologiyasini bilish;
- ta'lim standartining belgilanishi va uning ma'nosini bilish, informatika standarti mazmunini bilish;
- maktab kursi va alohida mavzularni o'qitish metodikasini egallash;
- metodik usullar butunligini maqsadli baholash va kursning dasturiy yordamini qo'llashni tanlay bilish;
- informatikani o'qitishga tabaqali yondoshuv tamoyillarini bilish, informatika kursi kasbiy metodikasini egallash;
- informatika o'quv jarayonini rejalashtira olish, o'rganuvchi materialning mazmuniga tashkiliy shakl va metodlarni adekvat tanlash;
- o'qitishning nazorat turlari va natijalarini baholash funksiyasini bilish, tekshirish vositalarini ishlab chiqish va qo'llay bilish;

o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini ob'ektiv baholash, nazorat natijalariga ko'ra informatika o'qitish metodikasini takomillashtirish bilan birgalikda oliy ta'lim muassasalarida informatikani o'qitish metodikasi va metodologiyasini yangilash, axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan kasbiy-pedagogik faoliyatda foydalanish, bo'lajak informatika o'qituvchilarini shakllantirish mazmunini tadqiq etish, ularda kasbiy-pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishning o'ziga xos usullarini o'rgangan.

Didaktik o'yinlardan foydalanib "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish ta'lim samaradorligini oshishiga xizmat qiladi. Uch o'lchamli modellashtirish vositasida "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitish o'qituvchilarda kompyuter grafikasini o'rganishga qaratilgan motivasiyani oshirishiga olib keadi.

Innovasion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarning ishlab chiqishni tashkil etish, ilmiy izlanishlar natijalarini targ'ib qilish va amaliy foydalanish mexanizmlarini shakllantirishda ta'lim texnologiyalarining o'rni va salmog'i yuqoriligini ta'kidlash lozim. Ilmiy salohiyatni oshirish va samarali

foydalanish, ularni rivojlantirishda fan va texnologiyalarning hissasini oshirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Shu bois ta'lim jarayonida oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalari, o'qitishning innovasion metodlarini keng joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Bu esa ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish asosida yanada takomillashtirishga olib keladi.

Mamlakatimizning izchil rivojlanib borayotgan ta'lim tizimini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash, barcha hududlar va tarmoqlarni strategik jihatdan kompleks rivojlantirish masalalarini hal qilish borasida oliy ta'lim tizimi yanada rivojlantirish yo'lidagi yana bir muhim amaliy qadamdir. Shuni qoniqish bilan aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi bugungi kunda ijobiy natijalar bermoqda. Pedagoglarning endigi vazifasi zamonaviy texnik ta'minotga ega ta'lim muassasalarida talablar darajasida innovasion ta'lim texnologiyalari asosida yoshlarimizga ta'lim tarbiya berishdan iborat bo'lmog'i lozim. Ta'lim texnologiyalarining ilmiy xarakterdaligiga e'tibor qaratgan holda, uning amaliy yo'nalishga xosligini, uni aniq masalalarni hal qilishda qo'llash mumkinligini e'tirof etish kerak. Demak, nazariyani o'quv amaliyoti bilan bog'lash zaruriyatini va ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslarini o'rganish zamonaviy ta'lim texnologiyalarni aniqlab beradigan qator holatlarni belgilashga imkon berdi.

zamonaviylik ta'lim amaliyotiga ilmiy asoslangan va tajriba sinovlarda tekshirilgan tahlil qilingan hamda tasdiqlangan didaktikaga oid yangiliklarni, tartib qoidalarni joriy etish majburiyiligini hamda o'quv jarayonini maqbullashtirish taqozo etadi;

ta'limda yangi vositalar va metodlar, didaktik materiallar hamda tashkiliy masalalarning yangi ilmiy echimlarini qo'llash lozim.

klasterli ta'lim jarayoni talaba va professor o'qituvchilarning faoliyatida yuqori hamjihatlikni ta'minlash, kerakli natijalarni qo'lga kiritishga intilishni talab etadi;

ta'limni faollashtiruvchi axborot texnologiyalari va texnik vositalardan foydalanish samarasini belgilaydigan didaktik materiallardan keng foydalanish zamonaviy pedagogik texnologiyalarning eng asosiy belgilaridan biri hisoblanadi;

o'quv jarayoni uchun moddiy-texnik bazaning maqsadga muvofiqligi pedagogik texnologiyalarning navbatdagi ko'rinishi bo'lib, o'quv-tarbiyaviy jarayon natijalarini sifatli baholash pedagogik texnologiyaning o'z oldiga qo'ygan natijaviy maqsadini ifodalaydi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ta'lim texnologiyalari o'zining pedagogik va boshqa fan yutuqlari bilan bog'liq xususiy nazariyasiga ega. U birinchi navbatda, o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda qurishga yo'naltirilgan, ikkinchidan, o'qitishning axborotli vositalaridan va didaktik materiallardan, yangi innovasion metodlardan keng foydalanishga asoslangan pedagog va talabalarning birgalikdagi samarali faoliyatiga zamin yaratadi.

Yuqoridagi qoidalaridan kelib chiqib fikr yuritadigan bo'lsak, ta'lim texnologiyalarning predmeti - ta'lim tizimini konseptual asoslariga dalil keltirishdan, o'quv materialini tanlash va strukturalashtirishdan, ta'lim modelini tanlashdan to ularni amalga oshirishgacha, ularning optimallik va samaradorlik darajasini baholashgacha loyihalashtirishdan tarkib topgan. Ma'lumki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar amaliyotga joriy etish mumkin bo'lgan ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir. Pedagogik tizim o'zaro bog'liq bo'lgan vositalar, usullar va jarayonlar yig'indisi bo'lib, shaxsdagi muayyan sifatlarni shakllantirishga pedagogik ta'sir etishni maqsadga muvofiq tarzda amalga oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Muxamedov F.I. Pedagogik ta'lim innovasion klasteri: extiyoj, zarurat, natija. // «Xalk so'zi» gazetasi, 15 fevral 2019 yil
2. Ayzenk G.Yu. Proverte svoi intellektualnye sposobnosti. / Per. s angl. 2-e izd. - Riga, 1992. -S. 176
3. Foziev E. Talabalarni umumlashtirish usullariga o'rgatish va ularning aqliy taraqqiyoti. - T.: «O'qituvchi», 1983.
4. Foziev E., Usmanova Sh. Intellekt psixologiyasi. - T.: «Fan», 1996. -81-98-b.
5. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovasion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
6. Polichka A.E. Ob opyte podgotovki uchiteley informatiki i ispolzovaniyu natsionalno-regionalnoy komponenty // Kongress konferensiya – Informatsionnye tekhnologii i obrazovaniy ITO-2003. <http://ito.edu.ru/main.css> (21.04.2012)

РЕЗЮМЕ

Maqolada informatika fanlarini o'qitishda talabalar intellektini rivojlantirishning vositalari, usullar va jarayonlari hamda metodikasi haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются средства, методы и процессы, а также методики развития интеллекта учащихся при преподавании информатики.

SUMMARY

The article discusses the means, methods and processes and methodology of the development of student intelligence in the teaching of Informatics.

O'QUV-TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA ELEKTRON RESURSLARDAN FOYDALANISH

Shirinov F. Sh.

Qo'qon DPI "Informatika" kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: axborot, axborot texnologiyasi, pedagogik jarayon, multimedia texnologiyalari, axborot vositalari.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, педагогический процесс,

Key words: information, information technology, pedagogical process, multimedia technologies, media.

Hozirgi zamon yangi texnika va texnologiyalarning tez rivojlanishi, turli axborotlar ko'lamining keskin ortib borishi bilan xarakterlanadi. Mana shunday ulkan axborot oqimida bo'lajak mutaxassis nafaqat o'zini yo'qotmasligi, balki ularga nisbatan tegishli ilmiy, mafkuraviy, g'oyaviy immunitet hosil qilgan bo'lishi lozim. Bularning barchasi ularda axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatining zarur darajada shakllangan va rivojlangan bo'lishni taqozo etadi. Bunda axbortlarni faqat qabul qilish emas, balki ularni saqlash, uzatish va ulardan foydalanish madaniyati ham ko'zda tutiladi. Axborotlar bilan ishlash jarayoni ancha murakkab va qiyin jarayondir. Bo'lajak mutaxassislar birinchi navbatda axborotlarni topish manbalarini yaxshi bilishi, axborotlarni qayta ishlashga oid tegishli ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, bu sohada o'zining analitik fikrlash qobiliyatini, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikma vam malakalarini rivojlantirib borishi talab etiladi. Ommaviy axborot vositalari axloq namunalarini, turli qadriyatlarni targ'ib va tashviq qiladi, talaba shu namunalar asosida o'z tasavvur va nuqtai nazaralarini oydinlashtirib, aniqlashtirib boradi. Ammo «axborot xurujlari» degan tushunchaning ham mavjudligini inkor etmaslik kerak. Talaba mazkur xurujlarga qarshi kurasha oladigan tegishli immunitetga ham ega bo'lishi lozim. Bu ham bir qator o'ziga xos shart-sharoitlarning mavjudligini taqozo etadi [1].

Hozirgi vaqtda o'qitishning faol turlarini izlash har doim ham o'quv texnik vosita bilan birgalikda olib borilmaydi. Bunga turli xil sabablar ko'rsatiladi, ularning asosiylaridan biri sxemalarda tayyor javob ko'rsatilgan bo'lishligidadir.

Shunga o'qituvchi tinglovchilar tarkibiga bog'liq holda 'mel'dan foydalanish variantini ham galma-gal qo'llaydi.

O'quv jarayonining unumdorligini oshirish uning ilmiy - metodik ta'minotini takomillashtirish yo'li bilan ham yechiladi. Mutahassislik va fanlar bo'yicha o'quv - uslubiy majmuani ishlab chiqishga katta o'rin ajratiladi, bu esa mazmunini takomillashtirish va o'qitish jarayonini tashkil qilish tizimli yo'lini amalga oshirishni ta'minlaydi. Bu majmuaning butun bir bo'limi o'quv jarayonida o'quv texnik vositani qo'llash bilan bog'liq masalalarga bag'ishlanishi lozim [2].

O'quv jarayonini takomillashtirish yo'llaridan biri – uni intensivlashtirish hisoblanadi. Bu degani yangi o'quv usullariga o'tish, zamonaviy texnik vositalaridan foydalangan holda katta hajmdagi axborotlarni o'zlashtirishdir. Grafoproektor, kadaskoplar yordamida o'quv jarayonlarini namoyish qiluvchi didkatik materiallarni ishlab chiqish zarur. Shuningdek o'quv jarayonida sxemalar, jadvallar, diagrammalardan foydalanish o'rganilayotgan ma'ruza materiallariga tayanch hisoblanadi, hamda talabalarning umumiy madaniyatini oshirishga samarali ta'sir etadi.[5]

O'qitishning hozirgi zamonaviy bosqichi – o'quv jarayonini avtomatlashtirish, o'qitish tizimlarining keng qo'llanilishi bilan karakterlanadi. Avtomatlashtirilgan o'qitish tizimi – EHMning dasturiy taminot tizimidir. U o'quv dasturlarini ishlab chiqarish va yaratish, dialog rejimida o'quv jarayonini boshqarish, o'qitish natijalarini yig'ish va qayta ishlashga mo'ljallangan.

Hozirda deyarli barcha sohaning elektron nashrlari mavjud. Lekin hammasini ham foydali deya olmaymiz. Ma'lumot undan foydalanilgandagina kerakli bo'lishi mumkin. Shunday ekan elektron darsliklar tayyorlashda ham ushbu jihatga e'tibor qaratish zarur bo'ladi. Ayni paytda yangi axborot texnologiyalari sohasida gipermedia tizimlarini qo'llash rivojlanib bormoqda. Bunday texnologiyalar asosida an'anaviy o'quv matnini yanada takomillashtirilgan o'quv materiali asosida kengaytirish va chuqurlashtirish hamda kurslar va animatsion lavhalardan foydalanish yo'li bilan almashtirish g'oyasi yotadi. Bunda u yoki bu holda ajratib berilgan matn lavhalari orasida o'zaro bog'anish tugunlari barpo etiladi. Mutaxassislarning ta'rifiga ko'ra, gipermatn inson intellektining katta xajmdagi axborotni esda saqlash kobiliyatini va mazkur axborotlar ichidan kommunikatsiya (muloqot) va tafakkur jarayonlarini assotsiatsiyalash yo'li bilan qidiruv ishlarini olib borishni imitatsiya (o'zida aks) qiladi. Boshqacha qilib aytganda, gipermatn murakkab darajada tashkil etilgan o'quv materiallari tizimi bo'lib, ko'plab statistik va dinamik axborotlarni o'zida mujassamlashtiradi hamda umumlashgan tarmoq tuzilishiga ega bo'ladi.

Bunda axborot lavhalarini ahamiyatini matn, grafik, sxema, videolavha, ijrochi dastur va animatsiya (qarakatli jarayon)lar o'ynaydi [3].

Zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlarni tizimlashtirish jarayoniga joriy etishning pedagogik maqsadlarida axborot texnologiyalari talaba shaxsining:

- fikrlashini;
- kommunikativ qobiliyatini;
- optimal qaror qabul qilish malakasini;
- axborot madaniyatining rivojlanishini ta'minlashi nazarda tutiladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, tarbiyaviy ishlar jarayonini jadallashtiradi. Bunda axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida, tarbiyaviy ishlar jarayonining sifati va samaradorligi ortishi, talabalarning bilish faoliyatini faollashuvini kuzatish mumkin.

Ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash ta'lim beruvchilarning ham, ta'lim oluvchilarning ham faolligini oshiradi. Bunday faollik muhiti, o'zaro ijodiy hamkorlikning sifati va samaradorligini yanada oshiradi [6].

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiyalarini tarbiyaviy ishlar jarayoniga joriy etishning yo'nalishlarini quyidagicha belgilash mumkin:

- ta'lim-tarbiya jarayonlarini axborotlashtirishni tizimli integrasiyalash;
- ma'naviy-axloqiy tarbiya ishlarini tizimlashtirish maqsadlaridagi dasturiy vositalarning imkoniyatlarini tarbiyalash vositasi, o'rganish ob'ekti va axborotlarni qayta ishlash vositasi sifatida joriy etish;
- ma'naviy-axloqiy tarbiya sohasida o'quv-metodik majmualar yaratishda kompyuter vositalari imkoniyatlarining samarali integrasiyasini ta'minlash. Bunday majmualardan foydalanish talabaga axborotlarni jamlash, saqlash, jarayonlarning qonuniyatlarini mohiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar negizidagi tarbiyaviy majmualarining qo'llanilishi individual va jamoaviy faoliyatni tashkil etishga zamin yaratadi. Bu esa, talaba-yoshlarda intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish va mustaqil bilim olish imkoniyatini yaratadi;
- ma'naviy-axloqiy tarbiya ishlarini tizimlashtirish sohasidagi multimedia tizimlarini yaratishda, kompyuterlar va audio-video axborotlarni uzatish vositalari imkoniyatlarining integrasiyasiga erishish. Bunday tizimlar o'zida dasturiy-apparat vositalar va asboblarni majmuasini mujassamlashtirib, axborotning turli (matn, grafika, ovoz, tasvir) ko'rinishlarini birlashtiradi va foydalanuvchi bilan interfaol muloqotni tashkil etadi.

Tarbiyaviy ishlarni tizimlashtirishda axborot texnologiyalaridan foydalanishni tashkil etish va amalga oshirish maqsadida faoliyat yuritish algoritmining umumlashgan ketma-ketligidan foydalanish mumkin. U o'qitish va tarbiya qilishning bir nechta bosqichlarini o'z ichiga oladi: mo'ljallash (ta'lim-tarbiyaviy maqsadlar to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirish); amalga oshirish (o'qitish-tarbiyalash uslublari, usullari va vositalarini ko'zda tutilgan ketma-ketlikda amalga oshirish); nazorat qilish va tuzatish [7].

Bizning fikrimizcha, tarbiyaviy ishlarni tizimlashtirishda qo'llaniladigan axborot texnologiyalari qo'yilgan maqsadga erishish uchun faoliyat yuritishini kuzatish, nazorat qilish va tuzatish qoidalari tizimidan iborat bo'lgan boshqarish algoritmidan foydalanish mumkin. Belgilangan tarbiyalash maqsadlarining har biriga erishish uchun pedagoglarning qat'iy belgilangan o'quv-tarbiyaviy faoliyatini boshqarish algoritmidan foydalaniladi. Bu nafaqat o'qitish-tarbiyalash jarayonining muvaffaqiyatlilikini baholash, balki belgilangan samaradorlikka ega bo'lgan jarayonlarni oldindan loyihalashtirish imkonini beradi.

Pedagogik jarayonlarni texnologiyalashtirish, ularga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish g'oyasi ta'lim-tarbiyaning bosh maqsadiga kafolatlangan muvaffaqiyat bilan erishishdan iborat. Asosiy g'oyaga ko'ra, har qanday darajadagi pedagog uning maqsaddan boshlab natijalarni baholashgacha bo'lgan hatti-harakatlarini belgilaydigan o'quv materiallarini texnologik qayta ishlash asosida berilgan natijalarga erishadi. Boshqa bir tomondan, inson omilining pedagogik jarayonda mavjudligi texnologik hisob-kitobni murakkablashtiradi. O'qitish va tarbiyalash jarayonlarini shaxssiz, munosabatlarsiz, his-tuyg'ularsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Tabiiyki, ilmfan ta'lim-tarbiyaviy jarayonda texnologiyalashtirish va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish yo'llarini qidiradi [9].

Tarbiyaviy ishlarni tizimlashtirish jarayoni o'qitish va tarbiyaviy texnologiyalar tushunchalari bilan bir qatorda uslubiy bilimlar qatoriga kiradi, yoki uning ilmiy tahlili va amaliy tashkil etilishida ta'limiy tizimlar, qonuniylik, pedagogikada tizimli va texnologik yondashuvlar to'g'risidagi bilimlar birlashtiriladi. Bizning fikrimizcha, tarbiyaviy ishlarni tizimlashtirish jarayoni bir ma'noda holatlarning ketma-ket almashinishini, biror faoliyatning rivojlanib borishini ifodalasa, boshqa bir holatda esa muayyan natijaga erishish uchun yo'naltirilgan ketma-ket hatti-harakatlarning yig'indisini bildiradi. Ikkita ma'no ham ta'lim-tarbiya jarayonini pedagog va talabalarning muayyan axborot texnologiyalarining tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarida ta'lim-tarbiya maqsadlariga erishish uchun yo'naltirilgan tashkiliy o'zaro munosabatlari

sifatida tushunish uchun asos beradi. Bu erda ko‘rinib turganidek, ta’lim-tarbiya berish ketma-ket pedagogik hatti-harakatlarning yig‘indisi sifatida qaraladi, pedagogik texnologiya doirasida amalga oshiriladi hamda talabanning ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadiga ega bo‘lgan tashkiliy faoliyatdan iborat.

Adabiyotlar:

1. U.Sh.Begimqulov, Djurayev R.X va boshqalar “Pedagogik ta’limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot” // monografiya . – Toshkent, 2011 y.
2. A.A.Abduqodirov, S.Q.Tursunov. Ta’limda axborot texnologiyalari. T.:«Adabiyot uchqunlari», 2018, 224 b.
3. A.T.Kenjabayev, M.M.Ikramov va boshq. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: o‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2017
4. A.Sattorov. Informatika va axborot texnologiyalari. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2011. 320 bet
5. M.Aripov, S.Dottoyev, M.Fayziyeva Web texnologiyalari. O‘zbekiston milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2013. 280 bet

РЕЗЮМЕ

Maqolada o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda elektron resurslardan foydalanish xususiyatlari, elektron resurslarni tashkil etish tamoyillari, elektron resurslarni yaratish va ulardan foydalanishning asosiy talablari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны особенности использования электронных ресурсов при организации образовательной деятельности, принципы организации электронных ресурсов, основные требования к созданию и использованию электронных ресурсов.

SUMMARY

The article describes the features of the use of electronic resources in the organization of educational activities, the principles of organization of electronic resources, the basic requirements for the creation and use of electronic resources.

TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING QO'LLANILISH ISTIQBOLLARI

Shirinov F. Sh.

Qo'qon DPI katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: zamonaviy ta'lim, masofaviy ta'lim, o'qitish metodi, interfaol ta'lim, Khan Akademyasi, on-layn kurs, interaktiv display, interaktiv qo'llanma.

Ключевые слова: современное образование, дистанционное обучение, метод обучения, интерактивное обучение, Академия Хана, онлайн-курс, интерактивный дисплей, интерактивный гид.

Key words: modern education, distance education, teaching method, interactive education, Khan Academy, online course, interactive display, interactive guide.

Zamonaviy ta'lim tizimi hozirgi davrning barcha o'ta jiddiy talablariga javob bera olmasligi juda ko'pchilik olimlar va mutahassislar tomonidan tan olinayapti. Ushbu holatni tubdan o'zgartirishning asosiy yo'llaridan biri – ta'lim tizimiga zamonaviy texnologik rivojlanishning eng yangi dasturiy-texnik vositalarini keng miqyosda jalb qilishdir. Bunday vositalardan biri – insonlarning ishlab chiqarishdan va boshqa kundalik yumushlardan ajralmagan holda to'laqonli ta'lim olishiga imkon beradigan masofaviy ta'lim (distance education) tizimidir. 2012 yilning kuzlarida Stenford universitetining ikki professori Sebastyan Trun va Piter Norvig internetda barcha istovchilar uchun sun'iy intellekt bo'yicha ma'ruzalar tinglashni taklif qilishdi. Bu ma'ruzalar o'z tarkibiga barcha kerakli materiallarni, testlarni va yakuniy imtihonlarni qamrab olgan edi. Mashg'ulotlar esa faqat on-line ko'rinishida tashkil etilgan edi. Ma'ruzachilar eng ko'pi bilan 2-3 ming talaba ushbu mashg'ulaotlarga qatnashishini rejalashtirgan bo'lsalarda, semester boshida unga dunyoning 200 ta mamlakatidan 160 ming kishi yozilib bo'lgan edi. Bunga o'xshash masofaviy ta'lim tizimlari borgan sari murakkablashib va sifati oshib borayotganini ta'kidlamasdan iloji yo'q. Kun sayin yanada ko'proq tajribali o'qituvchilar va professorlar o'z ma'ruzalarini boshqalar bimalol foydalanishi uchun YouTube va iTunes tizimlariga yozib qo'yayaptilar. Ularning ba'zilar, masalan, siyosiy falsafa bo'yicha Garvard professori Maykl Sendel o'zining ma'naviyat haqidagi «Justice» deb nomlangan kursini haddan tashqari ommalashib ketgani tufayli internetdagi eng mashhur shahslardan biri bo'lib qoldi. Har yili dunyo

miqyosidagi eng yaxshi bilimlarni to'plash va ularni internet orqali barcha foydalanishi uchun tarmoqqa joylashtirish bo'yicha yangidan-yangi ishlar qilinib, filantropar va venchur tadbirkorlar buning uchun o'nlab million dollar mablag'lar ajratayaptilar. Ularning birgalikdagi say'i-harakatlari dunyoning istalgan joyida yashovchi insonlarning zamonaviy va sifatli ta'lim olishlariga sabab bo'lishi kutilayapti. Professorlar Sebast'yan Trun va Piter Norvig larning ta'kidlashlaricha, 2050 yilga kelib, jahon miqyosida bor-yo'g'i o'ntagina katta zamonaviy universitetlar qolib, ularda bir vaqtning o'zida millionlab talabalar o'qitilishiga erishiladi. Misol sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin [1]:

Khan Academy – 2008 yilda moliyaviy analitik Salman Xan tomonidan asos solingan notijorat tashkiloti bo'lib, u matematika, fizika, biologiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlar bo'yicha turli-tuman topshiriqlar va videomateriallar ombori hisoblanadi. Ushbu akademiyaning materiallari turli xil murakkablikda bo'lib, asosan o'rta maktab talabalari uchun mo'ljallanilgan. Shuning uchun undagi materiallardan AQSH dagi o'nlab o'quv muassasalarida doimiy asosda foydalaniladi. Khan Academyasi o'qituvchilarga ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga imkon beradi, ya'ni, o'quvchilar uylarida internet orqali ma'ruzalarni eshitib oladilar va darsga kelganlarida o'qituvchi yordamida uy vazifalarini bajaradilar. O'qituvchi esa istalgan paytda o'quvchi qanday materiallarni o'zlashtirgan yoki qaysi materiallarni o'zlashtirish unga qiyinchilik tug'dirayotganini tekshira oladi. Xozirgi paytda bu akademiya *Bill & Melinda Gates Foundation* va *Google* kompaniyalari moliyaviy yordam ko'rsatmoqdalar. Ushbu akademiya bilan to'liqroq ravishda www.khanacademy.org sayti orqali tanishib chiqishingiz mumkin. Maktablar uchun akademiya tomonidan ishlab chiqilgan materiallar jumlasiga quyidagi o'quv video materiallarni misol sifatida keltirishimiz mumkin [2]:

- ☐ ☐ KIPP School Oakland Pilot Video
- ☐ ☐ Summit School Pilot Video
- ☐ ☐ Marlborough School Pilot Video
- ☐ ☐ Oakland Unity Pilot Video

Khan Academy – resurslarini quyidagi internet ilovalari orqali ko'rib chiqish va ular bilan yaqindan tanishish mumkin:

- ☐ ☐ YouTube: www.youtube.com/khanacademy
- ☐ ☐ Twitter: <http://twitter.com/#!/khanacademy>
- ☐ ☐ Facebook: www.facebook.com/khanacademy
- ☐ ☐ Google Plus: <https://plus.google.com/109050230672993035916/about>
- ☐ ☐ Translations: www.youtube.com/khanacademylanguages
- ☐ ☐ Talks and interviews (videos)

□ □ Speaker requests

2U ёки 2Tor – tijorat asosida faoliyat ko‘rsatadigan kompaniya bo‘lib, u 2008 yilda zamonaviy ta‘lim tanqidchisi va taniqli tadbirkor Djon Katsman tomonidan tashkil qilingan. Ushbu kompaniya bir necha yilga mo‘ljallangan to‘liq on-layn kurslar yaratish bo‘yicha yetakchi Amerika universitetlari bilan hamkorlik qiladi. Kompaniya tomonidan interaktiv qo‘llanmalar, planshet va smartfonlar uchun dasturlar, on-layn ma‘ruzalar va talaba hamda professorlarning muloqotini amalga oshiruvchi funktsional qurilmalar ishlab chiqarilmoqda. Har bir kursning platformasini ishlab chiqish uchun 2U (yoki 2Tor) kompaniyasi turli xil venchur fondlar tomonidan ajratilgan 10 million dollar atrofidagi mablag‘ sarf qilmoqda. Bu loyihaning boshlang‘ch bosqichidagina tahminan 100 million dollar mablag‘ sarf qilingan. Ta‘lim texnologiyasining ushbu bo‘lim sarlavhasida keltirilgan qolgan asosiy yo‘nalishlari esa quyida imkoniyat darajasida tavsif etiladi [4].

Ta‘limning shaxsga yo‘naltirilganligi.

Zamonaviy ta‘lim jarayoni universallashtirishga intilib, ta‘lim berishda insonlarni bir-birlariga maksimal darajada o‘xshash qilib modellashtiradi (ya‘ni, moslikni talab qiladi). Xozirgi zamondagi maktab va universitetlar o‘z talaba-o‘quvchilarini klassik “qora qutilar” ko‘rinishida tasavvur qilib, ularning barchasiga bir xil ma‘lumot beradilar va bilim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olmagan holda ulardan javob reaksiyasini kutadilar. Bunday yondoshuv ko‘pchilik tomonidan allaqachon voz kechilishi kerak bo‘lgan industrial davr anaxronizmi sifatida tushuniladi. Kimlardir bu muammoni o‘quv jarayoniga ko‘proq o‘qituvchlarni jalb qilgan holda hal qilishni taklif qiladilar. Chunki bunda har bir o‘quvchiga alohida diqqat-e‘tibor qaratilib, ularning talab-istaklarini va qobiliyatlarini nazarga olgan holda o‘quv jarayonini optimal ravishda tashkil etish mumkin. Lekin bu juda ham qimmatga tushadigan tadbir bo‘lgani uchun, pedagogika bo‘yicha ko‘pchilik mutahassislar ta‘lim jarayoniga zamonaviy kompyuterlarning dasturiy-texnik vositalarini va imkoniyatlarini jalb qilish yaxshi natijalarga olib kelishi mukinligini ta‘kidlamodalar. Agarda shu yo‘dan borilsa, kelajakda kompyuterlar tegishli dasturiy-texnik ta‘minot yordamida har bir o‘quvchi yoki talabaga uning intellektual, emotsional va bilim darajasiga muvofiq ravishda individual o‘quv dasturlarini tuzib bera olgan bo‘lar edilar. Misol sifatida 2008 yilda tijoriy ko‘rinishda asos solingan va Knewton – deb nomlangan o‘quv tizimini ko‘rsatishimiz mumkin. Knewton – on-layn kurslar yaratuvchilariga kompaniya tomonidan ishlab chiqilgan usullardan foydalangan holda talabaning konkret predmet bo‘yicha o‘zlashtirishini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu

yig'ilgan ma'lumotlar asosida Knewton har bir o'quvchi-talaba uchun mos keladigan unikal (noyob) dastur tuzib beradi. Talaba bilimining bo'sh va sayoz joylari nimalarda ekanligini, qanday ko'rinishdagi o'quv materiallarini u yaxshi o'zlashtirishini (matnmi, audio yoki videoni), endi u qaysi mavzuga o'tgani ma'qulroqligini mahsus dasturlar yordamida Knewton aniqlab bera oladi. O'quv adabiyotlarini tayyorlab beradigan dunyodagi eng katta nashriyotlardan biri Pearson matematika bo'yicha on-layn kurslar yaratish uchun Knewton dan foydalanayotganligi ham uning to'g'ri yo'ldan ketayotganligini ko'rsatadi. Nashriyotning maqsadi – qo'llanmani o'qish bilan bir vaqtda talabaning muvaffaqiyatlariga mos ravishda qaytadan tashkillana oladigan interaktiv elektron o'quv qo'llanmalarni yaratish va ularni sotishni yo'lga qo'yishdir. Knewton kompaniyasi o'z ishlarini davom ettirish va kengaytirish uchun Piter Til va Rid Xoffman kabi venchur investorlardan 50 million dollarga yaqin investitsiyalar olgan [8].

Kompyuter o'yinlari orqali ta'lim berish.

Faraz qilamiz – o'quvchi restoranga keladi va smartfonini ochib, undagi Foursquare o'yinini ochadi va unda o'ynay boshlaydi. Biroz vaqtdan so'ng u qandaydir natijalarga erishib, tegishli ochko va medal oladi. Bunga qiziqqan holda u o'z o'yinini yana davom ettiradi va diqqat qiling: u bu vaqtda o'yinlar orqali beriladigan bilimlarni egallash imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni u qiziqish bilan, o'ynab turib bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunga o'xshash o'yin mexanikasidan o'yin bo'lmagan holatlarda ham foydalanish jarayoni **geymifikatsiya** deb nomlangan va bu atama bir necha yillardan buyon jahondagi ko'pchilik biznes jamoalarda ishlatiladi. *Djeyin Makgonal o'zining «Reality Is Broken: Why Games Make us Better and How they Can Change the World – Nega o'yinlar bizni yaxshiroq qila oladi va ular qanday qilib dunyoni o'zgartira oladi?»* deb nomlangan kitobida 2015 yillarga kelib, geymifikatsiya bozorining kattaligi 15 milliard dollarga yetib, u inson faoliyatining barcha sohalariga, shu jumladan, ta'limga ham kirib borishini ko'rsatgan. Geymifikatsiya inson miyasining qilingan ish uchun mukofotlanishni juda yaxshi ko'rishi hossasiga asoslangan. Bunga ishonch hosil qilish uchun ijtimoiy saytlardagi turli xil o'yinlarga nazar solish kifoya, chunki ularda turli xildagi mukofotlanishlar va taqdirlashlarkeng yo'lga qo'yilgan. Zynga kompaniyasi bu ishni amalga oshirgan holda milliardlab dollar pul ishlab olganini eslatish kifoya. Geymifikatsiya tarafdorlari o'yin elementlarini insonning har kunlik hayot tarziga maksimal ravishda integratsiya qilishni taklif qiladilar. Shunda ularning tegishli sohalarida bilim olishlari va tarbiyalanishlari ancha osonlashadi. Umuman aytganda, ta'limni kompyuter yordamisiz geymifikatsiyalash jarayoni allaqachonlar

amalgam oshgan deyish ham mumkin. Chunki agar o'quvchi masalani to'g'ri yechgan bo'lsa, uni yaxshi baho bilan taqdirlaydilar, aks holda esa uni yomon baho bilan jazolaydilar. Har o'quv yilining oxirida esa yaxshi o'quvchilar maqtov yorliqlari bilan mukofotlanadilar, yomon o'qiydiganlari esa sinfda qoldiriladilar. Ammo bunda geymifikatsiyani optimal ravishda amalga oshirish uchun ko'p zahiralalar, mablag', vaqt va juda ko'p sonli o'qituvchilar talab qilingani hamda u yaxshi samara bermayotgani tufayli, geymifikatsiyani kompyuter dasturiy-texnik vositalari va internet yordamida boshqacharoq usullarda, ko'rinishlarda yoki boshqacha tartibda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Misol sifatida dasturlash asoslarini o'rganish bo'yicha interaktiv kurslarni o'z ichiga qamrab olgan Codecademy ni ko'rsatishimiz mumkin. Undagi kurslar maksimal ravishda qisqa topshiriqlarga bo'lingan bo'lib, o'quvchining eng kichik muvaffaqiyatga erishishi ham juda yaxshi taqdirlanadi. Bu esa o'quv materialining yodida qolishiga va yaxshi o'zlashtirilishiga olib keladi. Ushbu sayt 2012 yilda ishga tushirilib, yil oxirida unda 500 mingdan ortiq inson qayd etilgan edi. Ularning taxminan chorak qismi kurslarning oxirigacha bora oldi. *Codecademy* hozircha tekin, ammo kelajakda qo'shimcha mashg'ulotlar uchun pul ola boshlashi va iste'dodli dasturchilarni turli xil kompaniyalar uchun topib bera oladigan vositachi bo'lib, yaxshigina pul ham ishlashi mumkin. Bu tizimning yaratuvchilari Kolumbiya universitetining bitiruvchilari bo'lib, ular *Union Square Ventures* va *CrunchFund* kompaniyalaridan uch million dollar atrifodagi investitsiyalarni jalb qila oldilar.

Khan Academy da esa geymifikatsiya saytning ishlash mantiqiga chuqur joylashtirib qo'yilgan. Bu akademiyada misollarni yechganlik uchun beydjiklardan tashqari, har bir mavzu uchun o'quvchining bilim darajasi ko'rsatiladi va buning asosida sinfning umumiy reytingi chiqariladi. Bu esa o'quvchilar orasida o'zaro sog'lom raqobatning vujudga kelishini kuchaytiradi [9].

Interaktiv o'quv qo'llanmalar.

Agarda *iPad* lar uchun bag'ishlangan *Wired* jurnali ko'rib chiqilsa, hozirgi davrdagi o'quv qo'llanmalarning naqadar qoloq darajadaligini va shiddat bilan rivojlanayotgan hayotdan ancha orqada qolganligini anglab yetish mumkin. Zamonaviy jurnallarning sahifalari hozirgi paytda juda qiziqarli, mul'timediaviy ko'rinishda va kishini o'ziga jalb qila oladigan holatga kelgan: ulardagi rangdor tasvirlarning o'lchamlarini osongina kattalashtirish mumkin, kerakli joylarda mavzuga mos bo'lgan musiqa ovozi keladi, turli hildagi videopoliklar namoyish etiladi, interaktiv infografika esa barmoqlarning tegishga binoan darhol tegishli javoblar beradi. Bularni ko'rgandan so'ng, albatta quyidagi savol paydo

bo'ladi: *Xo'sh, nega ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlar bo'yicha ham xuddi shunday qiziqarli interaktiv elektron kitob va ma'ruza matnlari yaratish mumkin emas!*

Ammo ko'pchilik eski va qotib qolgan dunyoqarashli pedagoglar qog'oz ko'rinishidagi an'anaviy kitob va qo'llanmalar yaratishning afzal tomonlarini siz va bizga o'nlab soat tushuntirishga urinishlari mumkin (*buni ta'lim tizimidagi o'ziga hos stagnatsiya jarayoni deb atash ham mumkin – eskilik yangilikka osonlikcha joy bo'shatib bermaydida!*). Chunki ular birinchidan, bunday elektron kitoblarning afzalliklarini tushunishga ma'naiy tayyor bo'lmassalar, ikkinchidan, bunday kitoblarni yaratishga va undan foydalanishga qodir emaslar. Uchinchidan esa ilgari zamon tushunchalari va hozirgi zamon tushunchalari orasidagi katta farq 20-asr odamlari bilan 21-asr odamlari orasida o'ziga hos katta bo'shliq hosil qilgan. Shuning uchun ham hozirgi davrda yoshlar va kattalarning bilim olish va malaka oshirish jarayonlari turli ko'rinishlarda amalga oshib, turli xildagi samara berayapti. Xuddi shuning uchun ham elektron kitoblar yaratish jarayoni mavjud kitob va qo'llanmalarni asta-sekinlik bilan raqamli formatga o'tkazish bilangina chegaralanib qolayapti – bu ishlarning samarasi esa juda ham past bo'lishini oldindan aytib berish katta qiyinchilik tug'dirmaydi. Ammo bu holat vaqtinchalik bo'lib, tez orada o'zgarishiga umid qilish mumkin, chunki respublika o'quv muassasalarida interfaol ta'lim usullarining tezkorlik bilan tadbqiq qilinishi innovatsion ta'lim usullarini amalga oshiradigan elektron adabiyotlar va saytlar yaratishni taqozo qiladi va buni kimdir albatta amalga oshiradi. Shuni ham aytish kerakki, faqatgina maktab darsliklarini innovatsion usullar vositasida tayyorlash va ularni sotishdan tushadigan mablag' juda katta miqdorni tashkil qiladi. Agar bunga litsey, kollej, institutlar, universitetlar va akademiyalarda foydalaniladigan elektron darsliklarni qo'shsak, juda katta pul miqdoriga ega bo'lamiz. Bunday katta va doimiy manba'li mablag' ishlab olish imkoniyati ko'pchilik tadbirkorlar va venchur biznes namoyondalarini jalb qila olishini aniq fakt deyishimiz mumkin. Agarda bu yumush yuqorida tavsif etilgan o'quv muassasalari xodimlari tomonidan o'sha ta'lim dargohlarida ishlaydigan dasturchilar bilan hamkorlikda amalga oshirilishi tashkillantirilsa, bunday tadbirkorlik faoliyati ta'lim muassasalariga ko'plab pul mablag'lari kelishiga sabab bo'lar edi va ular o'z ichki imkoniyatlari hisobiga tezda rivojlanib ketgan bo'lar edilar. Ushbu tadbirkorlik faoliyati ta'lim dargohlarida doimiy ravishda ishlaydigan professor-o'qituvchilarning moliyaviy ahvolini sezilarli ravishda yaxshilashga ham olib kelar edi, albatta. Keyingi paytlarda bunday imkoniyat bilan jahon miqyosidagi eng katta kompaniyalardan Apple va Amazon lar ham jiddiy ravishda qiziqib, o'z kuch va imkoniyatlarini bunga yo'naltirmoqdalar.

Misol sifatida o'quv adabiyotlarini ijaraga berish bilan shug'ullanadigan Chegg kompaniyasini keltirishimiz mumkin. Ularning hisoblashlaricha, Amerika Qo'shma Shtatlari kollejlariidagi o'rtacha statistik talaba bir yilda kitob va o'quv qo'llanmalar sotib olish uchun 1000 dollargacha mablag' sarf qilargan. Chegg kompaniyasi talabalarga kitoblarni yarim narxiga bir semestrda foydalanishga berib va keyin qaytib olib, bu sarf-xarajadni ikki marta kamaytirish imkoniyatini yaratganlar.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda va bizning fikri-objektivimizcha, mamlakatimizdagi ta'lim jarayoniga innovatsion usullarni tezkorlik bilan va keng miqyosda tadbqiq qilishni amalga oshirish uchun zudlik bilan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim [10]:

Ta'lim vazirliklari qoshida interaktiv elektron kitoblar, elektron o'quv qo'llanmalari va alohida fanlar bo'yicha masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash bo'yicha respublika ishchi kengashini (*tashkilotini yoki kompaniyasini*) tashkil qilish va uning zimmasiga respublika miqyosida zamonaviy hamda sifatli interaktiv elektron kitoblar, elektron o'quv qo'llanmalari masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash vazifasini yuklash;

Bu ishga mamlakatda information texnologiyalarning tadbqiqi bilan shug'ullanadigan barcha tashkilotlarni, ta'lim muassasalari, kompaniyalarni va yetakchi universitetlarni jalb qilish;

Barcha ta'lim muassasalari uchun interaktiv elektron kitoblar va o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish yoki ulardan foydalanish kerakligini ustuvor vazifa sifatida ko'rsatish hamda bu ishlarni bajarish bo'yicha reyting ko'rsatgichlarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish;

Chet ellarda ishlab chiqilgan va aprobatyadan o'tgan biz uchun muhim bo'lgan interaktiv elektron kitoblar, qo'llanmalar, ta'lim sohasiga oid kompyuter o'yinlari, masofaviy ta'lim tizimlari, dasturlar va saytlari o'zbek tiliga o'girib, ularni mahsus respublika fondiga jamlab, internetdagi ta'lim portaliga joylashtirish hamda barcha ta'lim muassasalariga foydalanish uchun tarqatish;

Har yili eng yaxshi interaktiv kitoblar, o'quv qo'llanmalar, ishga tushirilgan masofaviy ta'lim platformalari hamda ta'lim bilan bog'liq kompyuter o'yinlari tanlovini o'tkazish va g'oliblarni munosib taqdirlash va erishilgan natijalarni respublika fondiga jamlab, internetdagi ta'lim portaliga joylashtirish hamda ularni barcha ta'lim muassasalariga foydalanish uchun tarqatish;

Har yili bir marta respublikada yaratilgan interaktiv kitoblar, o'quv qo'llanmalar, masofaviy ta'lim platformalari hamda ta'lim bilan bog'liq

kompyuter o'yinlari bo'yicha anjuman va seminarlarni respublika va viloyatlar miqyosida tashkil qilish;

Adabiyotlar:

1. Aripov M., M.Fayziyeva, S.Dottayev. Web texnologiyalar. O'quv qo'llanma. T.; "Faylasuflar jamiyati". 2013
2. Azimjanova M.T., Muradova, M. Pazilova. Informatika va axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. Toshkent, "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2013 y.
3. Gulyamov S.S. va boshqalar. Main basic principles of use of digital technologies in agriculture in the Republic of Uzbekistan. Journal of American Sciencies, 2019, December, №12, pages 12-19.
4. S.Tursunov, I.Nazarov. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. Toshkent: "Adabiyot uchqunlari", 2020. 1-2 tom, -262 b.
5. Ikromovich, H. X., Meliqo'ziyevich, S. I., Mo'ydinovich, I. R., & Shuxratovich, S. F. (2022). Mathematical model of checking the behavior of an industrial robot in the structure of a technological module for stagnation. International Journal of Early Childhood Special Education, 14(7).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta'limda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilish istiqbollari va zamonaviy ta'lim texnologiyalri haqida bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны перспективы использования инновационных технологий в образовании и современных образовательных технологий.

SUMMARY

This article describes the prospects for the use of innovative technologies in education and modern educational technologies.

GEOTEBRA DASTURI YORDAMIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Qo'chqarova A. S.

Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti

Tayanch so'zlar: geogebra dasturi, matematika, o'qitish, texnologiya, innovatsion yondoshuvlar.

Ключевые слова: программа geogebra, математика, преподавание, технологии, инновационные подходы.

Key words: geogebra program, mathematics, teaching, technology, innovative approaches.

Kirish. Matematika byudjetlarni hisoblashdan tortib ilmiy tushunchalarni tushunishgacha bo'lgan kundalik hayotimizning ko'p jabhalarida hal qiluvchi rol o'ynaydigan asosiy fandır. Uning ahamiyatiga qaramay, ko'plab talabalar matematika bilan kurashadilar va asosiy tushunchalarni tushunish ular uchun juda qiyin jarayondir. Natijada matematikani o'qitish samaradorligini oshirish ta'lim sohasidagi tadqiqotlarning muhim yo'nalishiga aylandi.

Matematikani o'qitish samaradorligini oshirishning istiqbolli yondashuvlaridan biri bu texnologiyadan foydalanishdir. Texnologiya matematikani o'qitish va o'rganish uslubimizda inqilob qildi, talabalarning faolligi va tushunchasini oshiradigan yangi vositalar va manbalarni taqdim etdi. Bunday vositalardan biri so'nggi yillarda matematika o'qituvchilari orasida mashhurlikka erishgan geogebra dinamik matematik dasturidir.

GeoGebra-bu grafik kalkulyator, geometriya vositasi va elektron jadvalning funktsiyalarini bitta dasturda birlashtirgan bepul, ochiq kodli dasturiy ta'minot. Bu foydalanuvchilarga dinamik matematik vizualizatsiya yaratish, tushunchalar va munosabatlarni o'rganish va matematik modellarni ishlab chiqish imkonini beradi. Geogebra o'zining qulay interfeysi va kuchli imkoniyatlari bilan matematikani o'qitishda inqilob qilish va talabalarning bilimlarini oshirish imkoniyatiga ega.

Ko'pgina tadqiqotlar geogebra-ni matematikada o'qitish samaradorligini o'rganib chiqdi va ko'pchilik bu talabalarning tushunishi va faolligini oshirishi mumkinligini aniqladi. Masalan, Jankvist va Mosvold (2015) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'rta maktab geometriya sinfida

Geogebra dan foydalanish o'quvchilarning geometrik tushunchalar haqidagi tushunchalarini yaxshilaydi va ularning o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Xuddi shunday, Xie, Xie va Xuang (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, geogebra dan kollej darajasidagi hisoblash kursida foydalanish talabalarning hisoblash tushunchalarini tushunishni yaxshilagan va ularning mavzu bilan aloqalarini oshirgan.

Matematikani o'qitishda GeoGebra dan foydalanishning potentsial afzalliklariga qaramay, uni ishlatish bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Masalan, ba'zi o'qituvchilar Geogebra ni o'zlarining ko'rsatmalariga samarali kiritish uchun zarur texnik ko'nikmalarga ega bo'lmasliklari mumkin va dasturiy ta'minotni o'qitishda foydalanishni istagan o'qituvchilar uchun mavjud resurslar va qo'llab-quvvatlash etishmasligi mumkin.

GeoGebra va boshqa dinamik matematik dasturlarning potentsialini to'liq amalga oshirish uchun matematikani o'qitishda foydalanish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash va o'qituvchilarga uni o'qitishga samarali integratsiya qilish uchun zarur bo'lgan ta'lim va resurslarni taqdim etish muhimdir. Buning uchun Geogebra dan foydalanish bilan bog'liq foyda va muammolarni har tomonlama tushunish, shuningdek, ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar va ishlanmalarga sodiqlik talab etiladi.

Ushbu maqola matematikani o'qitishda GeoGebra samaradorligini o'rganish va talabalarning bilimlarini oshirishda foydalanish strategiyasi va eng yaxshi amaliyotlarini aniqlashga qaratilgan. Bu mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqishni, asosiy topilmalarni ta'kidlashni va kelajakdagi tadqiqotlar yo'nalishlarini aniqlashni ta'minlaydi. Shunday qilib, ushbu maqola Geogebra ni o'qitishga qo'shishni va matematikani o'qitish samaradorligini oshirishni istagan matematika o'qituvchilari uchun qimmatli tushunchalar va ko'rsatmalar beradi deb umid qilamiz.

GeoGebra bu so'nggi yillarda matematika o'qituvchilari orasida mashhurlikka erishgan dinamik matematik dastur. Matematikani o'qitishni takomillashtirish vositasi sifatida u o'quvchilarga matematik tushunchalar va munosabatlarni vizual va interaktiv tarzda o'rganishga imkon beradigan bir qator xususiyatlarni taklif etadi. Matematikani o'qitishda Geogebra dan foydalanish ko'plab tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lib, ko'pchilik bu talabalarning tushunishi va faolligini yaxshilashi mumkinligini aniqladi.

Matematikani o'qitishda GeoGebra dan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligi va motivatsiyasini rivojlantirish qobiliyatidir. Tadqiqotlar geogebra interaktiv va vizual tabiati yaxshi matematik tushunchalarni tushunish va mavzu uchun minnatdorlik rivojlantirish uchun

talabalarga yordam berishi mumkin, deb topdik (Bektas & Kaya, 2014; Jankvist & Mosvold, 2015; Xie, Xie, & Huang, 2018). Talabalarga matematik tushunchalar va munosabatlar bilan faol shug'ullanish imkoniyatini berish orqali GeoGebra qiziqish va izlanish tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa matematikaga katta motivatsiya va qiziqishni keltirib chiqarishi mumkin.

Matematikani o'qitishda GeoGebra-dan foydalanishning yana bir foydasi talabalarning matematik tushunchalarni tushunishini oshirish qobiliyatidir. GeoGebra talabalarga matematik tushunchalar va munosabatlarni tasavvur qilish imkonini beradi, bu esa mavhum matematik tushunchalar va aniq vizual tasvirlar orasidagi bo'shliqni bartaraf etishga yordam beradi (Kirschner & van Merri Associationnboer, 2013; Li & Feng, 2017). Bu o'quvchilarga matematik tushunchalarni chuqurroq tushunishga va turli matematik mavzular o'rtasida aloqalarni o'rnatishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, matematikani o'qitishda Geogebra-dan foydalanish talabalarning ish faoliyatini va yutuqlarini yaxshilashi mumkin. Masalan, Jankvist va Mosvold (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'rta maktab geometriya sinfida Geogebra-dan foydalanish talabalarning geometriyani baholash bo'yicha ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilashga olib keldi. Xuddi shunday, Xie, Xie va Xuang (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, geogebra-dan kollej darajasidagi hisoblash kursida foydalanish talabalarning hisob-kitoblarni baholashda sezilarli yaxshilanishlarga olib keldi.

Matematikani o'qitishda GeoGebra-dan foydalanishning potentsial afzalliklariga qaramay, uni ishlatish bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Muammolardan biri-o'qituvchilarga Geogebra-ni o'z ko'rsatmalariga samarali kiritish uchun zarur texnik ko'nikmalarni rivojlantirish zarurati. Bu qo'shimcha o'qitish va qo'llab-quvvatlashni, shuningdek o'qituvchilarga geogebra-ni o'qitishda samarali foydalanishga yordam beradigan manbalar va materiallardan foydalanishni talab qilishi mumkin.

Yana bir qiyinchilik-o'qituvchilarga Geogebra-ni o'z ko'rsatmalariga integratsiya qilish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish zarurati. Bu geogebra imkoniyatlaridan samarali foydalanishi mumkin bo'lgan tegishli o'quv faoliyati va baholashlarni aniqlashni, shuningdek talabalarning o'qishini qo'llab-quvvatlaydigan o'quv materiallari va manbalarini ishlab chiqishni o'z ichiga olishi mumkin.

GeoGebra-ni matematik ko'rsatmalarga samarali kiritish uchun o'qituvchilar dasturiy ta'minotning imkoniyatlari va undan foydalanish bilan bog'liq potentsial foyda va muammolarni har tomonlama tushunishlari muhimdir. Bu

doimiy izlanishlar va ishlanmalarni, shuningdek, o'qituvchilarga Geogebra o'qitishga samarali integratsiya qilish uchun zarur bo'lgan ta'lim va yordamni taqdim etish majburiyatini talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, GeoGebra matematik tushunchalar va munosabatlarni tasavvur qilish uchun bir qator xususiyatlar va imkoniyatlarni taklif qiluvchi matematik ko'rsatmalarni takomillashtirish uchun kuchli vositadir. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, matematikani o'qitishda Geogebra dan foydalanish talabalarning tushunishi va faolligini yaxshilashi, shuningdek, talabalarning ishlashi va yutuqlarini yaxshilashga olib kelishi mumkin. GeoGebra dan foydalanishning potentsial afzalliklariga qaramay, uni ishlatish bilan bog'liq muammolar, shu jumladan o'qituvchilarga zarur texnik ko'nikmalar va samarali o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish zarurati mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish va matematikani o'qitishda Geogebra dan foydalanish bo'yicha eng yaxshi tajribalarni targ'ib qilish orqali o'qituvchilar o'qitish samaradorligini oshirishi va talabalarga matematikani chuqurroq tushunish va qadrlashni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

РЕЗЮМЕ

GEOGEBRA - bu geometriya, algebra va hisobni foydalanuvchilarga qulay interfeysda birlashtirgan bepul dasturiy ta'minot. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarga matematik tushunchalarni yanada qiziqarli va amaliy tarzda tushunishga yordam beradigan interfaol vizualizatsiya, simulyatsiya va tadbirlarni yaratishga imkon beradi.

РЕЗЮМЕ

GEOGEBRA — это бесплатная программа, сочетающая геометрию, алгебру и исчисление в удобном интерфейсе. Это позволяет учителям создавать интерактивные визуализации, симуляции и действия, которые помогают учащимся понимать математические концепции более увлекательным и практическим способом.

SUMMARY

GEOGEBRA is a free software program that combines geometry, algebra, and calculus in a user-friendly interface. It allows teachers to create interactive visualizations, simulations, and activities that help students understand mathematical concepts in a more engaging and hands-on way.

MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB TALABALARDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Xasanov A. R.

Qo'qon DPI instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: axborot kommunikatsiya, kompetensiyal, didaktik muammolar, metod, instrumental mustaqillik, Mobile Learning, Gaming.

Ключевые слова: информационная коммуникация, компетентность, дидактические задачи, метод, инструментальная самостоятельность, Mobile Learning, Gaming.

Key words: Information communication, competence, didactic problems, method, instrumental independence, Mobile Learning, Gaming.

Axborot kommunikatsiya kompetensiyalarning hozirgi jamiyatda, kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda o'rni juda muhim. Uning sharofati bilan olingan ma'lumotlarni muntazam to'plash, tahlil qilish va tartibga solish amalga oshirilmoqda. Talabalarda axborot kommunikatsiya kompetensiyalarni rivojlantirishda mobil texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mobil texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, terminologiyadan foydalanish chegaralarini aniqlash kerak. Keng ma'noda mobil texnologiyalar bu global tarmoqqa kirishni ta'minlaydigan mobil qurilmalar va simsiz aloqalardan foydalanishga asoslangan texnologiyalar tizimi demakdir.

Mobil ta'lim usullari tizimi deganda biz turli didaktik muammolarni echish nuqtai nazaridan bir-birini to'ldiradigan va yagona texnologik asosga ega bo'lgan mobil va bulutli texnologiyalarni o'rgatish metodikasining majmuini tushunamiz.

Tizimni qurish uchun o'qitishning individual usullarini bir-biriga bog'laydigan tamoyillarni ajratib ko'rsatish kerak.

- mobil texnologiyalarga asoslangan usullardan *tizimli va muntazam foydalanish*;

- turli didaktik muammolarni hal qilish uchun *o'qitish metodlaridan* foydalanish nuqtai nazaridan yaxlitlik;
- axborotni saqlash va moslashtirish uchun *formatlarning birligi*;
- *o'rnatish qobiliyati* - metodlar tizimining mavzu mazmuni, tematik rejalashtirish va boshqa o'qitish usullari bilan organik ravishda birlashish qobiliyati;
- *instrumental mustaqillik* - usullar tizimining ma'lum dasturiy ta'minotdan mustaqilligi;
- *o'zaro faoliyat platforma* - mobil texnologiyalar asosida o'qitish usullari tizimining dasturiy ta'minot va apparat vositalarining turli xil versiyalari bilan birlashtirilishi qobiliyati.

Texnologiyadan o'quv vositasi sifatida foydalanishni hisobga olib, tadqiqotchilar ta'lim sifatini yaxshilashni qayd etadilar. Smartfonlarning texnologiyalari va texnik imkoniyatlari rivojlanishiga qaramay, mashg'ulotlarda ilovalardan foydalanish qo'yidagi bir necha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi:

- kognitiv ortiqcha yuklanish;
- mobil ilovalaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liq;
- axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi tushunmaslik;
- internet bilan bog'lik texnik muammolar.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan sezilarli mehnat talab qilmaydigan, har qanday zamonaviy mobil qurilmalarda etarlicha sodda va qulay bo'lgan materiallarni taqdim etish usulini ishlab chiqish kerak.

Mobil qurilmalarning xususiyatlaridan biri ularning turli tarkiblarni (rasmlar, animatsiya, video va audio fayllar, matn, 3D tasvirlar va boshqalarni ko'paytirish qobiliyatidir), kurs materialini taqdim etish yo'llarini takomillashtirish imkonini beradi. Mobil qurilmalar o'qituvchining ta'lim mazmunini, uni joylashtirish va tarqatishni taqdim etishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi axborot telekommunikatsion sohada tub o'zgarishlarga olib keldi. An'anaviy tovushli aloqa xizmatlari - internet, ma'lumotlarni uzatish, mobil aloqa kabi interaktiv xizmatlar bilan o'rin almashmoqda (1-jadval).

1-jadval

Mobil aloqa vositalari yordamida tashkil etiladigan interaktiv metodlar tavsifi

Axborot kommunikatsiyalar yordamida olib boriladigan ta'lim metodlari	Ta'lim metodining umumiy tavsifi
Mobile Learning	Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile "smartphones" makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turtki bo'ldi. Internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlardan ommalashib ketdi
One-to-One computing	O'qitish joyida tashkillashtirilayotgan axborot muhiti tobora tinglovchiga yaqin va do'stona tarzda amalga oshirilmoqda. Bunda texnologiyalarga universal imkoniylik tamoyili ilg'or surilib, turli qurilma va moslamalardan turli vaziyatlarda qulay foydalanishni ta'minlab beradi.
Ubiquitous learning	Har vaqtda va har erda tamoyili ("anytime, anywhere") an'anaviy dars davomiyligini va tashkil etilishini takomillashtirilishini nazarda tutadi
Gaming	O'qitish jarayonida interfaol usullar, jumladan maqsadga yo'naltirilgan dastur va o'yinlarning kiritilishi tinglovchilarga nafaqat ta'lim metodikalarni boyitilishiga, balki ularning ijimoiy faollikka chorlovchi vositalar sifatida xizmat qiladi
Personalized learning	Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish tinglovchiga kerakli hajm va mazmundagi bilim olish va turli o'qitish usullarini kerakli yo'sinda qo'llanilishiga imkon beradi
Redefinition of learning spaces	O'qitish makonini qayta kashf etish tamoyili tinglovchilarga hamkorlikda ishlash, fanlararo mutanosiblikni topish, tinglovchiga yo'naltirilgan va uning talablariga moslasha oladigan muhit yaratilishini nazarda tutadi
Smart portfolio assessment	Baholashning aqlli portfoliosi tamoyili pedagog uchun "formatlangan" baholash tizimini taqdim etadi, qaysiki real vaqt ma'lumotlarni olgan holda

Mobil ta'lim deganda biz mobil texnologiyalardan foydalangan holda o'quv vazifalari majmuasini hal qilishni tushunamiz. Shu bilan birga mobil ta'limni masofadan o'qitish bilan bir qatorda elektron ta'limning kichik turi ham deyish

mumkin. Mobil ta'lim talabalar tomonidan maxsus tashkil etilgan o'quv materiallarini o'zlashtirishni ta'minlaydi, ularga kirish mobil texnologiyalar va qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv quyidagi ta'riflarda o'z aksini topadi:

- “mobil ta'lim: talabaning joylashuvi o'zgarishi bilan cheklanmagan holda mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim”;
- «mobil ta'lim - fanlararo va modulli yondashuvlarning pedagogik asosidagi maxsus dasturlardan foydalangan holda vaqt va makonga bog'liq bo'lmagan mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim»;
- “mobil ta'lim bu mobil kompyuter qurilmalari va simsiz aloqadan foydalanishga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish shakli”;
- “mobil ta'lim - bu o'qitish va o'rganish doirasini engillashtirish, qo'llab-quvvatlash, kengaytirish uchun simsiz va mobil aloqa bilan birgalikda oddiy qo'l asboblardan foydalanish”.
- “mobil ta'lim mobile learning (m-learning) o'qitishning shaxsiy raqamli yordamchilari, mobil telefonlar, noutbuklar va planshetlar kabi mobil va ko'chma AT-qurilmalardan foydalanishni anglatadi».

Mobile Learning - Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile “smart phones” makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turtki bo'ldi. Bugungi kunda internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlarga nisbatan ancha ommalashib ketdi.

Shu bilan birga, quyida keltirilgan ta'riflar mobil ta'limni noto'g'ri talqin qilishga olib keladi:

- mobil ta'lim - bu odamga doimiy ravishda tegishli bo'lgan, ishonchli aloqaga ega va cho'ntak yoki sumkada joylashgan ixcham raqamli ko'chma qurilma orqali odamlardan ma'lumotni ishlatish, o'zaro ta'sirlashish yoki yaratishda samaraliroq bo'lishiga imkon beradigan har qanday faoliyat;
- mobil ta'lim - bu yagona yoki barqaror bo'lgan texnik vositalar ko'chma yoki qo'lda ishlatiladigan qurilmaga aylantirilgan har qanday ta'lim xizmati.

Fikrimizcha, ushbu holatlarda, muayyan ta'lim muammolarini hal qilishda ishlatiladigan mobil ta'lim usullari haqida gapirishimiz kerak. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida u yoki bu mobil texnologiyalardan foydalanish o'z-o'zidan tashkil etilmaydi. B. E. Starichenkoning ta'kidlashicha, o'qitishda u

yoki boshqa AKT vositalaridan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishda o'qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi kerak:

- AKTdan foydalanish ta'lim jarayonining har qanday jabhasida sezilarli yaxshilanishni ta'minlashi kerak: o'qitishning o'rnatilgan tizimi tufayli, didaktikaga yangiliklarni, agar ular mavjud amaliyot masalalarini hal qilishda an'anaviy yondashuvlarga nisbatan aniq ustunlik bergan taqdirdagina kiritish maqsadga muvofiqdir;
- didaktikaning texnologiyadan ustunligi: birlamchi texnologiya emas, balki didaktik vazifa ustun hisoblanadi, ammo texnologiya, an'anaviy usullarga qaraganda ancha muvaffaqiyatli echimni ta'minlashi kerak;
- iqtisodiy maqsadga muvofiqligi - shubhasiz, avvalo, o'quv jarayonida AKTdan foydalanishning ushbu yo'nalishlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur, bu esa o'qituvchi tomonidan sarflanadigan kam xarajat va vaqtga katta didaktik samara beradi:

Mobil texnologiyalar didaktik maqsad va vazifalarga nisbatan ikkinchi darajali bo'lib chiqadi va ularga erishish vositasi bo'lib, butun o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismini tashkil etmaydi. Shunday qilib, o'qitishda AKT vositalaridan foydalanish afzalliklari va an'anaviy o'qitishdan aniq ustunliklari taklif qilinishi kerak.

Didaktik vazifalarning ustuvorligidan boshlab, mobil texnologiyalarni o'qitishda qo'llash sohasidagi tadqiqotlardan orttirilgan tajribalarni ko'rib chiqamiz. Jumladan V.A.Kuklevning fikriga ko'ra, mobil ta'limning etakchi didaktik imkoniyatlari quyidagilar:

- zamonaviy ta'lim uchun zarur bo'lgan yangi tushunchalarni amalga oshirish imkoniyati;
- ta'limni yaxshilash va topshiriqlarni bajarish uchun yuzma-yuz mashg'ulotlarga qo'shimcha;
- masofaviy repetitorlik (bilimlarni faol egallash, iste'dod va qobiliyatlarni qo'llab-quvvatlash);
- bilimlarning yangi yo'nalishlarini o'zlashtirish va yangi ko'nikmalarga ega bo'lish (texnologiyalar, dasturiy ta'minot, Internet);
- ko'chma o'yin konsollaridan foydalangan holda talabalarning mobil o'yinlari bo'yicha talablariga binoan istalgan vaqtda, istalgan joyda ta'lim manbalariga ochiq kirish;
- ma'lumotlarning audiovizual taqdimoti, o'quv uslubiy materiallarini Web 2.0 texnologiyalariga asoslangan gipermedia versiyasida nashr etish; talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish;
- interaktiv tarjimadan operativ foydalanish va chet tilini o'rganish;

- ma'lumotnomalarni tezkor taqdim etish;
- interaktiv so'rovnomalarni tezkor o'tkazish, ovoz berish;
- qo'shma telekommunikatsiya loyihalarini tashkil etish va ularning joylashishidan qat'iy nazar istalgan vaqtda ishtirokchilar bilan fikr almashish.

Mobil ilovalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ularni dastur turiga qarab quyidagicha ajratish mumkin:

- Aloqa uchun ilovalar;
- Mustaqil ta'limni tashkil etish;
- Guruh loyihasi faoliyatini tashkil etish;
- Tezkor aloqa;
- O'z- o'zini va guruhni baholash.

O'qitishda mobil texnologiyalardan foydalanish nisbatan yangi yo'nalish, shuning uchun ularga nisbatan nazariy asoslar muhokama qilinmoqda; o'qituvchilar hamjamiyati ta'lim jarayonida mobil qurilmalardan foydalanishga harakat qilmoqda. Ushbu sohadagi chet el tadqiqotlari o'qitishda mobil texnologiyalarni qo'llashning turli modellarini ko'rib chiqmoqda. Klopfer, Skvayrva Jenkinsning so'zlariga ko'ra, mobil qurilmalardan to'liq foydalanish uchun ular quyidagi bilimlardan foydalanishi zarur:

- portativlik (kompyuterni turli saytlarga o'tkazib, ular orqali harakatlanishi mumkin);
- ijtimoiy interaktivlik (ma'lumotlar almashish va boshqa odamlar bilan yuzma-yuz ishlashga imkon beradi);
- kontekst sezgirligi (mavjud bo'lgan joy, vaqt, shu jumladan mavjud ma'lumotlar haqida ma'lumot to'plashi mumkin);
- ulanish (mobil qurilmalarni bita tarmoqqa birlashtirish qobiliyati);
- individuallik (individual ta'lim traektoriyasini taqdim etish qobiliyati).

Ta'lim jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanishning asosiy tamoyillarini ta'kidlashning yana bir yondashuvi uchta jihatga asoslangan: ishtirok etish, mavjudlik va moslashuvchanlik. "Mavjudlik" tamoyili, o'z navbatida, o'zaro ta'sirning uchta turiga bo'linadi: bilim (talaba - o'quv material), ijtimoiy va o'qituvchi (talaba - o'qituvchi). Ushbu g'oyani rivojlantirib, tadqiqotchilar o'qitishda mobil texnologiyalardan foydalanish uchta xususiyat: shaxsiylashtirish, haqiqiylik, hamkorlik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqishni taklif qildilar. Shaxsiylashtirish talabaning ta'lim olishi uchun vaqt va joyni, ish yukining darajasini va mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilish uchun zarur bo'lgan boshqa jihatlarni tanlashidan iborat. Haqiqiylik talabaning shaxsiy ahamiyatiga ega bo'lgan ta'limning vaziyat xususiyatiga

ishora qiladi, natijalarini u real hayotda qo'llashi mumkin. Hamkorlik deganda mobil texnologiyalar yuqori darajadagi hamkorlik ta'minlanib, murakkab muammolarni hal qilish va ta'lim masalalari muhokamasini tashkil qilish uchun tarmoq vositalarini taqdim etadi.

“Talabalar - o'qituvchi” o'zaro hamkorlikning qo'shimcha shaklini tashkil etish imkoniyati

M. Ebner mikroblogdan qisqa xabarlarini yuborish uchun Internetga ulangan mobil qurilmalardan foydalanishning afzalliklarini tasvirlab berdi, shu asosda ma'ruzalar davomida tinglovchilar va o'qituvchi o'rtasida qo'shimcha aloqa shakli tashkil etildi. Ma'ruza davomida mikrobloglar orqali talabalar va o'qituvchining o'zaro aloqasi tadqiqotchilar tomonidan ilgari aniqlangan muammolarni engishga yordam berishi mumkin, ya'ni:

- tinglovchilarning fikr-mulohazalari yo'qligi;
- talabaning savol berishdan qo'rqishi;
- tinglovchilarning sustligiga olib keladigan bitta ma'ruzachining paradigmasi (ma'ruza jarayonida qatnashmaslik).

Biroq, ma'lum bir texnologiyani qo'llashning iqtisodiy va didaktik maqsadga muvofiqligi tamoyilidan boshlab, mikrobloglar maktabdagi o'quv darsi davomida sezilarli darajada samara bera olmaydi, chunki informatika darslarida institutdagi ma'ruzadan farqli o'laroq talabalarning nisbatan kam qismi qatnashadi.

Bir qator chet el nashrlarida axborot texnologiya fanlari, astronomiya, fizika, matematika darslarida smartfon va planshetlar uchun kengaytirilgan mobil ilova dasturlaridan foydalanishga tavsiyalar berilgan. O'qitish vositasi sifatida kengaytirilgan voqelik texnologiyasining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, bu “talabalarga atrofda dunyoni yangitdan ko'rish va ular bilan allaqachon bog'liq bo'lgan sharoitda haqiqiy muammolarni hal qilish imkoniyatini beradi”. Smartfonlarning texnologiyalari va texnik imkoniyatlari rivojiga qaramay, o'qitishda kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish bir necha sabablarga ko'ra qiyin kechmoqda:

- kognitiv haddan tashqari yuklanish (tadqiqotlarga ko'ra, talabalar ko'pincha o'quv faoliyatining murakkabligidan g'azablanadilar);
- maktab tizimi kengaytirilgan voqelik texnologiyasiga mos keladi;
- talabalarning yutuqlarini baholash tizimi murakkab;
- kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga katta bog'liqdir;
- texnik muammolar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". 20.04.2017 y., PQ-2909. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda.
2. Muslimov N.A. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentlik. Mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari kasbiy kompetentligini ta'minlashning integrativ texnologiyalari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Toshkent: TDP, 2010. - B. 114-118.
3. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis.- T.: 2007. - 315 b
4. Khasanov, A. R. (2022). Learning is a competency-based approach as a content update step. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 217-223.
5. Khasanov, A. R. (2022). Development of information competence of future informatics teachers as a pedagogical problem. Open Access Repository, 9(12), 73-79.
6. Xasanov, A. R. (2021, May). Use of modern pedagogical technologies and interactive methods in teaching computer science. In E-Conference Globe (pp. 198-199).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta'lim berishda mobil texnologiyalardan foydalanib talabalarda axborot kommunikatsiya kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье показаны дидактические возможности развития информационно-коммуникативных компетенций учащихся с использованием мобильных технологий в образовании.

SUMMARY

This article shows the didactic possibilities of developing information and communication competencies in students using mobile technologies in education.

БЎЛАЖАК МУТАХАССИСЛАР КОМПЕНЦИЯЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИНИ БАҲОЛАШ

Эргашев Ж. Б.

Жиззах давлат педагогика университети

Математика ўқитиш методикаси кафедраси доценти, п.ф.ф.д (PhD)

Таянч сўзлар: компетенция, компетентлик, универсал таълим фаолияти, педагогик фаолият, ўқитувчи компетенцияси, электрон ахборот таълим ресурси, компетенциявий ёндашув, баҳолаш, инноватцион компетентлик.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, универсальная образовательная деятельность, педагогическая деятельность, компетентность учителя, электронный информационный образовательный ресурс, компетентностный подход, оценка, инновационная компетентность.

Key words: competence, competence, universal educational activity, pedagogical activity, teacher competence, electronic information education resource, copetential approach, assessment, innovative competence.

Ўқувчиларнинг компетенцияларини шаклланганлик даражасини баҳолаш учун компетенцияларни эгаллаш даражаларини белгилаш зарур. Бу даражаларни белгилаш мезонларга асосланиши керак. Мезон – “бирор нарсанинг белгиси ёки таснифи; ҳукм, баҳо ўлчовига асосланган аломатидир” [20].

Мезонлар, биринчи навбатда, маълум бир аломат орқали аниқланади, уларнинг даражасига кўра тегишли ифодаланиш даражасини ҳам баҳолаш мумкин. Шундай қилиб, компетенцияларнинг ҳар бир таркибий қисмининг шаклланганлик даражаси унинг таркибига кирувчи аломатларнинг шаклланганлиги билан белгиланади.

Илмий адабиётларда бўлажак мутахассислар компетенцияларининг шаклланганлик даражасини баҳолашга турли ёндашувлар кўриб чиқилган.

В.П.Симонов ўрта махсус касб-хунар таълими тизимида қўлланиладиган моделни ишлаб чиқди. Ушбу тизим ўн балли шкалага ва таълим натижаларини баҳолашнинг асосий кўрсаткичлари: ёдлаш, фарқлаш, эслаб қолиш, ўтказиш, оддий кўникма ва малакаларга асосланади [147].

Компетенциялар шаклланганлигининг даражаси деганда “асосан биринчи курс талабаларида шаклланадиган ва касбий таълим фаолияти

жараёнида ривожланадиган даража” [95], юқори даража деганда эса, “қоидага кўра олий таълим муассасасида ва касбий фаолият жараёнида шаклланадиган даража” тушунилади [95]. Ушбу даражаларда муаллифлар битирувчининг компетентли моделини шакллантириш учун ўлчанган компетенцияларнинг муайян таркибий қисмларини аниқлайдилар.

“Давлат таълим стандартида бакалавриат битирувчиларига қўйиладиган талабларга кўра билимларини (компетенцияларни) ўзлаштириш даражасини баҳолаш моделларини шакллантириш ва синовдан ўтказиш ҳамда магистратурага кириш синовларида иштирок этиш учун натижаларни қўллаш” лойиҳасини амалга ошириш натижаларига кўра, “Олий бошқарув мактаби” негизида муаллифлар жамоаси шахсий, когнитив ва интегратив-фаолиятли шаклланганликнинг 4 та: паст, чегара, ўрта, юқори даражаларини аниқладилар [99].

С.В.Филиппева компетенция шаклланганлигининг юқори, ўрта ва паст даражаларини мезонларни ифодалаш даражалари микдорий кўрсаткичларига мувофиқ таклиф қилади [169].

Г.В.Куракова компетенция шаклланганлик даражаларини баҳолаш учун квалитетрик ёрдамдан фойдаланишни таклиф қилади ва қуйидаги баҳолаш мезонларини ажратиб кўрсатади [88]:

- компетенция тўлиқ шаклланган / аниқ намоён бўлади - 5 балл;
- компетенция тўлиқ шаклланмаган / яхши ифодаланади - 4 балл;
- компетенция етарли даражада мавжуд эмас / қониқарли намоён бўлади - 3 балл;
- компетенция паст даражада / кам намоён бўлади - 2 балл;
- компетенция мавжуд эмас / намоён бўлмайди - 1 балл.

Бундай ўлчовлардан фойдаланиш муаллифга умумий компетенциялар шаклланиш босқичларини аниқлаш имконини берди [88]:

- I даража - маҳсулдор (1- 2, 3 балл);
- II даража - ўзгарувчан (2,4-3,7 балл);
- III даража - ижодий (3,8-5,0 балл).

Юқорида тавсифланган манбаларни таҳлил қилиш асосида компетенцияларни босқичма-босқич шакллантиришга имкон берадиган қуйидаги: чегарадан олдинги, чегара, илғор, юқори шаклланиш даражаларини аниқладик.

Чегарадан олдинги даража - махсус компетенцияларнинг шаклланганлиги минимал кириш талабларига мос келади. Бу биринчи курс талабаларида шакллантирилиши ва кейинги таълим жараёнида ривожланиши

керак (биз бу даражани универсал таълим фаолиятидаги компетенциялар билан боғлаймиз).

Чегара даражаси – асосий олий касбий таълим дастурини ўзлаштиришни тугатгандан сўнг олий таълим муассасаси ўқувчилари-битирувчилари учун мажбурий бўлган даража. Фақат ўқувчининг фаолиятда шаклланадиган бирликдаги вазифаларни ҳал қилиш қобилиятини, вазифанинг аниқ шартларига мос келмайдиган талабада мавжуд тарқоқ методлардан нотўғри фойдаланишга олиб келадиган шароитларга йўналтирувчи чекланган қобилиятини назарда тутди.

Илғор даража - махсус компетенцияларнинг шаклланганлигини фаолиятда шаклланадиган белгиланган вазифалар гуруҳини ҳал қилиш кўникмаси ва уларни ҳал қилиш усулларини қўллаш чегараларини тушунишлари билан аниқлаймиз.

Юқори даража - махсус компетенцияларнинг шаклланганлигини мустақил равишда вазифа шартига мувофиқликни тўлиқ ҳисобга олган ҳолда турли методлар билан ушбу турдаги исталган вазифани ҳал қилиш қобилияти билан аниқлаймиз.

Махсус компетенциялар мазмунини биз белгилаган шаклланиш даражаларида кўриб чиқамиз (1-жадвал).

**Махсус компетенциялар шаклланганлигининг мазмуни
ва даражалари**

Махсус компетенциялар	Шаклланганлик даражалари	Даражаларнинг асосий белгилари
ШМК-1 Ўз касбий фаолиятини таъминлаш учун ўқув жараёнини лойиҳалашда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишга тайёр	Чегарадан олдинги (универсал таълим фаолияти даражаси)	- периферик компьютер жихозларидан фойдаланишни билиш - ахборот объектлари ва унинг аломатларини мустақил тавсифлаш - ўз фаолияти натижаларини режалаштириш ва башорат қилиш малакаларига эга
	Чегара	- таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг баъзи усуллари билиш - битта фаолият шаклини ташкил этиш доирасида ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари режалаштиришга қодир - таълим жараёнида ахборот технологияларидан самарали фойдаланишнинг дидактик тамойилларини билиш
	Илғор	- таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг кўплаб усуллари билиш - таълим жараёнида ахборот технологияларидан тизимли фойдаланишни режалаштиришга қодир - таълим жараёнида ахборот технологияларидан самарали фойдаланишнинг дидактик тамойилларини қўллашни билиш
	Юқори	- таълим жараёнида фойдаланиш учун танланган ахборот технологиялари воситаларининг муқобиллиги ва мувофиқлигини баҳолай олиш - ахборот технологияларидан фойдаланиш ёрдамида касбий фаолият сифатини оширишга қизиқиш уйғотиш ва интилиш - рефлексив ёндашув асосида ўз касбий фаолиятида ахборот технологияларидан фойдаланиш натижаларини таҳлил қилиш

Кейинрок биз “Информатика ўқитувчиси фаолиятида замонавий ахборот технологиялари” курсини ўрганишда аниқланган махсус компетенцияларни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқамиз. Ушбу курс “Педагогик таълим” йўналиши “Информатика ва таълимда ахборот технологиялари” бакалаврларини ўқитишда иккинчи курсда ўрганилади.

Шубҳасиз, универсал таълим фаолияти нафақат ушбу курсда, балки турдош фанларни ўзлаштиришда ҳам ривожланади. кўникмасини талабалар “Информатика ўқитиш методикаси”, “Таълимда ахборот технологиялари”, “Ўргатувчи дастурий воситалар” фанларида, шунингдек мактабда педагогик амалиёт ўташ даврида қўллайдилар. Шунга кўра, амалиёт ва ўқув жараёнида электрон ахборот таълим ресурсларини лойиҳалашда универсал таълим фаолиятини ривожлантириш юз беради.

Махсус компетенцияларга мурожаат қилиб, биз ҳар бир даражани тавсифлаймиз. Бунинг учун биз И.А.Зимняя таклиф қилган долзарб компетентликларни тавсифлашдан фойдаланамиз [62]:

- компетентликция мазмуни (когнитив жиҳат) бўйича билимларга эга бўлиш;
- компетентликни намоиш қилишга тайёрлик (мотивацион жиҳат);
- турли хил стандарт ва ностандарт вазиятларда компетентликни намоиш этиш тажрибаси (хулқ-атвор жиҳати);
- компетентликни намоён бўлиш жараёни ва натижаларини ҳиссий-иродавий тартибга солиш (ҳиссий-иродавий жиҳат);
- компетентлик мазмуни ва уни қўллаш объекти билан боғлиқлиги (қиймат-мазмун жиҳати).

Шундай қилиб, махсус компетенцияларнинг шаклланиш даражаси маълум бир жиҳатга мос келади. Бунда чегарадан олдинги даража – мотивацион жиҳат ва когнитив жиҳат бошланғич даражада; чегара даражаси - когнитив ва хулқ-атвори жиҳати, кейингиси фақат стандарт вазиятда; илғор даража - ва хулқ-атвори жиҳати тўлиқ; юқори даража – қиймат-мазмунли жиҳат ва ҳиссий-иродавий тартибга солишни билдиради.

“Информатика ўқитувчиси фаолиятида замонавий ахборот технологиялари” курсининг тузилишидан келиб чиққан ҳолда ва компетенцияларнинг юқорида кўрсатилган тавсифларига асосланиб, фаннинг махсус компетенциялари шаклланганлик даражаларини баҳолашда бешта асосий баҳолаш блоклари ажратиб кўрсатилади.

Биринчи блок – кириш назорати, талабаларнинг универсал таълим фаолиятишаклланганлигининг бошланғич даражасини ва талабаларнинг ўз

касбий фаолиятида ахборот технологияларидан фойдаланишга тайёрлигини аниқлаш учун фойдаланилади. Бу индивидуал лойиҳалаш ишлари ва сўровномаларни бажаришни назарда тутди.

Индивидуал лойиҳалаш ишлари талабаларда шаклланган универсал таълим фаолиятини, шунингдек шаклланганлик даражасини баҳолаш имконини беради. Универсал таълим фаолияти мавжудлигини аниқлаш учун баҳолаш мезонлари қўлланилади, уч балли шкала эса (0 - билмайди, 1 – қисман билади, 2 - билади) универсал таълим фаолиятининг шаклланганлик даражасини аниқлашга имкон беради. Чегарадан олдинги даражада универсал таълим фаолияти шаклланганлигининг максимал қийматида шахсий махсус компетенция 2 га тенг, шахсий махсус компетенциянинг юқори даражасида максимал қиймат 100. Универсал таълим фаолиятини ўзлаштириш даражасини баҳолаш учун таклиф этилган мезонлар 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Универсал таълим фаолиятини баҳолаш мезонлари

Универсал таълим фаолияти			Балл
УТФ	Баҳолаш мезонлари		
	Эгаллаш даражаси	УТФ белгилари	
Ажратиб олиш	Чегарадан олдинги даража	объектларнинг белгиларини ва хусусиятларини ажратиб олиш	10
		Кўплаб бир хил объектлардан белгиларига кўра объектларни ажратиб олиш	
	УТФ ривожланиш даражаси	Таълим жараёни учун зарур АТ воситаларини ажратиб олиш	
		Электрон ахборот таълим ресурсни баҳолашга асосланган ҳолда, таълим жараёнини индивидуаллаштириш учун, таълим мақсадларига мувофиқ ажратиб олиш	

Номлаш	Чегарадан олдинги даража	Фан соҳаси доирасида маълум объектларни номлаш	10
	УТФ ривожланиш даражаси	Таълим жараёнида ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш усуллари ва дидактик таъмоилларини номлаш	
		Ахборотни танлаш, тақдим этиш ва тизимлаштиришнинг асосий методларини номлаш	
		Таълим жараёнини индивидуallasштириш ва интенсивlasштириш учун ЭАТР дан фойдаланиш методлари ва долзарблигини номлаш	
		ЭАТР га қўйиладиган талаблар ва уни лойиҳалаш босқичларини номлаш	
ўқиш	Чегарадан олдинги даража	Объект номларини ва уларнинг хусусиятларини ўқиш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Фан соҳасида маълумотларни онгли равишда ўқиш	
		дарс мавзусига мос маълумотларни онгли равишда ўқиш	
		ЭАТР га қўйиладиган талабларни онгли равиш ўқиш	
таърифлаш	Чегарадан олдинги даража	Ахборот объектларини ва уларнинг белгиларини тавсифлаш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Фаолиятни бир ёки бир неча шакллар доирасида ташкил этишда АТ қўлланилиши билан боғлиқ дарс жараёнини тавсифлаш	
		Дидактик мақсадларда фойдаланишда ўқув маълумотларини сифатли танлаш ва тизимlasштириш заруратини тавсифлаш	
		таълим жараёнида фойдаланиш ва дидактик мақсадларда фойдаланиш учун ўқув маълумотларини сифат танлаш ва тизимlasштиришни тавсифлаш	

тушунти- риш	Чегарадан олдинги даража	Мақсадга қандай эришиш мумкин- лиги ва уни танлаш сабабларини тушунтириш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Таълим жараёнида АТдан фойдала- ниш усуллари тушунтириш	
		Дидактик мақсадларда фойдала- нишда ўқув маълумотларини си- фатли танлаш ва тизимлаштириш заруратини тушунтириш	
		ЭАТР га қўйиладиган тала- блар, таълим жараёнини интен- сивлаштириш мақсадида ЭАТР дан фойдаланишни амалга ошириш ва унинг аҳамияти зарурлигини ту- шунтириш	
Расмий- лаштириш	Чегарадан олдинги даража	АТ воситалари ёрдамида ахборот моделларини расмийлаштириш	6
	УТФ ривожланиш даражаси	Кўргазмали тақдим қилиш учун бегона ахборот моделини расмий- лаштириш	
		Қурилган ЭАТР ахборот моделини қўйилган педагогик вазифаларга мувофиқ расмийлаштириш	
Модел- лаштириш	Чегарадан олдинги даража	Объектлар ва жараёнларни модел- лаштириш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Фаолиятни бир ёки бир неча шакл- лар доирасида ташкил этишда АТ қўлланилиши билан боғлиқ дарс жараёнини моделлаштириш	
		Таълим жараёнида фойдаланиш учун ЭАТР ва танланган маълумот- лар асосида ахборот объектини мо- деллаштириш	
		Ўз фаолиятида қўйилган мақсад- ларга мувофиқ ЭАТРни лойиҳалаш учун моделлаштириш	

Яратиш	Чегарадан олдинги даража	Расмий ахборот объектларини яратиш	6
	УТФ ривожланиш даражаси	Кўргазмали тақдим этиш учун расмий ахборот объектларини яратиш	
		Белгиланган педагогик вазифаларга мувофиқ таълим жараёнида қўллаш учун ахборот объектини яратиш	
Баҳолаш	Чегарадан олдинги даража	Танланган фаолият усулларини танқидий баҳолаш	10
	УТФ ривожланиш даражаси	Башорат қилиш билан боғлиқ АТдан фойдаланиш натижаларини баҳолаш	
		Дарсинг белгиланган мезонлари ва мақсадларига мувофиқ танланган ахборотни баҳолаш	
		Ўқув фаолияти талаблари, тамойиллари, мақсадларига мувофиқ ЭАТРи сифатини интуитив баҳолаш	
Тузатиш	Чегарадан олдинги даража	Муайян вазифани ҳал қилиш жараёнини тузатиш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Башорат қилинган натижага эришиш ва АТдан фойдаланиш орқали таълим жараёни сифатини ошириш учун ўз фаолиятини тузатиш	
		ЭАТРи лойиҳалаш бўйича ўз фаолиятини тузатиш	
		Натижалар таҳлиliga асосланган ҳолда, ЭАТРидан фойдаланиш орқали таълим жараёнини тузатиш	

Фойда- ланиш	Чегарадан олдинги даража	Периферик компьютер қурилмала- ридан фойдаланиш	10
		Ахборот объектларини яратиш учун АТдан фойдаланиш	
	УТФ ривожланиш даражаси	Таълим жараёнида дидактик та- мойилларга мувофиқ АТдан фой- даланиш	
		Ахборотни тузиш ва тизимлашти- ришнинг мавжуд методлари ва маълумотларни таҳлил қилиш учун билимлардан фойдаланиш	
		Таълим жараёнида ишлаб чиқилган ЭАТР идан фойдаланиш	
Башорат қилиш	Чегарадан олдинги даража	Ўз фаолияти натижаларини режа- лаштириш ва башорат қилиш	8
	УТФ ривожланиш даражаси	Таълим жараёнида АТ дан фойда- ланиш натижаларини башорат қи- лиш	
		Танланган ЭАТР асосида ва тан- ланган маълумотлардан фойдала- ниб таълим натижаларини башорат қилиш	
		ЭАТР ни лойиҳалаш бўйича нати- жаларни башорат қилиш	
Жами			100

Сўровнома ўрганилаётган масала бўйича ишга мотивация даражасини аниқлаш учун фойдаланилади.

Шундай қилиб, биринчи баҳолаш блоки махсус компетенцияларнинг мотивацион ва когнитив жиҳатларини ўтчашга имкон беради. Яъни, талаба шаклланган компетенцияларга қизиқиш билдириши ва уларни шакллантириш учун бошланғич ва асосий билимларга эга эканлиги текширилади.

Иккинчи баҳолаш блоки модулнинг биринчи макромодулида амалга оширилади, жорий ва оралиқ назоратларни ўз ичига олади. Когнитив ва хулқ-атвор жиҳатидан махсус компетенциялар ШМК-1 ва ШМК-2 шаклланганлик даражаларини баҳолаш имконини беради.

Универсал таълим фаолиятини ўзлаштириш натижаси, универсал таълим фаолиятини ривожланиш дастурига мувофиқ, “янги билим кўникма ва компетентликларни мустақил муваффақиятли ўзлаштириш, шу жумладан ўзлаштириш жараёнини мустақил ташкил, яъни ўқишни ўрганиш” қобилиятининг шаклланганлиги ҳисобланади [174]. Бундай қобилият ўқув фаолиятининг ўзини яратиш кўникмасини таъминлайди.

Демак, “ўқишни ўрганиш” барча таълим фаолияти жараёнида универсал таълим фаолияти тизими билан биргаликда, хусусан дарс жараёнида шаклланади. Умумлаштирилган дарс тузилишини тизимли-фаолиятли ёндашув билан кўриб чиқиб, айтиш мумкинки, ўқув фаолиятининг муайян таркибий қисмларида дарснинг қайси босқичларида ўзлаштириш юз бериши ва унга универсал таълим фаолиятининг қандай турлари иштирок этишини кўриш мумкин (3-жадвал).

3-жадвал

Ўқув жараёнининг таркибий қисмларини ўзлаштириш хусусиятлари

Ўқув фаолиятининг таркибий қисми	Дарс босқичи	Универсал таълим фаолияти турлари
Ўқув мотивлари	Фаолиятда ўз тақдирини белгилаш (мотивация)	Тартибга солувчи Шахсий Коммуникатив
Ўқув мақсади	Фаолиятда билимларни долзарблиги ва қийинчиликларни аниқлаш (мақсадга интилиш)	Тартибга солувчи Шахсий Коммуникатив Когнитив
Ўқув вазифаси	Ўқув вазифаларини қўйилиши Қийинчиликлардан чиқиш лойиҳасини қуриш	Тартибга солувчи Коммуникатив Когнитив
Таълим фаолияти ва операциялар (материални ўзгартириш, йўналтириш, назорат ва баҳолаш)	Янги билимларни олиш Стандарт бўйича ўз ўзини мустақил равишда текшириш Фаолият рефлексияси	Тартибга солувчи Шахсий Коммуникатив Когнитив

Универсал таълим фаолияти таълим самарадорлигини оширишнинг муҳим шартидир. Универсал таълим фаолияти ўқитувчининг раҳбарлиги остида ва ўқитувчи билан биргаликда амалга ошириладиган ҳамда

ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ўқитиш фаолиятида таълим фаолиятига ўтишни таъминлайди.

Шунинг учун ҳам “Информатика АКТ” фанининг ва аниқ ўқув машғулоти мазмунини қуриш жараёни фақат маълум бир фан йўналиши бўйича муҳим билимларга эмас, балки универсал таълим фаолиятининг сифат белгиларини ёритган ҳолда амалга оширилиши керак.

Универсал таълим жараёнининг ривожланиши, шунингдек бўлажак информатика ўқитувчисининг қобилиятлари ва тайёргарлигини шакллантиришни амалга ошириш уларнинг келажақдаги касбий фаолияти самарадорлигини ошириш имконини беради.

Адабиётлар:

1. 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» ПФ-5847-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон
2. Разработка пороговых оценочных средств для оценки общей образованности учащихся в системе непрерывного образования: Сб. науч. статей. /Под общей ред. Н.А.Селезневой, В.Г.Казановича. - М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. - 101 с
3. А.У.Арзикулов. Педагогик ўлчашларнинг объекти ва предмети. СамДУ илмий тадқиқотлар ахборотномаси 2011 йил 4-сон

РЕЗЮМЕ

Мақолада бўлажак мутахассислар компетенцияларининг шакллانганлик даражасини баҳолаш ҳамда унинг шаклланишига оид турли ёндашувлар илмий асослаб берилган. Шу билан бирга маҳсул компетенциялар шаклланганлигининг мазмуни ва даражалари, универсал таълим фаолиятини баҳолаш мезонлари баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье дается научное обоснование оценки уровня сформированности компетенций будущих специалистов, а также различных подходов к ее формированию. При этом излагаются содержание и уровни формирования специальных компетенций, критерии оценки универсальной образовательной деятельности.

SUMMARY

The article provides a scientific basis for assessing the level of formation of competencies of future specialists, as well as various approaches to its formation. At the same time, the content and levels of the formation of special competencies, the criteria for assessing the activities of universal education are described.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ БАҲОЛАШНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ

Худойқулова Ш. М.

*Ўзбекистон-Финландия Педагогика институти
Бошланғич таълим методикаси кафедраси доценти*

Таянч сўзлар: билим, тайёргарлик сифати, кўникма, баҳолаш, давлат таълим стандартлари

Ключевые слова: знания, качество подготовки, умения, оценивание, государственные образовательные стандарты.

Key words: knowledge, quality of training, skills, assessment, state educational standards.

Педагогика олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлик даражасини, илмий-методик тайёргарлигининг таркиб топтириш ва уларнинг педагогик амалиёт даврида касбий педагогик тайёргарлигини квалитетрик диагностика қилиш ҳамда PISA, TIMSS, PIRLS халқаро баҳолаш дастурига оид ностандарт тестларига бошланғич синф ўқувчиларни тайёрлаш бўйича кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда. Шу билан биргаликда “таълим сифатини баҳолаш жараёни ва воситаларини такомиллаштириш, эришилган натижаларни аниқлаш имконини берувчи механизмларни амалиётга жорий этиш” [1] га зарурат борлиги қайд этилмоқда.

Республикамиздаги умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида таълимни “халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратиш” [2] жамият талабларининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, бу борада ҳам юқори натижаларга эришилди.

Юртимизда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини методик тайёрлашда илғор хорижий тажрибаларни ўрганган ҳолда, “таълим тизимида ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлардан саводхонлик даражасини ривожлантиришнинг инновацион методларини ишлаб чиқиш ва жорий этиб бориш; умумий ўрта таълим муассасаларининг халқаро

тадқиқотларда муваффақиятли иштирок этишини таъминлаш; халқаро баҳолаш дастурларини таълим жараёнига жорий этиш бўйича тизимли мониторинг олиб бориш, ушбу соҳадаги илғор тажрибани оммалаштириш”[2] да олий таълим муассасасида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш технологиясини, талабаларда касбий-педагогик тайёргарлик даражасини таркиб топтириш, бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг модели ва профессиограммасини ишлаб чиқиш, талабаларда илмий-методик тайёргарликнинг таркибий қисмлари ва уларнинг квалиметрик диагностика қилиш йўллари, дидактик асосларини ишлаб чиқиш, ўқитиш сифатининг самарадорлигини ошириш, педагогик шарт-шароитлари, мазмуни ва тузилмаси, такомиллаштириш мезонлари ва шаклланганлик даражалари, шакл, метод, воситалари, модели, шунингдек, педагогика олий таълим муассасасида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида илмий – методик тайёргарлик даражасини таркиб топтиришнинг назарий асослари ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Бугунги маънавий юксалиш, янгиланиш даврида билимдон, ҳар томонлама етук, ижодкор-креатив ёшларни тарбиялаш бугунги куннинг асосий вазифаларидан биридир. Ўқувчиларнинг бўш вақтини самарали ташкил этиш ва ўтказиш; таълим-тарбиянинг хилма-хил методларини, замонавий педагогик технологияларни оқилона танлай олиш, ижодий ёндашув асосида метод ва технологияларнинг миллий менталитетга мослигини таъминлаш қобилиятларига эга бўлиши бошланғич синф ўқитувчиларидан катта маъсулият ва билимдонликни талаб қилади.

Таълим сифатини баҳолаш муаммолари масалалари юзасидан илмий тадқиқотчилар ўқувчилар тайёргарлик сифатини баҳолаш, таълим олувчиларнинг билим ва кўникмалари даражасига асосланган ҳолда таълимни, шунингдек, ўқувчиларни дифференциациялаш имконини беришини эътироф этишади. Бир гуруҳ олимлар таълим стандартлари талаблари қуйи кўрсаткичларини мажбурий қилиб белгилаш тарафдорлари бўлиб, ундан юқори кўрсаткичга эришган ўқувчилар тайёргарлигини яхши деб баҳоланишни таклиф қилишмоқда. Мазкур ёндашувни амалиётга жорий этиш умумий ўрта таълим ўқувчилари тайёргарлиги сифатига қўйиладиган давлат таълим стандартлари талабларини даражаларга ажратиш, дифференциациялашни талаб қилади. Одатда, мажбурий таълим минимуми асосий қисми (70-80% ДТС талаблари) умумий ўрта таълим мактаб аксарият битирувчилари томонидан бажарилади. Бироқ, айнан белгиланган меъёрларга нисбатан қайси даражадаги билимга эгаликни етарли деб ҳисоблаш мумкинлиги (масалан, ДТС, PISA талаблари), яъни талабалар

билимига қўйиладиган минимал талаблар миқдорини белгилашга ойдинлик киритиш зарурати туғилмоқда. Шу билан бирга, мазкур тушунчаларни аниқ ифодалаш, уларнинг бошланғич билимга эғалигини билдирувчи мезонлари, ўлчагичлари (масалан, минимал компетенциявий тестлар)ни аниқлаш эҳтиёжи ҳам мавжудлигича қолиб келмоқда. “Таълимга қўйиладиган минимал талаблар” деганда ишда муайян ўқув предмети соҳаси асосий тушунча ва қонуниятларидан “саводсизлиги”дан ҳозирги ҳолатигача бўлган даврда ўқувчининг эғаллаган мавжуд билим даражаси англанилади. Бунда “Таълимга қўйиладиган минимал талаблар” билим ва кўникмалар сифатида бир ёш хусусиятидан иккинчисига, бир таълим босқичидан бошқаси (бошланғич – юқори синф, умумий ўрта таълим мактаби - абитуриент ва бошқа) га ўтганда диагностика қилиниши керак бўлади. Бироқ, “ таълимга қўйилган минимал талаблар”ни диагностика қилиш технологияларини ишлаб чиқиш борасидаги илмий ишлар кўлами анчагина қисқа[3] .

“Таълимга қўйилган минимал талаблар”ни диагностика қилиш назарияси ва амалиёти ҳозир шароити, ҳолатини қуйидаги қарама-қаршиликлар асосида тавсифлаш мумкин:

илмий жараёнга “бошланғич билимлар”, “бошланғич билим даражаси” сингари тушунчаларни татбиқ қилиш зарурати ҳамда эътироф этилаётган тушунчаларнинг асосланмаганлиги;

ўқувчиларнинг таълимнинг бир босқичидан иккинчисига ўтишлари педагогик ходимлар томонидан уларнинг билимлари диагностикасини амалга ошириш борасидаги билимларга эҳтиёжи ва педагогик амалиётда диагностик технологияларнинг ишлаб чиқилмаганлиги;

ўқувчилар билим таркибини сифатли ва объектив диагностика қилиш зарурати ҳамда уларни баҳолашни амалга ошириш ранг-баранг педагогик механизмларининг йўқлиги.

Санаб ўтилган қарама-қаршиликлар ҳамда мавжуд педагогик-психологик адабиётлар таҳлиллари асосида “ таълимга қўйилган минимал талаблар ”, “таълимга қўйилган минимал талаблар даражаси”, “бошланғич” компетенция тушунчаларини назарий жиҳатдан англаш, ўқув предметлари юзасидан “бошланғич билимлар”, “бошланғич билим даражаси” таркибини аниқлаш диагностикаси технологияларини такомиллаштиришдан иборатлиги аниқланди.

Таълим сифатига юқоридаги ёндашувларни бирлаштириб қуйидагича таъриф бериш мумкин: Таълим сифати - таълимга оид масалалар комплексини ечиш даражаси бўлиб, таркибига қуйидагиларни олади:

ўқув натижалари, битирувчиларнинг ижтимоийлашуви, мўлжалга олиш кўникмаларини эгаллаши, жамиятда фаолият кўрсата олиши, фаол фукаролик ҳолатини англаши, таълим стандартларини ўзлаштириш, истеъмолчи кутаётган, сифат, мазмун ва тузулиши бўйича таълимий хизматларга мос келиш.

Таълим сифати ва ўқувчилар билим таркибларини объектив баҳолашни педагогик диагностика омиллари таркибини ривожлантирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас. Таҳлиллар ўқувчиларнинг билим даражаси, уларнинг ўзлаштириш кўрсаткичларини объектив аниқлашнинг энг мақбул, ишончли шакли бу тестлар эканлигига ойдинлик киритди. Таълим олувчилар билимини диагностикасини амалга оширишда турли шаклдаги тестлар ҳамда тестларни ташкил қилишнинг ранг-баранг усулларидан фойдаланиш ўқувчиларнинг ўзлаштирганлик даражаси, жумладан, “бошланғич” билимларини ўлчашнинг энг мақбул ечими ҳисобланади.

Ўқувчилар билимини педагогик назорат қилишнинг объективлигини ошириш да педагогик назорат материалларини жамоавий эксперт баҳолаш назоратидан ўтказиш муҳим дидактик аҳамият касб этади.

Алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, таълим сифатини бевосита бошқариб бўлмайда. Балки билвосита таъсир натижасида унинг ошишини таъминлаш мумкин. Таълим сифатини ўлчаш ва баҳолашда турли даражадаги, шароитдаги ва ҳудудлардаги таълим муассасаларидан бир хил натижа кутмаслик керак. Ҳар қандай таълим муассасаси маълум шароит ва шартларда ўзининг мавжудлигини таъминлаб туради. Бу шароитларни таълим тизимини таҳлил қилишда ва баҳолашда инобатга олиш зарур.

Таълим сифатига таъсир қилувчи асосий кўрсаткичларни қуйидагича блокларга ажратиш мумкин:

1- блок. Таълим натижаларини ҳарактерловчи кўрсаткичлар.

2- блок. Ресурслар (манбалар) ва шарт-шароитлар.

3- блок. Ташқи омиллар(контекстли кўрсаткичлар).

1- блокнинг ташкил этувчилари:

1. Ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражалари.

2. Битирувчиларнинг ижтимоийлашуви даражаси.

3. Таълим натижаларининг мёърий талаб шартларига ва истеъмолчилар талабига мос келиши.[4]

Таълим сифати ва самарадорлигини баҳолаш учун аввало миқдорий жиҳатдан ўлчаш учун асос бўла оладиган кўрсаткичлар(юқорида бундай кўрсаткичлар келтирилган) ва уларнинг сон қийматларини аниқлаштириб,

кейин эса ўлчов бирлиги ва шкала яратилиши керак. Кўпинча, ўлчамасдан баҳолашга ҳаракат қилинади. Бу жараён тўғри эмас, чунки аввал ўлчаб, кейин баҳолаш керак. Маълумки, ўлчашлар асосан математик усуллар ёрдамида амалга оширилади. Ўлчашларни ўлчов асбоблари ва воситаларисиз амалга ошириб бўлмайди. Стандартлаштирилган ўлчов асбоблари(тестлар, анкеталар, ёзма иш топшириқлари)ни тайёрлаш махсус касбий малака талаб қиладиган жараёндир. Шунинг учун, педагогика олий таълим муассасаларида, илмий текшириш институтларида, бошланғич таълим йўналишларида ўқитиладиган методларга асосланган “педагогик ўлчашлар” бўйича мавзу ва бўлимларни тадбиқ қилиш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар:

1. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p.
2. 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» ПФ-5847-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон
3. Разработка пороговых оценочных средств для оценки общей образованности учащихся в системе непрерывного образования: Сб. науч. статей. /Под общей ред. Н.А. Селезневой, В.Г. Казановича. - М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1999.-101 с
4. А.У. Арзикулов. Педагогик ўлчашларнинг объекти ва предмети. СамДУ илмий тадқиқотлар ахборотномаси 2011 йил 4-сон

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг таълим сифатини баҳолаш, бошланғич билимлар даражаси, таълимга қўйиладиган минимал талаблар, бошланғич билим, таълим сифатининг асосий кўрсаткичлар ҳақида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается оценка качества образования будущих учителей начальных классов, уровень базовых знаний, минимальные требования к образованию, базовые знания, основные показатели качества образования.

SUMMARY

This article discusses the assessment of the quality of education of future primary school teachers, the level of basic knowledge, the minimum requirements for education, basic knowledge, the main indicators of the quality of education.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI SHAXMAT O'YINI ORQALI AQLIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI

Boboqulov Ch. U.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'quvchi, loyiha, chatrang, farzin, chaturanga, fil, xotira, qat'iyatlilik, topqirlik, tasavvur.

Ключевые слова: студент, проект, чатранг, фарзин, чатуранга, слон, память, настойчивость, смекалка, воображение.

Key words: student, project, chatrang, farzin, chaturanga, elephant, memory, perseverance, ingenuity, imagination.

Mamlakatimizda Shaxmat fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi 2021 yil 21 yanvardagi PQ№4954- sonli qaroriga muvofiq umumiy o'rta ta'lim maktablarining asosiy o'quv dasturiga bosqichma-bosqich kiritiladi.

Ushbu hujjatga muvofiq «Maktabda shaxmat loyihasini amalga oshirish, uning doirasida umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinflar o'quvchilari uchun shaxmatga o'qitish tizimini yanada rivojlantirish orqali qamrovni yilma-yil oshirib borish» ko'zda tutilgan. Shu munosabat bilan shaxmatni boshlang'ich maktabda individual yondashuv asosida o'qitishning didaktik jihatlarini ko'rib chiqish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu masalani o'rganishni shaxmatning rivojlanish tarixining qisqacha tavsifidan boshlaymiz.

Shaxmat tarixi, taxminan, ikki ming yilga to'g'ri keladi. Hozirgi zamon ilm- fanining fikricha, shaxmatning birinchi ma'lum ko'rinishi - hind o'yini «chaturanga» miloddan avvalgi VI-asrda paydo bo'lgan. Forslar hindulardan o'yin konsepsiyasiga asosan, o'zlarining «chatrang» versiyasini yaratdilar. VII-asrda arablar Forsni bosib olgandan so'ng, o'yin arab xalifaligida tarqaldi va arabcha «shatranj» deb nomlandi. Sisiliya va Vizantiya orqali shaxmat o'yini yevropaliklarga keladi. Qoidalar tubdan o'zgarmadi, faqat bir nechta shaxmat sipohlarning yurishlari o'zgarib, zamonaviy ko'rinishga yaqinlashdi. XV-XVII asrlarda shaxmat butunlay zamonaviy ko'rinishga ega bo'ldi. Farzin

va filni yurishlari o'zgarib yangi qoidalar o'yinning tezligini oshirdi, birinchi yurishlardan xatolar, tezkor hujum va mag'lubiyatga olib kelish vaziyatlarini paydo qildi. XIX asrda shaxmat, nihoyat, xalqaro sport turiga aylandi.

Butun dunyoda ko'plab shaxmat klublari va maktablari tashkil etildi, shaxmatga ixtisoslashtirilgan jurnallar va adabiyotlar faol nashr etilishi boshlandi. 1886 yilda birinchi rasmiy jahon chempionati bo'lib o'tdi, ushbu musobaqada g'oliblikni avstriyalik Vilgelm Steynis qo'lga kiritdi. 1924 yilda Xalqaro shaxmat federatsiyasi - (frans. Federation Internationale des Echecs) tashkil etildi.

Barcha xalqaro shaxmat musobaqalar FIDE rahbarligi ostida o'tkazila boshlandi. Ikki ming yilga yaqinroq vaqt davomida insoniyatga hamroh bo'lgan shaxmat eng sevimli va hayajonli o'yinlardan biri bo'lib qolmoqda. Shaxmat haqli ravishda inson tomonidan ixtiro qilingan, sport, san'at va fanni birlashtirgan yagona o'yin hisoblanadi. Shaxmat o'ynash jarayonida bolada ko'plab foydali fazilatlar shakllanadi, jumladan, xotira kuchayadi, qat'iyatlilik, topqirlik va tasavvur rivojlanadi. Shaxmat ham intellektual kurashning, ham musobaqaning bir turi bo'lib, har qanday musobaqa kuchli shaxsiy fazilatlarni rivojlantiradi.

«O'yin» so'zi nafaqat hordiq chiqarish yoki sport turi, balki, eng muhimi, shaxmat taxtasida g'ayrioddiy, hayoliy narsa yaratish imkoniyatini anglatadi.

Shaxmat san'atga yaqin, ammo shaxmatni o'z qonunlari va tamoyillari bo'lgan fan sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Shaxmatda ilmiy tadqiqot jihatlar mavjud - bu ko'plab taniqli shaxmatchilarga xos bo'lgan fazilatlar.

Shaxmat bu past-baland, qayg'u va quvonchga to'la kurash. Shaxmatni o'rganib, bola asta-sekin kichik qo'mondonga aylanadi. Har qanday qo'mondon singari, u ham g'alaba qozonishni xohlaydi va unga ota-onasi, murabbiylari, o'qituvchilari yordam berishadi. Bu yerda o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri o'quvchining o'zini takomillashtirish, ijodkorligini shakllantirish, mustaqil ishlash ko'nikmalarini singdirishdir. Ammo buni bolada shaxmat o'yinining boshlang'ich bilimlariga ega bo'lgan taqdirdagina amalga oshirish mumkin, agar bola hali darslikdan mustaqil foydalana olmasa, bu fazilatlarni o'qituvchisiz shakllantirish mumkin emas.

Shaxmatning o'ziga xosligi shundaki, u quyidagi pedagogik vazifalarni hal qilishga imkon yaratadi. Ularni tahlil qilish va tizimlashtirish natijasida shaxmat bolalarda quyidagi sifatlarni rivojlantirishda imkoniyat yaratadi:

1. Fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bola kelajakda duch keladigan turli hayotiy vaziyatlarga yechimlarni izlaydi, tahlil qiladi va to'g'ri yechimni

tanlaydi. Bolalarda shaxmat mantiqiy fikrlashni, xotirani va diqqatni rivojlantiradi.

2. Mustaqillikka o'rgatadi. Shaxmatchilar boshqa ko'plab sportchilardan farqli o'laroq, faqat o'z kuchlari va bilimlariga tayanishlari mumkin. O'yin tushunchasi mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini nazarda tutadi.

3. Muvaffaqiyatsizlikni to'g'ri qabul qila olish qobiliyatini shakllantiradi. Barcha sport turlari g'alaba va mag'lubiyatni o'z ichiga oladi. Shaxmatda bunga alohida falsafiy ma'no berilgan, har bir jangda g'alaba qozonish mumkin emas. Mag'lubiyatni to'g'ri talqin qilib xatolar ustida ishlash.

4. Strategik va tizimli fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi. Shaxmat o'ynash o'yinga reja tuzish, rejani amalga oshirish, o'yinning boshidan oxirigicha bo'ladigan vaziyatlarni taxmin qilish va unga tayyorgarlik ko'rishdan iborat. Bu esa bolada har bir hayotiy vaziyatga alohida hodisa sifatida emas tizimli yondashishni o'rgatadi. Bularning barchasi bolaning ijodiy sifatlarini rivojlanishi uchun zarurdir.

5. Diqqatni jamlash, qat'iyatlilik. Shaxmatda qaror qabul qilish, vaziyatni har tamonlama tahlil qilishni va keyingi vaziyat qanday bo'lishini taxmin qilishlarni taqozo etadi. Bunda ko'nikmalarni shakllanishi bolada diqqatni jamlash va qat'iyatlilikni talab qiladi.

6. Javob berish (reaksiya) tezligi. Shaxmatning sustligiga qaramay, har bir harakat bilan shaxmatdagi vaziyat keskin o'zgarishi mumkin. Bola vaziyatni tezda qo'lga olishi, to'g'ri yechimni topishi va qaror qabul qilishi kerak.

7. Inkor qilishni rivojlantirish. O'yinda siz nima muhimligini va nimani rad qilishingiz mumkinligini hal qilishingiz kerak. Bu bolaga hayotda birlamchi va ikkilamchi narsalarni xatosiz aniqlash va tanlash, boshqalardan voz kechishni o'rgatadi.

8. Xotira va e'tiborni rivojlantirish. O'yinda bola shaxmat nazariyasini o'rganadi, ba'zi partiyalarni yod oladi. Bolada diqqat rivojlanadi. Taxtadagi har bir sipohni kuzatishga o'rganadi va fotografik xotira rivojlanadi.

9. Axborot bilan ishlash qobiliyati. Bolalar nafaqat ma'lumot to'plashni, balki undan ayrim vaziyatlarda to'g'ri va tez foydalanishni ham o'rganadilar.

10. Har tomonlama rivojlanish. Bolaning aqli ko'p miqdordagi ma'lumotni idrok etishni o'rganadi, ular prinsiplarga aylanadi, bilimga bo'lgan ishtiyoq paydo bo'ladi.

Ta'kidlash joizki, bundan 100-200 yil oldin shaxmat kattalar uchun o'yin bo'lgan. Odamlar shaxmat bilan odatda 15-20 yoshida shug'ullana boshlagan. Masalan, buyuk rus shaxmatchisi Mixail Chigorin shaxmatni 16 yoshida o'rgangan. Bu holat unga o'z davrining eng kuchli shaxmatchilaridan biri

bo'lishiga halaqit qilmadi. Yigirmanchi asrda shaxmat yoshardi. Ko'plab mamlakatlarda maktab o'quvchilari uchun shaxmat klublari paydo bo'lgan. Masalan, shaxmat bo'yicha jahon chempionlari Botvinnik va Spasskiy 16 yoshida Chigorindan farqli o'laroq, allaqachon shaxmat ustasi bo'lishgan. Xalqaro shaxmat tashkiloti FIDE o'smir-yoshlar o'rtasida jahon chempionatini o'tkazishni boshladi. Va shaxmat maktablariga 8 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan bolalar qabul qilindi. Ammo XXI asrda shaxmat yanada yoshardi. FIDE 12 yoshgacha va hatto 10 yoshgacha bo'lgan o'g'il va qizlar o'rtasida jahon chempionatini o'tkazishni boshladi. Bunday musobaqalarda qatnashish uchun bolalar shaxmat o'ynashni 6 hatto 5 yoshidan boshlashlari kerak. Shunday qilib, «maktabgacha yoshdagi bolalar»ga ham shaxmatni o'rgatish odatiy xolat bo'lib qoldi. Ko'p manbalarni tahlil qilish, shaxmatni o'rgatish uchun mo'ljallangan uslubiy qo'llanmalarning aksariyati kattalar uchun yozilgan, ularda o'quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinmagan degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bunday adabiyotlarda turli tayyorgarlik darajasidagi shaxmatchilarning o'yin texnikasini takomillashtirish bo'yicha individual tavsiyalar berilgan.

a) ta'limiy - dunyoqarashni kengaytiradi, bilimlarni to'ldiradi, bolaning aqliy faoliyatini rivojlantiradi, mantiqiy fikrlash va xotirani, kuzatuv va diqqatni kuchaytiradi;

b) tarbiyaviy - bolada qat'iyatlilik, chidamlilik, iroda, xotirjamlik, o'z-o'ziga ishonch sifatlarini rivojlantiradi;

c) estetik - bola o'yin jarayonida ertaklar dunyosida yashaydi, individual shaxmat kombinatsiyalarining nafisligi va go'zalligi unga haqiqiy zavq bag'ishlaydi. G'ayrioddiy narsalar bolalar tasavvurini boyitadi, estetik zavq keltiradi.

Psixologik, pedagogik va maxsus adabiyotlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun shaxmatning foydasi haqida ko'p yozilgan. Bunday adabiyotlarda turli tayyorgarlik darajasidagi shaxmatchilarning o'yin texnikasini takomillashtirish bo'yicha individual tavsiyalar berilgan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Shaxmatni yanada ommalashtirish va rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risi“dagi Qarori 2022-yil 5-avgust, PQ-347-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi 2021 yil 21 yanvardagi PQ№4954- sonli qarori

3. N. Norboev. „Shaxmat nazariyasi va metodikasi“ (o'quv qo'llanma) “Yosh kuch”. – Toshkent, 2021 . – 232 bet.

4. Narzikulovich, N. N. (2022). Psychological features of the structure of thinking of qualified chess players. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(4), 1-4.

5. Norboyev, N. N. (2020). The most ancient chess in the world detected in uzbekistan. *Theoretical & Applied Science*, (10), 43-47.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabda boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxmat loyihasini amalga oshirish, uning doirasida umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinflar o'quvchilari uchun shaxmatga o'qitish tizimini yanada rivojlantirish to'g'risidagi ma'lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье содержится информация о реализации шахматного проекта для учащихся начальных классов в школе, а также информация о дальнейшем развитии системы шахматного образования учащихся начальных классов в общеобразовательных средних школах.

SUMMARY

This article contains information on the implementation of a chess project for elementary school students in the school, as well as information on the further development of the chess education system for elementary school students in general secondary schools. illuminated.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ МЛАДЕНЧЕСКОГО ВОЗРАСТА

Назарова Э. Н.

*Заведующая кафедрой дошкольного образования
Университета Пучон в Ташкенте*

Tayanch soʻzlar: ilk yosh, toʻgʻri tarbiya, shaxs asosi, ehtiyojni shakllantirish, faollik, oʻtaronaning tarbiyadagi oʻrni, kommunikatsiya belgilari, yakka tartibdagi xususiyatlar, bolaning xususiyati va intellektual turi.

Ключевые слова: ранний возраст, правильное воспитание, основа личности, формирование потребности, активность, роль родителей в воспитании, признаки коммуникации, индивидуальные особенности, характер и интеллектуальный тип ребенка.

Key words: early age, proper upbringing, the basis of personality, the formation of need, activity, the role of parents in upbringing, signs of communication, individual characteristics, character and intellectual type of the child.

«Развивая детей с раннего возраста, создавая соответствующие условия для их обучения, мы формируем прочный фундамент полноценной самореализации молодежи в будущем».

Ш.М. Мирзиеев

В раннем возрасте происходят все важнейшие процессы адаптации к внешним условиям. Именно поэтому воспитание ребенка не является только личным, частным делом родителей – это дело государственной важности. В связи с этим во всем мире этому вопросу уделяется особое внимание. Ведь именно фундамент будущей личности закладывается уже в первые годы жизни ребенка. Черты характера, приобретенные человеком в раннем детстве, укрепляются с возрастом и остаются на всю жизнь. Семья ответственна за воспитание не только физически здорового, но и хорошо развитого умственно, нравственного, культурного человека. Но если так случилось, что ребенок остался один, государство берет ответственность на себя.

Решение задач правильного воспитания родители или лица их заменяющие должны начинать с самого рождения. Для этого необходимо знать возрастные особенности детей, то есть знать, что надо развивать у ребен-

ка данного возраста, к чему уже следует его приучать, что уже можно от него требовать и что еще недоступно его пониманию, какие условия для этого следует создавать.

Воспитание детей раннего возраста – это значит, прежде всего, укреплять здоровье ребенка сбалансированным кормлением, гигиеническим уходом за ним, обеспечить правильное развитие организма ребенка, создавать все условия для развития его высшей нервной деятельности, его зрения, слуха, а затем и всех жизненно необходимых движений. Большое внимание следует обратить на своевременное развитие его речи, памяти, внимания и мышления. Первые год жизни ребенка представляет собой этап эмоционально-личностного общения с окружающими людьми, которое удовлетворяет его потребность во внимании и доброжелательности. Так как эмоционально-личностное взаимодействие оказывает решающее влияние на формирование всех сторон психики младенца, этот этап общения получает статус ведущей деятельности ребенка.

В течение первых лет жизни начинает уже определяться элементарная основа личности ребенка. Поэтому важно укреплять положительные эмоции: радость, любовь к близким, уравновешенное состояние.

С чего же начинается общение? Известно, что в первые две-три недели жизни ребенок не проявляет никакой инициативы по отношению к взрослому. Но, несмотря на это близкие взрослые ребенка постоянно с ним разговаривают, ласкают, ловят его взгляд. Именно благодаря любви взрослых, которая выражается в таких простых действиях, ребенок в конце первого месяца жизни начинает сначала отвечать на них, а чуть позже и сам проявляет инициативу так называемым комплексом оживления. Младенец смотрит взрослому в глаза, улыбается, радостно гулит, размахивает ручками, выгибается всем тельцем, демонстрируя удовлетворение от его присутствия и привлекая к себе внимание.

Для того чтобы бодрствование ребенка было полноценным, надо вызвать у него положительные эмоции, формировать новые потребности и соответствующую активность. Это может сделать родитель или близкий взрослый, общаясь с ребенком с первых месяцев его жизни. Без соответствующего воспитательного влияния взрослого жизнь ребенка бедна и примитивна, поэтому необходимо предупреждать возникновение и укрепление отрицательных эмоций – гнева, ревности, страха и др.

В соответствии с возрастом надо обогащать ребенка доступными для него впечатлениями об окружающем мире. Важно в раннем возрасте вы-

рабатывать у ребенка хорошие взаимоотношения с другими детьми и с взрослыми, т.е. формировать основы морального воспитания.

Что же должны делать родители или лица их заменяющие для развития ребенка?

Младенца с первых минут жизни окружает множество вещей - пеленки, бутылочки, ложечки, игрушки и т. д. Но, как ни странно, маленький ребенок этого не замечает, не видит, несмотря на вполне нормальное зрение. А чтобы он увидел предмет, захотел взять его в руки и рассмотреть, необходимо вмешательство взрослого. Уже на втором месяце жизни надо подвешивать над кроваткой на уровне груди на высоте 45 – 50 см яркие игрушки, чтобы ребенку было легче рассматривать их. Наклонившись, ласково разговаривать с ним.

Трехмесячный ребенок после сна и кормления может часа два играть в кроватке. Если игрушки висят над грудью ребенка, то он наталкивается на них ручками, учится их хватать, затем тянется к ним, трясет и т.д. Умение брать, трясти игрушки, работать ручками имеет большое значение для последующего развития ребенка.

Акт хватания – это настоящая революция в развитии ребенка. Он организуется взрослым, и рождается как совместная деятельность ребенка с взрослым. Хватание осуществляется под контролем зрения: ребенок рассматривает свои ручки, следит за тем, как рука приближается к предмету. Акт хватания имеет чрезвычайное значение для психического развития ребенка. С ним связано возникновение предметного восприятия. Когда раздражитель попадает в поле зрения, образа еще нет. Образ возникает тогда, когда есть действенный тактильный контакт между изображением и предметом.

Благодаря хватанию возникает пространство, это пространство вытянутой руки, протяженность его невелика, но предмет вырывается из прежней схемы. Благодаря акту хватания развивается рука: возникает противопоставление большого пальца.

Мама или взрослый, зная степень развития движений ребенка, должны подвешивать игрушки в кроватку, которые привлекают ребенка и заставляют его поворачиваться на бок и на живот, производить различные действия.

Имеется много исследований, которые с большой убедительностью показали, что все психические процессы у ребенка – восприятие, память, внимание, мыслительные операции, воображение – развиваются через речь (Л. С. Выготский, А. Л. Леонтьев, А. Р. Лурия). Результаты иссле-

дований детской речи, показали, что основной формой воспитательного воздействия, обеспечивающего своевременное развитие, является общение, то есть такое взаимоотношение взрослого с ребенком, при котором ребенок не только пассивно претерпевает воздействие взрослого, но и сам становится активно действующим лицом. Общение с ребенком должно лечь в основу всех форм воспитательного воздействия на него, начиная с первого месяца жизни.

Развивать речь малыша можно уже с первого дня его рождения. Взрослым надо знать, что первая коммуникация ребенка со взрослыми – это плач. Поэтому необходимо обратить внимание, с какой интонацией ребенок плачет. Плач ребенка с самого рождения очень разный, особенно выразительным он становится к первому месяцу жизни, по нему можно понять, что ребенок хочет, о чем нам «говорит»: ему скучно, он хочет на ручки, ему больно, он хочет есть или он мокрый, ему дискомфортно. Вместе с «гулением» появляется и первый смех – повизгивание в ответ на эмоциональное общение с взрослым. Образуется избирательное отношение к окружающим его людям, появляется привязанность к ним. Если ребенок интонационно делает все правильно, то внимательная мама или близкие взрослые быстро учатся понимать разницу и реагировать на «просьбы» малыша. В этом случае психическое, а затем и речевое развитие происходит гармонично. Если ребенок плачет монотонно, на одном и том же уровне, плохо реагирует на голос, либо вообще не проявляет реакции на голос взрослого, обратитесь за консультацией к специалистам.

В тех случаях, когда ребенок проявляет первые признаки коммуникации, а взрослые не реагируют на него, он теряет этот навык, не успев его развить. Это значит, что теряется способность вступать в коммуникацию с окружающими взрослыми, что, в свою очередь приведет к задержке речевого развития.

Необходимо обратить внимание на то, что к шести месяцам жизни ребенка бодрствование выражается положительным эмоциональным состоянием: он издает громкие возгласы, певуче гулит, появляется лепетная речь – он начинает произносить отдельные звуки, звуко сочетания: «ба», «ма», «па» и др. Ребенок соотносит определенные звуко сочетания с предметами, окружающими людьми, и при их назывании будет поворачивать голову либо искать глазами. Важно отслеживать интонации – как он «говорит», с какой интонацией плачет. К концу доречевого периода невербальные формы общения ребенка с окружающими становятся более сложными. В процессе коммуникации ребенок использует обе руки, ми-

мику. Позже мимика усложняется. Она становится более выразительной, появляются символические жесты. Ребенок может общаться при помощи одной руки. Появляются разнообразные интонации, лепетные слова.

В возрасте до одного года развивается способность к подражанию, что дает возможность научиться различным играм-шуткам: делать пальчиками «сороку-воровку», «ладушки», «баран-баран-бух», «идет коза рогатая» и др. Данные игры являются первыми элементами развития мелкой моторики рук, что в дальнейшем приведет к правильному развитию речи.

К одному году жизни ребенка он должен уметь активно использовать в своей речи приблизительно 6-10 слов (Ж. Пиаже, А. Р. Лурия, Л. С. Выготский, С. Л. Рубинштейн и др.): (мама, папа, баба, на, дай, ав-ав, мя (кошка), «па» (упал), ам-ам (есть) и др).

У полуторагодовалого ребенка развитие понимания речи взрослого преобладает над развитием самостоятельной речи. В этом возрасте возникшее понимание взаимоотношений между предметами, действиями и их результатами, понимание ситуации становится шире и сложнее: ассоциации и память обогащаются. Ребенок подражает речи взрослого по собственной инициативе, повторяя услышанные слова – «схватывает на лету», способен сразу воспроизводить, многократно повторяет, сопровождает словами свою игру. Родителям и близким взрослым необходимо много общаться с ребенком, играть с ним, рассматривать что-либо, обращать внимание на окружающее, называть все, что заинтересует ребенка. В этом случае у ребенка возникает потребность чаще обращаться к взрослым.

Примерно во второй половине второго года происходит скачок в развитии активной речи. Наблюдается интенсивное развитие моторной речи. Так, к одному году ребенок активно пользуется 10 словами, в полтора года произносит 60 – 70 слов, в два года уже больше 200 слов, у него практически фразовая речь, он уже должен уметь сформулировать простую мысль или просьбу, к трем годам ребенок должен употреблять около 1500-2000 слов. Речь ребенка становится выразительной, появляются вопросительные, восклицательные предложения. Такое развитие считается нормой. Но происходит это лишь тогда, когда родители или взрослые заменяющие их постоянно разговаривают с ребенком, рассказывают ему сказки, читают стишки, поют колыбельные песенки.

Если ребенок в эти возрастные периоды не проявляет необходимые активности, а в 2,5-3 года вообще не владеет фразовой речью и, в лучшем случае, только говорит единичные простые слова, есть риск, что у него

задержка речевого развития, и на это близким взрослым надо срочно реагировать.

Хочу особо остановиться на колыбельных песнях. Почему нужно петь колыбельные? Пение колыбельных – это важная часть воспитания и развития ребенка, но, к сожалению, забыта в современном мире. Самые известные колыбельные, например, «баю-баю-бай», пелись еще в V-VI веке и не случайно! Они выстроены специально в том тембре, в той тональности и колебании длины волны, которые понятны младенцу, успокаивают его, развивают мозг. Напевание таких колыбельных маленькому ребенку и одновременное качание в колыбели или на руках создает основу для правильного психического развития. К тому возрасту, когда ребенок начинает понимать фразовую речь, песни нужно подбирать более сюжетные, чтобы ребенок мог в голове представить себе эту картинку. Какими бы простыми не были колыбельные, в них заключена отработанная веками народная мудрость для правильного становления личности.

В современном мире появилась еще одна причина, по которой дети опаздывают в речевом развитии. Большая проблема сегодня – живую речь родителей или близких взрослых все больше заменяют механическим звуком, то есть звуком из телевизора, компьютера, планшета, телефона. Если взрослый допустит, чтобы они заменили собой живое общение, это приводит к серьезным проблемам в психическом развитии ребенка.

Ни в коем случае нельзя допускать, чтобы различные гаджеты работали фоном там, где проводит время ребенок. Конечно, в современном мире нам не уйти от использования различных гаджетов. В данном случае сам взрослый должен знать гигиену использования телефонов, планшетов и телевизора. Безусловно, если вы хотите показать ребенку какой-то мультфильм или игру на компьютере, в телефоне, это можно и нужно сделать, но затем сразу это устройство необходимо выключить и убрать. У детей, которые много смотрят мультфильмы или постоянно играют с поющими-говорящими игрушками, говорящими книжками хорошо развивается пассивная речь, но их собственная, активная речь, при этом не формируется. Из-за этого многие дети не начинают вовремя разговаривать. Причиной тому является разница длины волны живой речи и механической. Чтобы ребенок начал говорить, нужно как можно больше общаться с ним, читать с ним сказки, петь детские песенки.

Однако не только эти факты влияют на темп развития речи, они зависят от того, как много взрослые общаются с ребенком, а также от индивидуальных особенностей ребенка, от его характера и интеллектуального

типа. Так, замечено, что дети, которые умеют сосредоточенно и много играть с игрушками, говорят меньше, чем те дети, которые не в такой степени обладают способностью играть, а большую часть времени проводят с взрослыми.

Из всего сказанного можно сделать выводы – лучше предупредить эти явления, чем потом годами искать пути выхода из сложившейся ситуации. Чтобы восстановить у дошкольника правильный стереотип речи, изменить его восприятие, требуется очень много сил и времени: ребенок не может быстро нагнать такие пробелы самостоятельно. Появляется еще одна причина для задержки психо-речевого развития – посещение врачей и педагогов, проведение дорогостоящих обследований, тестов, анализов и др. В лучшем случае это время можно было бы использовать на развивающие игры и занятия со своим малышом.

Литература:

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на второй Всемирной конференции по воспитанию и образованию детей младшего возраста. 15.11.2022.
2. Берк Л. Развитие ребенка. – 6-е изд. – СПб: Питер, 2006.
3. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения. – СПб: Детство – Пресс, 2002.
4. Матвеева Н. Н. Психокоррекция задержки речевого развития у детей 2 – 3 лет. – М.: АРКТИ, 2005.
5. Мухина В. С. Возрастная психология: феномены развития, детство, отрочество. – 9-е изд. – М.: Академия, 2004.
6. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / под ред. М. И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1985.
7. Овчарова Р. В. Психология родительства. – М.: Академия, 2004.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ilk yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlari bayon etilgan. Aqliy, ruhiy, muloqot, motor ko'nikmalarini shakllantirish yuzasidan tavsiyalar beriladi. Nutqning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, ilk yosh davri bolalarida yuzaga keluvchi nutqiy buzilishlarining sabablari ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описываются особенности развития детей раннего возраста. Даются рекомендации по формированию психических, коммуникационных, моторных навыков. Описываются факторы, влияющие на формирование речи, причины возникновения речевых нарушений детей раннего возраста.

SUMMARY

The article describes the features of the development of young children. Recommendations on the formation of mental, communication, and motor skills are given. The factors influencing the formation of speech, the causes of speech disorders in young children are described.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA STEAM TA'LIM TEKNOLOGIYASINI QO'LLASH ORQALI BOLALARDA RIVOJLANTIRUVCHI MUHITNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI

G'afforova X. Ya.

Termiz davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim nazriyasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: zamonaviy yondoshuv, markaz, rivojlanish, STEAM tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, faol muloqot, yakka tartib.

Ключевая слова: современное общение, центр, развитие, STEAM, критическое мышление, прямое мышление, активная встреча, единый заказ.

Key words: modern communication, center, development, STEAM, critical thinking, direct thinking, active meeting, single order.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda gi "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707- sonli qarori ijrosini ta'minlashda bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ishlarini izchil davom ettirish maqsad qilib olindi. Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga ta'lim-tarbiya berish sifatiga bog'liq. Shu bois Vatani, halqini sevadigan, istiqloq g'oyalariga sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni tarbiyalash davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir shuning bilan birga ta'lim tizimidagi tub islohotlar orqali shaxs ma'naviy kamolotini ta'minlash mazkur yo'nalishning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuvdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik tomonlama rivojlantirish uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini yangilash hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni amalga oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya

jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim, bunda bolalarda vatanga muhabbat hissini, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini, bolaning rivojlanishi va uning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini kompleks baholashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish, maktabgacha ta'lim muassasalari uchun o'quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni bolalarning yoshiga mos qilib tanlab olish bilan birga ulardan foydalanish, bolalarni sog'lom turmush tarzini yuritishga o'rgatish, shaxsiy gigienaga e'tiborini qaratish, o'z vaqtida kerakli vositalardan: sovun, salfetka, spirtli suyuqliklardan muntazam foydalanishga, faol o'yinlar o'tkazish, musobaqalar uyushtirish, gimnastikalar bajarish bilan birgalikda tarbiyalanuvchilarni axloqiy, estetik, jismonan sog'lom o'sishiga zamin yaratish.

Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishga qo'yiladigan talablar Shularni inobatga olgan holda mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimida 2008-yil 7-iyulda 4-son hayot qarori bilan ilk qadam davlat o'quv dasturi qabul qilindi. Maskur dasturning 6-bobi Rivojlantiruvchi muhitni tashkil qilish va amalga oshirish ishlariga bag'ishlandi. Maktabgacha ta'lim muassasasida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlantiruvchi muhit mazmuni: maktabgacha ta'lim muassasasining ko'rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va mintaqaviy an'analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim; muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim. Bundan tashqari ilk qadam davlat o'quv dasturida bolaning rivojlanish sohalari bo'yicha muhim kompetensiyalari ham joy olgan bo'lib unda bolaning rivojlanishi uchun sog'lom muhitni yaratishda foydalanishimiz mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari;

- bilish jarayonining rivojlanishi;
- ijodiy rivojlanish.

«Jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllantirish» sohasi kompetensiyalari. «Jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzining shakllanishi» sohasidagi oʻquv-tarbiyaviy faoliyat yakunlanganidan soʻng 6-7 yoshli bola:

- oʻz imkoniyatlari va yoshi bilan bogʻliq jismoniy rivojlanish meʼyorlariga mos ravishda jismoniy faollik koʻrsatadi;
- turli harakatchanlik faolligini uygʻun ravishda va maqsadli bajarishni biladi;
- turli hayotiy va oʻquv vaziyatlarida mayda motorika koʻnikmalaridan foydalanadi;
- oʻz harakatlarini hissiyot va sezgi organlari yordamida boshqaradi;
- shaxsiy gigiena malakalarini qoʻllaydi;
- sogʻlom turmush tarzi va ovqatlanish asoslarini biladi;
- xavfsiz hayotiy faoliyat asoslari qoidalariga rioya qiladi.

«Ijtimoiy-hissiy rivojlanish» sohasi kompetensiyalari. «Ijtimoiy-emotsional rivojlanish» sohasidagi oʻquv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan soʻng 6-7 yoshli bola:

- oʻz «Men»i va boshqa insonlarning hayotiy faoliyat muhitidagi roli toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻladi;
- oʻz hissiyotlarini boshqaradi va ularni vaziyatga mos ravishda ifodalaydi;
- oʻzgalarning hissiyotlarini farqlaydi va ularga mos ravishda javob beradi;
- kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qiladi;
- murakkab vaziyatlardan konstruktiv chiqish yoʻllarini topadi.

«Nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari» sohasi kompetensiyalari. «Nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari» sohasidagi oʻquv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan soʻng 6-7 yoshli bola:

- nutqni eshitadi va tushunadi;
- oʻz nutqida toʻgʻri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi;
- ikkinchi tilni oʻrganishga qiziqish namoyon qiladi;
- ikkinchi tilni egallash boʻyicha dastlabki bilimlarini koʻrsatadi;
- badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;
- soʻzning lugʻaviy, boʻgʻinli va fonetik tuzilishi toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻladi;
- turli maʼno shakllarini mustaqil ravishda tuzish va soʻzlab berishni biladi;
- yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

«Bilish jarayonining rivojlanishi» sohasi kompetensiyalari. Bilish jarayonining rivojlanishi sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- bilim olishga faol qiziqishni namoyon etadi;
- o'quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topadi va undan foydalanadi;
- predmetlar, voqealar va ko'rinishlar o'rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qiladi;
- raqamlar, hisob-kitobni biladi va ularni hayotda qo'llaydi;
- makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutadi;
- elementar matematik hisoblashlarni amalga oshiradi;
- atrof-muhitdagi voqea-hodisalar va ko'rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qiladi;
- atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g'amxo'r munosabatni namoyon etadi.

«Ijodiy rivojlanish» sohasi kompetensiyalari. «Ijodkorlik» sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- san'at va madaniyatga qiziqish namoyon qiladi;
- milliy an'analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi;
- san'atning muayyan turini afzal ko'rishini mustaqil ravishda ifodalaydi;
- olingan bilim va ko'nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanadi;
- insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi.

Tadqiqotlar metodologiyasi.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy faoliyati o'yin bilan bog'liq. O'yin - maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub'ekti sifatida shakllana boshlaydi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelgan. O'ynayotgan bolaning psixikasidagi progressiv o'zgarishlardan biri - real dunyoni uning o'yinli ekvivalenti bilan o'rin almashtirilishi funksiyasi shakllanishi bilan bog'langan bo'ladi. O'yinda o'rin almashtirish bilan o'yinli harakatning ham, tasavvur qilinayotgan vaziyatning ham paydo bo'lishiga bog'liqdir. Buning ustiga, tadqiqotchilar ta'kidlab o'tganlaridek, faqat o'rin almashtirish o'yin syujetining bayon qilishdan real jarayonga aylantirilishi sababi bo'lib hisoblanadi. psixologlar ko'rsatib o'tadilarki, o'yinda o'rin almashtirish predmet va u bilan

harakatlar orasidagi munosabatlarning erkinligi bilan bog'langandir. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini taminlaydi. Davlatimiz rahbari eng avvalo, salohiyatli yangi avlod kadrlarini tayyorlash zarurligi, buning uchun yurtimizning har bir hududida bittadan yangi tipdagi maktablar tashkil etilishini mazkur sohadagi innovatsiyalardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri an'anaviy ta'limda bolalarni maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalar asosida kasb-hunarga qiziqishlarini oshirish hozirgi kunda yaxshi natija berayotgan texnologiyalardan biri hisoblanadi. Tarbiyachi bu jarayonda bolaning shakllanishi, rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi.

Tahlil va natijalar.

O'yinli texnologiyalar ta'lim jarayonida sifat-samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi. Bolalarda mavzuni o'rganishga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkamlash, o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma, malakalarini shakllantiradi. O'zbekistonda birinchi marta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun multimedia dasturi ishlab chiqildi. Ushbu dastur "Rang va shakllarni o'rganamiz" deb nomlanib, "O'zbekim dasturlari" yaratilgan bo'lib, bolalarning ranglar va shakllarni ajrata olish ko'nikmalarini oshirish hamda qiziqarli o'yinlar va misollar orqali mantiqiy tafakkurga o'rgatishga qaratilgan. Bolalar dastur yordamida qizil, sariq, oq, jigarrang, ko'k, yashil kabi ranglarni oson ajrata boshlaydilar, doira, uchburchak, to'rtburchak kabi sodda shakllarni, shuningdek, narsa-buyumlarni ma'lum bir belgilariga qarab tasniflashni o'rganadilar. Kiritilgan turli rasmlar va qisqa multfilmlar orqali bolalarning o'simlik va hayvonot dunyosi bilan yanada yaqindan tanishuvlari ta'minlanadi. O'quv jarayonidagi rag'batlantirish yordamida esa bolalarni bilim olishga qiziqtirib boriladi. Dastur maktabgacha yoshdagi bolalarning kompyuterda ishlash normalariga asoslangan bo'lib, bolalar dastur bilan mustaqil ishlay oladilar. "Rang va shakllarni o'rganamiz" nomli ushbu multimedia dasturi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan dasturlar tizimining dastlabki namunasidir.

Hozirgi kunda “O‘zbekim dasturlari” elektron nashrlar tahririyati tomonidan shu turkumdagi yana yangi dasturlar tayyorlanmoqda. Ular bolalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish, sanoq va matematik amallarni tez va oson bajarish ko‘nikmalarini hosil qilish ingliz, rus alifbolarini o‘rgatish va boshqa shu kabilar yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan. Bugungi kunda kompyuter deyarli har bir oilada bor, shu bois u hatto kichkintoylarda ham qiziqish uyg‘otishi tabiiy. Axir ularga biroz vaqtingizni nima uchundir monitorga qaragan holda o‘tkazishingiz juda qiziq-da. Sirli narsalar esa odamlarni har doim o‘ziga tortib kelgan. Agar sizga Internet va uning imkoniyatlari, filmlar va kliplar tomosha qilish qiziqarli bo‘lsa, yoki ishingiz ba’zi bir dasturlar bilan bog‘liq bo‘lsa, unda farzandingizga ushbu mashinaning mavjudlik fakti, undan kelayotgan tovushlar va monitordagi rasmlar qiziqarli bo‘ladi. Bolalarni tilga qiziqitirish biroz qiyinchilik tug‘diradi, sababi ularga tillar boshida yoqmaydi, chunki ular tushunarsiz-da, ammo vaqt o‘tgan sayin, turli qiziqarli o‘yinlar yordamida ularni qiziqtirib qo‘yishi mumkin. Mazkur o‘yinlar turli murakkablik darajasida bo‘lib, bu bolalarning turli yosh davrlariga mo‘ljallangan, ya’ni alfavit va oddiy so‘zlardan iborat o‘yinlar, bu o‘yinlar mashg‘ulotlarni endigina boshlaganlar uchun mo‘ljallangan, shuningdek, yuqoriroq darajaga erishgan bolalar uchun animatsiyali rasmlar, qiziqarli viktorinalar shaklidagi o‘yinlar ham mavjud. Ertak, topishmoq va hikoyalarning audio formatini ham topish mumkin. Har bir o‘yinlar qiziqarli uslublarda, biror bir mavzuni qamragan, ular ertak yoki kitob qahramonidan foydalangan holda ishlangan.

Til talaffuzini esa karaoke yordamida dars jarayonida yeki darsdan so‘ng individul yeki guruh tartida tekshirish imkoniyati bo‘ladi. Kichkintoyning yoshi sal ulg‘ayishi bilan otasi yoki onasining tizzasida o‘tirib, shunchaki kuzatish unga kamlik qilib qoladi. Endi u jarayonda qatnashishni, uni ushlab ko‘rishni, o‘ylashni istaydi. Bunday holatda bolani oz-ozdan kompyuterga o‘rgatish kerak. Ammo esingizda bo‘lsin, bu kuniga 15-20 daqiqadan oshmasligi lozim. Kompyuter o‘sha televizordan ko‘p zarar yetkazmasligi anchadan buyon hamma ma’lum. Ammo bolani shunchaki kresloga o‘tqazib qo‘yib, kompyuterni butunlay ixtiyoriga topshirish ham unchalik to‘g‘ri emas. Birinchidan, bu nafaqat kompyuter uchun salbiy oqibatlarni keltirishi mumkin, ikkinchidan, bolani biror ish bilan, masalan, qiziqarli o‘yin bilan band qilgan ma’qul. Uning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya’ni, o‘rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo‘limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o‘rganish tez o‘zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas.

STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari "uqib oladilar".

STEAM yondashuvining o'zlashtirishga ta'siri

STEAM yondashuvining asosiy g'oyasi: amaliyot nazariy bilim kabi juda muhimdir. YA'ni, o'rganish vaqtida biz nafaqat miya, balki qo'llarimiz bilan ham ishlashimiz kerak. Dars vaqtida bilim olish tez o'zgaruvchan dunyo bilan mos kelmaydi. STEAM yondashuvi bilan an'anaviy yondashuv o'rtasidagi asosiy farq, bolalar turli mavzularni muvaffaqiyatli o'rganishi uchun ularning aqli va qo'llarini baravar ishlatishidir. Ular bilimlarni o'zlari uchun "o'zlari" o'rganadilar.

Zehni (aql, intellekt) nima? Aql-idrok - maqsadga eng samarali tarzda erishish mumkin bo'lgan, ya'ni vaqt va resurslarni kam sarflash bilan erishish mumkin bo'lgan bilishni tashkil etish qobiliyati. Maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishi va mazmuniga zamonaviy nuqtai nazar kognitiv tuzilmalar haqidagi nazariy g'oyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u orqali inson atrof muhit haqida xulosa chiqaradi, keladigan barcha yangi taassurot va ma'lumotlarni tahlil va sintez qiladi.

Ular qanchalik rivojlangan bo'lsa, ma'lumot olish, tahlil qilish va sintezlash imkoniyati STEAM yondashuvi nafaqat o'rganish, balki fikrlash usuli hamdir

Xulosa. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'lib, shu bilimdan foydalanishni darhol o'rganadilar. SHuning uchun ular o'sib, haqiqiy dunyoda istalgan hayot muammosiga duch kelganda, bu xoh ifloslanish yoki iqlimning global o'zgarishi bo'lsin, bunday murakkab masalalarni faqat turi fanlardan olgan bilimlarga tayanish va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Faqat bitta fandan olingan bilimga tayanish etarli emas. STEAM yondashuvi o'rganish va ta'limga bo'lgan munosabatimizni o'zgartiradi

O'quvchilar amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish orqali irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni ta'lim tizimining bosh maqsadi hisoblanadi.

STEAM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Muammolarni keng qamrovli tushunish Ijodiy fikrlash. Muhandislik yondashuv Tanqidiy fikrlash Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash Dizayn asoslarini tushunish O'qituvchilarning ish uslublarining bir xilligi o'quvchilar orasida qiziqishning pasayishiga olib keladi. Pedagogikada muammoli vaziyatlarni modellashtirish yangilik emas. Bu usul dastlab Qadimgi Gretsiyada qo'llanilgan. Muammoli vaziyat, odatda, shaxsga ma'lum bo'lgan

vositalar yoki usullar orqali erisha olmaydigan intellektual qiyinchilik deb talqin etiladi. Kutilmagan qiyinchilik mustaqil qidiruv ishlarini olib borishga undaydi Umumiy holda, muammoga asoslangan ta'lim nostandart harakatlarni, "bilimlarni o'zlashtirishning reproduktiv darajasidan ijodiy qidiruv ishlariga o'tish" ni taqazo etadi.

STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu erda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish etarli emas. STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni. bu butun ta'lim tizimi nimaga intilishini. Xulosa qilib aytganda, shuni ta'kidlashni istardikki, STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va keyingi o'qishni osonlashtiradi.

Adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. T.: 2018.
2. X.Axmedova, L.Raximova. "Bolaga yo'naltirilgan ta'lim» dasturini tashkil etish". T.: 2012
3. Respublika bolalar kutubxonasi: www.kitob.uz.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarini zamonaviy yondoshuv asosida tashkil etish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Эта статья поможет вам узнать, как создать современные центры развития в дошкольных учреждениях.

RESUME

This article shall be development report on problems how to create modern communication centers in pre-school educations.

NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA CHET (INGLIZ) TILINI O'RGATISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Xallaqova M. E.

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD

Tayanch so'zlar: chet tili, davlat talablari, mashg'ulot, mavzu, boshqotirma, savol-javob, muloqot, qo'g'irchoq, aspekt, lug'at.

Ключевые слова: иностранный язык, государственные требования, обучение, тема, головоломка, вопросы и ответы, общение, кукла, аспект, словарь.

Key words: foreign language, state requirements, training, subject, puzzle, question and answer, communication, puppet, aspect, dictionary.

Kirish. Bugungi kunda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga chet tillarini o'rgatish tobora takomillashib bormoqda. Turk, arab, yapon, ingliz va rus tillariga o'rgatish holatlari eng ko'p uchramoqda. Ayrim ota-onalar farzandlarini bir vaqtning o'zida bir nechta tillarni o'rganishini to'g'ri deb bilsalar, boshqalari bunday fikrlarga zid munosabatda bo'ladilar. Ularning fikricha bola uchun bir vaqtning o'zida ko'p til o'rganish uning miyasiga ortiqcha yuklama bo'lishi mumkin. Ammo nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ikkinchi va chet tillariga o'rgatish tobora ommalashib bormoqda. Bunday yondashuv orqali bolalarni mazkur ta'lim tashkilotiga qamrab olinishini kengaytirishga erishish birinchi sabab bo'lsa, bugungi kunda chet tillarini o'rganishni zamon talabiga aylanib borayotganligi ikkinchi sabab hisoblanadi.

Metodologiya. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablarining maqsadi – mamlakatda o'tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tizimida ma'naviy barkamol va intellektual jihatdan rivojlangan shaxsni tarbiyalash.[1]

Maktabgacha yoshdagi bolalarga chet til o'rgatish metodikasi mashg'ulotlarida talimning an'anaviy va interfaol o'qitish usullardan foydalaniladi. Amaliy mashg'ulotlar og'zaki va ko'rgazmali shaklda tashkil

etilishi ko'zda tutiladi. Amaliy mashg'ulotlarni o'qitish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan, xususan ko'rgazmali slaydlarni kompyuter orqali namoyish etish, elektron materiallarni proyektor orqali tasvirga chiqarish vositalaridan foydalaniladi. Chet tili amaliy mashg'ulotlarida talimning innovatsion, interfaol metodlari, jumladan aqliy hujum, ajurli arra, suhbat, kichik guruhlarda ishlash, menyu kabi metodlarini qo'llash nazarda tutiladi.

Muhokamalar. Hozirgi kunda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarga chet tili sifatida ingliz tilini kichik, ya'ni 2,5 yosdan o'rgatishga harakat qilishmoqda. Ingliz tilini bolaga 4-7 yosh oralig'ida o'rgatish va bunda har bir darsni oldindan mavzularini belgilab olish maqsadga muvofiq sanaladi. Shuningdek, bola zerikib qolmasligi uchun ingliz tilini o'qitishda, o'yin, jismoniy daqiqa, qo'shiq aytish va she'r yodlash kabi usullardan foydalanish mumkin. Bunda oddiydan murakkabga qarab borish tavsiya etiladi. Bitta mavzu o'tilganidan keyin yangisini o'tishdan avval uni takrorlash, turli boshqotirmalar yechish, qiziqarli savol javoblar tashkil qilish tarbiyalanuvchining qiziqishini oshiradi va u bu mashg'ulotlarga bajonidil qatnashadi.

Ingliz tilini o'qitishda ham tarbiyachi yoki mutaxassis ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga ega bo'ladi.

Ta'limiy maqsadda dunyoqarashni kengaytirish, ijodkorlikka o'rgatish, boshqa mamlakat tarixi, a'nanalari bilan tanishtirish nazarda tutiladi.

Tarbiyaviy maqsadda esa o'zi o'rganayotgan tilda gaplashadiganlarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishga, bag'rikenglikka o'rgatish, kichki 5-6 va katta 10-14 kishilik jamoa bo'lib ishlashga o'rgatish, bunda jamo a'zolariga xushmuomala bo'lish, ular bilan birgalikda ishlash qobiliyatiga ega bo'lish nazarda tutiladi.

Rivojlantiruvchi maqsad esa bolaning til o'rganishga bo'lsan qiziqishini qo'llab quvvatlash jarayonida unda sabr qila olish, boshlagan ishini oxiriga yetkaza olish qobiliyatlarini, eshitish, ko'rish qobiliyatlarini yanada rivojlantirish maqsad qilib olinadi.

MTTdagi ingliz tilidan dars beruvchi muallima albatta turli ko'rgazmali qurollardan foydalanishi, bolaning e'tiborini turli audio yozuvlar orqali darsga qaratishi lozim. Aks holda quruq suhbat tarzida o'tilgan mashg'ulot tarbiyalanuvchilarni zeriktiradi. Ular mashg'ulotda o'zlari ham tomoshabin emas, balki to'laqonli ishtirokchi bo'lganlaridagina biror narsani o'rganishlari mumkin.

Mashg'ulotni ingliz tilidagi salomlashish bilan boshlab, birorta ingliz tilidagi she'rni aytish mumkin. 4 yoshli bola harf tanimasligi mumkin, lekin she'rlarni qo'shiqlarni yod ola oladi. Bu esa unda xotiraning rivojlanishiga

yordam beradi. Diskka yozib olingan quvnoq qo'shiqlar va she'rlar bolalarni quvontiradi va ular beixtiyor o'sha qo'shiq yoki she'rga jo'r bo'ladilar. Bitta mashg'ulotda 4 tagacha yangi so'z o'rgatish bolani charchatib qo'ymaydi. Birinchi dars o'rgatish keyingisi takrorlash tarzida bo'lishi tarbiyalanuvchi uchun maqbul hisoblanadi.

Mashg'ulotlar haftada ikki marta 3-5 yoshli bolalarga 20 daqiqa, 5-6 yoshlilarga 25 daqiqa, 6-7 yoshlilarga 3 daqiqadan o'tkazilgani maqsadga muvofiq sanaladi.

Bola tili chiqishidan oldin avval eshitgan keyin gapirgan, ingliz tilini o'rganishda ham xuddi shunday. Avval eshitadi keyin gapiradi. Bolaga suratli kitoblar yordamida ertaklar aytardik. Ingliz tilini o'rgatishda ham shu usulni qo'llash mumkin. U avval rasmni ko'radi keyin tasavvur hosil qiladi.

Mavzularni aynan bolalarga yaqin va u tasavvur qila oladiganlaridan tanlaganimiz ma'qul. Masalan, fasllar, mevalar, sabzavotlar, hayvonlar kabi. Masalan bugun bola kuchuk so'zini o'rgandimi, ertasiga kuchukning rangini o'rgatish, indiniga kuchukning sonini qo'shish ham mumkin. Mashg'ulotlarning bir-biriga bog'liqligi bolaning qiziqishiga va bir mavzuda ko'p narsani bilib olishiga sabab bo'ladi.

Bironta qo'g'irchoq olib uni ingliz va u o'zbek tilini mutlaqo tushunmaydi, unga inglizcha gapiramiz deyish ham bola qiziqishiga sabab bo'ladi. O'g'il bolalar uchun o'g'il bola qahramon tanlash tavsiya etiladi. Demak, o'zbek tilini tushunmaydigan ingliz qo'g'irchoqlar bilan tanishamiz, salomlashamiz, unga o'rganganlarimizni gapirib beramiz. Agar gaplashmasak, qo'g'irchoq xafa bo'ladiku, to'g'rimi? Bolalar tabiatan mehribon va u qo'g'irchog'i bilan bajonidil gaplashadi. O'zi inglizcha gapiradigan turli qo'g'irchoqlar, maxsus kartolik ovozli moslamalar ham bolajonlar uchun ayni muddao. Faqat ularni o'z o'rnida foydalanishni uddalash kerak xolos. Umuman olganda, MTTda ingliz tilini o'rgatish bola uchun ham tarbiyachi uchun ham zavqli jarayondir va bu o'sha MTTga bo'lgan talabni oshiradigan omillardan biri bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir.[2]

Natijalar. NMTTlarda ingliz tili mashg'ulotlarini tashkil qilishda quyidagi yondashuvlardan foydalanishlari mumkin.

- bolalarga turli rasmlarni tarqatish va rasmdagi holatni ingliz tilida ifodalashini so'rash;
- inglizcha so'zlar yuzasidan bellashuv tashkil qilish (ya'ni, bolalar 3 yoki 4 guruhga ajratilib, har bir guruh navbatdan bittadan ingliz tilidagi so'zni aytadilar, qaysi guruh to'xtab qolsa, shu guruh o'yindan chetlatiladi);

- bolalar bir qator saflantirilib olinadi va o‘qituvchi o‘zbek tilidagi so‘z yoki so‘z birikmasini aytadi. Qaysi bola birinchi bo‘lib topsa, shu bola bir qadam oldinga yuradi. Shu tariqa marraga savollarga eng ko‘p javob berib, yetib kelgan tarbiyalanuvchi g‘olib deb topiladi;
- bolalarga ingliz tilidagi multfilm qo‘yib berish va yakunlangach bolalardan qaysi so‘zlarni eshitib tushunganliklarini so‘rash mumkin.

Chet tili fani to‘rt aspektga (o‘qish, yozish, tinglab tushuncha va gapirish) bo‘linib, ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalar berildi. Eng qiziqarli metodlardan biri – “Pantomima” o‘yinida 3 kishi ajratiladi. Har bir guruhdan bittadan kishi doskaga chiqariladi. Ularga turli so‘zlar ro‘yxat asosida beriladi. Ular biror bir so‘z aytmasdan imo-ishoralar, harakatlar orqali, so‘zlarni qolgan guruh a‘zolariga tushuntirish kerak.

“Muammoli vaziyatlar yechimi” (Creative Problem Solving) bu usulni qo‘llash uchun hikoyaning boshlanishi o‘qib beriladida qanday yakun topishi o‘quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi. Bu o‘yinlarning ham o‘ziga tegishli bo‘lgan vazifalari bor. Masalan, mana bu “Pantomima” bu o‘yin juda qiyin mavzu tushuntirilishi kerak bo‘lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan vaqtida foydalansa bo‘ladi. Yana bu “Hikoyalar zanjiri” usuli orqali o‘g‘zaki nutqini o‘stirishda katta yordam beradi.[3]

Ingliz tildagi so‘zlar ishtirokidagi harakatchan o‘yinlar, qoida asosidagi o‘yinlar yod olingan sanoq she‘rlar, qo‘shiqlari bilan bolalar nutqini boyitadi. Yod olish tarbiyachi nutqiga taqlid qilish jarayonida ro‘y beradi, bu o‘yinlarni tarbiyachi bolalar bilan birga o‘ynaydi va dastlab o‘zi qiziqarli, ingliz tilidagi sanoq she‘rlarni aytadi, qo‘shiq kuylaydi.

Bola u yoki bu narsa nomini belgilovchi so‘zni (ba‘zan, bir marta eshitib) tez va mustahkam (umrbod) esda saqlab qoladi, ammo bu faqat tarbiyachi so‘zlarni talaffuz qilishning metodik qoidalariga rioya qilgan taqdirdagina ro‘y beradi. Ya‘ni, u:

- etarli darajada baland ovozda so‘zlashi;
- aniq talaffuz qilishi, ya‘ni artikulyatsiya organlarini g‘ayrat bilan va to‘g‘ri ishlatishi;
- orfoepiya qoidalariga rioya qilishi, bunda u yoki bu so‘z komponentini bo‘rttirib yuboruvchi sun‘iy talaffuzdan qochishi lozim,
- So‘zni gapga uning grammatik shakllari imkoniyatlari ko‘rinadigan darajada qo‘shish kerak.

Masalan, The bear invited to our room. It is our guest. Bear’s eyes are black, paw’s are large. Bolalar ayiqcha bilan o‘ynashni juda yoqtiradilar.

Bola bu gapni eshitar ekan, «Bear» soʻzi nutqda oʻzgarayotganini sezib qoladi. Albatta, tarbiyachi kichkintoyga grammatik atamalarni maʼlum qilmaydi, ammo bir vaqtning oʻzida unda lugʻat boyishi bilan birga grammatik sezgi ham rivojlanadi.

Biroq, bolalar har doim ham atrofda narsalarga qiziqish bildiravermaydilar va har doim ham ularning nomlarini soʻrayvermaydilar. Tarbiyachi bolalar diqqat-

eʼtiborini narsalarga, ularning sifatlariga, harakatlariga jalb qilishi zarur. Buni muntazam ravishda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Hafta davomida bolalar quyidagi miqdordagi soʻzlarni oʻzlashtirishlari mumkin:

- 3 yoshda - 5 ta soʻz
- 4 yoshda - 10 ta soʻz
- 5 yoshda - 15 ta soʻz
- 6 yoshda - 20 ta soʻz
- 7 yoshda - 30 ta soʻz [4]

Bolalarni ingliz tilidagi lugʻat boyligini rivojlantiruvchi mashgʻulotlarning boshqa bir turi narsalar sifati bilan tanishtirish mashgʻulotlaridir.

Mazkur mashgʻulotlarni oʻtkazishda pedagog quyidagi qoidalarni hisobga olishi lozim:

- ▶ Ingliz tiliga oʻrgatishda lugʻat ishlari koʻpincha oʻzaro muloqotga tayanadi, shuning uchun til oʻqituvchisi bolalar bilan muloqot qilishning individual tomonlarini bilishi lozim. Bolalar bilan ishlash usullari ushbu mashgʻulotlarda oʻqitish jarayonida shakllanadi;
- ▶ Bolalar bilan ishlash usullarini shakllantirish til oʻqituvchisining tekshiruv harakatlaridan foydalanishga nisbatan ajratib olinayotgan sifatga mos boʻlgan aniq koʻrsatmalarini talab qiladi (masalan, bosib koʻr — qattiqligini ajratish uchun, silab koʻr - yumshoqlikni ajratib olish uchun va h.k.);
- ▶ Har bir sifat va xususiyatni ajratib olish, uni yoʻldosh xususiyatlaridan xalos qilishga uni qarama-qarshi xususiyat bilan taqqoslash orqali nisbatan samarali erishiladi. Masalan: heavy-soft, hard-easy. Bu qattiqlikni sifat sifatida yoʻldosh temperatura sezgilaridan nisbatan aniq ajratib olish, qabul qilinayotgan narsa yuzasining silliqligini yoki gʻadir-budurligini his qilish imkonini beradi;
- ▶ Narsaning sifat va xususiyatlari bolalar tomonidan anglanishi hamda oʻzlashtirilishi uchun ularni ahamiyatli qilish lozim, yaʼni ularni mahsuldor-mazmunli faoliyatga qoʻshish zarur, buning muvaffaqiyati

mazkur sifatlarni hisobga olishga bog'liq bo'ladi. Bu natijaga erishish boladan izlanayotgan sifat yoki xususiyatni ajratib olish va uni hisobga olishni talab qiladi.

- Mashg'ulotlarda ingliz tili bo'yicha lug'at ishlari vazifasini muvaffaqiyatli hal etish ko'rgazmali materialni tanlashga bog'liq bo'ladi. Shunday narsalarni tanlash zarurki, toki unda ajratib olinayotgan sifatleri yorqin tasvirlansin, chalg'ituvchi sifatleri esa (yorqin ranglarga bo'yash, harakatlanuvchi qismlarining mavjudligi, o'yin borasida qiziqarliligi va boshq.) iloji boricha kamroq bo'lsin.

Xulosa. Ingliz tili juda ham yoqimli va qiziqarli til hisoblanadi. Buni bir nechta tadqiqotlar isbotlaydi. Chunki dunyoda juda ko'p insonlar ingliz tilini o'rganishga qizikadilar. Uni y'rganiшни бошлаган одам ҳечқачон зерикмайди. Осон y'rganiш усуллари мавжуд. Барча маълумотлар инглиз тилида бўлгани учун, атроф-муҳит инглиз тилига бой. Шунини инобатга олсак, мактабгача yoshdagi болалар uchun ham mazkur tilni o'rganish qiziqarli jarayon ekanligi yaqqol ko'rinadi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida esa ikkinchi tilga o'rgatish uchun sharoitlar yanada qulay hisoblanadi. Bolalar soni juda ko'pchilikni tashkil etmaydi va ular bilan individual ishlash imkoniyatlari yuqori. Faqatgina bolalarni ortiqcha aqliy zo'riqishlardan asragan holda, ta'limni sifatli va qiziqarli tashkil etish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda 802-sonli qarori. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.12.2020-y., 09/20/802/1658-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son)
2. <https://tarbiyachilar.uz/mttda-ingliz-tili/>
3. Ganiyeva X., Mamarahimova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini o'rgatish va hozirda chet tiliga bo'lgan e'tibor, International Conference on Developments in Education Hosted from Toronto, Canada <https://econferencezone.org> April 15th -16th 2022
4. F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi., Toshkent, «Istiqlol» 2006, 181 b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida chet tili sifatida ingliz tilini o'rgatishning pedagogik jihatleri bolalarning yosh xususiyatlari, tilning o'ziga xos tomonlari hamda tilni o'rganish usullariga bog'lagan holda tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы педагогические аспекты обучения английскому языку как иностранному в негосударственных дошкольных образовательных организациях с привязкой к возрастным особенностям детей, особенностям языка и методам изучения языка.

SUMMARY

The article analyzed the pedagogical aspects of teaching English as a foreign language in non-governmental preschool educational organizations by attributing it to the age characteristics of children, the specific aspects of the language and the methods of learning the language.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИГА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШ САМАРАДОРЛИГИ

Кенжаев Ш. Х.

Гулистон давлат университети катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: маънавият, ғоявий-мафкуравий тарбия, “Ўзлуксиз маънавий тарбия” концепцияси, мактабгача таълим муассасаси, “Учинчи минг йилликнинг боласи” таянч дастури, ота-она.

Ключевые слова: духовность, идеологическое воспитание, концепция «непрерывного духовного образования», дошкольное образовательное учреждение, программа поддержки «Ребенок третьего тысячелетия», родитель.

Key words: spirituality, ideological upbringing, the concept of “Continuous spiritual education”, preschool educational institution, “Child of third yearly” support program, parents.

Жамиятимизда кенг қамровли модернизациялаш жараёнлари кечмоқда. Ёшларимиз онги, дунёқарашидаги ўзгаришлар ва янгиланишлар зиддиятли ва мураккаб характерга эга бўлган ахборотлашган жамият шароитларига ўтиш даврида рўй бермоқда.

Маълумки, маънавият, ахлоқ-одоб, ғоявий-мафкуравий тарбия қатор омиллар билан бирга, муайян ахборотлар таъсирида ҳам шаклланади. Ахборот ҳажми ва оқими кучайиб бораётган ҳозирги даврда, унинг жамиятдаги ўрни ва аҳамиятига етарлича баҳо бериш зарур. Бундай даврда демократия ва инсонпарварлик ғояларига тўла риоя қилиш, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий муносабатларни тубдан ўзгартириш, халқимизнинг бой тарихий тажрибаси ва бошқа илғор ривожланган давлатларда қўлга киритилган ютуқларни таҳлилий ўрганиш, уларни республикамиз шароити ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ҳаётга татбиқ этиш орқали амалга оширилмоқда.

Маълумки, халқнинг етук миллий онги, юксак маънавияти ҳар қандай тараққиётнинг бош омили ҳисобланади. Республикамизда демократик ҳуқуқий давлат ва жамият қуриш борасида илдам олға қадамлар ташланмоқда. Юртимизнинг бугуни ва эртаси, ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, маънавий-маданий турмуш тарзи ҳар томонлама камол топаётган ёшлар

қўлидадир. Шу боисдан ҳам кадрлар тайёрлаш сифатини устувор қўяётган давлатимиз ёш авлодни ҳар томонлама ривожланган, маданиятли, комил инсон қилиб шакллантириш масаласига катта эътибор қаратмоқда. “Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айнаи замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда қўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак” [2, 14-15].

Бу борада мамлакатимизда “Узлуксиз маънавий тарбия” Концепцияси янги амалга оширишнинг устувор йўналишларидан бири аҳолининг фарзанд тарбияси бўйича билимларини, педагогик маданиятини ошириш, фуқароларни узлуксиз маънавий тарбиянинг самарали учуллари ва амалга ошириш шакллари билан мунтазам таништириб бориш ҳисобланади.

2016 йил ва ундан кейинги даврларда “...таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш, таълим жараёнини янги тарбиявий-услубий мажмуалар, янги педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш”га йўналтирилган ижтимоий ҳаракат йўлга қўйилади. Мазкур вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун амалга оширилаётган педагогик тадбирлар доирасида мактабгача таълим муассасаси тарбия жараёнини технологиялаштиришга эришиш муҳим аҳамият касбга эга. 2019 йил 31 декабрда қабул қилинган “Узлуксиз маънавий тарбия” концепциясида мактабгача таълим тизимида узлуксиз маънавий тарбияни амалга оширишга алоҳида аҳамият берилган. Концепциянинг асосий мақсади ёш авлодда мустақил ҳат учун зарур ижтимоий кўникма ва фазилатларни ёшига мос, босқичма-босқич шакллантириш асосида юксак фазилатли, баркамол авлодни вояга етказишдир. Шу сабабли мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини ахлоқий тарбиялашда маънавий маърифий ишларни технологиялаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини ахлоқий тарбиялашда амалга ошириладиган маънавий-маърифий-тарбиявий фаолият жараёнини технологиялаштириш қуйидаги афзалликларга эга:

- тарбия жараёнини демократик, ижодий характер касб этади;
- тарбияланувчиларнинг фаолликлари таъминланиб, уларда эркин фикр юритиш кўникмалари шаклланади;
- тарбияланувчиларга берилаётган умумий маълумотлар ҳажмининг асосий қисмини амалий билимлар ташкил этади, уларга назарий маълумотларни тақдим этиш, моҳиятини амалий фаолият воситаси-

да тўлақонли очиб бериш билан уйғунлаштирилган ҳолда олиб борилади;

- тарбиячининг фаолияти фақатгина назарий билимларни етказиб беришдангина иборат бўлиб қолмай, балки тарбиячиларни фаол фаолиятга рағбатлантириш ҳамда фикрлаш кўникмасига эга бўлишларига кўмаклашиш, шунингдек, уларнинг фаолиятини доимий равишда назорат қилиш, зарур ўринларда тезкор методик ёрдамни ташкил этиш, уларнинг фаолиятлари натижасини объектив баҳолашга йўналтиради;
- тарбия жараёнининг самарадорлиги ортади.

“Бола тарбияси концепцияси” [21] мактабгача таълим муассасаларида бола онги ва тафаккурини, ахлоқий ва маданий савиясини ижтимоий экологик муаммоларни ҳал этишга йўналтириш, шу мақсадда экологик таълим ва тарбиянинг яхлит тизимини яратиш ва амалиётга жорий этиш зарурияти соҳа мутахассисларини илмий-педагогик изланишларга даъват этади.

Сўнгги йилларда мактабгача таълим муассасалари фаолиятини технологиялаштиришнинг назарий асосларини яратиш соҳасида Ўзбекистон

Республикасида ҳам муайян ишлар амалга оширилган. Чунончи, М.О.Очилов, Б.Фарберман, Н.Саидахмедов, У.Нишоналиев, Ў.Толипов, Н.Азизхўжаева, И.Зокиров, Ё. Нуримбекова, У. Мамакамов, Ш. Мардонов ва бошқалар томонидан янги педагогик технологиялар, уларни таълим жараёнига татбиқ этиш афзалликларини ўрганиш, шунингдек, муайян тарбиявий ёки мутахассислик фанларини ўқитишни йўлга қўйишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятларини аниқлашга қаратилган фаолият олиб борилмоқда.

П.Юсупова, Г.Камилова, Х.Косимова, М.Маҳкамова, Д.Махмудова, М.Расулова, М.Солихова, Х.Туленова, Д.Абдурахимова, М.Умарова, Ш.Содиқова қабиларнинг илмий-тадқиқот ишларида мактабгача таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этишнинг айрим жиҳатлари ёритиб берилган.

Технологик ёндашув асосида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини ахлоқий тарбиялашда маънавий-маърифий-тарбиявий тадбирларни ташкил этишнинг амалий жиҳатларини ёритиш орқали мазкур жараён самарадорлигини оширишга йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқишдир.

1. Илмий адабиётларни таҳлил этиш асосида мактабгача таълим муассасаларида тарбия жараёнини технологиялаштиришнинг муҳим педагогик муаммо эканлигини асослаш.

2. Мактабгача таълим муассасаларида ташкил этиладиган тарбиявий тадбирларнинг асосий йўналишларини аниқлаш.

3. Тарбиявий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш технологиясини ишлаб чиқиш.

4. Мактабгача таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этишга доир илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

- мактабгача таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этиш жараёни.
- мактабгача таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этиш мазмуни, йўналишлари ва технологияси.
- назарий: анализ, синтез, қисий-педагогик таҳлил; эмпирик: кузатиш; педагогик эксперимент.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Бола тарбияси концепцияси”, “Узлуксиз маънавий тарбия” концепцияси, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг мактабгача таълим муассасаларида тарбия жараёнини такомиллаштиришга доир қарор ва фармойишлари, “Учинчи минг йилликнинг боласи” таянч дастури, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг юксак маънавиятли шахсни шакллантириш тўғрисидаги фикрлари, шунингдек, тарбияга доир замонавий ёндашувлар, тарбия қонуният ва тамойиллари ташкил этди.

Агар:

1) илмий адабиётларни таҳлил этиш асосида мактабгача таълим муассасаларида тарбия жараёнини технологиялаштиришнинг муҳим педагогик муаммо эканлиги асосланса;

2) мактабгача таълим муассасаларида ташкил этиладиган тарбиявий тадбирларнинг асосий йўналишлари аниқланса;

3) тарбиявий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш технологияси ишлаб чиқилса;

4) мактабгача таълим муассасаларида тарбиявий тадбирларни ташкил этишга доир илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилса, тадқиқотдан қутиладиган натижаларга эришиш мумкин.

1. Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини ахлоқий тарбиялашда маънавий-маърифий-тарбия жараёнини технологиялаштиришнинг муҳим педагогик муаммо эканлиги.

2. Мактабгача таълим муассасаларида ташкил этиладиган тарбиявий тадбирларнинг асосий йўналишлари.

3. Тарбиявий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш технологияси.

4. Мактабгача таълим муассасаларида маънавий-маърифий-тарбиявий тадбирларни ташкил этишга доир илмий-методик тавсиялар.

Илмий адабиётларни таҳлил этиш асосида мактабгача таълим муассасаларида тарбия жараёнини технологиялаштиришнинг муҳим педагогик муаммо эканлиги асосланди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018. -80 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ 60-сон // www.lex.uz/docs/PF-60 28.01.2022.
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон”, НМИУ, 2017.– 47-б.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон”, НМИУ, 2017. – 29-б.
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Тошкент, “Ўзбекистон” 2017 йил. -103-б.

РЕЗЮМЕ

Бугунги кунда ёш ўсиб келаётган авлоднинг ахлоқий тафаккури, уларнинг маънавияти шакллантириш, аждодларимиздан қолган қимматли қадриятларни уларга етказиш ҳар жиҳатдан долзарбдир. Шу туфайли ҳам мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларига шарқона ахлоқий тарбия бериш бугунги куннинг энг аҳамиятли жиҳатидир. Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан илгари сурилаётган ахлоқий мулоҳазаларни тадқиқ этиш, манба сифатида татбиқ этилаётган концепцияларни таҳлилий ўрганиш ҳамда унинг ёш авлод тарбиясида тутган ўрнини очиб беришдан иборат. Бу борада мамлакатимизда “Ўзлуксиз маънавий тарбия” Концепциясининг ва ундаги илгари сурилган ғоялар ниҳоятда эътиборлидир.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время нравственное воспитание подрастающего поколения, формирование его духовности, передача ценностей, унаследованных от наших предков, актуальны во всех отношениях. Вот почему восточное образование для дошкольников является одним из важнейших аспектов нашего времени. Задача сейчас состоит в том, чтобы исследовать этические соображения, выдвинутые нашим правительством, проанализировать концепции, которые используются в качестве источников, и выявить их роль в воспитании подрастающего поколения. В связи с этим большое значение имеют концепция «непрерывного духовного образования» и идеи, выдвигаемые в нашей стране.

SUMMARY

At present, the moral education of younger generation which the formation of their spirituality, the transfer of the values inherited from our ancestors are relevant in every respect. That is why oriental education for preschoolers is one of the most important aspects of nowadays. The challenge now is investigate the ethical considerations put forward by our government, to analyze the concepts are being used as sources and reveal their role in educating of the young generation. In this regard, put forwards the concept of “Continuous spiritual education” and ideas are great importance.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI MANTIQUIY FIKRLASHGA METODIK TAYYORLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

G‘aniyeva M.

GulDU tayanch doktoranti

Tayanch so‘zlar: mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, topshiriqlar, matematik qobiliyatlarini o‘stirish, diagrammalar, xalqaro tadqiqotlar.

Ключевые слова: логическое мышление, критическое мышление, задачи, развитие математических навыков, диаграммы, международные исследования.

Key words: logical thinking, critical thinking, assignments, development of mathematical skills, diagrams, international studies.

Kirish. O‘zbekiston hukumati innovatsion iqtisodiyotni yaratish, O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining uzoq muddatli maqsad va vazifalarini amalga oshirish, yuqori samarali ish o‘rinlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha maqsadlarni qo‘ydi. Shunday ekan, mamlakatimizning XXI asrdagi muvaffaqiyati. fanni talab qiladigan va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar uchun malakali mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyojni qondirish nuqtai nazaridan, bu bevosita yuqori sifatli matematik ta‘limga bog‘liq. «Matematikani o‘rganish ta‘limda tizimli rol o‘ynaydi, insonning kognitiv qobiliyatlarini, shu jumladan mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi...». Bularning barchasi zamonaviy jamiyatda nafaqat yaxshi ma‘lumotga ega bo‘lgan mutaxassislarning, balki qutidan tashqarida fikr yurita oladigan mutaxassislarning mavjudligini nazarda tutadi. Shu munosabat bilan, asosiy umumiy ta‘limning ustuvor yo‘nalishi - o‘rganishga, o‘z-o‘zini tarbiyalashga va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashga qodir bo‘lgan o‘quvchilarning rivojlanish salohiyatini ro‘yobga chiqarishdir. Insonning fikrlash qobiliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu mantiqiy savodxonlik, ya‘ni har qanday intellektual faoliyatda zarur bo‘lgan ma‘lum bir minimal mantiqiy ko‘nikma va bilimdir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil.

Boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarning matematika fanidan quyidagi test topshiriqlarini bajarish orqali ularning matematik savodxonliklarini oshirish mumkin.

1- Topshiriq. Quyidagi nisbatlardan qaysi biri 1:4 nisbatga teng? a) 4:16
b) 4:7 c) 4:5 d) 4:1

2-topshiriq

Qaysi kasr qolgan kasrlarga teng emas?

a) $\frac{1}{2}$ b) $\frac{4}{8}$ c) $\frac{2}{4}$ d) $\frac{2}{8}$ 3- topshiriq. 9×22 ga eng yaqin bo'lgan javob qaysi?

• 5×20 b) 5×25 c) 10×20 d) 10×25

4- topshiriq. Qaysi sonda 4 raqami 40 ni bildiradi?

1. 1468 b) 473 c) 1249 d) 2674

5- topshiriq. Qaysi kasr $\frac{1}{2}$ ga teng? a) $\frac{3}{5}$ b) $\frac{3}{6}$ c) $\frac{3}{10}$ d) $\frac{3}{8}$

Mantiqiy fikrlash har qanday fikrlashni, shu jumladan matematikani ham o'z ichiga oladi. Bizning muammomizni hal qilish uchun o'quvchining matematik tafakkurini uchta asosiy yo'nalishda rivojlantirish talab etiladi: arifmetik, fazoviy- geometrik va mantiqiy. Noan'anaviy vazifalar va mashqlarni muvaffaqiyatli hal qilishga o'rgatish uchun boshidanoq o'quvchilarni muvaffaqiyatga, «o'zlariga ishonish» ga yo'naltirish kerak. Buning uchun o'quvchilarning barcha musobaqa va musobaqalarda o'z vakolatlari doirasida qatnashishi muhim. Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarning salohiyatini mustahkamlash va kengaytirishga e'tibor qaratilmoqda. Bu ularning faolligi va kayfiyatini doimiy ravishda rag'batlantirishda ifodalanadi; matematik bilimlarni eng yuqori darajaga olib chiqish; har xil turdagi kognitiv qiziqishlarga ega bo'lgan barcha talabalarni «infektsiyalash» da va bu qiziqishlarni sinfdoshlariga o'tkazishga yo'naltirilganlikda.

Matematik masalalar yechish matematika o'qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalar yechmasdan matematikani o'zlashtirishni tasavvur ham etib bo'lmaydi. Matematikada yechishning nazariyasini amaliyotga tadbiiq qilishning muhim yo'lidir. Masalalar yechishning boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan u yoki bu nazariy materiallarni o'zlashtirish jarayonida muhim rolni va o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi muhim ro'l o'ynaydi. Masalalar amaliy ishlar sistemasi asosida tuziladi. Bu degan so'z har bir yangi tushunchani tarkib toptirish har doim bu tushuncha ahamiyatini tushuntirishga yordam beradigan uning qo'llanishini talab qiladigan u yoki bu masalani yechish bilan amalga oshadi.

Ijodiy vazifalarni hal qilishning aniq usuli yo'q, chunki ular qisman originaldir. Bunday vazifalarni hal qilishni o'rganayotganda, xuddi tipik vazifalar bilan ishlashdagi kabi pedagogik shartlarga rioya qilish kerak. Birinchidan, siz o'quvchilarda qiziqish uyg'otishingiz kerak. Buning uchun qiziqarli vazifalar va mashqlarni diqqat bilan tanlashingiz kerak. Ular juda oson yoki qiyin bo'lmasligi kerak, chunki muammoni hal qilmasdan, o'quvchilar

o'zlariga ishonchni yo'qotishi mumkin. Maktab o'quv dasturining mavzulariga mos keladigan vazifalarni tanlab, atipik vazifalarni hal qilish bo'yicha mashg'ulotlar muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak.

Bola maktabdagi mashg'ulotlarning birinchi kunidayoq masala bilan uchrashadi. O'quvchilarning qanday xayotiy tajriba va bilimga ega ekanini aniqlash maqsadida o'qituvchi o'quvchiga eng sodda masala orqali murojaat qiladi. Masalan: «Sening to'rtta qalaming bor edi, sen yana bitta qalam olding. Sendagi qalamlar nechta bo'ldi?»

Matematik masalalar o'quvchilarga matematik tushunchalarni to'g'ri shakllantirishga, uni o'rab turgan muhitni chuqurroq anglashga, shu bilan birga masalalar echishga bola tafakkurining rivojlanishiga yordam beradi.

Eng asosiylaridan yana biri masalalar echish orqali o'quvchi to'rtala arifmetik amal va ularning xossalarini puxta o'rganadi. Matematika tili rivojlanadi. qisqasi, masalaga bu nazariya bilan amaliyotni bog'lovchi muhim zvenodir .

Arifmetik amallarning mazmunini amallar orasidagi bog'lanishlarni amal komponentlari bilan orasidagi ochib berishda, har xil miqdorlar orasidagi bog'lanishlar bilan tanishishda mos sodda masalalardan foydalaniladi. Sodda masalalar murakkab masalalarni yechish uchun zarur bo'ladigan bilimlar malakalarini va ko'nikmalarini tarkib toptirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalalar bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning foydali vositasi bo'lib odatda o'z ichiga ayrim bilimlarni oladi. Bu bilimlarni qidirish masala yechuvchidan analiz va sintezga murojaat qilish faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va hokozolarni talab qiladi. Bilishning bu usullarni o'rgatish matematika o'qitishning muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Masalalarni yechishda predmetga bo'lgan qiziqish rivojlanadi, umuman mustaqillik, erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilishlik rivojlanadi. Bolalar masala tuzilishi bilan ikkinchi yoki uchinchi mashg'ulotda tanishadilar. Ular masalada shart va savol borligini bilib olishadi, masala shartida kamida ikkita son bo'lishligi alohida ta'kidlanadi. Masala ustida ishlash uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. Masala mazmunini yaxshi tushunish uchun o'quvchilarni har biriga uning matnini eshittiribgina qolmay, balki uni mustaqil o'qib chiqishlari ham kerak .

Agar masala sharti bosh qotiradigan bo'lsa o'quvchilarga masala mazmunini mustaqil o'ylab ko'rishlari uchun bir-uch minut vaqt berish maqsadiga muvofiqdir. Boshlang'ich sinflar matematika darslarida arifmetik amallar xossalari va usullarini o'rganishda o'ziga xos bo'lgan qonunyalarni ko'paytirish amaliga teskari amal sifatida muvofiqlikda o'rganilishini talab etsa, ikkinchi tomondan maxsus hollarni tahlil etishda amallardagi xos xususiyatlar

bilan taqqoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'quvchilarni ikrlashlarini o'stirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijodiy muammolarni hal qilishning umumiy usullari yo'q. Shunga qaramay, L.M.Fridman, E.N.Balayan va S.A.Yanovskaya kabi matematiklar va o'qituvchilar mantiqiy vazifalarni hal qilishda bir qator tavsiyalarni aniqladilar. Ushbu tavsiyalar odatda evristik qoidalar deb ataladi. «Evristika» so'zi yunon tilidan «haqiqatni topish san'ati» deb tarjima qilingan. Matematik qoidalardan farqli o'laroq, evristika ixtiyoriy ko'rsatmalar bo'lib, muammoni hal qilishga olib kelishi mumkin yoki yo'q. Har qanday atipik vazifani hal qilish operatsiyasi odatda ikkita ketma-ket harakatga to'g'ri keladi - bu atipik vazifani odatiy vazifaga aylantirish va atipik vazifani bir nechta kichik vazifalarga bo'lish. Ajratish va modellastirishni osonlashtirish uchun bolalarni ijodiy vazifalarni hal qilishda darhol qo'shimcha modellar - diagrammalar, chizmalar, grafiklar, jadvallar yaratishga o'rgatish tavsiya etiladi. Bu bog'liq holda mavhum va konkret fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, chunki muammo modeli miqdorlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatishga imkon beradi va shu bilan birga matnda tasvirlangan syujet va mavzu tafsilotlaridan mavhumlashtirishga yordam beradi.

Maktab tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning matematik bilimlarini o'zlashtirilishi va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishida qiziqarli materiallarning ishlatilishi katta yordam beradi.

Xulosa va munozara.

Qiziqarli materiallarni quyidagi maqsadlarda ishlatilishi yaxshi natija beradi:

- matematik bilim, mahorat va malakalarining shakllanishida;
- matematik bilim va malakalarining mustahkamlanishida;
- matematikani o'rganishida bolalarda shavq-havasni uyg'otishida;
- matematik ijodkorlik mahorat va malakasi, tasavvurot va tafakkurining shakllanishida;
- matematik bog'liqlik va qonuniyatlarini tushinish va geometrik tasavvurotlarining rivojlanishida.

O'smirlarda ma'rifatni o'zlashtirishga bo'lgan shavq-havasini uchaytirilishida ta'limni didaktik o'yinlarga bog'liq qilinishi maqsadga muvofiq. Bolaga o'rgatadigan material qiziqarli bo'lgan holda osonlik bilan o'zlashtiriladi va uning xotirasida yaxshiroq saqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Bikbayeva N.U., Sidelnikova R.I., Adambekova G.A. "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" darslik. "O'qituvchi". Toshkent-2016.

2. Jumayev M.E., "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" o'quv qo'llanma."O'qituvchi". Toshkent-2014.

3. Истомина, Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах : учебное пособие для студентов ф-тов подготовки учителей нач. кл. пед. Начальная школа. – 2018.№2.

4. Ergashovna S. G., Baxodirovna S. N. Modern teaching technologies in teaching mathematics in elementary grades //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 10.

5. Saidova G. E. Boshlang'ich sinflarda matematika darslarida erkin tanlash holati // Fan va ta'lim axborotnomasi. – 2019. – yo'q. 7-3(61).

РЕЗЮМЕ

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy jihatlaridan biri uning mantiqiy-psixologik potentsiali hisoblanadi. Mantiqiy fikrlashning asosiy o'rinlari matematika darslarida olib borilishi ma'lum. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining matematika darslarida mantiqiy va tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirishga doir topshiriqlari bilan ishlashga o'rgatish usullari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Одной из основных сторон будущего учителя начальных классов является его логико-психологический потенциал. Известно, что основные места логического мышления проводятся на уроках математики. В данной статье описаны методики обучения будущих учителей начальных классов работе с задачами, связанными с развитием логического и критического мышления на уроках математики.

SUMMARY

One of the main aspects of the future elementary school teacher is his logical and psychological potential. It is known that the main places of logical thinking are conducted in mathematics classes. This article describes the methods of teaching future elementary school teachers to work with tasks related to the development of logical and critical thinking in mathematics lessons.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Qayumova O. B.

Guliston davlat universiteti Tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: didaktik o'yinlar texnologiyasi, interfaol metod, kombinatsiya, o'quv-bilish faolligi, innovatsion prinsip, shakldosh va ma'nodosh so'zlar.

Ключевые слова: технология дидактических игр, интерактивный метод, сочетание, учебная деятельность, инновационный принцип, однотипные и значимые слова.

Key words: technology of didactic games, interactive method, combination, learning activity, innovative principle, similar and meaningful words.

Kirish. Bugungi kun shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir paytda boshqa sohalar kabi ilm-fan sohasi ham rivojlanishlarni, bidimlarni yangicha qarashlar bilan o'rganishni talab etmoqda. Bu esa o'z navbatida, har bir fanga doir yangicha metodologik prinsiplarni, yangicha ta'lim texnologiyalarini kashf etish, rivojlantirishni taqozo qilmoqda.

Ona tili fanidan davlat ta'lim standartlari – DTSning malaka talablari bo'yicha o'quvchi shaxsida shakllantirilajak o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish; kamolotga intilish, mustaqil o'qib-o'rganish; nutqiy kommunikativ kompetensiyasini muntazam oshirib borish; o'z bilimi, xatti-harakatini baholash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini egallash, til imkoniyatlaridan foydalangan holda fikrni to'g'ri, ravon bayon eta olish qobiliyatini rivojlantirish kabi me'yorlarga alohida e'tibor qaratilgan [2].

Adabiyotlar sharhi. Nazariy tahlil "nutq" tushunchasiga mavjud tilshunoslik, pedagogik, psixologik hamda metodik adabiyotlarda turlicha izohlar berilganligini ko'rsatdi. Xususan, "Pedagogik ensiklopedik lug'at"da nutq "insonlarning til vositasida amalga oshiriladigan muloqot (kommunikatsiya) shakli bo'lib, u fikrni ifodalash vositasi bo'lishi bilan birga fikrlashning asosiy mexanizmi" [4, 15-b.], "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar)" [6, 424-425-b.], deya e'tirof etiladi. Psixologlar

tomonidan nutq “odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani oʻzlashtirish va avlodlarga berish yoki oʻzaro aloqa oʻrnatish yoki oʻz harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayoni” [5, 192-b.], deb taʼriflangan. Metodik olimlar tomonidan nutq “kishi faoliyatining turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solish” sifatida ham talqin etilgan. Bir soʻz bilan aytganda, nutq ijtimoiy subʼektlarning til vositasida amalga oshiriladigan faoliyat turidir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. “Ona tili va oʻqish savodxonligi kitobi” darsliklarida berilgan matnlar boshlangʻich sinf oʻquvchilarida nutq koʻnikmalarini shakllantirishda vosita hisoblanadi. Boshlangʻich sinflarda ona tili va oʻqish savodxonligi darslarining asosiy maqsadi oʻquvchilarni matn mazmunini toʻgʻri tushunish, ongli va ifodali oʻqiy olish, matnda berilgan axborotni idrok qilish, matnda ifodalangan voqelikka nisbatan munosabat bildirishga tayyorlashdir. Shunga koʻra, boshlangʻich sinf oʻqituvchisi metodik tayyorgarlikni darsning maqsadi, oʻrganilayotgan materialning mazmuni, oʻquvchilarning mavjud bilim, koʻnikma, malakalari darajasiga koʻra amalga oshiradi. Oʻquvchilarni asar matnini oʻqishga tayyorlashda, birinchi navbatda, ularni matn mavzusi, tili, gʻoyaviy mazmuni va badiiy-estetik qiymati bilan tanishtirish, matn mazmunidan tegishli xulosa chiqarishga eʼtibor qaratiladi. Oʻqish faoliyati ham nutqning alohida koʻrinishi hisoblanadi.

Oʻquvchining oʻz fikrini qanchalik mazmunli, aniq va toʻgʻri ifodalay olishi uning oʻquv-bilish faolligi darajasini, koʻnikma va malakalarini aniqlashga imkon beradi. Oʻqish savodxonligi darslarida matnni idrok qilish va mazmun-mohiyatini oʻzlashtirish yuzasidan qoʻyilgan savol va topshiriqlar oʻquvchilarni oʻylashga majbur qilishi, javob berishda muallif qoʻllagan iboralardan, badiiy tasvir vositalaridan foydalanishga qaratilishi, nutqda koʻproq oʻzi uchun yangi soʻz va iboralarni ishlatishga undashi lozim.

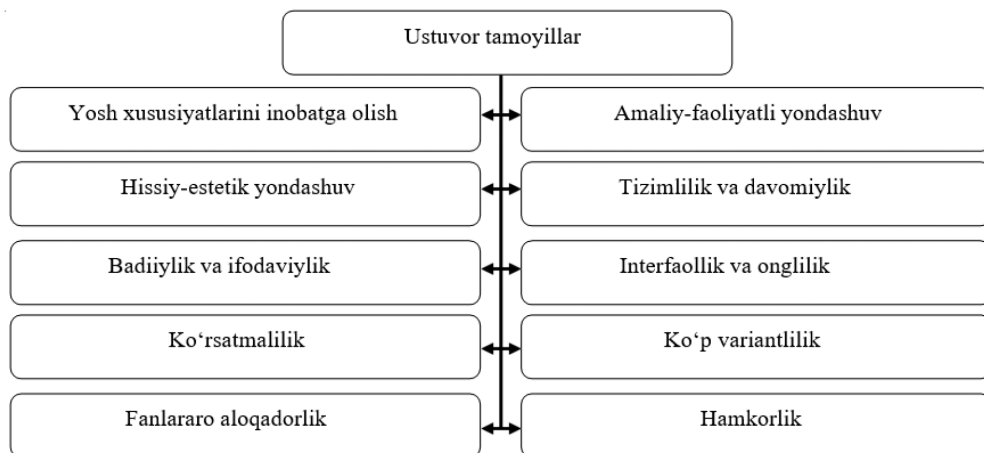
Matnni oʻqish koʻnikmasiga egalik, oʻz navbatida, oʻquvchi nutqini boyituvchi muhim omillardan biri sanaladi.

Boshlangʻich taʼlimga oid “Umumiy oʻrta taʼlimning davlat taʼlim standartlari”da “Oʻqish savodxonligi” darslari oldiga qoʻyiladigan didaktik talablar oʻquvchilar eʼtibori nimani oʻrganish va nimani esda saqlab qolish kerak ekanligiga qaratilishidan boshlanadi.

Matn ustida ishlash orqali oʻquvchilarni ijodiy, mustaqil va mantiqiy mushohada yuritishga, matnni tahlil qilish va unga oʻz munosabatini bildira olishga oʻrgatish oʻqituvchidan katta mahorat talab etadi.

Tadqiqotni olib borish davrida, shuningdek, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish jarayonida ustuvor bo'lgan tamoyillar ham aniqlandi. Ular quyidagilardir (1-rasm):

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish jarayonining didaktik tamoyillari

Zamonaviy metodlarning eng asosiylari sifatida quyidagi metodlar e'tirof etilganligi hammamizga ma'lum: modulli ta'lim texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, interfaol metod texnologiyasi, didaktik o'yinlar texnologiyasi va sinov darslari. Bular innovatsion metodlardir.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida didaktik o'yinlarni qo'llash vositasida o'quvchilarda faol harakat va qiziqish uyg'otiladi. Ta'lim jarayoni, uning rivojlanishi va samarali kechishi ko'p jihatdan o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ishonchi asosida qurilgan ochiq muloqotiga bog'liq. Dars jarayonidagi o'yinlar esa bu muhitni mustahkamlashda asosiy rol o'ynaydi. O'yinlar guruhlarda ishlab mashq qilishga odatlantiradi va uncha ko'p vaqtini olmaydi. Jamoaviy ishlash davomida o'quvchilar faolligi oshadi va darsga nisbatan diqqat-e'tibori kuchayadi. O'yinlar vositasida o'quvchilarga yangi bilim berish, ko'nikma hosil qilish, kichik guruh a'zolarining ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantiradi. Ona tili darslarida tashkil etiladigan o'yinlarni asosan darsning kirish yoki yakuniy qismida o'tkazish maqsadga muvofiqligi qo'llanmalardan ma'lum. O'yinlarni maqsadiga binoan turlarga ajratish mumkin:

«So‘zdan so‘z top» o‘yini. Bu o‘yinda bir so‘zdan bir necha so‘zlar keltirib chiqarish talab qilinadi. Bu o‘yin turi o‘quvchilarni fikrlashga, izlanishga undaydi, ularda topqirlik qobiliyatini yuzaga chiqaradi. Bu o‘yinni aynan takrorlashdan qochib, ma‘lum bir mavzuga bog‘liq holda o‘tkazish yo‘llari xususida fikr yuritamiz.

Berilgan so‘z tarkibidagi harflarning turli kombinatsiyasidan foydalanib, bir necha so‘zlar hosil qilish mumkin. Demak, bu o‘yinni ma‘lum bir mavzu bilan bog‘liq holda o‘tkazsa ham bo‘ladi. «So‘zdan so‘z» o‘yidan tilning barcha sathlarini o‘qitishda foydalanish mumkin. Jumladan, leksikologiya bo‘limida shakldosh, zid ma‘noli so‘zlar mavzularini o‘rganishda bu o‘yindan foydalanish mumkin. Buning uchun o‘qituvchi shakldosh yoki zid ma‘noli so‘zlarni keltirib chiqarish mumkin bo‘lgan so‘zlarni tanlay bilishi va shunday keyingina ularni o‘quvchilar e‘tiboriga havola qilishi lozim. Omonim (shakldosh) so‘zlar mavzusi o‘rganilgach, o‘quvchilarga quyidagi so‘zlarni berish va ulardan shakldosh so‘zlarni keltirib chiqarish vazifasi topshiriladi. **Gulhamishabahor, tutqich, chekinmoq.** *Tutqich* so‘zidan *tut* (tutmoq fe‘li, mevali daraxt), *chek* (chekmoq fe‘li, chek patta, ...) ishtirokida shakldoshlik xususiyatiga ega bo‘lgan so‘zlarni keltirib chiqarish mumkin. Bundan tashqari, bittagina *gulhamishabahor* so‘zidan *or, ur, hamisha, ham, bashara, gul, ruh, baho, bu, hashar, hamishabahor* so‘zlarini yasash mumkin.

Xulosa va munozara. Xulosa qilib aytganda, bugungi har qanday zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘z mohiyatiga ko‘ra ta‘lim oluvchilarda o‘quv-bilish faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoa holida ishlash, o‘rganilayotgan mavzu, muammolar bo‘yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o‘z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g‘oyalarni yanada boyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag‘batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, bugungi zamonaviy metodlar bugungi ta‘lim tizimidagi yangi istiqbolli yo‘nalish sifatida qaralmoqda. O‘quvchi-talaba yoshlarni ijodiy fikrlashga undovchi, biror bir mavzu haqidagi bilimlarni atroflicha egallash va tushunchalar hosil qilishda kattagina ahamiyat kasb etadi

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. O‘zbek tili xalqimiz uchun milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma‘naviy boylik, buyuk qadriyatdir // <https://religions.uz/news/detail?id=1227>. Mirziyoev Sh.M. For our people, the Uzbek language is a symbol of our national identity and independent statehood, a priceless spiritual wealth, a great value // <https://religions.uz/news/detail?id=1227> Мирзиёев Ш.М. Для нашего народа узбекский язык является символом нашего национального самосознания и незави-

симой государственности, бесценным духовным богатством, великой ценностью // <https://religions.uz/news/detail?id=1227>

2. Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasi / Mualliflar: Q.A.Abdullaeva, R.G.Safarova, M.O.Ochilov, K.N.Nazarov, N.U.Bikbaeva, M.A.Zaynitdinova // Boshlang'ich ta'lim j. – T., 2018. № 6. – 12-18-b. Concept of primary education / Authors: Q.A. Abdullaeva, R.G. Safarova, M.O. Ochilov, K.N. Nazarov, N.U. Bikbaeva, M.A. Zaynitdinova // Primary education vol. - T., 2018. No. 6. - p. 12-18. Концепция начального образования / Авторы: Абдуллаева К.А., Сафарова Р.Г., Очилов М.О., Назаров К.Н., Бикбаева Н.У., Зайнитдинова М.А. // Начальное образование вып. - Т., 2018. № 6. - С. 12-18.

3. Safarova R., Musaev U., Musaev P., Yusupova F., Nurjanova R. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo'llari. – T.: “Fan”, 2015. – 85-86-b. Safarova R., Musaev U., Musaev P., Yusupova F., Nurzhanova R. Problems of general secondary education strategy and new models of educational content in the Republic of Uzbekistan, ways of their implementation. - T.: «Fan», 2015. - pp. 85-86. Сафарова Р., Мусаев У., Мусаев П., Юсупова Ф., Нуржанова Р. Проблемы стратегии общего среднего образования и новые модели содержания образования в Республике Узбекистан, пути их реализации. — Т.: «Фан», 2015. — С. 85-86.

4. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – T.: “Fan”, 2018. – 160 b. Yoldoshev M. Lingupoetics of literary text. - T.: «Fan», 2018. - 160 p. Юлдошев М. Лингвопоэтика художественного текста. – Т.: «Фан», 2018. – 160 с.

5. Usmonov S. Boshlang'ich sinflarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz. diss. avtoref. – T.: 2014. – 24 b. Usmanov S. Pedagogical foundations of organizing spiritual and educational work in primary grades: Ped. science nomz diss. autoref. - T.: 2014. - 24 p. Усманов С.В. Педагогические основы организации духовно-воспитательной работы в начальных классах: Пед. наука номз дисс. автореф. - Т.: 2014. - 24 с.

6. Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya. Tuzuvchi M.N.Aminov, mas'ul muharrir A.M.Majidov. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010. – 528 b. Education / Encyclopedia for parents and teachers. Compiler M.N. Aminov, responsible editor A.M. Majidov. - T.: «National Encyclopedia of Uzbekistan», 2010. - 528 p. Образование / Энциклопедия для родителей и учителей. Составитель М. Н. Аминов, ответственный редактор А. М. Меджидов. – Т.: «Национальная энциклопедия Узбекистана», 2010. – 528 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili va o'qish savodxonligi fanlarini o'qitishning zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishda didaktik asoslarning o'rni xususida so'z yuritiladi. Shuningdek sohalarga oid misollar ko'rib chiqiladi, matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi hamda tahlil olib boriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль дидактических основ во внедрении современных педагогических и информационно-коммуникативных технологий обучения родному языку и грамоте чтения учащихся начальных классов. Также будут рассмотрены примеры, связанные с родным языком и областями чтения, освещены вопросы развития навыков работы с текстом и проведен анализ.

SUMMARY

This article discusses the role of didactic foundations in the introduction of modern pedagogical and information communication technologies for teaching native language and reading literacy to primary school students. Also, examples related to mother tongue and reading areas will be considered, the issues of developing the skills of working with the text will be highlighted and analysis will be carried out.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING ODOB-AXLOQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Shomalikova D.

T.N. Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchi

Tayanch so‘zlar: odob-axloq ko‘nikmasi, pedagog metodi, ta’lim, siyosat, nashrlar.

Ключевые слова: навыки этикета, метод педагога, образование, политика, публикации.

Key words: etiquette skills, teacher’s method, education, politics, publications.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy sohada amalga oshirilayotgan keng islohotlar vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelajakdagi boshqaruvchilari-yangi avlod tarbiyasiga qaratilmoqda. Yurtimizda azal-azaldan umuminsoniy va o‘zbekona qadriyatlarni, milliy urf-odat va an‘analarni ulug‘lash, ularga chuqurroq nazar tashlab kelajak avlodga yetkazish uchun e’tibor qaratib kelingan. Mustaqil Vatanimizga har tomonlama yetuk, mukammal, axloqiy pok, yuksak ma’naviy xislatlarga ega, iymon-e’tiqodi butun, o‘z xalqi, o‘z ona Vataniga fidoiy, barkamol insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev kelajak yosh avlod tarbiyasiga katta ahamiyat berib: “Yoshlarimizning mustaqil fikrleydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” deb ta’kidlaydilar.

Dunyo bo‘yicha rivojlangan mamlakatlarda yoshlarni ta’lim-tarbiyasiga katta e’tibor berilmoqda va ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Bu borada respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimida tub islohotlar olib borilmoqda va ularning mazmun-mohiyatini kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni intellektual salohiyatli, ma’naviy yetuk, jismonan baquvvat, innovatsion rivojlangan barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalalarini hal qilish tashkil etadi. Ularda erishilgan natijalar kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar tafakkur qamrovini yuksaltirishda muhim didaktik asos bo‘lib, ular orqali boshlang‘ich

ta'lim mazmuni zamonaviy talablar asosida shakllantirishga erishilmoqda. Shu bilan birga hozirda jamiyat taraqqiyoti darajasi zamonaviy ta'limda ilm-fan va texnika-texnologiyalarning ilg'or yutuqlaridan foydalanishni ham taqozo etmoqda.

Boshlang'ich ta'limda darsning noan'anaviy tarzda tashkil qilinishi o'qituvchi va o'quvchining samimiy munosabati, kichik guruh a'zolarining faolligi, jamoa bo'lib ishlashga o'rgatish, bolada guruh ishtirokchisi sifatida tashabbuskorlik, aniq maqsadga intilish, ijodkorlik, o'z fikrini bayon qilish madaniyati, bunyodkorlik sifatlarini shakllantiradi. Bu jarayon, albatta, o'qituvchidan darsni rejalashtirish va loyihalashtirish mahoratini, barcha o'quvchilarning bir xil ishlashlariga erishish, kreativlik, kommunikativlik, tashkilotchilik, perseptivlik qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish masalalari yuzasidan olib borgan izlanishlarimiz natijalari ta'lim jarayonida muayyan fanlarni o'qitishda ma'lum bir ta'lim yo'nalishini amalga oshirishda innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqib, ulardan ma'lum yo'nalishlarda samarali foydalanishga mo'ljallangan ijodiy faoliyati muhitini yaratib, boshlang'ich ta'limni optimal tashkil etish kerakligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimining asosi yaratildi. Binobarin, "Ta'lim to'g'risid"gi Qonunning 26-moddasida o'qitish jarayoniga ilg'or, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng ko'lamda tatbiq etish barcha turdagi ta'lim muassasalari oldidagi eng dolzarb vazifalardan biri ekanligi ta'kidlanadi.

Ma'lumki, qiziqish o'quvchilarning emotsional bezagi biror buyum, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo'nalishidir. Shunga ko'ra, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarning ta'lim jarayonida aniqlanadi: birinchisi, bevosita qiziqish, ikkinchisi esa bilvosita qiziqishdir. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. Qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga faol munosabat namoyon bo'ladi.

Ta'lim maqsadlari o'quvchini faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirib olishga emas, aksincha, bola bilimni qidirib topishiga erishish, o'z xulosasini chiqara olishga o'rgatish, tanqidiy munosabat bildirga olishiga erishish bugungi kunda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning bosh maqsadiga aylanmoqda. Maktabda o'qitiladigan har bir fan, har bir mavzu o'quvchi ma'naviy qiyofasining boyishiga hissa qo'shib boradi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalari bolalarga kuchli ma'naviy ta'sir ko'rsatish imkoniga ega. Tez aytish, maqollar, ertaklar tajribada sinalgan, minglab yillar davomida

jamiyat a' zolarini eng yaxshi fazilatlar sohibiga aylantirgan tarbiya vositalari hisoblanadi. Tez aytish, maqollar, xalq ertaklari mazmun jihatidan boy, shakl jihatidan xilma-xildir. Ularning paydo bo'lishi ham uzoq o'tmishdan boshlanib, hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. Xalqning umumiy dahosi mahsuli bo'lgan folklor materiallari aynan bir xalq, bir millat tomonidan yaratilsa ham, umuminsoniy qiymati kuchli hisoblanadi.

Shuning uchun ham tez aytishda, maqollarda, ertaklarda turli xalqlarda yaratilgan, mazmun jihatidan bir xil, yoki bir-biriga yaqin bo'lgan materiallar uchrab turadi. Bu hol xalq og'zaki ijodini umumbashariy ta'siriga ega ekanligidan dalolat beradi. Tez aytishlar, maqollar, ertaklar mazmuniga qarab, yoshlarni tarbiyalashni turli yo'nalishlarini, aqliy, axloqiy, jismoniy, ruhiy, estetik, mehnatsevarlik va boshqa xususiyatlarni tarkib toptirishga qaratilgan bo'ladi. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida xalq og'zaki ijodidan bolalarga topishmoq aytish, uning javobini topish va xulosalar chiqarish, o'quvchilarni faqatgina o'sha aytilayotgan topishmoqning javobini topish uchun harakat qilishidagina emas, balki bolalar o'rtasida bir-biriga mehr, do'stlik, o'rtoqlik, hamjihat bo'lib harakat qilish kerakligi haqida fikrlar bildirilgan. Tarbiya darslarida xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda boshlang'ich sinf pedagog-tarbiyachilari tomonidan bolalarni tarbiyasida amalga oshiriladigan ishlarning mazmun-mohiyati va yo'nalishiga ko'ra rejalashtirish va tashkil qilish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

- maqsadi, vazifasi va shakliga ko'ra xalq og'zaki ijodi turlaridan foydalanish uchun mashg'ulot va uchrashuv, suhbat jarayonlarini rejalashtirish va loyihalashtirish;
- modellashtirish, ya'ni tashkil qilinadigan pedagogik jarayonlarda xalq og'zaki ijodidan foydalanishda o'quvchilar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash bo'yicha vazifalarni oldindan belgilash;
- yaratilgan shart-sharoitlar va mavjud vaziyatlarga ko'ra tarbiya darslarini tashkil etilishini nazorat qilish, ibrat, namuna ko'rsatish, tahlil qilish va obyektiv baholash asosida rag'batlantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy muhitni shakllantirish, odob axloq tushunchalarini yanada kengroq tatbiq etish va ushbu qimmatli fazilatlar asosida tarbiyalashda boallar nashrining ham o'rni muhimdir. Bugungi kunda afsuski ushbu masalaga chuqurroq yondashilmayapti. Zero, bolalar psixologiyasida ularga har taraflama ijobiy ta'sir etish, voqealar asosida namunalar keltirish orqali namoyon bo'ladi. Bolalar nashrlari esa bu borada

ayni muddao va foydali hisoblanadi. Jurnal va kitoblardan o‘rin egallagan xilma xil suratlar, animatsion qiyofalar, ibratli voqealar, shuningdek, she‘r va maqollar ham bolaning tafakkuri yuksalishida muhim vositadir.

“Tong yulduzi”, “G‘uncha”, “Gulxan”, “Klass” singari va boshqa qator bolalar nashrlari sahifalarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun foydali va qiziqarli ma‘lumotlar o‘rin egallagan. Maktablarda bolalar nashrini o‘rin egallashi har bir o‘quvchiga yetkazib berilishi va shular asosida ham dars mazmunini kengaytirish albatta faqat ijobiy tomonga xizmat qiladi. Afsuski, bugungi kunda ushbu masala bo‘shliqligicha qolmoqda. O‘quvchilar ham elektron platformalarni ma‘qul ko‘rishmoqda. Albatta, internet savodxonligi bolaning intellektini oshirishda, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash salohiyatini boyitishda asosiy vositadir, ammo bolalar uchun, aynan, ularning yoshiga, hissiyotlariga va qiziqishlariga mos olib boriladigan nashrlar ham ularning ma‘naviy yuksalishida muhim manbadir.

Milliy pedagogik tajribamizda o‘quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish bo‘yicha o‘ziga xos tajribalar mavjud. Bunday tajribalar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy fazilatlarni shakllantirishning yangicha yondashuvlari, vositalari va shakllarini ishlab chiqish taqozo etiladi. Chunki jamiyatimizning hozirgi innovatsion rivojlanish jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini axloqiy jihatdan faollashtirishni taqozo etadi. Bundan tashqari, bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nafaqat savodxonlik, bilim, ko‘nikma va malakalarni egallamoqda, balki ular ta‘limning keyingi bosqichlariga ham tayyorlanmoqda. Negaki, mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari umumiy o‘rta, maxsus ta‘lim muassasalari va Prezident maktablarida o‘qish imkoniyatlariga ega. Bu hol boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy fazilatlari yuksak darajada bo‘lishini taqozo etadi.

Ayni paytda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy fazilatlarni shakllantirish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar ta‘lim tizimlarining tajribalarini ham o‘rganish taqozo etiladi. Bu masala bevosita umuminsoniy qadriyatlar va demokratik jamiyat ustuvorligi sharoitida muhimdir. Shu sababli bunday tajribalarni o‘rganish va umumlashtirish kutilgan samarani beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy fazilatlarni shakllantirish muammosini tadqiq etishda muayyan tizimga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Biz mazkur tizimni quyidagicha tasavvur qilamiz:

1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy fazilatlarni shakllantirishning mazmuni va unda “Tarbiya” o‘quv fani asosida nazariy jihatdan shakllantirish asoslarini ishlab chiqish;

2) boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy fazilatlarini shakllantirishning amaliy va innovatsion tizimlarini ishlab chiqish, ulardan foydalanish shakllarini belgilash;

3) boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy fazilatlarining shakllanganlik ko'rsatkichlarini aniqlash indikatorlarini yaratish;

4) boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy fazilatlarini shakllantirish tizimining amaliy samaradorlik natijalarini aniqlash.

5) boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy va ma'rifiy bilimini shakllantirishda bolalar nashrlari bilan ishlashni yo'lga qo'yish.

Bunday yondashuv qo'yilayotgan muammoni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Haydarov M. "Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiya masalalari", Fan, 2004.
2. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'limda "Tarbiya" fanini o'qitish metodikasi. – T., 2022.
3. Bobaqulova D.M. Umumiy pedagogika (o'quv qo'llanma). – T., 2021.
4. Xasanova G.I. "Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari" Jizzax: 2020.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining odob axloq ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ijtimoiy psixologik xususiyatlar, didaktik usul va metodlardan foydalanish haqida ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan. Shuningdek, pedagoglar tomonidan o'quvchilar intellektual salohiyati va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish borasida bolalar nashrlaridan foydalanish usuli tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье даны научно-практические рекомендации по использованию важных социально-психологических особенностей, дидактических приемов и методов в формировании навыков этикета у младших школьников. Также проанализирован метод использования педагогами детских изданий по развитию интеллектуального потенциала и творческих возможностей учащихся.

SUMMARY

This article provides scientific and practical recommendations on the use of important socio-psychological features, didactic techniques and methods in the formation of etiquette skills in younger schoolchildren. The method of teachers' use of children's publications for the development of intellectual potential and creative abilities of students is also analyzed.

OLIJ TA'LIM TIZIMIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Berdiyeva M.M.

*Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim nazariyasi
kafedra mudiri, fan nomzodi, dotsent*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkiloti, bola, tarbiyachi, kompetentsiya, malaka, ko'nikmalarni rivojlantirish.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, ребенок, воспитатель, компетенция, компетенция, развитие умений.

Key words: preschool educational organization, child, educator, competence, competence, skill development.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalar uchun sifatli maktabgacha ta'limdan keng foydalanishni ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlari ko'rsatishning nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi P-sonli qarori qabul qilindi. PQ-4312 "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilindi.

Mazkur Konsepsiyaga muvofiq maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishni oshirish, undan keng foydalanish imkoniyatlarini, ushbu sohada davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalar, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, shuningdek, maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, tadbirlarni moliyalashtirish. maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining shaffofligi va samaradorligini ta'minlash, maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlash va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va muvozanatli ovqatlanishini ta'minlash, sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish katta e'tibor qaratilmoqda.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimini maktab ta'limi bilan integratsiyalashgan holda bolalarni maktabga tayyorlash sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va malakasini oshirish dolzarb masalalardan sanaladi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim xodimining ijtimoiy yo'naltirilganligi yuqori bo'lishi, maktabgacha ta'lim sohasidagi davlat ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlarini bilishi, uning rivojlanishi sharoitida dolzarb muammolarga yechim topish ko'nikmasiga ega bo'lishi kutilmoqda. istiqbollari. Demak, bugungi kunda pedagog-pedagoglar zimmasiga intellektual va madaniy-estetik qadriyatlarga mukammal bilim va tajribasi nuqtai nazaridan yondashadigan yetuk avlodni voyaga yetkazishdek mas'uliyatli vazifa turibdi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi, eng avvalo, bilimli, o'zi yashayotgan hayotni yaxshi bilishi, tabiat va jamiyat qonunlarini tushunadigan, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha ta'lim pedagogikasini, bolalar psixologiyasi va fiziologiyasini, yosh xususiyatlarini puxta egallashi kerak. bolalarning. u o'z sirlarini bilishi kerak. Shuningdek, pedagogning voqea-hodisalar tahliliga ilmiy nuqtai nazardan yondashishi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirish imkonini beradi.

Ona yurtimiz maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga qo'yayotgan bolaning salomatligini asrash va mustahkamlash, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, milliy qadriyatlarimiz va ma'naviyatimizning g'oyaviy-intellektual tamoyillariga mos e'tiqod va qarashlarni shakllantirish, ona – talablarning ijrosi uchun mas'ul. Vatanga muhabbat, ijtimoiy faollikni shakllantirish, yosh avlodda do'stlik, halollik, mehnatsevarlik tuyg'ularini shakllantirish kabilardir. Bola shaxsini shakllantirishda, uning intellektual rivojlanishida o'qituvchi alohida o'rin tutadi.

Demak, har bir pedagogda kompetentsiyani shakllantirish zarur. Pedagogning kompetensiyasi - bu «mutaxassisning noan'anaviy vaziyatlarda, kutilmagan vaziyatlarda o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishi, ziddiyatli ma'lumotlardan foydalanishi, murakkab jarayonlarda harakat rejasini izchil ishlab chiqish va egalik qilish.

Maktabgacha ta'lim muassasasining 2018-yilda ishlab chiqilgan va normativ-huquqiy hujjat sanalgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida O'zbekiston Respublikasining boshlang'ich va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish, maktabgacha ta'limga oid davlat talablariga muvofiq ish olib borilmoqda. hujjat Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari, ta'lim faoliyatining asosiy g'oyalari ifodalanadi va ta'limning keyingi bosqichiga o'tishda bolaning asosiy vakolatlari belgilanadi. "Birinchi qadam" maktabgacha

ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturining 3-bobi "Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashga kompetensiya yondashuvi" bo'lib, unda maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashga kompetentlik yondashuvi o'sib borayotgan bolaning shaxsiyati hisoblanadi. hayotga tayyorlash, hayotiy masalalarni hal qilish, axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa odamlar bilan muloqot qilish va «men» imidjini shakllantirish uchun zarur bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlik ko'rish saqlangan.

Bolalarda shakllanishi kerak bo'lgan kognitiv kompetensiya - bu atrofdagi dunyoni ongli ravishda idrok etish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilishda foydalanish, «Ijodiy rivojlanish» sohasidagi vakolatlar esa qiziqishdir. san'at va madaniyatda. , milliy an'analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida qabul qiladi, musiqa orqali san'atning ma'lum bir turini afzal ko'radi, olgan bilim va ko'nikmalarini turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini yaratish va amalga oshirish uchun ishlatadi. Dunyoni o'zgartirishda ijodkorlikning rolini tushunishni anglatadi. "Birinchi qadam" davlat o'quv dasturidagi "Ijodkorlik" yo'nalishi bo'yicha bolalarning o'quv faoliyatini tugatgandan so'ng, 6-7 yoshli bola: san'at va madaniyatga qiziqish bildiradi, milliy an'analarni qadrlaydi va ularni o'quv faoliyatining bir qismiga aylantiradi. kundalik hayot. bir qismi sifatida qabul qilinmoq; san'atning ma'lum bir turiga o'z xohish-istaklarini mustaqil ravishda ifoda eta olish; turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va amalga oshirish uchun olingan bilim va ko'nikmalardan foydalana olish; insonning dunyoni o'zgartirishda ijodkorlik rolini anglash kabi kompetensiyalarni egallashi ko'rsatilgan. 6–7 yoshli bolalarda bunday kompetensiyalarni egallash kundan-kunga rivojlanib borayotgan davr talabidir.

Bolalarning ijodiy rivojlanishida o'qituvchining ijodkorligi muhim o'rin tutadi. Turli yoshdagi bolalarning ijodkorligini baholash mezonlari maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashga qo'yiladigan davlat talablarida keltirilgan. Xususan, bola tasavvurini rivojlantiruvchi muhit yaratish, musiqiy faolligini rivojlantiruvchi bolalar qo'shiqlarini efirga uzatish, bolani ovqat tayyorlash jarayoniga jalb qilish, xonalarni bayramga tayyorlash, turli tabriknomalarni tomosha qilish, faoliyatni kuzatish kabi jihatlar. do'konlarda va salonlarda kompozitsiyalar yaratuvchi ishchilar.

Shuningdek, tarbiyachining kommunikativ kompetensiyasi uchun bola bilan ijobiy munosabat o'rnatish muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'zini tutish odoblarini asosan tarbiyachi timsolida tushunadi. Pedagogning xulq-atvori insonparvarlik va ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. O'qituvchining xatti-harakati odatda ikki xil bo'lib, biri rasmiy, ikkinchisi norasmiy. Pedagogning

rasmiy munosabatlari O'zbekiston Respublikasi qonunlari, maktabgacha ta'lim tizimi to'g'risidagi direktiv hujjatlar, norasmiy munosabatlar esa pedagogik odob-axloq qonunlariga asoslanadi.

O'qituvchining xulq-atvori pedagoglar jamoasining fikri va psixologik sharoitlar, odob-axloq me'yorlari, qoidalar va talablarga asoslanadi. Har bir tarbiyachining xulq-atvori, xulq-atvori, xulq-atvori pedagoglar jamoasining maqsadlari talablariga mos kelishi kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta'limga oid barcha me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tarbiyachi-pedagoglar faoliyatini sifatli tashkil etish, samaradorligini oshirish pedagoglar faoliyatiga zamonaviy kompetentlik yondashuvlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Adabiyotlar:

1. Meyliyevna B. M. The development of cognitive interests in older Preschoolers in the process of getting acquainted With nature //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 4. – C. 121-128.
2. Meyliyevna B. M. The development of cognitive interests in older preschoolers in the process of getting acquainted with nature.
3. Meyliyevna B. M. The quality of preschool education at the present stage //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 2267-2271.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlardagi vazifalar, ularni amalga oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о задачах в нормативно-правовых документах, принятых в Республике Узбекистан, их реализации, возможностях развития профессиональной компетентности педагога в дошкольных образовательных организациях.

SUMMARY

This article talks about the tasks in the regulatory and legal documents adopted in the Republic of Uzbekistan, their implementation, the possibilities of developing the professional competence of the pedagogue in preschool educational organizations.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI PEDAGOG TARBIYACHILARI FAOLIYATINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Zokirova S.Z.

Termiz davlat Pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: tarbiyachi, bilim, malaka, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ko'nikma, kompetensiya, bilish jarayonlari.

Ключевые слова: педагог, знания, компетентность, дошкольное образование, первичные умения, компетентность, познавательные процессы.

Key words: teacher, knowledge, competence, preschool education, primary skills, competence, cognitive processes.

Kompetentlikni baholashda alohida olingan biror-bir layoqatlilik darajasini emas, balki inson tomonidan shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishish uchun sarf qilinadigan, uzoq vaqt davomida turli xildagi vaziyatlarda namoyon qilinadigan kompetentliklarning to'liq to'plamini nazarda tutish lozimdir. Bunda inson duch kelgan muayyan vaziyat uning rivojlanishiga, qadriyatlarining shakllanishiga va yangi kompetentliklarni egallashiga bevosita yordam beradi. Kompetentlikning mavjudligi inson mehnatining natijasiga qarab aniqlanadi hamda shakllanib boradi. Har bir mutaxassisning kompetentlilik darajasi, uning bajargan ishi shu kasbiy faoliyatning yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga binoan belgilanadi. Kompetentlik kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari shuki, kompetentli mutaxassisning bilimlari tezkor va harakatchan bo'lib, ular doimo yangilanib amaliyot jarayonida yanada rivojlanadi.

Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli bo'lmay, uni maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, shu bilan birga, kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikrlay olish kabi holatlarni mustahkamlaydi. Pedagoglik kasbi jamiyatdagi eng mas'uliyatli kasblardan biri bo'lib, qadimgi vaqtlardan unga katta e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, kundan-kunga taraqqiyot sari rivojlanib borayotgan mustaqil mamlakatimizda o'z kasbining ustasi,

yuksak zamonaviy kasbiy bilimlarga ega bo'lgan, mahoratli, davr va jamiyat talablarini nozik va zukko tushuna oladigan, muxtasar qilib aytganda kasbiy jihatdan bilimdon malakali pedagog kadrlarga bo'lgan talab oshib bormoqda.

Yurtimizda yosh pedagoglarning salohiyatini rivojlantirish maqsadida Maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirgan tizimini joriy etish, 2022-2026-yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish kabi ustuvor vazifalar belgilanib qo'yilgan⁴ Ushbu masalaning nazariy jihatlarini tahlil qilishga o'tishdan oldin uning lug'aviy tomonlari haqida so'z yuritsak.

Pedagogik kompetentlik (lot. kasbiy moslik) – pedagogdagi ijodiy imkoniyatlarning yanada kengroq tasarruf etilishi, pedagogik ko'nikmalarni yosh mutaxassislarga yetkazish, ular bilan pedagogik muloqotga kirishish mahorati hisoblanadi. Mazkur pedagogik masala dolzarbligini e'tirof etgan holda uning nazariy jihatdan o'rganilganligi borasida fikr yuritamiz. Tarbiyachi kasbi o'zida yuksak ijtimoiy mas'uliyatni aks ettirganligi bois, bu borada bildirilgan ilmiy fikrlar, g'oyalar va nazariyalarning ildizi uzoq moziyga borib taqaladi. Psixologik kompetentlik - pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, ta'lim- tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish, kabi masalalarni o'rganadi.

Pedagogik faoliyat ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat rivojini ta'minlovchi kuch hisoblanib kelmoqda, va ushbu kasb egalariga katta mas'uliyat yuklangan. Bu to'g'risida Sharqda, Zardushtiylilik ta'limotining manbai "Avesto"da, Islom dinining muqaddas kitobi "Qur'oni Karim" va "Hadisi sharif"da, O'rta Osiyo uyg'onish davri mutafakkirlaridan Abu Nasr al-Forobiy, Ibn Sino, Burhoniddin Zarnudjiy, Muslihiddin Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiylarning badiiy – falsafiy asarlarida, G'arbda Qadimgi Yunoniston va Rimda Demokrit, Suqrot, Aflotun, Arastu, Mark Fabiy Kvintilian, Yan Amos Komenskiy, Adolf Disterverg kabi buyuk faylasuf, pedagog, mutafakkirlarning ta'limotlarida, ma'rifiy-axloqiy asarlarida maydonga kelib, katta pozitiv ijtimoiy rezonasga sabab bo'lgan. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot taraqqiyoti sharoitida pedagogik jarayonga «Onalar maktabi», «Buyuk didaktika» (Yan Amos Komenskiy), «Pedagoglar uchun qoida» (Adolf Disterverg), «Pedagogika ta'lim yo'lida o'quv qo'llanma», «O'rtoq, pedagog, fan tanlash haqida» (Burhoniddin Zarnudjiy), «Nozik iboralar»

(Zamaxshariy), «Qutadg'u bilig» (Yusuf Xos Hojib) kabi pedagogik asarlar paydo bo'lgan.

O'zbek xalq pedagogikasiga oid asarlarda murabbiy-ustoz eng hurmatli, mo'tabar inson sifatida ulug'lanadi. Mashhur Rim pedagogi Mark Fabiy Kvintilian o'zining "Notiqni tarbiyalash to'g'risida" nomli pedagogik asarida pedagogik faoliyatda kasbiy moslik tushunchasi va uning ijtimoiy mohiyati to'g'risida qimmatli fikrlarni aytib o'tganlar. U pedagogik faoliyatning mohiyati xususida to'xtalib pedagog o'zi tarbiyalayotgan har bir bolaga ehtiyotkorlik bilan yondashishi, buning uchun o'zi o'qimishli, bilimdon, ijtimoiy fanlar asosini mukammal egallagan, madaniyatli inson va o'z shogirdlari uchun o'rnak bo'lishi va ularni sinchiklab o'rganishi lozim degan qimmatli fikrlarni bildirganlar.

Qadimgi Yunon faylasufi Platon (eramizdan avvalgi 427-348 – yillar) – “Agar kavushduz yomon usta bo'lsa, davlat bundan unchalik zarar ko'rmaydi, fuqarolar birmuncha yomonroq kiyinib yuradilar, xolos. Ammo bolalarni tarbiyalovchi kishi o'z vazifalarini yomon bajarsa, mamlakatda nodon va yolg'onchi odamlarning butun bir avlodi vujudga keladi ” deganda pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchilar pedagogik kompetentlikka ega bo'lishi, ular o'z ishinings mohir ustasi bo'lishi lozimligini qayd etadi. “Pedagog deb yozadi Yan Amos Komenskiy, sof vijdonli, ishchan, sabotli, matonatli, o'quvchilarga o'zi singdirishi lozim bo'lgan fazilatlarining ibratli kishisi bo'lishi, keng ma'lumotli va mehnatga layoqatli inson bo'lishi lozim. U o'z fanini behad sevishi, o'quvchilarga bamisoli otalardek muomalada bo'lishi va har bir ilm oluvchi qalbida bilimga havas tug'dirishi lozim” degan qarashlarni ilgari surgan. Pedagogik faoliyat hamma davrda aniq tarixiy tavsifga ega chunonchi u yoshlar tarbiyasi bilan bog'liq. Tarbiya va pedagogik faoliyat bir zanjirning ikki halqasidir. Tarbiya ijtimoiy, tarixiy tavsif kasb etgani singari pedagogik faoliyat ham ijtimoiy-tarixiy tavsifga ega. Pedagog shaxsining kasbiy sifatleri, qobiliyatlarini o'rganish borasidagi ilk tadqiqotlar o'tgan asrning 60-70 yillarida paydo bo'la boshladi.

Tarbiyachi kasbi egalari jamiyatning ishlab chiqarish munosabatlari, kuchlari, ijtimoiy - madaniy va davlat ehtiyojlaridan xabardor bo'lishi, o'z faoliyati jarayonida ularga tayanishi lozim. Zero, u jamiyat hisobidan ta'minlanib, uning ijtimoiy buyurtmasini bajaradi, yoshlarning jamiyat boyligini asrab-avaylashga, ko'paytirishga va shaxsiy fazilatlarini tarkib toptirishga rahbarlik qiladi. Tarbiyachining faoliyati ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat mafkurasi bilan bog'liq holda murg'ak qalbning ijtimoiy ongining o'sishi ustida g'amxo'rlik qiladi, ularni haqiqiy insonparvar, demokrat, milliy istiqlool mafkurasi g'oyalarini himoya qilishga tayyorlash uchun xizmat qiladi. Eng avvalo tarbiyachi shuni chuqur anglashi lozimki, u jamiyatning ishonchli

vakili, zero, jamiyat unga o'zining eng qimmatli boyligi, umidi, ishonchi va kelajagi bo'lgan bolalarini topshiradi. Bu oily janob va murakkab kasb unga hayotini bag'ishlagan har bir kishidan doimiy ijod, izlanish, ulkan sahovatli qalb, bolalarga muhabbat, o'z kasbiga cheksiz sadoqatni talab etadi.

Yer yuzida insonni har tomonlama bilim berish, tarbiyalash insoniyatning doimiy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini o'rgatish uchun imkon izlaganlar. Ta'lim-tarbiya ishi bilan mashg'ul bo'lgan pedagogning faoliyati ta'lim uchun sharoit yaratishga, o'quv jarayonida shaxsning ehtiyoj v ist'edodini shakllanishiga e'tibor berilgan bo'lishi lozim. Shuning uchun tarbiyachi faoliyati doimo quyidagi didaktik masalalarni yechishga qaratiladi: "nimani o'qitish kerak?", "kimni o'qitish kerak?" va "qanday ma'lumotlar berish kerak?".

Bu savollarga to'g'ri yechim topish, turli vaziyatlardan pedagogik maqsadga muvofiq yo'l topa olish pedagogdan yuksak mahorat, qobiliyat va chuqur kasbiy bilimni mujassamlashtirishni talab etadi. Bu muammolarning yechimi pedagogika va psixologiya fani asosiy qonunlarini bilishga asoslanadi. Pedagog olimlarning ishlarida pedagogik -psixologik kompetentlikni pedagogik qarashlarga tayanib kengroq va sinchiklab o'rganish imkonini beradigan turli jihatlar va tarkibiy qismlari doimo o'rganilib borilgan. L.M. Dolgova. V.V. Bashevning ta'kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual qobiliyati bo'lib, ular shart-sharoitlar o'zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart - sharoitlarga turli jarayonlarda namoyon bo'ladi. Qo'llash sohalari ularning maxsusligi va aniqligini belgilab boradi. Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma'lim bir amaliy harakatlar natijasi sifatida ko'rish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik faoliyatga doir kategoriya bo'lib, sub'ektning qo'yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Hozirda tadqiqot muammosiga oid izlanishlar ya'ni, yosh pedagoglarining kasbiy kompetentligi masalasi tahlil etilgan ilmiy adabiyotlar mavjud. Masalan, Usanova O.N., Morozova N.Yu. lar tomonidan turli tashkiliy tizimlar majmui yaratilishi, Bityanov M.R., Xutornaya M.A. va Konovalova N.L. lar tomonidan tibbiy-ijtimoiy va psixologik-pedagogik maxsus markazlarning barpo etilishi kabilar fikrimizga dalildir. Dubrovina I.V., Ovcharova R.V., Maxnovets S.N., Bulanova O.E., Shulga T.I. tomonidan turli yosh guruhlarini tashkil etuvchi yosh pedagoglar uchun o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish yoshlarning mahoratini rivojlantirish tamoyillari tezkorlik bilan ishlab chiqilgan.

E.F.Ese va O.N.Shaxmatova esa kasbiy kompetentsiya deganda, kasbiy bilim va malakalar yaxlitligini, shuningdek, kasbiy faoliyatni bajarish usullarini haqida fikr yuritganlar. Faylasuflar, sotsiologlar, psixologlar, psixofiziologlar va pedagoglar B.G.Ananyev, A.Disterverg, P.G.Redkin, K.D.Ushinskiy, L.N.Ruvinskiy, G.M.Andreyeva, N.V.Kuzmina, V.Slastenin, F.N.Gonobolin, A.A.Bodalyov, E.V.Shoroxova, A.V.Vedenov, Yu.M.Zabrodin, A.G.Kovalyov, I.S.Kon, T.A.Kitvel, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, I.P.Pavlov, K.K. Platonov, E.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, V.A.Yadov, I.Ayzenk, M.Fishbayn, T.Maslou va boshqalar o'z ish maqsadlariga asoslanib pedagogik munosabatini turli jabhalari bo'yicha tadqiqot obyektiga aylantirganlar va ma'lum darajada nazariy fundamental asoslar yaratganlar.

Tarbiyachining mahoroti yuksak pedagogik faoliyat ta'lim- tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, o'z bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati bo'lib u doimiy ravishda pedagogik kompetentligini oshirib borish o'tmish qadriyatlarini allomalarimiz ijodiy merosida yoritilgan murabbiylarini tayyorlash to'g'risidagi ma'lumotlar hamda zamonaviy axborot texnologiyalar, ilg'or xorijiy davlatlar tajribalarini nazariy jihatdan o'rganish jarayonida tarkib topadi. Aytish lozimki, pedagogik-psixologik kompetentlikni shakllantirish muammosi bo'yicha turli tadqiqotchilar tomonidan ko'pgina ilmiy tadqiqot ishlari o'rganildi va muhim ilmiy pedagogik va psixologik yutuqlarga erishildi. Umuman, mamlakatimiz va xorijda amalga oshirilgan, zamonaviy ilmiy izlanishlar va tadqiqotchilarning erishgan ilmiy xulosalaridan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, kasbiy kompetentlik, kasbiy moslik va professional sifatlarni shakllantirish ta'lim samaradorligini yanada oshirishda muhim omil bo'lishi lozim. Tarbiyachi bolalarimizga bugungi kun talab doirasida bilim berishi uchun avvalo, o'zining bilim darajasi yetarli bo'lishi tarbiyalanuvchilarning ertangi kuni uchun poydevordir. Ushbu fikrlardan kelib chiqqan holda bugungi kun tarbiyachisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablarning naqadar muhimligini anglash lozim.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan jumhuriyatimizda pedagog xodimlarning oylik maoshlari yildan-yilga oshirilib, turmush sharoitlari yaxshilanib kelinmoqda. Pedagog xodimlar malakasini oshirish ilmiy metodik markazlari kengaytirilmoqda, ularning siyosiy tayyorgarligiga talab kuchaytirilmoqda, har 4-5 yilda qayta tayyorlashdan o'tishlari uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Demak, tarbiyachi-maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassisligi bo'yicha yetuk bilimli va yuksak fazilatli shaxs sanaladi.

Bugungi kun tarbiyachisi o‘zini mutaxassisligi bo‘yicha chuqur puxta bilimga ega bo‘lish, o‘z ustida tinimsiz ishlashi lozim. Ota – onalarimiz farzandlarini tarbiyachilarga ishonib, topshiradilar. Shuning uchun tarbiyachilar ko‘plab sohaga yaqin maktabgacha tarbiya pedagogikasi va psixologiya, fiziologiya fanlarining asoslarini bilish, ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etishi kerak bilim bazasini puxta shakillantirishlari zarur. Bugungi globallashuv jarayonida zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan, ta’lim sohasining rivojlanishiga bog‘liq. Ta’limning mazmuni va sifati masalalari jamiyatda asosiy yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta’limni texnologiyalashtirishga zarurat tug‘ilib e’tibor kuchaytirilmoqda. Ta’limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo‘llari izlanmoqda, shuningdek, pedagogik texnologiyalarni joriy etish ta’lim sohasidagi islohotlarning asosiy markazidan o‘rin olgan.

Tarbiyachilarning psixologik - pedagogik kompetensiyasi haqida fikr yuritishimizdan oldin kompetentlik tushunchasi haqida fikr yuritsak. “Kompetentlik” so‘zi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida rivojlanib kirib kelgan termin hisoblanadi. Shuning uchun kompetentlik noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab vaziyatlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi. Tarbiyachi mutaxassislarimiz pedagogik- psixologik bilimlarga ega bo‘lmasalar ularda ushbu kompetensiya turlar takomillashmaydi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishidir.

Tarbiyachi ta’lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) pedagogik faoliyatni “yer yuzidagi har qanday kasbdan yuqoriroq turadigan faxrli faoliyat” deb hisoblab, pedagoglarning mehnatiga katta ahamiyat bergan. Yan Amos Komenskiy bir tomondan aholining pedagog– tarbiyachiga hurmat bilan qarashi lozimligini talab qilsa, ikkinchi tomondan esa pedagogning o‘zi ham jamiyatda qanday muhim vazifani bajarayotganligini tushunib olishi va o‘z qadr-qimmatini yaxshi bilib olib ishlashi lozim, deb ta’kidlaydi.¹⁰ Demak, yosh tarbiyachilar avvalo,

bilimli, zukko, iqtidorli bo'lishi, o'zi yashab turgan ulkan hayotini idrok etishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoy faol bo'lishi zarur.

Maxsus kompetentlik kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, bilim, ko'nikma, malakani izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi. Ular o'zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

Psixologik kompetentlik - pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

Metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash;

Informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

Kreativ kompetentlik pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

Innovatsion kompetentlik pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

Kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish;

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimida kechayotgan tub o'zgarishlar maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog va tarbiyachilarida kasbiy kompetentlik darajasini ya'ni o'z ustida ishlash uchun yetarli darajada imkoniyatlar mavjudligini, inobatga olib imkon darajasida foydalanib kasbiy salohiyatlarini yanada rivojlantirishlari lozim. Nazariy o'rganilgan bilimlar bilan birgalikda amaliyotda egallangan pedagogik tajriba asta-sekinlik bilan oshib borishi natijasida pedagogda kasbiy kompetentlik shakllanib boradi. Uning rivojlantirilishi sur'ati pedagogning o'z ustida ishlashi va tinimsiz izlanishi natijalariga asoslanadi. Avvalo, pedagogning psixologik-pedagogik kompetentligi kasbiy va shaxsiy sifatлари orqali paydo bo'ladi. Biroq, kasbiy-ijodiy faoliyat ko'nikmalarining o'zlashtirilishi nafaqat amaliy ko'nikma va

malakalarning integrasiyasi, mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqishni emas, shu bilan birga kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo'lish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarining yetarli darajada o'zlashtirilishi taqozo etadi. Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Nurkeldiyeva M. Maktabgacha korreksion pedagogika Toshkent-2013;
2. Xoliqov A. Pedagogik mahorat Toshkent-2011;
3. O'zbekiston pedagogikasi tarixi. A. Zunnunov taxriri ostida - T: O'qituvchi 1997 y.
4. Sultonova G.A Pedagogik mahorat T; Nizomiy nomidagi TDPU 2005 y.
5. Xushnazarova M.N. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagog tarbiyachilarini tayyorlashning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Namdu ilmiy axborotnomasi 2020. www.mdo.uz

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimida kechayotgan tub o'zgarishlar maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog va tarbiyachilarida kasbiy kompetentlik darajasini ya'ni o'z ustida ishlash uchun yetarli darajada imkoniyatlar mavjudligini, inobatga olib imkon darajasida foydalanib kasbiy salohiyatlarini yanada rivojlantirishlari lozim.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются кардинальные изменения, происходящие в системе дошкольного образования, организациям дошкольного образования необходимо дальнейшее развитие своего профессионального потенциала с учетом уровня профессиональной компетентности педагогов и воспитателей, т. сами себя.

SUMMARY

In this article, the fundamental changes that are taking place in the preschool education system, preschool education organizations should further develop their professional potential, taking into account the level of professional competence of pedagogues and educators, i.e., the existence of sufficient opportunities to work on themselves.

JISMONIY TARBIYA VOSITALARI ORQALI MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI CHINIQTIRISH SHART-SHAROITLARI

O'tasheva L.

Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

Hamrayeva D.

Termiz davlat Pedagogika Institututi 2-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, maktabga tayyorlov guruhlar, bolalar, chiniqtirish, jismoniy madaniyat, go'zallik, nafosat, harakatli o'yinlar.

Ключевые слова: физическое воспитание, группы подготовки к школе, дети, физические упражнения, физическая культура, красота, утонченность, подвижные игры.

Key words: physical education, school preparation groups, children, exercise, physical culture, beauty, sophistication, action games.

Milliy xalq o'yinlariga asoslangan jismoniy madaniyat estetik tarbiyani amalga oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xalq o'yinlarini bajarish jarayonida estetik zavqni idrok qilish va o'ziga singdirishni, go'zallik, nafosat, ma'nodorlik, qad-qomat, liboslar bejirimligi, o'z atrofidagi barcha narsalarni tushunish, to'g'ri qadrlashni rivojlantirish, estetikaga va o'z xulq-atvoriga gard yuqtirmaslikka bo'lgan moillikni, qilayotgan ishi, aytayotgan gapi va barcha hatti-harakatida qo'rslik, dag'allikka aslo yo'l qo'yilmaslikni rivojlantirish lozim bo'ladi. Milliy o'yinlar bilan shug'ullanish jarayonida mehnat tarbiyasi amalga oshiriladi. Bolalarning salomatligi yaxshilanadi, ularda harakat malakalari shakllanadi, mehnat faoliyati uchun zarur bo'lgan jismoniy fazilatlar rivojlanadi. Bolalarni mehnatga tayyorlashda jismoniy madaniyatning, jumladan, xalq milliy o'yinlarining tutgan o'rnini ularga tushuntirish va bu tushunchani ularning ongida shakllantirish g'oyat muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, bog'chagacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasining quyidagi asosiy vazifalarini bajarishda ham xalq milliy o'yinlarining roli va o'rnini nihoyatda katta ekanligi ko'rinadi:

1. Sog'liqni mustahkamlash, bolalarni to'g'ri jismoniy rivojlantirishga va chiniqtirishga yordam berish.

2. Bolalarga jismoniy madaniyat va sportga oid maxsus bilimlar berish, ularga gigienik bilim va ko'nikmalarni singdirish.

3. Bolalarda harakat malakalarini va ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, yangi harakat turlariga va harakat faoliyatiga o'rgatish.

4. Yoshga muvofiq ravishda asosiy harakat sifatlarini (kuch, tezkorlik, epchillik, chidamlilik va boshqalar) rivojlantirish.

5. Botirlik, qattiqchilik, nizomlilik, jamoaga birlashish, do'stlik hissinin madaniy hulq ko'nikmalarini, mehnatga munosabatini tarbiyalash.

6. Turganda va yurganda qomatni to'g'ri tutish ko'nikmalarini shakllantirish.

7. Bolalarda jismoniy madaniyat va sport bo'yicha muntazam mashg'ulotlarga barqaror qiziqish va ko'nikmalarini tarbiyalash.

8. Bolalarga tashkilotchilik malakalarini singdirish, jamoatchi jismoniy madaniyat faolini tayyorlash.

Bolalar jismoniy tarbiyasining vazifalari doimo, jumladan, milliy xalq o'yinlarini o'rganish va o'rgatish jarayonida ham uyg'un holda hal etiladi. Bu vazifalar butun jismoniy madaniyat tizimining bolalarga ta'sir etishi tufayligina muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin. buning uchun bog'chaning butun pedagogika jamoasi birgalikda ahil xarakat qilishi, bog'chada mashg'ulotlarni tashkil etishning turli shakl va usullaridan, ayniqsa, milliy xalq o'yinlarida, barcha vositalari yaxlitligi (kompleksi) dan foydalanish talab etiladi.

Yoshlik davrida muntazam o'qib o'rganish, shug'ullanish natijasida ilmiy dunyoqarash shakllanib boradi. Sport bilan shug'ullanuvchilarda sport etikasiga, sportning shakllariga, shu jumladan, milliy o'yinlarga qiziqish ortib boradi.

Bolalar o'z tuyg'ularini boshqarishga va ularning tashqi namoyon bo'lishini tartibga solishga intiluvchan bo'ladilar. Bu yoshda iroda mustahkamlanib boradi, irodaviy faollik, sabr-toqat va o'zini tuta bilishga intilish tuyg'usi rivojlanadi. O'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil bilim olish yo'nalishi yoshlarda yaqqol ifodalanadi. SHuning uchun bolalarni ruhiy jihatdan tarbiyalovchi, mustaqillik undovchi vatanparvarlik, yurtga mehnatga sadoqat ruhidagi milliy o'yinlardan foydalanish ayni muddaodir. Bunda diqqat e'tibor hushyorlik, g'amxo'rlik, munosabatlarning samimiyligi, ularning mustaqilligini bukmasdan turib, xatti-harakatlarini mohirona boshqarish lozim. Tarbiyachi, trener o'z bolalarining o'qish, mehnat va sport faoliyati xususiyatlarini, ularning aqliy va jismoniy rivojlanganlik darajasini, xarakter xislatlarini, tevarak-atrofdagilarga va o'z-o'ziga munosabatini doimo o'rganib borishlari kerak. Bu xususiyatlarni qayd qilib borish ham o'yinlarni o'tkazishda foydalidir.

Harakatli va milliy o'yinlarini yoshlar, ayniqsa bog'cha bolalari, bogcha bolalari sevib, maroq bilan o'ynamoqdalar. Bunday o'yinlar jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagina emas, balki hovlilar va bog', parklarda dam olish soatlarida o'ynaladi. Muhim sifatlarni rivojlantirishga mo'ljallangan umumiy rivojlan-tiruvchi va maxsus mashqlarga doir bayon qilingan material ko'proq o'yin tarzida beriladi, lekin mashqlarni tushuntirish va faol dam olish uchun qisqacha pauzalar bo'lgan kichik dozada uzluksiz bajariladi. O'yin mashqlaridan keyin bo'shashtiradigan, ohista yuriladigan mashqlarni yoki diqqat-e'tiborini o'stiradigan mashqlarni berish lozim.

Harakatli o'yinlar insonning hayotiy faoliyatida muhim kashf etadi. Standart mazmundagi vazifa ko'rsatma yoki mehnat va sport mashqlarni bajarish kishini tez toliqtiradi. Lekin, shunday vazifa va mashqlarni o'yin jaryonida ijro etish odamning ruxiyatiga ijobiy ta'sir etib, charchash muddatini orqaga suradi. SHuning uchun sport mashg'ulotlarida, ayniqsa yosh sportchilarni dastlabki tayyorlashda turli mazmuniga xos harakatli o'yinlardan foydalanish alohida amaliy ahamiyatga egadir.

O'yinlar o'zining xammabopligi, ko'p funktsionalligi va keng ta'sirchanligi bilan xilma-xil toifalarga bo'linadi. Jumladan, jismoniy sifatlarni, nutqni, talaffuzni, merganlikni, tadbirkorlikni, hisobni va hokazo xislatlarni rivojlantiruvchi o'yinlar shular jumlasiga kiradi. Lekin, qanday o'yin bo'lmasin, unda harakat elementi yoki harakatlar majmuasi mavjud bo'ladi. Harakatli o'yinlar o'z mazmuni va mohiyati jixatidan sport o'yinlarida tubdan fark kiladi. Harakatli o'yinlar sport o'yinlari kabi maxsus tayyorgarlik, muayyan musobaqa qoidasi, sport kiyimi, muddati, maydoni, ishtirokchilar tarkibi kabi aniq chegaralangan me'yoriy omillarni talab qilmaydi. Faqat bittagina harakatli o'yinni turli joyda, vaqt davomida, kiyimda, tarkibda (soni jihatdan) o'ynash mumkin. Eng muhim harakatli o'yin davomida kuzatiladigan erkin va ixtiyoriy harakatlanishlar (nostandart harakat yo'nalishi, qichqiriq, xushchaqchaqlik va hokazo) ijobiy emotsional holatni yuzaga keltiradi. Ushbu holat esa o'z navbatida sport mashg'ulotida tezroq vujudga keladigan charchash asoratlarini «chetlab» o'tishga yoki kechroq paydo bo'lishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida qayd etilgan harakatli va milliy harakatli o'yinlarga xos nazariy mulohazalar ularning jismoniy tarbiya va sport borasidagi salohiyatini belgilab beradi. Demak, yosh sportchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlarni, jumladan xalq milliy o'yinlarining ahamiyati beqiyosdir.

Ma'lumki, harakatli o'yinlar turli xalq va elatlarning rasm-rusumi, udumi, an'analari hamda etnogenetik xususiyatlarini ifodalaydi. SHuning uchun ham bunday harakatli o'yinlarni ko'pincha xalq o'yinlari deb yuritiladi.

Qadimgi mutafakkir–olimlar va pedagoglar insonda sahiylik, rostgo'ylik, vatanparvarlik hissiyoti, raqibga nisbatan hurmat va tabiatni e'zozlash kabi xislatlarni aynan milliy o'yinlar ta'sirida tarbiyalash imkoni yuqori ekanligini e'tirof etganlar. Bu borada, ayniqsa o'zbek xalq harakatli o'yinlari turli hayotiy muhim odatlarni, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish qudratiga egadir. Xalq o'yinlari shu xalqning kashfiyotidir. SHuning uchun ushbu o'yinlar uning ongida, ro'zg'or ishlarida, oila va mahalla tarbiyasida faol o'rin egallaydi.

Harakatli o'yinlar, shu jumladan xalq milliy o'yinlari noyob qadriyat sifatida faqatgina mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishgandan keyingina qayta tiklanib, hozirgi kunda aholi, ayniqsa bola yoshlar o'rtasida keng va jadal ommalashib bormoqda. Xalq harakatli o'yinlari ilmiy ob'ekt sifatida borgan sari tadqiqotchi olimlar e'tiboridan mustahkam o'rin egallamoqda.

So'nggi yillarda sportchilarni tayyorlash, harakat malakalari va jismoniy sifatlarni shakllantirishda harakatli o'yinlar o'ta samarali vosita ekanligini isbotlovchi talaygina ilmiy adabiyotlar nashr etilgan (L.V.Былеева, I.M.Korotkov 1982; I.M.Korotkov, 1988; M.S.Brily, 1980; T.S.Usmanxudjaev, F.X.Xujaev, 1990, 1992; A.I.Lisitsa 1991; T.S.Usmanxudjaev, X.A.Meliev, 2000; V.V.Kuzin, S.A.Polievskiy, 2000; F.A.Kerimov, N.Yusupov, 2003).

L.V.Былеева va I.M.Karotkov (1982)larning fikricha, zamonaviy sport o'yinlarida jismoniy sifatlar, texnik va taktik mahoratni shakllantirish uchun o'yin uslublaridan qanchalik ko'p va mohirona foydalanilsa, shunchalik muvofiq sportchilarning qobiliyatlari va mahorati yuqori saviyada bo'lishi mumkin. To'g'ri bir qaraganda sport o'yinlari o'zi o'yinlardan iborat bo'lib, yana turli o'yinlardan foydalanish «ortiqcha yukday» ko'rinadi. Lekin, bunday tushuncha batamom noto'g'ri. CHunki, pedagogika, fiziologiya va psixologiya fanlariga oid ilmiy ma'lumotlarga asosan jismoniy sifatlar, texnik–taktik malakalar va boshqa qobiliyatlarni rivojlantirishda an'anaviy ixtisoslashtirilgan va standart mashqlarni qo'llash, ayniqsa dastlabki o'rgatish jarayonida yosh shug'ullanuvchilarni tez charchashiga qiziqishini susayishiga olib keladi.

Harakatli o'yinlar esa, aksincha, bolaning emotsional holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, charchash alomatlarining vujudga kelishi «orqaga» suriladi, eng asosiysi bolaning irsiy (genetik) qobiliyatlari hamda yangi harakat malakalari paydo bo'lishi mumkin (I.M.Korotkov, 1971, 1979; A.I.Lisitsina, T.S.Usmanxudjaev, 1985; M.N.Jukov, 2003; I.Vlasyuk, 2005 va boshqalar). Bunday o'yinlarga masalan, «To'p uzat – o'tir», «To'p o'zatib estafeta yugurish», «To'pga to'siq qo'y» «to'p kapitanga» va boshqa shunga o'xshash o'yinlarni kiritish mumkin.

A.I.Lisitsa (1991)ning fikriga qaraganda, harakatli o'yinlarni nafaqat jismoniy sifatlarni muvaffaqiyatli shakllantirishga qodir, balki aniq mo'ljalga olish, aniq harakat, diqqat kabi hislatlarni ham samarali rivojlantirish mumkin.

Jumladan, ularning fikricha harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda bir qator masalalarga e'tibor berish maqsadga muvofiq.

1. Bolalarning jismoniy barkamolligi, salomatligini yaxshilanishiga, chiniqishiga, tana a'zolari va umumiy ish qobiliyatining o'sishiga yordam berish;

2. Erkin harakat qila olish imkonini bera oladigan bilimlar va hayotiy zarur harakat malakalarini shakllantirish;

3. Ruhiy, aqliy, kasbiy va irodaviy sifatlarni rivojlantirish;

4. Umumiy va maxsus jismoniy sifatlarni tarbiyalash;

5. Jasurlik, zukkolik, tadbirkorlik xislatlarini rivojlantirish shular jumlasidandir.

Mualliflar turli guruh bolalariga mos o'yinlar, yilning turli fasllarida, kunduzgi va kechqurun o'ynaydigan o'yinlarni saralab berishgan va ularning mohiyatini yoritishga muvaffaq bo'lishgan. Eng asosiysi, ushbu mutaxassislar bog'cha sport seksiyalarida, jumladan sport o'yinlari bilan shug'ullanuvchi bolalarga «To'p kapitanga», «Elkada kurashish», «Otib qochar», kabi o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb ta'qidlaydilar.

Yuqorida tahlil etilgan ilmiy va uslubiy adabiyotlar yoshlikdan boshlab jismoniy tayyorgarlikni rivojlantira borish, nafaqat bolalarni chiniqtirishda, ularning sog'ligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini isbotlab berayapti, balki ularni sportga bo'lgan qiziqishi ortishiga, sport mashg'ulotlarida o'rgatiladigan texnik–taktik malakalarni tezroq o'zlashtirishlariga imkon yaratishini qo'rsatib berdi.

O'z navbatida yosh bolalar jismoniy sifatlarini samarali shakllanishida harakatli o'yinlarni o'ta samarali vosita ekanligini ochib berdi. Lekin ushbu adabiyotlar sharhidan ko'rinib turibdiki, malakali basketbolchilarni tayyorlashda, ayniqsa ularning kuchga oid qobiliyatlarini shakllantirishda maxsus yoki moslashtirilgan harakatli o'yinlar va o'yin mashqlaridan foydalanish masalalari juda sayoz yoritilgan.

Harakatli o'yinlar muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompleks ta'lim-tarbiya jarayonidir. Bu jarayonning asosini tashkil etuvchi bolalarning harakat faoliyati jismoniy rivojlanishga, harakat ko'nikmalari va jismoniy sifatlarning shakllanishiga, organizmning funktsional faoliyatini oshirgan va emotsional quvnoqlik tuyg'ularini kuchaytirgan holda salomatlikni mustahkamlashga ijobiy ta'sir etadi. Harakatli o'yinlar jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari

va metodlaridan biri sifatida yuqorida sanab o'tilgan vazifalarni samarali hal etishga yordam beradi.

Ta'lim metodlari o'quv predmeti, aniq didaktik vazifalar, vositalar va ta'lim shartlarining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq usullar tizimining turli birikmalaridan iboratdir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning nerv tizimi va butun organizmi nihoyatda plastik va tashqi ta'sirga beriluvchan bo'ladi. Shuning uchun maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan mashg'ulot olib borganda psixik va jismoniy kuchni sarflanadigan to'g'ri vaqt nisbati va undan so'nggi dam olish tarbiyachining muhim vazifalaridan biri bo'lishi lozim.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim berishda ularning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda quyidagi metodlardan foydalaniladi.

1. Ko'rgazmali metod.
2. Og'zaki metod.
3. Amaliy metod.
4. O'yin metodi.
5. Musobaqa metodi.

Ko'rgazmali metod bu hissiy idrok va harakat sezgilarining yorqinligini ta'minlaydi. Ular bolalarda sensor qobiliyatlari rivojlanishini faollashtiruvchi harakat haqida juda to'liq va aniq tasavvurning hosil bo'lishi uchun zarurdir. Og'zaki metod bu metod bolalar ongiga yo'naltirilgan, ular oldiga qo'yilgan vazifalarni tushunib olishga va mashqlar mazmuni va tuzilishini o'zlashtirib olishda katta rol o'ynaydigan harakatli mashqlarni ongli ravishda bajarilishi, bu mashqlarni turli vaziyatlarda mustaqil qo'llashga yordam beradi. Amaliy metod bolalarning amaliy harakat faoliyati bilan bog'liq bo'lib, harakatlarni o'z muskul motor sezgilarida to'g'ri idrok etilishini amaldatekshirishni ta'minlaydi. Amaliy metodlar mashqlarni o'yin shaklida, musobaqa elementlaridan foydalanish bilan xarakterlanadi. Amaliy metodning xilma-xil turlaridan biri o'yin metodidir. O'yin metodi bolalar bilan ishlashda samarali bo'lib, ko'rgazmali obraz va ko'rgazmali amaliy tafakkur elementlarini hisobga oladi. U turli harakat ko'nikmalarini, harakatlarning mustaqilligini, o'zgaruvchan sharoitga nisbatan tezkor javob reaksiyasini bir vaqtda takomillashuviga, ijodiy faollik ko'rsatishga imkon beradi.

Musobaqa metodi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim berishda u faqat pedagogik rahbarlik sharoitida qo'llanilishi mumkin. Bu metoddan katta guruhlarda foydalanish mumkin. Musobaqalar bolalar kuchiga mos bo'lishi, axloqiy-irodaviy fazilatlarini tarbiyalash, shuningdek o'z yutuqlarini va boshqa bolalarning muvaffaqiyatlarini tinglovchilarga ongli munosabatda bo'lish

asosida to'g'ri baholash musobaqaning majburiy shartidir. Tashabbuskorlik, qa'tiylik, sabotlilik, dadillik, jasurlik, oliyjanoblik, o'rtoqlik kabi irodaviy hamda axloqiy hislatlarni tarbiyalashda musobaqa metodining ahamiyati g'oyat kattadir. Lekin, shuni unutmash kerakki, birinchilik uchun raqobat qilish, kurashish salbiy xususiyatlarni (xudbinlik, hasad qilish, dag'allik...) tarkib topishga imkon berishi mumkin. Shu sababli musobaqa metodiga mohirona pedagogik rahbarlik qilingan taqdirdagina u ma'naviy tarbiya sohasidagi o'z rolini oqlay oladi. Pedagogik jarayonda ta'lim metodlaridan mujassam holda foydalaniladi. Ko'rgazmali yoki og'zaki metodlardan so'ng darhol bolalar amaliy harakatlarga, harakatlarni mustaqil bajarishga o'tishlari lozim. Har bir metod vazifalarni hal etishga yordam beradigan bir qancha usullar majmuasidan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. K.D.Raximqulov «Milliy harakatli o'yinlar» o'quv qo'llanma. "Tafakkur bo'stoni" nashriyoti. Toshkent 2012 y.
2. Jaxongirov G. Maxmud Koshgariy va o'zbek milliy o'yinlar. Ilmiy-amaliy anjuman tezislar. Toshkent-Jizzax. 1991. b. 5-6.
3. Isakova M.T. Komil inson tarbiyasida milliy qadriyatlar. Alpomish. Ilmiy-amaliy anjuman matnlari. Farg'ona 2000. 41-45 b.
4. Yo'ldasheva R. O'zbek halq o'yinlari – tarbiyaviy ahamiyati. T. "Tarbiyachi" 1992 y.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'z navbatida yosh bolalar jismoniy sifatlarini samarali shakllanishida harakatli o'yinlarni o'ta samarali vosita ekanligini ochib berdi. Lekin ushbu adabiyotlar sharhidan ko'rinib turibdiki, malakali jismoniy madaniyatlarni tayyorlashda, ayniqsa ularning kuchga oid qobiliyatlarini shakllantirishda maxsus yoki moslashtirilgan harakatli o'yinlar va o'yin mashqlaridan foydalanish masalalari juda yaxshi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В свою очередь, в данной статье выявлено, что подвижные игры являются очень действенным средством эффективного формирования физических качеств детей раннего возраста. Но как видно из обзора этой литературы, очень хорошо освещены вопросы использования специальных или адаптированных двигательных игр и игровых упражнений в подготовке квалифицированных специалистов по физической культуре, особенно в формировании их силовых качеств.

SUMMARY

In turn, this article revealed that mobile games are a very effective tool for the effective formation of physical qualities of young children. But as it can be seen from the review of this literature, the issues of using special or adapted movement games and game exercises in the training of skilled physical culture, especially in the formation of their strength skills, are very well covered.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

MUHANDISLIK GRAFIKASINI O'QITISH VOSITALARI VA KO'RGAZMALI QO'LLANMALARDAN CHIZMALAR BAJARISHNI USULLARINI O'RGATISH

Mamatqulov I. Ch.

TerDPI Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi

Kafedrasi katta o'qituvchisi v/b dotsent

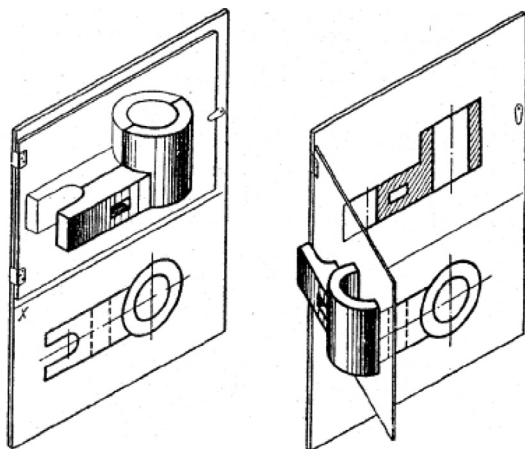
Tayanch so'zlar: metodik, chizmachilik, dinamik plakat, o'qitish, ko'rgazmali, qirqim.

Ключевые слова: методический, рисунок, динамический плакат, учение, демонстрация, вырезание.

Key words: methodical, drawing, dynamic poster, teaching, demonstration, cutting.

Kirish. Metodik tizimning tarkibiy qismlaridan biri o'qitish vositalaridir. Ularga darsliklar, didaktik vositalar, ko'rgazmali qo'llanmalar, o'qitishning turli texnik vositalari kiradi. O'qitish vositalariga shuningdek kompyuter, ekran va tovushli, nazorat va o'qitish dasturlari ham kiradi. Chizmachilik fanining o'ziga xos xususiyatiga ko'ra uni o'zlashtirish uchun o'quvchilarda fazofiy tasavvurning shakllanib, rivojlanishi zarurligi talab qilinadi. Shu sababli ta'lim muassasalarida chizmachilikdan o'qitish vositalarining yetarlicha bo'lishi, fan o'qituvchisining ulardan o'rinli foydalana olishi hamda talab darajasida maxsus jihozlangan kabinetning bo'lishi ta'lim samaradorligini ta'minlashga ko'maklashadi.

O'quvchilarning bilim olishida va ularda grafik madaniyatning shakllanishida o'quv adabiyotlari (darsliklar, o'quv qo'llanmalar, topshiriqlar to'plamlari va ish daftarlari kabilar) va o'quv jarayonida foydalaniladigan ko'rgazmali qo'llanmalar (stendlar, plakatlar va h.) alohida ahamiyatga ega. Chizmachilik darsligi va u bo'yicha o'quv jarayonini tashkil qilish haqida da ma'lumot berilgan edi. Shuning uchun ushbu mavzuda ko'rgazmali qo'llanmalar va o'qitishning texnik vositalariga ko'proq to'xtalamiz. Ko'rgazmali qo'llanmalar o'quvchilarning chizmachilik kursini o'rganishlari va grafik topshiriqlarni bajarishlarida yordamlashish maqsadida tayyorlanadi. O'quv-ko'rgazmali qo'llanmalarni tekis (plakatlar) va hajmli (modellar va detallar namunalari) qo'llanmalarga ajratish mumkin. O'z kasbiga ijodiy yondashadigan chizmachilik o'qituvchilari faqatgina standart o'quv-

*Qirqim hosil bo'lishini namoyish qilish uchun
dinamik plakat*

ko'rgazmali qo'llanmalar bilan chegaralanib qolmasdan mustaqil ravishda original plakatlarni tayyorlab dars jarayonida foydalanishi ham mumkin. O'rganilayotgan mavzuning xarakterli tomonlarini ochib beradigan bunday plakatlar ayniqsa o'quvchilar uchun yangi, tushunishlari qiyin bo'lgan mavzularda juda katta yordam beradi. Foydalanish usullari va tuzilish printsiplariga ko'ra ularni statik va dinamik plakatlarga bo'lish mumkin.

Ko'zlangan mavzuni bitta tekislikda bajarilgan tasvir va shakllar orqali ochib berishga mo'ljallangan plakatlar statik, mavzuni bayon qilish jarayonida tarkibiy qismlari biri ikkinchisiga nisbatan harakatlantiriladigan plakatlar dinamik plakatlar deyiladi. Standartlar va chizma bajarish asoslariga tegishli plakatlarning doimiy ravishda chizmachilik kabinetida yoki koridorlarda joylashtirilishi ularning o'quvchilar ko'z o'ngida bo'lib, beixtiyor o'quvchilarning xotirasida saqlanib qolishiga sabab bo'ladi. Yangi mavzularni bayon qilishda "dinamik plakat"lardan foydalanish ayniqsa yaxshi samara beradi. "Dinamik plakat"lar odatda biror chizmani bajarish ketma-ketligi tartibini ochib beruvchi plakatlar to'plamidan iborat bo'ladi. Bu o'qituvchiga chegaralangan vaqt ichida o'quvchilarda nisbatan katta hajmdagi grafik ma'lumotlarni ko'rsatish va tushuntirish imkonini beradi. "Dinamik" ko'rgazmali qo'llanmalarda turli yasashlarning o'ziga xos xususiyatlari va mohiyatini, chizmalardagi tasvirlarni o'qish usullari va ketma-ketligini ochib berish imkoniyati katta qirqim hosil bo'lishini namoyish qilish uchun tayyorlangan dinamik plakatlarga misollar keltirilgan. Shakllardan ularni tayyorlash va darsda foydalanish usullarini tushunib olish oson. Bunga o'xshash plakatlarni o'qituvchi kursning boshqa mavzulari bo'yicha ham loyihalashtirib, maktab ustaxonasida o'quvchilar bilan birgalikda tayyorlashi mumkin.

Dinamik plakatlar tayyorlash uchun o'qituvchidan ko'proq bilim, mavzuni ochib berishga ijodiy yondashish hamda muammoning noan'anaviy yechimini topish ko'nikmalarini egallagan bo'lishlik talab qilinadi. O'qituvchi

chizmachilik mavzularini dinamik plakatlardan foydalanib tushuntirsa, o'quvchilar uni qiziqib tinglaydilar va oson tushunib, o'rganilgan material ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

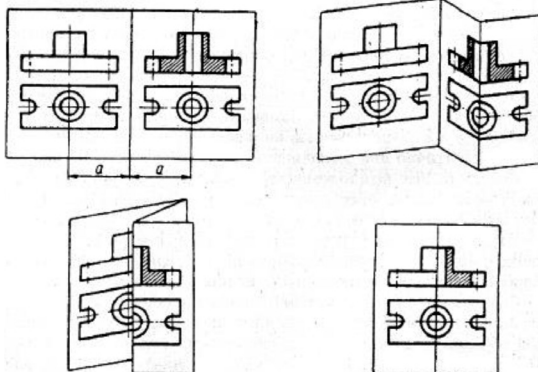
Adabiyotlar sharhi.

Chizmachilik kabinetida albatta detallarning mavzuli to'plamlari bo'lishi kerak. Odatda umumta'lim maktablari uchun detallar to'plamlari oddiy

geometrik jismlardan tuzilgan sodda detallardan hamda tuzilishi birmuncha murakkabroq bo'lgan tayyor ko'rinishdagi detallardan iborat bo'ladi. Bunga o'xshash tematik to'plamlar o'quvchilarda obrazli tafakkurning shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman, qunt bilan tanlangan o'quv ko'rgazmali qo'llanmalar va didaktik vositalarning mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil qilishdagi ahamiyati juda katta. Didaktikada ta'limning ko'rgazmalilik prinsipi asosiy tamoyillardan hisoblanadi. Ko'rgazmali qo'llanmalarining eng ko'p tarqalgan turlaridan biri bu o'quv plakatlaridir.

Chizmachilikning asosiy mavzulari bo'yicha plakatlar hozirgacha bir necha marotaba nashrdan chiqarilgan. Keyingi vaqtlarda kompyuter texnikalarining tez rivojlanishi va ommalashishi natijasida an'anaviy plakatlar o'rniga slaydlar kirib kelmoqda. Bunga misol sifatida 2005 yilda "ELXOLDING" nashriyotida chop qilingan "Chizmachilik" slaydlar komplektini ko'rsatishimiz mumkin. Ushbu komplekt 70 ta slayddan tuzilgan bo'lib, chizmachilikning asosiy mavzularini qamrab olgan va kasb-hunar kollejaridagi chizmachilik darslarida foydalanish uchun mo'ljallangan. Undan umumta'lim maktablaridagi chizmachilik darslarida ham foydalanish mumkin. Proeksion chizmachilik asoslarini o'rganishda, dastlabki dars mashg'ulotlarida o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish uchun fazoviy (uch tomonli) burchak modelidan foydalanish yaxshi natija beradi. Uch tomonli burchak modelining har xil konstruksiyalari, esa qirqim va kesimlarni namoyish qilish uchun yig'ma modellarning namunalari tasvirlangan.

Tadqiqotlar metodologiyasi.

*Qirqim hosil bo'lishini namoyish qilish uchun
dinamik plakat*

Chizmachilikdan o'quv-ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanishda o'qituvchi quyidagi shartlarni bajarishga harakat qilishi kerak:

Ko'rgazmali qo'llanmalar:

- o'quvchilarga o'qituvchi bayoni bilan birgalikda o'rganilayotgan qoida, yasash usulini tushunishga yordamlashishi;
- fanni o'rganish uchun zarur bo'lgan fazoviy tasavvurlarni rivojlanishiga ko'maklashishi;
- ob'ektni to'g'ri tasvirlash uchun zarur bo'lgan uning ahamiyatli xossalarni tahlil qila olish ko'nikmalarini rivojlantirishi;
- chizmani o'qish va bajarish uchun zarur bo'lgan mavhum obraz (chizma) bo'yicha real buyumni tasavvur qila olish ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashishi kerak.

Chizmachilik o'qitish metodikasi sohasida qo'llaniladigan tadqiqotlar o'qitishning qonuniyat va xususiyatlarini aniqlash, dastur mavzularini o'rganishda samarali metod va usullarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq qilish, grafik topshiriq, o'qitishning texnik vositalari, tavsiyalar ishlab chiqish kabilarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ishlarining zarur sharti fanning maktabda o'qitilish ahvolini yaxshi bilishdan iborat. Buning eng yaxshi yo'li bevosita maktabda chizmachilik o'qitish. O'qituvchi o'quvchilar bilan har kuni uchrashib tursa, o'qituvchi o'quvchilarning dastur, darslik, didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollarga nisbatan munosabatlarini bilib boradi. Bu unga o'qitishdagi kamchiliklarni tez va chuqur bilishga va ularni bartaraf qilish yo'llarini izlashga imkon beradi. Ko'pchilik bo'lg'usi pedagoglar talabalik partasidan boshlab pedagogik tadqiqot elementlari bilan shug'ullana boshlaydilar. Bunga chizmachilikdan ko'rgazmali qurollar, individual topshiriqlar uchun materiallar tayyorlash, o'quvchilarning grafik tayyorgarligini tahlil qilish va talabalar ilmiy anjumanlarida ma'ruza va chiqishlar bilan qatnashishlar kiradi. Pedagogik tadqiqot jarayonini o'zaro bog'liq bir necha shartli bosqichlarga bo'lish mumkin. Har bir bosqichning o'z vazifalari bor: Birinchi bosqich

- tegishli adabiyotlar va o'qituvchilar faoliyatlarini o'rganib, tadqiqot muammolarini aniqlash. Adabiyot manbalarini o'rganishda quyidagilar aniqlanishi kerak:
- ish muallifining asosiy g'oyasi, tadqiq qilinayotgan muammo yechimiga uning munosabati va qarashlari;
- uning an'anaviy prinsip (yondashuv, yechim)lardan farqi, bu muammoni o'rganishga uning qo'shgan hissasi;
- uning ishida qaysi mavzular bo'yicha asosiy savollar javobsiz qolganligi;

- muammoni keyingi tadqiq qilishda qanday yechilmagan muammolarni hal qilish zarurligi;

O'qituvchilar tajribasini o'rganishda quyidagilarni aniqlash kerak: - o'qituvchi qanday qiyinchiliklarga duch keladi; - qiyinchilik va kamchilarning sabablari. Ikkinchi bosqich - gipotezani qo'yish. Gipoteza (ilmiy faraz) bu ma'lum muammoni hal qilish yo'li ko'rsatilgan taklif. Tadqiqot jarayonida gipoteza o'zgarmasdan qolmaydi.

Dalillarni to'plash va ularni solishtirish natijasida tadqiqotchi gipotezaga aniqlik kiritib, yanada asoslangan ko'rinishga keltiradi. Uchinchi bosqich - gipotezani tekshirish va nazariyalarni qurish. Bunday tekshirish ilmiy tadqiqotning turli metodlaridan foydalanib amalga oshiriladi. To'rtinchi bosqich - tadqiqot natijalarini taxt qilib amaliyotga kiritish. Tadqiqot amaliyotida sanalgan bosqichlar qat'iy ketma-ketliklarida bo'lmasligi ham mumkin. Tadqiqotchi ish jarayonida boshlang'ich bosqichlarni bir vaqtning o'zida amalga oshirishi ham mumkin. Tadqiqot metodlari. Chizmachilik o'qitish metodikasida umumilmiy va maxsus tadqiqot metodlariga ilmiy va metodik adabiyotlar tahlili, ilg'or tajribalarni o'rganish va umumlashtirish, kuzatish, so'rovnomalar o'tkazish, suhbat, modellashtirish, tizimli-tarkibiy tahlil, tajriba sinov o'qishlari va h.k. kiradi. Adabiyotlar va pedagogik tajribalarni o'rganish, tahlil qilish umumlashtirishlar umumiy holda nazariy metodlarga kiradi.

Tahlil va natijalar.

Adabiyotlar ustida ishlash, o'rganish zarur bo'lgan asarlar ro'yxati (bibliografiya)ni tuzishdan boshlanadi (kitoblar, jumallar, to'plamlardagi maqolalar, referativ obzorlari va h.k.). Kuzatish ~ pedagogik jarayonga aralashmasdan uzoq muddatda tahlil qilishga asoslangan. Kuzatish to'g'ridan-to'g'ri (bevosita darsda), yoki sirtidan (grafik ishlar, maktab hujjatlari bilan tanishish) bo'lishi mumkin. Kuzatish reja asosida olib borilishi kerak. Suhbat - o'quvchilar yoki o'qituvchilar bilan o'tkazilishi mumkin. O'quvchilar bilan ular fikrlash yo'nalishini aniqlash maqsadida suhbat o'tkaziladi. Suhbat natijalari bayonnoma, stenografiya yoki magnitafon yozuvlari ko'rinishida batafsil yozib olinib keyin tahlil qilinadi.

So'rovnomalar o'tkazish (anketa so'rovi) - qo'yilgan maqsadlarga mos ravishda tadqiqotchi o'quvchilar yozma javob berishi kerak bo'lgan savollarni tuzib chiqadi. Savollar javob beruvchilar uchun aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Tajriba sinov - nazorat va hisoblashlarni aniq o'tkazish imkoniyatlari ta'minlangan sharoitda, ahamiyatsiz va noto'g'ri ta'sirlarsiz pedagogik jarayonini kuzatishga imkon beruvchi murakkab va zarur metodlarning biri. Tajriba sinov tabiiy va laboratoriya sharoitlarida o'tkazilishi mumkin. Uning

o'tkazilish muddatlariga ko'ra tajriba - sinov o'qitish yoki tajriba - sinov darslari bo'lishi mumkin. Tajriba - sinov natijalarini umumlashtirishning keng tarqalgan turidan biri natijalarni taqqoslash usulidir.

Chizmachilik o'qitish metodikasida umumilmiy tadqiqot bilan birgalikda maxsus tadqiqotlar ham o'tkaziladi. Ularning qo'lianilishi grafik ishlarni bajarish, bajaruvchining qo' harakatlarini aniqlash, zaruriyat va tasvirlashda oson hamda yengil ko'nikmalarni shakllantirish bilan belgilanadi. Maxsus metodlarga siklografiya - harakat kinematikasini qayd qilish; tenzometriya va pezometriya - zo'riqishlar kattaligini qayd qilish; okulografiya ko'z harakatlarini qayd qilish; xronometrik - vaqtni qayd qilish; multiplikatsiyalash - grafik tasvirlarni bajarish ketma-ketligini qayd qilish kabilar kiradi. Tadqiqot natijalari ma'mza, maqola, kurs va malakaviy bitiruv ishlari, tavsiyanomalar, o'quv qo'llanmalari, diafilm, jadval va b. ko'rinishlarda taxt qilinishi mumkin. «Didaktika» iborasi grekcha didaktikos - ta'lim bemvchi va didasko ta'lim oluvchi so'zlaridan kelib chiqqan. Bu iborani pedagogikaga nemis pedagogi V.Ratke (1571-1635) kiritgan deb hisoblanadi. Ta'lim nazariy asoslarining tadqiqoti bilan shug'ullanadigan ilmiy fanni u didaktika deb tushungan. Y.A.Komenskiy birinchi bo'lib didaktikaning fundamental ilmiy ishlanmalarini yaratgan. Shunday qilib didaktika ta'limini tashkil qilish masalalari bilan shug'unllanadi deb hisoblanadi. Didaktika - pedagogikaning bir qismi bo'lib, ta'lim va o'qitishning nazariy asoslari (maqsad, mazmun, ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari)ni ishlab chiqarish hamda ta'lim jarayonida tarbiyalash masalalari bilan shug'ullanadi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish lozimki o'quvchilarga Geometrik chizmachilik darslarida ko'rgazmali qurollardan foydalanib o'rgatib Geometrik chizmachilikda chizmalarni chizishda o'quvchilarga ko'rgazmali plakatalardan va qurollardan shuningdek zamonaviy texnologiya va kompyuterda foydalanib chizmalarni birgalikda chizishda juda oshiradi. Ularni ishlatilish harakatini o'rgatish lozim. Men o'z kurs ishimda birincha bob birinchi mavzusida Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi fani va uning rivojlanish tarixi haqida yoritdim. Ikkinchi bob mavzusida Geometrik chizmachilik darslarida ko'rgazmali qurollar haqida umumiy ma'lumotlar.

Chizmachilikda ko'rgazmalilikdan foydalanish me'yorida asoslangan bo'lib, o'quvchilarda fazoviy tasavvur va fazoviy obrazli fikriashning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'satmasligi kerak.

Chizmachilik o'quv dasturining maqsadi o'quvchilarni murakkab bo'lmagan texnik chizmalarni bajarishga, o'qishga va o'z fikrini grafik tasvirlar vositasida ifoda etishga, shuningdek kompyuter yordamida oddiy chizmalarni yasashga

o'rgatishdan iborat. Chizmachilik kursining turmush, ishlab chiqarish bilan aloqalarini ta'minlash, shuningdek, o'quv jarayoniga qiziqarli va ijodkorlik masalalarining kiritilishi unga o'quvchilarning qiziqishi va ta'lim sifatini orttiradi. Zamonaviy o'zgarishlar um um taiim maktablari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda.

Chizmachilik darslarini o'tish va tashkil qilish bo'yicha tavsiyalar dasturining tarkibiy qismidir. Unda chizmachilik darsi samaradorligini oshirish - o'quv-tarbiyaviy jarayonni takomillashtirishdagi asosiy masalalardan biri ekanligi ta'kidlangan. Bu vazifani bajarish uchun o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda mustaqillikni tarbiyalaydigan har xil metod va shakllardan foydalanish kerak. Bunda nazariy ma'lumotlarni o'rganish darsda grafik va amaliy ishlarni bajarish bilan uyg'unlashib ketishi kerak. Bu ishlar uchun topshiriqlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, imkon boricha mehnat ta'limi o'qituvchisi bilan hamkorlikda tanlansa yaxshi natija beradi. Mashqlar va grafik ishlarning mazmuni o'quvchilarga chizmalar, eskizlar, texnik rasmlarni o'qish va bajarish; tasviri bo'yicha buyumni modellashtirish; buyumlarning fazoviy tasvirlar (xususiyatlar)ini qayta qurish va ularni o'zgartirish kabilarni bajarishga o'rgatishga yo'nalgan bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Qirq'zboyev Y. va b. Texnik chizmachilik kursi «O'qituvchi»T., 1987.
2. Saydaliyev S.S. "Chizmachilik". –T.: "Sano-standart". 2013-y.
3. Valiyeva B.N. v/b "Lekalo egri chiziqlar". –T.: "TDPU rizografi". 2010-y.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada har qanday fanni o'qitish metodikasining asoslari uchta asosiy tarkibiy qismlar: konsepsiya, ta'limning metodik tizimi va ular ta'siri natijalarini baholashdan iborat. 8- va 9-sinflarda chizmachilik fanini o'qitish o'quvchilarning yosh xususiyatlari hamda hayotiy va mehnat tajribalaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

РЕЗЮМЕ

В данной статье основу методики преподавания любого предмета составляют три основных компонента: концепция, методическая система обучения и оценка результатов их воздействия. Обучение рисованию в 8-9 классах имеет свои особенности, основанные на возрастных особенностях учащихся и их жизненном и трудовом опыте.

SUMMARY

In this article, the basis of the teaching methodology of any subject consists of three main components: the concept, the methodical system of education and the evaluation of the results of their influence. The teaching of drawing in the 8th and 9th grades has its own characteristics based on the age characteristics of the students and their life and work experiences.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDAGI CHIZMACHILIK DARSLARINING O'ZIGA XOS-XUSUSIYATLARI

Abduraximov L. X.

TerDPI katta o'qituvch dotsent v.v.b

Tayanch so'zlar: dars turlari, aralash dars, innovatsiya, interaktiv metod, og'zaki metod, ko'rgazmali metod, amaliy metod, geometrik tushunchalar, proyeksion tushuncha, texnik tushunchalar, shtrix, diametr, radius.

Ключевые слова: типы уроков, смешанный урок, инновация, интерактивный метод, устный метод, демонстрационный метод, практический метод, геометрические понятия, проекционное понятие, технические понятия, линия, диаметр, радиус.

Key words: Lesson types, mixed lesson, innovation, interactive method, oral method, demonstration method, practical method, geometric concepts, projection concept, technical concepts, line, diameter, radius.

Kirish. Har qanday fanni o'qitish metodikasining asoslari uchta asosiy tarkibiy qismlar: konsepsiya, ta'limning metodik tizimi va ular ta'siri natijalarini baholashdan iborat.

Umumtalim maktablarida chizmachilik fanini o'qitish o'quvchilarning yosh xususiyatlari hamda hayotiy va mehnat tajribalaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'quvchilar bu vaqtga kelib bilim olishga ongli ravishda, ma'lum maqsad bilan intiladilar. Shuning uchun o'qituvchi o'z oldidagi vazifalarni tahlil qilib, har bir darsning eng optimal tuzilishini o'ylab, dars maqsadlariga to'liq javob beradigan tuzilishni topishga harakat qilishi kerak. Navbatdagi darsning muvaffaqiyati ko'pincha oldin o'tilgan darslar qatorida uning qanday o'rin tutishiga, o'quvchilar egallagan bilim va amaliy ko'nikmalariga, hamda ularga tushuntiriladigan bilimning hajmi va mazmuniga bog'liq. Bunda o'qituvchi o'quvchilarning dunyoqarashlari darajasi, darslik yoki ilmiy-ommabop va texnik adabiyotlardan mustaqil o'qib o'rganish imkoniyatlariga tayanadi.

Pedagogikada darslarning har xil turlari va o'qituvchining bilimlarni bayon qilishining turli shakllari tahlil qilib berilgan. Masalan, darslar quyidagi turlarga ajratilgan:

- yangi materialni o'rganish darsi;
- bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash darsi;
- takrorlash-umumlashtirish darsi;

- aralash yoki kombinatsiyalashgan dars.

Chizmachilik darslari uchun eng keng tarqalib, ommalashgan dars turi – aralash yoki kombinatsiyalashgan darsdir. Bunda o'qituvchining mavzuni bayon qilishi bilan bir qatorda o'quvchilar tomonidan amaliy ishlarni bajarilishi ham muhim ahamiyatga egadir. Ushbu amaliy ishlar o'quvchilarga o'quv adabiyotlaridan foydalanib olingan bilimlarni mustahkamlashga hamda uy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga qiziqish ortib bormoqda. Bunda, asosan hozirgacha o'quvchilar tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga va imkoni boricha xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bunday ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi.

Innovatsiya – inglizcha so'z bo'lib, yangilik kiritish, yangilik ma'nolarini bildiradi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'quvchi va pedagog faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlashga asoslanadi va pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchining birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi.

Chizmachilik o'qituvchisidan ham zamonaviy texnologiyalarni bilish va ulardan o'zining kasbiy faoliyatida o'rinli foydalana olish malakalariga ega bo'lishlik talab qilinadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar maxsus fan sifatida o'qitilishi uchun biz bu haqda batafsil to'xtalmaymiz.

Adabiyotlar sharhi.

Umumta'lim maktablaridagi chizmachilik darslari o'zining xususiyatlariga ko'ra boshqa fanlardan birmuncha farqlanadi. O'rganilgan ma'lumotlarning asosiy qismlari bo'yicha o'quvchilar individual grafik ishlarni bajaradilar va ularni tekshirish jarayonida o'qituvchi har bir o'quvchi bilan individual ishlashiga to'g'ri keladi.

Amalda o'quvchi chizmachilik fanini o'qituvchi rahbarligi va nazorati ostida maxsus jihozlangan chizmachilik kabinetida o'rganadi. Darsda o'qituvchining nazariy ma'lumotlarni tushuntirganidan keyin shu mavzu bo'yicha o'quvchilar ish daftarlarida grafik ish bajaradilar. O'qituvchi har o'quvchining qobiliyat va imkoniyatlarini yaxshi biladi va uni o'quv jarayonida hisobga olishi

yaxshi samara beradi. Lekin o'quvchilar bilan individual shug'ullanish vaqti chegaralangan. O'qituvchi har bir o'quvchining ishini kuzatish va ularga chizma bajarishning ratsional yo'llarini ko'rsatish, mavzuning qiyin joylarini tushuntirish hamda bajarilgan ishlarni tekshirish imkoniyatiga ega. Shuning uchun o'qituvchining darsni tashkil qilishiga ko'p narsa bog'liq. Chizmachilik darslari maxsus jihozlangan chizmachilik kabinetlarida o'tiladi. Chizmachilik kabinetlarini jihozlash keyingi mavzularda ko'rilishi sababli bu yerda u haqda to'xtab o'tilmaydi.

O'qituvchining diqqat markazida hamisha o'quvchilarda amaliy grafik ish bajarish malakalarini shakllantirish asosiy vazifa ekanligi turishi kerak. Dars turi ham shundan kelib chiqib tanlanishi zarur. Ta'lim metodlarini tanlashda albatta chizmachilik fanining xususiyatlarini e'tiborga olish kerak. Yangi mavzuni o'rganishda o'quvchilarga "Hammasi tushunarlimi?" yoki "Hamma tushundimi?" qabilidagi savollar bilan murojaat qilish yaramaydi. Chunki, kamdankam odam o'zining tushunmasligini tan oladi. Shuning uchun "Ushbu kesimni hosil qiluvchi tekislik qanday vaziyatda joylashgan?", "Konus sirtidagi A nuqtaning gorizontaal proektsiyasi qanday topiladi?", yoki "Pog'onali va siniq qirqimlar qanday hosil qilinadi" kabi aniq savollar bilan murojaat qilish kerak. Ayniqsa o'qituvchi doskada chizma bajarish jarayonida to'xtab, o'quvchilarga "Keyingi yasashlarni qanday bajaramiz?" yoki "Ushbu detal chizmasini bajarishda nechta ko'rinish zarur bo'ladi?" kabi savollarni tashlashi yaxshi samara beradi. Savolning bunday qo'yilishi o'quvchilarni bajarilayotgan ish echimini topishning faol ishtirokchilariga aylantiradi va ularni o'ylanib, taxminlari ichidan eng to'g'rirog'ini tanlashga o'rgatadi.

Savollarni butun sinfga ham, yoki alohida o'quvchining o'ziga ham berish mumkin. Masalan, "Toshmatov, ushbu ko'rinishda qaysi qirraning uzunligi qisqarib tasvirlangan va nima uchun?". Bu shuni ko'rsatishi mumkin-ki, Toshmatov darsdan chalg'igani uchun o'qituvchi uni mavzuni tinglashga jalb qildi. Demak, o'qituvchi dars jarayonida o'zining darsni tushuntirishiga yoki hikoyasiga ortiqcha berilib ketmasligi kerak. O'qituvchi mashg'ulot davomida sinfdagi o'quvchilarning darsga munosabatlarini doimiy nazorat qilishi, o'quvchilar diqqatini jalb qilish qobiliyatini egallagan bo'lishi kerak.

Eng sodda klassifikatsiya bo'yicha dars mashg'ulotlari og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarga bo'linadi. Chizmachilik darslarining og'zaki ko'rinishiga o'qituvchining ma'ruza-suhbat shaklidagi materialni bayon qilishi, sinf doskasida mavzuga tegishli chizmalarni bajarishi hamda o'quvchilarning o'quv qo'llanmalari va ma'lumotnomalardan foydalanib mustaqil ishlarini ko'rsatish mumkin.

Dars davomida plakat, o'quv jadvallari, modellar, natural ob'ektlar, elektron versiyalar kabi o'quv ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanish ko'rgazmali metodlarga kiradi. O'quvchilarning eskiz va chizmalarni, olingan bilim va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashga yo'naltirilgan turli grafik mashqlarni mustaqil o'qishlari va bajarishlari amaliy metodlarga kiradi. Bu metodlarning hammasida ikki tomonlama jarayon: o'qituvchi-o'quvchi muloqoti yetakchi o'rinda turishi kerak. O'qituvchi ta'limning tashkilotchisi sifatida asosiy o'rinda turadi.

Tadqiqotlar metodologiyasi.

O'qituvchi chizmachilik o'qitish jarayonida ko'pincha o'quvchilarga notanish bo'lgan tushuncha va atama(termin)larni ishlatishiga to'g'ri keladi. O'quvchilar chizmachilikni o'rganishlari uchun bu tushunchalarni puxta o'zlashtirib olishlari zarur bo'ladi. Ikkinchi tomondan eslab qolish kerak bo'lgan notanish atamalarning ko'pligi, nazariy tushunchalarni amaliy grafik faoliyat davomida mag'zini chaqishga zaruriyat paydo bo'lishi o'quvchilarning fanni o'zlashtirishlariga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Lekin o'quvchilar bu tushunchalarni puxta o'zlashtirmasdan chizmachilikni o'rgana olmaydilar. Shularni e'tiborga oladigan bo'lsak o'qituvchi oldida chizmachilik fani tushuncha(atama)larining miqdor va sifat muammosi paydo bo'ladi.

Chizma terminlari etarlicha ko'p bo'lib, chizmachilikdagi termin va tushunchalarni shartli ravishda uchta: geometrik, proyeksion va texnik guruhlarga bo'lish mumkin. Geometrik tushunchalarga gorizonta, vertika, parallel, qirra, yoq, uch, kesma, nur, tekisliklar orasidagi burchak, geometrik jismlarning nomlari va boshqalar kiradi. Asosiy proyeksion tushunchalarga proyeksiyalash jarayonini nazariy tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan barcha tushunchalar, yordamchi proyeksion tushunchalarga chizma bajarish va uni taxt qilish bilan bog'liq bo'lgan terminlar (chizma anjomlari, DST elementlari, chiziqlar, o'lchamlar, shartli belgilashlar va hokozo) kiradi. Chizmachilikdagi texnik terminlar (detal va yig'ish birliklarining nomlari bilan bog'liq bo'lgan atamalar) texnik tushunchalar hisoblanadi.

Chizmachilikdagi tushunchalarni murakkabligi, aniqlik darajasi yoki mavhumligi va boshqa sifatleri bo'yicha klassifikatsiyalab chiqilsa bu ayniqsa yosh o'qituvchilar uchun katta metodik yordam bo'lar edi. Chizmachilikdagi tushunchalarning ko'pchiligi buning ustiga proyeksiyalash jarayonida yoki chizmani o'qishda ishlatilishiga qarab ma'nosi birmuncha o'zgarib ishlatiladi. Ayrim tushunchalar ma'nosi o'zgarmasdan qo'llaniladi (masalan, kompleks chizmaning bog'lash chiziqlari). Boshqa tushunchalar tasvirdagi vazifasiga qarab ko'p ma'noda ishlatilishi mumkin (proyeksiyalar tekisligi, simmetriya tekisligi, kesuvchi tekislik, proyeksiyalovchi tekislik va h.).

Geometrik tushunchalarni sifat xarakteristikalari bo'yicha taxminan quyidagicha guruhlash mumkin:

- asosiy geometrik figuralar, jismlar va ularning elementlari haqidagi tushunchalar: parallelogramm, silindr, qirra, asos, uch va h. Ularni o'quvchilar chuqur tushuntirishlarsiz, tasvirlari bo'yicha ham oson o'zlashtirib va esda saqlab qoladilar.
- chizma bajarish vositalariga taalluqli bo'lgan grafik tushunchalar: o'q chiziq, shtrix chiziq, diametr va radiusning shartli belgilanishi va h.
- metrik tushunchalar: masshtab, uzunlik, balandlik, gradus, kesma va yoyni qismlarga bo'lish va h.
- o'zaro fazoviy joylashish haqidagi tushunchalar: parallellik, perpendikularlik, kesmalarning kesishishi va ayqash vaziyati va h.
- harakatlanish tushunchalari: jipslashtirish, yoyish, kesishish va h.
- yasash tushunchalari: perpendikular tushurish va chiqarish, burchak yasash, o'lcham qo'yish, shtrixlash va h.

Yuqorida chizmachilikda qo'llaniladigan geometrik tushunchalar haqida to'xtalib o'tildi. Proyeksion tushunchalarni ham shu shaklda guruhlarga ajratib, tahlil qilib chiqish mumkin. Chizmachilik tushunchalarining ushbu ko'rinishdagi tahlil qilinishi o'quvchilarning ularni dars jarayonida ongli ravishda o'zlashtirishlariga ko'maklashadi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda Respublikamizdagi umumta'lim maktablarining ko'pchiligida chizmachilik fanini o'rganish asosan fan dasturida ko'rsatilgan materiallarni o'rganish bilan chegaralanib qolmoqda. Chizmachilikni o'quvchilarga chuqur o'rgatishning eng maqbul yoki, bu chizmachilik chuqur o'rganiladigan maxsus sinflaming tashkil qilinishi hisoblanadi. Bunday maxsus sinflardagi o'qishlar o'quvchilarni biror tor mutaxassislik yo'nalishiga tayyorlashni ko'zlamaydi. Bunda ta'lim qobiliyatli va grafika fanlariga qiziqish bildirgan o'quvchilarni grafik tasvirlar nazariyasi bilan chuqurroq tanishtirish, ularning chizma bajarish va o'qish malakalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Bunday tayyorgarlik keyinchalik o'quvchilarning kasb tanlashlarida ham yordam berishi mumkin.

O'qituvchining maktabdagi ishi faqat dars o'tish bilan chegaralanib qolmasligi kerak. O'quv jarayonining asosiy shakli bo'lgan eng mukammal dars ham, sinfdan tashqari ishlar bilan to'ldirilishi kerak. O'qituvchi agar dars bilan chegaralanib qolsa, fan bo'yicha o'quvchilar bilishi zarur boigan hamma materiallarni o'rgatishga ulgurmaydi. Ayniqsa, chizmachilikning ba'zi mavzulariga o'quv dasturida juda kam vaqt ajratilgani vaqt tanqisligini yanada keskinlashtiriladi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchi shaxsining va imkoniyatlarining to'laroq ochilishiga imkoniyat yaratadi.

Chizmachilik bo'yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlaming hamma shakllari ixtiyoriylik prinsiplari asosida tashkil qilinishi kerak. Sinfdan tashqari tadbirlar paytida o'quvchilarda mehnat ko'nikmalari va nazariy bilimlarining shakllantirishga harakat qilish kerak. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim saviyalarini e'tiborga olgan holda mashg'ulot mavzusi va mazmuni tanlaniladi.

O'quvchilarga maktab geometriya kursidan ma'lum bo'lgan geometrik yasashning asosiy usullari haqidagi ma'lumotlarni kengaytirish va mustahkamlash, nazariy qoidalarni chizma bajarishdagi amaliyotga bog'lash, tutashmalarni bajarish usullarini o'rgatish hamda chizmachilik asboblari bilan ishlash malakalarini rivojlantirish kabilarni maktab chizmachilik kursidagi geometrik yasashlar mavzusi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi fani ta'lim va tarbiyaning umumiy maqsadlaridan kelib chiqqan holda umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari chizmachilik (muhandislik grafikasi) fanini o'rganishdan maqsad, fanning mazmuni va o'quvchilarning grafik ishlarni bajarishdagi eng qulay ish uslublarini hamda o'quv jarayonini samarali tashkil qilishning shakli va vositalarini o'rganadigan fan hisoblanadi. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi oldida pedagogika fani tarmog'i sifatida quyidagi vazifalar turadi:

1. Umumta'lim maktablari chizmachilik o'qitishning aniq maqsadlarini va uning fan sifatida bilim berish hamda tarbiyaviy ahamiyatlarini aniqlash;
2. O'qitishning mazmuni va strukturasi aniqlash;
3. O'quvchilarning mustahkam bilim, ko'nikma va malakalarini ta'minlovchi o'qitishning eng qulay uslub, vosita va shakllarini ishlab chiqish;
4. O'quvchilarning bilim olish jarayonini tadqiqot qilish.

Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasida kursning asosiy bo'lim va mavzularini o'rganishning samarali usullari, chizmalarni o'qish va bajarish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi, grafik masalalarning roli va ulardan o'qitishda foydalanish uslublari kabilarni o'rganiladi. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi chizmachilik kursining nazariy masalalarini o'rganadi. Bunda: chizmachilik kursini maktabda o'qitishning maqsad va vazifalari; o'qitishning tashkiliy shakli va metodlarini ishlab chiqish; o'qitishning metodik vositalari (o'quv - ko'rgazma ali qurollar va jihozlar)ni tanlash, ishlab chiqish va tadqiqot qilish; chizmachilikning boshqa fanlar bilan aloqalarini (matematika, mehnat,...) hamda kurs mazmunini ochib beruvchi tushunchalarni aniqlash va hokazolarni kiradi. Xususiyl metodikada dastur mavzularini o'rganish ketma-ketligi tushunchalarini shakllantirish usullari; ko'rgazma qurollardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar; grafik hamda amaliy ishlarning mazmunlari va hokazolarni o'rganiladi.

Xulosa. Chizmachilik (grafika) fanining asosiy vazifasi axborotlarni grafik ko'rinishda tasvirlashdan iborat. Grafika insonlarning vizual madaniyati savodxonligi sifatida qaralib, bugungi kunda texnika, texnologiya, ta'lim, tibbiyot, sanoat, loyihalash va dizayn kabi inson faoliyatining deyarli hamma sohalarida amaliyotida keng qo'llaniladi. Nisbatan kichkina hajmdagi grafik tasvirlar (chizmalar)ning juda katta hajmdagi axborotlarni uzatish imkoniyati mavjudligini va bu axborotlarda tasvirlanayotgan obyekt haqidagi hamma ma'lumotlarni o'tirish to'liq yoritilishini e'tiborga olsak, grafikani insonlarning kasbiy hamda kundalik turmushdagi muloqotlarida eng soddagina va tabiiy vositalardan biri deb qarashimiz mumkin. Umumta'lim maktablaridagi chizmachilikning o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini, ko'z bilan chamalash, ko'rish xotirasi, topqirlik va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati juda katta. Kasb-hunar kollejlari grafikani (chizmachilik) fanlarining mazmuni va ta'lim jarayonining tashkil qilinishi har bir mutaxassislikning malakaviy tavsifnomasiga asoslangan holda belgilanadi. Kasb-hunar kollejlari mutaxassislar tayyorlash klassifikatoriga asosan bugungi kunda respublikamizda 270 dan ortiq yo'nalish bo'yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Kollejlarda grafika fanlarini o'qitishda zamonaviy ishlab chiqarish xodimining yangi texnologik madaniyatni egallaganligi, ishlab chiqarish moddiy-texnika bazasining uzluksiz yangilanib turishiga, uning tashkil qilinishidagi o'zgarishlarga hamda bozor mexanizmlarining joriy qilinishiga kasbiy va psixologik tayyorlanganligini ham hisobga olish zarur bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. 4-maxsus son "Chizmachilik" – T.: 1999.
2. Ro'ziyev E.I. Chizmachilik o'qitish metodikasi. – Urganch: UrDU, 2001.
3. Toshpulatov F. U., Norqochqorov R. E. O., Maxmudova X. N. Q. Xalq amaliy san'atining chizmachilik fani bilan bog'liqligi //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 2.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchilar chizmachilikni samarali o'zlashtirishda fanlarning o'zaro bog'liqlik darajasidan foydalanish omillari hamda darslarning metodlari, turlari va shakllari haqida ma'lumot keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о факторах использования уровня взаимозависимости предметов и методов, видов и форм занятий в эффективном овладении учащимися рисованием.

SUMMARY

This article provides information about the factors of using the level of interdependence of subjects and the methods, types and forms of lessons in the effective mastering of drawing by students.

НОТА ЁЗУВИНИНГ МУСИҚА САЪНАТИ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎРНИ

Шаринов Н. С.

*Ўзбекистон давлат консерваторияси
«Халқ чолгуларида ижрочилик» кафедраси профессор в.б.*

Таянч сўзлар: нота ёзуви, мусиқа, ноталар, ривожланиш, мусиқа санъати, товушқатор, поғоналар.

Ключевые слова: нотная запись, музыка, ноты, развитие, музыкальное искусство, звуко́ряд, ступени.

Key words: musical notation, music, notes, development, musical art, scale, steps.

Нота ёзуви тизими ноёб унсур бўлиб, у нафақат мусиқа санъати ривожига, балки ижодий фаолият эркинлигига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Нота ёзуви ҳали эндигина пайдо бўлганда (тахм. IX аср), у ҳозирги вақтдагидек мукамал бўлмаган, бироқ вақт ўтиши билан унинг аниқлик даражаси ортиб борди. Бугунги кунда биз даврлар ўтиши туфайли шаклланган ва турғун кўринишга эга бўлган нота ёзувини кўришимиз мумкин. Аввал мусиқани хотирада сақлаш орқали қуйлашган, ижро этишган ва у шу тариқа бир созанда(хонанда)дан иккинчисига ўтиб келган. Лекин вақт ўтиши билан мусиқа асари маълум даражада «бузилган», шу сабабли инсонлар мусиқа муаллифи яратган кўринишдаги ижросини бошқаларга ўтказиш йўллари излаганлар.

Қадимги юнон нота ёзуви тизими ҳозирги замон мусиқачиси фойдаланадиган нота ёзувига асос солган. Назариётчи Алипий юнон мусиқаси учун асосга айланган нота тизимини тақдим этган [2]. Турли рамзлар асосида у белгилар рўйхатини тузди ва уларга тушунтиришлар берди. Алипийнинг нота тизими билан ҳозирги кунда ҳам танишиш мумкин. Кўплаб тадқиқотчиларнинг фикрича, айнан шу назариётчи биринчилардан бўлиб мусиқа санъатига ўзгартиришлар киритиб, унинг ривожланишига салмоқли туртки берган.

Гвидо Ареццо «ут», «ре», «ми», «фа», «соль», «ля» деб аталувчи бўғин номларининг муаллифи сифатида танилган [4]. Бу номлар олти поғонали товушқаторни англатган. XVI аср охирларида етти поғонали товушқатор-

ни белгилаш учун «си» бўғини киритилган, XVII асрнинг 2-ярмида «ут» бўғини «до» бўғини билан алмаштирилган. Мазкур номланиш ҳозир ҳам сақланиб қолган ва у товуш баландлигини кўрсатади. Бироқ Гвидонинг нота ёзуви қаттиқ танқид қилинди ва у киритган бундай янгилик қораланди. Фақат анча вақт ўтиб, нота тизими ёзилган куйларни ўқишни осонлаштириши ва мусиқачилар учун ёрдам беришига ишонч ҳосил қилинди.

Арецо биринчилардан бўлиб мусиқачилар учун ижро этиладиган асарнинг қулайлигини асос қилиб олган нота тизимининг муаллифи бўлди. Тизимни яратар экан, у қўшиқчиларга куйлашни ўргатиш билан бир вақтда тушуниш учун қулай бўлган нота белгиларини тинмай излади [2]. Бугунги кунга келиб Арецонинг нота тизими нота ёзуви ва уни тушунишнинг асоси сифатида хизмат қилмоқда. Гвидо Арецо яратган тизим туфайли композиторлар асарларни нота белгилари ёрдамида ёзиб қолдириш, куйни ижро этиш имкониятлари пайдо бўлди. Шу билан бир қаторда «сольфеджио», «гармония» и «мусиқанинг элементар назарияси» каби мусикий илмий фанлар вужудга келди.

Шуни таъкидлаш керакки, Гвидо Арецо қўшиқчиларга янги нота тизими асосида куйлашни ўргатган ва шу сабабли кўплаб тадқиқотчилар уни «сольфеджио» номли мусикий-назарий фаннинг асосчиси деб ҳисоблайдилар.

Нота ёзувининг кейинги XIII—XVI асрлар давомидаги ривожланиши мензурал нотацияни ишлаб чиқиш йўлидан борди. Бу тизим товушлар баланд-пастлигини, уларнинг чўзимини яққол ва аниқ кўрсатган. Турли чўзимдаги нота ва паузаларни ёзиш учун махсус график белгилар тизими жорий этилди, барча чўзимлар ўртасидаги муносабатнинг аниқ вақт муносабати ўрнатилди. Авваламбор уларнинг ҳар бири учта бир-бирига тенг ҳиссаларга бўлиниши кўзда тутилган эди. Масалан, максима лонг чўзимининг учта нотасини ўз ичига олган. XVI асрдан бошлаб икки каррали бўлинишга ўтилди.

Мензурал нотация куйларни яратиш ва уларни куйлаш учун яратилмаган деб ҳисобланади. У куйнинг ритми ва товушларнинг чўзимини тушуниш учун яратилган эди [3]. Бунинг учун мензурал нота тизими ичида махсус график белгилар, паузалар ишлаб чиқилган, чўзимларга тушунтиришлар берилган эди. Чўзим учта ҳар хил ҳиссаларга асосланган эди, аммо XVI асрга яқин икки каррали ҳиссалар ҳам пайдо бўлди. Мензурал нотациянинг асосчиси мусиқачи Франко Кёлнский деб ҳисоблашади. У биринчилардан бўлиб ритмик таркибни мураккаблаштириб, товушлар чўзимини аниқ ифодалашга муваффақ бўлди.

Мензурал нотация графикаси квадрат нотация шаклига асосланган эди, бу шакл учун квадрат-ромбли кўриниш хос бўлган. Оддий шакллар, яъни битталиқ ноталар ажралиб турарди ва улар қуйидагича номланган:

- лонг дуплекси;
- лонг;
- бревис;
- семибревис;
- фуза ва семифуза [4].

Бир нечта оддий «турли баландликдаги» нота белгилари бўлган график шакллар ягона белги сифатида, бир-бирига қўшиб ёзилар эди. Ритм жиҳатидан лигатураларга бериладиган тушунтиришлар узундан-узоқ, кўп тармоқли қоидаларга эга бўлган.

Кейинчалик нота белгиларининг график ёзувида сезиларли ўзгаришлар кузатилди. Невмалар ўрнига келган квадрат кўринишдаги шакллар думалоққа айланди, нота штиллари пайдо бўлди. Нота белгилари «оқ» и «қора» кўринишга эга бўлди.

Тўрт чизикли нота йўли ўрнига, янада қулайроқ бўлган беш чизикли нота йўли пайдо бўлди. Кўп овозли мусиқа асарлари ривожланиб бориши билан бири иккинчисини устига жойлашган ҳамда умумий бошланғич чизик ёки шаклдор қавс – акколада билан бирлаштирилган бир нечта нота қаторидан иборат бўлган тизимдан фойдалана бошланди.

Чолғу мусиқасидаги замонавий беш чизикли нотациянинг қарор топиш жараёни нисбатан узоқ кечди. XVII аср охиригача чолғу асарларини ёзиш учун алоҳида ёзув тизими – табулатура қўллана бошланди. Табулатура – товуш баландлигини ҳарф ёки рақамларда кўрсатувчи ҳамда ритм ва динамикани аниқловчи шартли белгилар орқали тузилган кўгазмали чизмалар эди.

Ўзининг ташқи кўриниши бўйича бу чизмалар турли-туман бўлган. Уларда у ёки бу мамлакатда қабул қилинган нота ёзувининг хусусиятлари, шу табулатура мўлжалланган мусиқа чолғусининг ўзига хос томонлари акс этган. Табулатуралар шунингдек шартди белгилар: ҳарфлар, рақамлар, ритмик белгилар ва уларнинг аралаш кўринишлари билан бир-биридан ажралиб турган.

Табулатураларнинг турли кўринишлари орасида чизикли ва чизиксиз хиллари бўлган [3]. Чизикли табулатурада чизиклар сони мусиқа чолғусининг торлари сони ёки мусиқа тўқимасининг полифоник овозлар сони-га мос келган.

XVIII асрнинг бошларига келиб табулатуралар янада оддий ва қулай бўлган ноталар ёрдамидаги ёзув услуби билан алмаштирилган. Аста-секин рақамланган бас ёки асосий куй жўрнавозлигини ёзиш учун XVII—XVIII асрларда тарқалган генерал-бас (умумий, асосий бас) ўз аҳамиятини йўқотиб борди.

Нота ёзувининг мазкур тизимида ноталар орқали ёзилган қуйи овознинг ҳар бир товуши гармониянинг рақамли белгилари билан тўлдирилган, улар бўйича ижрочилар қолган барча ёндош овозларни тўлдириб ижро этишган. Ҳозирги кунда ушбу икки тизим айрим мусиқа чолғуларида ижро этишни ўргатиш ва гармонияни ўрганишда фойдаланилади.

Бирламчи нота ёзувининг турлари турли композиторларда бир-биридан фарқ қилган. Бетховен кўп ҳолларда фортепиано учун оркестр жўрлигидаги концерт партияларини ёзган, лекин ўзи ижро этган партиялар бўйича мукамал ёзувлар қилмаган. Бошқа композиторлар барча ижроларини фортепиано учун партитура кўринишидаги эскизларда ёзиб қолдиришган, бунда улар оркестр ижроси ёзувини кейинга қолдиришган (ёки бу ишни бажаришни бошқалардан илтимос қилишган), яна бошқалар эса барча ёзувларни тўлиқ амалга оширишган. Бугунги кунда кўплаб кутубхоналарда композиторларнинг турли кўринишдаги нота ёзувлари билан танишиш мумкин.

Мусиқа, китобдаги матндан фарқли ўлароқ қисқартмалар ёрдамида ёзилади ва ёзиб келинган. Китобни тушуниб етиш учун ундаги матнни овоз чиқариб ёки ичимизда ўқиш кифоя қилади – сўзларнинг жойлашиш тартиби унинг маъносини қабул қилиб олишимизга ўз таъсирини ўтказди – биз содир бўлаётган ходисаларни тасаввур қилишимиз мумкин. Мусиқада эса, ноталарни оддийгина «ўқиш» билан куй ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас. Мусиқачиларда махсус «стенографик» рамзларнинг мавжудлиги жуда ҳам муҳим.

Нота ёзувининг мусиқа санъатининг шаклланиши ва ривожланишидаги аҳамияти жуда катта. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрича, агар Гвидо, Ареццо, Алимпияларнинг ишланмалари бўлмаганда жаҳон омма-си мусиқа билан унинг бутун мукамаллигида таниша олмаган ва тушунолмаган бўлар эди. Композиторлар ўзлари яратган сара асарларининг хатто ярмини ҳам тақдим қила олмаган бўлар эдилар.

Нота ёзуви ҳозирги кунгача янги гармония, янги ёндашув ва ишланмалар туфайли ўзгариб келмоқда. Янги оҳанглар, мусиқий тўқималар ва хатто янги мусиқа чолғулари пайдо бўлмоқда. Бугун ноталар ҳақидаги фан – ноташунослик – мусиқа нотациясининг нотани чоп этиш амали-

ётида қўлланиладиган бир вақтнинг ўзида фан ҳамда санъат тури мавжуд. Ноташунослик – тарих ва ҳозирги кундаги нота тизимининг ривожланиши, унинг такомиллашувини ўрганади.

Мусиқа ва мусиқа воқелигининг мавжудлиги, замонавий композиторнинг турли воқеликлар (мусиқа, тасвирий санъат, театр) чегарасида ишлашга бўлган эҳтиёжини тушуниб етиш, мусиқани ўзига хос – театр санъати билан уйғунлашган ҳолда ижрога бўлган эҳтиёж бўйича XX асрдаги рўй берган ўзгаришлар кўплаб композиторларнинг мусиқани ёзиб олишда ўзларининг графика тизимини яратишларига олиб келди.

Нота ёзуви бугунги кунгача жаҳондаги энг универсал «тил» бўлиб келмоқда, нота ёзувини ўқишни билганлар эса мусиқа маданиятининг бебаҳо дурдоналаридан баҳраманд бўла олиш бахтига эгадирлар.

Адабиётлар:

1. Бычков Ю.Н. Ладовая система Древней Греции. Лекция по курсу гармонии для студентов музыкальных вузов / Ю.Н. Бычков. - М.: Педагогика, 2001. – 56 б.
2. Дубинец Е. А. Знаки звуков. О современной музыкальной нотации / Е.А. Дубинец. – Киев: Музыка, 1999. – 310 б.
3. Кузьмин А. Нотация в музыке XX века: учебно-методическое пособие / А. Кузьмин. – Челябинск: Нотфлик, 2010. – 46 б.
4. Нюрнберг М. Нотная графика / М. Нюрнберг. - М.: Педагогика, 1953. – 254 б.

РЕЗЮМЕ

Маколада нота ёзувининг мусиқа санъати шаклланиши ва ривожланиши жараёнидаги аҳамияти очиб берилди. Унда нота ёзувининг ривожланиши ва қадимдан то бизнинг давримизгача бўлган шаклланиш жараёни билан боғлиқ бўлган асосий омиллар кўрсатиб берилган. Шунингдек, ўзларининг фаолиятлари билан нота ёзувининг шаклланиши ва амалиётда қўлланишида иштирок этган олим ва назарийчилар ҳақида маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается значимость нотной записи в развитии и становлении музыкального искусства. Нами были раскрыты основные события, которые были связаны с развитием нотного письма и его трансформации от древнего до современного времени. Также приводятся сведения об ученых и теоретиков, которые своей деятельностью участвовали в становлении и развитии нотной записи.

SUMMARY

The article reveals the importance of musical notation in the development and formation of musical art. We have revealed the main events that were associated with the development of musical writing and its transformation from ancient to modern times. It also provides information about scientists and theorists who, through their activities, participated in the formation and development of musical notation.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

SPORT OYINLARINIŇ MEKTEP JASINDAĞI BALALARDI HÁR TÁREPLEME TÁRBIYALAW QURALI SIPATINDAĞI ÁHMIYETI

Mamutov Q. T.

*Dene tárbiya hám sport boyınsha
qánigelerdi qayta tayarlaw hám bilimin asırıw institutı Nókis filiali*

Tayanch so'zlar: sport oyinlari, dene shınıqtırıw, futbol, basketbol, qol tobi, voleybol, mektep jasındağı balalar, texnikalıq hám taktikalıq häreketler.

Ключевые слова: спортивные игры, бодибилдинг, футбол, баскетбол, гандбол, волейбол, дети школьного возраста, технико-тактические действия.

Key words: sports Games, body conditioning, football, basketball, handball, volleyball, school-age children, technical and tactical actions.

Sport oyun häreketi qaysı formada bolmasın, balanı quwandıradı, al sport oyun kúilmegen quwanışlı nárselerdiñ hár-qıylı momentleri menen ásirese unamlı sezimleriniñ payda bolıwına xızmet etedi. Bul quwanışlı emotsiyalar dógerindegi ullı tárbiyalaw kúshi. N.K.Krupskayanıñ pikirinshe dene rawajlanıwı ushın sport oyınıñ áhmiyetli ekenligi atap kórsetilgen.

Dene shınıqtırıwda, miynet kónlikpelerin rawajlandıratuğın kóplep sport oynlar zárúr. Shaqqanlıqtı, kúshti nıshanğa tiygiziwdi rawajlandıratuğın hám miynette úlken áhmiyetke iye bolatuğın barlıq nárselerdi mektep jasındağı tárbiya orınlarında qollanıwı oğada zárúr.

Sport oynlari róliniñ áhmiyetliliği olardıñ tematikasın, mazmunın jaqsı analizlew hám soğan muwapıq túrli jasağı balalar ushın tañlawdı talap etedi. Hár qanday oyun meyli ol didaktikalıq, dóretiwshilik, muzikalıq sonday-aq sport bolsın balanıñ ózin qorshağan ortalıqta tanıwda óz aldına ózgeshe quralı bolıp tabıladı.

Sport oynlar mazmunında balanıñ dúnyağa kóz qarasın keñeytetuğın hám onıñ oyların ayqınlastarıwshı kóplegen tanıw materialları bar. Sport oynlardıñ tematikasın balalar turmısınñ geypara epizodları tábiyattağı hádiyseler, haywanlardıñ qásiyetleri quraydı. Bulardıñ barlığı balalar tárepinen ózine tán sport oyun sháriyatlarında súwretlenedi. Futbol, basketbol, qol tobi, voleybol solay bolsada qorshağan ortalıqtı balanıñ durıs túsiniwi ushın haqıyqıy sport oyn jağdayı dúziliwi kerek.

Qağıydalar úlken tárbiyalıq áhmiyetke iye. Olar sport oyınıń barısın anıqlaydı, balalardıń háreket iskerligin, olardıń minez qulqın bir-birine bolǵan qarım-qatnasın jolǵa saladı. Sport oyınında belgili shártler jaratadı. Bunda bala durıs basshılıq etilse, ózinde bar sıpatlardı kórsetpey tura almaydı. Mıs: «Futbol» oyınında balalar tek shıdamlılıq, shaqqanlıq epshillik sózlerinen keyin ǵana sheńberden shıǵıp ján-jaqqa qashıwı ayaǵı menen pás beriw múmkin, qaǵıyda balada dıqqat, ózin-ózi biylew shıdamlıq signalǵa bolǵan reaktsiyanıń tezligin keńislikte durıs baǵdarlawdı payda etedi.

Basketbol, voleybol sport oyınlarında barısında zárúr, minnetli túrdegi juwap háreketleri sıpatında balalar qabıllaydı. Sport oyun shártlerin ele nızam ekenligin sezbesten balalar óz-waqtındaǵı reaktsiyaǵa úyrenedi bir tárepten oyınıń texnikası hám taktikası boyınsha háreket etip ekinshi tárepten bolsa, belgili texnika hám taktikası payda bolıp atırǵan shártli reflektiń kúshi menen háreket etedi.

L.F.Artemovanıń kórsetpeleri boyınsha negizinen sport oyınlar qátelerge hám olardıń orınlanıwına bolǵan sapalı túrdegi qatnas balalarda áste aqırın hám túrli waqıtta payda boladı. Dáslep balalar onı trenerdiń basshılıǵında orınlaydı, sońınan qátelerdiń áhmiyetligin túsinetuǵın balalarǵa shınıǵıwlar oyınlarında qalay tásirin kórsetedi. Sport oyun máselesin tezirek orınlawǵa asıǵıp, balalar texnika hám taktikası jaqsı islew ushın aldırǵa umtılwı hám jeńiske ádewir jeńil usıl menen erisiwine alıp keledi. Bul óz gezeginde oynawshılarda qanaatsızlanıw payda etedi hám konfliktler bolıp balalardıń bir-birine bolǵan qatnasınıń buzılıwına alıp keledi. Hár bir bala qátelerdiń orınlanıwı shárt ekenligin túsiniw ushın háreket etedi hám talapların sheshiwshi áhmiyetke iye. Tárbiyalıq tásir astında balalarda ásten aqırın sport oyun protsessine bolǵan qatnas ózgere baslaydı. Oyun háreketleriniń hám qáteleriniń ádewir dál orınlanıwına bolǵan qızıǵıwshılıq hám umtılwı payda boladı. Turaqlı shıdamlı túrde balalarǵa qátelerdiń jámiyetlik áhmiyetin túsindire alatuǵın trenerdiń basshılıǵında ǵana olar jeke insandı jaqsı nárselerdiń payda bolıwına nátiyjeli quralı bola aladı.

A.V.Zaporoje sport oyun hám onıń mektep jasındaǵı balanı tárbiyalawdaǵı roli degen kitabında «Balanıń ástelik penen ózlestirip alatuǵın ómirinshe áhmiyetli morallıq qásiyetleri balanıń ishki dúnyasınıń ǵáziynesine aynaladı».

Sport oyun háreketinde dıqqat qabıllanıwınıń rawajlanıwı ushın balalarda bar túsiniqlerdiń anıqlanıwı ushın qolaylı jaǵdaylardı dúzip beredi. Oyınlar dóretiwshilik oylardıń este saqlawdıń oyshańlıqtıń oy-pikirdiń aktiv rawajlanıwına járdem etedi. Solay etip sport oyınlar balanıń aqlınıń rawajlanıwına tásir jasaydı.

Psixologlardıń izertlewı balanıń sport oyın hárezetleri arqalı keńislik hám haqıyqatlıqtı ámeliy ózlestiretuǵınlıǵın kórsetedi. Sonıń menen birge keńislikti qabıllaw mexaniziminiń ózide bekkemlenedi. Sport oyında keńislikti qabıllaw óziniń tiykarǵı formalarında boladı, tikkeley, futbol, voleybol, basketbol, qol to bı tiykarında boladı.

Sport oyın qaǵıydaları menen qatań belgilengen baǵdarda hárezetiniń orınlanıwı yamasa balanıń óz betinshe hárezet baǵdarın tańlawı oyın barısınıń tez bahalanıwı hám reaktsiyasın oyın hárezetlerin, al ekinshi tárepten biliwdi hám belgili oyın jaǵdaylarında óz hárezetlerin kóz aldına keltiriwdi talap etedi. Átirap dógerekte baǵdar alıwǵa sport oyın shártlerin orınlawǵa aldın-ala qoyılǵan tosqınlıqlar járdem beredi.

Sport oyında balanıń, toplar menen alıs yaqi jaqın jaylasqanın anıqlawda bala shınıǵadı. Usı arqalı onıń kóz benen mórsherlep bahalawı rawajlanadı. Sport oyınlar balalarda ápiwayı waqıt baǵdarların payda etedi.

Olar tómegedishe boladı. Sport oyın hárezetleriniń izbe-izligin túsinip alıwı, hámmesi bir waqıtta, belgili muddette balaların oyın hárezetlerin orınlawı. Sport oyınlar úlken hám mektepke jastaǵı balaların dóretiwshiliginiń rawajlanıwına jaǵday tuwǵızıp beredi.

Mektep jasındaǵı balaların dóretiwshilik aktivliginiń rawajlanıw protsessi barlıq jastaǵı tárbiyalanıwshılardıń tapsırmalarǵa hám olardıń orınlanıwına bolǵan emotsionallıq qatnası menen sıpatlanadı.

Sport oyınlar ózleriniń forması hám mazmunı jaǵınan estetikalıq iskerlik bolıp tabıladı. Sport oyınların estetikalıq tásiiri, ásirese olardıń baslamaları, sóylesiwler arqalı kúsheydi. Oyın balaaǵa estetikalıq tásir etedi. Oyın balaların ruwxlandıradı, balaların kewil xoshlıqqa biriktiredi. Sport oyınları texnikanıń hám taktikanıń kirgiziliwi ushın dáslep onıń estetikalıq tárbiyalıq rolin anıqlawı kerek.

Sport oyınları ótkergen waqıtta hárezet mádeniyatı hám sulıwlıǵı haqqında umıtpaw kerek. Dıqqat hárezetin ádewir mazmunlı balalarǵa qaratıw, olardıń obrazdı jetkeriwge bolǵan tabıslı hárezetlerin maqtawı kerek.

Solay etip sport oyınlarında bar emotsional den sawlıqtı bekkemley biliw hám tárbiyashı komponentleriniń barlıq birlespesinen paydalanıw balaların hár tárepleme máselelerin iske asırıwǵa múmkinshilik beredi.

Mektep jasındaǵı balalar ushın sport oyınlarınıń hár qıylı mazmunı boyınsha bólinedi. Qaǵıydalı sport oyınlarına, mektep jasındaǵı balaların jas ayırmashılıqları espaqa alınadı. Sonlıqtan olar orınlanıwı múmkin bolǵan hárezet texnikasınıń qaǵıydaların oyında shólkemlestiriwdiń ápiwayı biraq, tiykarǵı elementleri alınadı. Usı sebepli oyınlar balalarda úlken adamlarda

bolǵanday dene sharshawın boldırmaydı. Balalar aldına qoyılǵan maqsetke umtılawshılıǵın, juwapkershilik sezimin, doslıqtı, sportqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın, olardıń tártipli bolıp juriwin tárbiyalaydı. Qaǵıydaı sport oynılarǵa syujetli hám syujetsiz oynılar kiredi. Sport oynılarına voleybol, basketbol, badminton, stol tennisi, futbol hám xokkey oynıları kiredi. Syujetli sport oynılar turmıs hám ertek epizodların shártli formada kórsetedi. Olar dóretiwshilik sáwlelengen oynı obrazları balalardı qızıqtıradı hám shólkemlestiriledi.

Sport oynılar balalarǵa túsiniqli maqsetke erisiwge alıp baratuǵın, balalar ushın qızıqlı texnikalıq hám taktikalıq oynı máselelerin óz ishine aladı. Olar óz gezeginde toplar menen uslaw túrindegi oynılarǵa bólinedi, jáne de jarıs elementlerin óz ishine alatuǵın oynılarǵa kim tezirek ózin kórsetedi. Sport oynılarına «Kim tezirek toptı beredi» zatlar menen oynawǵa toplar, sheńberler háreket mazmunı boyınsha ayırılauıǵın oynılarǵa, háreketi óz ishine alatuǵın juwırıw, sekiriw hám ılaqtırıwlar bolıp bólinedi. Mektep balalar ushın top penen oynıları bar.

Izertlew maǵlıwmatları, ámeliy nátiyjeleri balalardı tayarlaytuǵın gruppalarına sport oynıların ótkeriwge bolatuǵınlıǵın kórsetedi. Olarǵa áste-aqırın, jarıs elementleri bar sport oynılardı, texnikasın hám taktikası oynıların oynaganda kirgiziwge boladı. Olar óz betinshe sport oıındı shólkemlestiriwi múmkin. Den sawlıqtı bekkemlew tálim tárbiya máseleleriniń birligi emotsional kóterińkilik, háreketleriniń jetiskenliginiń múmkinshiligin anaw yamasa mınaw oıynnıń biriktiriwshi qásiyeti bolıp tabıladı. Solayda bolsa sport oıynlarda balalar dóretiwshilik baslama kórsetip hár qıylı háreketler isleytuǵın bolsa sport oıynlarında berilgen oıynnıń qozǵalıw háreketleri texnikanıń anıqlıǵı hám qanıgeligi menen anıqlanatuǵın háreketlerdiń geypara shekleniwleri boladı. Komandalardıń sostavında qatnasıwshılardıń sanı belgilenedi, olardıń wazıypaları bólistiriledi hám oıynnıń waqtı sheklengen boladı, oıynnıń ótkeriliw shártleri arnawlı tayarlanǵan orında belgilengen maydanshanı hám qurallardı talap etedi. Kórsetilgen sport oynıların balalar keleshekte qayta úyretetuǵın hám mektepke tayarlawda áhmiyetli bolǵan sport oıynlarınıń texnikasınıń ulıwma talaplarına juwap beretuǵın, shınıǵıwlardıń durıs orınlanıwına iye boladı. Balalardıń sport oıynlarında (basketbol, voleybol, tennis, futbol, qol tobtı) oynawı ushın olar toptı erkin iyelew qábiletine iye bolıwı kerek. Top penen háreket etiw qaqshıp alıw, uslap turıw, uzatıw sıyaqlı zárur bolǵan uqıplılıqtı rawajlandıradı. Bul háreketler basketbol oıynnıń tiykarǵı usılları bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar:

1. Краузе Д, Мейер Д. – «Баскетбол-навыки и упражнение» М.АСТ, Астреп 2006-216с.

2. Хужаев Ф – «Баскетбол» 2010 й-Т
3. Нестеровский Д.Н. – «Теория и методика баскетбола. Учебный пособие для студентов Вузов». М. Академия-2010 336-стр.
4. Rasulov A.T Basketbol "Oliy o'quv yurtlari uchun darslik O'zDJTI nashiryot bo'limi 1998y-278 b.
5. F.B.Ganiyeva, D.T.Xusanova "Basketbol" Toshkent-2017.
6. Баскетбол 100 упражнений и советов для юных игроков перев санч Nik Sortel-M AST ASTREL, 2005, 237с.

РЕЗЮМЕ

Bul maqalada sport oʻyinlari rólíniń áhmiyetliligi olardıń tematikasın, mazmunın jaqsı analizlew hám soǵan muwapıq túrli jasaǵı balalar ushın tańlaw haqqında sóz júritilgen. Sport oʻyinlari arqalı mektep jasındaǵı balalardı shınıqtırıw, olardıń salamatlıǵın bekkemlew. Sport oʻynarı bolǵan futbol, basketbol, qol tobi, voleybol sport túrlerine boǵan qizǵıwshılıǵın arttırıw eń basil waziypa bolıp sanaladı.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается значимость роли спортивных игр в том, чтобы хорошо проанализировать их тему, значение и, соответственно, правильно подобрать для детей разного возраста. Тренировать детей школьного возраста посредством спортивных игр, укреплять их здоровье. Основной задачей является привитие интереса к видам спорта-футболу, баскетболу, гандболу, волейболу, являющимся спортивными играми.

SUMMARY

This article talks about the importance of the roller of sports games to closely analyze their topic, meaning and, accordingly, choose the right one for children of the same age. To train school-age children through sports games, to strengthen their health. Gaining interest in the sports of football, basketball, handball, volleyball, which are sports, is considered the most basic task.

YUGURUVCHILARNING OYLIK MASHG'ULOT JARAYONLARINI REJALASHTIRISH

Saidova N.R.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport
universiteti, Sport menejmenti va iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: sport, sport mashg'ulotlari, oylik mashg'ulot jarayonlarini olib borish, sport formasini saqlash, murabbiy, sportchi.

Ключевые слова: спорт, спортивная подготовка, проведение месячных тренировочных процессов, поддержание спортивной формы, тренер, спортсмен.

Key words: sport, sports training, conducting monthly training processes, maintaining sports uniform, coach, athlete.

Kirish. Jahon sportining keskin rivojlanib borayotganligi musobaqada ko'rsatilayotgan natijalarga asoslanib tahlil qilsak, bo'ladi. Yengil atletika sport turining yugurish turi bo'yicha natijalar tahlili mamlakatimizda olib borilganda mahalliy musobaqalarda ko'rsatilayotgan natijalar qoniqarli bo'lsa-da lekin jahon arenalari uchun bu natijalar kamlik qiladi.

Buesamashg'ulot jarayonlarini olib borishda yanada ko'proq yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni shuning bilan bir qatorda mashg'ulot olib borish vaqtida sportchining har bir xususiyatini jumladan, (anatomo-fiziologik, psixologik, tananing umumiy holati, travmalar mavjud yoki mavjud emasligi, dam olish oraliqlari, uyqu, ovqatlanish ratsioni, musobaqalarda qatnashishni ta'minlash, tibbiy nazoratdan o'tganligi) inobatga olib mashg'ulot jarayonlarini olib borish zarur.

Tadqiqot natijalari va uni muhokamasi. Yengil atletika sport turida mashg'ulotlarni rejalashtirish yani kunlik, oylik, yillik mashg'ulotlarni rejalashtirishda bir qancha faktorlarni inobatga olish zarur jumladan, fasllarning ahamiyati, mavsumda belgilanadigan hajm, shiddat, mashg'ulotlar olib borish soati aniq belgilangan bo'lishi zarur.

Oylik mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirishda kunlik mashg'ulotlar yig'indisidan tashkil topgan bo'ladi. Shu'ni inobatga olib asosiy urg'uni kunlik mashg'ulot jarayonlarini yanada sifatli o'tkazish, mavsumiy yondashish, sportchining anatomo-fiziologik xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Boshlang'ich tayyorgarlik guruhida sport mashg'ulotlarini tahminiy rejasi

Jadval;-1

Mashg'ulot uchun qo'llaniladigan vositalar	Hajm
Bir yillik mashg'ulotlar soni	240-250
80 (m) masofaga yugurish (91-100%), km	8-10
80 (m) masofadan ko'proq masofaga yugurish	2-3
80 (m) масофадан кўпроқ масофага югуриш (80-90%), km	10-15
80 (m) masofadan ko'proq masofaga yugurish (80%dan kam)	20-22
Rivojlantiruvchi mashqlar, m	60-80
Yugurish mashqlarini bajarish, (km)	30-40
Start va start texnikasini qo'llash	500-600
Sport va harakatli o'yinlarni bajarish	150+50
Kross yugurish (km)	80-120
Sakrash mashqlari	5000-6000
Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar	120
Yengil atletikaning boshqa turidan olingan mashqlar kompleksi	80
Mjusobaqa stratlari soni	15-20

Boshlang'ich tayyorgarlik guruhida qisqa masofaga yuguruvchilar uchun narmativlar bajarilishi

Jadval;-2

Narmativlar	O'g'il bolalar	Qizlar
Yugurish-60 (m), s	7,6-7,4	8,1-7,9
100 (m), s	11,8-11,6	13,0-12,8
200 (m), s	24,5-23,8	27,0-26,5
30 (m) , s	3,3-3,2	3,6-3,4
30 (m), masofaga pastki startdan chiqish, s	4,3-4,2	4,6-4,4
150 (m), s	19,0-18,0	21,5-20,0
300 (m), s	40,0-39,0	45,0-44,0
Joydan turib uzunlikka sakrash (m)	2,5-2,65	2,2-2,4
Uch hatlab sakrash (m)	7,4-7,8	6,4-6,8

Har bir murabbiy mikro-mezo-makrosikllarni sportchi organizmiga ta'sirini bilib borishi zarur. Organizm mashg'ulot jarayonlariga asta-sekinlik bilan ritmik ravishda moslashtirilib borilishi kerak. Har bir mashg'ulot bajarilganidan so'ng organizm tiklanishi uchun imkoniyat yaratib berilishi shart.

**Asosiy mashg'ulot jarayonlarida yuklamalarning taqsimlaishi
(V.B.Barzova bo'yicha).**

Jadval;3;-

Mashg'ulot vositalari	10	11	12	1	2	3	4
Musobaqa	-	-	-	1	3	1	-
Mashg'ulot	11	18	13	21	18	14	20
yugurish 800-1500 m (km)	-	5,2	5,6	3,7	0,8	3,4	3,2
yugurish 30-100 m (km)	-	7,0	5,7	9,5	9,0	5,8	10,3
Pastki startdan yugurish	10	80	80	145	83	58	128
Maxsus mashqlar (km)	2,7	2,0	2,0	0,9	1,8	1,9	0,9
Shtanga bilan olib boriladigan mashqlar	1	8	7	-	-	-	-

Sportchining oylik mashg'ulot jarayonlari olib borish murabbiydan kuchli diqqat talab etadi. Sababi mashg'ulotlarni turli yosh hamda turli jins vakillariga olib borish ham oson jarayon emas. Turli xil yosh psixologiyasini o'rganish, alohida yondashuv bilan mashg'ulot olib borish murabbiydan yetarlicha bilim hamda malaka talab etadi. Ayniqsa, sportchiga yuklama berayotganda alohida e'tibor berish zarur. Sababi, sport formasini uzoq vaqt saqlab qolish eng katta masalalardan biridir. Sportchi individual imkoniyatlarini to'g'ri baholay olish shundan kelib chiqib yuklamalar taqsimlash va organizm tiklanishi uchun vaqt berish kerak.

**200 matrga yuguruvchilar uchun narmativlar oylar kesimida
(K.T.Shakirjanova va N.T.To'xtaboyev bo'yicha)**

Jadval;-4

Mo'ljallangan natija (s)	1-oy bir trenerovkada 8-10km ga yugurish; dam olish 2,5-3,5 m	2-oy bir trenerovkada 6-8 km ga yugurish; dam olish 3-4 m	3-oy trenerovkada 6-7 km ga yugurish; dam olish 4-5 m
20,0	26,5	25,0	23,5
20,5	27,0	25,5	24,0
21,0	28,0	26,0	24,7
21,5	28,5	27,0	25,3

22,0	29,0	27,5	25,9
22,5	30,0	28,0	26,5
23,0	31,0	29,0	27,0

Xulosalar. Xulosa o'rnida shu'ni aytish mumkinki, mashg'ulot jarayonini olib borishda aniq rejaga asoslanish lozim. Oylik mashg'ulot jarayonlarini olib borishda asosiy urg'uni kunlik mashg'ulotlarga berish kerak sababi kunlik mashg'ulotlarda beriladigan hajm, shiddat, to'g'ri taqsimlangan yuklamalar hamda ularni tiklanishi uchun imkon yaratish zarur. Har taraflama inobatga olingan mashg'ulotlar samarali bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. To'xtaboyev N.T., Shakirjanova K.T., Soliyev I.R., Qisqa masofaga yugurish, o'quv qo'llanma, 2013 y, 171-bet.
2. Davletyarova L.B, Yuqori malakali yengil atletikachi sprinterlarni texnikani takomillashtirishning zamonaviy vosita va uslublari. Ilmiy-amaliy anjuman to'plami materiallari,-B,125-128
3. Davletyarova L, Soliyev I. Va b., Yengil atletikaning qisqa masofaga yugurish turlarida texnik tayyorgarlikni takomillashtirish., Academic research in educational sciences jurnal, vol 2. 116-122-betlar.
4. Kerimov F., Umarov M., Sportda prognozlashtirish va modellashtirish. Darslik. O'zDJTSU nashriyot matbaa bo'limi 2005 yil. 285b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada sportning yengil atletika turi bo'yicha mashg'ulot olib borish jarayoni yoritilgan. Sportchilarning oylik mashg'ulot jarayonlarini boshqarish ularni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda sportchining individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda yuklamalar taqsimlanishi haqida bayonot berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описан процесс тренировки в легкой атлетике. Сделано заявление об управлении месячными тренировочными процессами спортсменов, постановке их на правильный путь и распределении нагрузок с учетом индивидуальных возможностей спортсмена.

SUMMARY

The article describes the process of training in athletics. A statement was made about managing the monthly training processes of athletes, putting them on the right track and distributing loads taking into account the individual capabilities of the athlete.

KURASHCHILARNI TAYYORLASH JARAYONIDA TAKTIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH

To'rayev P. T.

Termiz davlat universiteti,

Sport boshqaruvi kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kurash, taktika, texnika, musobaqa, hujum, ximoya, faoliyat, samaradorlik, yondashuv, sifat, istedod, iqtidor, tayyorgarlik, natija.

Ключевые слова: борьба, тактика, техника, соревнование, нападение, защита, активность, эффективность, подход, качество, талант, талант, подготовка, результат.

Key words: struggle, tactic, technique, competition, attack, defense, activity, efficiency, approach, quality, talent, talent, preparation, result.

Sport kurashining taktikasi — bu musobaqalarda eng yaxshi natijaga erishish uchun yuzaga kelgan muayyan sharoitlarda texnik, jismoniy va irodaviy imkoniyatlardan maqsadga muvofiq holda foydalanishdir. Taktik tayyorgarlik sportchilarda taktika sohasidagi zarur bilimlarni egallash, sport kurashini to'g'ri olib borishda ma'lum malaka hamda bilimlarni shakllantirish, shuningdek, taktik mahoratni takomillashtirishga qaratilgan.

Kurashda taktika uchta asosiy bo'limlardan tashkil topadi:

- hujum harakatlarini tayyorlash taktikasi;
- bellashuvni tuzish taktikasi;
- musobaqalarda qatnashish taktikasi.

Asosiy usulni samarali bajarishda tayyorlov harakatlari katta ahamiyatga ega, shuning uchun ular uzviy bog'liqlikda takomillashtirilishi lozim. Takomillashtirishda asosiy qiychilik harakatning bir turidan ikkinchisiga o'tish fazasida yuzaga keladi, Tastanov 2015. Mahorat darajasi qancha yuqori bo'lsa, bunday bog'liqliklar kam ko'zga tashlanadi (A.V. Rodionov, 1971).

Hujum harakatini ma'lum bir usul bilan taktik tayyorlash murakkab usulning bir qismi bo'lishi lozim. Turli hujum usullariga eng maqsadga muvofiq bo'lgan taktik tayyorgarlik usullarini tanlash lozim. Shu maqsadda kurashchilar taxminiy ma'lumotlar bilan tanishgandan so'ng quyidagi topshiriqni oladilar: ma'lum bir usulga mustaqil ravishda taktik tayyorgarlik usullarini tanlash va ulami hujum usullari bilan ma'lumotlarga birlashtirish. Murakkab hujum harakatlarini

takomillashtirishda pedagogik jarayon yangi malakani tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Hujum harakatlari taktikasiga keyinchalik o'rgatish turli usullardan kombinatsiyalar tuzish va ular bilan hujum qilishni egallash yo'li orqali olib boriladi. Kombinatsiyalar shunday tuzilishi kerakki, birinchi usul bilan bajarilgan hujum raqibning himoyalaniish harakatlari natijasida keyingi usul bilan hujum qilish uchun qulay dinamik vaziyatni yaratishi lozim. Kombinatsiyalar to'xtovsiz bajariladigan uchta-to'rtta usullardan tashkil qilinishi mumkin. Bunday kombinatsiyalar bilan hujum qilish misollarini o'qituvchi ko'rsata olishi hamda o'smirlarni bunday hujumlarni mustaqil o'ylab topishga o'rgatishi lozim.

Bellashuvni tuzish taktikasi: Sport kurashi taktikasi texnika rivojlanishi, musobaqa qoidalari va hakamlik tizimining o'zgarishiga muvofiq holda muntazam rivojlanib kelmoqda. Hozirgi paytda kurashchi tomonidan to'xtovsiz hujum bajariladigan taktika faol hisoblanadi Ushbu holda, hattoki agar u ballar bilan baholanadigan hech qanday hujum uyushtirmagan, uning raqibi esa faqat himoyalangan bo'lsa ham, unga ustunlik beriladi, raqib esa sustkashligi uchun ogohlantirish oladi. Kurashchi to'xtovsiz hujumlar taktikasini qo'llash uchun o'z jamg'armasida taktik tayyorgarlikning turli usullari, ko'p sonli oddiy hujum harakatlari va malakalariga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, bunday taktika yuqori darajada chidamlilikka ega bo'lishni taqozo etadi. Shu bilan birga, u nisbatan tinch hamda raqibni hujumga chorlash davrlari bilan almashtirib turilishi mumkin. Bunda kurashchi raqib hujumini qaytarishga tayyor turishi lozim.

Texnika taktikaning asosiy vositasi hisoblanadi. Muayyan taktikani tanlash ham usullar jamg'armasiga bog'liq. Ko'pincha u kurashchining jismoniy qobiliyatlari: kuchi, tezkorligi, chaqqonligi bilan aniqlanadi. Ushbu sifatlardan biron birining yuqori darajada rivojlanganligi shu jismoniy sifatga urg'u bergan holda taktikani tuzishga imkon yaratadi. Bellashuvni olib borish taktikasi, asosan, raqib tayyorgarligi darajasiga bog'liq. Bellashuv taktikasini to'g'ri tuzish uchun, birinchi navbatda, raqibning qanday hujum harakatlarini qo'llashi, qanday himoyalaniishi, uning jismoniy tayyorgarligi qandayligini bilish lozim. Taktikani o'z tayyorgarligining kuchli tomonlari va muayyan raqibning bo'sh tomonlarini hisobga olgan holda rejalashtirish shart. Masalan, agar kurashchi katta kuchga ega bo'lsa, unda hal qiluvchi hujumni kuch usulida qurish lozim. Agar raqib harakatlarni tez bajara olsa, unda uning harakatlarini ushlab olishlar bilan bo'g'ish va kuch bilan bostirish zarur. Agar u jismonan kuchli bo'lsa, uning harakatlaridan ilgari harkatlanish va murakkab hujumlar bilan ustunlikka erishish lozim. Raqibning yaxshi ko'rgan hujumlarini bilgan holda qarshi hujum harakatlarini tanlash zarur. Baland bo'yli raqib bilan kurashishda hal qiluvchi usul oyoqdan ushlab olish bo'lishi kerak. Past yo'yli raqibning oyog'idan ushlab olish qiyin, shuning uchun hujum uning yelkasidan siltab muvozanatdan chiqarish hamda

egilib yelkadan oshirib tashlash va oyoq harakatlari yordamida siltab parterga o'tkazish hisobiga qurish zarur. Muayyan raqib bilan bellashuvni o'tkazish uchun kurashchi ma'lum bir taktika rejasini oldindan belgilab olishi lozim. Bunda, agar u ustunlikka erishishga olib kelsa, uni bellashuv oxirigacha ushlab turish lozim. Agar u muvaffaqiyatsiz bo'lsa, ehtiyot shart boshqa variantlari tuziladi.

Taktik reja quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Bellashuv maqsadi va unga erishish uslublari. Maqsad kurashchi va raqibning imkoniyatlariga qarab belgilanadi. Nisbatan bo'sh raqib bilan bo'ladigan kurashda kurashchining maqsadi — sof g'alabaga; kuchli raqib bilan esa — ochkolar bo'yicha g'alabaga erishishdan iborat.

2. Texnik harakatlarni tanlash. Kurashchi o'z tayyorgarligini hisobga olgan holda belgilangan maqsadga to'liq mos keladigan va muayyan raqib bilan kurashishda samarali bo'lgan texnik harakatlar hamda ularni tayyorlash usullarini tanlaydi. Usullar raqibning bo'sh tomonlarini hisobga olgan holda tanlanadi.

3. Bellashuvni tuzishning umumiy yo'nalishi bellashuvning birinchi davridanoq g'alabaga erishish yoki ballarda ustunlikka ega bo'lishga qaratiladi.

4. Yaxshi tayyorgarlikka ega bo'lgan kurashchi yetarlicha chidamlilikka ega bo'lmagan, lekin kuch va texnikada undan ustun bo'lgan raqib bilan uchrashuvda bellashuvni yuqori sur'atda olib borishni rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir. Chidamli raqib bilan bo'ladigan bellashuvda o'z energiyasini tejab sarflash lozim. Raqibga bellashuvni yuqori sur'atda olib borishga yo'l qo'ymaslik maqsadida uning harakatlarini cheklab qo'yish, o'zi esa qarshi hujum uchun eng kichkina imkoniyatdan foydalanib qolishga tayyor turishi lozim.

5. Tik turish va masofani tanlash. Tik turish va masofani tanlashda shuni hisobga olish lozimki, ular belgilangan hujum harakatlarini bajarishga yordam berishi hamda raqib "yaxshi ko'rgan" hujumlarni qiyinlashtirishi lozim. Kurash davrlari o'rtasidagi tanaffuslarda bellashuvning borishini tanqidiy baholash hamda tuzatishlar kiritish, ya'ni uni qanday olib borilganligini baholash, raqibning bo'sh tomonlarini aniqlash, nimadan ehtiyot bo'lishni belgilab olish, kurashning qolgan vaqtidagi xatti-harakatlarni aniqlab olish zarur. Masalan, g'alaba keltiradigan holatga erishgandan so'ng bellashuv taqdiri hal etilgan deb hisoblash mumkin emas. Arbitrning final hushtagi yangramaguncha, diqqatni jamlab turish, e'tiborli bo'lish va raqibning hujum harakatlariga tayyor turish zarur. Chunki raqib, yutqaza turib, o'z kuchini safarbar etadi va har doim ham hujumni oqilona tashkil qilmaydi. Bu paytda manevr olib borish, aldamchi hujumlar hamda harakatlarni cheklaydigan ushlab olishlarni qo'llash zarur.

Kurashchi, bellashuvda yutqaza turib, oxirgi sekundga qadar hal qiluvchi hujumni tayyorlashi lozim. Kurashchi, o'z harakatlari bilan mag'lubiyatni tan olgandek ko'rsatib, raqib uchun kutilmagan vaziyatda "portlashi" va bellashuv taqdirini o'z foydasiga hal qiluvchi murakkab hujumni amalga oshirishi zarur.

Ko'pgina mutaxassislarining belgilashicha, amaliyotda sportchilarni o'rgatish texnik tayyorgarlik bilan cheklanadi, ba'zi hollardagina trenerlar texnik usullarni amalga oshirish taktikasi bo'yicha tavsiyalar beradi. Bellashuvni olib borish taktikasiga kelganda, tayyorgarlikning bu bo'limini sportchilar asosan bevosita musobaqalarda o'rganadilar. Musobaqalar paytidagi trener ko'rsatmalari va musobaqadan so'ng bellashuvni tahlil qilish ko'p jihatdan sportchilarning nazariy bilimlari doirasini kengaytiradi, lekin bir vaqtning o'zida ular muayyan o'rgatish bilan mustahkamlanmagan nazariy material bo'lib qoladi, xolos.

Shunday qilib, bevosita musobaqalarda ishtirok etish hozirgi kunda taktik mahoratga o'rgatish hamda takomillashtirishning yagona ta'sirchan uslubi hisoblanadi. Bellashuvning birinchi minutlarida manevr olib borish aldamchi harakatlari, siltashlar, chorlash hisobiga amalga oshiriladi. Sifat tavsiflari keyingi harakatning amalga oshirilish darajasi bo'yicha aniqlanadi;

- hujumni amalga oshirish — ushbu harakat uchun oldindan aniq tayyorgarlik ko'rmasdan hujumning texnik usulini o'tkazish xosdir. Usulni bajarish vaqti, aks holda — shunday tayyorgarlik vaqti ham qayd qilinadi. Ikkala holda ham usulning tugash vaqti yoki maqsadli ko'rsatmaning o'zgarish vaqti qayd etiladi;
- qarshi hujumni amalga oshirish — maqsad bellashuvda raqibning hujum harakatlari davomida maxsus yaratiladigan sharoitlar vaqtida yuzaga keladi.

Birinchi holatda kurashchi avval himoyalaniş harakatini amalga oshiradi, so'ngra qarshi hujumni bajaradi.

Ikkinchi holatda kurashchi raqibni ma'lum bir ushlab olishga chorlaydi va keyin qarshi hujum harakatlari amalga oshiriladi. Birinchi holda himoyalaniş harakatini tugallash vaqtidan boshlab to qarshi hujumning texnik usulini yakunlashga qadar, ikkinchi holda — chorlashni qo'llash paytidan boshlab to usulni yakunlash yoki maqsadli ko'rsatmani o'zgartirishga qadar bo'lgan vaqt oraliqlari hisobga olinadi;

- himoyalanişni amalga oshirish — himoyalaniş harakatlari raqib tomonidan ma'lum bir hujum harakatini amalga oshirish uchun ushlab olish paytidan boshlanadi va himoyalanişni amalga oshirish yoki raqib tomonidan hujumni amalga oshirish bilan yakunlanadi;
- faollikni namoyish qilish — ushbu harakatni hal etish boshi va oxiri birmuncha qo'shib ketgan hamda kurashchining o'zidan tuzatish kiritishni talab qiladi. Lekin diqqat bilan tahlil qilganda ularni yetarlicha aniq ko'rish mumkin. Faollik bilan siltashlar, itarishlar, aldamchi harakatlarning ko'pligi bilan tavsiflanadi. Kurashchilar hujum usullarining boshlang'ich harakatlarini bajarayotgan paytlarida, odatda, usulni oxirigacha yetkazmaydilar; - ustunlikni ushlab qolish, ya'ni kurashchi yutilgan ballar

orqali ustunlikka erishgandan so'ng uni ushlab qolishi lozim. Bu taktik harakat shu bilan tavsiflanadiki, sportchi imkon qadar uzoq vaqt ichida raqibiga yutqazib qo'yilgan ballarni kamaytirishga xalaqit berishi zarur. Ushbu harakatni amalga oshirishda manevr olib borish va hujum harakatlari keng qo'llaniladi, buning ustiga kurashchi asosan ushlab olishni amalga oshiradi hamda hakam bellashuvni to'xtatgunga qadar raqib harakatini cheklab qo'yadigan holatda turadi;

- kuchni tiklash — kurashchi, turtishlardan foydalanib, harakatlarni cheklab, manevr olib borib, nafas olishni tiklashga va, mushaklarni to'liq bo'shashtirib, ulardagi qon oqimlarini kuchaytirishga harakat qiladi. Bu holda ushlab olishlarga yo'l qo'ymasdan, raqibni uzoq masofada ushlashga intiladi;
- gilam chetida ushlab olishni amalga oshirish — hujum usul bilan bajariladi, bunda usulni amalga oshirish uchun faqat ushlab olish bajariladi va bu ushlab olishda sportchi raqibni gilam tashqarisiga itarib chiqaradi. Bu yerda, agar kurashchi raqibni ushlab olib, gilam tashqarisiga chiqsa, unga bu harakati uchun yutuq ball yoziladi, raqib esa ogohlantiriladi. Bu topshiriqning boshlanishi usulni amalga oshirish uchun ushlab olish paytidan boshlab to uni tamomlagunga yoki hakam xushtagi chalinguncha qadar qayd qilinadi;
- xavfli holatni amalga oshirish — ushbu harakatni hal qilish boshlanishi va oxiri bellashuvda yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu xavfli holat paydo bo'lish paytidan boshlab belgilanadi va raqib tomonidan xavfli holat bartaraf etilishi bilan tugullanadi;
- xavfli holatni bartaraf etish — vazifaning vaqt parametrlari oldingi harakatdagi kabi yengil qayd qilinadi.

Musobaqa bellashuvining umumiy vaqti ichida hisobga olinmaydigan va ma'lum bir maqsadli ko'rsatmaning yo'qligi bilan tavsiflanadigan maqsadsiz sarflangan vaqt oraliqlari ko'p sonli ortiqcha harakatlarga ajralib turadi. Odatda, bu paytda sportchilar, raqibidan faol harakatlarni kutayotib, uning texnik rejasiga bog'liq holda bo'ladi.

Mashg'ulot jarayoni mazmunining tahlili shuni ko'rsatadiki, kiirash bellashuvi tuzilmasini tashkil etuvchi taktik harakatlarga yetarlicha ahamiyat berilmaydi. Mashg'ulotlarda hujum, qarshi hujum va himoyalani sh harakatlari gatta qiziqish borligiga qaramasdan, ularning musobaqalardagi samaradorligi gatta emas. Buning sababi shundaki, sportchilar mashg'ulotlarda taktik tayyorgarlik usullaridan ajralgan holda, o'tkazilgan usuldan so'ng xavfli holatni amalga oshirish sifatida taktik harakatni kiritmasdan hujum, himoyalani sh va qarshi hujumlarni amalga oshirish malakalari hamda ko'nikmalarini takomillashtiradilar. Turli malakali kurashchilar tomonidan olib boriladigan kurash xususiyatlarini tavsiflovchi va alohida harakatlarning bellashuv minutlari bo'yicha taqsimlanishi

bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkich bellashuv davomida kuchning to'g'ri taqsimlanganligi to'g'risida fikr yuritishga imkon beradi.

Yanada yuqori malakaga ega bo'lgan kurashchilarda alohida harakatlarning minutlar bo'yicha taqsimlanishida ma'lum bir qonuniyat kuzatiladi.

Bellashuvning birinchi minutlarida — razvedka, hujum, himoyalaniş; ikkinchi minutida — hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish; uchinchisida - kuchni tiklash, gilam chetida ushlab olishlar, himoyalaniş, qarshi hujum; to'rtinchisida — hujum, qarshi hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish, himoyalaniş; beshinchisida - hujum, qarshi hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish, himoyalaniş; oltinchisida — ustunlikni ushlab turish, qarshi hujum.

Xulosa qilib kurashchilar musobaqa bellashuvlari yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori malakali sportchilarga qo'llaniladigan usullarning turli-tumanligi hamda ularni bellashuv davomida oqilona almashtirib turilishi yuqori malakali sportchilar uchun xosdir. Ushbu aytilgan fikr kurashchilar taktik tayyorgarligini individualiashtirish muammosiga boshqacha yondashishga imkon beradi. Buning uchun sportchining jismoniy va ma'naviy kuch sarflab g'alabaga erishishga yordam beradigan harakatlar to'plamini egallashi asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Tastanov A.N. Kurash turlari nazariyasi va uslubi. Darslik., 2015
2. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. Darslik. T, 2004
3. Алиханов Н.И. Техника-тактика вольной борьбы. Изд. 2-ое перераб. М., ФИС, 1986.
4. Ataev A.K., Kurash. Usmirlar va yoshlarni kurashga urgatishning metodikasi va vositalari. T., 1987.
5. Eshqobilov Elmurod Menglimurod o'g'li. (2023). Development of professional pedagogical creativity of future physical education teachers on the basis of a competent approach. International bulletin of engineering and technology, 3(3), 201–204

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada muallif tomonidan kurash turlari bo'yicha taktikalarning ko'rinishi hamda ularni sportchi o'z faoliyati davomida to'g'ri va oqilana qo'llay olishi shuningdek to'xtalib o'tilgan ko'rsatmalar orqali musobaqalarda yo'qori natijalarga erishish haqida faktlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор показывает тактику видов борьбы и то, как их может правильно и разумно использовать спортсмен в течение своей карьеры, а также даются подробные указания для достижения высоких результатов в соревнованиях, приводятся факты о достижениях.

SUMMARY

In this article, the author shows the tactics of the types of wrestling and how they can be used correctly and intelligently by the athlete during his career, as well as the detailed instructions for high results in competitions. facts about achievement are presented.

PEDAGOGIK KATEGORIYA SIFATIDA KOMPETENTLILIKNING MOHIYATI VA UNING BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARI FAOLIYATIDAGI O'RNI

Eshqobilov E. M.

Termiz davlat universiteti, Sport boshqaruvi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kompetentlik, kompetensiya, kasbiy faoliyat, samaradorlik, yondashuv, muloqot, mahorat, sifat, istedod, iqtidor.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, профессиональная деятельность, эффективность, подход, общение, мастерство, качество, талант, талант.

Key words: competence, competency, professional activity, efficiency, approach, communication, skill, quality, talent, talent.

Ma'lumki, bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatda erkin va mustaqil amaliy faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi zaruriy omillardan biri bu ulardagi kasbiy-pedagogik kompetentlikning shakllanganligi bilan asoslanadi. Bunda pedagogik kompetentlikning o'ziga xos tuzilmasi, shakllanish bosqichlari va bu jarayonda o'qitishning zamonaviy shakl va metodlardan foydalanishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish, amaliyotga tadbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy dunyoda inson va jamiyatni takomillashtirish omili sifatida jismoniy madaniyatning roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Shunga ko'ra, jamiyat va uning a'zolari tomonidan jismoniy tarbiya sohasida xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislarni tayyorlash sifati va samarasiga yetarli darajada e'tibor qaratilib kundan kunga kasb malakalari darajasiga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limga murojaat qilish pedagogik ta'limning, shu jumladan jismoniy tarbiyaning yangi maqsadlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Yo'qoridagilardan kelib chiqqan holda, universitetning ta'lim maydoniga yangicha yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish asosida pedagog kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish zarur.

Ta'lim amaliyotida kompetentli yondashuvni amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa

fanlardan kiritilgan bo‘lib, u fanlarda etarli darajada talqin etilgan, o‘rganilgan va o‘zining mustahkam o‘rniga ega. U ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to‘laqonli singdirilmagan.

Shu bilan birga, ta’limda kompetentlikka yo‘naltirilgan yondashuvlarning dolzarbligi tufayli “kompetentlik”, “kompetensiya”, “tayanch kompetensiyalar” atamallari ta’limning yangi sifatlariga doir masalalarni muhokama etishda tobora ko‘proq ishlatilmoqda hamda keng tarqalib bormoqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetentlik va kompetensiyalar, ulardan qaysi birlari tayanch (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarining qanaqaligini tushunib etish jarayoni jadallashib bormoqda, ushbu tushunchalarni aniqlashtirish bo‘yicha qizg‘in munozaralar davom etmoqda. Shu sababli bugungi kunda ushbu tushunchalarning juda ko‘plab ta’riflari va talqinlari mavjud.

Kompetentlik – bu faqatgina o‘zlashtirilgan bilimlar va tajribalarning mavjudligi va salmoqli hajmi bo‘libgina qolmay, balki ulardan kerak vaqtda va o‘zining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida foydalana olish demakdir.

Bu ma’noda kompetentlik kasb egasining tavsifi hisoblanadi, shu bilan birga mutaxassisning samarali kasbiy faoliyatga qodirligining tavsifi sifatidagi kompetentlik ta’limga kompetentli yondashuvning asosi bo‘lib qoldi. Bunday kompetentlikning murakkab, integral xarakterini ta’kidlab o‘tgan holda, xorijdagi boshqaruv modellarida uning uch darajasi yoki turi ajratib ko‘rsatiladi:

- integrativ kompetentlik – bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga va tashqi muhitning tez o‘zgarib turadigan sharoitlarida ulardan foydalana olishga qodirlik;
- ijtimoiy-psixologik kompetentlik – zehnidrok, odamlarning xulqatvorini tushunish bo‘yicha bilimlar va ko‘nikmalar, ularning faoliyati motivatsiyasi, kirishuvchanlik va muloqot madaniyatining yuqori darajadali.
- boshqaruv faoliyatining muayyan sohalari bo‘yicha kompetentlik – qarorlar qabul qilish, axborot yig‘ish, odamlar bilan ishlash metodlari va hokazolar.

Yangi ijtimoiy ta’limiy g‘oyalar nuqtai nazaridan kompetentlik tushunchasi yanada rivojlanib bormoqda. Kompetentlikni rivojlantirish bosqichlaridan birinchisi – uning tarkibiy qismlari doirasini sub’ekt kasbiy faoliyati uchun muhim bo‘lgan kompetensiyalarning qo‘shimcha sohalari kiritish hisobiga kengaytirish bilan bog‘liq. Kompetentli yondashuvining asoschilaridan biri bo‘lgan J.Raven buning muhimligini shunday tushuntiradi: “biz ko‘proq va kamroq kompetentli fermerlar, o‘qituvchilar, haydovchilar, temirchilar, menejerlar va harbiy ofitserlarni solishtirganimizda, har bir holatda o‘z ishining ustalari namoyish qilgan siyosiy xulqatvor aynan eng muhim bo‘lib chiqdi .

Psixologik jihatdan kompetentlik – atrofdagi olamni tushunish mezonlari va u bilan o‘zaro ta‘sirining mutanosibligi sifatida belgilanadi yoki yanada batafsilroq ta‘riflansa, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir yoki insonning atrofmuhitga va o‘zo‘ziga ta‘sir etish metodlarini egallaganligidir.

V.Yu. Krichevskiy kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlarni ko‘rib chiqar ekanlar, kompetentlikni xushaxloqlik, pedagogik tashkilotchilik, boshqaruvchilik, kommunikativlik va boshqa sifatlardan bir qatoriga qo‘yadilar. Kompetentlikning o‘zi pedagogda umumiy dunyoqarashning kengligi va madaniyatning yuqoriligi, pedagogika, psixologiya, boshqaruv nazariyasi va ta‘limni boshqarishning ilmiy asoslari bo‘yicha kasbiy bilimlarining mavjudligi, o‘z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga qodirlik, ijtimoiy va psixologik pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilish, pedagogik va boshqaruv ko‘nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash va takomillashtirishga qodirlik bilan belgilanadi.

Pedagog olimlarning ishlarida kompetentlikning pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganish imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan.

L.M. Dolgovaning fikricha, kompetentlik – egallagan bilimlar asosida faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishdir. Kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. Kompetentlik – ijtimoiy-amaliy ko‘rinishdagi bilim va ko‘nikmalardan iborat mavjudligi bo‘lib, ta‘lim jarayoni natijalariga jamiyat tomonidan ijtimoiy-madaniy talablar talablar qo‘yiladigan hollarda namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma‘lum bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo‘lib, sub‘ektning qo‘yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo‘ladi. Umumiy holda ta‘riflaydigan bo‘lsak, kompetentlik – individning jamiyatda, xususan kasbiy faoliyat sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi, atrofidagi ob‘ektlar va sub‘ektlar bilan o‘zaro hamkorlik bo‘yicha muayyan malakalar va kasbiy tajribalar shakllanganligining muayyan darajasini demakdir.

Bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy-pedagogik ijodkorligining shakllanishi uning jamiyatdagi o‘rni, pedagogika oliy ta‘lim muassasasidagi majburiyati va vazifalariga hamda individual qobiliyatlariga bog‘liq bo‘ladi. O‘qituvchining ijodiy individualligi uning individual xususiyatlari, ya‘ni fikrlashning ilmiy tarkib topganligi, ishga ijodiy yondashishi, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga intilishi va boshqalarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bo‘lajak

o'qituvchining ijodiy individualligini rivojlantirish va takomillashtirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari qarama-qarshiligini his qilish, ularning echimini topish uchun esa o'ziga xoslik va maqsadga muvofiqlik kabi kasbiy xislatlar tarkib topadi.

Kompetentlikning shakllanganligi to'g'risida inson mehnatining natijasiga qarab baho beriladi. Har bir xizmatchining kompetentligi darajasi uning bajargan ishi shu kasbiy faoliyatning yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi.

Kompetentlik to'g'risida insonning mehnat faoliyati davomida qilgan harakatlarining miqdoriga qarab emas, balki faoliyatning natijasiga qarab baho berish to'g'ri bo'ladi. Xuddi shuningdek, savodxonlik darajasiga qarab ham kompetentlikni belgilab bo'lmaydi.

M.P.Choshanov fikricha, kompetentlik kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari quyidagilardan iborat:

kompetentli mutaxassisning bilimlarni egalashda xarakatlari amaliy tezkor va harakatchan, ular doimo yangilanib turadi;

kompetentlik mazmuniy (bilimlar) va protsessual (ko'nikmalar) komponentlarga ega. Muammo mazmunini tushunishning o'zigina etarli emas, uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan hal eta bilish kerak, ya'ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tasnifi hisoblanadi;

kompetentlik darajalarini rivojlantirishning maqbul echimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri qaror qabul qilish yo'llaridan voz kechish, ya'ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

A.K. Markova kasbiy kompetentlikni quyidagi turlarga ajratadi:

- maxsus kompetentlik – kasbiy faoliyatni yuqori darajada egallaganlik, o'zining kasbiy jihatdan bosqichma-bosqich o'sib borishini loyihalashtira olish;
- ijtimoiy kompetentlik – birgalikdagi (guruhli, kooperativ) kasbiy faoliyat, hamkorlik, shuningdek, mazkur kasbga tegishli kasbiy muloqot yo'llarini puxta egallaganlik, o'zining kasbiy faoliyati natijalariga ijtimoiy jihatdan javobgarlik;
- shaxsiy kompetentlik – shaxsiy dunyoqarashlari va o'zo'zini rivojlantirish yo'llarini egallaganlik, shaxsning kasbiy jihatdan faoliyatining izdan chiqib ketishiga qarshilik ko'rsata olishga qodirligi;
- individual kompetentlik – kasbiy faoliyati doirasida o'z-o'zini namoyon qila olish va individualligini rivojlantirish, kasbiy rivojlanishga tayyorlik, o'zining individualligini saqlay bilish, o'z mehnatini oqilona tashkil eta bilish, mehnat faoliyatini zo'riqishlarsiz amalga oshirishga qodirlik.

Yuqorida sanab o'tilgan kompetensiyalarning barchasi bir insonda mujassam bo'lmasligi mumkin. Inson o'z kasbiy yo'nalishi bo'yicha yaxshi mutaxassis

bo'lishi mumkin, lekin muloqotga kirisha olmasligi, o'zo'zini takomillashtirish bo'yicha vazifalarni amalga oshira olmasligi mumkin. Shunga ko'ra, uning maxsus kompetentligini yuqori darajada, ijtimoiy va shaxsiy kompetentligini pastroq darajada deb e'tirof etish mumkin.

Shunday kasbiy kompetensiyalar borki, ular ko'plab kasblar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va ishlab chiqarishda ham, ijtimoiy amaliyotda ham qo'llanilganda o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yuqorida sanab o'tilgan kasbiy kompetentliklarning har bir turi shunday kasblararo umumiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Masalan, maxsus kompetentlik ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, texnika bilan ishlash ko'nikmalari, texnik hujjatlarni o'qiy olish, qo'l ishlarini bajarish malakalariga; shaxsiy kompetentlik – o'z faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish, mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish, nostandart echimlarni topa olish (kreativlik), muammoni ko'ra bilish, yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda egallay olish layoqatiga; individual kompetentlik – motivatsiyaga ega bo'lish, bajaradigan ishining sifatini oshirishga intilish, o'zo'zini safarbar qila olish, o'ziga ishonch va optimizmga ega bo'lishni taqozo etadi. Yuqorida ko'rib chiqilgan fikrlarga asoslanib shuni aytish joizki, mutaxassisning kasbiy kompetentligi mohiyatini va tuzilishini aniqlash jarayonida, bo'lajak kasb ta'limi mutaxassisning kasbiy kompetentligini o'rganishning asoslariga ega bo'lamiz.

Shaxsning o'z kasbiy vazifasini bajarishi uchun quyidagi shaxsiy sifatlar zarur: ijodkorlik, texnik fikr yuritish, o'z kuchiga ishonish, o'z kasbiy mahoratini tinmay oshirib borish, pedagogik jarayonlarni emotsional-qat'iylik bilan boshqara bilish, kompetensiya yuzaga chiqishi va h. Shunday qilib, mutaxassis kasbiy kompetensiyasining mohiyati, mazmuni va tuzilishini aniqlar ekanmiz, kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini o'rganishning asoslariga ega bo'lamiz. Lekin mutaxassisning kasbiy kompetentligi shakllanishida psixologik-pedagogik shart-sharoitlar ham muhim ahamiyatga egadir.

Kompetentlikka yo'naltirilgan ta'lim insonning o'z shaxsiy manfaatlari uchun ham, jamiyat, davlat manfaatlari uchun ham olib boradigan faoliyatining asosiy sohalaridagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi bilimlar va amaliy faoliyat usullarini kompleks ravishda o'zlashtirishiga qaratilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonining ham mazmunini, ham shakllarini zamonaviy ta'lim tamoyillariga asosan birdek o'zgartirish zarur. Bunda o'zgartirilgan shakllar ta'lim oluvchilarga muayyan kompetensiyalar bo'yicha bilim bermasdan, balki butun ta'lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishlarini ta'minlashi kerak. Ya'ni, ta'lim oluvchi navbatdagi ko'nikmalar to'plamini shakllantirish yo'li bilan kelgusi kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi emas, balki, kompetensiyalarni bir vaqtning o'zida singdirib borishi

kerak. Shuning uchun kompetentli yondashuv natijasida quyidagilar ta'minlanishi lozim:

- o'zo'zini rivojlantirish manbai sifatida ta'lim olishga ichki motivatsiyaning mavjud bo'lishi;
- yaxlit faoliyatni egallash sharti sifatida o'quv faoliyati jarayonida o'z-o'zini safarbar eish qobiliyati;
- har bir odamga o'zining u yoki bu o'quv materialini o'zlashtira olish darajasini aniqlash imkonini beruvchi o'zo'zini differensiatsiyalash (o'z darajasini aniqlay bilish) qobiliyati;
- ta'lim oluvchi tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan natijalarga erishish;
- ta'lim jarayonini sub'ektlari faoliyati o'zaro bog'liqligi.

Xulosa qilsak, kompetentlikka yo'naltirilgan ta'limning metod va texnologiyalari ma'lum bir sharoitlarda shakllantirilgan qobiliyatlarning boshqa bir sharoitlarga oson ko'chishi va moslashuvchanligini ta'minlashi kerak, ya'ni "noadaptiv faollik" xususiyatini hosil qilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Krichevskiy V.Yu. Finansovaya samostoyatel'nost v sfere obrazovaniya: Pervye shagi: posobie dlya rukovoditeley obrazovatel'nykh uchrejdeniy - M.: Prosveshchenie, 2007.- 176 s.
2. Dolgova L.M. Probnnye deystviya uchashixsya v prostranstve innovatsionnoy shkoly. 2007. S.191-193.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znanie, 1996.–308 s.
4. Salomov R.S. Sport mashg'ulotning nazariy asoslari – Toshkent., o'quv qo'llanma O'zDJTI, 2005 yil - 238 b.
5. Shomirzayev M.X. Practical lessons in technology: Characteristics of organization and conduct // Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 4. – C. 991-1001.
6. Eshqobilov E.M. (2023). Development of professional pedagogical creativity of future physical education teachers on the basis of a competent approach. International bulletin of engineering and technology, 3(3), 201–204.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada muallif tomonidan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda kompetentli yondashuvni o'rni, uni o'zlashtirish, va faoliyatda o'zlashtirilgan harakat amallarini qo'llay olish shuningdek kasbiy kompetentlikni shakllantirishning maqsadi kasbiy va shaxsiy rivojlanish jarayonida ta'lim oluvchining o'z-o'zini anglashi haqida faktlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается роль компетентного подхода в развитии профессионального творчества будущих учителей физической культуры, его овладения и умения использовать усвоенные в деятельности действия, а также цель формирования профессиональной компетентности в автором обсуждаются процессы профессионального и личностного развития, приводятся факты о Я-концепции реципиента.

SUMMARY

In this article, the role of the competent approach in the development of the professional creativity of future physical education teachers, its mastery, and the ability to use the actions learned in the activity, as well as the purpose of the formation of professional competence in the process of professional and personal development, are discussed by the author. facts about the recipient's self-concept are presented.

МОТИВАЦИЯНИ ЮЗАГА ЧИҚИШИДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Бахромов О.

ЖДПИ спорт турларини ўқитиш методикаси кафедраси катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: спортчи, мотивация, қадриятлар.

Ключевые слова: спортсмен, мотивация, ценности.

Key words: athlete, motivation, values.

Спорт фаолияти мотивацияси жуда кенг тушунча бўлиб, у ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: спортчининг аниқ бир мақсадга, ҳаракатга, фаолликка нима етаклайди, спортчини ҳаракатини унинг интилиши билан боғлиқлигига нима туртки беради. Спортчининг ҳаракати ўз-ўзидан юзага келиши мумкин эмас. Унинг ҳар қандай фаолияти ташқи сабаблар (улар унинг онгида акс этади) ёки ички турткилар билан боғлиқ бўлади. Спорт фаолиятининг баъзи мотивлари бир-бири билан боғлиқ, шартлашилган бўлади, бир-бирини инкор қилиши ҳам мумкин. Буни барчасини мотивациянинг якуний поғонаси тасдиқлайди, буни биз асосан спортчи ҳаракатининг энг муҳим сабаби, охириги босқичи сифатида белгилаймиз. [2].

Тадқиқотимиз жараёнида биз ёш футболчиларда мотивацияни юзага чиқишида қадриятларнинг аҳамиятини ҳам ўрганишга ҳаракат қилдик. Бунда биз М.Рокичнинг “Қадриятларни билишни аниқлаш” методикасидан фойдаландик. Мазкур методика шахснинг қадриятларини аниқлашга мўлжалланган. Қадриятларни билиш тизими шахснинг йўналганлиги мазмунини белгилайди ва уни ўраб турган дунёга, одамларга, ўзига, дунёқараши, ҳаётий фаоллиги мотивациясининг моҳияти, ҳаётий концепция ва “фалсафий ҳаёт” асосини ташкил этади.

Ҳозирги кунда М.Рокичнинг қадриятларни билиш методикаси қадриятлар рўйхатини аҳамиятлигига асосланган ва кўп тарқалган методика ҳисобланади.

М.Рокич қадриятларни икки гуруҳга ажратади:

- терминал қадриятлар – индивидуал мавжудликка интилиш якуний мақсад эканлигига ишонч;

– инструментал кадриятлар – қандайдир ҳаракат ёки шахс хислати ҳар қандай вазиятда муҳимлигини афзаллигига ишониш.

Бу бўлиниш анъанавий бўлинишга, яъни кадриятлар мақсад ва кадриятлар восита бўлинишига мос келади.

Мазкур методика У.Д.Қодиров, Н.Ш.Умаровалар томонидан ҳам илмий-тадқиқот ишларида фойдаланилган бўлиб, самарали натижаларга эришилган, бироқ бу методика спортчиларнинг мотивациясини ўрганишда биринчи бор қўлланилиши билан ҳам аҳамиятлидир.

Ўтказилган тадқиқот ишларида Жиззах, Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчилари иштирок этишди. Тадқиқот ишида ёш футболчиларда мотивацияни юзага чиқишида кадриятларнинг аҳамиятини ўрганишга ҳаракат қилдик. Ўтказилган тадқиқот натижаларини таҳлил қилишда фойдаланилган методиканинг моҳиятидан келиб чиқиб, кадриятларни гуруҳларга ажратган ҳолда таҳлил қилдик. (1 жадвал).

Ўтказилган тадқиқот натижалари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ёш футболчиларда индивидуал мавжудликка интилиш мақсади кадриятлари кўрсаткичларида тафовут мавжудлигини намоён қилди.

1-жадвал

Кадриятларни билишини аниқлаш бўйича тадқиқот натижалари (терминал кадриятлар)

№	Кадриятлар	Жиззах (фоизда) n-22	Қарши (фоизда) n-23	Самарқанд (фоизда) n-29
I-Касбий кадриятлар				
1.1	Ривожланиш	23,8	26,8	26,3
1.2	Ижодкорлик	22,4	24,2	24,1
1.3	Билим	34,2	28,6	28,8
1.4	Жамоатнинг эътирофи	19,6	20,4	20,8
II- Аниқ кадриятлар				
2.1	Ҳаётий донолик	28,2	28,4	26,3
2.2	Ўзига бўлган ишонч	32,8	32,1	31,6
2.3	Содиқ дўстлар	19,2	20,7	20,7
2.4	Жўшқин ҳаёт фаолияти	21,8	18,8	21,4
III-Мавҳум кадриятлар				
3.1	Табиат ва санъат гўзаллиги	23,3	17,4	24,7
3.2	Моддий жихатдан таъминланган ҳаёт	29,0	28,6	27,6
3.3	Ўйин-кулгу	18,0	11,6	13,3
3.4	Эркинлик	11,5	21,2	17,2
3.5	Ўзгаларни бахти	18,2	21,2	17,2
IV-Шахсий кадриятлар				
4.1	Мухаббат	23,5	19,5	21,5
4.2	Самарали ҳаёт	20,2	22,8	20,7
4.3	Бахтли оилавий ҳаёт	22,3	23,2	22,6
4.4	Саломатлик	34,0	34,5	35,2

Тадқиқот натижалари касбий кадриятлар гуруҳида Жиззах футбол академияси ўқувчиларининг кўрсаткичлари ривожланиш -23,8, ижодкорлик-22,4%, билим 34,2%, жамоатнинг эътирофи эса-19,6% натижаларни ташкил қилди. Қарши футбол академияси ўқувчиларида ривожланиш -26,8, ижодкорлик-24,2, билим-28,6, жамоатнинг эътирофи-20,4% кўрсаткичлардан иборат бўлди. Самарқанд футбол академияси ўқувчиларида эса ривожланиш -26,3, ижодкорлик-24,1, билим-28,8, жамоатнинг эътирофи кадрияти эса -20,8% ни ташкил қилди (1-жадвал).

Тадқиқот натижалари асосида айтиш мумкинки, касбий кадриятлар бўйича Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчиларининг кўрсаткичлари орасидаги тафовут катта эмас, бу эса шундан далолат берадики, ушбу футбол академияси тарбияланувчиларининг танланган касбларига бўлган муносабатларининг ижобийлиги ва касбий маҳоратни оширишда академияда тарбиявий ишларнинг тўғри ташкил қилинганлигидан далолат беради. Бу борада Жиззах футбол академияси ўқувчиларининг кўрсаткичлари Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчилари кўрсаткичлари ўртасида тафовут мавжуд.

Касбий кадрият гуруҳига киритилган кадриятлар ривожланиш, ижодкорлик кадриятлар кўрсаткичлари бўйича Қарши ва Самарқанд футбол академияси кўрсаткичларидан Жиззах футбол академияси ўқувчилари паст натижа кўрсатган бўлсалар, билим кадрияти кўрсаткичи эса Жиззах футбол академияси ўқувчиларида юқори натижани кўрсатмоқда (1-жадвал). Умуман олганда учала футбол академияси ўқувчиларининг кўрсаткичлари орасидаги тафовут унчалик катта эмас. Лекин билим кадрияти натижаларида бир оз тафовут мавжуд. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, мотивацияни юзага чиқаришда билим олиш кадриятининг роли ҳам аҳамият касб этади.

Аниқ кадриятлар гуруҳидаги кадриятлар (хаётий донолик, ўзига бўлган ишонч) натижалари Жиззах, Қарши, Самарқанд футбол академияси ўқувчиларининг кўрсаткичлари орасида катта фарқ кузатилмади, фақат жўшқин хаёт фаолияти кадрияти Жиззах футбол академияси ўқувчилари (21,8) ва Самарқанд футбол академияси ўқувчилари (21,4) кўрсаткичлари бир оз юқори натижани кўрсатган бўлса, содиқ дўстлар кадрияти бўйича аксинча, Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчиларига нисбатан Жиззах футбол академияси ўқувчиларининг натижалари бир оз паст натижани кўрсатди (3-жадвал). Тадқиқот натижалари асосида айтиш мумкинки хаётий донолик ва ўзига бўлган ишонч кадриятлари Жиззах, Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчиларида ижобий натижани кўр-

сатмокда, бу эса ўқувчилар футболчилик фаолиятларини муваффақиятли ташкил этилишида улардаги ўзига бўлган ишонч ва тафаккур қилиш хусусиятлари муҳим аҳамият касб этишини, бу эса ўз навбатида ўзлари танлаган соҳага маъсулият билан ёндошишларидан далолат беради (1-жадвал).

Мавҳум кадриятлар гуруҳига киритилган кадриятлар натижалари асосида айтиш жоизки, ўйин-кулгу ва эркинлик кадриятлари орасида Жиззах, Қарши ва Самарқанд футбол академиялари ўқувчилари кўрсаткичларида тафовут мавжуд экан. Ўйин-кулги кадрияти бўйича Қарши (11,6), Самарқанд (13,3), натижаларни кўрсатган бўлсалар, эркинлик кадрияти кўрсаткичи Жиззах (11,5) натижани кўрсатди. Бу натижаларни биз қуйидагича изохлашимиз мумкин. Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчилари билан ўтказилган суҳбатда улар ўйин-кулги олдиларига қўйган мақсадга, яъни профессионал футболчи бўлиш учун салбий таъсир кўрсатиш мумкин деган фикрни билдирган бўлсалар, Жиззах футбол академияси ўқувчилари эса, бу кадрият (ўйин-кулги) жамоадаги психологик муҳитни, жипсликни яхшилашга ёрдам беради деган фикрни билдирдилар. Бизни назаримизда ўйин-кулги кадрияти муваффақиятга эришишда ижобий таъсир кўрсатади, чунки ўйин-кулги маълум меъёردа шахсни руҳан енгил бўлишига ёрдам беради. Эркинлик кўрсаткичи борасида айтиш мумкинки, бу кадрият Қарши ва Самарқанд футбол академияси ўқувчиларида (21,2 ва 17,2) Жиззах футбол академияси ўқувчиларига (11,5) нисбатан юқори натижани кўрсатмокда. Бу ҳолат шундан далолат берадики, Қарши ва Самарқанд футбол академиясида ўқув-тарбия жараёни ўқувчиларнинг кунлик режими қатъий тартибга асосланган деган хулосани чиқариш имконини беради.

Шахсий кадриятлар гуруҳига киритилган кадриятларнинг тадқиқот натижалари орасида катта тафовут кузатилмади. Бахтли оилавий ҳаёт ва саломатлик каби кадриятларга Жиззах (22,3 ва 34,0), Қарши (29,2 ва 34,5) ва Самарқанд (22,6 ва 35,2) футбол академияси ўқувчилари кўпроқ ижобий муносабат билдирдилар, бу кадриятлар эса уларнинг ўз олдиларига қўйган мақсадларига етишишида, муваффақиятга эришишлари учун ижобий омил сифатида таъсир қилишини таъкидлашимизга асос бўла олади. Муҳаббат ва самарали ҳаёт кадриятлари ҳам улардаги мотивацияни юзага чиқишида ижобий жиҳатдан намоён бўлганини тадқиқот натижаларидан кўришимиз мумкин (1-жадвал). Умумий ҳолда хулоса қиладиган бўлсак, юқоридаги кадриятларнинг барчаси ҳам футбол академияси ўқувчиларида мотивацияни юзага чиқишида маълум бир даражада ижобий таъсир кўрсатар экан, буни тадқиқот натижалари ҳам кўрсатиб турибди.

Юқорида ўтказилган тадқиқот натижалари асосида спортда муваффақиятга эришишда мотивациянинг роли борасида қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин.

1. Футбол академияси ўқувчиларнинг муваффақиятга эришишда мотивацияни роли қанчалик муҳим бўлса, мотивацияни юзага чиқишида эса ёш футболчилар терминал кадриятларнинг шаклланиши ҳам самарали омил ҳисобланади.

2. Ёш футболчиларда терминал кадриятларни ривожлантириш муҳим бўлиб, мустақил, қатъий ҳаракат қилиш, ўз фикрида туриш, қийинчиликлар олдида енгилмаслик каби хислатлар уларда футбол маҳоратини ошириш ва муваффақиятга эришишда самарали восита бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. -ЛГУ.:1969.
2. В.Гошек, М.Ванек, Б.Свобода. Успех как мотивационный фактор спортивной деятельности.//В кн.П.А.Рудика и др.“ Психология и современный спорт”. - М.: ФИС,1973.
3. Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности.-М.: Наука,1974.
- 4.. Ковалев А.Т. Психология личности. -М.:1965
5. Леонтьев А.Н.Потребность, мотивы, эмоции.-М.: МГУ,1971
6. Палайма Ю.Ю. Опыт исследования относительной силы мотива и формирование соревновательной установки спортсменов. // В кн. П.А.Рудика и др. “ Психология и современный спорт”. - М.: ФИС,1973.
7. Пилюян Р.А. Мотивация спортивной деятельности.-М.:ФИС, 1984.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада ёш спортчиларда мотивациянинг юзага чиқишида кадриятларнинг ўрни борасида олиб борилган тадқиқот натижалари ҳақида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются результаты исследования о роли ценностей в формировании мотивации у юных спортсменов.

SUMMARY

This article discusses the results of a study on the role of values in the formation of motivation in young athletes.

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ПОДГОТОВКИ ГРЕБЦОВ НА КАНОЭ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДИСТАНЦИИ 200 МЕТРОВ

*Пулатов Л. А.
(PhD)*

Национальный университет Узбекистана имени М.Улугбека

Tayanch soʻzlar: eshkak eshish, baydarka, kanoeda eshkak eshish, kuch sifati, kuch sifatini rivojlaniruvchi mashqlar, fitnes jihozlar.

Ключевые слова: гребля, байдарка, каноэ, сила, силовая подготовка, тренажеры.

Key words: rowing, kayak, canoeing, strength, strength training, fitness equipment.

Введение. Индивидуальный подход к тренировочному процессу выражается в дифференциации заданий и способов их выполнения, норм нагрузки и методов ее регулирования, а также форм занятий и приемов педагогического воздействия в соответствии с индивидуальными способностями занимающихся [4].

Длительность и количество интервалов в тренировочном цикле также зависит от силы нервной системы: определенные перерывы в ходе упражнений, как правило, не сказываются на навыках у лиц со слабой нервной системой и бывают отрицательны для лиц с сильной нервной системой [1].

Необходимо учитывать, что индивидуальные способности не исключают общих свойств, присущих различным индивидуумам, а индивидуализация осуществляется на основе общих закономерностей обучения и воспитания [3]. В. А. Сальникова считает [149], что планирование тренировочной нагрузки в зависимости от уровня достижений занимающегося – это дифференциация, а не индивидуализация, поскольку в основе распределения по уровню подготовленности лежит не сходство или различие в индивидуальных особенностях их подготовленности, а уровень достижений, который является результатом этих индивидуальных особенностей.

Для индивидуальной подготовки мужчин каноистов была разработана программа тренировки, которая использовалась на различных этапах годичного цикла. Суммарные объемы гребли в различных зонах мощно-

сти за период педагогического эксперимента, а также распределение нагрузки по месяцам представлены на рисунке 1.

Содержание формирующего эксперимента заключалось в обосновании основных положений индивидуализации тренировочного процесса высококвалифицированных каноистов, специализирующихся в спринтерской гребле на дистанции 200 метров и оценке эффективности разработанной методики формирования соревновательной структуры. Также как и в гребле на байдарках, для каноистов были разработаны уравнения множественной регрессии, позволившие получить численные величины тех индивидуальных показателей, которые характеризуют динамику скорости и факторов, ее определяющих, для достижения планируемого результата на данной дистанции. С помощью таких уравнений были конкретизированы длина и частота гребков каноиста, а также определены результаты в контрольных упражнениях и величина силы мышц, задействованных в выполнении гребка.

Первая часть эксперимента продолжалась девять месяцев и проводилась с октября 2021 по май 2022 года. Основной задачей этой части эксперимента была регистрация у 12 каноистов высокой квалификации (мс и мсмк), принявших в нем участие, индивидуальных характеристик динамики скорости гребли на 200 м, кинематических параметров гребли (длины и частоты гребков), а также показателей специальной силовой подготовленности. Также обосновывалась возможность применения уравнений регрессии для оценки специальной физической подготовленности спортсменов и показателей, характеризующих динамику их скорости. Для определения объема тренировочных нагрузок и его распределения в предыдущем годичном цикле подготовки гребцов проводился анализ их дневников. Каждый испытуемый тестировался два раза в месяц. Определялись показатели специальной силовой подготовленности. Прежде всего, это абсолютная и взрывная сила мышц рук и спины. Время прохождения 200-метровой дистанции определялось на соревнованиях, в

Рисунок 1. – Модель индивидуализации подготовки высококвалифицированного гребца на каноэ в годичном цикле тренировки (С-1, 200 м, мужчины)

которых участвовали спортсмены. Фиксировался также темп выполнения гребков на отрезках 50, 100 и 150 метров.

Вторая часть эксперимента проходила в июне-августе 2015 года. Рабочая гипотеза данной части эксперимента заключалась в предположении, что скорость лодки на 200-метровой дистанции зависит от оптимального соотношения темпа и длины гребка. Определенному результату в гребле на 200 метров соответствует своя динамика скорости. Иными словами, неправильное индивидуальное соотношение между темпом и длиной гребка приводит, зачастую, к ухудшению спортивного результата.

Сравнительный анализ данных, полученных в эксперименте и рассчитанных по уравнениям регрессии, определил индивидуальные различия среди испытуемых, а также некоторые отклонения экспериментальных данных от расчетных. Проведенный анализ дневников тренировок участников эксперимента позволил выявить причины таких отклонений, что дало возможность индивидуализировать в дальнейшем тренировочный процесс.

Учитывая предполагаемый спортивный результат, каждый спортсмен был нацелен на достижение определенного времени прохождения дистанции 200 м. Для конкретного результата были определены с помощью уравнений регрессии такие экспериментальные показатели, как время гребли, темп и длина гребков на отдельных отрезках дистанции, а также показатели специальной скоростно-силовой подготовленности спортсменов. Для этого были рассчитаны следующие уравнения регрессии:

$$Y = 0,932 + 0,473 t_{200} + 0,695 \ell_{\text{руки}} \pm 0,7\text{с}, (1)$$

где Y – время на 50-м метре дистанции (с); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 3,017 + 0,373 t_{200} + 0,146 \ell_{\text{руки}} \pm 0,8\text{с}, (2)$$

где Y – время на 100-м метре дистанции (с); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 1,74 + 0,647 t_{200} - 0,695 \ell_{\text{руки}} \pm 0,8\text{с}, (3)$$

где Y – время на 150-м метре дистанции (с); t_{200} – результат гребли на 100м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 6,427 - 0,315 t_{200} - 1,895 \ell_{\text{руки}} \pm 0,10 \text{ гр./с}, (4)$$

где Y – средний темп на дистанции 200м (гр./с); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки.

$$Y = 3,935 - 0,165 t_{200} + 0,687 \ell_{\text{руки}} \pm 0,08 \text{ (м)}, (5)$$

где Y – средняя длина гребка на дистанции 200м (м); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 41,904 - 1,482t_{200} + 0,712 \ell_{\text{руки}} \pm 0,41\text{м}, (6)$$

где Y – длина отрезка дистанции за первые 10 гребков (м); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки.

$$Y = 8,712 - 0,210t_{200} - 0,682 \ell_{\text{руки}} \pm 0,13\text{гр./с}, (7)$$

где Y – средний темп гребли на первых 10 гребков дистанции (гр./с); t_{200} –

результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 2973 - 0,146t_{200} + 0,698 \ell_{\text{руки}} \pm 0,10\text{м}, (8)$$

где Y – средняя длина гребка на отрезке 150-200м (м); t_{200} – результат гребли на 200м (с); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 8,021 - 0,173 t_{200} - 0,691 \ell_{\text{руки}} \pm 0,21 \text{ гр./с}, (9)$$

где Y – темп гребков на отрезке 150-200м (гр./с); t_{200} – результат гребли на 200м (м); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м).

$$Y = 11,02 + 0,635 \ell_{\text{руки}} - 0,461 t_{200} \pm 0,20\text{м}, (10)$$

где Y – результат в жиме штанги 20 кг лежа на скамейке (кол-во раз за 1 мин); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м); t_{200} – результат гребли на 200м (с).

$$Y = 46,237 + 2,695 \ell_{\text{руки}} - 1,749 t_{200} \pm 0,60\text{м}, (11)$$

где Y – результат в тяге штанги 20кг, лежа на скамейке (кол-во раз за 1 мин); $\ell_{\text{руки}}$ – длина руки (м); t_{200} – результат гребли на 200м (с).

Полученные результаты характеризовали динамику прохождения отрезков дистанции 200 м, длину и частоту гребков на них, а также специальную скоростно-силовую подготовленность спортсменов, участвующих в эксперименте.

В результате анализа экспериментальных данных удалось получить наиболее полное представление о динамике скорости прохождения дистанции 200 метров каждым спортсменом, что позволило в дальнейшем строго индивидуализировать тренировочный процесс и конкретизировать цель и задачи подготовки на этапах годичного цикла. В начале формирующего эксперимента (октябрь-ноябрь) решалась задача, связанная с сознательным отношением каноистов к индивидуализации тренировки. Была определена индивидуальная структура гребли в каноэ на 200 м, уровень специальной скоростно-силовой подготовленности и антропометрических особенностей спортсменов.

Полученные данные послужили основанием для разработки перспективной модели соревновательной структуры гребли и показателей специальной скоростно-силовой подготовленности на следующий год. Были определены основные направления индивидуализации тренировки в связи с биологическими особенностями организма спортсменов. В янва-

ре подводились итоги проделанной работы по результатам тестирования гребли на гребном тренажере «Дан-спринт» и продолжалось формирование соревновательной структуры гребли на 200 метров. Если в течение полугодичного цикла удавалось получить близкое к запрограммированному улучшение результата, то можно было говорить о достаточно высокой эффективности предполагаемой методики.

Во второй части эксперимента решались основные задачи исследования. По срокам (март-май) это соответствовало базовому и специально-подготовительному этапам второго макроцикла подготовки. На третьей (завершающей) части эксперимента (соревновательный период) подводился итог проделанной работы. Каноисты выступали в официальных соревнованиях и участвовали в специально организованных тестированиях. Продолжалась работа по формированию соревновательной структуры прохождения дистанции и индивидуализации тренировки.

Результаты исследования соревновательной структуры гребли в каноэ-одиночке на дистанции 200 метров в начале эксперимента представлены в Приложении 14. Сравнение полученных результатов с разработанными ранее модельными характеристиками соревновательной деятельности гребцов высокой квалификации позволило выявить сильные и слабые стороны каждого спортсмена и наметить перспективные пути его спортивного совершенствования.

На основании изучения показателей соревновательной деятельности и их сравнения с разработанными нормативными показателями были определены перспективные модельные показатели соревновательной структуры гребли спортсменов на запланированный спортивный результат. Анализ соотношения длины и темпа при гребле на различных отрезках дистанции 200 м позволил выделить две группы спортсменов.

Первая группа (6 спортсменов) на дистанции показывала оптимальную для своих индивидуальных параметров частоту гребков. Повышение результата за счет увеличения последнего компонента было проблематично, т.к. у данных спортсменов частота достигала значительных величин. В связи с этим, было решено запланированное улучшение спортивного результата получать за счет повышения длины гребков при относительной стабилизации их частоты.

Вторая группа (6 спортсменов) имела длину гребков, которая по модулю гребка соответствовала нормативным показателям для спортсменов международного класса. В данном случае было решено повысить ско-

рость гребли преимущественно за счет увеличения частоты гребков при сохранении их оптимальной длины.

Деление спортсменов на две группы с различными педагогическими задачами совершенствования структуры гребли, кроме вышеназванных объективных предпосылок, было продиктовано и исследовательскими соображениями. Последнее сводилось к проверке гипотезы о том, что за счет соответствующих педагогических воздействий, при правильном использовании индивидуальных особенностей, увеличение скорости можно добиться за счет повышения как длины, так и частоты гребков.

В процессе выработки определенной длины и частоты гребков мы стремились к тому, чтобы спортсмены осознали ощущения, которые они получают при гребле с различной установкой, осмыслили заданное им движение и затем научились воспроизводить его многократно. Спортсменам разъяснялось, что повышению длины гребков способствует увеличение силы проводки, акцент на максимальный разворот туловища, максимальное выпрямление вперед руки и выполнение захвата воды. При этом акцентировалось внимание на том, что длина гребка должна возрастать не за счет наклона туловища вперед, а за счет более эффективного разворота туловища. В свою очередь, для увеличения темпа гребли необходимо обратить внимание на частоту работы рук, стараться уменьшить время подготовки к следующему гребку. Это должно было выработать у гребцов на каноэ аналитическое ощущение скорости гребли.

Результаты исследования индивидуального уровня специальной скоростно-силовой подготовленности в начале формирующего эксперимента позволили определить сильные и слабые стороны каноистов, специализирующихся на 200-метровой дистанции (таблица 1).

Так как наиболее оптимальной величиной для повышения длины гребка является расстояние, превышающее исходную длину на 3-5см, то использовались данные критерии увеличения естественной длины гребка. Для повышения темпа гребли использовалась гребля по ветру, вниз по течению и на волне у лидера.

Выводы. Решая задачу повышения скорости прохождения соревновательной дистанции, необходимо было в первую очередь определить, какой из двух компонентов скорости (длину гребка или темп гребли) следовало увеличить и какое оптимальное их соотношение для конкретного спортсмена даст требуемый прирост скорости. При использовании средства «принудительного» торможения –гребля с тормозом и отягощениями, мы исходили из того, что усилия при выполнении проводки позволят спор-

Таблица 1. – Индивидуальные показатели специальной скоростно силовой подготовленности гребцов в начале эксперимента (С-1, 200 м, мужчины)

Спорт-смены	Тяга штанги 20 кг за 2 мин		Жим штанги 20 кг за2 мин		Силовой показатель относительно массы тела (усл. ед.)	Гребля. Дан-спринт 200м (мин, с)
	Ф абс. (к-во раз)	Ф взр. (кг)	Ф абс. (к-во раз)	Ф взр. (кг)		
Первая группа						
К.А	98	810	95	875	2,8	42,15
М.Д.	95	786	89	695	2,6	43,82
К.М.	90	765	85	757	2,6	41,63
Г.В.	95	663	92	634	2,5	42,36
М.С.	91	710	90	680	2,7	41,87
В.А.	88	626	88	616	2,5	42,75
Вторая группа						
А.В	88	725	82	699	2,4	43,96
К.Е	91	622	85	590	2,9	43,35
А.П.	94	635	91	648	2,6	42,67
П.И	83	594	75	635	2,2	42,14
С.А.	82	663	81	615	2,9	43,25
Р.Д	81	596	77	646	2,6	42,36

Примечания – Ф абс. – абсолютная сила мышц (кг); Ф взр. – взрывная сила мышц (кг/с); $\frac{F_{\text{абс.}}}{P}$ – абсолютная сила мышц относительно массы тела (Р).

тсмену «прочувствовать» продвижение каноэ, а также успешнее приложить усилия при выполнении гребка. Кроме того, такое отягощение обуславливает движение рук и верхнего плечевого пояса по вынужденной, но динамически устойчивой траектории и способствует одновременно формированию умения рационально расходовать мышечную энергию во время гребли.

Литература:

1. Брюханов Д. А. Особенности использования тренажера Лидер-А в подготовке гребцов на каноэ / Д.А. Брюханов, С.И. Агапонов, А.И. Быков // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. - 2015. - № 2 (120). - С. 23-26.
2. Брюханов Д.А. Повышение эффективности тренажерной подготовки гребцов на байдарках и каноэ / Д.А. Брюханов // Физическое воспитание и спортивная тренировка. - 2015. - № 3 (13). - С. 10-13.

3. Корнилов Ю. П. Некоторые особенности методики развития быстроты в гребле на байдарках и каноэ / Ю.П. Корнилов, А.М. Гребенников, Д.А. Брюханов // Известия Сочинского государственного университета. - 2014. - № 4-2 (33). - С. 136-139.

4. Корнилов Ю.П. Силовая подготовка в тренировочном процессе гребцов на байдарках и каноэ / Ю.П. Корнилов, А.М. Гребенников, Д.А. Брюханов // Актуальные вопросы подготовки спортсменов высокой квалификации и спортивного резерва в плавании и других видах водного спорта. – Волгоград: Волгоградская государственная академия физической культуры, 2014. - С. 72-76.

5. Сазонова И.М. Обоснование силовых критериев в этапном контроле подготовленности пловцов: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Сазонова И.М. - Волгоград, 1997. - 20 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada baydarka va kanoeda eshkak eshuvchilarning kuch tayyorgarligi mashqlarining turli tarkibiy qismlari tavsifi berilgan. Eshkak eshuvchilarning maxsus faolligida namoyon bo'ladigan kuchga tayyorlikning turli jihatlari to'plami keltirilgan. Kuch sifatlarining namoyon bo'lishiga sabab bo'ladigan omillar tavsiflanadi. Eshkak eshuvchilar mashg'ulot jarayonining yo'nalishi va mazmunini belgilaydigan kuch sifati bo'yicha tayyorlash vazifalari ko'rsatilgan. Eshkak eshuvchilarning kuch-quvvat mashg'ulotlarini tashkil etishda amal qilinishi lozim bo'lgan uslubiy tamoyillar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье дана характеристика различных составляющих силовой подготовки гребцов на байдарках и каноэ. Представлена совокупность различных сторон силовой подготовленности проявляемых в специальной деятельности гребцов. Описаны факторы, обуславливающие проявление силовых качеств. Указаны задачи силовой подготовки гребцов, определяющие направленность и содержание тренировочного процесса. Представлены методические принципы, которыми необходимо руководствоваться при организации силовой подготовки гребцов.

SUMMARY

The article presents the characteristics of the various components of strength training of the rowers in kayaks and canoes. It presents the collection of the different sides of the force readiness exercises in the special activities of the rowers. The authors described the factors causing the manifestation of power. The article lists the tasks for strength training of the rowers, determining the direction and content of the training process. The methodological principles that should govern the organization of strength training of the rowers have been presented.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ СИЛОВОЙ ПОДГОТОВКИ В ГРЕБЛЕ НА БАЙДАРКАХ И КАНОЭ

*Пулатов Л. А.
(PhD)*

Национальный университет Узбекистана имени М.Улугбека

Tayanch soʻzlar: eshkak eshish, baydarka, kanoeda eshkak eshish, kuch sifati, kuch sifati rivojlaniruvchi mashqlar, fitnes jihozlar.

Ключевые слова: гребля, байдарка, каноэ, сила, силовая подготовка, тренажеры.

Keywords: rowing, kayak, canoeing, strength, strength training, fitness equipment.

Актуальность работы. Достижение высоких и стабильных результатов в гребном спорте невозможно без высокого уровня развития силовых способностей спортсменов. От них в значительной степени зависит результат в этом виде спорта. Этот фактор во многом определяет возможности спортсменов преодолевать значительные внешние сопротивления, являющиеся специфической средой деятельности в гребле. Фундамент будущих спортивных успехов закладывается на ранних этапах специализации и обеспечивается качеством подготовки резерва.

Наметившееся в последнее время ослабление позиций отечественных гребцов на байдарках на мировой арене во многом обусловлено недостатками подготовки юных спортсменов. Причины отставания наших лидеров следует искать в системе спортивной тренировки юных гребцов на байдарках, в частности в такой ее составляющей, как силовая подготовка [1].

Современная научно-методическая литература по гребному спорту не содержит обоснованных рекомендаций, позволяющих решить проблему силовой подготовки резерва. Состояние отечественной и зарубежной теории и практики по этому вопросу характеризуется разнообразием подходов и отсутствием конкретных рекомендаций по методике силовой подготовки спортсменов юношеского возраста.

Существующие исследования, в основном, посвящены вопросам совершенствования данной стороны подготовленности у взрослых квалифицированных гребцов. У юношей же эта проблема рассматривается либо с позиций поиска адекватных средств общей физической подготовки по

развитию значимых для гребцов мышечных групп, либо с целью определения степени эффективности использования различных тренажеров для развития силы на суше и гидротормозов и отягощений на воде[3].

Гребля на байдарках и каноэ относится к видам спорта на выносливость, в то же время необходимость специальной силовой подготовки при занятиях этим видом спорта не вызывает сомнения. Силовые способности гребцов на байдарках и каноэ реализуются через мышечные усилия путем создания сил, действующих внутри системы гребец - весло - лодка (сиденье, подножку, весло). Специальная деятельность гребцов предполагает четко выраженную структуру силовых способностей, имеющую свои особенности [5]:

- динамическая и статическая силы мышц, которые реализуются в максимальных тяговых усилиях на весле и обеспечивающих поддержание рабочей позы гребца;
- скоростно-силовые способности, обуславливающие максимальный темп гребли, интенсивность нарастания усилий на весле во время гребка, максимальную мощность гребка;
- силовая выносливость (статическая и динамическая), проявляющаяся в величине и характере приложения усилий к веслу, способствующая сохранению рациональной рабочей позы гребца.

В значительной мере уровень проявления силовых показателей гребца определяется конкретными факторами. Так, морфофункциональные предпосылки силовых способностей гребца зависят от состава мышц, антропометрических характеристик тела, энергетических возможностей и топографией мышечных групп. Вместе с тем, основой достижения оптимальной силовой подготовленности является целенаправленная организация тренировочного процесса. Основной целью силовой подготовки является создание необходимой базы для развития специальных силовых способностей гребца. Приоритетной задачей базовой силовой подготовки является достижение максимально высоких показателей мышечной силы и высокого уровня силовой выносливости [2].

Решение этих задач предполагает увеличение соответствующих величин показателей специальных силовых возможностей при выполнении работы в лодке. Следует отметить, что силовой потенциал гребцов, в условиях специфической деятельности, реализуется не более чем на 60% от максимальных возможностей. Вместе с тем, отмечается высокая взаимосвязь между базовым уровнем силовой подготовленности и эффективностью работы в условиях соревнований [5].

В процессе специальной силовой подготовки гребцов на байдарках и каноэ решаются следующие задачи [4]:

- увеличение максимальной мышечной силы гребцов;
- повышение уровня силовой выносливости;
- совершенствование скоростно-силовых возможностей спортсменов.

Решение этих задач должно осуществляться в двух направлениях – повышения базовых силовых способностей средствами общей физической подготовки и целенаправленной силовой подготовки в специфических условиях. Опыт подготовки высококвалифицированных гребцов на байдарках и каноэ свидетельствует о положительном эффекте использования средств атлетической гимнастики, тренажеров, упражнений с отягощениями, сопротивлениями, собственным весом с целью развития максимальной силы и силовой выносливости. Развитие максимальных силовых возможностей гребцов предполагает использование максимальных весов, сопротивлений, отягощений. При выполнении этих упражнений обязательным условием является достаточное восстановление между подходами и сериями, что обеспечивает высокий тренирующий эффект и избирательность воздействия нагрузки.

Использование тренажеров в качестве средства развития силовой выносливости получило широкое распространение в силовой подготовке гребцов. Однако у специалистов гребного спорта нет единого мнения по

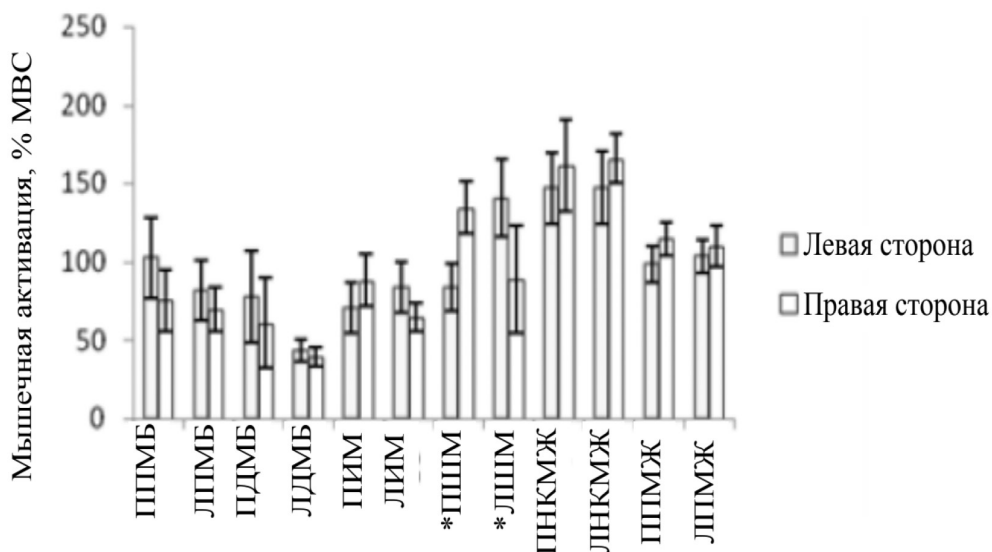

Рисунок 1. Сравнение пиковой мышечной активации во время левого и правого гребка

поводу задач, решаемых тренажерной подготовкой. Некоторые из них [1,2] рекомендуют использование тренажерных устройств, как для развития специальной выносливости, так и для совершенствования технического мастерства. Другие [3] утверждают, что гребля на тренажерах может негативно воздействовать на структуру движения спортсменов. Это чревато искажением техники и специфических двигательных ощущений. В таких случаях тренажерную подготовку необходимо рассматривать как средство развития общей силовой выносливости гребцов. Обязательным условием использования тренажерной подготовки в этих случаях является выполнение достаточно длительной работы при повышенной концентрации лактата (более 8 мм/л).

Статистически значимая разница в средней силе между левым и правым гребками подтверждает результаты предыдущих исследований.

МВС – максимальное волевое сокращение мышцы;

ППМБ – правая прямая мышца бедра;

ЛПМБ – левая прямая мышца бедра;

ПДМБ - правая двуглавая мышца бедра;

ЛДМБ - левая двуглавая мышца бедра;

ПИМ – правая икроножная мышца;

ЛИМ – левая икроножная мышца;

ПШМС - правая широчайшая мышца спины;

ЛШМС - левая широчайшая мышца спины;

ПНКМЖ - правая наружная косая мышца живота;

ЛНКМЖ - левая наружная косая мышца живота;

ППМЖ – правая прямая мышца живота;

ЛПМЖ – левая прямая мышца живота.

Таким образом, в данной исследуемой выборке была выявлена явная зависимость величины развиваемой силы тяги от левого гребка; это позволяет поднять вопрос о возможном преобладании леворукости в данной группе, хотя эти данные не регистрировались в рамках настоящего исследования. Однако в качестве тягового механизма это могло бы только повлиять на боковое движение байдарки, если бы положение лопасти весла не способствовало приложению силы в нужном направлении. Кроме того, четко выраженная активация прямой мышцы живота и прямой мышцы бедра, удерживающая нижнюю часть туловища и ипсилатеральную (расположенную на той же стороне) ногу в напряженном состоянии, может способствовать направлению силы в продольном направлении книзу байдарки в намеченном направлении движения. При этом вариация между

обеими сторонами, хотя и достигает уровня статистической значимости, не обязательно будет вызывать значительное снижение результативности гребли, однако, данный дисбаланс может послужить причиной предрасположенности к травматизму у спортсменов.

При всей важности базовой силовой подготовки гребцов на суше, основным фактором воздействия на подготовленность гребцов остается специальная силовая тренировка на воде. Здесь также следует дифференцировать средства и методы подготовки, используемые для развития тех или иных силовых способностей. В целях повышения специальных скоростно-силовых качеств используется гребля в лодке с применением гидротормоза, отягощений, гребля на мелководье, выполнение стартовых ускорений с места, гребля против ветра. Одним из главных условий развития специальных скоростно-силовых способностей гребцов является выполнение коротких (до 20 секунд) ускорений максимальной интенсивности. Время восстановления для последующей работы должно быть достаточным и осуществляться в виде аэробной низкоинтенсивной работы.

Повышение уровня специальной силовой выносливости осуществляется в условиях аэробно-силовых тренировок с использованием ранее упомянутых средств. При этом вес отягощения в лодках и размеры тормозных приспособлений подбираются таким образом, чтобы они не оказывали заметного влияния на технику движения гребцов. Продолжительность выполняемой работы не должна быть менее 30-40 минут, а ее интенсивность обеспечивать концентрацию лактата на уровне 8 и более мм/л.

Организация тренировочного процесса, направленного на развитие специальных силовых способностей гребцов, требует соблюдения следующих условий:

- концентрированное распределение средств и методов силовой направленности в микро- и мезоциклах;
- периодичность и сменность преимущественной направленности нагрузки на различных этапах годового цикла;
- обеспечение необходимых условий и требований к организации тренировочного процесса, оснащению оборудованием и средствами контроля и восстановления;
- учет календаря и близости соревнований на протяжении сезона.

Практика подготовки высококвалифицированных спортсменов свидетельствует, что организация учебно-тренировочного процесса с учетом предлагаемых рекомендаций, способствует сокращению времени и энер-

гозатрат спортсменов и повышает эффективность занятий по развитию силовых способностей гребцов.

Выводы.

1. Изучение и анализ проблемы силовой подготовки в гребле на байдарках свидетельствует, что в современной литературе не получили должного освещения вопросы развития силовых способностей гребцов этапа углубленной спортивной специализации. Современные рекомендации по тренировке юных гребцов ориентированы на использование тех же средств и методов развития силовых способностей, что и у взрослых.

2. Изучение внутри функциональной организации компонентов силовой подготовленности у гребцов на байдарках этапа углубленной спортивной специализации свидетельствует о достаточно значимой взаимозависимости показателей, характеризующих уровни общих и специальных силовых возможностей.

3. Проведенный педагогический эксперимент с гребцами 14-16 лет этапа углубленной спортивной специализации позволил разработать и обосновать методику развития силовых способностей.

4. Установлено, что внедрение в тренировочный процесс предложенных вариантов методики развития силовых способностей гребцов на байдарках этапа углубленной спортивной специализации способствует – повышению уровня показателей максимальной силы спортсменов до 15,2 %, силовой выносливости до 13,7 %, статической силы до 14,3 %.

Практические рекомендации:

1. С целью качественной организации процесса силовой подготовки гребцов на байдарках этапа углубленной спортивной специализации следует планировать и реализовывать его на протяжении всего годичного цикла подготовки. При планировании объемов и интенсивности нагрузок силовой направленности следует иметь в виду, что наибольший естественный прирост силовых показателей отмечается в данный период развития организма подростка. Это означает, что освоение адекватной возрасту физической нагрузки способно сопровождаться заметным увеличением силовых качеств спортсмена.

2. Учитывая данные положения следует: формировать группы занимающихся с учетом их биологического возраста; при планировании процесса силовой подготовки необходимо в первую очередь работать над развитием силовой выносливости общего и специального характера, затем над развитием максимальной силы в ее специфических и неспецифических

проявлениях, даже над развитием статической выносливости и взрывной силы.

3. При проведении занятий с использованием средств общей физической подготовки следует, по возможности, широко использовать тренажеры. При этом предпочтение отдается тренажерам типа «Лидер», пружинно-рычажному и тренажеру типа «скользящая тележка».

Тренажерная подготовка не должна служить средством совершенствования технического мастерства юных байдарочников. Основное ее предназначение заключается в повышении уровня силовых способностей группы мышц, обеспечивающих рабочее движение гребца.

4. Средства общего физического развития силовой подготовки должны использоваться как для повышения собственно силового уровня, так и для развития функциональных возможностей детского организма.

5. При организации и проведении тренировочного процесса по развитию специальных силовых способностей байдарочников следует планировать тренировки силовой направленности на протяжении всего периода занятий в специфических условиях (на воде).

6. Объем и интенсивность специальной силовой подготовки должны определяться календарем соревнований, учитывая то, что исключение подобных занятий даже на неделю приводит к значительному снижению специальных силовых показателей юного организма.

7. Эффективность специальной силовой подготовки данной возрастной категории повышается при сочетании специальной работы силового характера с выполнением упражнений на развитие силовых качеств на суше.

8. Упражнения специального силового воздействия рекомендуется применять 3-4 раза в недельном цикле подготовки. Упражнения целенаправленного силового воздействия рекомендуется использовать не чаще 1-го раза в неделю.

Литература:

1. Брюханов Д. А. Особенности использования тренажера Лидер-А в подготовке гребцов на каноэ / Д.А. Брюханов, С.И. Агапонов, А.И. Быков // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. - 2015. - № 2 (120). - С. 23-26.
2. Брюханов Д.А. Повышение эффективности тренажерной подготовки гребцов на байдарках и каноэ / Д.А. Брюханов // Физическое воспитание и спортивная тренировка. - 2015. - № 3 (13). - С. 10-13.
3. Корнилов Ю. П. Некоторые особенности методики развития быстроты в гребле на байдарках и каноэ / Ю.П. Корнилов, А.М. Гребенников, Д.А. Брюханов // Известия Сочинского государственного университета. - 2014. - № 4-2 (33). - С. 136-139.
4. Корнилов Ю.П. Силовая подготовка в тренировочном процессе гребцов на байдарках и каноэ / Ю.П. Корнилов, А.М. Гребенников, Д.А. Брюханов // Актуальные вопросы подготовки спор-

тсменов высокой квалификации и спортивного резерва в плавании и других видах водного спорта. – Волгоград: Волгоградская государственная академия физической культуры, 2014. - С. 72-76.

5. Сазонова И.М. Обоснование силовых критериев в этапном контроле подготовленности пловцов: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Сазонова И.М. - Волгоград, 1997. - 20 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada baydarka va kanoeda eshkak eshuvchilarning kuch tayyorgarligi mashqlarining turli tarkibiy qismlari tavsifi berilgan. Eshkak eshuvchilarning maxsus faolligida namoyon bo'ladigan kuchga tayyorlikning turli jihatlarini to'plami keltirilgan. Kuch sifatlarining namoyon bo'lishiga sabab bo'ladigan omillar tavsiflanadi. Eshkak eshuvchilar mashg'ulot jarayonining yo'nalishi va mazmunini belgilaydigan kuch sifati bo'yicha tayyorlash vazifalari ko'rsatilgan. Eshkak eshuvchilarning kuch-quvvat mashg'ulotlarini tashkil etishda amal qilinishi lozim bo'lgan uslubiy tamoyillar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье дана характеристика различных составляющих силовой подготовки гребцов на байдарках и каноэ. Представлена совокупность различных сторон силовой подготовленности проявляемых в специальной деятельности гребцов. Описаны факторы, обуславливающие проявление силовых качеств. Указаны задачи силовой подготовки гребцов, определяющие направленность и содержание тренировочного процесса. Представлены методические принципы, которыми необходимо руководствоваться при организации силовой подготовки гребцов.

SUMMARY

The article presents the characteristics of the various components of strength training of the rowers in kayaks and canoes. It presents the collection of the different sides of the force readiness exercises in the special activities of the rowers. The authors described the factors causing the manifestation of power. The article lists the tasks for strength training of the rowers, determining the direction and content of the training process. The methodological principles that should govern the organization of strength training of the rowers have been presented.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ХӘМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 3/2

Нөкис — 2023

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Р. Утепов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: 224-23-00

e-mail: uzniiipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 16.06.2023. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 29,5 . Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №